

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
MİLLÎ BAĞIMSIZLIK VE ÇAĞDAŞLAŞMA ÖNDERİ
(HAYATI VE ESERİ)

Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI

Ankara-2002

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'Yİ YENİ UFUKLARA TAŞIYACAK BİR LİDERİN DOĞUMU VE YETİŞMESİ

- I. Ailesi ve Yetişmesi
- II. Yeni Bir Hayat, Yeni Bir Ufuk: Askerî Okullar
- III. Genç Subaylık Yılları (1905-1908)
- IV. Kendi Kendini Yetiştiren Kurmay (Temmuz 1908-Şubat 1915)

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ SEÇKİN TÜRK GENERALİ: MUSTAFA KEMAL

- I. “Kaderin Adamı” Tarih Sahnesine Giriyor
- II. Mustafa Kemal Paşa Doğu Cephesinde
- III. Geleceğin Padişahı ile Seyahat
- IV. Vahidettin Padişah - Mustafa Kemal Ordu Komutanı
- V. Mütareke Sonrasında Mustafa Kemal'in İstanbul'daki Faaliyetleri: Vatanına Hizmet Yolu Açmaya Çalışan Seçkin General
- VI. Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliğine Atanması
- VII. Barut Fıçısına Düşen Ateş: İzmir'in İşgali ve Sonuçları
  - A. Megali İdea, Venizelos ve Paris Barış Konferansı Kararları
  - B. İzmir'in İşgali ve Sonuçları

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ KURTULUŞ ÖNDERLİĞİNE GİDEN ÇETİN YOL

- I. Dokuzuncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Samsun'da
  - A. İstanbul ile ilişkiler: 19 Mayıs 1919 - 8 Haziran 1919
  - B. İngilizler Devrede: Mustafa Kemal'in Dönmesi İsteniyor
- II. Sine-i Milletten Liderliğe Giden Çetin Yol

- A. Erzurum Kongresi: Mustafa Kemal Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Başkanı Seçiliyor
- B. Sivas Kongresi: Mustafa Kemal Halk Önderi
- C. İstanbul Hükümetinin Millî Hareketi Dağıtma Girişimleri
  - 1. Ali Galip Olayı
  - 2. Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın Sivas'ı Basma Çabası
  - 3. İngiliz Girişimleri
- D. Damat Ferit Hükümetinin Düşürülmesi
- E. İstanbul Anadolu'ya Ayak Uydurmaya Çalışıyor
  - 1. Anadolu ve İstanbul'un Karşılıklı Teklifleri
  - 2. Amasya Anlaşması ve Sonuçları
  - 3. Meclis Nerede Toplanmalı?
- F. Meclis-i Mebusanın Açılmasından İstanbul'un İşgaline Giden Yol
  - 1. İngiliz Baskısı ile Harbiye Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı Görevden Alınıyor
  - 2. Mebuslar Meclisi'nin Yaptığı En Önemli İş: Misâk-ı Millî'nin Kabulü
  - 3. Temsil Heyeti: Devam mı - Tamam mı?
  - 4. Ali Rıza Paşa'nın İstifâsı ve Salih Paşa Hükümeti
  - 5. İstanbul'un Resmen İşgali ve Salih Paşa'nın İstifâsı
  - 6. Damat Ferit Paşa Tekrar İş Başında: Anadolu ile İstanbul'un Yolları Kesin Olarak Ayrılıyor

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ BİR DEVLET: TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ AÇILIYOR. MUSTAFA KEMAL'İN LİDERLİĞİ PERÇİNLENİYOR

- I. Meclis'in Özellikleri
  - 1. Açılış ve Mustafa Kemal'in Başkan Seçilmesi
  - 2. Hükümetin Oluşması
  - 3. Meclis'in İlk Önce Ele Aldığı Konular
- II. TBMM'nin İçerde Otoriteyi Sağlaması
  - A. Bolu-Düzce Ayaklanmaları
  - B. Yozgat-Yenihan Ayaklanması
  - C. Konya Bölgesi Ayaklanması
  - D. Ayaklanmaların Sonuçları
- III. Türkiye'nin Ölüm Fermanı Sèvres: Nasıl Bir Barış?

- A. Hazırlanması
  - B. Sèvres Nasıl Bir Düzen Öngörüyor?
  - C. Sèvres Antlaşmasının Değerlendirilmesi
- IV. Yunan İleri Harekâtı ve Mustafa Kemal'in Düzenli Orduya Geçiş Kararı
- A. Yunan İleri Harekâtı
  - B. Düzenli Orduya Geçiş Kararı
  - C. Ethem ve Demirci Efe Olayları

BEŞİNCİ BÖLÜM

YENİ DEVLETİN ASKERİ VE SİYASİ BAŞARILARI

- I. Doğu'da Zafer ve Sonuçları
  - A. Doğu'da Durum
  - B. Sovyetlerle Anlaşma Girişimleri
  - C. Ermenistan Engelinin Ortadan Kaldırılması ve Gümrü Antlaşması
  - D. Artvin ve Ardahan'ın Kurtuluşu
  - E. Sovyetlerle Moskova, Kafkas Cumhuriyetleriyle Kars Antlaşmaları
- II. Güney Cephesi ve Fransa ile Ankara Antlaşması
  - A. Mütareke Sonrasındaki Gelişmeler
  - B. Maraş, Urfa ve Antep Savunmaları
  - C. Ankara Antlaşması: Nedenleri ve Sonuçları
- III. Düzenli Ordunun Batı'daki İlk Başarıları ve Sonuçları
  - A. İstanbul'da Hükümet Değişikliği: Müttefikler Damat Ferit'i Bırakıyor!
  - B. Yunanistan'da İktidar Değişikliği ve Sonuçları
  - C. Düzenli Ordunun Batı'daki İlk Başarıları
    - 1. İnönü Savaşları ve Sonuçları
    - 2. Birinci İnönü Savaşı ve Sonuçları
    - 3. Londra Konferansı: Mustafa Kemal'i Dolaylı Tanımak
    - 4. İkinci İnönü Savaşı ve Sonuçları
- IV. Yunan Ordusu Ankara Önlerinde
  - A. Eskişehir - Kütahya Savaşları ve Sakarya'ya Geri Çekilme
  - B. Mustafa Kemal Başkomutan
  - C. Sakarya Meydan Savaşı ve Sonuçları
  - D. Uzun Bekleyiş: Zaman Kimin İçin Çalışıyor?

V. Yeni Devlete Yeni Lidere Hayat Veren Zafer: Büyük Taarruz

- A. Hazırlıklar ve Harekât Plânı
- B. Büyük Zafer: Anadolu İstilâdan Kurtuluyor
- C. Ateşkes Krizi: Türk Ordusu Boğazlar Önünde
- D. Mudanya Mütarekesi: Mondros'un İflâsı
- E. Büyük Taarruzun Sonuçları

ALTINCI BÖLÜM

BARIŞ İÇİN TÜRK MÜCADELESİ: LAUSANNE TARTIŞMALARI

- I. Saltanatın Kaldırılması: Abdülmecit Halife
  - A. Barış Konferansına Çağrı ve Saltanatın Kaldırılması
  - B. İstanbul Hükümetinin Sonu ve Abdülmecid'in Halife Seçilmesi
- II. Beşyüz Yıllık Bir Hesabın Görülmesi: Lausanne Konferansı
  - A. Birinci Dönem Lausanne Tartışmaları 20 Kasım 1922 - 4 Şubat 1923
  - B. Lausanne'da İkinci Dönem: 23 Nisan 1923- 24 Temmuz 1923
  - C. Lausanne Antlaşmasının Değerlendirilmesi

YEDİNCİ BÖLÜM

ÇAĞDAŞLAŞMA ÖNDERİ ATATÜRK

- I. Atatürk Çağdaşlaşması ve Özellikleri
  - A. Atatürk'ün Çağdaşlaşma ile İlgili Görüşleri
  - B. Önceki Yeniliklerin Niteliği ve Başarısızlık Nedenleri
  - C. Atatürk'ün Çağdaşlaşma Metodu
- II. Siyasî İnkılâplar
  - A. Ankara'nın Başkent Olması
  - B. Devletin Adı: Türkiye Cumhuriyeti: Cumhurbaşkanı: Gazi Mustafa Kemal
  - C. Hilâfetin Kaldırılması: Laik Devlete Yönelme Yasaları
    1. Hilâfetin Kaldırılması
    2. Öğretimin Birleştirilmesi
    3. Şer'iyye ve Erkân-ı Harbiye Vekâletlerinin Kaldırılması
  - D. Cumhuriyet Anayasası (20 Nisan 1924)
- III. Siyasî İnkılâplara Tepkiler
  - A. Millî Mücadele Kahramanları Arasında Görüş Ayrılıkları

B. Cumhuriyet'in İlk Muhalefet Partisi: Terakkiperver Cumhuriyet Partisi (TCF)

C. Şeyh Sait Ayaklanması ve Takrir-i Sükûn Kanunu

1. Şeyh Sait Ayaklanması
2. İsmet Paşa Hükümeti ve Takrir-i sükûn Yasasının Kabulü
3. Şeyh Sait Ayaklanmasının Bastırılması ve Sonuçları

IV. Radikal İnkılâplar Dönemi

A. Tekke, Türbe ve Zaviyelerin Kapatılması

B. Kılık ve Kıyafette Değişiklik

C. Takvim ve Ölçülerde Çağdaşlaşma

D. Toplum Hayatında Büyük Değişiklik:

Çağdaş Hukukun benimsenmesi ve Sonuçları

1. Eski Hukuk Düzeni
2. Niçin Batı Hukuku?
3. Batı Hukuku Ne Getirdi?

E. İnkılâplara Tepki: Gazi Mustafa Kemal'e Suikast

F. Tarihle Hesaplaşma: Büyük Nutuk (15-20 Ekim 1927)

1. 1927'de Durum
2. Büyük Nutuk (15 Ekim-20 Ekim 1927)

G. Bin Yıllık Arap Kökenli Alfabeden Lâtin Kökenli Alfabeğe Geçiş

1. Türklerin Tarihte Kullandıkları Alfabeler
2. Türkler Arap Alfabesini Benimsiyor
3. Arap Kökenli Alfabeği İyileştirme Çabaları
4. Dinamik Bir Karar: Atatürk Lâtin Alfabesine Geçiş Kararı Veriyor
  - a. Cumhuriyet Döneminde Alfabe Tartışmaları
  - b. Gazi'nin Kararı: En Kısa Zamanda Harf İnkılâbını Gerçekleştirmek
  - c. Uygulama
  - d. Sonuçlar

IV. İnkılâpların Yerleşme Dönemi (1930-1938)

A. Gazi Mustafa Kemal'in Çok Partili Rejim Denemesi: Serbest Cumhuriyet Partisi

1. 1930'da Genel durum

2. Serbest Cumhuriyet Partisi'nin Kuruluşu (SCP)
3. Serbest Cumhuriyet Partisi'nin Programı ve Gelişmesi
4. Serbest Cumhuriyet Partisinin Kapanması

B. Menemen Olayı

C. CHP'nin Yeniden Yapılanması: Kemalizm

1. 1931 Seçimleri ve Yeni Politikalar
  - a. Seçimler
  - b. CHP'nin Üçüncü Büyük Kurultayı İlkeler, Kemalizm
  - c. Yeni Politikalar

D. Ekonomide Atılımlar

1. Cumhuriyetin Devraldığı Miras ve İzmir İktisat Kongresi
2. 1923-1931 Dönemi İktisat Politikası
3. 1931-1938 Dönemi İktisat Politikaları: İlmli Devletçilik

E. Eğitim Alanında Atılımlar

1. Atatürk'ün Eğitime Bakış Açısı: Nasıl Bir Eğitim?
2. Uygulama
3. Atatürk'ün Üniversite Reformu: Darülfünundan Üniversiteye
  - a. Darülfünün Kapatılıyor, İstanbul Üniversitesi Açılıyor
  - b. Ankara'da Yeni Bir Üniversitenin Temelleri Atılıyor

F. Kültür Alanında Atılımlar

1. Dilde Sadeleşme: Osmanlıcadan Arı Türkçeye
2. Türk Tarihine Yeni Bir bakış: Ümmet Tarihinden Millet Tarihine Geçiş
3. Halkevleri: Halk ile Yönetim Arasında Köprü
  - a. Kuruluş
  - b. Uygulama ve Sonuçları
4. Güzel Sanatlar Alanında Çağdaşlaşma
  - a. Resim
  - b. Heykel
  - c. Mimarlık
  - d. Sahne Sanatları

G. Sosyal Alanda Atılımlar

1. Kadın Hakları
  - a. Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını
  - b. Atatürk ve Türk Kadını
2. Soyadı Yasası: Mustafa Kemal, Atatürk Soyadını Alıyor

- H. Atatürk'ün Dış Politikası: Yurtta Barış, Dünyada Barış
  - 1. Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri
  - 2. Atatürk'ün Dış Politika Uygulamaları (1923-1938)
    - a. 1923-1930 Dönemi: Lausanne Sonrası Meselelerin Çözümüne Kavuşturulması
    - b. 1930-1938 Dönemi: Dünya Krizi Ortasında Atatürk'ün İstikrarlı, Çok Yönlü Politikası
- I. Atatürk'ün Son Yılları ve Edebiyete İntikali
  - 1. Atatürk'ün Son Yılları: İsmet İnönü ile Yollar Ayrılıyor
  - 2. Atatürk'ün Hastalığı ve Edebiyete İntikali
  - 3. Atatürk'ün Ölümünün Türkiye Dışındaki Yankıları
  - 4. Atatürk'ün Kişiliği ve Etkisi
    - a. Atatürk'ün Kişiliği
    - b. Atatürk'ün Fikir ve Düşünce Kaynakları
    - c. Atatürk'ün Türk ve Dünya Tarihi Bakımından Önemi
      - 1. Türk Tarihi Bakımından
      - 2. Dünya Tarihi Bakımından

BİBLİYOGRAFYA

- I. Bibliyografya Eserleri
- II. Belgeler ve Anılar
- III. İncelemeler

GİRİŞ

Türk tarihine yeni bir yön, Türkiye Cumhuriyeti'ne hayat veren, ruh veren Atatürk'ün hayatını, yarattığı eseri incelemeye başlarken, Onun eserini doğru algılamak için, içinde yaşadığı toplumun, yasalarına tâbi olacağı devletin, etkisinde kalacağı dünyanın durumunu kalın çizgiler halinde de olsa hatırlamak gerekir.

Atatürk'ün fikirlerinin oluştuğu 19. Yüzyılın son ve 20. Yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı Devleti siyasal, sosyal ve ekonomik yapı itibariyle tamamen çağ dışında kalmış parçalanma sürecine girmiş bir durumdadır. Özellikle 1877-78 Osmanlı - Rus savaşından sonra, Berlin Kongresinde büyük toprak kaybına uğramış, ağır bir savaş tazminatı ödemeyi kabul etmiştir. Devletin başında bulunan II. Abdülhamit imparatorluğu parçalanmaktan kurtarmak gerekçesiyle, sıkı bir baskı rejimi uygulamaktaydı. Gerçi 1876'da Kanun-u Esasî ilan edilerek Meşrutiyet rejimi yürürlüğe konulmuştur. Ancak padişah yenilgenin gerekçesini parlâmento'ya yükleyerek, Kanun-u Esasiyi yürürlükten kaldırmıştı (Mart 1977). Bundan sonra Osmanlı aydınları için Anayasalı rejim her derde deva bir çözüm şekli, erişilmesi hedef alınan bir ülkü olarak algılanmıştır.

Padişah, hem devlet başkanı, hem de sünnî Müslümanların dinî lideridir. Halife sıfatını haizdir. Dolayısıyla devlet laik bir devlet değildir. 1718'lerden beri devam eden ıslahat ve yenileşme gayretlerine rağmen, dünya işleri, şeriat hükümlerinin güdümünden kurtarılamamış, bütün çabalara rağmen, çağın gereklerine uygun siyasî, sosyal ve kültürel bir yapı oluşturulamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin sanayiinin büyük kısmı, insan ve hayvan gücüne, el emeğine dayalıdır. Modern teknoloji ve bilgiden yoksundur. Dışa bağımlıdır. Üretim sınırlı, maliyetler pahalı, üretim rekabet gücüne sahip değildir. Dolayısıyla ülke yabancı kaynaklı mamüller için cazip bir pazar konumundadır. Bunun bir dereceye kadar düzeltilmesi, gümrük duvarlarını yükselterek koruyucu önlemler almakla mümkündür. Ancak büyük devletlerin sıkı bir şekilde kararlılıkla uyguladıkları kapitülasyonlar, devletin elini kolunu bağlamıştır.

Osmanlı Devleti malî bakımdan da ülkesinin gelir kaynaklarına gereği gibi sahip değildir. Çünkü devlet ağır bir borç yükünün altında ezilmektedir. Borçlarını ödeyemez müflis bir hale düştüğü için, ülke gelirlerinin önemli bir kısmı, 1882'den beri "*Duyun-u Umumiye*" adını taşıyan âdeta devlet içinde devlet gibi davranan, milletlerarası bir teşkilât tarafından yutulmaktadır.

Ticarî hayat hemen hemen tamamen Hristiyan azınlıklar ve yabancı uyrukluların elinde bulunmaktadır. Ülkenin kaymağını yiyen azınlıklar, yabancı devletlerin etkin koruyuculuğundan da yararlanmaktaydılar.

Esasen Osmanlı Devleti, tam bağımsızlığın vaz geçilmez koşullarından biri olan yargı hakkını ülkesinde herkese uygulamak gücüne sahip değildi. Yabancılarla ilgili konular konsolosluk mahkemelerinin faaliyet alanına girmekteydi. Ülkede adlî alanda bütünlük yoktu. Bir tarafta şer'îye mahkemeleri şeriata dayalı olarak çalışırken, diğer tarafta Batı'dan alınan yasaları uygulayan nizâmiye mahkemeleri faaliyettedirler.

İnsanlar yaşantı itibariyle kaderlerine razı, kanaatkâr ve tamamen içe dönük bir yaşam biçimi içindedir. Toplumun yarısını oluşturan kadınlar, özellikle kentlerde sosyal, kültürel ve ekonomik hayatın dışında tutulmaktadırlar. Evlenme ve boşanma bütünüyle erkeğin iradesine bırakılmıştır. Genel olarak toplum yapısı sosyal hareketlilikten yoksundur. Ulaşım yolları ve araçları yetersizdir. Nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimde toplanmıştır.

Eğitim bakımından da ũlkede bir bũtũnlũk yoktur. Bir tarafta yıllardan beri dinŕ ağırlıklı geleneksel eğitim veren medreseler ŕđretim yapmakta, diğer tarafta da adetleri artmakta olan ve modern ŕđretim vermeğe çalışan okullar vardır. Bunların yetiştirdikleri insanların değer yargıları, dũnya gŕrũřleri birbirinden farklıdır. Ayrıca modern eğitim yapan azınlık okulları ve kapitũlŕsyan hũkũmleri çerçevesinde ŕdetada devlet denetiminden bağımsız, çeşitli yabancı okullar vardır. Bunlar da ait oldukları kesimin amaçlarına uygun daha değerik amaçlı insanlar yetiştirmekteydiler. Ŭlkenin insanları arasında ne kũltũr birliği, ne de ũlkũ birliği vardır. Ŭlkenin Millŕ Eğitimi uyumsuz bir mozayici andırmaktadır.

Bu kısa bilgilerden anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti kağıt ũzerinde her ne kadar bağımsız gŕrũnyorsa da aslında maliye, ekonomi, milli eğitim ve adliye alanlarında egemenlik haklarını tam olarak kullanamamaktaydı. Dolayısıyla yarı sŕmũrge ŕzellikleri taşımaktaydı. Varlığını ancak bũyũk devletler arasındaki rekabetten yararlanarak sũrdũrme gayreti içindeydi.

Bir zamanların ũ kıt'aya yayılan sũper devleti Osmanlı İmparatorluğu ŕkũntũye girerken Avrupa, daha geniş deyimiyile Batı, gũcũnũn doruğuna ulaşmıştır. Orta ağ boyunca skolastik dũřũncenin baskısı altında bunalan Batı nasıl bu konuma gelebilmiştir? Osmanlı'nın ŕkũřũnũ daha iyi anlayabilmek, Atatũrk İnkılaplarının nedenlerini doğru algılayabilmek için bunları genel çizgiler halinde hatırlamak yararlı olacaktır.

Batı'nın Greko-Romen ve Hristiyan eksenli birliği, 476'da Batı Romanın yıkılmasıyla bozulmuş, Batı ağa egemen olan kilisenin yŕnlendirdiđi skolastik dũřũncenin esiri olarak ortaçağın zifiri karanlığına gŕmũlmũřtũr. Buna karşılık ortaçağda medeniyet meş'alesi İslŕm aleminde tutuşmuştur. Mũslũmanlar bu Greko-Romen kaynaklı medeniyete yeni unsurlar katarak orjinal bir medeniyet yaratmışlardır. Zamanının hakim medeniyeti haline gelen bu değer, Haçlı seferleri dolayısıyla meydana gelen temaslarla, Sicilya İspanya yoluyla Avrupa'yı etkisi altına almıştır. Bu temasların sonucunda Avrupa'da kaynağa yŕnelme hareketleri başlamıştır. Buna bilindiği gibi, "*Rŕnesans (yeniden doğuş)*" adı verilmektedir. Bu yeni akım hũmanizm alanında ve gũzel sanatların her dalında ŕzgũn eserler vermiş, dũřũnce ve sanat alanında yeni fikirler ve gŕrũřler getirmiştir. Hũmanizm ve Rŕnesans ile fikir ve dũřũnce ŕzgũrlũđũ, Reform hareketi ile vicdan ŕzgũrlũđũ gerçekleşme yoluna girmiştir. Bŕylece hũr dũřũnce ve bilim zihniyeti, kilisenin hũkũmlerine dayalı skolastik dũřũnce zincirini kırmıştır. Oluşan serbest ortamda, sanat ve bilimde bũyũk aşamalar elde edilmiştir. 1450'lerde kullanılmaya başlanılan matbaa, bilimi varlık sahiplerinin ayrıcalığı olmaktan çıkarmış, bilimi geniş kitlelere ulaştırmış ona geniş alanda yeni yeni katkılar yapılmasını sağlamıştır. Baskılardan kurtulan insan kafası, rasyonel dũřũnceyi kılavuz edinerek, bilimde gŕzlem ve deneye dayalı yeni metodlar ortaya koymuştur. Bu metodların uygulanması ve ŕzellikle rasyonel dũřũncenin temelini oluşturan "*bilimsel dũřũnce ortamı*", "*bilim zihniyeti*", bilimi insanlığın doruğuna yerleştirmiştir. Bilimin verilerinin pratiğe uygulanması teknoloji yaratmıştır. Sonuçta kas ve rũzgŕr gũcũnũn yerini makinaların alması, Avrupalıyı tabiata hakim duruma getirdiği gibi, onun ekonomik refahını ve diğer toplumlar ũzerindeki ezici ũstũnlũđũnũ sağlamıştır. Bunlara ilŕve olarak coğrafi keşifler sonucunda Amerika ve Ŭmit Burnu yolunun bulunması, Akdeniz ve Ortadoğu ũlkelerine ŕldũrũcũ bir darbe indirmiştir. O zamana kadar iktisadi hayatın can damarı olan karayolları ŕnemlerini kaybetmişler, ticaret karalardan denizlere yŕnelmiř, Akdeniz limanlarının yerini Atlantik limanları almıştır. Dolayısıyla Batı Avrupa ũlkeleri dũnyanın en zengin ũlkeleri haline gelmiştir. Bu zenginliğe paralel olarak bũyũyen ticarŕ kazanç sonucunda oluşan varlıklı, fakat siyasŕ haklardan yoksun burjuvazi tabakasının ŕnayak olmasıyla 1789'da patlak veren Fransız İhtilŕli, "*ilŕhi hukuk nazariyesini*" yıkmış, onun yerine, "*temel insan hakları*" ve "*ŕzgũrlũđũn kutsallığı*" fikri, medenŕ ŕlemce gittikçe benimsenen bir değer halini almıştır.

Atatürk'ün dünyaya gözlerini açtığı ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği dönemlerde, Batı bilimsel ve teknolojik açılardan olağanüstü gelişme halindeydi. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilim ve teknoloji alanında hızlı atılımlarla dünyanın çehresi değişmeye başlamıştı. İnsan gücünün yerini, yeni enerji kaynaklarının alması (maden kömürü, buhar, elektrik, daha sonra petrol gibi) sanayide fabrikasyon üretimini getirmiştir. İçten yanmalı motorun bulunmasıyla otomobil ve uçak imalatına yol açılmıştır. Lokomotifin icadıyla demiryolları gittikçe yayılmaya başlamış, buharlı gemiler deniz ulaşımına yeni ufuklar açmıştır. Yeni haberleşme imkânları (telgraf, telefon gibi), iletişimi çabuklaştırmıştır. Ulaşım kolaylıkları tüketimi kolaylaştırmıştır. Fabrikasyon üretim yeni pazarları gerektirmiş, bunun sonucunda güçlü bir sömürgecilik politikası gelişmiştir. Sanayi devrimine ayak uyduramayan devletlerin el emeğine dayalı yerli sanayii, çökme durumuna girmiştir. Dolayısıyla bu gelişmeyi yakalayamayan milletler önce ekonomik, sonra da politik anlamda, sanayii gelişmiş ülkelere dolaylı veya dolaysız bağımlı hale gelmişlerdir.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın sonlarına doğru, daha önce özetlendiği gibi, teokratik devlet yapısı, sosyal ve ekonomik yapısı itibarıyla artık çağ dışı kalmış, yarı sömürge bir devlet konumundaydı.

Gençliğinden beri devamlı öğrenme gayreti içinde bulunan, sezgisi çok güçlü bir gözlemci olan Atatürk, Batı'nın ezici üstünlüğünün nedenlerini hayatı boyunca sorgulamış, devleti kurtarma senaryoları hep kafasını meşgul etmiştir. O güç sahibi olduktan sonra her şeyden önce tam bağımsızlığı hedef almıştır. Çünkü millî sınırları içinde egemenlik haklarını tam kullanamayan bir ulusun kendini bağlayan zincirlerden kurtulması mümkün değildi. Bunu sağladıktan sonra, millî bir taban üzerinde, din ve devletin kesin çizgilerle ayrılmasına dayanan bir yönetim şekliyle, akıl ve bilimi rehber edinen bir anlayışla, Batıya rağmen, Türk toplumunu Batı'ya, çağdaşlaşmaya yönlendirmiştir.

Araştırmanın amacı, Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderinin bu olağanüstü, âdeta inanılmaz hayat hikâyesini, Yeni Türkiye'nin kronolojik oluşum çizgileri içinde, objektif olarak dile getirmektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'Yİ YENİ UFUKLARA TAŞIYACAK BİR LİDERİN DOĞUMU VE YETİŞMESİ

I- Ailesi – Yetiştirilmesi

Türk toplumunun ve Osmanlı Devleti'nin kaderini değiştiren Mustafa Kemal Atatürk, Selânik'te, Koca Kasım Mahallesi, Islahhane Caddesinde üç katlı pembe boyalı bir evde dünyaya gözlerini açmıştır. (Bugün Aya Dimitriya Mahallesi, Apostolu Pavla Caddesi 75 numaralı evdir.) Bu ev Selânik Belediyesi tarafından Atatürk'e armağan edilmiştir. Halen müze olarak hizmet vermektedir. Atatürk bu evde rumi 1296 yılında doğmuştur. Doğduğu ay ve gün kayıtlı değildir. Ancak annesi Zübeyde Hanım oğlu Mustafa'yı Erbain Soğukları sırasında doğurduğunu, aklında kaldığına göre bu tarihin 23 Aralık 1296'ya tekabül ettiğini söylemiştir. Bu tarih takvim farkı dolayısıyla 4 Ocak 1881 tarihine denk gelmektedir¹.

Atatürk'ün annesi Selânik civarında Langaza'da tarım ve ticaretle meşgul olan Sofuzade Feyzullah Efendinin kızı Zübeyde Hanım'dır. Aile soyca Anadolu'dan Rumeli'ye iskân edilen Konya Karaman kökenli Konyar yörüklerinden gelmektedir.

Babası Ali Rıza Efendi, Kırmızı Hafız lâkabıyla tanınan, Ahmet Efendinin oğludur. Aile soyca Anadolu'dan Rumeli'ye geçmiş, orada önce Debre-i Bala sancağına bağlı Kocacık beldesine yerleşmiştir. Atatürk'ün dedesi ve amcasının taşıdıkları “kızıl” lakabından da anlaşılacağı gibi Rumeli'de yaygın olarak yerleşmiş olan Kızıl - Oğuz Yahut Kocacık Yörükleri, Türkmenleri soyundan gelmektedir. Aile muhtemelen 1830 dolaylarında Selânik'e yerleşmiştir. Ali Rıza Efendi burada 1839 dolaylarında doğmuştur. Onun Kızıl Mehmet Hafız isimli bir erkek, Nimet isimli bir de kız kardeşi olmuştur. Ali Rıza Efendi önceleri Selânik evkaf idaresinde sonra gümrük idaresinde çalışmış, 1876'da Asakir-i Millîye taburunda gönüllü subay olarak hizmet etmiş ve 1871 dolaylarında Zübeyde Hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten olan üç çocuk (Fatma, Ahmet ve Ömer) küçük yaşlarda hayata veda etmişlerdir. Mustafa'dan sonra doğan Makbule (Boysan, sonra Atadan) yaşamış, Naciye ise 12 yaşlarında ölmüştür².

Bu kısa bilgiden anlaşılacağı gibi, Atatürk mütevazı bir aileden gelmektedir. Onun bu özelliğinin ilerde halkın nabzını tutmasını bilmesinde, halkın eğilimlerini sezmesinde faydalı olduğuna şüphe yoktur. Onun bir halk çocuğu olmakla öğündüğünü yakınları ifade etmişlerdir.

Mustafa okul çağına gelince anne ile baba arasında görüş ayrılığı belirdi. Geleneklere bağlı olan annesi onun dinî törenle ilâhîlerle mahalle mektebine gitmesini istiyordu. Aydın görüşlü olduğu anlaşılan babası ise onun yeni açılan ve modern eğitim yapan Şemsi Efendi İlkokulunda eğitim görmesini arzu ediyordu. Neticede baba olayı diplomatça çözümlendi. Mustafa önce ilâhîlerle, dinî törenle mahalle okuluna başladı, birkaç gün sonra da oradan alınarak Şemsi Efendi okuluna başladı (1887). Mahalle Mekteplerinin aksine bu okulda yeni öğretim metodları uygulanmakta, kara tahta, tebeşir, silgi, öğretmen masası, okumayı kolaylaştıracak levhalar kullanılmaktaydı³. Pedagojik esaslara göre modern öğretim yapan bu okulun Mustafa'nın fikrî gelişmesinde olumlu etkiler yarattığını

rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu arada Ali Rıza Efendi rüsûmat memurluğunu bırakmış önce kereste sonra tuz ticareti işine girmiştir. Birincisini Rum eşkiyalar, ikincisini de tuzların erimesi dolayısıyla bırakmış ve ticarî hayattan çekilmiştir. Tekrar memuriyete giremeyen Ali Rıza Efendi hastalanmış ve 1890 dolaylarında vefat etmiştir. Mustafa babasının ölümü üzerine okuldan ayrılmak zorunda kaldı⁴. Maddî durumu yetersiz olan Zübeyde Hanım Langaza'da tarımla meşgul ağabeyi Hüseyin Ağa'nın yanına gitti (1890 dolaylarında). Çiftlik hayatı Mustafa'nın fizikçe gelişmesi ve el becerilerinin artması bakımından faydalı oldu. Ancak Zübeyde Hanım oğlunun öğreniminin yarım kalmasından üzüntülüydü. Mustafa'yı caminin imamı, köyün papazı ve son olarak da özel öğretmenle eğitmek gayretleri sonuçsuz kaldı. Sonunda anne oğlunun iyi bir eğitim görmesini sağlamak için onu Selânik'e halasının yanına gönderdi. Mustafa Selânik Mülkiye Rüştiyesi'nde (ortaokul) öğrenime başladı. Ancak burada öğrenciler arasındaki bir kavga dolayısıyla öğretmenlerinden birinin sert muamelesi üzerine okulu terketti Gönül öteden beri askerî okuldaydı. Ancak annesi biricik oğlunun asker olup aile ocağından ayrılmasını istemiyordu. Mustafa annesine haber vermeden Selânik Askerî Rüştiyesi'nin sınavlarına girdi. Sınavı kazandı. Annesini ikna etmesi zor olmadı. Artık önünde sadece kendisinin değil mensup olduğu ulusun kaderini değiştirecek yeni bir ufuk açılmıştı.

II- Yeni Bir Hayat, Yeni Bir Ufuk: Askerî Okullar

Atatürk'ün yetiştiği dönemde ülkede eğitim birliği yoktu. Bir tarafta geleneksel öğretime devam eden ilâhiyat ağırlıklı öğretim yapan medreseler vardı. Diğer tarafta batı örneklerine göre kurulmuş ordunun ihtiyacını sağlayan askerî okullar ile çeşitli meslek mensuplarını yetiştiren meslek okulları, Dar-ül Muallimin (1848), Mülkiye (1859) gibi. Ayrıca azınlıkların kendi cemaatlerinin ihtiyacını karşılamak için açtıkları azınlık okulları vardı. Bunlar dışında kapitülâsyonlardan yararlanarak açılan yabancı okulları faaliyettedir. Bunların her biri kendi amaçları doğrultusunda adam yetiştiriyordu. Bu okullar içinde askerî okullar zamanın en iyi devlet okullarıydı. Eğitim parasız olduğu gibi dersler ihtisas sahibi öğretmenler tarafından verilmekte pozitif düşünceli, olayları objektif yorumlayabilen vatansever öğrenciler yetiştirilmekteydi.

Gelecek yılların Atatürk'ünün yetişmesinde bu okulların özel bir yeri vardır. Nitekim Selânik Askerî Rüştiye'sinde Mustafa Kemal başarılı, çalışkan bir öğrenci olarak hocaların dikkatini çekti, ve sınıf çavuşu oldu. Özellikle metamatik hocası Yüzbaşı Mustafa Sabri Bey, zekâ ve çalışmasını taktir ettiği öğrencisine senin de adın Mustafa, benim de, arada bir fark olmalı. Senin adının sonuna bir de Kemal (olgun anlamında) koyalım. Önerisinde bulundu. O artık Mustafa Kemal adıyla ünlenecektir.

Askerî rüştiyede Mustafa Kemal'i etkileyen önemli bir olay da annesinin ikinci bir evlilik yapmasıdır. Zübeyde Hanım kocası dolayısıyla aldığı küçük emekli aylığı ile geçinmekte zorluk çekiyordu. Dolayısıyla Ragıp Efendi isimli bir reji memuru ile evlendi. Mustafa Kemal bu evlenmeyi bir türlü içine sindiremedi ve evi terk etti. Uzun süre annesini aramadı. Bu düş kırıklığı onun çalışma azmini daha da çoğaltmasına yol açtı. Esasen küçük yaşta babasını kaybetmesi onun kendi gücüne dayanarak hayatta başarılı bir şekilde mücadele etmesinde etkili olmuştu. 1898'de okulu üstün başarıyla bitirdi. Artık askerî idadide (lise) öğrenimine devam etmesi gerekmektedir. Bunun için o İstanbul'u düşünmekteydi. Ancak sınav mümeyyizlerinden Hasan Beyin tavsiyesiyle Manastır Askerî İdadisine yazıldı. Artık 3 yılını Manastırda geçirecektir. Selânik ortamının Mustafa Kemal'in fikri oluşmasında ne gibi etkisi olmuştur? Selânik Makedonya'nın en gelişmiş şehridir. İşlek bir limana sahiptir. Avrupa ile demiryolu bağlantısı vardır. Şehirde çeşitli din mezhep ve ırk mensupları bir arada yaşamaktadır.

Selânik'in deniz ve demiryolu bağlantısı bulunması, ticaret merkezi olması, renkli etnik yapısı, şehirde Batı tesirlerine açık çeşitli fikir akımlarının yerleşmesine elverişli bir ortam yaratmıştır. Dolayısıyla Mustafa Kemal çok genç yaşta değişik yaşayış şekline aşına her türlü yeni fikre açık bir ortamda gelişme imkânı bulmuştur⁵.

Manastır Askerî İdadisinde Mustafa Kemal'in çizgileri daha bir belirginleşir. Arkadaşlarından Ömer Naci⁶ onda şiir, edebiyat ve hitabet merakı uyandırır. Bu yoldan Namık Kemal'i tanır ve ondan ciddi şekilde etkilenir^{7a}. Mustafa Kemal'in şiir ve edebiyata eğilimini gören kitabet öğretmeni Mehmet Asım Bey onu çağırır “*Bak oğlum Mustafa, şiiri falan bırak, bu iş senin iyi bir asker olmana mani olur, diğer hocalarınla da konuştum. Onlar da benim gibi düşünüyorlar. Sen Naci'ye bakma, o hayalperest bir çocuk, ileride belki iyi bir şair veya hatip olabilir, fakat askerlik mesleğinde asla başarılı olamaz.*” sözleriyle onun şiirle uğraşmasını yasaklar, fakat Mustafa Kemal de güzel söylemek ve güzel yazmak hevesi hayatının sonuna kadar devam eder^{7b}. Askerî İdadide diğer belirleyici bir etken de Fransızca konusunda olmuştur. Daha askeri rüştiyede iken Fransızca öğretmeni yüzbaşı Naküiddin (Yücekök) Bey onunla ilgilenmişti. Mustafa Kemal bir kurmay subayın mutlaka bir yabancı dil öğrenmesi gerektiğine inanıyordu. Amma lisanı zayıftı. Bunu çözümlenmek için sılaya gidişlerinde Selânik'teki College des Frères de la Salle'in özel kurslarına devam ederek lisanını geliştirir. Yakın arkadaşı Fethi (Okyar)'nin de bu konuda desteği ile Fransız ihtilalinin öncüleri Voltaire, J.J. Rousseau gibi filozofları tanımış ve siyasî fikirleri filizlenmeye başlamıştır. Bu okulda Mustafa Kemal'i çok etkileyen derslerden biri de tarih olur. Tarih öğretmeni Kolağası Mehmet Tevfik Bey (5. Dönem Diyarbakır Milletvekili) geniş kapsamlı bir tarih görüşü ile Mustafa Kemal'e yeni ve cazip ufuklar açar. İdadide başlayan tarih sevgisi gittikçe büyüyen bir ölçüde onun vefatına kadar devam eder.

Lise öğrenimi süresinde, Mustafa Kemal'i en fazla etkileyen olay 1897 Türk-Yunan Savaşı olur. Türk Ordusu'nun savaş meydanında parlak bir zafer kazanmasına rağmen barış masasında zararlı çıkması gönüllere eziklik getirmiştir. Bu savaş o sıralar 16 yaşlarında olan Mustafa Kemal'de coşkun bir yurt sevgisi uyandırır. Bir arkadaşı ile gönüllü olarak savaşa katılmak için girişimde bulunursa da bu arzusunu gerçekleştirme imkânını bulamaz. Ancak bu kabına sığmaz sonsuz yurt sevgisi bundan böyle Mustafa Kemal'in en belirli özelliklerinden biri olarak kendini gösterir. Manastır Askerî İdadisinin bu çalışkan öğrencisi, 1898 Kasımında bütün derslerden tam not alarak okulunu parlak bir şekilde bitirir. 54 kişilik sınıfta 2. olarak dereceye girer.

Harp okuluna girmesinin arifesinde Mustafa Kemal'in belirgin özellikleri nelerdir?

Okuldaki sicilinde son derece yetenekli, ama kendisiyle kolayca samimi ilişkiler kurulması güç bir karaktere sahip olduğu belirtilmiştir. Mustafa Kemal, idadî öğrenimi boyunca, meslek ve fikir bakımından gittikçe gelişen kendine güvenen, yetişmek ve ilerlemek tutkusuna sahip, çok çalışkan, yurtsever ve seçkin bir öğrenci görünümündedir. Çocukluğundan beri iyi giyinmeyi seven bu öğrenci hayatta başarının çok çalışmaktan geçtiğini öğrenmekle beraber, sırtını dünyaya çevirmemiştir. Gazinoların, kafeşantanların varlığını öğrenmiş, içki ile de hafiften ülfet peyda etmiştir. Bundan sonraki hayatı, ölçsüz bir yurt sevgisi ve zorlu çalışmalar içinde, daima dünyaya dönük olarak gerçekçi bir yönde, ama yeryüzünün zevk ve nimetlerine sırt çevirmeyen bir çizgide devam eder.

Mustafa Kemal Harp Okuluna İstanbul'da 13 Mart 1899'da başlar, apolet numarası 1283'tür. Henüz 18 yaşında iken. Okula başladıktan 2 ay sonra kendini tanıtarak sınıf çavuşu olur. Burada edindiği en

iyi arkadaşlarından biri olan Ali Fuat (Cebesoy) ve akademiden sınıf arkadaşı Asım Gündüz'ün anılarından onun Harp Okulu ve Harp Akademisi günlerini öğrenebiliyoruz⁸.

Harp Okulu'nda birinci yıl saf gençlik hayalleri ve güzel İstanbul'un çarpıcı havası içinde çabuk geçer. Mustafa Kemal dersler kesildikten sonra kendini toparlar ve sınavlarını başarıyla vererek 2. Sınıfa geçer. İkinci ve üçüncü sınıflarda kendini daha çok derslerine verir. Harp Okulu'nda dereceye girmek önemliydi. Zira kurmay sınıfına ayrılmak okulda üstün başarı göstermekle mümkündü. Nitekim Mustafa Kemal 3. Sınıfta 459 öğrenci içinde 8. Olarak dereceye girmiş ve kurmaylığa hak kazanmıştır. Sicil numarası 1317-P.8(1901-P.8)'dir. Harp Okulu'nda Mustafa Kemal'in fikrî gelişmesi hızlanmış ve siyasal bir nitelik kazanmıştır. Bir taraftan gizlice okudukları Namık Kemal şiirleri, diğer taraftan ülkenin fena yönetildiği duyguları içinde, bazı arkadaşları ile (Ömer Naci, Ali Fuat Cebesoy, İsmail Hakkı, vs.) iki - üç sayı devam eden el yazması bir dergi ile fikirlerini Harp Okulu öğrencilerine yansıtmaya çalışırlar. Bu girişim akademide de devam eder ve bir ara tehlike atlatmaya yol açar.

Bu arada bir kurmay subayın dans bilmesi gerektiğine inanan M. Kemal sılaya gidişlerinde dans etmesini öğrenmiş, arzu eden arkadaşlarına da öğretmiştir.

Mustafa Kemal Harp Akademisinde iken onun geleceğini ilk önce keşfeden Osman Nizami Paşadır. Paşa, Ali Fuat'ın babası İsmail Fazıl Paşa'nın evinde onunla konuştuğundan sonra kendisini mahcubiyetle dinleyen Mustafa Kemal'e şöyle hitap eder: *"Mustafa Kemal Efendi oğlum görüyorum ki, İsmail Fazıl Paşa seni taktir etmek hususunda yanılmamış. Şimdi ben de onunla hemfikirim. Sen bizler gibi yalnız erkân-ı harb zabiti olarak normal hayata atılmayacaksınız. Keskin zekân ve yüksek kabiliyetin memleketin geleceği üzere müessir olacaktır. Bu sözlerimi bir kompliman olarak alma, sen de memleketin başına gelen büyük adamların daha gençliklerinde gösterdikleri müstesna kabiliyet ve zekâ emareleri görmekteyim. İnşallah yanılmamış olurum."* Gelecek günler Osman Nizami Paşa'nın kehanetini haklı çıkaracaktır⁹.

Mustafa Kemal 10 Ocak 1902'de teğmen rütbesi ile Harp Akademisinde öğrenimine başlamıştı. Sınıfta topçu ve süvari okullarından gelenlerle birlikte 43 öğrenci vardı.

Akademi öğretmenleri dil bilen, iyi yetişmiş, seçkin öğretim elemanlarından oluşuyordu. Burada o, bir taraftan mesleki bilgilerini geliştirirken diğer taraftan devletin kaderiyle ilgili konularda arkadaşlarını uyarma gayreti içindeydi. Akademideki sınıf arkadaşı Asım Gündüz'e göre, Mustafa Kemal Fransızcasını ilerletmek için bir Fransız bayandan ders alır, Paris'teki Jön Türk gazeteleri ile Fransızca gazeteleri getirir ve arkadaşlarını etkilemeye çalışırdı¹⁰. Bu maksatla Harp Okulunda başladıkları el yazısı ile dergi hazırlama işine tekrar başlarlar. Dergi az kullanılan bir dershanede hazırlanıyor, elden ele dolaştırılıyordu. Ancak bir süre sonra durum Mektepler Nazırı Zülüflü İsmail Paşa tarafından öğrenilir. Bu olayları haber alan Akademi Komutanı ansızın dershaneye yaptığı bir baskında öğrencileri suçüstü yakalar. Fakat görmemezlikten gelir. Takibat yapmaz, sert bir ihtarla yetinir. Böylece meslek hayatlarını söndürebilecek bir tehlike zararsızca atlatılır. Haliyle dergiye ara verilir. Akademi bu hava içinde tamamlanır.

Mustafa Kemal 11 Ocak 1905'te üç yıllık notlarının toplamına göre akademiye beşinci olarak bitirir¹¹.

Sıra atamalara gelmiştir. O dönemde özel durumu dolayısıyla başarılı subaylar Makedonya'ya gönderilirdi. Mustafa Kemal annesinin ikamet ettiği Selânik'i arzu ediyordu. Atamaları beklerken

Mustafa Kemal ve birkaç arkadaşı bir pansiyon kiralar ve arasıra burada toplanarak memleket meselelerini konuşuyor, özellikle ülkenin kurtuluşu için meşruti bir idare kurulması üzerinde duruyorlardı. Padişahı meşruti idareye ancak ordu zorlayabilirdi. Dolayısıyla gidilecek yerlerde teşkilât kurulmalıydı, bunun için de en uygun yerin Makedonya olduğu düşünülüyordu. Zira Makedonya, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan arasında rekabet konusu olduğu gibi, Avusturya ve Rusya dolayısıyla, Üçlü İttifak devletleriyle (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) karşı grup devletleri arasında (Rusya, Fransa) çatışma konusuydu. Asayiş bozuktu, çeşitli ırklara mensup çeteler, Müslüman köylerini basıyorlardı. Mustafa Kemal ve arkadaşları bu ortamın kendileri için elverişli olduğunu düşünüyorlardı. Ancak arzuları gerçekleşmedi. Çünkü aralarına sızan sarayın bir muhbiri onları Padişaha bomba atacak diye jurnal eder. Mustafa Kemal ve arkadaşları tutuklanırlar ve sert muameleye tabi tutulduktan sonra takipsizlik kararı ile serbest bırakılırlar. Bu olayın sonucu olarak Rumeli’de bulunan 2. ve 3. ordular yerine 4. ve 5. ordulara tayin edilirler. Mustafa Kemal 5 Şubat 1905’te Şam’da 30. Süvari Alayında staj yapmak üzere görevlendirilir. Bu bir sürgündür. Zira atama emrinde “*Kolaylıkla memleketi olan Selânik’e gidemeyeceği bir yere atanması*” kaydı düşünülmüştür¹².

Artık öğrencilik yılları bitmiş, hizmet yılları başlamıştır.

III. Genç Subaylık Yılları (1905 – 1908)

5. Ordu emrine verilen Mustafa Kemal Şam’da 30. Süvari alayında staja başlamıştır. Suriye’de yaklaşık 3,5 yıl süren ikameti sonunda ordunun yetersizliği, ülkenin fena yönetilmesi karşısında, hürriyetçi fikirleri keskinleşir. Suriye’de sık sık ayaklanmalar oluyor, onları bastırmak isteyen askeri birlikler şiddet kullanıyorlar, bu da halk ile hükümet arasındaki bağları gittikçe zayıflatıyordu. İdarenin âcizliğini ve yolsuzluğunu gören Mustafa Kemal mevcut rejime karşı mücadele için gizli bir teşkilât oluşturdu. (Ekim 1905). Bu kuruluşu “*Vatan ve Hürriyet*” ismi verilmiştir¹³. Beyrut’ta görevli Ali Fuat cemiyetin Beyrut şubesini oluşturur. Ancak bölgenin etnik yapısı dolayısıyla, cemiyet burada sağlam bir tabanda gelişme imkânına sahip değildir. Dolayısıyla Mustafa Kemal derneği en kolay gelişebileceği yer olduğuna inandığı (Makedonya’da) geliştirmek ister. Arkadaşı olan, ordu komutanı Hakkı Paşa’nın oğlunun yardımı ile bir izin kağıdı temin eder. Selânik’teki arkadaşları da orada kendisine yardımcı olurlar. Mustafa Kemal İskenderiye ve Pire Üzerinden Selânik’e gider. Oradaki arkadaşlarının yardımıyla göze batmadan karaya çıkar ve annesine kavuşur. Hemen çalışmalarına başlayan Mustafa Kemal, sonuç almak için zamana ihtiyaç olduğunu görür. Öğrencilik yıllarında kendisini taktir eden Kurmay Albay Hasan Bey’in dolaylı yardımıyla 4 aylık bir sağlık raporu alır. Bu sayede eski arkadaşları Ömer Naci, Hüsrev Sami ve Hakkı Baha ile buluşur. Onların aracılığı ile Selânik Öğretmen Okulu Müdürü Hoca Mahir ve Selânik Askeri Rüştüyesi Müdürü Bursalı Tahir’i de içine alan “*Vatan ve Hürriyet*” cemiyetini oluşturur¹⁴. Bu arada Mustafa Kemal’in Selânik’te bulunduğu İstanbul’ca öğrenilir ve aranmaya başlanılır. Ancak Kurmay Albay Hasan Bey durumdan dolaylı olarak Mustafa Kemal’i haberdar eder ve gizlice Selânik’i terk ile göreve dönmesini tavsiye eder. Diğer taraftan durumu araştırmak üzere YAFA’ya bir subay gönderilmiştir. Vaziyetten haberdar olan Mustafa Kemal’in arkadaşları gereken tedbiri almışlardır. Mustafa Kemal Mısır hududunda Bir-i Sebî’de görevde gösterilmiştir. Durum İstanbul’a bu şekilde bildirilmiştir. Mustafa Kemal de dönüşünde hemen Mısır hududuna gitmiştir. Böylece mesleki geleceği açısından ciddi sonuçlar doğurabilecek bir olay zararsız olarak atlatılmıştır. Bir-i Sebî’de görevini tamamlar ve 14 Kasım 1906’da topçu stajı yapmak üzere Şam’a gelir. Stajın bitiminde 20 Haziran 1907’de Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) rütbesi ile Şam’da 5.

Ordu Kurmaylığına atanır. Mutlaka Rumeli'ne nakletmek isteyen Mustafa Kemal 13 Ekim 1907'de arzusuna kavuştu. Manastır'a tayin edildiği halde Selânik'te kalmayı başardı. Bir süre sonra Selânik – Üsküp demiryolu müfettişliği de kendisine verildi. Ölçsüz bir yurt sevgisi ve hudutsuz bir enerjiyle dolu bu parlak kurmay, bir taraftan resmî görevlerini titizlikle yerine getirirken diğer taraftan da istibdat rejimini devirmeye yönelik faaliyetlerine devam ediyordu. Ancak kendisinin 1906 Nisanında kurduğu “Vatan ve Hürriyet”in Selânik şubesi aradan geçen zaman içinde yeniden oluşarak 27 Eylül 1907'de Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmiş ve onun adını almıştır. Mustafa Kemal de bu cemiyete 29 Ekim 1907'de katılır. İttihat ve Terakki'nin büyük gayretiyle 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilân edilir.

Buraya kadar verilen kısa bilgilerden Mustafa Kemal'in Harp Akademisini bitirdikten 2. Meşrutiyet'in ilânına kadar geçen süre içinde, istibdat idaresini devirmek için Ordu'da gizli teşkilat yapılmasında öncülük eden yurtsever, çalışkan ve parlak bir kurmay subay olduğu görülmektedir. Ancak 1907 Ekimine kadar Suriye'de görevli olması, onun İttihat ve Terakki Cemiyetine yön ve istikamet vermesini engellemiş, onun cemiyet içinde ikinci plânda kalmasına yol açmıştır.

IV. Kendi Kendini Yetiştiren Kurmay (Temmuz 1908 – Şubat 1915)

Meşrutiyet'in ilânından sonra, Mustafa Kemal ile cemiyetin yöneticileri arasında gerginlik çoğalmıştır. Mustafa Kemal ordunun politika dışında tutulmasını, cemiyetin gizli komite olmaktan çıkarılıp parti olarak örgütlenmesini, yurttaki köklü ve programlı bir değişiklik yapılmasını istemektedir. Onun düşüncelerini pervasızca açıklaması, karşı düşünceleri sert bir üslupla eleştirmesi, cemiyetin etkin üyeleri arasında hoş karşılanmıyordu¹⁵. Meşrutiyet'in ilânını takip eden günlerde Mustafa Kemal'in eleştirilerinden rahatsız olan cemiyetin ileri gelenleri, onu Trablusgarp'a gönderme kararı alırlar. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kongresinin toplanacağı, milletvekili seçimlerinin yapılacağı, cemiyet-hükümet ilişkilerinin yönleneceği bir dönemde Mustafa Kemal Selânik'ten uzaklaştırılır. Trablusgarp'ta yeni Türk yönetimine karşı irtica nitelikli hareketler baş göstermiştir. 1908 Eylül sonlarında¹⁶, bu ülkeye gelen Mustafa Kemal, kısa bir zamanda karışıklığı giderdi ve düzeni yoluna koydu. Ordunun ve devlet otoritesinin bölgede hakim olmasını sağladı¹⁷. Bu görev Mustafa Kemal'in siyasî yeteneğini gösteren ilk başarılı deneme olmuş, ülkeyi tanımasını sağlamıştır. Bu deneyim 1911 – 1912 Trablusgarp ve Bingazi'de görev almasında ve başarılı hizmetlerinde etkili olmuştur.

Trablusgarp'tan dönüşünde 13 Ocak 1909'da 3. Ordu Selânik II Redif Tümeni Kurmay Başkanlığına atanır. Bu görevde iken Alman Generali Litzman'ın “Takımın Muharebe Talimi” adıyla tercüme ettiği eserini 10 Şubat 1324'te Selânik'te yayınlar¹⁸. Bu arada İstanbul'da meydana gelen bir olay meşrutiyetin olumlu havasını bozar. Meşrutiyetin ilânını takip eden günlerde oluşan sınırsız hürriyet havasında her türlü fikir akımı pervasızca ortaya dökülmüştür. Süratle örgütlenen bu muhalif güçlerden “İttihad-ı Muhammedi” partisinin kışkırtıcı irticai girişimleri gayri memnunların tahriki ve İttihatçıların baskısı sonucunda, tarihe 31 Mart ayaklanması diye adlandırılan olay meydana gelir. Taşkışla'daki bir avcı taburu diğer taburlardan da bazı erlerin katılmasıyla “şeriat isteriz” sloganı ile subaylarını hapsetmiş, Sultanahmet meydanında ve Mebuslar Meclisi önünde toplanarak taşkınlık yapmışlar ve başkentte duruma hakim olmuşlardı. Olay Selânik'de duyulunca, Mustafa Kemal hemen askeri

kuvvetler gönderilmesini önerir. Hatta gönderilecek kuvvetin başına kendi kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın geçirilmesini ileri sürer. Kendisi de, hazırlanan birliğin kurmay başkanı olur. Bu birliğe Edirne'deki 2. Ordudan da bir tümen katılır. Birliğe Mustafa Kemal'in teklifi ile Hareket Ordusu adı verilir. Ordu İstanbul önlerine gelinceye kadar Mustafa Kemal etkin rol oynar. Öyle ki İstanbul Halkına yayınlanan ilk genelge de onun kaleminden çıkar. Ancak İstanbul'a yaklaşıldığında, ciddi bir direnme olmayacağı anlaşılınca, Mahmut Şevket Paşa Selânik'ten gelerek ordunun başına geçer. Kurmay Başkanlığına Berlin Ateşemiliterliği'nden dönen Binbaşı Enver Bey, yardımcılığına Binbaşı Hafız Hakkı getirilir. Hareket Ordusu önemli olmayan bir iki direnme dışında duruma kolaylıkla hakim olur. II. Abdulhamit tahttan indirilir ve yerine V. Mehmet Padişah yapılır. Başarının şerefi ve nimetleri, Hareket Ordusuna İstanbul surları önünde katılanlara gider. Her şeyi düşünen ve plânlayanın adı Çanakkale Savaşı'na kadar duyulmaz¹⁹.

Bu olaydan sonra Mustafa Kemal Selânik'te 3. Ordu'ya atanmıştır. Ordunun İttihat ve Terakki ile ilişkilerini kesmesi ve politika ile uğraşmaması konusunda görüşü daha güçlenmiştir.

22 Eylül 1909'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ikinci kongresi Selânik'te toplanır. Mustafa Kemal kongreye Trablusgarp delegesi olarak katılır. Bu kongrede ordunun siyasetten arındırılmasını şu sözlerle ifade eder. *“Ordu mensupları cemiyet içinde kaldıkça hem parti kuramayacağız hem de ordumuz olmayacaktır. Mensuplarının pek çoğu cemiyet üyesi olan III. Ordu günün manasıyla modern bir ordu sayılamaz. Orduya dayanan cemiyette, millet bünyesinde kök salamamaktadır. Bunun için biran evvel cemiyetin muhtaç olduğu zabitleri veyahut cemiyette kalmak isteyen ordu mensuplarını istifâ suretiyle ordudan çıkaralım ve bundan sonra zabitlerin ve ordu mensuplarının herhangi bir siyasî cemiyete girmelerine mâni olmak için kanunî hükümler koyalım”*²⁰. Bu sözler uzun tartışmalara yol açar. Karşı fikirde olanlara göre subaylar cemiyetten ayrılırlarsa irtica başkaldırır ve meşrutiyet kaybedilir. Ancak kongre büyük çoğunlukla ordunun siyasetten ayrılması tezini benimser. Karar gereğince bir kısım İttihatçı subaylar istifa ettirilir, ancak Enver, Hafız Hakkı, Niyazi gibi bazı subaylar ve yakın çevreleri orduda kalmaya siyasetle yoğun bir şekilde uğraşmaya devam ederler.

Mustafa Kemal'in bu girişimi cemiyette kendisine karşı mevcut olan kızgınlığı şiddetlendirir. Hatta onun canına kasteden bir suikast düzenlenmesine yol açar. Ama bu teşebbüs istenilen sonucu vermez²¹.

Kongreden sonra Mustafa Kemal bir süre politika ile ilgisini keser, ve mesleki çalışmalara ağırlık verir. Bu arada Arnavutlukta çıkan ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Mahmut Şevket Paşa'nın kurmay başkanlığını başarıyla yürütür (Mayıs 1910).

Bu arada Mustafa Kemal orduyu temsilen Fransa'da Picardie Manevralarına katılır (10 Eylül 1910). Onunla birlikte Binbaşı Selahattin görevlendirilir. Paris Ateşemiliteri Binbaşı Fethi Bey, heyete Fransa'da katılacaktır. Bu onun Batı Avrupa ile ilk temasıdır. Tatsızlık daha yolda başlar. Fesli Selahattin Bey, yolda alay konusu olur. Manevralar esnasında yabancı ateşelerden bir albay Mustafa Kemal'in meslekî görüşlerine katılmakla beraber, onun başını göstererek ne diye bu tuhaf başlığı giyersiniz, başınızda bu oldukça kafanıza kimse itibar etmez der^{22a}. Bu olaylar onun üzerinde kalıcı bir etki bırakır. Mevcut kılık ve kıyafetle Türklerin uygar dünyada ciddiye alınmadığına kanaat getirir. Olay 15 yıl sonra Şapka İnkılâbı uygulamasına yol açacaktır. Mustafa Kemal, Fethi Beyle beraber yaptıkları İsviçre, Belçika ve Hollanda'ya içine alan 14 günlük bir seyahatdan sonra vatana döner. Manevralardan

çıkardıkları sonuç acıdır. Bu kadar hazırlık barış için yapılmaz. Aklımızı başımıza almalıyız. Çıkacak savaş bütün dünyayı ateşe atabilir ve biz bunun dışında kalamayız^{22b}.

Mustafa Kemal Fransa dönüşü eğitim ağırlıklı çalışmalarına devam eder. Ancak görevi gereği bulunduğu askerî manevralar ve toplantılardan sözlü ve yazılı olarak sert eleştirilerde bulunması üstlerinin hoşuna gitmez. Gururlu ve tenkitçi olarak niteledikleri Mustafa Kemal'i nazariyatçılıkla itham ederler ve başarısız olsun diye 38. Piyade Alayı Komutan vekilliğine atarlar. Mustafa Kemal, bu görevde de üstün başarı sağlar. Selânik'te bulunan garnizon kıtaları olayın tatbikatına kendiliklerinden katılmaya, verilen konferanslarda diğer subaylar da görev almaya başlarlar. Bu durumdan rahatsız olanlar onun görev yerini tekrar değiştirirler ve masabaşı bir göreve atarlar.

Mustafa Kemal Trablusgarp'ta gönüllü olarak görev almasına kadar geçen bu dönemde bir taraftan da mesleki yayınlara yönelir. Daha 1909 sonlarında, 3 Ağustos – 8 Eylül 1909 tarihlerinde Cumali Karargâhında yapılan askerî manevralara ait not ve krokileri Cumali Ordugahı başlığı adı altında yayınlanmıştı. Selânik 1325 Keza bu dönemde yayınladığı diğer bir eser de şudur: Tabiye Tatbikat Seyahati, Selânik 1327²³.

Diğer taraftan Salih Bozok'un anılarından, Mustafa Kemal'in sadece ve açıktan açığa sert eleştirilerle yetinmediği orduyu gençleştirmek ve kumandanlıkları âciz ellerinden kurtarmak orduya ilim ve sanat aşkını aşılacak, özetle orduyu modernleştirmek gayesiyle gizli bir cemiyet teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Amaç cemiyetin örgütü aracılığıyla fikirlerini yaymak, bir defa bu kanaatlarını kabul ettirdikten sonra, duruma göre harekete geçmektir. Cemiyetin ilk idare heyetinde de Nuri (CONKER), Fuat (BULCA), Rasim, Mahmut (SOYDAN), Topçu Hamdi Beyler görevliyidiler. Cemiyet henüz örgütlenme safhasındayken Mustafa Kemal Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından acele olarak İstanbul'a çağırılır^{24a}. Anlaşıldığına göre Mustafa Kemal'in Selânik'teki askerî birlikler üzerindeki etkileri ve faaliyeti bazılarını ürkütmüş ve yapılan ihbar üzerine Mustafa Kemal acele İstanbul'a çağırılmıştır. Onu önce geçici olarak Trablusgarp Tümeni Kurmay Başkanlığına atarlar. Bu atamanın bir sürgün havası taşıdığı açıktır. Ancak İtalya Osmanlı Devleti'ne 29 Eylül'de harp ilân etmiştir. Onun Trablus'a hareketi önce durdurulur ve I. Şubede görevlendirilir, sonra tekrar Trablusgarp tümeninde görevlendirilir.

İtalya'nın Trablusgarp'a ve Bingazi'ye saldırması beklenmeyen bir olay değildi. Çünkü İtalya'nın birliğini tamamladığı 1870'li yıllardan bu yana Kuzey Afrika ile ciddi bir şekilde ilgilendiği herkesçe bilinmekteydi. İtalya önce Sicilya'ya, en yakın Afrika toprağı olan Tunus'u almayı düşünmüş^{24b}, ancak oraya Fransa'nın yerleşmesinin verdiği kızgınlıkla 1882'de Almanya ve Avusturya-Macaristan ile Üçlü İttifak'ı oluşturmuştur. Sonraki yıllarda gözlerini bugünkü Libya topraklarına dikmiştir. Fakat buraya yerleşmesi için öncelikle Fransa ve İngiltere ile anlaşması gerekliydi. 1900 ve 1902 yıllarında Fransa'nın Fas'a yerleşmesine karşılık Trablusgarp'da hareket serbestliği kazanmıştır²⁵. Daha önce Akdeniz Pakti ile İngiltere, Avusturya-Macaristan'nın olurlarını elde etmişti. 1909'da Rusya'nın da onayını alan İtalya istilâ için müsait zamanı kollamaktaydı. 1911'de Fransa'nın Fas'a müdahalesi üzerine İtalyan istilâ hareketi başlar.

Milletlerarası diplomatik şartlar kadar Trablusgarp'ın o günkü durumu da İtalyan istilâsı için son derece elverişli bulunuyordu. Şöyle ki Vali İbrahim Paşa İtalyan isteklerini frenlediği için, İtalya'nın sürekli baskısıyla görevden alınmış, yerine atanan Bekir Sami Bey de görev yerine gitmeyi

geciktirmekteydi. Vilâyet valisiz, ilçelerin bir çoğu kaymakamsızdı. Trablusgarp'da tümen komutanı da yoktu. İbrahim Paşa hem vali hem komutan olduğundan komutanlık da boşalmış ve yeni atama yapılmamıştı. Esasen tümenin önemli bir bölümü Yemen isyanı üzerine oraya gönderilmiş, taburların mevcutları 300'lere indirilmişti. Bundan başka Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan iki silâh deposunda bulunan 40.000 martin ve şınayder tüfekleri yenileriyle değiştirilmek üzere İstanbul'a nakledilmiş ve yenileri de gönderilmemişti.

Osmanlı devletinin Roma'daki büyükelçisi de izinli olarak İstanbul'da bulunmaktaydı. Devleti Roma'da genç bir maslahatgüzar temsil ediyordu²⁶.

Vilâyetin İstanbul'la ilişkisi ancak deniz yoluyla mümkündü. Denize İtalyan donanması egemen olduğundan vilâyet kendi kaderine terkedilmiş bir görüntüdeydi.

Hükümet şaşkınlık içindeydi. İşbaşında bulunan Hakkı Paşa, Roma Büyükelçiliğinden sadaret makamına gelmişti. İtalyan emellerini en iyi bilmesi gereken paşa, savaş ilân edildiğini bildiren İtalyan notasına kadar savaşın çıkacağına inanmamıştı. İstifâ etmekten başka çare bulamadı ve yerine Abdülhamid'e 7 defa sadrazamlık eden Sait Paşa getirildi. Sait Paşa siyaset yoluyla çözüm bulmak için ümitsiz girişimlere başladı. Millî Savunma Bakanı olan Mahmut Şevket Paşa da devletin İtalya ile savaşı sürdüremeyeceği, vilâyetin ancak yöresel imkânlar ile savunulabileceği görüşündeydi. Trablusgarp'ın istilâ haberi genç Türk Subayları arasında heyecan yarattı. Berlin'deki Ataşe Enver Bey, Paris'teki Ataşe Fethi Bey oraya koşular. Onlara Mustafa Kemal, Eşref Kuşçubaşı, Süleyman *Askeri'nin de* katılmasıyla bir gönüllü subaylar grubu oluşturuldu. Enver Bey, 1911 Ekim sonlarında Bingazi'de komutayı ele alır. Mustafa Kemal, Şerif takma adıyla yanında Ömer Naci, Yakup Cemil ve Sabancalı Hakkı olduğu halde 15 Ekim 1911'de İstanbul'dan Mısır'a hareket eder²⁷. Bingazi yolunda rahatsızlanır ve İskenderiye'de hastaneye yatar. Tedaviden sonra, Kurmay Yüzbaşı Nuri (Conker) ve Yüzbaşı Fuat (Bulca) ile beraber 29 Kasım 1911'de Bingazi'ye doğru yola çıkarlar. 9 Aralık 1911'de Bingazi topraklarında Resul Defne'ye ulaşırlar. Mustafa Kemal, buradaki kuvvetleri organize eder ve menzil teşkilâtını oluşturur. Sonra Tobruk dolayları komutanlığına getirilir (1 Ocak 1912). Bu arada 27 Kasım 1911'de binbaşılığa terfi etmiştir. Mustafa Kemal 24 Ekim 1912'ye kadar kaldığı Bingazi'de Derne ve Tobruk bölgelerinde önemli ve başarılı hizmetlerde bulunur²⁸. Öyle ki İtalyan kuvvetleri sayı ve silah üstünlüğüne rağmen kıyılara saplanıp kalırlar. İdealist Türk Subayları yerli aşiretleri organize etmişler, silâh ve muhimmatı da İtalyanlara yapılan baskınlarla temin etme yolunu bulmuşlardı. Bir avuç kahraman Türk subayı gerillâ savaşı ile kendilerinden her bakımdan kat kat üstün, zamanın en iyi silâhlarına sahip düşman kuvvetlerini aciz bırakmışlardır. Olay adeta Millî Mücadelenin habercisi gibidir. Mustafa Kemal'in 8 Mayıs 1912'de Salih Bozok'a yazdığı şu satırlar istilâcılar karşısında savaşan kahraman subayların duygularının özetini ifade eder: *“Biz vatana borçlu olduğumuz fedâkarlık derecelerini düşündükçe bugüne kadar yapılan hizmeti pek değersiz buluyoruz. Vicdanımızdan gelen bir ses bize vatanın bu sıcak ve samimi ufuklarını tamamen temizlemedikçe, gemilerimizin Tobruk, Derne, Bingazi ve Trablusgarp Limanlarında tekrar demir atmış olduğunu görmedikçe vazifemizi bitirmiş sayılamayacağımızı ihtar ediyor. Vatan mutlaka selâmet bulacak millet mutlaka mesut olacaktır. Çünkü kendi selâmetini, kendi saadetini memleketin ve milletin selâmet ve saadeti için feda edebilen vatan evlatları çoktur”*²⁹.

Bu arada Rus diplomasisinin aracılığı ile yüzyıllardan beri süregelen anlaşmazlıklarını çözümleyen Balkan milletleri, Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıya geçmişlerdir. Olay üzerine çaresiz kalan Osmanlı Devleti, 15 Ekim 1912'de Ouchy anlaşmasıyla Trablusgarp'ı ve Bingazi'yi bazı şartlarla İtalya'ya

terketmiştir. Anlaşma gereği Türk Subaylarının vilâyeti terk etmeleri gerekiyordu. Esasen Mustafa Kemal savaş esnasında gözlerinden ciddi şekilde yaralanmıştır. Tedavi edilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla 24 Ekim 1912’de Derne’den yanında Fuat Bulca olduğu halde Viyana’da gözlerinden tedavi edildikten sonra İstanbul’a dönmüştür. Türk – İtalyan Savaşı Mustafa Kemal’in ilk savaş deneyimidir. Çok başarılı geçmiştir. Nitekim Bingazi Umum Kumandanı Yarbey Enver Bey, Millî Savunma Bakanlığına 24 Ekim 1912 tarihli yazısında “*Mustafa Kemal’in, 18 Aralık 1911’de kendi arzusu ile orduya katıldığını, evvela Derne Şark Kolu Kumandanlığında, daha sonra Derne kumandanlığında bulunarak, fevkalâde iyi idare ve iktidar gösterdiği gibi gözlerindeki rahatsızlığa rağmen, son zamanlara kadar başarılı hizmette bulunduğunu*” rapor etmiştir. Enver Bey ile Mustafa Kemal ilişkilerinin pek de sıcak olmadığı göz önüne alınırsa yapılan hizmetin değeri daha iyi anlaşılır³⁰. Nitekim Mustafa Kemal 6 Kasım 1913’de Bingazi Muharebelerinde gösterdiği yiğitlik ve liyakat gerekçesiyle kıdemine 2 sene zam yapılarak 4. Rütbeden Osmanlı nişanı ile ödüllendirilmiştir³¹.

Ouchy (Uşi) Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti 361 yıllık bir beraberlikten sonra elindeki son Afrika toprağı olan Trablusgarp’ı terk ediyordu. Trablusgarp savaşının sonucu ne olmuştur? Mustafa Kemal’in kariyerindeki yeri nedir? Savaş Osmanlılar’ın esasen çok zayıf olan mâli kaynaklarını tüketmiş, ordunun seçkin kadrolarının Afrika’ya gitmesiyle orduyu zayıflatmış ve Balkan Devletleri için savaşa elverişli zemin hazırlamıştır. Bununla beraber olayın Mustafa Kemal’in askerî kariyerinde ilk savaş deneyimi olması, üstün başarısı dolayısıyla onun askerî kariyerinde özel bir yeri vardır. Mustafa Kemal İstanbul’a geldiğinde, Bulgar Orduları Çatalca’ya dayanmışlardır. İstanbul tehdit altındadır. Bu duruma nasıl gelinmiştir? Yüzyıllardan beri aralarında rekabet eksilmeyen Balkanlılar nasıl bir araya gelebilmiştir? Savaşın ana sebepleri ve bahaneleri nelerdir? Savaş ve sonrasının Mustafa Kemal’in biyografisindeki yeri nedir? Bunları kısaca görmekte yarar vardır.

Savaşın temel sebebi Balkan devletlerinde gelişen milliyetçilik akımlarıdır. 1830’dan beri bağımsız olan Yunanistan, *Megali İdea*’yı (Büyük Yunanistan’ı) gerçekleştirme ideali içindedir. 1878’den beri bağımsız olan Sırbistan, bütün güney sınırlarını içine alacak Yugoslavya’yı oluşturmak istemektedir. Bulgaristan 5 Ekim 1908’den beri tam bağımsızlığını elde etmiştir, ama asıl amacı 1878 Ayastefanos Anlaşması’nın çizdiği Arnavutluk’tan Karadeniz’e, Tuna’dan Ege’ye uzanacak Büyük Bulgaristan’ı yaratmaktır. Balkanlılar Türk karşıtı politikalarda birleşmekte, ancak çıkarları özellikle Makedonya’da çatışmakta, ayrıca kiliseler anlaşmazlığı onların bir araya gelmelerini engellemekteydi. Buralardaki kiliseler ve okullar anlaşmazlığı, 3 Temmuz 1910’da Osmanlı Devletince çözüme bağlamıştır. Toprak anlaşmazlığı da 1908 – 1909 krizinde Balkanlılarda prestiji zedelenen Rusya’nın ön ayak olmasıyla; 13 Mart 1912’de Bulgar – Sırp Antlaşması ve 29 Mayıs 1912’de Yunan – Bulgar Antlaşması ile geçici bir çözüme bağlanmış, anlaşmazlık halinde Rus Çarı’nın hakemliği öngörülmüştür. Bunlara Karadağ’ın da katılmasıyla birlik tamamlanmıştı. Arnavutlar ise zaten bir süreden beri ayaklanma halindeydiler.

İş olgunlaşmış, elverişli zaman kollanmaktaydı. Türk – İtalyan Savaşı, aranan fırsatı yaratmıştır. Osmanlı Hükümeti’ndeki istikrarsızlık, 100.000 kişilik talimli askerinin terhis edilmesi, İtalya ile barışın yakınlaşması gibi nedenler, Balkanlıları harekete geçirdi. 8 Ekim’de önce Karadağ, onu takiben Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan Osmanlı Devletine savaş açtılar. Büyük devletler savaşı Osmanlılar’ın kazanacağı zannı ile *statu quo*’nun (mevcut durumun) değişmesine müsaade etmeyeceklerini ilân ettiler. Ama beklenilenin aksine Osmanlı Ordusu bütün cephelerde ağır yenilgiye uğradı. Birkaç kale hariç bütün Rumeli elden çıkmış, Bulgar orduları İstanbul kapılarını zorlamaktaydı.

Çaresizlikten 3 Aralık 1912’de mütareke yapıldı. Barış görüşmeleri devam ederken İttihatçılar Enver Bey öncülüğünde Babîâlî’yi basmışlar. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Nâzım Paşa’yı öldürmüşler, Kâmil Paşa’yı istifâyâ zorlayarak, Mahmut Şevket Paşa’nın Sadarete, Ahmet İzzet Paşa’nın da Başkumandan Vekâletine gelmesini sağlamışlardır³². Darbe esnasında Mustafa Kemal, Bolayır’daki Kolordu’nun Hareket Şubesi Müdürü, Fethi Bey de Kurmay Başkanıdır. Darbeden önce Fethi Bey ve Mustafa Kemal’in fikirleri sorulmuştur. İttihatçı liderlerin toplantısına katılan Fethi, ihtilâl metodlarına karşı çıkar. Meşrutî partiler gibi çalışalım der. Ancak toplantıya katılmayan Enver Bey’in ertesi gün Talat Bey’i ikna etmesiyle darbe gerçekleşir. Bu olay Mustafa Kemal ile Fethi’yi öfkelenendirir ve Enver grubu ile ilişkilerinin gerilmesine yol açar.

İttihatçıların işbaşına gelmeleriyle savaş yeniden başlar. Amaç Edirne’yi kurtarmak ve daha uygun şartlarda barış yapmaktır. Yapılan plâna göre, Şarköy mıntikasına bir çıkarma yapılacak, aynı zamanda Bolayır Kolordusu da saldırıya geçecektir. 8 Şubat 1913 Sabahı Fahri Paşa kumandasında Fethi Bey’in Kurmay Başkanı ve Mustafa Kemal’in Harekat Şubesi Başkanı olduğu kuvvetler şiddetle saldırıya geçerler. Ancak Şarköy çıkarmasını yapacak olan Hurşit Paşa kumandasında, Enver Bey’in Kurmay Başkanı olduğu kuvvetlerin harekâtı bir gün gecikmiş ve bu gecikme Gelibolu’dakilere zamanında haber verilmemiştir. Dolayısıyla düşman karşısında yalnız kalan kolordu ağır zayıat vererek Bolayır Savunma Hattına çekilir, Şarköy’e gecikmeli olarak yapılan çıkarma da haliyle başarısızlığa uğrar. Olay orduda ciddi bir kriz yaratır. Bir taraftan Bolayır Kolordusu Kumandanı Fahri Paşa ile Şarköy Çıkarma Kuvvetleri Kumandanı Hurşit Paşa, diğer taraftan Fethi Bey’le beraber olan Mustafa Kemal Bey’le Enver Bey arasında şiddetli bir anlaşmazlık çıkar. Fethi Bey ile Mustafa Kemal Başkumandan Vekili Ahmet İzzet Paşa’ya istifâlarını sunarlar. Olay Mahmut Şevket Paşa’nın araya girmesiyle çözümlenir. Fethi Bey ile Enver Bey merkeze alınırlar. Mustafa Kemal de Gelibolu Kolordusu Kurmay Başkanlığına getirilir³³. Ancak bunu takip eden günlerde, 161 günlük kahramanca bir savunmadan sonra Edirne Bulgarların eline geçmiş, 30 Mayıs 1913’de Londra Antlaşması ile Midye – Enez Hattı’nın ötesi bütün Trakya ve Rumeli Balkanlılara terkedilmiştir. Anlaşmanın getirdiği olumsuz hava içinde, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa öldürülmüş (11 Haziran 1913), bu vesile ile İttihat ve Terakki Partisi iktidara iyice yerleşmiştir.

Bu arada, galipler arasında ganimetin bölüşülmesinde anlaşmazlık çıkar ve İkinci Balkan Savaşı patlak verir (5 Temmuz 1913). Bulgar ordusu, Sırp, Yunan ve Romen orduları tarafından yenilir. Durumdan yararlanan Türkler Edirne ve çevresi dahil Meriç’e kadar olan ahalisi Türklerle meskûn yerleri kurtarırlar. Mustafa Kemal, Edirne’nin kurtarılmasını ısrarla savunanların başında olmasına rağmen, orayı kurtarmak şerefi, cemiyetin tuttuğu Enver Bey’e bırakılır. Bulgaristan ile (29 Eylül 1913’de) İstanbul, Yunanistan ile (14 Kasım 1913) Atina Antlaşmaları yapılarak yeni sınırlar saptanır.

Adı geçen antlaşmalarla Doğu Trakya hariç, bütün Rumeli, 500 yıllık bir beraberlikten sonra, elden çıkmış, Edirne’nin ve hatta İstanbul’un savunması tehlikeye girmiş. Batı Anadolu kıyıları tehlide açık bir hale gelmiştir. Bunun sebeplerini açıklamak konumuzun sınırlarını aşmaktadır. Ancak ordunun politikaya bulaşmasının, sorumlu devlet adamlarının basiretsizliklerinin birinci etken olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Acaba bu olayların Mustafa Kemal’in biyografî bakımından etkisi ne olmuştur? Askerî açıdan Gelibolu Yarımadası’ndaki görev, Mustafa Kemal’in araziyi tanınması ve değerlendirmesi bakımından

önemlidir. Bu bilgi 25 Nisan 1915'te İngiliz çıkarması esnasında Mustafa Kemal'in hayatî müdahalesini kolaylaştıracaktır. Diğer bir açıdan Babîâli Baskını ve Şarköy çıkarması ve onu takip eden görüş ayrılıkları, Mustafa Kemal ve Fethi Bey ile Enver Bey çevresindeki İttihatçılar arasında ciddi ayrılıklara yol açmıştır. Önce Fethi Bey Gelibolu'dan alınarak Mustafa Kemal ile ilişkisi zayıflatılarak Parti Genel Sekreterliğine getirilmiş, sonra da Sofya Elçiliğine getirilerek askerî kariyerden ayrılmıştır. Bu vesile ile Mustafa Kemal de Sofya'ya Fethi Bey'in yanına askerî ataşe olarak gönderilmiştir (27 Ekim 1913). Böylece orduda yapılacak düzenlemelerde cemiyette muhalif kanadı temsil eden Mustafa Kemal ve Fethi Bey'in eleştiri yapmaları engellenmiştir. Başka bir deyimle Mustafa Kemal pasifize edilmiştir. Onun için ikbal yolları kapanmış gibi görünmektedir. Bunu takip eden günlerde Enver Bey, Bingazi'deki hizmetlerine karşılık 3 yıl kıdem alarak yarbaylıktan albaylığa; kısa bir süre sonra da Balkan Savaşı'ndaki hizmetlerine karşılık, 3 yıl daha kıdem alarak generalliğe terfi etmiş (3 Ocak 1914), Harbiye Nazırlığına atanmıştır³⁴. Bir taraftan süratle ordu gençleştirilirken, diğer taraftan yurda davet edilerek göreve başlayan general Liman von Sanders yönetimindeki Alman Askeri Heyeti aşırı yetkilerle göreve başlamıştır (14 Aralık 1913). Osmanlı Devleti üzerindeki Alman etkinliği, onu Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyecek derecede artacaktır.

Mustafa Kemal'in 1913 Ekim sonlarında Sofya'da göreve başladığı anlaşılmaktadır^{35a}. Oradayken 6 Kasım 1913'de Bingazi'de gösterdiği dirayet ve kahramanlıktan dolayı 2 sene kıdem zammı verilir. 11 Ocak 1914'de de Sofya Ataşeliğine ilâve olarak Bükreş, Belgrat ve Çetine Ataşeliklerini yönetme görevi verilmiştir. 1 Mart 1914'de de Balkan Harbindeki başarılı hizmetleri dolayısıyla yarbaylığa terfi etmiştir.

Mustafa Kemal'in Sofya Ataşeliğindeki faaliyetlerin özelliği nedir? Sonucu ne olmuştur?

Mustafa Kemal devletin Sofya'daki ilk askerî ataşesidir. Sofya'da göreve başlayınca, otele kalır. Sonra Sefarethanede istediği gibi çalışmamak misafir kabul edememek ve bilgi toplayamamak gerekçesi ile Ferdinand Caddesi 17. Numaraya taşınır.

Sofya Askeri Ataşesinden beklenen görevler nelerdir?

Bunların kariyerin gerektirdiği istihbarat çalışmaları yapmak, Bulgaristanla siyasî ve askerî alanda çıkar birliği sağlamak, Bulgaristan'da bulunan Türk azınlığını örgütleyerek ülkede etkin hale getirmek şeklinde özetlenebilir. Askerî istihbarat olarak gönderdiği raporlarda, Bulgar ordusunun yeni baştan düzenlendiğini, beşer yıllık dönemlere ayrılmış yirmi yıllık plân yapıldığı, 250 milyon franklık top tüfek, cephane sipariş edildiği, bayındırlık, ulaştırma, ve demiryollarına verdikleri önem belirtilmektedir. Bulgaristan'da o yıllar 900 bin civarında Türk vardır. O yıllarda Bulgaristan'da 1185 kız – erkek karma ilkököl, 35 rüştiye, 25 kız okulu vardır. 1400 kadar öğretmen 70 bin kadar öğrenci vardır. Bu Türk Halkının millî şuuru uyanıktır. Türkçe yayın yapan gazeteleri vardır. Mustafa Kemal Sofya'da genel durumu tesbit ettikten sonra ülke içinde bir geziye çıkar. Amaç Bulgaristan Türklerinin morallerini kuvvetlendirmek, onların anavatana bağlılıklarını daha da artırmak ve Bulgar ordusunun konuşlanmasını incelemektir. Mustafa Kemal her gittiği şehirde Türklerce coşku ile karşılandı. Filibe, Plevne, Varna, Tırnova, Gabrova, Şumnu , Kızanlık ve Köstendil'i ziyaretle Sofya'ya döndü. İkinci geziyi manevralar dolayısıyla yaptı. Bu seferde Plevne, Niğbolu, ve Vidin'i ziyaret etti. 1914 Şubatında Bulgaristan'da seçim yapılacaktır. Seçim nisbî usulle yapılmaktadır. Bulgaristan'da birçok parti olmakla beraber, ağırlıklı olanlar, Rus taraftarı olan Terakkiperverler ile Millet Partisi, Cermen taraftarı olan libarellerden, 3. Grup da bir denge unsuru gibi davranan Demokrat Parti, Radikal Parti ve Sosyal

Demokrat Partiden oluşuyordu. Ayrıca Bulgar siyasî hayatında etkin olan 3 örgüt vardı. Bunlardan Makedonya İstiklâl Komitesi, Makedonya'nın bağımsızlığını hedef almıştı. Zabitan Teşkilâtı ise Türk düşmanı ve Rus yanlısı bir politika izlemekteydi. Daha kalabalık olan ise Trakya Komitesiydi. Bunlar Batı Trakya'nın tamamı ile Edirne çevresini Bulgaristan'a katmak istiyorlar ve İngilterece destekleniyorlardı. Mustafa Kemal bu gruplardan Makedonya İstiklâl Komitesi ile yakın ilişki kurdu.

Seçimlerde, Mustafa Kemal'in amacı Sobranya'ya (Bulgar Millet Meclisi) kabil olduğu kadar Türk milletvekili sokmaktır. Gücün parçalanmaması, Türklerin tek parti içinde toplanmaları ile mümkündür. Bunun için Rodoslavof'un Liberal Partisi desteklendi. Bu yolla Sobranya'ya hepsi aynı partiden olmak üzere 17 Türk Milletvekili girdi. Liberal Parti 17 Türk dahil 129 milletvekili kazanmıştı (Meclisteki 244 sandalyenin yarından fazlasını). Böylece Türkler Bulgar siyasî hayatında büyük bir etkinlik kazandılar. Bu Mustafa Kemal'in önemli bir başarısıydı.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Üçlü İttifak ile Üçlü İtilâf blokları arasında Bulgaristan'ı kazanmak için yoğun faaliyetler vardı. Mustafa Kemal hükümetini bilgilendirmek için aralarında bir gönül macerasının da geçtiği Bulgar Harbiye Nazırının genç ve kültürlü kızı Mara Kovaçef ve bazı Bulgar görevlilerden yararlandı.

Özetleyecek olursak Mustafa Kemal aşağıdaki konularda askerî atışe olarak etkin bir rol oynamıştır:

- 1) Bulgaristan Türk Basını, ilkeli bir yayın politikası etrafında toplanmıştır.
- 2) Bulgaristan Türkleri aynı siyasî örgütün içinde birleşmişler ve Bulgar siyasetinde etkin bir duruma gelmişlerdir.
- 3) Bulgaristan Türkleri arasında millî birlik ve bilinç daha da güçlenmiştir.
- 4) Birinci Cihan Harbi'nin başlaması üzerine onbin kadar Bulgar Türkü pasaportsuz ve gönüllü olarak Türk ordusuna katılmışlardır.
- 5) Millî Mücadele'de Bulgaristan'daki Trakya İstiklâl Komitesi üyeleri, Anadolu'ya silâh ve cephane temininde yardımcı olmuşlardır^{35b}.

Başarılı hizmetlerine rağmen Mustafa Kemal Sofya'daki görevi,faal görevden uzaklaştırma olarak değerlendirmektedir. 1 Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra İttihatçıların Almanlarla anlaşmasını acı bir şekilde eleştirir. Hatta Alman Ordularının zafer yürüyüşleri yaptıkları günlerde savaşı kaybedeceklerini söyler. Osmanlı'nın savaşa girmesi üzerine, ısrarla ordu içinde rütbesine uygun bir görev verilmesini ister. Enver Paşa, *“orduda sizin için daima bir görev vardır. Ancak Sofya Ataşeliği, daha önemli olduğu için orada bırakıyoruz”* şeklinde cevap verir. Mustafa Kemal cevabında *“yurt savunmasından daha önemli ve yüce bir görev olamayacağını, arkadaşları cepheye vururken kendisinin Sofya'da kalamayacağını, eğer birinci sınıf subay olmak yeteneğinde değilse, kanaatını açıkça bildirmesini ister.”* Yazılı ve sözlü ısrarları üzerine, 29 Kasım 1914'te 1. Tümen Komutanlığına atanır. Ama 2 gün sonra bu atama iptal edilir. Birinci Tümen Yarıbay Cafer Tayyar atanmıştır. Acaba Enver Paşa ona cepheye hizmet etmek yolunu aşmak istememekte midir?³⁶ Ona cepheye bir görev ancak Sarıkamış bozgunundan sonra Harbiye Nazır Vekili Talat Paşa imzasıyla verilir (20 Ocak 1915). Mustafa Kemal Tekirdağ'da oluşma halindeki 19. Tümen Komutan olarak atanmıştır. Haber üzerine hemen yurda döner.

2. Meşrutiyet'in ilânından Ocak 1915'e kadar geçen dönemde, Mustafa Kemal'in karakter çizgileri daha bir belirginleşmiştir. O mesleğinde kabiliyetli, ileri görüşlü, doğru düşünen, süratli karar veren, kararın uygulanmasını ısrarla takip eden kıymetli bir kurmay subaydır. Medenî cesaret sahibidir. Fikirlerini, eleştirilerini her çevrede çekinmeden ortaya koymaktadır. Bu tutumu ve üstün meziyetleri sebebiyle rakip olabilir varsayımı ile bazı İttihatçı çevrelerce sistemli bir şekilde geri plâna itilmeye, önü kesilmeye çalışılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ SEÇKİN TÜRK GENERALİ: MUSTAFA KEMAL

D) “Kaderin Adamı” Tarih Sahnesine Giriyor

Mustafa Kemal atandığı 19. Tümen henüz oluşma halindedir. Onu bir hayli uğraşmadan sonra bulur. 2 Şubat'ta komutayı ele alır. Tümen 57 alay ile 2 depo alayından oluşmuştur. 19. Tümen 25 Şubat'ta Eceabad'a geçer. Orada 72 ve 77 alaylarla yeniden örgütlenerek Eceabad Seddülbahir savunması ile görevlendirilir.

Bu arada Rusya, Almanya karşısında bunalmıştır. Silâh, araç ve malzemeye ihtiyaç vardır. İtilâf devletleri Rus savaş gücünü takviye etmek, Osmanlı Devleti'ni savaş dışı kılmak, Balkan Devletlerini ve İtalya'yı yanlarına çekebilmek gibi nedenlerle Çanakkale Boğazını açmaya karar verirler. Ancak Boğaz nasıl geçilecektir? Sadece donanma gücü ile bu mümkün müdür? Bu şüphelidir. Fransızlar kesin sonuç Batı Cephesinde alınacağı için kara harekâtına şiddetle karşı çıkarlar. Dolayısıyla Çanakkale 18 Mart 1915'te güçlü müttefik deniz kuvvetiyle zorlanır. Netice ümit kırıcıdır. Saldırganlar üç muharebe gemisi, 2 zırhlı ve bir kravazör kaybeder ve çekilmek zorunda kalırlar.

Yenilgi özellikle İngiliz ve Fransız sömürgelerinde olumsuz yankılar yaratır. Olay bir itibar meselesine dönüşür. Müttefikler ister istemez kara harekâtına karar verirler. Boğaz istihkâmları susturulacak, İstanbul yolu açılacaktır.

Türk tarafı da 18 Mart'tan sonra bölgede bir çıkarma hareketi beklemektedir. Dolayısıyla bölgede 5. Ordu oluşturulmuş, başına Alman Generali Liman von Sanders mareşal rütbesi ile atanmıştır. Mareşal ilk iş olarak Türk komutanlarınca hazırlanan düşmanı kıyı hattında karşılamak stratejisi yerine, savunmayı düşman topçu menzil hattı dışına alan esnek bir savunma sistemini benimsemiştir. 5. Ordu emrinde, 6. Piyade Tümeni bir Süvari Tugayı, 4 seyyar jandarma taburu vardır. Liman Paşa çıkarmayı Saros Körfezi veya Anadolu kıyısında beklemektedir. Bu itibarla 2 tümeni Gelibolu'da, 2 tümeni Anadolu yakasındadır, 1 tümeni yarımada güneyini savunacak şekilde konuşlandırılmıştır. Mustafa Kemal'in komutanı olduğu, 19. Tümen ordu ihtiyatı olarak Bigalı'dadır. Bu plâna göre, Gelibolu Yarımadası güneyine yapılacak çıkarma harekâtı karşısında bir Türk tümeni bulunacaktır.

Buna karşılık İngiltere ve Fransa ateş gücü yüksek 5 piyade tümeni ve 1 piyade tugayını çıkarma için görevlendirmişlerdir. Arkalarında güçlü bir donanma desteği vardır. Plânları şöyledir: esas çıkarma Seddülbahir ve Kabatepe'ye yapılacaktır. Kumkale'ye çıkacak Fransız birliği 2 Türk tümeninin esas çıkarma yerine müdahalesini önleyecektir. Saros Körfezinde gösteri hareketleri düzenlenecektir. Seddülbahir'e çıkanlar birinci gün Alçitepe'yi; Kabatepe'ye çıkanlar birinci gün Conkbayırı – Kocaçimen hattını ele geçirerek Boğaz tabyalarının gerilerine inerek onları susturacak ve İstanbul yolunu açacaklardır. Hesaplarına göre, bir hafta içinde plân gerçekleşerek ve Osmanlı Devleti savaş dışı edilecektir.

Çıkarma hareketi bu plâna göre 25 Nisan 1915 günü erken saatlerde başlar. Çıkarma bölgesinde sadece 9. Tümenin birlikleri vardır. Bu tümenin 26. Alayı Seddülbahir’de ateş gücü çok üstün olan çıkarma birliklerine karşı kahramanca direnir. Ancak İngiliz ve Fransızlar ağır zayıat pahasına güç halle kıyıda tutunurlar.

Esas sürpriz kuzeyde hazırlanmıştır. Anzak Kolordusu Kabatepe’nin biraz ilerisine sürüklenerek Arıburnu’na çıkar. Hedef Conkbayırı – Kocaçimen hattını tutmak ve Kilidülbahir platosunun kuzeyle bağlantısını kesmek ve Boğaz tabyalarının gerisine düşerek onları susturmaktır. Kıyı zayıf gözetleme birliklerince tutulmuştur. Çıkarmayı takip eden saatlerde 9. Tümen Komutanı Halil Sami, 19. Tümen’den bir tabur yardım ister. 19. Tümen komutanı Mustafa Kemal, bu istek ve kendi yaptırdığı gözetlemeler sonucunda, önceden düşündüğü gibi, düşmanın önemli kuvvetlerle karaya çıktığını ve hedeflerinin Conkbayırı ve Kocaçimen Tepesi olacağını isabetle tahmin eder. Durum naziktir. Boğaz savunması çökme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Hemen birliklerini hazır hale getirir. Tümen ordunun yedek gücüdür. Ancak ordu komutanının emri ile kullanılabilir. Ordu komutanı ile irtibat sağlamak ister, ama bu gerçekleşmez. Kolorduyu durumdan bilgilendirir. Bütün sorumluluğu üzerine alarak 57. Alay ve bir dağ bataryasının başına geçerek Kocaçimen Tepesi’ne hareket eder. Oraya vardığında denizdeki zırhlılar ve gemiler görülür. Ama Arıburnu görüş alanının dışında kalmaktadır. Mustafa Kemal alaya kısa bir istirahat verip, Conkbayırı’na yönelir. Yanında birkaç subay vardır. Önce atlı sonra yaya olarak Conkbayırına varılır. Görülen manzara şudur: Bir Türk Müfrezesi Conkbayırı’na koşarak çekilmektedir. Mustafa Kemal derhal müdahale eder:

- Niçin kaçıyorsunuz?
- Efendim, düşman!
- Nerede?
- İşte diye 261 rakımlı tepeyi gösterirler.
- Düşmandan kaçılmaz.
- Cephanemiz kalmadı.

- Cephanemiz yoksa, süngünüz var. Süngü tak, yere yat, komutunu verir. Gerideki birliklerinin marş marşla oraya gelmelerini emreder. Takip eden düşman birlikleri de yere yatmak zorunda kalırlar. 57. Alayın birlikleri yetişince, derhal saldırıya geçilir ve tümenin diğer alaylarını da hareket sahasına yakınlaştırır. Ayrıca 27. Alaya da hücum emri verir. Mustafa Kemal, *askere taarruz etmeyi değil, ölmeyi emretmiştir*. Onlar da vatanları uğruna ölümüne saldırırlar. Düşman birlikleri geriye atılır. Hatta bir kısmı paniğe kapılarak sandallara koşarlar. Anzak Kolordu Komutanı birliklerinin geri alınmalarını teklif eder. Amiraller bunun için en az 3 gün gerektiğini belirtince İngiliz Başkomutanı Hamilton birliklerden direnmelerini ister.

Gece olunca Anzaklar yeni birliklerle takviye edilir. Ertesi günü saldırıyı tekrarlarlar. Mustafa Kemal de iki piyade alayı takviye alır, taarruza kalkar. Ancak eldeki kuvvetin azlığı, askerinin aşırı yorgunluğu, karşı tarafın devamlı takviye alması ve güçlü donanma desteği, arazinin durumu, düşmanı denize dökmeye mani olur. Fakat Conkbayırı’ı tutulmuş, düşman baskını boşa çıkarılmış, Boğazın açılması önlenmiş, düşmanlar bir kıyı şeridinde adeta hapsedilmiştir.

Bu başarılar üzerine Mustafa Kemal, 1 Haziran 1915'te harp meydanında albaylığa yükseltilir.

Düşman Seddülbahir'den cephe saldırılarıyla, Arıburnu'nunda da çevirme hareketleriyle Boğaz tabyalarını düşürüp, donanmasına İstanbul yolunu açamamıştır. Bu durumda karşısında iki seçenek vardır.

1) Kış gelmeden önce çekilmek,

2) Yeni kuvvetler getirerek zaferi sağlamak. Türkler için önemli olan 2. İhtimal karşısında yeni saldırı hedefini doğru tahmin etmek ve ona göre isabetli tedbirler almaktır.

Mustafa Kemal'e göre yeni bir saldırının temel hedefi yine Conkbayırı ve Kocaçimen Tepesi olacaktır. Bunun için düşman, muhtemelen Arıburnu kuzeyine çıkacaktır. Dolayısıyla Kabatepe'yle Suvla – Anafartalar bölgeleri, ayrı birer savunma bölgesi olarak düzenlenerek, sorumlu birer komutanın emrine verilmelidir. Fakat Mustafa Kemal'in ısrarla yaptığı sözlü – yazılı uyarılar ciddiye alınmaz. Arıburnu kuzey mıntıkasına 2500 kişilik bir birlik yerleştirilmekle yetinilir.

İtilâf kuvvetleri 6 Ağustos'ta Arıburnu cephesinde şiddetle saldırıya geçerler, biraz ilerlemeden sonra durdururlar. 7 Ağustos'ta 19. Tümeneye yapılan saldırı da arzu edilen neticeyi vermez. Gerçekte bütün bu hareketler, Türk kuvvetlerini ve yedek güçlerini yerlerinde tutmak amacına yöneliktir. Asıl sürpriz saldırısı kuzeye, Mustafa Kemal'in ısrarla söylediği yöne yöneltilmiştir. 6/7 Ağustos gecesi iki düşman tümeni Arıburnu kuzeyine çıkar ve Conkbayırı istikametinde saldırıya geçer. Daha kuzeyde Suvla'ya çıkarılan 3 tümenin amacı ise, Saros körfezi mıntıkasından gelecek Türk takviye kuvvetlerini önlemek ve Kocaçimen Tepesi kuzeyinden geniş bir çevirme hareketiyle Boğaza inmektir. Durum kritik, her an kıymetlidir. Ordu Komutanı Liman Paşa Anafartalar Grup Komutanına derhal taarruz emri verir. Komutan askerin aşırı yorgunluğu nedeniyle saldırının bir gün ertelenmesini ister. Komutan derhal emekliye sevk isteğiyle görevden alınır. 8/9 Ağustos gecesi Mustafa Kemal Anafartalar Grup Komutanı olmuştur ³⁷. Henüz 34 yaşındadır. Ortaya çıkan tehlikeli durumu önlemekle görevlendirilmiştir. O zamanki İngiliz Bahriye Nazırı Churchill'in deyiimiyle “*kaderin adamı*” 9 Ağustos 1915'te süngü hücumu ile düşmanı Anafartalarda geriletir. 10 Ağustos sabahı “*İlahî bir süngü hücumu*” ile cephenin kilit noktası Conkbayırında durumu düzeltir. Bu savaşlarda Mustafa Kemal'in göğsüne bir şarapnel parçası isabet eder. Saat parçalanır, kendisine bir şey olmaz. Bundan sonraki hareketler savaşın gidişini etkilemez. “*iyi sevk ve idare edilen, cesaretle, yiğitlikle dövüşen asil Türk ordusu karşısında*” itilâf kuvvetleri siperlere gömülürler^{38a}.

Bu arada takviye kuvvetleri isteyen İngiliz Başkomutanı General Hamilton 16 Ekim 1915'te görevden alınmıştır. Yerine atanan General Monroe “*En iyi çözüm Gelibolu Yarımadası'nı boşaltmaktır.*” görüşündedir. İngiliz Millî Savunma Bakanı Kitchener durumu yerinde gördükten sonra boşaltma kararını alır. 19 – 20 Aralık 1915 Arıburnu ve Anafartalar, 8 – 9 Ocak 1916'da Seddülbahir boşaltılır.

Mustafa Kemal tahliyeden önce 10 Aralık'ta görevi Fevzi Paşa'ya (Çakmak) devretmiştir. Onun Çanakkale'den ayrılış nedeni sağlık sorunlarına bağlanmaktadır. Aslında esas sebebin Liman Paşa ile aralarında çıkan görüş ayrılığı olduğu anlaşılmaktadır^{38b}.

Çanakkale Savaşı birçok açıdan önemli sonuçlar doğurur. Bunlar arasında savaşın iki yıl uzaması, Çarlık Rusyası'nın çökmesi, Balkan Devletleri'nin ve İtalya'nın savaş politikalarının değişik yönlendirmeleri, Türk Ordusuna kazandırdığı moral gücü ilk önce söylenmesi gereken şeylerdir.

Ancak Çanakkale Savaşlarının en önemli sonucu Mustafa Kemal'in askerî dehasını gözler önüne sermesidir. Mustafa Kemal olaylar karşısında durumu çabuk kavramak, süratle ve soğukkanlılıkla gerçekçi, yürekli ve kendine güven içinde doğru karar vermek, verdiği kararı büyük bir enerji ve cesaretle bizzat uygulamak, insiyatifini cüretle, fakat isabetle kullanmak, sorumluluğu çekinmeden üzerine almak, gibi üstün komutanlık kabiliyeti göstermiş ve savaşın genel gidişi üzerinde birinci derecede etkili olmuştur.

Nitekim İngiliz resmi tarihi bunu şöyle özetler. “Bir tümen komutanının 3 muhtelif yerde vaziyette nüfuz ederek, yalnız bir muharebenin gidişine değil, aynı zamanda bütün sefer ve hatta bir milletin mukadderatı üstünde bu kadar derin tesirler yaptığı tarihte pek ender rastlanan bir olaydır.”

Zamanın İngiliz Bahriye Nazırı, İkinci Dünya Savaşı'nın yılmaz İngiliz Başbakanı Churchill, onun rolünü şöyle ifade eder: “Mustafa Kemal 9 Ağustos'da Anafartalar'daki başarılı hareketından sonra geceyi, bu paha biçilmez sırtı alma hazırlığı içinde büyük çaba harcayarak geçirdi. Bizzat yönettiği şiddetli baskın hücumu ile, bu dar bölgede yerleşmiş olan bin kişilik İngiliz kuvvetini yok etti. Türkler Conkbayır'ını aştılar ve zaferin sonuna kadar da orada kaldılar. Bu başarı perdeyi kapatan olaydır.”

Gelibolu'daki birliklerin başkomutanı General Hamilton 9 – 10 Ağustos 1915 Savaşları için şu kaydı düşmüştür: “... Conkbayırı'nda Türkler en etkili savaşlarını veriyorlar. Mamafih, kayıpları bizden fazla. Çok mükemmel komuta edilen ve cesaretle dövüşen Türk Ordusuna karşı savaşıyoruz.”^{39a}

Gelibolu savaşları esnasında Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın harekât şube müdürlüğünü yapan İsmet Bey'in (İnönü), bu konudaki değerlendirmesi çok dikkat çekicidir. “... Çanakkale'ye müttefiklerin ilk asker çıkarmasının hemen ilk gününden itibaren Atatürk bir yıldız gibi parlamaya başlamış ve her gün biraz daha dikkati çeker hale gelmiştir. Burada Atatürk kumandanlık imtihanını tasavvur olunabilecek en büyük güçlükler içinde, hergün yeni bir muvaffakiyetle yürütür bir yola girmiştir. Çanakkale'de ilk günden itibaren üzerinde toplanmış olan şerefler ve ümitler Atatürk'ü dokunulmaz hale getirmiştir.”^{39b}

Öyle ki Enver Paşa cepheyi ziyaret ettiğinde, Anafartalar Grubuna uğramaması üzerine, Mustafa Kemal istifasını Liman Paşa'ya verdiği Paşa bunu kabul etmediği gibi, Enver Paşa'dan da kabul etmemesini ve bir yazıyla Mustafa Kemal'in gönlünü almasını istemiş ve bu istek yerine getirilmiştir. Özetle Çanakkale Zaferinin en önemli neticesi Millî Mücadele liderini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin banisini, bütün üstün nitelikleriyle ortaya çıkarması ve ona bir nevi dokunulmazlık kazandırmasıdır. Artık bundan sonra hiçbir güç, onun zirveye tırmanmasını engelliyemeyecektir.

II. Mustafa Kemal Paşa Doğu Cephesi'nde

Mustafa Kemal bazı sebeplerle hava tebdili alarak İstanbul'a gelir. Kısa bir süre dinlendikten sonra Sofya'ya eski arkadaşı Fethi Bey'in yanına gider. Orada iken Çanakkale'den Edirne'ye nakledilen 16 Kolordu Komutanlığına atanır (14 Ocak 1916). Ocak ayı sonlarında görevine başlar. Kolordu'nun Galiçya'ya gitmesi bahis konusudur. Ancak Doğu cephesinde ciddi sıkıntı vardır. İngiliz ve Fransızların

Gelibolu'dan çekileceklerini anlayan Ruslar o bölgedeki güçler doğuya gelmeden sonuç almak maksadıyla saldırıya geçmişlerdir. III. Ordunun tuttuğu cephe 11 Ocak 1916'da yarılr. 16 Şubat'ta Erzurum düşer. Ruslar Of – Bayburt – Mamahatun hattına dayanırlar. Cephenin güneyinde Muş ve Bitlis de işgal edilmiştir. Durumu düzeltmek ve Erzurum'u kurtarmak amacıyla II. Ordu Doğuya kaydırılır. 16. Kolordu II. Orduya bağlıdır. Mustafa Kemal bir ay kadar süren bir yolculuktan sonra görev yerine ulaşır. Yolda iken 27 Mart 1916'da generalliğe terfi şifresini alır⁴⁰. Mustafa Kemal, Bitlis Cephesi'ne yönelirken, bazı subayların yollarda soyulmaları üzerine, suçluları derhal tespit ettirip Harp Divanı'na vererek şiddetle cezalandırır. Bu enerjik tutumun neticesi olarak cephe gerisinde asayişsizlik hareketleri görülmez. Doğu cephesinde Mustafa Kemal'in amacı Bitlis ve Muş'un kurtarılmasıdır. Karşılıklı ilerleme ve gerilemelerden sonra gerekli hazırlıkları yapan Mustafa Kemal 2 Ağustos'da saldırıya geçer. 7 Ağustos'ta Muş, 8 Ağustos'da Bitlis kurtarılır. Cephenin bu kısmına nisbî bir istikrar gelir.

Mustafa Kemal Paşa II. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa'nın izinli olduğu 13 Aralık 1916'dan 2 Ocak 1917 tarihine Ordu Komutanına Vekâlet eder. Bu vesile ile ilk defa olarak İsmet Bey'le (İnönü) beraber çalışmak ve onu yakından tanımak, tartmak imkânını bulur. Burada ikisi arasında başlayan dostluk hayatlarının sonuna kadar sürüp gider.

Mustafa Kemal 17 Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığına, ordu komutanı yetkisi ile IV. Ordu emrinde olmak üzere atandı. Paşa atandığı görevin mahiyetini öğrenmek için Şam'a gelir. Yol boyunca ve Şam'da, IV. Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı olup Suriye'yi kral naibi gibi geniş yetkilerle şaşaalı ve debdebeli bir şekilde yöneten Cemal Paşa'nın misafiri olur. Mustafa Kemal Paşa yaptığı incelemeler sonunda Hicaz'ın savunulamayacağını, Suriye Cephesi'nin tehlikeli durumu sebebiyle, Hicaz'daki kuvvetlerin de Suriye'ye getirilmesi gerektiğini, cephenin o günkü haliyle “Hicaz Seferi Kuvvetler Kumandanlığı” asla kabul edemeyeceğini Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bildirir. Enver Paşa cevabında İstanbul'dan Şam'a hareket etmek üzere olduğundan kendisinin beklenmesini ister⁴¹. Görüşme sonucu görev iptal edilir ve Mustafa Kemal vekâleten II. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Cephedeki II. ve III. Ordulardan Kafkas Ordular Grubu Komutanlığı oluşturulur. Grubun komutanlığına Ahmet İzzet Paşa atanır.

1917 ilkbaharında Rusya'da ihtilâl başlamıştır. Bir süre sonra bunun etkileri Rus askerleri arasında görülmeye başlar. Netice olarak Doğu cephesinde tehlike azalmaya yüz tutar. Buna karşılık Irak Cephesi tehlikeli bir duruma girer. Zira İngilizler 1917 Martında Bağdat'ı almışlardır. Enver Paşa Asya cepheleri durumunu görüşmek üzere Kafkas Orduları Grup Kumandanı Ahmet İzzet Paşa, IV. Ordu kumandanı Cemal Paşa, II. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ve VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa ile Halep'te görüşür (24 Haziran 1917). Toplantıda Kafkas Cephesi'nin takviye edilerek, savunulmada kalınması, Suriye Cephesi'nde düşünülmekte olan taarruzdan vazgeçilmesi, buna mukabil Irak Cephesi'nde harekete geçilmesi ancak mevcut kuvvetlerle bunun mümkün olup olamayacağı üzerinde durulması kararlaştırılmıştır.

İşte bu toplantıdan sonra Bağdat'ı kurtarma harekâtında VI. Ordu ile işbirliği yapmak üzere, VII. Yıldırım Ordusu adıyla seçme bir ordunun kurulmasına Başkumandanlıkça lüzum görülmüştür. Esasen Enver Paşa bu iş için Almanya'dan yardım istemiş, bir tugay kadar Alman askeriyle General Falkenhayn'ın⁴² gönderileceği vaadini almıştır. Alman Generali Osmanlılar hesabına borç yazılan 5.000.000 altın ile İstanbul'a gelir. Ordular Grup Karargâhı tamamen Almanlar'dan oluşmaktadır. Karargâhta her türlü muamele Almanca olarak yapılmaktaydı. Kendisine mareşal ünvanı ve rütbesi

verilen General Falkenhayn her ne kadar ara sıra Osmanlı üniforması giymekteyse de karargâhtaki bütün Alman Subayları Alman üniformasını giymekteydiler.

Yıldırım Grubuna Iraktaki VI. Ordu ile teşekkül halindeki VII. Ordu dahildir. Bunlara Filistin cephesinde bulunan VIII. Ordu da katılmıştır.

Kurulması kararlaştırılan VII. Ordu Komutanlığı Mustafa Kemal Paşa'ya teklif edilir. Anlaşıldığına göre bu atamanın yapılmasını isteyen Grup Komutanı Falkenhayn'dır. Çünkü Enver Paşa, önce Vehip Paşa'yı teklif eder. Alman Generalinin ısrarı üzerine 1 Temmuz 1917'de Mustafa Kemal Paşa'ya VII. Yıldırım Ordusu Komutanlığını "*Hevesle yapmaya hazır mısınız?*" diye sorar. Durumunda tuhaflık olduğunu sezen Paşa, derhal verdiği cevapta, teklif edilen VII. Ordu Komutanlığını "*Tarafınızdan uygun görülen her görevi vatanın yüksek yararlarına uygun düştüğüne inandığın için bütün heves ve vicdanıyla yapacağım*" şeklinde cevaplandırır. Ancak olumlu cevap 4 gün sonra alınır⁴³. Mustafa Kemal Paşa VII. Ordu Karargâhını oluşturmak üzere yaverleriyle İstanbul'a gelir. Bir ay kadar bir süre hazırlıktan sonra, Halep'e ordu karargâhına döner. Grup Komutanı ile Ordu Komutanı arasındaki temaslar normal seyrini takip ederken kısa bir süre içinde ilişkiler çatışmaya dönüşür. Bu sürtüşmenin çeşitli nedenleri vardır. Bunların en başında geleni, Mareşal Falkenhayn'ın Türkleri küçümsemesi, çok geniş yetkili bir sömürge idarecisi gibi davranmasıdır. Osmanlı hükümetine borç yazılan altınlar, yörede etkili şahıslara dağıtmakta, bunlar Almanya hesabına kazanılmaya çalışılmaktaydı. Millî Egemenlik ve gurur konularında son derece hassas olan Mustafa Kemal Paşa'nın buna göz yumması mümkün değildi. Mustafa Kemal Grup Kumandanına Alman subaylarının Arap Şeyhleri ile doğrudan temas etmeyip ordu kanalıyla hareket etmeleri gerektiğini hatırlatır. Falkenhayn bunu dikkate almaz, netice olarak iki komutan arasında normal ilişki sağlamak imkânı kalmaz. Diğer taraftan bölgede alınacak tedbirler konusunda da görüş ayrılığı vardır. Yıldırım Grubu Irak'ı hedef alarak kurulmuştur. Ancak bunun olumlu sonuç vermesi için önce Sina Cephesinin güven altına alınması gerekçesiyle VIII. Ordu da Mareşal'a bağlanmıştır. Böylece Falkenhayn, bölgenin tek hâkimi durumuna girmiştir. Millî çıkarlar konularında son derecede hassas olan Mustafa Kemal, ülkeyi bir Alman sömürgesi haline getirmeye yönelik bu hareketlere kayıtsız kalamazdı. Falkenhayn'ın almayı düşündüğü siyasî ve askerî tedbirleri ile mutabık değildir. Her zamanki medeni cesareti ve berrak zekâsı ile durumu bütün çıplaklığı ile 20 Eylül 1917'de Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirir. Raporun bir sureti Sadrazam Talat Paşa'ya, İttihat ve Terakki'nin ileri gelen simalarına bilgi için sunulur. Bu raporda özetle şu görüşler dile getirilmiştir.

1) *Halk ile idare arasında bağlar sarsılmıştır... Evde kalanlar,kadınlar, acizler veya asker kaçaklarından oluşmakta olup, ürettikleri kendi ihtiyaçlarına bile yetmemesine karşılık, hükümet onların aç kalmalarını bile düşünmeden, ellerindeki almak mecburiyetindedir... Hükümetin güçsüzlüğü sebebiyle, ülke anarşi içindedir... Rüşvet ve vurgun başını almış yürümüştür... Ticarî iktisadî çöküntü endişe verici bir hal almıştır... Savaş sürüp giderse, çürüyen devlet binası bir gün birdenbire hep birden çökme tehlikesiyle karşı karşıyadır.*

2) *Askerî vaziyet, harbin yakın bir gelecekte biteceği ümidini vermemektedir. Müttefiklerimizin askerî darbelerle düşmanlarımızı savaşa zorlaması bahis konusu değildir. Almanların stratejisi "geliniz, bizi yeniniz" ilkesine bağlanmıştır. Savaş daha çok uzayacaktır. Ve savaşın bitim anahtarları bizim partinin elinde değildir.*

3) Türkiye'nin askerî vaziyetine gelince, ordu savaşın başlangıcına göre çok zayıf olup, mevcut 5/1'e düşmüştür. Memleketin insan kaynakları, bu boşluğu doldurmaya yeterli değildir... Bana gönderilen biner mevcutlu taburların yüzde ellisi mecalsiz sıskalardan ibaret olup kalan asker 17 – 20 yaşlarında gelişme çağındaki çocuklarla, 45 – 55 yaşlarındaki işe yaramaz kimselerdir. İstanbul'dan 1000 kişiyle yola çıkan taburlar Halep'e 500 kişi olarak gelmektedirler... Kafkas Cephesi duraklama halindedir... Irak'ta İngilizler hedeflerine ulaşmış haldedir. Sina ve Hicaz'da düşman henüz hedefine ulaşmamıştır. Saldırıya hazırlanmaktadır. İngilizler için emellerine hizmet edecek bir Filistin devleti kurulması hayati önemi haizdir. Bu durumda Batı'da taarruza hazır bulunarak, Suriye'de düşman girişimlerini boşa çıkarmak önemlidir. Bu durumda son kuvvetlerle Irak'ı geri almayı düşünmeye imkân yoktur...

4) Bu sözlerimin neticesi, artık herşey bitmiştir. Bulunacak çare kalmamıştır anlamı değildir... Kurtuluş çareleri vardır. Kurtuluş imkânı mevcuttur. Ancak isabetli tedbirler almak lazımdır. Bunun için:

a) İçten hükümeti kuvvetlendirmek, iktisadî hayatı yoluna koymak ve açlığı giderecek tedbirler alınmalıdır.

b) Askerî politikamız bir savunma politikası ve bir tek neferi son ana kadar saklamak olmalıdır. Bunun gereği ülkemiz dışındaki bütün kuvvetlerimiz geri çekilmelidir...

5) Suriye ve Hicaz'ın sorumluluğu şimdiye kadar olduğu gibi kendi evlatlarımızdan birinin elinde olmalıdır. Sina Cephesinde de komuta mustakilen bizden birisine verilmelidir... Almanları idare etmek gibi sebepler, vatan menfaatlerinin gereklerini önlememelidir... Hayat ve memmat meselelerinde olsun, karar vermek hakkından mahrum olduğumuzu zannetmiyorum... Sina Cephesini Kress ve VII. Ordu Kumandanının müdafaa etmesi ve bu iki orduya Falkenhayn'ın kumanda etmesini memleket menfaatleri gerektiriyorsa, bu halde general Falkenhayn'ın bütün Suriye ve Hicaz'a kumanda eden zatın emri altına girmesi, tartışmaya tahammülü olmayan bir meseledir. Bu halde devlet nazarında en yüksek sorumlu bir Osmanlı olup, bütün iç ve siyasî kuvvetler onun elinde ve Falkenhayn sadece bir askerî kumandan durumunda kalır... Sina Cephesine gönderilecek VII. Ordu kıtaları, düşman saldırısı halinde parça parça savaşa katılıp, von Kress'in emrine girmesine seyirci kalamam ve en ufak bir kıtamanın müdahale ettiği cepheyi kayıtsız şartsız kendi emrim altına alırım. Yani kuvvetler muharebe sebebiyle Sina Cephesinde bir kumanda altında erimeye mecbur olursa, bu kumandan ancak ben olabilirim... Halen içinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla beraber kurtulmak zaruri ise de, Almanların bu durumdan ve harbin uzamasından yararlanarak bizi sömürge şekline sokmaları ve memleketimizin bütün kaynaklarına el koymalarına karşıyım. Ülke ileri gelenlerinin bu hususta hiç değilse Bulgarlar kadar kiskanç ve müstakil olmalarını lüzumlu görürüm... Almanları hoş tutacağım diye mütemadiyen fedakârlıkta bulunmak herhangi bir müttefike ve özellikle Almanlara merhamet ve insaf telkin etmeyip, belki verdiklerimizden yüz kat fazlasını istemeye yönelir.

Bugün Falkenhayn, her vesilede herkese karşı Alman olduğunu ve elbette Alman menfaatini en ziyade düşüneceğini söyleyecek kadar cüret sahibidir. Halep'de, Fırat'ta ve Suriye'de Alman siyaseti ve Alman menfaati ne demek olduğunu ve özellikle bu sözü sarfeden bir Alman Konsolosu olmayıp, yüz binlerce Türk kanı için karar veren bir kumandan olursa, işin vatanımızın çıkarlarına tamamen aykırı olduğunu anlamamak mümkün değildir.

Falkenhayn, geldiğinden beri aşiret ileri gelenleriyle Alman subaylar aracılığı ile doğrudan temas halindedir. "Araplar Türklere düşmandır. Biz Almanlar tarafsız olduğumuzdan onları kazanabiliriz." sözünü bizzat bana, bir ordu komutanına söylemiştir. Bu halde... memleket kâmilen bizim elimizden çıkarak bir Alman sömürgesi haline girmiş olacaktır. General Falkenhayn bu maksat için bizim borcumuz olan altınları ve Anadolu'dan getirdiğimiz son Türk kanlarını kullanmış olacaktır.

Velhasıl gerek hükümet idaresi ve gerekse ahali içinde yapılacak işlerin alalade bir memleket meselesi değil, en başta gelen bir memleket savunması meselesi olduğu bu devirde, vatanımızın hiçbir köşesinin herhangi bir yabancı nüfuz ve idaresi altına verilmesi devletin varlığını hiçe indirger."

Mustafa Kemal 24 Eylül 1917'de Enver Paşa'ya gönderdiği ek raporda özetle şu noktalar üzerinde durur:

1) Raporun 1. ve 2. Bölümlerinde Sina Cephesi'ndeki kuvvetler mukayese edilerek, burada ancak bir savunma savaşı yapılabileceği; yurt dışında ve içindeki bütün kuvvetlerin Sina'ya yollanması gerektiği, Şimdiki kuvvetlerle Mareşal Falkenhayn'ın saldırıya geçmesinin yanlış olacağı,

2) Bir savunma görevi alacak olan Sina Cephesine iki ordu karargâhının sığamayacağı; kendisinin bu cepheye kumanda etmek için Arıburnu ve Anafartalar'da 11 tümen ve bir süvari tugayına, ikinci ordu komutanlığında da on tümeni idare ederek istenilen deneyimi kazandığını,

3) Falkenhayn'a ne askerî ne de siyasî asla güveni olmadığını, mareşalin aylardır hiçbir iş görmediğini, onun Sina Cephesinde görev alamayacağını, oraya kendisinin komuta etmesini, bu olmadığı taktirde VII. Ordu Komutanlığından af edilmesini, raporlarına cevap alamazsa mareşal Falkenhayn'ın emrinde çalışmayacağını, kendisine bildireceğini, Başkomutan Vekilinin bilgilerine sunar.

Enver Paşa, 29 Eylül tarihli cevabında, gerek memleket ve gerekse ordunun durumu hakkındaki görüşlerine katıldığını, ama düşmanlarımızın da üç senelik savaş sonunda buldukları halin bizden iyi olmadığını; Rusya'nın girdiği ve İtalya'nın gireceği hallerin durumu lehimize pek değiştirdiğini; VII. Ordu veya bunun büyük kısmı ile Sina Cephesi'nde Kresss Paşa'nın VIII. Ordu'nun yanında, VII. Ordu Kumandanı sıfatıyla başarı ile hizmet edeceğine inandığını ve fikrinin ayrıntılarını oraya gelecek olan Cemal Paşa'nın açıklayacağını belirtir.

Enver Paşa 2 Ekim 1917 tarihli yazısında da, 100 km'lik bir cephenin iki mıntıkaya taksiminin tabii olduğunu, cephenin idaresine memur edilen Mareşal Falkenhayn'ın isabetli kararlar alacağı kanaatine katılmasını rica eder.

Bu arada Mustafa Kemal Paşa ile Mareşal Falkenhayn arasında görev ve yetki tartışması gittikçe gerginleşerek devam etmektedir.

Neticede Bakanlar Kurulunun verdiği yetki ile Bahriye Nazırı Cemal Paşa, tahkikatla görevlendirildi.

Cemal Paşa, her iki tarafı dinler. Başkumandan Vekiline, grup ile ordu kumandanı arasındaki anlaşmazlıkta, Mustafa Kemal'in tamamen haklı olduğunu, iki taraf arasındaki anlaşmazlığın kaldırılması için, en kestirme yolun Mustafa Kemal'in ordu kumandanlığından istifâ etmesi olduğunu; bu itibarla Vekiller Heyeti adına haiz olduğu yetkiye dayanarak Mustafa Kemal Paşa'nın istifâsını kabul etmek mecburiyetinde kaldığını bildirir.

Enver Paşa bu istifâyı ancak II. Ordu Komutanı ile becayiş edilmesi şartıyla kabul eder 9 Ekim 1917. Ancak Mustafa Kemal bu atamayı kabul etmediğinden işlem fiilen yürürlük kazanmamış ve Paşa II.

Ordu komutanı sıfatıyla izinli olarak 15 Ekim 1917'de İstanbul'a gelmiştir. Yerine Fevzi Paşa atanmıştır. Mustafa Kemal dönüş için yeterli malî güce sahip olmadığını görmüş, ve sahip olduğu cins atları satılması için Cemal Paşa'ya 2000 altın mukabili bırakmıştır. Cemal Paşa bunları 5000 altına satıp aradaki 3000 altın farkını da Mustafa Kemal'e gönderir⁴⁴.

Mustafa Kemal'in o günkü askerî ve siyasi durumu değerlendirmesi gerçekleri bütün çıplaklığıyla yansıtması dolayısı ile çok dikkat çekicidir. Bu raporlar onun ileriye görmesi, berrak zekâsı, gerçekleri yansıtmadaki medeni cesareti, karakteri, ülke meselelerine yabancıların karışmasına şiddetli tepkisi bakımından üzerinde dikkatle durulması, yorumlanması gereken belgelerdir.

Olayın sonucu Mustafa Kemal'in 9 ay kadar fiilî kumandanlıktan ayrılması oldu. Haklı olduğu, ülke çıkarlarını savunduğu halde istifâ etmek zorunda kalan Paşa üzüntülüdür.

Enver Paşa ile zaten iyi olmayan ilişkileri biraz daha bozulur. Onun imalı sorularına muhatap olur. Dolayısı ile yeni bir görev kabul etmez. Ancak Veliâht Vahidettin Efendi'nin Padişahı temsilen Almanya'ya yapacağı seyahata katılmayı kabul eder.

III: Geleceğin Padişahı İle Seyahat

Alman İmparatoru Kayzer Wilhelm, 15 Ekim 1917'de Sultan Mehmet Reşat'ın davetlisi olarak gelir. Padişahı Almanya'ya davet eder. Padişah 73 yaşındadır ve rahatsızdır. Siyasi durum icabı ziyaretin iadesi gerekmektedir. Padişahı temsilen Veliâhtın gitmesi ve orduyu temsilen tanınmış bir generalin heyete katılması kararlaştırılır. Heyette askerî danışman olarak Albay Naci (Eldeniz)'den başka, Başmabeyinci Lütfi Simavi de görevlendirilmiştir. Orduyu temsilen heyete katılması teklifine Mustafa Kemal olumlu cevap verir. Tahta çıkması pek uzak olmayan Veliâht ile tanışmak, ona gerçek durumu açıklamak ve güvenini sağlamanın gelecek bakımından yararlı olacağını düşünür. Vahidettin ile Vaniköy'deki sarayında görüşür. Seyahat 15 Aralık 1917'de başlar ve 4 Ocak 1918'de sona erer. Yol boyunca ve Almanya'da ikametleri süresince Mustafa Kemal Vahidettin'i savaşın gidiş yönü, ülke yönetimi, alınması gerekli önlemler konusunda sürekli uyarmaya çalışır. Hatta dönüşte bir ordu komutanlığı istemesini önerir. Seyahat süresi içinde Vahidettin'in davranışları yurt içinde olduğundan farklıdır. Mustafa Kemal ile her konuyu konuşmaktan çekinmez⁴⁵.

Bu seyahatın Mustafa Kemal'in kariyerindeki yeri nedir? Önemi nedendir?

Bu gezinin Mustafa Kemal'in hayatının akışında oldukça önemli bir yeri vardır. 22 gün süre ile geleceğin Padişahı ile beraber olan Paşa onu yakından tanımak, iyi veya kötü yanlarını tartmak ve bir dereceye kadar da yakınlık sağlamak imkânını bulmuştur. Ayrıca gezi sırasında savaşın genel gidişi hakkında bilgi edinmiş, seçkin Alman generalleri Hindenburg ve Ludendorf ile tanışmıştır. Aynı şekilde Vahidettin de Mustafa Kemal'i üstün kabiliyeti ve tutkusuyla tanıma ve değerlendirme imkânını elde etmiştir.

Mustafa Kemal Almanya Seyahatı dönüşünde sol böbreğindeki bir rahatsızlık nedeniyle bir ay kadar yatakta tedavi gördü. Bir ara iyileşir gibi oldu, tekrar yattı. Neticede doktorlar tedavi için Viyana'ya gitmesinde ısrar ettiler. Yaveri Cevat Abbas işlemleri bakanlıkta takip etti. Konu ile ilgilenen Enver Paşa, öteden beri Mustafa Kemal Paşa'yı kendisine ciddi bir rakip olarak gördüğü için, işlemleri çabuklaştırdı. Mustafa Kemal'e bir emireri ile birlikte, en üst derece yolluk ve gerekli avans verildi. 25 Mayıs 1918'de Viyana'ya hareket edildi. Viyana'da 3 hafta kadar tedavi gördükten sonra, ilgili

profesörün tavsiyesi üzerine, kaplıca tedavisi görmek için Karlsbad'a gider. Mustafa Kemal, 30 Haziran 1918 – 27 Temmuz 1918 tarihleri arasında Karlsbad'da tedavi görür. Bu süre içindeki yaşantısını Türkçe bazı kısımlarını da Fransızca olarak kaleme almıştır. Anılarının bir kısmı Prof. Dr. Afet İnan tarafından yayınlanmıştır⁴⁶. Anılar Mustafa Kemal'in oradaki hayatı hakkında bilgi verdiği için değerlidir. Ancak bunların esas değerleri Mustafa Kemal'in 1919'dan önce, devlet idaresi, sosyal hayat, kadın – erkek ilişkileri, askerî yönetim konularında verdiği bakir bilgiler dolayısıyla. Keza bu hatıralarda açıkça görülen husus, onun kitaba, okumaya, öğrenmeye karşı olan hudutsuz aşkıdır.

Mustafa Kemal Karlsbad'da iken V. Mehmet vefat etmiş, yerine Vahidettin VI. Mehmet adıyla Padişah olmuştur 4 Temmuz 1918. Mustafa Kemal Padişah'ı tebrik eder. Bu önemli değişiklikte İstanbul'da olmadığı için üzgündür. Ama tedaviye devam eder. Yaveri Cevat Abbas ona çabuk dönmesi için tel çeker. O önemli bir sebep olmadıkça dönmeyeceğini bildirir. Ardından yaverinin acele dönmemiz arzu buyruluyor teli üzerine, 27 Temmuz'da Karlsbad'dan Viyana'ya hareket eder. Fakat yakalandığı nezle nedeniyle birkaç gün Viyana'da kaldıktan sonra 2 Ağustos 1918'de İstanbul'a gelir. Onu çağırılan Yaver-i Ekrem Ahmet İzzet Paşa'dır. Sebep, Mustafa Kemal'in Vahidettin ile olan tanışıklığıdır. Ahmet İzzet Paşa onun İstanbul'da bulunmasında ve Padişah ile görüşmesinde yarar görmektedir.

IV. Vahidettin Padişah – Mustafa Kemal Ordu Komutanı

Mustafa Kemal yurda döndüğünde, Padişah'ın cülusundan beri bir aylık bir zaman geçmiş, ve işler belli bir istikamet almıştır. O önce Ahmet İzzet Paşa ile görüşür. Onun tavsiyesi üzerine Padişahla birkaç defa görüşür. Velihtliğindeki gibi serbest konuşma izni aldıktan sonra, bazı önerilerde bulunur. Bunlardan bir tanesi şudur. *“Kendiniz başkomutan olun, ve kendinize bir vekil değil, kurmay başkanı seçin. Çünkü herşeyden önce ülkede başlıca kuvvet kaynağı olan orduya egemen olmak gerekir.”* Bunun üzerine 8 Ağustos'da Başkumandanlık Vekâleti ünvanı “Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti”ne çevrilmiş ve bu göreve Enver Paşa getirilmiştir. Diğer bir görüşmede, *“... Yeni Padişahın ilk hareketi, kuvvetin sahibi olmalıdır. Kuvvet devleti, milleti ve bütün menfaatleri müdafaa eden kuvvet başkasının elinde oldukça sizin Padişahlığınızın zahiri olmaktan ileri gidemez.”* sözleri üzerine, Vahidettin, ben, Talat ve Enver Paşa hazretleri ile görüştüm demek suretiyle tutumunu açıklar. Ünvan değişikliği olayı, bazılarını kuşkulandırmıştır. Ama Mustafa Kemal de tetiktedir. Bir gece Akaretler Yokuşunda hazırlanan bir suikastı boşa çıkarır. Onun Padişahı etkilemesinden huylanan Enver Paşa, bir senaryo hazırlamıştır. 16 Ağustos'da Cuma Selâmlığı sonrası Padişah'ın şifahi iradesiyle Suriye'de daha önce komuta ettiği, VII. Orduya Komutan atanmıştır. Tertip iyi hazırlanmıştır. Vahidettin Mustafa Kemal'i yanında birkaç Alman generali olduğu halde kabul eder. Hocası ve Padişah'ın yaveri olan Naci Bey (ELDENİZ) aracılığıyla ısrarla iletildiği yalnız görüşme isteğini dikkate almaz. Amaç Mustafa Kemal'in muhtemel itirazlarını önlemektir. Dışarıda Enver Paşa mütebessim beklemektedir. Mustafa Kemal'in serzenişlerine, her türlü yardımı yapacağını vaadetmekle karşılık verir. Fakat Suriye'de orduların birleştirilip onun emrine verilmesi teklifini ciddiye almaz⁴⁷.

Mustafa Kemal 26 Ağustos 1918'de Halep'e gelir. İlk iş olarak cepheyi teftiş eder. Durum 10 ay öncesinden farklıdır. Çünkü onun VII. Ordu Komutanlığından istifasından sonra İngilizler 31 Ekim 1917'de Sina Cephesinde saldırıya geçerek cepheyi yarmışlar ve Kudüs'ü işgal etmişlerdir (9 Aralık

1917). Mustafa Kemal ile daha önce çatıştığını gördüğümüz Alman Generali Falkenhayn görevden alınmış, yerine General Liman von Sanders atanmış, ordu tam bir savunma havasına girmiştir. Mustafa Kemal cepheye geldiğinde, Yıldırım Orduları Grubu Kudüs-Yafa hattının kuzeyinde, deniz ile Şeri'a arasında cephe tutmuştur. VIII. Ordu sağda VII. Ordu soldadır. IV. Ordu Şeri'a doğusundadır. Ordular çok zayıf, cephane yetersiz, erler aç ve yarı çıplak bir vaziyettedir. 19 Eylül'de düşman 8. Ordu cephesine sekiz misli üstün bir güçle saldırır. Ve cepheyi iki saatte yarar. VII. Ordu önce saldırıları püskürtür, fakat İngiliz Süvari Birlikleri'nin 20 Eylül'de grup karargâhını basmaları ve ordunun gerilerine düşmeleri üzerine, Mustafa Kemal kuvvetlerini Şeri'a Nehri doğusuna geçirir. Sonra Der'aya, sonra da Şam'a çekilir. İngiliz baskınından zor kurtulan Liman von Sanders, onu Rayak'a çekilen IV. ve VIII. Orduların artıklarını düzenleyip yeni bir savunma hattı kurmakla görevlendirir. Mustafa Kemal durum değerlendirmesi yaptıktan sonra şu karara varır: "*Bütün cephelerde ve bütün kuvvetler üzerinde emir ve kumanda kalmamıştır. Yapılacak iş Halep'e kadar kuzey yönünde çekilmektir.*" O Grup Komutanını da ikna ederek, adeta grubun kumandasını ele alarak eldeki birliklerini Halep'e kadar çeker. Esasen ordu karargâhı 5 Ekim'de Halep'e gelmiştir. 13 Ekim'de de IV. Ordunun kalan birlikleri VII. Ordu emrine verilir. Kuvvetlerini yeniden düzenleyen VII. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, bir İngiliz tümenini Halep kuzeyinde Katma'da durdurur. Bu Suriye cephesi'ndeki son ciddî çarpışmadır. Bu çarpışma ile düşman Anadolu kapılarında durmaya mecbur edilmiştir⁴⁸.

Bu arada Makedonya Cephesi yarılmış ve Bulgarlar 29 Eylül 1918'de ateşkesi imzalayarak savaştan çekilmişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti için ne ifade etmektedir? Bulgarların savaştan çekilmeleri Başkent İstanbul yolunun düşmanlara açılması anlamına gelmekteydi. Bu âcil tehlike nasıl önlenebilirdi? Tek çözüm Doğu Cephesi'nden kuvvet aktarmakla mümkündü. Kafkasya'dan kuvvet nakli o günün koşullarında ayları gerektiriyordu. Özetle tek çare kalmıştı. O da biran önce ateşkesi sağlamaktı. Esasen Almanlar 4/5 Ekim gecesi ateşkes için başkan Wilson'a başvurmuşlardı. Osmanlı Devleti de 5 Ekim'de aynı yolu tuttu. İtilâf Devletlerinin savaş suçlusu olarak gördükleri İttihat ve Terakki hükümeti ile anlaşma yapmak istemeyecekleri bilindiğinden Sadrazam Talat Paşa, 8 Ekim 1918'de istifâ etmişti. Yeni hükümeti kurmaya Tevfik Paşa memur edilmiş, fakat Paşa uzun bir süreden beri aktif politikadan çekildiği ve kabinesine İttihatçı vekil almak istemediği için, hükümet kurmayı başaramaz. Durumu öğrenen Mustafa Kemal, Başyaver Naci Bey aracılığı ile Padişah'a başvurur. Bir an önce tek olarak veya müttefiklerle müştereken barış yapmaktan başka çare kalmadığını, Tevfik Paşa hükümeti kurmakta zorlanıyorsa, derhal Ahmet İzzet Paşa başkanlığında Rauf, Fethi, Tahsin, Canbolat, Azmi ve Şeyhülislam Hayri ve kendisinden oluşacak bir hükümet kurulmasının zarurî olduğunu ve ancak böyle bir hükümetin duruma hâkim olabileceğini bildirir⁴⁹.

Talat Paşa'nın direnmesiyle Ahmet İzzet Paşa Cavit Bey'i Maliye, Fethi Bey'i Dahiliye, Rauf Bey'i de Bahriye Nazırlığına getirir. Kabinede Mustafa Kemal yoktur. Ahmet İzzet Paşa Mustafa Kemal'in isteğine karşı, "*Barıştan sonra işbirliği yapmak*" yolunda bir cevap verir. Mustafa Kemal, beklemediği bir karşılık almıştır. "*Barış gecikecektir. Barışa kadar çok çalkantılı anlar geçireceğiz. Bu devrede vatana faydalı olabilirim düşüncesiyle Harbiye Nezaretini istemiştim, yoksa barış olduktan sonra onun huzur ve sukûnu içinde Harbiye Nazırlığını benden çok mükemmel ifâ edecek zevat bulunabilir. Buna göre barıştan sonra işbirliğimizi hiç de zarurî ve hatta lüzumlu görmüyorum.*" şeklinde bir cevap verir⁵⁰. Böylece Mustafa Kemal'in Millî Savunma Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı olarak kabineye

girmesi ve barış işlerini, ülke çıkarlarına uygun bir şekilde, hatta gerekirse padişah ve hükümeti Anadolu'ya çekerek yürütme düşüncesi gerçekleşemez.

Hükümet kurulur kurulmaz ilk iş olarak ateşkes işini ön plâna alır. Önceki girişimlerin başarısızlığını dikkate alarak, Büyükkada'da esaret hayatı yaşayan İngiliz Generali Townshend'in aracılık teklifini benimser. General Townshend İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe'a gönderilir. Amiral ateşkes için Türk delegelerinin gönderilmesini ister. Ancak gönderilecek delege konusunda Padişah ile Sadrazam arasında görüş ayrılığı belirir. Zira Vahidettin delege olarak Damat Ferit'in gönderilmesini istemektedir. Padişah'ın teklifine Ahmet İzzet Paşa bu adam delidir. Kendisine bu kabil bir görev verilemez derse de Padişah *"biz onu idare ederiz"* sözleriyle kararlılığını belirtir. Anlaşıldığına göre Vahidettin mağlup olan devletlerde hanedanların yıkılmasından endişeye kapılmıştır. Mütareke görüşmelerinin saraya mensup birisi tarafından yapılmasını güvenli bulmaktadır.

Ahmet İzzet Paşa ertesi günü Damat Ferit ile görüşür. Damat Ferit görüşlerini şöyle açıklar: *"Amiral Calthorpe'ı görür görmez devletin toprak bütünlüğünün korunması üzerine mütareke yapılmasını teklif edeceğim. Amiral bunu kabul etmezse Londra'ya gitmek üzere bir kruvazör isteyeceğim ve oraya varınca Krala, ben senin babanın eski dostu idim, arzularımın kabulünü senden beklerim diyerek tekliflerimizi kabul ettiririm..."* Paşa ayrıca özel kâtip olarak da Rum Patrikanesi Kâtibi Kara Teodori'yi alacağını ilâve etmiştir. Sadrazam Padişah'a bu konuşmayı naklederek Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesinden vazgeçilmesini istemişse de, Padişah'ın kararını değiştirememiştir. Durum Bakanlar Kurulunda tartışılmış kabine üyeleri karara şiddetle itiraz ile Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında bir heyetin gönderilmesi kararını almışlardır. Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey Kurmay Yarbay Sadullah Bey delege olarak, Âli Bey de (TÜRKGELDİ) delegasyon sekreteri olarak heyet üyelerini oluşturmuşlardır⁵¹.

Delegelere 8 maddelik bir talimat verilmiştir. Buna göre özetle: Boğazlar Yunan savaş gemileri hariç, ticaret ve savaş gemilerine açık olacak, istikâmlar Osmanlıların elinde tutulacak, asayiş sağlayacak kuvvetler hariç, öteki Türk kuvvetlerinin terhisi kabul edilecek. Ateşkesle cephelelerde savaş duracak, Osmanlı Devleti'nin idaresine karışılmayacak, Türk topraklarında herhangi bir noktaya asker çıkarılmayacak, itilâf devletlerince Türkiye'ye para yardımı yapılması sağlanacaktır. Ayrıca Padişah özel olarak verdiği talimatta hilâfet, saltanat, ve hanedan haklarının korunmasını özellikle istemiştir.

Mondros'ta 4 gün süren tartışmalardan sonra Ateşkes 30 Ekim 1918 günü akşam üstü imzalanmıştır. Daha toplantının başında Ateşkes maddelerinin İngilizler tarafından önceden hazırlandığı ve bunlar üzerinde ufak tefek önemsiz değişiklikler dışında bir şey yapılmayacağı ortaya çıkmıştı. Mütareke 24 maddeden oluşuyordu⁵².

Buna göre, Boğazlar açılıyor, istihkâmları müttefiklerce işgal ediliyor, İtilâf Hükümetlerine mensup esirlerle Ermeni esir ve tutuklular kayıtsız şartsız müttefiklere teslim ediliyordu. Asayiş için gerekli olanların dışındaki askerî birlikler terhis ediliyor, müttefikler güvenliklerinin tehdit edilmesi halinde, herhangi stratejik noktayı işgal edebileceklerdi (7. Madde). Liman ve tersanelerden yararlanabilecekler, Toros tünelleri işgal edilecek, İran ve Kafkasya'daki Türk kuvvetleri çekilecek, haberleşme ve ulaşım araçları denetlenecek, Hicaz, Asir, Yemen, Suriye Trablusgarp Bingazi ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaları en yakın itilâf komutanına teslim olacak, 6 Doğu ilinde karışıklık çıkması halinde buralar işgal edilecektir. Ateşkes'in Türklerce imzasına karşılık, İngiliz Delegasyonu Başkanı Amiral Calthorpe Rauf

Bey'e gizli kaydıyla bir mektup vermiştir. Mektuba göre, Amiral Çanakkale ve Karadeniz Boğaz istihkâmlarının yalnız İngiliz ve Fransız Askerlerinin işgal edilmesini hükümetinin kabul ettiğini, bunların yanında bir miktar Türk askerinin de bulundurulmasını hükümetine duyurduğunu, İstanbul ve İzmir'e Yunan Askeri gönderilmemesi hakkındaki Türk isteğini özenle hükümetine bildirdiğini, Osmanlı Hükümeti asayişini koruduğu müddetçe İstanbul'un işgal edilmeyeceğini, Osmanlılarla İngilizler arasında dostane ilişkilerin kurulması için büyük gayret sarfedeceğini, mektup içeriğinin padişah ve sadrazamdan başkasına gösterilmemesini istiyordu.

Osmanlı delegasyonu ateşkes ile Boğazlar hariç ülkenin başka bir yerinin işgal edilmeyeceğine ve ateşkes hattına saygı gösterileceğine inanıyordu: İyimser hava içindeydi.

Halbuki İtilaf devletleri daha savaş içinde 1915, 1916, 1917 yıllarında yapmış oldukları anlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin ne şekilde bölüneceğini ve her birinin paylarının ne olacağını belirlemişlerdi. Mütarekedeki esnek maddeler, gizli anlaşmaların uygulamaya konulması için birer kılıf ödevini görecekleri.

Ateşkes Anlaşması, Alman ve Avusturya – Macaristan personelinin belli bir süre içinde Osmanlı ülkesini terk etmelerini öngörmekteydi. Bu hüküm gereğince, Yıldırım Orduları Grup Komutanı Liman von Sanders, komutayı Mustafa Kemal'e şu sözlerle devretti, "*Türkiye'yi terke mecbur olurken emrim altındaki orduları, Türkiye'ye geldiğim ilk günden beri takdirkârı olduğumu bir kumandana tevdi etmekle teselli buluyorum.*" Gerçekten Liman von Sanders, Mustafa Kemal'i çok müstesna kabiliyetli, yetkili ve cesur bir subay olarak ateş hattında yakından tanımış, onun üstün komutanlık yeteneğini herkesten önce taktir ederek, cephenin en can alacak yerlerinde yüksek sorumluluk gerektiren yerlere getirmiştir. Hatta Başkumandan Vekilinin cepheyi ziyaretlerinin birinde, Anafartalar'a uğramaması üzerine, Mustafa Kemal istifâ ettiğinde, istifasını kabul etmediği gibi, Enver Paşa'nın ona iltifat eden yazıyla gönlünü almasını da sağlamıştır⁵³.

Mütareke maddelerini okuyan Mustafa Kemal, devletin kendini adeta kayıtsız şartsız düşmana teslim ettiği, hatta bunun için bizzat yardım vadettiği kanısına varır. Dolayısı ile hükümeti uyarmak ister. 3 Kasım'da sadrazamın dikkatini ateşkesin açık olmayan maddelerine çekerek bilgi ister. "... Madde 10'da Toros Tünellerinin işgali var... İşgal edilecek yalnız bunlar mıdır? Yoksa muhafaza tertibatından ibaret mi kalacaktır? Toros Tünellerini tutacak işgal kuvvetlerinin maksadı nedir? Bunlar nereden gelecektir? Bütünü ayrı bir grup teşkil eden Amanos Tünelleri de buna dahil midir? Ayrıca Suriye ve Kilikya hudutlarının belirlenmesi gerektiğine dikkati çeker. Fakat Sadrazam Ahmet İzzet Paşa iyimserdir. O Toros Tünellerinin işgalini bir muhafaza önlemi olarak görmekte, Amanos Tünellerini ayrı mütalâa etmektedir. Suriye'deki kuvvetlerin teslim olmaları maddesinin, ihtiyaten konulduğu, çevredeki kuvvetlerin tesliminin bahis konusu olmadığı görüşündedir. Kilikya'nın hududunun da gerekirse bildirileceğini yazar. Halbuki Mustafa Kemal endişelidir. Toros Tünellerini işgal edecek kuvvetin miktarı ne olacaktır? Meselâ bütün Anadolu'yu işgal edecek derecede olursa ne yapılacaktır? Zaten Suriye'deki garnizonların teslimi maddesi İngilizlerce başka türlü tefsir edilmekte ve VII. Ordunun teslimi istenmektedir. İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarmak istemeleri, bu şehri Kilikya'dan saydıklarını göstermektedir. Mustafa Kemal'e göre, mütareke şartlarını açıklayıcı, yanlış anlamaları önleyici önlemler alınmadan ordular terhis edilirse ve İngilizlerin her dediğine boyun eğilirse, ihtiraslar önlenemeyecektir. Bu düşüncelerini 6 Kasım'da Sadrazam'a iletir. Ahmet İzzet Paşa mütareke'de birkaç

maddeyi tadil ederek bize sözlü teminat veren İngiliz delegesinin centilmenliğine karşılık vermek ve Yunanistan'ı faaliyet sahasına çıkarmamak amacıyla İskenderun'dan İngilizlerin istifadesine karşı çıkılmamasını ister. Mustafa Kemal İngilizlerin Halep'teki ordularını iase için İskenderun'a ihtiyaçları olmadığını, gayenin VII. Ordunun gerisini keserek teslimi zorlamak olduğunu, bu nedenle VII. Orduyu geriye çekmeye başladığını ve İngilizler şayet İskenderun'a çıkarlarsa ateşle karşılaşmaları için emir verdiğini belirtir. Bu tel İstanbul'da telaşa yol açar. Tekrar savaşa mı girilecekti? Sadrazam bir taraftan verilen emirlere aynen uyulmasını isterken; diğer taraftan Yıldırım Ordular Grubunun dağıtılmasını çabuklaştırır. Mustafa Kemal İskenderun'u işgal olayının İngilizlere verilen sert karşılık neticesi olmadığını, zira aynı şeyin Musul içinde bahis konusu olduğunu hatırlatır. Esas davanın ateşkes hükümlerinin Osmanlı Devleti'nin selâmetini temine yeterli olmamasından kaynaklandığını İngilizlerin her dediği yapılırsa, işin ordu ve hükümetin onlar tarafından idare edilmesine kadar gideceğini, çaresizlik ve güçsüzlük ne kadar olursa olsun, devletin yapacağı fedakârlığın derecesini sınırlamak gerektiğini, İngilizlerin elde etmek istedikleri neticeye bizim de yardım etmemizin kara bir leke meydana getireceğini, ısrarla vurgular. Bu uyarıların bir etkisi olmaz. 7 Kasım'da Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu Karargâhı lağvedilir. Mustafa Kemal'in "*Orduları dağıtalım, fakat unvanı muhafaza edelim. En ufak bir müfreze halinde de olsa, bu namla ben onun kumandanlığı ile yetinir ve vatanıma hizmet ederim.*" Yolundaki teklifi de dikkate alınmaz⁵⁴.

Esasen İstanbul'da saray – hükümet ilişkileri hassas bir devreye girmiştir. Padişah ile Sadrazam arasındaki güvensizliğin sebepleri nelerdir? Vahidettin neden Ahmet İzzet Paşa'yı istifaya zorlar? Görünürdeki nedenler şunlardır: 2/3 Kasım'da Enver, Talat ve Cemal Paşa başta olmak üzere, ittihatçı kodamanlar bir Alman gemisiyle yurdu terk etmişlerdir. Kamuoyu bu durumdan özellikle İçişleri Bakanı Fethi Bey ve hükümeti sorumlu tutmaktaydı. Padişah bu durumu bahane ederek İzzet Paşa'dan kabinede bulunan İttihatçı bakanların yani Cavit, Fethi, Rauf ve Hayri Beylerin çıkarılmalarını ısrarla istedi. İzzet Paşa, Cavit Bey ve Hayri Efendinin zaten çekilmek istediklerini, ancak parti başkanı olan Fethi Bey'i değiştirmenin uygun olmayacağını söyler. Vahidettin ısrarla Fethi Bey'in bir dakika bile kabinede kalmasının yerinde olmayacağını bildirince sınırlarına hâkim olamayan İzzet Paşa bu müdahaleyi Anayasaya aykırı bulduğunu belirterek istifasını sundu. Esasen Vahidettin, Sadrazamın delegasyon başkanı olarak Damat Ferit Paşa'yı göndermemesinden dolayı, İzzet Paşa'ya içerlemişti. Mütareke görüşmelerinden zamanında haberdar edilmemekten, savaş suçlularını yargılayacak mahkemenin kuruluşu hususundaki görüş ayrılığından kızgındır. Aslında Vahidettin tahtların ve taçların yıkıldığı bu ortamda, devletin dizginlerini elinde tutmayı güvenliği açısından gerekli görüyordu. İdare anlayışı bakımından da, o milleti bir sürü, kendisini de onun çobanı olarak görmekteydi. Dolayısıyla İzzet Paşa'yı istifâya zorladı. Bundan sonra gelen kabineler artık padişahın dümen suyunda yürümek zorunda kalacaklardır. Meclis de kapatılınca herşey Vahidettin'in olaylara bakış tarzına göre şekillenecektir⁵⁵. İzzet Paşa 8 Kasım 1918'de istifasını sunmuştur. Paşa 10 Kasım'da Mustafa Kemal'e sadareten çekildiğini ve İstanbul'a gelmesinin iyi olacağını bildiren bir telgraf gönderir. Mustafa Kemal 10/11 gecesi yola çıkar 13 Kasım'da Haydarpaşa'ya gelir. Boğaz açılmıştır. Savaş'ı kazanan devletlerin Filosu Haydarpaşa'nın önünden geçmektedir. Düşman filusunun yolunu Çanakkale'de kesmiş olan muzaffer komutan üzüntü içindedir. Dudaklarından "*Geldikleri gibi giderler*" sözleri dökülür. Nitekim yaklaşık 5 sene sonra onlar, Türk sancağını selâmlayarak "*geldikleri gibi gidecekler*" dir.

Mustafa Kemal İstanbul'da 13 Kasım 1918 'da 16 Mayıs 1919'a kadar kalır. Onun bu dönemdeki davranışlarını değerlendirebilmek için, düşüncelerine yön veren hususları belirtmek yararlı olacaktır.

Mustafa Kemal I. Dünya Savaşı'na yarbay rütbesi ve tümen Komutanı olarak girmişti. Savaş bitiminde Mirliva olarak Ordular Grubu komutanı payesini taşıyordu. Savaş boyunca, üstün ve seçkin komutanlık niteliklerini dosta ve düşmana kanıtlamıştır. Maddeten ve manen güçlüdür. Kendine özgüveni sonsuzdur. Vatana büyük hizmetler yapmak coşkusu içindedir. O zamana kadar olan yaşantısında doğru düşündüğünü, hatta geleceği sezdiğini gösteren olaylar vardır. Nitekim ordunun siyasetle uğraşmasının zararları konusundaki fikirlerinin doğruluğunu, Balkan Harbi bütün açıklığı ile koymamış mıdır? Çanakkale'de düşmanın muhtemel hareketleri konusundaki uyarıları gerçekleşmemiş midir? Filistin'de Falkenhayn'ın askeri stratejisinin yanlışlığına dair görüşlerini olaylar doğrulanmamış mıdır? Ateşkes'in uygulaması konusundaki fikirlerini doğruluğu da her gün yeniden ortaya çıkmaktaydı. Dolayısıyla Mustafa Kemal düşüncelerini uygulayabileceği yetkili bir makama geçmek ve felâketli günler geçirmekte olan vatanına hizmet etmek, Türk devletinin bağımsızlığını ve çıkarlarını sağlayacak bir barışı, gerekirse direnerek, mücadele ederek elde etmek amacını gütmektedir. Bu nasıl sağlanacaktır? Ona hâkim olan fikre göre *“iyi bir hükümet, hedefini vaziyetini iyi bilen bir hükümet, memleketin kuvvetini müsait şartlarda değerlendirerek çok iş yapabiliirdi.”* Onun istediği gibi bir hükümet kurulur kendisi de Harbiye Nazırı olursa galip devletlere karşı yeni bir politika takip etmek, Türk olmayan yerlerden zaten vazgeçmiş olan Türkiye'yi kurtarmak mümkündür. Kurulacak haysiyetli bir hükümet buna göre bir dış politika takip ederek büyük devletleri yeni bir istikamete çevirebilirdi. Bu imkânlar araştırılırken bir taraftan da siyasî tedbirlerin nihayet bir çatışmaya bir harbe varması ihtimaline karşı ordu hazırlanacaktır. Mustafa Kemal bu konuda Türk'ün yaradılışında mevcut vatan sevgisine güvenmektedir. Milletini iyi yönlendirilmesi ve iyi yönetilmesi halinde en zor durumda bile başarı sağlayacağı inancındadır. Gayeye varmak için herhangi bir peşin yargısı yoktur. Millî birlik ve beraberliği korumaya taraftar, herkesle işbirliğine hazırdır.

V. Mütareke Sonrasında Mustafa Kemal'in İstanbul'daki Faaliyetleri:

Vatanına Hizmet Yolu Açmaya Çalışan Seçkin General

Mustafa Kemal İstanbul'da kaldığı dönem içinde düşüncelerini gerçekleştirmek için çeşitli yollara başvurur. İlk önce hükümete girmek yoluyla fikirlerini uygulamak ister. İstanbul'a gelir gelmez Ahmet İzzet Paşa ile görüşür. Böylesine hassas bir dönemde istifâ etmenin yanlış olduğuna onu ikna eder. Mustafa Kemal'e göre, ülkenin felâketin içinde olduğu bu ortamda, Tevfik Paşa hükümeti devletin bekasını koruyamazdı. Dolayısıyla Ahmet İzzet Paşa tekrar iktidara gelmeli ve içinde kendisinin de bulunduğu güçlü bir hükümet kurulmalıydı. Bunun için yapılacak iş henüz kurulmuş olan Tevfik Paşa Hükümetine güven oyu verilmemesidir. Mustafa Kemal ve arkadaşları bunu sağlamak için Mebusan Meclisi'nde yoğun bir faaliyete giriştiler. Durum ümitli gibi görünüyordu. Fakat oylama Tevfik Paşa'nın güven oyu almasıyla sonuçlandı. (19 Kasım 1918). Anlaşıldığına göre bir kısım milletvekili, eğer hükümete güven oyu verilmezse meclisin kapatılacağı endişesine kapılmışlar ve bu şekilde oy kullanmışlardır.

Oylamayı Meclis locasından hayretler içinde izleyen Mustafa Kemal, hemen Meclisi terk ederek evine döner. Başyaver Naci Bey (ELDENİZ) aracılığı ile padişahı randevu ister. Amacı Padişah ile

durumu açık konuşmak, tedbir olarak düşündüklerini dile getirmek, bu tedbirlerin uygulanması zorunluluğunu açıklamaktır. Görüşme muhtemelen 22 Kasım 1918'de Cuma selâmlığından sonra gerçekleşir. Hayli uzun süren görüşmeden Mustafa Kemal düşündüklerini söylemeye fırsat bulamadan padişahın sürpriz sorusu ile karşılaşır.

- Ordunun komutan ve subaylarının seni çok sevdiklerinden eminim. Bana teminat verir misiniz ki onlardan bana bir zarar gelmeyecektir?

- Ordu tarafından aleyhte harekete dair duyduklarınız mı var efendim?

- Padişah gözlerini kapar, soruyu cevapsız bırakır. Mustafa Kemal soruyu şöyle cevaplar:

- Gerçi ben İstanbul'a geleli ancak birkaç gün oldu. Buradaki hali yakından bilmiyorum. Ordu komutan ve subaylarının zatı şahanelerinize karşı bulunması için hiçbir sebep olabileceğini sanmıyorum. Onun için temin ederim ki hiçbir fenalık beklemeyiniz.

Padişah kafasındaki endişeyi şu sözlerle dile getirir:

- Yalnız bugünden bahsetmiyorum. Bugünden ve yarından!

Ardından Mustafa Kemal'den beklentilerini açıklayan şu cümle ile görüşmeye son verir:

- Siz akıllı bir komutansınız. Arkadaşlarınızı tenvir (aydınlatma) ve teskin (yatıştırma) edeceğinizden eminim.

Mustafa Kemal bu görüşmeden üzüntü içinde çıkar. Düşündüğü şeyleri ifade etmek fırsatını bulamamış, üstelik padişahın imalı sorularına muhatap olmuştur. Vatanın kurtuluşu için Saray yoluyla etkin bir tedbir alınamayacağını anlamıştır. Bundan sonra daha değişik çareler aramaya başlamıştır.

Bir ara, Âyan reisi Ahmet Rıza Bey'in kurması muhtemel bir hükümette Mustafa Kemal'in de yer alması bahis konusu olursa da bu gerçekleşmez.

Esasen 21 Aralık 1919'da Meclis-i Mebusan kapatılmıştır. Artık parlamento yoluyla bir şey yapmak imkânı kalmadığı gibi, millî iradeyi temsil edecek bir kurum da ortada mevcut değildir.

Bu belirsiz ortamda Mustafa Kemal, millî kurtuluş yolu temel amaç olmak üzere, İstanbul'da işgal kuvvet mensupları da dahil olmak üzere, her çevreden insanlarla temas ederek, ülke için bir çıkış yolu arar. Bir ara ihtilâlcî metodlarla iktidarı elde etmek meselesi ciddi bir şekilde bahis konusu olur. Hatta Karakol Cemiyeti kurucularından Kara Kemal ve arkadaşları, Sadrazam Tevfik Paşa'yı kaçırmak, yerine tarafsız birinin sadarete gelmesini temin etmek için, Mustafa Kemal ve arkadaşlarına teklifte bulunurlar. Ancak askerî işgal altındaki bir şehirde Sadrazamı düşürmek, hatta Padişahı tahttan indirmek ne derecede başarılı olabilirdi?⁵⁶.

Sonuçta hükümette görev almak ve İstanbul'da bir darbeye iktidarı ele alarak, devletin taksimini hedef alan yabancı işgalleri önlemenin mümkün olmadığı kanısına varır. Ülkenin kurtuluşu, ancak düşman etkisinden uzakta Anadolu'dan yönetilecek millî direnme ile sağlanabilecektir. Bunun için de kabilse geniş yetkilerle donatılmış olarak resmî bir görevle Anadolu'ya geçmek lazımdır. Aynı fikri paylaşan yakın arkadaşı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) XX. Kolordu Komutanıdır. Keza aynı görüşü öteden beri savunan Kâzım Karabekir de Erzurum'da 4 dolgun tümenli XV. Kolorduya atanmayı sağlamıştır. Her ikisi de mücadelenin Anadolu'dan yürütülmesinde işbirliği yapmak hususunda Mustafa Kemal ile görüş birliği içindedirler. Dolayısıyla yapılacak iş, iktidarda bulunan çevrelerle ilişki tesis etmek,

belirtilen nitelikte bir görev olarak, Anadolu'ya resmî bir sıfatla geçmektir. Garip bir tesadüf sonucu, Anadolu'ya geçmek için aranan fırsatı, bilmeyerek İngilizler yaratırlar.

VI. Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliğine Atanması

Ateşkes hükümlerinin devamlı çiğnenmesi, ülkenin çeşitli yerlerinin türlü bahanelerle işgal edilmesi, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verileceği hakkında çıkan söylentiler ve şüpheli davranışlar, Kuzey Anadolu'da Sinop'tan Batum'a uzanacak bir Rum – Pontus Devleti, Doğu Anadolu'da hudutları mümkün olduğu kadar geniş bir Ermenistan, Güneydoğu Anadolu'da bir Kürdistan kurulması faaliyetleri; özellikle tehlike altında bulunan illerde halkın uyanmasına ve özgür yaşama hakkını korumak maksadıyla yer yer Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri oluşmasına yol açmıştır. Bu derneklerden önemlileri aşağıda gösterilmiştir:

Bu derneklerden ilki kurulması 2 Kasım 1918'de İstanbul'da kararlaştırılan, 30 Kasım 1918'de Edirne'de resmileşen Trakya ve Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesidir. Amaç Trakya'nın siyasî birliğini sağlamak ve Doğu Trakya'nın işgalini önlemektir⁵⁷.

Tehdit altında bulunan İzmir'de de 1 Aralık 1918'de İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti oluşmuştu. Cemiyetin amacı bölgenin Türklüğünü savunmak ve yabancı egemenliğine girmesini önlemektir. İzmir'de kurulan ikinci vatansever örgüt, İzmir Müdafaa-i Vatan Cemiyetidir. İzmir'in işgali arifesinde Redd-i İlhak Heyet-i Millîyesi adıyla tanınmış, İzmir'in işgalini Anadolu'ya duyurmuştur.

Ateşkestten sonra endişe içinde bulunan yerlerden biri de Doğu Anadolu idi. Mondros Ateşkesi'nin 24. Maddesi 6 Doğu ilinde (İngilizce metinde 6 Ermeni Vilâyeti olarak kayıtlı) karışıklıklar çıkması halinde buraların işgalini öngörüyordu. Bölge halkı kısa zaman önce Ermenilerin acımasız soykırımına maruz kalmıştı. Tekrar aynı acıları yaşamak istemiyordu. Bölgenin Türk olduğunu göstermek ve haklarını savunmak amacıyla Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-i Millîye Cemiyeti 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kuruldu. Cemiyetin Erzurum şubesinin Millî Mücadele içindeki rolünü daha sonra etraflıca göreceğiz⁵⁸.

Adana ve çevresinin işgali üzerine 21 Aralık 1918'de Adana Müdafaa-i Hukuk-i Millîye daha sonraki adıyla Kilikyalılar Cemiyeti kuruldu. Amacı bölge halkının % 90 Türk olduğunu göstermektir. Trabzon ve çevresinin Rumlara veya Ermenilere verilmesinin duyulması üzerine, İstanbul'da Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti kurulmuştu. Cemiyet iç işlerinde özerk bir idare yapısını benimsemiştir. Buna karşılık 12 Şubat 1918'de oluşan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Millîye Cemiyeti, Trabzon'un Osmanlı Devletine bağlılığını ve millî hakları savunmayı amaç edinmişti.

Bu derneklerin ortak çizgisi, yöresel bir nitelik taşımaları, medya yoluyla hak aramaları, yurt bütününe hedef alan bir program ve şeften mahrum olmalarıdır.

Bu derneklerin yanı sıra yurt bütününe yönelik faaliyet gösteren kuruluşlar da oluşmuştur. Bunların önemli olanlarından biri Millî Kongredir. Öncülüğünü Dr. Esat Işık yapmıştır. 50'yi aşkın dernek ve bazı siyasî parti temsilcilerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Millî Kongre 6 Aralık 1918'de yaptığı toplantıda, bütün Kuva-yi Millîye'yi birleştirmek, vatanın hukukunu ve çıkarlarını koruyacak ve gerçekleştirecek yolları ve amaçları sağlamak gayesi güttüğünü açıklamıştır. Tutuklamalar ve particilik tartışmaları dolayısıyla kuruluşun etkinliği sınırlı kalmıştır⁵⁹.

Mütareke döneminde birleştirici girişimlere yönelenlerden biri olan Ahmet Rıza Bey, partiler arası veya partiler üstü bir topluluk oluşturmuştur. Amaç barış davası ve dış politika meselelerinde millî bir program saptamak, “*Siyasal hayat hakkımızı muhafaza için*” önlemler almaktır. Bu girişime Vahdet-i Millîye (Millî Birlik) Heyeti adı verilmiştir (6 Mart 1919). Heyet o dönemin seçkin isimlerini toplamakla beraber Anadolu’da başlayan Müdafaa-i Hukuk hareketine ayak uyduramadığından etkinliğini kaybetmiştir⁶⁰.

Mütarekenin umutsuz ortamı içinde çıkış yolunu güçlü bir devletin desteğiyle ülke bütünlüğünü korumak şartıyla, mümkün olduğu kadar az ödülle sağlamak isteyen kuruluşlar da ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Wilson Prensipleri Derneğidir. Dernek ataşkes uygulamalarının yarattığı ümitsiz ortamda Halide Edip’in öncülük ettiği bir kısım aydınlar tarafından kurulmuştur (14 Ocak 1919). Amaç Amerikan himayesi veya mandası yoluyla bir çözüme ulaşmaktır⁶¹.

Yabancı himayesiyle çözüm arayan derneklerin en önemlisi İngiliz Muhipleri Cemiyetidir. Cemiyetin başında İngiliz haber alma örgütünün etkin görevlilerinden Rahip Frew ile Adalet Bakanlığı müsteşarı Sait Molla vardır. Resmen 20 Mayıs 1919’da kurulan cemiyete saray, Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensupları özel bir ilgi göstermişlerdir. Cemiyetin amacı İngiliz mandasını sağlamak, İngiltere lehine kamu oyu yaratmaktır⁶².

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi yurt bütününe hedef alan bu kuruluşlar, kurtuluşu yabancı manda ve himayesine girmede görüyorlardı. İnönü’nün dediği gibi; “*Zamanın devlet ve fikir adamlarında mütarekeyi feshedip mücadeleye girmek, harp yolu ile bir netice almak fikri hiç kimsede yoktur.*”⁶³ Düşünülen çare siyaset yoluyla soruna çözüm bulmaktır.

İşte bu ortam içinde 21 Nisan 1919 tarihli İngiliz notası Babıâliye gelir. Notanın konusu nedir? Ne istenmektedir?

Adı geçen notada ısrarla şu hususlar üzerinde durulmaktadır: Doğu Anadolu’da askerî durum iyi değildir. Bu sebeple Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa’nın görevden alınması istenmiştir. Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas’ta kurulan şuralarca, askerî kontrol altında, devşirme asker toplanmıştır... Bunlar derhal durdurulmalı ve bu durumla ilgili olarak alınacak tedbirler konusunda acele bilgi verilmelidir.

25 Nisan’da Amiral Web girişimi tekrarladı.

Nota İstanbul Hükümetinde ciddi sıkıntılar yarattı. Bunun sebepleri nelerdir? Olay ne bakımdan önemlidir?

Daha önce belirtildiği gibi, Mondros Ateşkesinin 24. Maddesi 6 Doğu ilinde karışıklık çıkması halinde buraların işgalini öngörmekteydi. Paris’e giden Ermeni delegasyonu 6 Doğu ilinin yanı sıra Maraş’la birlikte Kilikya’yı ve Trabzon ilini içine alacak “*Büyük Ermenistan*” oluşturulmasını istemekteydi.

Diğer taraftan özellikle Doğu Karadeniz Bölgesinde Rize’den İnebolu’ya kadar uzanacak bir Pontus – Rum devleti kurmak için yoğun faaliyet vardı. Bu maksatla bir taraftan Paris Barış Konferansına heyet gönderiliyor, diğer taraftan bölgede Rum Çeteleri oluşturularak asayışı bozmak, Müttefiklerin müdahalesini sağlamak, Müslüman halkı kaçırmak amacı güdülmüyordu. Bölgede ezici çoğunluğa sahip olan Müslüman halk, Hristiyan çetelere karşı can güvenliğini sağlamak için müslüman çeteler oluşturuyordu. Rumlar bölgedeki nüfus dengesini etkilemek için Rusya’dan Kuzey Anadolu’ya Rum

göçmenleri getirmekteydiler. Türk tarafı bunu önleme gayretlerine girişince, Rumlar bu durumlardan şikayetçi olmuşlardı. Onların şikayeti üzerine, İngilizler, Samsun ve Çevredeki asayişsizliğinin önlenmesini, aksi halde kendilerinin önlem almaya mecbur olacaklarını belirtmişlerdi. Nitekim 9 Mart 1919'da Samsun 200 kişilik bir müfreze ile İngilizlerce kontrol altına alınmıştır. 30 Mart'ta Merzifon işgal edilmişti. İngiliz işgal kuvvetlerinden moral bulan Rum çeteleri saldırılarını daha da artırırlar. Öyle ki olayların etkilenen bir Türk teğmeni 17 Mart'ta dağa çıkarak direnişe geçer ⁶⁴.

Yakup Şevki Paşa'nın 9. Ordu Komutanlığından alınması da bölgedeki olumsuzlukları artırmıştı. İtilâf devletlerinin bu olumsuzlukları bahane ederek, bölgede Pontus – Rum Devleti, Doğu Anadolu'da Büyük Ermenistan, Güney-Doğu'da Kürdistan oluşturulmasından endişe ediliyordu.

Eldeki bilgilere göre İngiliz girişimlerinden telaşlanan Sadrazam Damat Ferit Paşa, meseleyi İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey'e açarak, alınacak tedbir konusunda görüşünü sorar. Bakan şikâyete konu olan bölgelere muktedir bir generalin, durumu yerinde incelemek ve gerekli önlemleri almak maksadıyla gönderilmesini önerir. Bu konuda kimi düşündüğü sorusuna da Mustafa Kemal Paşa cevabını verir. Sadrazam Mustafa Kemal'i tanımak ister. Bu sağlanır. Sadrazamın Paşa hakkındaki kanaati olumludur. Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya, İngiliz şikâyetleri ile ilgili konuyu incelemeye Mustafa Kemal Paşa'yı memur etmesini söyler. Bakan, Mustafa Kemal'in o sıralar iyi ilişkiler içinde olduğu Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın kayınpederidir. İngiliz şikâyetlerine ait dosyayı inceleyen Mustafa Kemal, görevin yapılabilmesi için memuriyetine bir şekil verilmesi bir makam ve yetki sahibi olması gerektiğini belirtir ve Genel Kurmay Başkanı ile temas için izin ister. Başkan Fevzi Paşa (Çakmak) görevli olarak İstanbul dışındadır. İkinci Başkan Kâzım Paşa (İNANÇ) ile görüşür. Hatta amacını da kısmen açıklamakta sakınca görmez. Gayesi mümkün olduğu kadar geniş yetkilerle Anadolu'ya geçmektir. Kâzım Paşa, ordu müfettişlikleri kurulacağını ve o sıfatla gitmesinin kolay olacağını söyler. Mustafa Kemal önce hükümetçe kendisinden ne beklenildiğini öğrenilmesini ister. Hükümetin istedikleri özetle şunlardır: 1. Mıntıkasındaki asayişsizlik sebeplerini tesbit edecek, asayiş ve istikrarın temini için gereken tedbirleri alacaktır. 2. Mıntıkasındaki silâh ve cephane toplanacak ve muhafaza altına alınacaktır. 3. Anadolu'da kurulmakta olduğu söylenen millî şuralar dağıtılacaktır.

Mustafa Kemal hazırlanan talimata ne isterlerse yazın, yalnız birkaç noktayı ben ilave edeyim der. Paşa yetki ile ilgili bazı hususları kendi ekler. Fakat hazırlanan talimatı, Harbiye Nazırı imzalamaktan çekinir. Mühürünü verir. Mühür alındıktan sonra talimatname biraz daha genişletilerek mühürlenir. Talimatnameye göre Mustafa Kemal'in görevi, hem mülkî ve hem de askerîdir. Buna göre:

1) *Bölgede asayiş sağlanacak ve asayişsizlik sebepleri saptanacaktır.*

2) *Bölgede ötede beride dağınık bir halde varlığından söz edilen silah ve cephane bir an önce toplatılarak muhafazaya alınacaktır.*

3) *Çeşitli yerlerde birtakım şuralar (topluluklar) bulunduğu, bunların asker toplamakta oldukları ve ordunun resmî olmayan bir şekilde bunları koruduğu ileri sürülüyor. Böyle şuralar mevcut olup asker tophuyor, silâh dağıtıyor ve ordu ile ilişkili bulunuyorlarsa, kesin olarak yasaklanacak ve bu gibi topluluklar dağıtılacaktır.*

Bu görevin yerine getirilmesi için:

1) *2 Tümenli Üçüncü ve dört tümenli Onbeşinci Kolordular müfettişlik emrine verilmiştir... Bölge komutanlığı, tümen veya özel göreve atanacak subayların atanma veya yer değiştirmeleri, müfettişliğin*

onayı veya isteği ile olacaktır. Müfettişliğin yarar ve lüzum gördüğü hususlarla ilgili talimatı kolordu komutanlıkları olduğu gibi uygulayacaklardır...

2) Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik bağımsız livalarını içine aldığından, müfettişliğin yukarıda sayılan görevleri yerine getirmesi için vereceği bütün talimatı, bu vilâyetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir.

3) Müfettişlik sınırına komşu vilayetler ve bağımsız livalar (Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu vilâyetleriyle) kolordu komutanlıkları da müfettişliğin görevi yerine getirmesi sırasında doğrudan yapılacak başvuruları dikkate alacaklardır.

4) Müfettişliğin askeri konularda başvuracağı makam Harbiye Nezareti olmakla beraber, diğer konular için ilgili makamlarla haberleşerek ve bu haberleşmelerden Harbiye Nezaretine bilgi verilecektir. Sonradan bu illere Maraş ve Kayseri de ilave edilmiştir⁶⁵.

Mustafa Kemal'e bu kadar geniş yetki verilmesinin sebepleri nelerdir? O Padişahça özel bir görev ve ödenekle mi gönderilmiştir? İstanbul'da her şeyi kontrol eden İngilizler olayı nasıl atlamaşlardır?

Talimatnamedeki geniş yetkiler, görev alanının özelliğinden kaynaklanmaktadır. Daha önce kısaca belirtildiği gibi Doğu Karadeniz Bölgesinde, içeriden ve dışarıdan yoğun destekli bir Rum – Pontus Devleti kurma faaliyeti vardır. Doğu Anadolu'da karışıklık çıkması halinde 6 ilin işgal edileceği öngörülmüştür. Doğu'da çok ciddi bir Ermeni tehlikesi mevcuttur. Güneydoğu'da ise, İngiltere himayesinde Kürdistan Devleti oluşturma çalışması vardır. Bundan başka Enver Paşa'nın Kafkaslardan Anadolu'ya geçmesinden endişe edilmektedir. Galip devletler ateşkes hükümlerini pervasızca çiğnemekte, savaş içinde yapmış oldukları gizli anlaşmaları uygulamaya koyarak istedikleri yerleri işgal etmektedirler.

Bu durum karşısında Osmanlı Padişah'ı nasıl bir politika izlemektedir?

Padişah'ın her şeyden önce tahtı ve hanedanı için ciddi endişeleri vardır. Çünkü I. Dünya Savaşı tarihi hanedanları silip süpürmüştür. Rusya'da Romanoflar, Almanya'da Hohenzollernler, Avusturya – Macaristan'da Habsburglar iktidarı bırakmak zorunda kalmışlardı. Dolayısıyla Padişah ülkenin iç ve dış politikasını elinde tutarak vaziyete hâkim olmak istemektedir. Nitekim ateşkes görüşmelerine ısrarla Damat Ferit Paşa'yı göndermek istemiş, onun yerine giden delagasyona da “*Hilâfet Saltanat ve hanedan haklarının korunması*” talimatını vermiştir⁶⁶.

O, Ahmet İzzet Paşa'yı istifâya zorladıktan sonra, önce dünürü Tevfik Paşa'yı, sonra kız kardeşinin kocası olan ve kendisinin tam güvenini kazanan Damat Ferit Paşa'yı işbaşına getirmiştir. Bu arada Meclisi dağıtmış ve ülkenin kaderini eline almıştır. VI. Mehmet halkı bir koyun sürüsü, kendisini onun bir çobanı olduğu görüşü ile devleti yönetmeye başlamıştır. Ona göre, hanedanın ve devletin geleceğinin güven altına alınması, Yakındoğu düzeninin mimarı olan Büyük Britanya'nın teveccühünü kazanmakla mümkündür. O, “*Şartlar ne kadar ağır olursa olsun, kabul edelim, zira biz sonra İngilizlerin müsamahasına nail olacağız görüşündedir.*” Sonuç itibariyle VI. Mehmet Büyük Britanya ne kadar memnun edilirse, barış şartlarının o kadar lehimize olacağına inanmaktadır. Dolayısıyla mesele çıkarmama, İngiltere'nin her dediğini yerine getirme politikasını en güvenli yol olarak benimsemiştir.

İnönü'nün deyimiyle o dönemlerdeki İstanbul Hükümetlerinin ve devlet adamlarının hiç birinde mütarekeyi bozarak mücadeleye girmek fikri yoktur. Dolayısıyla Padişahın, 21 Nisan tarihli İngiliz notasındaki istekler karşısında, hükümetin olaya muktedir, duruma hâkim olabilecek, İngilizlerce

şikâyete konu olan hususları önleyebilecek kapasitede bir general gönderme önerisini, bölgenin hassas durumunu da dikkate alarak onayladığı açıktır. Bu kişinin Mustafa Kemal olmasında sakınca görmemiştir. Çünkü Padişahla Mustafa Kemal arasında Almanya gezisinden itibaren bir dereceye kadar bir yakınlık oluşmuştur. Padişah, Yaveri Mustafa Kemal'in yeteneklerine güvenmektedir. Onun hükümetin politikası istikametinde önlem olarak duruma hâkim olacağı ve İngiliz şikâyetlerini önleyeceği inancındadır. Dolayısıyla atamayı onayladığı anlaşılmaktadır.

Hükümet kanadında ise, Hürriyet ve İtilâf partisinin etkili isimlerinden İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey'in atamada önemli rol oynadığı bilinmektedir. Mehmet Ali Bey'in kızı Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Ali Fuat Paşa'nın kardeşiyle evlidir. Mustafa Kemal, Mehmet Ali Bey ile defalarca görüşmüştür. Ayrıca o dönemin Bakanlar Kurulu üyesi olan Bahriye Nazırı Avni Paşa ile onun kayınpederi Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın da atamaya sempati ile yaklaştıkları görülmektedir. Mustafa Kemal'in Enver Paşa ve Alman aleyhtarı olarak bilinmesi de atamayı kolaylaştırmıştır. Esasen Padişahın onayladığı bu atamaya, kabinenin karşı çıkması mümkün değildi.

Diğer taraftan atamanın gerçekleşmesi İstanbul'da her şeyi kontrol eden İngiliz yönetiminin olurunun alınmasına bağlıydı. Padişah ve İngiliz taraftarı olan bir hükümetin "*Persona Grata*" olarak kabul ettiği bir kimseyi haliyle İngiliz işgal makamları da olumlu karşılamışlardır. Mustafa Kemal'in Enver Paşa ve Alman aleyhtarı olarak bilinmesi, İstanbul'daki ikameti esnasında İngiltere'yi karşısına almamaya özen göstermesi işi kolaylaştırmıştır.

Mustafa Kemal'in Padişahça kendisine verilen miktarı binlerce altınla ifade edilen bir meblâğ ile gönderildiği iddiası ise ciddiyetten yoksun görünmektedir. Ancak kendisine karargâh personelinin 3 aylık maaşlarıyla asayiş işlerinde kullanılmak üzere bir miktar para verildiği anlaşılmaktadır⁶⁷.

Padişahın Mustafa Kemal'i özel bir görevle Anadolu'ya gönderdiğini savunanlar, bunu bir hatt-ı humayuna dayandırmaktadırlar. Hatt-ı Humayun özetle "... hükümetimin kararı gereğince atandığınız bölgede asayişini sağlamak ve hükümdarlık arzularına aykırı durumların baş göstermesini önlemek için elden geldiğince gayret sarf ederek milletimin korunmasını ve ülkenin saldırganların ellerinden kurtarılması için tek vücut olarak hareket edilmesini" istemektedir. Hatt-ı humayun'un aslı ortada yoktur. Belgedeki ifadeler yuvarlaktır. Belgenin varlığını haber veren kaynaklar güven verici değildir. Üstelik Mustafa Kemal bu belgeden hiç bir arkadaşına bahsetmediği gibi, hiçbir yerde de kullanmamıştır⁶⁸. Aslında Padişahın ondan beklediği İngiliz şikâyetlerine yol açan durumları önlemek ve böylece bölgede yabancı işgaline meydan vermemektir. İnönü'nün değerlendirdiği gibi "*Atatürk'ün Anadolu'ya bir vazifeye gönderilmesi kararı, umumi siyasî tehlikeler yüzünden, Karadeniz sahillerinde, İtilâf Devletlerinin Türkiye'yi itham edemeyecekleri, bir inzibatın, bir idarenin tesis edilmesi ihtiyacından doğmuştur.*"^{69a}.

Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliğine atama iradesi, 30 Nisan 1919'da Padişahça onaylanır^{69b}. 5 Mayıs'ta Bakanlar Kurulunda tartışılan talimat, 6 Mayıs'ta görev yerine acele hareket etmesi için kendisine, 7 Mayıs'ta da kolordulara duyurulur. Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik karargâhının seferî karargâh sayılmasını ve personelin 3 aylık maaşlarının önceden verilmesini ister. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra sadrazam ve Padişaha veda eder. Veda esnasında Padişahın sözleri anlamlıdır: "*Paşa, paşa şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba geçmiştir. Bunları*

unutun. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden önemlidir. Paşa, Paşa devleti kurtarabilirsin.” Güven ve ümit ifade eden bu sözlere, Paşa saygı ve teşekkür ifade eden cümlelerle karşılık verir⁷⁰.

Artık Mustafa Kemal’in önünde ince ve uzun bir yol vardır. Bu yol onu ölümsüzlüğe ve devleti de ebedî bağımsızlığa götürecektir olan yoldur.

VII. Barut Fıçısına Düşen Ateş: İzmir’in İşgali ve Sonuçları

Mustafa Kemal’in 9. Ordu Müfettişliğine atanması gerçekleşirken, Millî Mücadeleyi ateşleyen İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edilme olayı meydana geldi⁷¹.

Önce kısaca bunun nedenlerini görelim. Yunanistan ne yapmak istemektedir? Büyük devletler özellikle Büyük Britanya onu neden destekler? İzmir’in işgali Millî Mücadele ve Atatürk’ün biyografisi bakımından neden önemlidir? Sorularını cevaplandırmak gerekir.

A. Megali İdea, Venizelos ve Paris Barışı Konferansı Kararları

Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, Yunan Devleti ve fikir adamlarına hâkim olan düşünce Megali İdea’dır. Bu fikir Yunan ırkının yaşadığı coğrafi mekânları içine alacak Büyük Yunanistan’ın oluşturulmasını hedef almaktadır. Başka bir ifadeyle eski Bizans İmparatorluğu’nu başkent İstanbul olmak üzere ihya etmek, “iki kıtalı” ve “beş denizli” “Büyük Yunanistan”ı yaratmaktır.

Fakat Yunanistan’ın gücü ve kaynakları bu denli kapsamlı emperyalist politikayı gerçekleştirmeye elverişli değildir. Dolayısıyla Yunan devlet adamları, Türkiye’ye karşı mücadele ederken zamanın güçlü devletlerini yanlarına almayı temel politika olarak benimsemişlerdir. Büyük devletler de, kendi çıkarlarına ters düşmemesi şartıyla, bu politikaya yardımcı olmuşlardır.

Osmanlı Devletinin parçalanma sürecinin hızlandığı 1910’lu yıllarda, Yunanistan’ın tarihî ve ölçsüz emellerini uygulama alanına koyabilecek kapasitede haris bir devlet adamı da ortaya çıkmıştır. Bu Giritli bir avukat olan Elefterios Venizelos’tur.

Venizelos işbaşına geldiği 1910 yılından itibaren bu politikanın takipçisi oldu. O önce ülkede yoğun bir imar ve kalkınma hareketine girişti. Balkan Harpleri sonucunda Epir, Makedonya, Batı Trakya’nın önemli kısımları ile adaların çoğunu alarak ülkesinin sınırlarını iki misli genişletti. Sonra gözlerini Anadolu’ya çevirdi. O gençliğinden beri Ege ortasında bulunan Skyros Adasını Hellenizmin coğrafi merkezi olarak düşünmektedir. Dolayısıyla Ege’yi bir Yunan gölü haline getirmek, Bizans İmparatorluğu’nu Avrupa ve Asya’da canlandırmak, Megali İdeayı hayata geçirmek, Venizelos’un amaç edindiği siyasî programı halini almış görünmektedir.

Birinci Dünya Harbi, Venizelos’un Anadolu üzerindeki emellerini uygulamaya koymak için olağanüstü bir fırsat yarattı. Fakat Alman yanlısı olan kralın muhalefeti nedeniyle Venizelos İngiliz yanlısı politikayı ancak onu 1917’de bertaraf ettikten sonra uygulamaya koyabildi.

Ancak Yunanistan’ın emellerinin gerçekleşmesi Yakındoğu düzeninin kurulmasında birinci derecede söz sahibi olan Büyük Britanya’nın tutumuna bağlıydı. O sıralarda İngiliz Başbakanı olan Lloyd George genellikle çağdaşı Avrupa devlet adamlarında görüldüğü gibi, Yunanlılara karşı sempatiyle doludur. Ona göre “Yunanlılar istikbâlin milletidir. Barbarlığa karşı Hristiyan medeniyetini temsil ederler. Desteklenirlerse kısa bir zamanda güçlenip Doğu Akdeniz’de İngiliz çıkarlarının bekçisi olurlar.”

İlaveten Lloyd George'un Venizelos'a karşı özel sempatisi vardır. Onu çok takdir etmekte, ve "*Perikles'ten beri yetişmiş en büyük Yunanlı olarak*" nitelendirmektedir. Buna karşılık İngiliz Başbakanı Türkler için yanlış ve peşin hükümlere sahiptir. Ona göre "*Türkler tarihi misyonlarını artık tamamlamışlardır. Yakındoğu'da İngiliz çıkarlarına hizmet edecek yeni ve genç devletlere ihtiyaç vardır.*" Üstelik Türkler harp içinde İngilizlere Çanakkale ve Kut-ul-Amare yenilgilerini tattırması ve İngiltere'nin sömürgeleri için kötü örnek olmuşlardır. En fazla Müslüman sömürgeye sahip İngiltere'nin prestijini sarsmışlardır. Dolayısıyla Türklerin bir daha ayağa kalkamayacak şekilde cezalandırılmaları gereklidir. Özetle Büyük Britanya'nın politikasını yönlendiren Lloyd George, hem duygu hem de çıkar açısından Yakındoğu'da Yunan kozunu oynamaya kararlıdır. Bundan başka İngiliz Başbakanı perde arkasında Zaharoff gibi büyük ekonomik güce sahip Yunanlı işadamlarının dikkate alınması gereken etkileri altındadır.

Görüldüğü gibi, Birinci Dünya Harbi sonrası ortamı, Yunan emperyalizmi için son derece elverişlidir. Bu durumu Yunanistan'ın ölçsüz emperyalist emelleri için başarıyla kullanabilecek becerikli bir Yunanlı devlet adamı da mevcuttur.

Savaş sonrası düzenini oluşturacak olan Paris Barış Konferansı 18 Ocak 1918'de açıldığında, İtilâf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya kararlıdılar. Esasen savaş içinde aralarında yaptıkları anlaşmalarla, paylaşmanın nasıl yapılacağını saptamışlardır. Mondros Ateşkesinde işgal işini kolaylaştıracak hükümler kamufle edilerek yerleştirilmiştir. Fakat Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesiyle dünya kamuoyuna, "*Her milletin kaderini kendisinin tayin etmesi için savaşıldığı*" mesajı verilmişti. Wilson ilkeleriyle gizli anlaşmalar çelişki halindeydi. Her ne kadar bu güçlük şeytanca buluş, "*manda formülü*" ile aşıldı ise de çıkar çatışmalarını durduramadı. Bununla beraber galip devletler 1919 Ocak ayı sonlarında, Osmanlı Devleti'nden Suriye, Mezopotamya, Filistin, Arabistan, Ermenistan ve Kürdistan'ın ayrılmasında ve bunların manda yönetime verilmesinde anlaşmışlardır. Fakat Boğazların geleceği ile ilgili statü, ayrılacak yerlerin mandalarının hangi devletlerin alacağı, daha doğrusu ganimetin nasıl paylaşılacağı tartışması uzayıp gitmekteydi.

İşte bu elverişli ortamda Venizelos, "*İki kıta*" "*Beş Denizli*" Yunanistan'ı gerçekleştirmek için harekete geçti. Onlar Konseyinde yaptığı uzun açıklamada, Eski Yunanistan'ın yeniden yaratılması ve Yunanca konuşan bütün toplulukların bir bayrak altında toplanması gereğinden söz etti. Milletlerin kendi kendilerini yönetmeleri ilkesine dayanarak Kuzey Epir, Ege adaları (Onikiada, İmroz ve Bozcaada dahil) Trakya ve Batı Anadolu'nun Yunanistan'a bırakılmasını istedi. Batı Anadolu'da Bandırma'nın 25 km. doğusu ile Fethiye'nin güneyindeki Kalkan'ı birleştiren hattın için de kalan yerleri, nüfus çoğunluğuna dayanarak istemekteydi. Venizelos, bu bölgedeki büyük Türk nüfusu için çözüm yolu da bulmuştur. Orta Anadolu Rumları ile bunlar nüfus mübadelesine tabi tutulacaklardı. Doğu Anadolu içinde olabildiğince geniş bir Ermenistan kurulmasını öneriyordu. Yunan önerisi İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan delegelerinden oluşan bir alt komisyona havale edildi. Komisyon İtalyan ve Amerikan delegelerin karşı görüşlerine rağmen, şayet Yunanistan'a Batı Anadolu'da yer verilecekse Ayvalık, Soma, Kırkağaç, Alaşehir ve Kuşadası'nı kapsayacak bir mıntıkanın verilmesini, eğer yer verilmeyecek ve Anadolu büyük bir devletin mandasına konulacaksa, adı geçen mıntıkanın da buna dahil edilmesini tavsiye etti (30 Mart 1919). Amerikan delegesinin bölge ahalisinin ancak %32'sini Rumların teşkil ettiği, Yunanlılarca verilmiş rakamların Patrikhanenin tahrif edilmiş istatistiklerine dayandığını belirtmesinin de frenleyici bir etkisi olmadı. Çünkü A.B.D. Başkanı Wilson, kendi koyduğu idealist

ilkelere rağmen teklifi destekledi. Acaba Wilson neden öneriyi benimsemiştir? Bunda Wilson'un muhafazakâr bir kilise adamı olması, Anadolu'daki Hristiyanlar konusunda aşırı propagandanın etkisinde kalması ve Venizelos'un Başkanın Milletler Cemiyetiyle ilgili projelerini desteklemesinin etken olduğu anlaşılmaktadır. Esasen İngiltere ve Fransa, Doğu Akdeniz'de İtalya gibi kuvvetlice bir devletin güçlenmesi ve Boğazlar bölgesi yakınlarına yerleşmelerini çıkarlarına aykırı buluyorlardı⁷².

İngiltere'de bilhassa askerler, durumun sakıncalarına, hükümetin dikkatini çekmeye çalışılsa da olumlu bir sonuç alamadılar. Askerler Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini “ *İlgili taraflardan hiç birinin mutluluğuna hizmet etmeyeceğini*” “ *Kışkırtıcı Rum isteklerine teslim olunmamasını*”, Yunan işgalinin Türkleri ayaklandıracağını, Türklerin hesaba katılmaları gereken mühim bir faktör olduklarını, “ *Hristiyanlara âdil olmaya çalışılırken, Müslümanlara karşı adaletsiz olunmaması zaruretini*”, “ *Büyük bir islâm imparatorluğu olan İngiltere'nin islâm karşıtı bir siyaset izlemesinin ahmaklık değil, çılgınlık olduğunu*”, belirtmeleri etkisiz kaldı. Lord Curzon'un, Selânik kapılarında 5 mil ötede asayişli sağlayamayan Yunanistan'ın Aydın ilinde bunu hiç sağlayamayacağı, Avrupa'dan atılan Türklerin Asya'da da barınmalarına imkân verilmemesinin yaratacağı vahim tehlikelere Britanya kabinesinin dikkatini çekmesi de olayların gidişini değiştiremedi. Çünkü Lloyd George Yunanlıları Anadolu'ya göndermeye kararlıydı. Kıbrıs ve İstanbul'u içine alan, Boğazlara egemen, Korfu Adasından Anadolu içlerine uzanan büyük bir Yunanistan'ı aklına koymuştu. Dolayısıyla buna karşı olan hiçbir fikri dinlemek istemiyordu⁷³. Paris'te Venizelos'un becerikliliği, Lloyd George ile Clemenceau'nun Grek hayranlığı, Wilson'un zaafı, İtalya'nın beceriksiz davranışı, Yunan tezine elverişli bir hava yarattı. İtalyanların 28 Mart 1919'da Antalya'yı işgal etmiş olmaları, 29 Nisan'da bir İtalyan zırhlısının İzmir'e gelmesi Lloyd George'nin aradığı fırsatı yarattı ve İzmir'e İtalyan çıkarmasına meydan vermemek ve bölgedeki Hristiyan ahalinin can güvenliğini sağlamak gerekçesiyle, Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesine izin verilmesini istedi. İtalyan delegesi Fiume anlaşmazlığı dolayısıyla Dörtler Konseyi'ni terk etmişti. Lloyd George bu durumu da değerlendirerek 6 Mayıs'ta teklifini tekrarladı. Wilson ile Clemenceau'nun olurlarını aldı. Böylece “ *Neticesi çok ağır olabilecek bir karar olup bittiye getirilerek üç adam arasında birkaç dakika içinde alınveriyordu*”. Durumu öğrenen İngiliz Genel Kurmay Başkanı “ *bunun gerçekleşmesi diğer bir savaşın başlaması demek olacağına*” Başbakanın dikkatini çekerek hiç değilse müttefik İtalyan Hükümeti ile karara muhatap olan Osmanlı Devleti'nin haberdar edilmesini tavsiye etti. Üç büyükler 7 Mayıs'ta artık kararın uygulanmasını tartıştılar. Bu arada Venizelos. İzmir Rumlarının tehdid altında oldukları iddiasına devamla beraber Türkleri iyi tanıdığını, çıkarmadan az önce durumdan haberdar edilirlerse direnmeyeceklerini, İtalya'nın ise müttefik yönetimi altında olursa, nötralize edilmiş olacağını ileri sürdü. Neticede İzmir bölgesindeki Rumları korumak gerekçesi ile bir Yunanlının komutası altında müttefik kuvveti sevk edilmesi, istihkâmların işgalden 36 saat önce istenmesi harekâtın İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe tarafından yönetilmesi ve İtalya'nın durumdan 12 Mayıs'ta haberdar edilmesi kararı alındı. *Churchill'in deyimiyle “bu kararla haklılık yer değiştirmiş, galipler meclislerinde hiçbir zaman görülemeyen adalet artık karşı tarafa geçmiştir.”*^{74a}

İtalya Fiume sorunu nedeniyle ödüne ihtiyacı olduğundan itirazlarını ileri götürmeyerek harekete katılmayı kabul etti. Harekât müttefikler adına Calthorpe tarafından yönetilecekti.

B) İzmir İşgali ve Sonuçları

Paris'ten sızan haberlerden İzmir'in Yunanlılara verilmesinin bahis konusu olduğu anlaşılmaktaydı. Yöre halkı bunu engellemek maksadıyla, Kolordu Komutanı Nurettin Paşa'nın desteği ile bazı dernekler kurmuştu. Bunlardan daha önce kuruluşundan bahsettiğimiz İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti, hükümeti uyarmaya çalıştı. Bölge halkını örgütlemek ve dayanışma sağlamak amacıyla 40'a yakın belediye başkanı ve müftünün katıldığı bir kongre topladı. Ancak müttefik temsilcilerinin kararı üzerine, Nurettin Paşa'nın görevden alınması, cemiyetin etkinliğini köstekledi. Valiliğe İngiliz yanlısı bir politika taraftarlarından olan İzzet Bey, komutanlığa da emeklilerden Ali Nadir Paşa getirilmişti. Diğer taraftan bir Yunan çıkarmasına karşı silâhla karşı koyma emrini veren Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa da müttefik temsilcilerinin girişimi ile görevden alınmıştı^{74b}. Böylece Yunan çıkarması halinde karşı konulmaması güvence altına alınmış oluyordu.

Harekâtı idare eden İngiliz Amiralî Calthorpe, 14 Mayıs 1919'da Mütareke'nin 7. maddesi gereğince, İzmir istihkâmalarının müttefiklerce işgal edileceğini, saat 9'da Ali Nadir Paşa ve valiye bildirdi. İstanbul'da da Damat Ferit Paşa'ya aynı tebligat yapıldı. Kolordu Komutanı İstanbul'dan talimat istediğinde, Harbiye Nazırı, mütareke hükümlerine uygun isteğin yerine getirilmesi cevabını verdi. Komutan birliklere işgal hareketine karşı konulmamasını emretti.

Akşam verilen ikinci bir nota ile İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunan kıtalarınca işgal edileceği, istenmeyen bir vakaya meydan verilmemesi için, askerlerin garnizonlarda toplu olarak bulundurulması, dışarı ile haberleşmeyi engellemek için telgraf merkezinin İngiliz kıtaları tarafından işgal edileceği, sükûn ve asayişin temininde limandaki müttefik donanmasının etken olacağı tebliğ ediliyordu. Kolordu Komutanı Harbiye Nezareti'nden talimat istedi. Şakir Paşa'dan "*Vukuat mütareke ahkamı çerçevesinde cereyan ettiğine nazaran hareketinizi ona göre telif ve tatbik ediniz.*" şeklinde bir cevap aldı. Vali ise bütün gayretine rağmen, Damat Ferit'den Meclis-i Vükela'dan bir karar almadıkça talimat veremeyeceği cevabını aldı.

Vali kendi inisiyatifiyle işgalin tercihen müttefik kuvvetlerince yapılmasını beyhude yere talep etti. 15 Mayıs erken saatlerde de Babıâli'den şimdiye kadar hiçbir talimat almadığını belirterek işgali protesto etti ve bu durumu bir askeri tedbir olarak telâkki ettiğini bildirdi. İzmir'in ertesi günü işgal edileceğini anlayan halk, heyecan içindeydi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin oluşturduğu Redd-i İlhak Heyet-i Millîyesi yayınladığı el ilânıyla, halkı maşatlıkta toplanmaya, İzmir'in Türk olduğunu göstermeye, çağırdı. Aynı zamanda çevre illere, "*İzmir elden gidiyor. Bütün ümidimiz sizdedir. Vatan ordusuna katılmaya hazırlanınız.*" telgrafi çekildi.

15 Mayıs sabahı saat 8'den itibaren müttefik donanmasının şehre dönük toplarının himayesinde, Yunan birlikleri İzmir'i işgale başladılar. Karaya çıkan birlikler, yerli Rumların taşkın ve coşkun gösterileri ortasında, İzmir Metropolitî Hrisostomos tarafından taktis edildikten sonra, Konak istikametinde yürüyüşe geçtiler. Efzon alayı "*Zito Venizelos*" naraları arasında Kemeraltı köşesini dönerken atılan bir kurşunla Yunan bayraktarı yerlere yuvarlandı. Rumlar panik halinde kaçışmaya başladılar. İlk şaşkınlığı attıktan sonra, Efzonlar silâha sarılıp etrafı taramaya başladılar. Özellikle Sarıkışla yarım saat tarandı. Sonra Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa, elinde beyaz teslim bayrağı olduğu halde, subay ve askerleriyle dışarı çıkarıldı ve ağır hakaretlere maruz kaldı. Türk askerleri "*Zito Venizelos*" diye bağırmaya zorlandı. Bağırmayanlar süngülandılar. Albay Süleyman Fethi Bey

bağırmediği için süngülenenler arasındaydı. Kafile yolda önce yerli Rumların saldırılarına, ardından değişik yerlerden yayılım ateşine tutuldu. Ağır kayıba uğrayan kafile, fırtına çıkması üzerine, kalabalığın dağılmasıyla, daha az kayıpla, Petris Vapuru'nun ambarına kapatıldı. Kente dağılan Yunanlılar ticarethaneleri, evleri yağmaladılar. İnsanları boğazladılar. İki gün süren bir terör sonucunda 2000'i aşkın Türk öldürüldü. Irza tecavüz, gasp ve yağma hareketleri birbirini kovaladı.

Özetle Hristiyan halkın can güvenliğini ve asayişini sağlamak amacıyla, İzmir'e geldiğini iddia eden Yunan Ordusu, girdiği yerde tethiş ve terör havası getiriyordu.

İşin acı ve düşündürücü bir tarafı vardı. Yüksek Konsey, Yunan ordusunu İzmir'de huzur ve asayiş'i sağlamakla görevlendirirken, işgal bölgesinin sınırlarını tespit etmeyi unutmuştu! Amiral Caltrope'un çok acele talimat istediğine cevap, ancak 28 Mayıs'ta geldi. Ama bu arada Venizelos Yunan kıtalarına Aydın, Manisa ve Ayvalık'ı işgal emrini vermişti. Yunanlılar Manisa, Aydın, Ayvalık, Tire, Turgutlu, Ödemiş, Nazilli, Akhisar ve Bergama'yı işgal ettiler.

İstanbul'da hükümet şaşkınlık içindeydi. Babıâli İzmir işgalini, Bakanlar Kurulunca hazırlanan bir nota ile protesto etti. Notada, Paris Konferansı kararıyla 14 Mayıs'ta İzmir İstihkâmlarının işgal edileceği bildirildiği halde, alınan haberlerden şehrin de işgal edildiği, bunun için bir sebep bulunmadığı ve nüfusunun çoğu Türk olan bu bölgenin Yunanlılara terkedilemeyeceği bildiriliyordu.^{75a} Hükümet 16 Mayıs'ta istifâ etti ise de yeni hükümeti kurmaya yine Damat Ferit Paşa memur edildi.

İşgal bütün yurttaki protestolara, mitinglere yol açtı. Özellikle İstanbul'da 17,19 ve 23 Mayıs tarihlerinde düzenlenen mitinglerde Türkün hak ve adalet isteyen sesi heyecanla, coşku ile dile getirildi. Özellikle Halide Edip Hanım'ın şu unutulmaz sözleri toplu bir and içmeye dönüştü: “*Türk'ün büyük ve şanlı tarihine ağlayan şu minareler altında beraber yemin ediniz ve benimle birlikte tekrar ediniz. Bayrağımıza, ecdadımızın namusuna, ataların emanetlerine, vatanın tek taşına ve bir karış toprağına hiyanet etmeyeceğiz.*” Yüz bini aşkın kalabalık yemini coşku ve heyecan içinde tekrarladı.

Bu işgaller dayanılmaz acılar içinde kıvranan Türk halkında, barut fıçısına atılan kıvılcım görevini yaptı. Muazzam bir heyecan dalgası bir volkan misali bütün ülkeye yayıldı. Anadolu şehirleri ardarda yaptıkları mitinglerle işgali kabul etmeyeceklerini, dünyaya ilân ettiler. 1911'den beri aralıksız savaşan, cepheden cepheye koşan, yorgun ve barışa susamış çileli Anadolu halkı, âdil bir barış şöyle dursun, kendi öz yurdunda bile barınmasına imkân verilmeyeceğini gördü. Evini, barkını ve namusunu koruyabilmek, varlığını sürdürebilmek için biricik çarenin silâha sarılmak olduğunu anladı. Ancak bu toz duman içindeki bulanık havada sağduyulu yurtseverleri isabetle yönlendirecek, bir şefe ihtiyaç vardı. Bu şef olağanüstü bir şans eseri Samsun yolundaydı.

İzmir işgali, Mustafa Kemal'in yurdu kurtarmak için yapacağı girişimlerde halkı uyarmada ve tehlikenin büyüklüğünü göstermede canlı bir örnek oluşturmuştur.

III. BÖLÜM

MİLLÎ KURTULUŞ ÖNDERLİĞİNE GİDEN ÇETİN YOL

I. IX Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Samsun'da

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Pazartesi günü sabah 07:00 dolaylarında Samsun'a çıktığında ülkenin durumu karanlıktır.

Savaşı kazanan devletler, savaş içinde aralarında yapmış oldukları gizli anlaşmalarda öngörülen yerleri işgale başlamışlardır. Her gün bir yurt köşesi işgal edilmektedir. Galipler kendilerini ateşkes anlaşmasıyla bağlı görmüyorlar. Musul, İskenderun, Çukurova, Antep, Maraş, Urfa, Konya, Antalya, Akşehir, Fethiye, Afyon, Marmaris, Burdur, Bodrum, Milas, Kuşadası, Samsun, Merzifon, Eskişehir, İzmir çevresi yabancı askerlerin çizmeleri altındadır. Birest-Litovsk Antlaşmasıyla geri alınmış olan Kars, Ardahan ve Batum boşaltılmıştır. Mondros'taki İngiliz delegasyon şefinin verdiği güvenceye rağmen, İstanbul'da yabancı askerler kol gezmekte, galip devletlerin temsilcileri her şeye müdahale ile ülkeyi fiilen yönetme durumuna gelmişlerdir.

Yıllarca cepheden cepheye koşan ordu terhis edilmekte, elinden silâh ve cephanesi alınmaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi, doğuda, hudutları mümkün olduğunca geniş bir Ermenistan, Kuzeyde Sinop'tan Batum'a kadar uzanacak bir Pontus – Rum devleti, Güneydoğuda da İngiliz himayesinde bir Kürdistan Devleti kurulması projeleri üzerinde gayretle çalışılmaktadır. Batıda ise Magali İdea'nın amacı olan “Eski Bizans” “Büyük Yunanistan'ı” ihya etme faaliyeti fiilen başlamış bulunmaktadır. Bu maksatla İzmir ve çevresi Yunan Ordusu'nun insafına terk edilmiş bulunmaktadır.

Yakın doğu düzeninin mimarı olan Büyük Britanya'nın Başbakanı Lloyd George, Grek ve Venizelos hayranıdır. Yunanlı milyarder Zaharof'un dostudur. Türklere karşı önyargılıdır. Amacı Yakındoğu'da İngiliz çıkarlarının bekleliğini yapacak güçlü bir Yunanistan yaratmaktır. İzmir'i kana bulayan Yunan ordusu bu amaçla, müttefik donanmasının desteğinde Anadolu'ya salınmış, gidebileceği yerler için bir sınır çizilmesi de unutulmuştur!

Bu karanlık tablo karşısında, devlette birinci karar sahibi olan Vahidettin'in tutumunun ne olduğu daha önce açıklanmıştı. Bu politika boyun eğme, mesele çıkarmama, İngilizlerin her dediği yapılarak onların teveccühünü kazanma ve böylece ne kurtarılabilirse onu kurtarma politikasıdır. Parlâmento dağıtılmıştır. Padişahın kurduğu hükümetler aynı görüşü izlediklerinden millî hakları koruyamaz hale gelmişlerdir.

Bu manzara karşısında, çeşitli parti mensupları ve fikir çevrelerinde ülkenin bütünlüğünü korumak için iki hâkim görüş belirmiştir:

- 1) İngiltere himayesine girmek
- 2) Amerikan mandasını istemek.

Bu görüşleri benimseyenlerin ortak noktaları şunlardır: Bir defa ilke olarak İngiltere, Fransa ve İtalya gibi düvel-i muazzama devletleri karşımıza alınmayacak, onlara husumet gösterilmeyecekti; ikincisi Padişah ve Halifeye canla başla bağlı kalınacaktı. Bunların dışında üçüncü bir akım da yöresel kurtuluş

çaresi arayanlara aittir. Bunlar Osmanlı Devleti'nin dağılacağını bir emrivaki olarak görmekte ve kendi başlarının çaresine bakmakta idiler. 75b

Bu görüş ve düşüncelerin ışığında Mustafa Kemal'in görüşü nedir? Bu bakış açısının dayanağı nelerdir? Uygulama stratejisi nedir? Soruları konuyu netleştirecektir.

Mustafa Kemal Paşa, daha ateşkesin ilk günlerinden itibaren görüşünü medenî cesaretle açık açık ortaya koymuştur. Düşmanların her dediğine kayıtsız şartsız boyun eğmenin yanlış olacağını felâketlere yol açacağını, askerî hiyerarşiye pek de uygun olmayan biçimde dile getirmişti. İstanbul'a geldikten sonra da, kendisinin de içinde bulunduğu güçlü, tehlikeyi bilen muktedir bir hükümetin duruma hâkim olabileceğini düşünmüştür. Ancak bu gerçekleşmemiştir. İşbaşına gelen hükümetler aciz, işbirlikçi, direnme ile bir şey yapılamayacağı, galip devletler memnun edilerek siyâsi maharet gösterilerek, müttefikler arasındaki çekişmelerden medet arayan bir nitelik taşımaktaydılar. Mustafa Kemal, her şeye boyun eğmekle millî bağımsızlığın yok olacağını görmüş, devletin varlığını muhafaza etmesini ancak millî haklara sahip çıkmak ve bir varlık göstermekle kabil olacağını saptamıştır. O, "*Hak verilmez, alınır.*", "*Kuvvet ve kudretten mahrum olanlara itibar edilmez*" inancındadır. Ona göre "*Türk milleti hakkını düşmana yaranmakla değil, direnmekle, millî bağımsızlığı savunmakla elde edecektir.*" Anadolu'da bu maksatla görev almıştır.

Acaba bu mümkün müydü? Nasıl bir değerlendirme sonucuydu?

Karşımızda I. Dünya Harbi'nin galipleri, süper devletler vardı. Bunlar ve bunların uyduları olan Yunanistan ve Ermenistan ile parasız ordusuz, mevcut hükümete de karşı çıkararak başarı nasıl sağlanacaktı?

Mustafa Kemal, görünürdeki sıkı işbirliği havasına rağmen, millî direnme arttığı nispette, müttefikler arasında çıkar çatışmalarının kaçınılmaz olacağı kanısındaydı. Bunlardan İtalya, İzmir'in Yunanistan'a verilmesinden harp sonrası meselelerde ikinci plâna itilmekten kırıyordu. Fransa, Suriye ve Lübnan'a el koymakla Yakındoğu'da bir dereceye kadar tatmin edilmişti. Fakat onun için hayatî olan mesele, kendi Doğu sınırlarının güvenliği, yani Almanya barışının Fransa'nın görüşleri doğrultusunda gerçekleşmesidir. Bu konuda İngiltere ile tam bir görüş birliği olduğu söylenemezdi. Dolayısıyla Yakındoğu'da İngiliz siyaseti paralelinde sonuna kadar gideceği şüpheliydi. Ortada Yunanistan'ı Anadolu macerasında destekleyecek güç olarak İngiltere kalıyordu. Fakat İngiliz halkı harp yorgunudur. Yeni bir savaş macerasına karşıdır. Barış hedeflerine Yunan ordusunu kullanarak ulaşmak hesabı içindedir. Dolayısıyla Yunan ordusu yenilgiye uğratılırsa Türkler arzu ettikleri âdil barışa erişebileceklerdir. Mustafa Kemal derin sezişi ile bunu görmüş ve mücadele stratejisini buna göre yürütmüştür.

Mustafa Kemal Millî Mücadele'nin yürütülmesinde Türk Halkının yurtseverliğine güvenmektedir. Bu halk yorgun ve yoksuldur. Fakat toprağına bağlı ve gurur sahibidir. Yabancı egemenliği görmemiştir. Her şeyden önce istiklâline âşıktır. Adil bir barış yerine, kan, gözyaşı, yabancı boyunduruğı geldiğini görmüş ve her yerde silâha sarılmıştır. İşte Mustafa Kemal bu halkla mutlu sonuca ulaşacağı inancındadır.

Bunun için önce mevcut askerî birliklerde görüş birliği sağlamak, halkı örgütlemek, İstanbul'la ilişkileri buna göre aşamalı olarak yönlendirmek düşüncesindedir.

A) İstanbul İle İlişkiler: 19 Mayıs 1919 – 8 Haziran 1919

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gelir gelmez yoğun bir faaliyete girişti. Zira Samsun çevresi, yabancı müdahalesine kılıf hazırlamak isteyen Pontus Rum çetelerinin yarattığı huzursuzluk içindeydi. Mutasarrıf pasif bir tutum izlemekteydi. İkinci bir İzmir faciasına meydan verilmemeliydi. Dolayısıyla Mustafa Kemal Mutasarrıfın âcilen değiştirilmesini önerdi ve geçici olarak 3. Kolordu Komutanı Refet Bey'i bu işle görevlendirdi. Sadaret aynı gün verdiği cevapta (21 Mayıs 1919), bu girişimi ve mutasarrıflık için Mustafa Kemal'in önerdiği Hamit Bey'in atanmasını onayladı⁷⁶.

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında, şehirde İngiliz işgal kuvveti vardı. Bunlar daha iki gün önce 100 kişilik bir takviye kuvveti almışlardı. Ordu Müfettişi 20 Mayıs 1919 tarihli raporunda: *"İngilizler ateşkese uymuyorlar. İstedikleri yere asker çıkarıyor ve içerilere gönderiyorlar. Bu hal, asayişli sağlama görevimi zorlaştırmakta ve halkın güvenini sarsmaktadır. Ateşkes hükümlerine ve millî haklara aykırı olan bu durumun önlenmesini"* istedi. Keza aynı gün sadaret makamına: *"İzmir'in işgali olayının milleti ve orduyu tarifsiz derecede içten yaraladığını, ne millet ve ne de ordu varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü kabul edemeyeceklerini, bu sebeple Padişah ve hükümetin milletin hukukunu korumak için en kesin girişin ve icraatta bulunacaklarına inanıldığını"* belirtti.

Damat Ferit verdiği cevapta: *"Asker çıkarılmasının ateşkesin 7. Maddesine dayandırıldığı, ancak gerekli girişimlerin yapılmasının tabii olduğunu"* bildirdi⁷⁷.

Mustafa Kemal birkaç subayını Samsun'daki İngiliz işgal kuvvetleri karargâhına gönderdi. Bu subaylar asayiş durumu, İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi olayı etrafında İngiliz subaylarla fikir teatisinde bulundular, özellikle Türklüğün yabancı idaresine tahammülü olmadığını vurgulamaya özen gösterdiler.

Mustafa Kemal Paşa'nın esas görevlerinden biri bölgesindeki asayişsizliğe yol açan nedenleri saptamak ve bunları önlemek için gerekli önlemleri almaktı. Samsun'a varışından 4 gün sonra bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirir.^{78a}

"... Seferberlik başlangıcında, asker kaçaklarıyla Rumlar, Ermeniler ayrı ayrı çeteler halinde faaliyete geçerek bir süre politika ile ilgili olmayan haydutluklar yaptılar. Daha sonra bunlar siyasî tutum içine girdiler. Rus istilâsı ile destek buldular. Mütarekeden sonra din adamlarının da ön ayak olmasıyla, Pontus Devleti kurmak için açıktan açığa harekete geçmişlerdir. Bugün Samsun civarında 40 kadar Rum Çetesi vardır. Bunlar tamamen siyasî bir nitelik kazanmışlardır. Liva'nın bütün Rumları çetelerle beraber Samsun'daki Rum komitesi ve özellikle Rum metropoliti Yermanos tarafından yönetilmektedir. Bunların siyasî amaçlarla yaptıkları tecavüzler yüzünden müslüman halk telaş ve heyecan içindedir. Ahali kendini, para ile Müslüman çetesi temin etmek suretiyle korumaya çalışmaktadır. Rum çeteleri İslâm halkını tehdit altına almış ve onları ortadan kaldırmaya girişmiştir. İslâmlar savunmadadır. Meydana gelen İslâm çeteleri düzenli bir programa sahip değildirler. Liva dahilinde ezici bir çoğunluğa sahip olan Müslümanlar ürkek bir vaziyette, mal ve canlarından endişe içindedirler. Rumlar Müslümanları huzursuz eden siyasî emellerinden vazgeçerlerse, şekavet derhal kalkacaktır... durumun gerektirdiği bütün tedbirler alınmaktadır"^{78b}.

Mustafa Kemal, görevli olduğu bölgenin asayiş ve güvenliğinin sağlanabilmesi için Samsun Livası ve Amasya bölgesinde jandarma ve nizamiye kuvvetlerinin yetersiz kaldığını belirterek bölgede bir miktar efradın silâh altına alınarak, bunlardan elverişli olanların jandarmaya ayrılmasını, Doğuda

Ermeni saldırılarına karşı 15. Kolordu mevcudunun gerekirse artırılmasını önerdi. Bundan başka bir tedbir olarak asayışı sağlamakla görevli olduğu bölgelerden en hassasının Samsun Livası olduğunu bu sebeple eşkıya takibi, komitelerin faaliyetlerini gizleme, çarpışmalarda yararlık gösterenlerin ödüllendirilmesi için örtülü ödenekten âcilen mahallerine ödenek gönderilmesini teklif etti.

Hükümet silâh altına yeni asker alınmasını, siyasi sakıncası nedeniyle, uygun görmedi. Ama, jandarma maaş ve tahsisatının artırılması dolayısıyla gönüllüler yoluyla, jandarmanın takviye edilmesini onayladı. Ayrıca örtülü ödenekten gereken miktarın mahallerine âcilen gönderilmesini kararlaştırdı. Kurul ayrıca, Harbiye Nezaretinin teklifi üzerine, Mustafa Kemal Paşa ve maiyetine, ödenek ve yolluklarının yanısıra, eşkıya takibi dolayısıyla seyyar olduklarını göz önünde tutarak maaşlarının % 50'si kadar zam yapmayı da 1 Haziran'da karara bağladı⁷⁹.

Samsun işgal altındaydı. Çevrede Rum çeteleri kol gezmekteydi. Dolayısıyla Mustafa Kemal, güvenlik açısından burada kalmayı uygun görmedi. 6 günlük bir ikametten sonra, iç bölgeyi teftiş ve kaplıcalarından yararlanmak gerekçesiyle, 25 Mayıs'ta Havza'ya geldi. Havza'da işgal kuvvetlerinin uzağında, daha rahat hareket imkânı vardı. Nitekim Paşa, gelir gelmez Havzalılara içinde bulunulan durumu: *“Düşman bizi öldürmek niyetinde değildir. Düşmanın niyeti bizi diri diri gömmektir. Şimdi çukurun tam kenarında bulunuyoruz. Son bir gayretle kendimizi kurtarmamız mümkündür. Zaten başka bir imkân yoktur.”* sözleriyle uyardı. Vatani kurtarmak maksadıyla halkı direnmeye ve millî haklara sahip çıkmaya davet etti. Hemen bir miting düzenletti. Mustafa Kemal Samsundayken orduda görüş ve eylem birliğini sağlamak için 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve Ankara'da 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile temasa geçmiştir. 27 Mayıs'ta Ali Fuat Paşa'dan Afyon'da bulunan 23. Tümenin gücünü ve görevini sordu. Aynı gün Konya'daki Yıldırım Orduları Müfettişliğinden de aynı konuda bilgi istediği gibi, Konya'da bir *“Vatan Ordusu”* kurulduğuna dair olan haberler hakkında bilgi rica etti. Ali Fuat Paşa, verdiği cevaplarda, 23. Tümenin mevcudunun ancak 970 kişiyi bulduğunu, Manisa'nın da işgal edildiğini haber verdi. Konya'dan gelen cevapta, Manisa ve Aydın'ın işgal edildiği, Afyon'daki tümenin takviye edildiği, Rum olan mutasarrıfın değiştirildiği, asayışı muhafaza ile her türlü işgal olayına her türlü vasıtayla karşı konulacağını bunun için hazırlık yapıldığı bildiriliyordu.

Mustafa Kemal görev alanında bulunan kolordu ve idare adamlarıyla komşu illerdeki komutan ve idarecilere, 28 Mayıs tarihli bir genelgeyle Manisa ve Aydın'ın işgal edildiğini, yurt bütünlüğünün korunması için, dört gün süreyle büyük ve coşkulu mitingler yapılmasını, büyük devlet temsilcilerine, Babî'li'ye tesirli telgraflar çekilmesini, Hristiyanlara karşı düşmanca hareketlerden kaçınılmasını istedi.

Diğer taraftan millî direnmeyi organize etmek için 15., 3. ve 20. Kolordulara 29 Mayıs'ta gizli bir genelge gönderdi. Bu genelgede özetle: *“İtilâf devletlerinin millî bağımsızlığımızı yok etmek istedikleri ortaya çıkmıştır. İzmir, Manisa, Konya ve Antalya'da olduğu gibi. Samsun ve Trabzon için de hazırlık halinde oldukları anlaşılıyor... Ermenistan hayalini gerçeğe dönüştürmeleri, millî hayatımıza öldürücü bir darbe olur. Merkezi hükümet adeta esir vaziyettedir... Millet in esaretten kurtulması, kendi topraklarında egemen ve bağımsız yaşayabilmesi, ancak azimli ve namuslu ellerin, milleti kısa ve doğru yoldan haklarını ve bağımsızlığını savunmaya yönlendirmesiyle mümkün olacaktır. Güvenilir sivil memurlarla el ele vererek bağımsızlığımızı savunacak teşkilâtın, dışarıdan sezilemeyecek bir yolla kurulmasını zorunlu görüyorum... İhtisasımız gereği bu görev biz askerlere düşmektedir.”* denildikten sonra bölgenin işgali ve alınacak tedbirler üzerinde önemle durulmaktadır. Mustafa Kemal, Doğu illerinde işgalin iki türlü olabileceği görüşündedir. Ya Karadeniz sahilindeki Rum ahali isyan ederek

Cumhuriyet ilân edecek... veyahut sahile yabancı kuvvetleri çıkarılacaktır.... Bunların ülkeyi ele geçirmelerine karşı halk ve asker birlik halinde silâhla karşı koyacaktır. Bu ayaklanmalarla birlikte, Doğu'dan Ermenistan ve Gürcistan yönlerinden gelecek saldırılara karşı gerilla şeklinde savunulması için şimdiden silâh, cephane, techizat ve sıhhi malzeme sezdirilmeden içeriye nakledilecektir. Halkın köyünü savunması ve civardaki birliklere katılımı ve her türlü ihtiyaçları saptanacaktır. XX. Kolordu'nun Batıdan Doğuya, XII. Kolordu'nun da Adana'dan Doğuya gelen yönleri güvenli duruma getirmesi gerektiğini belirterek, komutanların bu konudaki düşüncelerinin bildirilmesini istedi⁸⁰.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa tarafından kolordulara gönderilen bu genelgeyle çete teşkilâtı kurulması, düşmanlara karşı silâhla direnilmesi ve bunun için gerekli hazırlıkların yapılması istenmektedir. Bunun anlamı, merkezî hükümetin güçsüzlüğü, aczi karşısında yurdun savunmasını ordunun ele almasıdır.

30 Mayıs'ta XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e, İtilâf hükümetlerinin meşru mirasçısı olduğumuz toprakları çiğnemeyi Hristiyanlık adına bir hizmet gördüklerini, bu cümleden olarak Doğu illerimizi Ermenilere peşkeş çekmeleri ihtimali olduğunu, böyle bir vaziyette İzmir'de Yunana yaptıkları gibi, Ermenilere de öncülük yapmalarını muhtemel olduğunu, öyle bir durumda millî istiklalimizi kurtarmak için savaşılmaya mecbur olduğumuz hususundaki kanaatini bilgi edinmesi için Harbiye Nazırı Cevat Paşa'ya yazdığını, kuşatılmış bir kaleye benzeyen Babiâli'de İtilâf temsilcilerinin esiri gibi, bir şekilde milletin geleceğini idareye çalışan merkezî hükümetin bir şey diyemeyeceğini belirterek, bu konudaki görüşlerinin bildirilmesini istedi.

Kazım Karabekir Paşa, bu tele, “Bugün sahiller İtilâfın tehditi, iki gözümüz olan İstanbul ve İzmir işgalleri altındadır. Milletimizi, dinimizi istinat ettireceğimiz ancak Erzurum afakından başka yer kalmamıştır. Her ne şekilde olursa olsun buralardan çekilmek muazzam tarihimizi ebediyen karartacaktır... Herhangi bir kuvvet olursa olsun, tecavüzlerini savaşın başladığı şekilde” algılayacağı yolunda cevap verir⁸¹. Bu yazışmalardan, Mustafa Kemal'in gerek III., XV., XX. Kolordular ve gerekse Yıldırım Kıtaları Komutanı Mersinli Cemal Paşa ile milî bağımsızlığı korumak ve yeni emrivakilere, işgallere meydan vermemek için örgütlenmek ve gerekirse işgallere karşı silâhla direnilmesi hususunda adı geçen askerî birlikler arasında görüş birliği oluşturduğu açıkça görülmektedir.

Mustafa Kemal Anadolu'daki belli başlı askerî şeflerle görüş birliğini sağlarken, diğer taraftan millî hakları savunacak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri oluşturulması için yoğun faaliyet halindeydi. 1 Haziran'da görev bölgesindeki idare amirlerinden, yönetimlerindeki alanda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olup olmadığını, varsa kurucularının isimlerinin bildirilmesini istedi. Aslında bu sadece bir bilgi edinme olayı değildi. Asıl amaç Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olmayan yerlerde bunların oluşturulmasını sağlamaktı.

Keza 1 Haziran'da görev bölgelerindeki illere gönderdiği genelgede, 27 Mayıs'ta İstanbul'da toplanan saltanat şurası kararlarının millete yanlış duyurulduğunu, şura üyelerinin tam bağımsızlığı savunduklarını, halktan biran önce bir millî meclis kurulması ve milletin kaderinin bu meclise bırakılması yolunda olduğunu, halbuki ajansın bunu “Türkiye'nin toprak bütünlüğü korunması şartıyla büyük devletlerden birinin himayesine girmek” şeklinde verdiğini belirterek, ajans haberi ile şuradaki görüşler arasındaki çelişki sebebinin Babiâli'den sorduğunu duyurdu⁸².

Bu tarihe kadar Mustafa Kemal ile İstanbul arasında bir terslik yoktur. Çünkü İstanbul Hükümeti de İzmir'in işgali ve onu izleyen kanlı olayların şoku altındadır. İstanbul'da özellikle Genel Kurmay ve Harbiye Nezareti Anadolu Harekâtına sempatiyle bakmaktadırlar. Yeni Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey'i geçici olarak 17. Kolordu Komutan Vekilliğine atarken, "*Ülkenin çıkarları ne ise onu yapmasını*" söylemekten çekinmemiştir. Genel Kurmay 23 Mayıs'ta askerî birliklere, "*İzmir'de olduğu gibi, beklenmeyen durumlar karşısında birliklerimizin parçalanmaması, esarete düşmeyecek bir durumda bulundurulmalarını*"⁸³, 24 Mayıs'ta 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'e de "*Yunanlıların iyi kabul görmeleri Aydın ilini geleceği için giderilemeyecek zararları doğurur, bunu halka anlatınız. Bizim Yunan ordusunu istemediğimiz anlaşılmalıdır.*" talimatını vermişti⁸⁴. Aynı tarihte Şevket Turgut Paşa, Albay Bekir Sami Bey'e "*Devletin Yunanlılar kaptıracak fazla ne bir silâhi, ne de tek bir fişegi ve askeri vardır, silâh ve cephaneyi emin yere naklediniz*" emrini vermişti⁸⁵. Keza Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal'e Diyarbakır'dan Samsun yolu ile sevk edilen süngü kolu, top kamasi ve makineli tüfeklerin nerede olduğunu sormuş; o da sevkıyatı yapan insan ve hayvanların yorgunluğu gerekçesiyle sevkıyatı durdurduğu cevabını vermişti⁸⁶. 28 Mayıs'ta İngiliz Mümessili refakatında Yunan askerleri Ayvalık'a asker çıkardıklarında Mıntıka Komutanı Yarbay Ali Bey (Çetinkaya) onları silâhla karşıladı. Ama İçişleri Bakanı Ali Kemal, kaymakama: ... "*Yunanistan'la harp halinde değiliz. Fiilen de protesto edildi, artık çatışmadan çekinilmesi*" talimatını verdi. Müşkül durumda kalan Ali Bey, 3 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne "... askerî zaruret olmadan Soma ve Balıkesir istikametine çekilmenin, tehlikeli ve imkân dahilinde olmadığını... mütemadiyen yayılma gösteren Yunan işgal olup bittisini yalnız İstanbul'da siyasî araçlarla durdurmanın mümkün olamayacağını" belirterek talimat istedi. 7 Haziran'da Cevat Paşa, 9 Haziran'da da Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa devreye girerek Ali Bey'e destek verdiler⁸⁷. Bu vesile ile hükümette iki ayrı eğilim olduğu görülmektedir. Hükümetin asker kanadı direnmeyi gizlice desteklemeyi, diğer bir kısım bakanlar ise olay çıkarmamayı, çözümün siyaset yoluyla, İngiltere'nin dümeninde gitmek suretiyle, elde etmeyi savunuyorlardı.

Bu arada İzmir'de Yunanlıların yapmış oldukları kanlı olayların Avrupa'da yarattığı izlenim, Türkiye'de yapılan mitingler, direnişler Hintlilerin konferanstaki çabaları, Osmanlı delegasyonunun Paris'e çağırılmasına yol açmış ve İstanbul politik çevrelerinde siyasi çözüm yolunda mesnetsiz iyimserlik rüzgârları yeniden esmeye başlamıştır. Damat Ferit Paşa'nın 2 Haziran'da Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-i Millîye Cemiyeti'nin muhtirasına cevap olarak "*Rusya Ermenistanı dışındaki altı ilimize geniş özerklik verileceğini*" beyan etmesi, Mustafa Kemal ile hükümet arasındaki derin görüş ayrılığını ortaya çıkardı. Mustafa Kemal 3 Haziran'da bölgesindeki ve komşu illerdeki askerî ve mülkî yetkililere gönderdiği yazıda, bu konu ve genelde millî haklar konusunda tutulması gereken yolu açıklıkla ortaya koydu. Mustafa Kemal'e göre, "*Damat Ferit Paşa'nın Barış Konferansına çağırılması, İzmir olayı üzerine milletimizin gösterdiği şiddetli tepki ve kesin kararlılığın bir sonucudur. Millet kendi haklarını çiğnetmemek için tek bir vücut halinde fedakârlığa hazır olduğu, itilâf devletlerine karşı gösterildiği sürece, bunların milletimize ve onun haklarına saygılı olacağına şüphe yoktur... Milletçe kesin suretle konferans huzurunda savunulması istenen iki nokta önemlidir. Birincisi milletin mutlak olarak tam bağımsızlığı, ikincisi de vatanın ana topraklarında çoğunluğun azınlığa feda edilmemesidir. Bu konuda Paris'e harekete hazırlanan heyetin görüşü ile millî vicdanın kesin istekleri arasında tam bir uyum bulunmalıdır. Aksi halde millet olup bittiler karşısında kalabilir. Sadrazam Paşa demecinde bir*

Ermeni muhtariyeti ilkesini kabul etmiş olduğunu beyan etti. Bunun sınırını belirtmedi. Bundan Doğu illeri halkı üzüntü duydu... geniş bir Ermeni Muhtariyeti ve devletin yabancı bir devletin himayesini kabul etmesi konularında, milletin isteğiyle şimdiki hükümetin görüşü arasında bir uygunluk olmadığı anlaşılıyor... Heyetin milletin haklarını savunmada uyacağı ilkeler ve program bilinmedikçe, arz edilen noktalarda endişeye kapılmamak mümkün değildir. Dolayısıyla Müdafaa-i Hukuk-i Millîye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin temsilcileri, bunların olmadığı yerlerde, belediye heyetleri Sadrazam Paşa ve Zat-ı Şahane'ye (Padişah) telgraflar çekerek millî bağımsızlığın mutlak dokunulmazlığı ve millet çoğunluğunun haklarının korunmasının, milletin temel şartı olduğu belirtilmelidir. Gidecek heyetin, yapacağı savunmanın esaslarını, millete resmen ve açıkça bildirmesi istenmelidir... Milletin bu şekilde hareketi, gidecek heyetin savunmaya çalışacağı ilkelerin gerçekten milletin isteği olduğu, İtilâf devletlerince anlaşılacak ve şüphesiz daha fazla bir önemle dikkate alınarak, heyetin görevini kolaylaştıracaktır⁸⁸.

Ayrıca Başbakanlığa, bölgelerinin de işgal edileceğinden tasalanan Doğu illeri halkının gerçek durum hakkında kendisinden bilgi istediklerini belirterek, bu konularda aydınlatılmasını istedi.

Keza aynı gün, Harbiye Nezaretinin, İngiliz notasına atfen, Sivas'ta Ermeni mültecilerin güvenliğinden kaygı duyulduğu, bunların güvenliğinden İngilizlerce askeri komutanın sorumlu tutulacağını bildiren yazısını özetle şöyle cevaplandırdı: “... İtilâf devletleri, istiklâl ve millî mevcudiyetimize saygılı oldukları sürece, gayri müslimlerin endişelerini gerektirecek bir durum yoktur. Fakat millî istiklâl ve mevcudiyetin tehlikeye girmesi, İzmir ve çevresinde görülmekte olan işgal ve zulüm hadiselerinin tekerrürü halinde, bunlara karşı, milletin göstereceği millî heyecanın tezahürlerini önlemek için kendimde ve hiç kimsede güç ve kudret yoktur. Bu yüzden meydana gelebilecek olaylar karşısında sorumluluk kabul edebilecek ne bir komutan, ne bir sivil yönetici, ne de bir hükümet tasavvur edebilirim”⁸⁹.

Bu belgelerden açıkça anlaşıldığı gibi, İstanbul Hükümetiyle Mustafa Kemal arasında, Barış Konferansında tutulacak yol, Doğu Anadolu'nun kaderi ve meydana gelen millî tepkilerin değerlendirilmesi konularında çok ciddi görüş ayrılıkları su yüzüne çıkmıştır. Ancak durum henüz açık bir çatışma haline gelmemiştir. Çatışma İngiliz işgal makamlarının Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesini istemesi ile açığa çıktı.

B. İngilizler Devrede: Mustafa Kemal'in Dönmesi İsteniyor

Daha önce belirtildiği gibi, Mustafa Kemal 9. Ordu Müfettişliğine tayin edilirken İstanbul'daki İngiliz görevlileri herhangi bir engelleme yapmamışlardı. Onun Enver Paşa, İttihatçılar ve Almanlarla takışmış olması, padişahın güvenini kazanmış bulunması ve İngiltere yanlısı Damat Ferit Hükümetince bu göreve tayin edilmesi, İngiliz makamlarınca güvenlik bakımından yeterli sayılmıştı. Bununla beraber İngilizler atamadan sonra tamamlayıcı bilgi istemeyi lüzumlu gördüler. Onun Samsun'a vardığı gün İngiliz Karadeniz Orduları Komutanı General Milne 9. Ordu Müfettişliği kurulmasını ve müfettişin geniş bir kurmay heyetiyle gönderilmesinin sebeplerini sordu. Osmanlı hükümeti 24 Mayıs tarihli cevabında: Mütareke hükümlerinin denetimini sağlamak için müfettişlik kurulmuştur. Müfettiş geniş bir bölgeye yayılan askerî birlikleri denetleyecek, çevredeki silâh, top kaması... v.s.'nin süratle gönderilmesini sağlayacak, asayişsizliği önleyecektir” denilmekteydi⁹⁰. Samsun işgal makamlarından

gelen ilk raporlar da İngilizleri önce teskin etti. Ancak Mustafa Kemal'in Havza'daki faaliyetlerinden sonra, İngilizler de ciddi şüpheler uyandı. İstanbul'daki İngiliz Ataşesi General Deeds, Samsun'daki İngiliz Yardım Subayının dikkatini Mustafa Kemal'in görevinin niteliği üzerine çekti. Havza'daki piskoposun Samsun Rum Metropolitini uyarması ve onun da İngiliz Yardım Subayını ikaz etmesiyle, Yüzbaşı Hurst Havza'ya gelip 2 Haziran'da Mustafa Kemal ile görüştü. Raporlarında, bölgedeki durumun Rumlar aleyhine geliştiğini, bu hareketi Ferit Paşa tarafından iyi niyetle oraya gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın örgütlediğini, İstanbul'dan sert emirler verilmesi halinde patlamanın önüne geçilebileceğini, Mustafa Kemal'in çağırılması gerektiğini, İngiltere'nin ya Samsun'a asker çıkarması, ya da mevcut subaylarını bölgeden çekmesi gerektiğini bildirmekteydi⁹¹. Muhtemelen başka kaynaklardan da bilgi edinen İngiliz işgal makamları, 6 Haziran 1919 tarihli bir nota ile "*Seçkin bir generalin kurmay heyetiyle birlikte memleket içinde dolaşması, umumi efkârı tedirgin etmektedir. Askerlik bakımından bu generalin iş görmesini gerekli görmüyorum. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa ile kurmay heyetinin derhal geri çağırılmasını*" istediler. Harbiye Nezareti "*Mustafa Kemal'in tayinine sebep 21 Nisan 1919 tarihli İngiliz notasıdır. Bu tayine İngilizler karşı çıkmamışlardır. Mustafa Kemal Ordu Komutanı değil, müfettiştir. Böyle bir müfettişin vilâyetleri dolaşmasının kamuoyunu rahatsız mı veya tersine teskin mi edeceğinin takdirini, memleketin tecrübeli bir askeri ve sorumlu bakanı olarak kendisine bırakılmasını*" istedi⁹². Bu girişimin bir yararı olmadı. Zira Amiral Calthorpe, 8 Haziran notasıyla aynı talebi yineledi: "*Samsun ilinde bazı kötü eğilimli kimseler karışıklık yaratmak istemekte olup bunların başında Mustafa Kemal gelmektedir... Karadeniz Orduları Başkomutanı General Milne tarafından Mustafa Kemal'in görevinden alınması için Harbiye Nezaretine emir verilmiştir. İçteki karışıklıklar ırklar arası dinî bir hal alırsa ciddî sonuçlar doğuracaktır. Dolayısıyla bütün sivil memurlara bölgelerindeki karışıklıklardan şahsen sorumlu tutulacakları duyurulmalı ve Samsun ilindeki durumdan bana sürekli bilgi verilmelidir.*"^{93a} Aynı gün Sadrazam Vekili Mustafa Sabri, Mustafa Kemal'in sadarete gönderdiği bir yazıyı İngiliz Ataşesine okuyor ve onun geri çağırılmasını istedikleri için Ataşeye teşekkür ediyor ve Anadolu hareketinin arkasında Harbiye Nezareti'nin bulunduğunu söylüyordu^{93b}.

İngiliz baskısı üzerine, Harbiye Nezareti, 8 Haziran 1919'da Mustafa Kemal'den İstanbul'a dönmesini rica etti. Mustafa Kemal Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'dan "*davet sebebinin lütfen açıklanmasını istedi.*" Bakanlıkça hazırlanan cevapta "*... O bölgedeki memuriyetlerini uygun görmeyen İngilizler İstanbul'a çağırılmanızı istediler. Memleketin geçirmekte olduğu hal, Nezareti bu İngiliz isteğini yerine getirmek zorunda bıraktı.*" denilmekteydi. Fakat Bakan bu ifadeyi onaylamadı. Mustafa Kemal'e 15 Haziran tarihinde "*İstanbul'a davetiniz Hükümet-i Seniyeye'nin kararı neticesidir.*" şeklinde cevap verdi. Ancak aynı soruya muhatap olan Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa, aralarındaki özel şifreyle "*Zatinaliniz gibi değerli bir generalin halen Anadolu vilâyetlerinde dolaşmasının kamuoyu üzerinde iyi tesir bırakmayacağı gerekçesiyle İngilizler istedi.*" şeklinde cevaplandırdı⁹⁴.

Fakat Mustafa Kemal İstanbul'a dönmemeye kararlıydı. O daha mütarekenin ilk günlerinden düşmanlara kayıtsız şartsız boyun eğmenin felâketi ancak çoğaltacağını görmüş, ilgilileri ısrarla uyarıyordu. O, Türk milletinin payidar olabilmesi için, Anadolu'da gücünü halktan alan, millî iradeye dayalı bir yönetim oluşması gerektiğine inanıyordu. Mustafa Kemal "*Hak verilmez alınır*" görüşündedir. Buna göre, Türk Milleti hakkını düşmana yaranmakla değil, ancak direnmekle elde edebilir. Bunu sağlamak için Anadolu'da görev almıştır. Amacı yurt bütününe kapsayan bir örgütlenme ile millî haklara sahip çıkmak ve devleti uçuruma düşmekten kurtarmaktır. Geniş yetkileri, bu düşüncesini

uygulamasına yardımcı olmaktadır. Bu sebeple resmî görevinden mümkün olduğu kadar yararlanmak maksadıyla, İstanbul'u oyalamaya bu arada Anadolu'da ordu ve halkı toplama faaliyetlerine hız verdi.

11 Haziran'da 4 tümenli 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e amacının "*Milletin hukuk ve istiklâlini sağlama yolunda milletinle beraber çalışmak*" olduğunu, bu gayeyle "*milletin sinesine iltica*" edeceğini, bunun aynı fikir ve kanaatte bulunan arkadaşların desteğiyle mümkün olabileceğini belirterek, bu konuda görüşlerinin bildirilmesini istedi. Kâzım Karabekir 16 Haziran tarihli cevabında, Mustafa Kemal'in görüşlerine katıldığını, lüzumlu gördüğünde muntıkasına gelmesinden memnun olacağını bildirdi⁹⁵.

Mustafa Kemal Anadolu'daki durumu ve çağrılmada ısrar edilmesi halinde, sine-i millete döneceğini padişaha 11 Haziran tarihli bir telle özetle şu şekilde bildirdi: "... *Bugünkü tehlikeli durumdan, ülkenin bölünmesi ve yabancı baskılarından ancak millî ve kutsal kudretin haykırışı kurtarabilir. Her taraf bu görüşte birleşmiştir. İstanbul'dan ayrılırken, üzücü İzmir olayları ertesinde, saraya çevrilmiş düşman gemilerinin toplarını göstererek "milletin bu durumdan hem kendini ve hem de sizi kurtarabileceğini" söylemişsiniz. Bu gönül dileğinizden doğan ilham ile görevime devam ediyorum... Bu bir aylık dönemde Anadolu'nun bütün vilâyet ve kazalarını, bütün kumandan ve memurları "Hissiyat ve icraatına vukuf ve nüfuz hasıl ettim ve anladım ki millet baştan aşağı uyanıktır. Devlet ve milletin bağımsızlığını, Saltanat ve Hilafetin haklarını teyit için azimli ve inançlıdır."* dedikten sonra İstanbul çevresinin kokuşmaya elverişli ahlâkından yararlanmasını bilen yabancıların devlete hizmet edenleri ortadan kaldırmaya çalıştıklarını belirterek kendisinin geri çağrıldığını, ancak Ali İhsan ve Y. Şevki Paşa'ların akıbetine uğramamak için dönmeyeceğini, zorlanırsa istifa ederek, sine-i millet'e kalarak vatanî görevine daha açık bir şekilde, millet bağımsızlığına kavuşuncaya kadar devam edeceğini, bildirdi⁹⁶.

Havza gerisinde İngiliz birlikleri olması ve Amasyalıların davetini dikkate alan Paşa, Havza'yı 12 Haziran'da terk ederken millî hareketi düzenleme faaliyetlerine açık bir şekilde devam etmek kararındadır. Havzadan sivil kıyafetle ayrılırken "*Bu gün artık bir üniforma sahibi değilim. Size evvelce bildirdiğim gibi bir millet adamıyım.*" demiştir.

Paşa, Amasya'da Müftü Hacı Tefik Bey olduğu halde, sıcak bir şekilde karşılandı. Müftü "*Paşam bütün Amasya emrinizdedir, gazanız mübarek olsun.*" sözleriyle heyete kucak açtı. Paşa Amasyalılara "*Padişah ve hükümet itilâf devletleri elinde esirdir. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü vaziyete çare bulmak üzere sizlerle işbirliği yapmaya geldim. Düşmanlarımızın Samsun'dan yapacakları herhangi bir çıkarma hareketine karşı, ayaklarımıza çarıklarımızı çekerek, dağlara çekilecek, vatanımızı en son kayasına kadar müdafaa edeceğiz.*" sözleriyle halkı mücadeleye davet etti. Hemen ertesi gün Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturuldu. Kurucular ve halk millî harekete maddî destek de sağladılar.

Mustafa Kemal ile Babîâli arasındaki ilişkiler Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri telgraflarının postahanelere kabul edilmemesiyle çatışma haline dönüştü. Mustafa Kemal Paşa buna karşı bölgesindekî idarî ve askerî makamlara şu duyuruyu yaptı: "*Milletin sesini boğarak kanunî haklarını istemekten alıkoymaya ve vatanın yok olmasını hedef alan bu emri hiçbir namuslu posta memurunun yerine getireceğini zannetmiyorum. Fakat böyle bir namussuzluğa yeltenen olursa derhal divan-ı harplere verilmelerini emrettim.*". Ayrıca Sadarete ve Harbiyeye bu emrin hemen geri alınarak milletin itimat ve emniyetine zerre kadar hâlel getirilmemesini istedi⁹⁷. Bir taraftan valiliklere, mitingler düzenlenerek kararın protesto edilmesini, telgrafhanelerin süratle işgal edilmesini, bahis konusu emir

geri alınıncaya kadar İstanbul ile resmî haberleşmenin kesilmesini, ... aksine bir davranan olursa derhal divan-ı harbe verilmesi için bütün kolordu komutanlıklarına talimat verdiğini duyurdu⁹⁸. Artık İstanbul Hükümetiyle olan ilişkiler daha gergin bir safhaya giriyordu. Arada gerginliği artıran bir olay da Büyük Ermenistan tasarısına karşı çıkan Van ve Erzurum valilerinin değiştirilmek istemesiyle patlak verdi. Mustafa Kemal hadiseler açıklık kazanıncaya kadar mecbur bulunmadıkça bir kaymakamın bile değiştirilmemesini istedi⁹⁹.

Anadolu'da askerî ve mülkî erkânın büyük kısmını arkasına alan Mustafa Kemal, Trakya'nın da bu oluşuma katılması için 18 Haziran'da I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e durumu izah ile bütün millî cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuki Millîye ismi altında birleştirileceğini bu maksatla Sivas'ta bir kongre toplanacağını, buraya Trakya'yı temsilen delege gönderilmesini istedi. Mustafa Kemal, bağımsızlık elde edilinceye kadar bütün milletle fedakârca çalışacağına mukaddesatı üzerine and içtiğini, bunu yurdun her tarafına genelge ile bildirdiğini, kararının Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek olduğunu, bu kararının bütün arkadaşlarının kararı ve görüşlerine tümüyle uyduğunu ilan etti^{100a}.

Bu arada Rauf Bey, İstanbul – Bandırma – Batı Anadolu – Ankara üzerinden XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile birlikte 19 Haziran'da Amasya'ya geldi. Onlara 3. Kolordu Komutanı Refet (Bele) Bey'in de katılmasıyla, Mustafa Kemal'in hazırladığı bir metin görüşülerek 21/22 Haziran'da karara bağlandı^{100b}. Bu kararlarda özetle vatanın bütünlüğü ve istiklâlinin tehlikede olduğu, hükümetin görevini gereğince yapmadığı, milletin istiklâlini yine milletin kararının kurtaracağı, millî hakları dünyaya duyurmak için her türlü etkinin dışında bir millî kurula ihtiyaç olduğu, bu maksatla Sivas'ta bir kongre toplanacağı, kongreye katılmak üzere bütün illerin her sancağından parti farkı gözetilmeden muktedir ve milletin güvenini kazanmış üçer delege gönderilmesi, askerî ve sivil teşkilatın hiçbir suretle dağıtılmaması, kumandanın hiçbir şekilde terk edilmemesi veya başkasına devredilmemesi, vatanın herhangi bir tarafına yeniden olacak bir düşman hareketi halinde komutanların birlikte hareket edecekleri, silâh ve mühimmatın katiyen elden çıkarılmayacağı öngörülmekteydi. Ayrıca gerektiği takdirde, Ali Fuat Paşa'nın Orta Anadolu'da, Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu Anadolu'da askerî ve sivil idareye el koymaları düşünülmüştür. Kararı yürütmeye Mustafa Kemal Paşa, eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, Anadolu ve Trakya'daki belli başlı kolordu kumandanları memur edilmişlerdir. Amasya Kararları hakkında telle bilgi edinen Konya'daki Cemal Paşa derhal harekete hazır olduğunu bildirmiş, Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir Paşa ise, Sivas'tan önce Erzurum Kongresinin toplanmasını ve buna Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in katılmalarını istemiştir. Erzurum Kongresi üyelerinin Sivas Kongresine katılmaları kararlaştırılarak fikir birliği sağlanmıştır.

Amasya kararlarıyla kurtuluş için dağınık ve yöresel girişimlerin birleştirilmesi, ve millî haklara sahip çıkacak bir kongrenin toplanması ve böylelikle milletin kendi kaderine kendisinin sahip olması imkânı yaratılmıştır. Bu hareketin başarısı, ancak ordunun desteğiyle mümkündür. Amasya kararlarıyla, Mustafa Kemal Anadolu'daki belli başlı komutanların desteğini elde etmiştir. Artık bundan sonra, İstanbul'un Anadolu'nun uygun görmeyeceği bir barışı kabul etmesi imkânı kalmamıştır.

Mustafa Kemal, Amasya görüşmeleri çerçevesinde, İstanbul'da etkili kimselere kararların niteliğini belirten yazılar göndererek desteklerini istedi.

Amasya Genelgesinin sonuçlarından biri de Mustafa Kemal'i İstanbul'a getirme faaliyetlerinin yoğunluk kazanması oldu. Zaten İngilizler 6 Haziran'dan beri Mustafa Kemal'in görevden alınması için

devamlı baskı yapıyorlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 17 Haziran 1919'da, Anadolu'nun 10 askeri bölgeye ayrılarak her birinin başına bir general atama projesini kabul etmeyeceklerini, Mustafa Kemal'in Samsun'a gönderilmesinin üzücü sonuçlar verdiğini ifade ederek onun ve arkadaşlarının biran önce İstanbul'a çağrılmalarını istedi¹⁰¹. 22 Haziran'da İngiliz yetkililer (İngiliz ateşesi Deeds ile siyasî danışman ve Baştercüman Ryan) sadrazam vekilinden 3. Ordu müfettişinin görevden alınması isteğini tekrarladılar. 30 Haziran'da ise İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne, Mustafa Kemal'in azledilmesini, 6 Haziran'da Harbiye Nezareti'nden istediklerini, 8 Haziran'da verilen dönüş emrine rağmen Mustafa Kemal'in görevden alınmadığını belirterek Anadolu'daki direniş hareketlerinin önlenmesi için Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların çekilmeleri konusunda Osmanlı Dışişleri nezdinde girişimde bulunulmasını Amiral Calthorpe'den istedi. Amiral 2 Temmuz 1919 tarihli nota ile, Sivas ve Konya'da İtilâf çıkarlarına karşı kışkırtılmalarda bulunan, Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların derhal ve kayıtsız, şartsız İstanbul'a çağrılmalarını ve bir sureti İngiliz hükümetine sunulan bu nota hakkında ne gibi işlem yapıldığını derhal bildirilmesini talep etti¹⁰².

İngiltere Hükümeti'nin ağır baskısının yanı sıra, İstanbul Hükümeti içinde de, Sadrazam Vekili Mustafa Sabri ile İçişleri Bakanı Ali Kemal etrafındaki bir grup, Mustafa Kemal'in görevden alınması gayreti içindeydiler. İçişleri Bakanı, İngiliz Askeri Ataşesi General Deeds'i kendi evinde kabul ederek Anadolu'daki millî hareketi başta Cevat Paşa olmak üzere Harbiye Nezareti ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın organize ettiğini söylemiş ve Redd-i İlhak telgrafları ile ilgili olarak 3. Ordu Müfettişi ile olan anlaşmazlıkları onlara anlatmıştır¹⁰³. Harbiye Nazırı da 21 Haziran'da Kâzım Karabekir'e 3. Ordu Müfettişlik Vekaletini teklif etmekteydi. Karabekir Erzurum'dan ayrılmasının telâfi edilmez vahamete yol açacağını, kolorduya vekâlet edecek uygun bir kimsenin bulunmadığını, büyük kumandanların sırasıyla ve birer bahaneyle ortadan kaldırılması suretiyle, daha kolay mahvedileceğimiz kanaati umumu sarmış olduğundan *“Eğer sağlık durumu görevini yapmasına mani olmasından başka bir sebep yoksa, Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlikten ayrılması tehlikeli olacaktır.”* yorumuyla görevi kabul etmedi¹⁰⁴. Hükümet Mustafa Kemal'i görevden almaya kararlıydı. Sadrazam Vekili Mustafa Sabri, Ryan ile Deeds'e onun dönmesi için çalışıyoruz. Ancak İngilizlerce tutuklanacağından endişe ediyor. Banu yapmayacağınıza söz verebilir misiniz? diye sormuş, onlardan hükümetlerinden talimat almadan söz veremeyiz cevabını almıştı.

Nihayet 23 Haziran'daki toplantısında Bakanlar Kurulu, Harbiye Nezaretinin emrine rağmen İstanbul'a dönmediği ve halkı hükümete karşı kışkırttığı gerekçesiyle Mustafa Kemal'in hemen görevden alınmasına; yerine Hurşit Paşa'nın atanması için gerekli işlemin yapılmasına karar verdi. Artık resmî sıfatı kalmayan Mustafa Kemal'in bildiri ve emirlerinin geçerliliği bulunmadığının icap eden illere Dahiliye Bakanlığınca bildirilmesi uygun görüldü¹⁰⁵. Karar üzerine İçişleri Bakanı hemen harekete geçti. 23 Haziran'da illere Mustafa Kemal'in görevden alındığını, kimsenin onun emirlerini yerine getirmemesini istedi. 26 Haziran'da da millî ordu teşkil etmenin ve millî savunma girişimlerinin bir felâket olduğunu belirterek askerlerin verecekleri emirlere uyulmamasını, uyanların sorumlu tutulacaklarını, bildirdi¹⁰⁶. İçişleri Bakanının, bazı çevrelerce desteklenen bu davranışı, hükümette ciddi tartışmalara yol açtı. Sert bir şekilde tartışan İçişleri ve Millî Savunma Bakanları istifâ etmek zorunda kalıyorlardı. Ancak Mustafa Kemal'i görevden almak kararı, Millî Savunma Bakanlığınca usulüne uygun bir şekilde sadarete (başbakanlık) bildirilmediği için, yürürlüğe konulamadı. İçişleri Bakanının

millî direnmeye karşı olan davranışları, onu istifaya sürüklerken Anadolu'da sert tepkilere yol açtı. XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, millî direnmeye mani olmayı hedefleyen bu tutumu etkisizleştirmek ve Anadolu'da oluşturulan düşmana karşı direnme azmini berkitmek için, 27 Haziran'da bir genelge yayınladı. Bu genelge ile kolordu mıntıkası (Ankara, Kastamonu illeri ile Kütahya, Afyonkarahisar bağımsız sancakları, Konya ilinin Isparta ve Burdur livaları) üç bölgeye ayrılıyor ve her birinin başına sorumlu bir askerî yetkili atanıyordu. Bunlar asayiş korumak, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleri ile vatani savunulara yardım etmek, içeride fesat hareketlerine ve dışarıdan gelecek işgallere karşı koymak görevini üstleniyorlardı¹⁰⁷. *Bu açıkça merkezi hükümete karşı bir başkaldırma hareketiydi.*

Bu arada Mustafa Kemal 26 Haziran'da Amasya'dan Tokat'a gelmiştir. Amacı Karabekir'in ısrarla davet ettiği Erzurum'a gitmek ve Erzurum kongresine katılmaktır. Geceyi Tokat'ta geçirir. Fakat Sivas'ta birtakım olumsuz hazırlıklar yapıldığını duyar ve gerekli tertibatı aldıktan sonra, 27 Haziran'da adeta baskın şeklinde Sivas'a ulaşır. Elazığ'a özel görevle vali atanan Emekli Kurmay Albay Ali Galip ve Hürriyet ve İtilâf mensupları, Vali Reşit Paşa'yı, Mustafa Kemal'i tutuklaması için sıkıştırmaktadırlar. Tartışmalar esnasında, Mustafa Kemal'in Sivas'a ulaşmak üzere olduğunu gösterir telgraf gelir. Esasen Vali daha önce İçişlerine başvurarak Paşa'ya nasıl bir muamele yapılması gerektiğini sormuştur. Gelen cevapta "*Mazul bir general*" muamelesi yapınız cevabını almıştı. Kararsız ve bunalmış durumda olan Vali, Paşa'yı karşılamaya gider. Mustafa Kemal süratli ve kararlı hareketlerle teşebbüsü ele alır ve duruma hâkim olur. Sivas'tan 22 Haziran sabahı Erzurum istikametinde yola çıkar¹⁰⁸.

Mustafa Kemal, eski İçişleri Bakanının 23 Haziran tarihli genelgesini yolda öğrenince, kendisini bu göreve Padişahın atadığını, ne padişahlık makamından ne de Sadaret ve Millî Savunmadan azline dair bir emir almadığını hatırlattı. Bu durumda Ali Kemal'in bu gizli genelgesinin devlet ileri gelenleri arasında ikilik yaratacağını, millet arasında anarşiye yol açacağını belirtti. Memuriyetine padişahlık makamınca son verilmesi halinde, bu durumu başkalarından önce bizzat açıklayacağını böyle bir durumda dahi vatanın kurtuluşu için "*sine-i millete bir ferdi millet olarak*" hizmet edeceğini ilâve ederek, resmî sıfatı üzerinde bulunduğu sürece vereceği emirlere herkesin uyması gerektiğini, bütün askerî ve sivil yetkililere duyurdu¹⁰⁹.

İngilizlerin de baskısıyla İstanbul ile ipler gittikçe gerilmekteydi. Millî Savunma 28 Haziran'da müfettişlik mıntıkasındaki 3. ve 15. Kolorduların doğrudan Bakanlıkla haberleşmelerini istemekteydi. PTT Genel Müdürü, Mustafa Kemal'in telgraflarının kabul edilmemesi emrini tekrarlamıştı. Yeni Millî Savunma Bakanı Ali Ferit Paşa ise 30 Haziran'da Padişah'ın da onayını aldığını belirtiyor "*bin dereden su getirerek*" İstanbul'a gelmek istemiyorsa iki ay hava değişimi izni almasını tavsiye ediyordu¹¹⁰. 2 Temmuz'da Amiral Calthorpe'nin Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların derhal ve kayıtsız şartsız İstanbul'a çağrılmalarını isteyen notası üzerine, bu defa Saray devreye giriyordu. Mabeyn Başkatibi Ali Fuat Bey (Türkgeldi), Padişah adına çektiği telgrafta: "*...Vatanseverliğiniz sebebiyle, o bölgede bazı hazırlıklara girişmeniz, İngilizlerin dikkatini çekmiş ve hükümeti zorlamaya başlamışlardır... Konferans halen Şark meselesiyle meşgul olmaktadır. Dolayısıyla bu sırada Osmanlı ülkesinde asayiş bozucu bir durum, onarılması mümkün olmayan zararlar doğurabilir... Bizim için yapılacak en akıllıca hareket, ülkede sükûnet ve güvenliğin muhafazasına gayret etmektir. Bu sebeple millî duygulardan doğan heyecanla teşebbüs edilen bu gibi hareketlerden sakınılması zarureti vardır. Kaldı ki şu sıralar*

zatiâlinizin istifâ ederek İstanbul'a dönmeniz, belki yabancıların hükümeti zorlayarak hakkınızda onur kırıcı bir işlem yapılmasına sebep olabilir düşüncesiyle tavsiye edilmediği gibi, Harbiyece görevden alınmaları da Padişahça uygun görülmediğinden bir iki ay müddetle hava değişimi istenilerek durum açıklık kazanıp barış yapılincaya kadar tercih edeceğiniz bir şehir veya kasabada istirahat etmeniz en uygun şekil olarak düşünülmektedir..." Paşa saraya hareketi hakkında gerekli bilgileri Bakanlığa bildirdiğini belirtirken, Millî Savunma Bakanına da tebdil hava suretiyle Anadolu'da kalmakta beis görmediğini cevabını verdi¹¹¹.

Ordu Müfettişi İstanbul'la görüşmeleri yürütürken bir taraftan da yoluna devam etmekteydi. Mustafa Kemal, Rauf beyle birlikte bir hafta süren meşakkatli bir yolculuktan sonra, 3 Temmuz'da Erzurum'a ulaştı. Halk, askerî ve mülkî erkân tarafından törenle coşku ile karşılandı¹¹². Mustafa Kemal gelişinin ertesi günü hemen Vilâyat-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin Erzurum şubesiyle temasa geçti. Doğu Anadolu ve özellikle Erzurum çevresinde Ermeni mezaliminin hatıraları henüz çok tazeydi. Halk bölgenin Ermenistan'a bırakılması korkusu içindeydi. Hükümetin Doğu illerine geniş özerklik tanınabileceği yolundaki beyanları endişeleri artırmıştı. Buna karşı alınacak tedbirleri saptamak için Vilâyet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyetinin Erzurum Şubesi, 6 Doğu ilinin katılacağı Erzurum Kongresine hazırlık olmak üzere 17 Haziran 1919'da Erzurum İl Kongresini toplamış, alınacak önlemleri kararlaştırmıştı. Buna göre özetle: Ermeni saldırılarına şiddetle karşı konulması, halkın göç etmemesi, içeride düzeni ve savunmayı sağlayabilmek için bekçi teşkilâtı kurulması öngörülmüştür¹¹³. 3. Ordu Müfettişinin Erzurum'a geldiği günlerde, bütün Doğu illeri delegelerinin (Trabzon dahil) katılımı ile Erzurum Kongresi Hazırlıkları yapılmaktaydı. Onun gelişi ve desteğiyle hareket daha bir moral ve hız kazanmıştı. Mustafa Kemal Paşa yöresel maksatlı cemiyetlerin çalışmalarını desteklemekle beraber, vatanın kurtarılması gayesiyle meydana gelen bu cemiyetleri birleştirmek, onları bir merkezden yönetmek gerektiğini vurgulamaktaydı.

Bu arada hükümet ile ilişkiler, PTT teşkilâtının Paşa'nın telgraflarını engellemeye kalkması sebebiyle, daha da gerginleşti. Mustafa Kemal telgraflarını engellemeye kalkan Erzurum Posta Telgraf müdürlerini tutuklatıp Divan-ı Harbe verdi. Kolordulara 5 Temmuz tarihli gizli bir genelgeyle hükümetin memleket ve millet çıkarlarına aykırı olarak yapması muhtemel tedbirleri engellemek için, hissettirilmeksizin önemli haberleşme merkezlerinde tertibat alınmasını istedi. Posta ve Telgraf Genel Müdürü ise, "*Posta memurlarını hapse cüret eden*" Mustafa Kemal'e lâzım gelen işlemin yapılmasında gecikilmemesini istemekteydi¹¹⁴.

Gerginliği tırmandıran diğer önemli olay, İngilizlerin Batum'dan tahliye ettikleri 150 Hintli askeri Samsun'a çıkarmalarıdır. Paşa 7 Temmuz'da başbakanlığa gönderdiği bir yazıyla durumu bildirmiş ve daha 1000 kişi getirileceğini belirterek, bunun yurt güvenliğini kesinlikle engelleyeceğini dolayısıyla olayın protesto edildiğini, çıkanlardan başka bir tek askerin daha kasabaya ayak basmasına müsaade edilmeyeceğini ve sahilten içeriye hiçbir kuvvetin hareketine izin verilmeyeceğinin kesin bir şekilde İngilizlere iletildiğini duyurmuştur. Mustafa Kemal Paşa yazının sonunda şöyle demektedir: "*Her konuda gerekli tedbirler alınmış ve askerî hazırlıklar yapılmıştır. Teşebbüsleri halinde meydana gelecek üzücü sonuçlardan doğrudan doğruya kendilerinin sorumlu olacaklarının bildirilmesi lâzımdır. Bu hususta son derece azim ve şiddet gösterilmesi ve başka bir surette harekete imkân bulunmadığını arz ederim.*"¹¹⁵.

Bu tel hükümeti ve İngilizleri harekete geçirdi. Millî Savunma Bakanı 3. Kolordu Komutanından İngilizlerin asker çıkarmasına katiyen karşı koyulmamasını, bunun fayda değil zarar getireceğini , Mustafa Kemal'in dönmesi işinin bir ecnebi meselesi haline geldiğini, paşanın gelmemekle yurdun bölünmesine yol açtığını ileri sürüyordu 116.

Millî Savunma Bakanı bir taraftan da Mustafa Kemal ile telgrafla haberleşmesine devamla, Paşa'yı dönmeye ikna etmeye çalışıyordu. Paşa, İngilizlerin tutuklanmayacağı yolunda verdikleri güvenceye inanmanın saflık olacağını, heyecan içindeki Doğu halkı arasından çıkıp gelmek hususunda, şahsî iradesini kullanmaktan manen, maddeten mahrum olduğunu açıklıyor ve Bakana *"bulduğunuz makam vatan ve milletin selâmetini temin imkânı vermiyorsa, o makamı terk ediniz"* diyerek onu istifâya çağırıyordu. İstanbul'da Dışişleri Bakanlığı, Calthorpe'nin 2 Temmuz tarihli notasını cevaplandırmak için Bakanlar Kurulu'nun kararını bekliyordu. 8 Temmuz'da Padişah adına Saray Başkatibi Ali Fuat (Türkgeldi) devreye tekrar giriyor 8 Temmuz tarihli telde: *"Hükümet üzerinde şiddetli baskılar yapılmaktadır... Vatan menfaati düşüncesiyle yaptığınız teşebbüsler devletin esas menfaatlerini bozacak ve ülkeyi büyük tehlikeler içine atacaktır. İngilizlerle yapılan temaslardan şahsınıza karşı onur kırıcı hiçbir muamelede bulunmayacaklarına söz verdiklerinden İstanbul'a dönmeniz... Buraya geldiğinizde ya diğer münasip bir yere tayininiz yahut duruma göre Erzurum'a dönmeniz etraflıca düşünülecektir..."* denilmekteydi. Ancak Mustafa Kemal bu tele cevap vermeye fırsat bulamadı. Zira Bakanlar Kurulu 8 Temmuz 1919 tarihli bir tutanak ile Mustafa Kemal'in memuriyetine son verilmesine, padişahın onayına sunmaktaydı. Tutanağa göre: *"Mustafa Kemal görevli olduğu bölgede islâm halkını, diğer unsurlar ve yabancılar aleyhine kışkırttığından, İstanbul'a getirilmesi İngiltere fevkalâde komiserliğince ısrarla istenmiş ve güvenliğin bozulacağı yerlere asker gönderilme zorunluluğu hasıl olacağı önemle bildirilmiştir. Durumun önemi ve nezaketi Harbiye Nezaretince defalarca telgrafla açıklanmış ve görevinden istifâ ile dönmesi istenmiştir... Yapılan tebliğleri dinlemediği gibi, kışkırtmalara devam etmekte olduğu her gün mahallerinden gelmekte olan resmi yazılardan ve bizzat kendisinden gelen telgraflardan açıkça anlaşılmaktadır. Halen Ordu Müfettişi sıfatıyla tehlikeli emirler vermektedir. 5 Temmuz'da Samsun'a çıkarılan ve bir işgal mahiyetinde olmadığı yabancı temsilciler tarafından garanti edilen İngiliz askerî birliğine karşı, adeta savunmaya geçilmesi hususunda komutanlara emirler vermiştir. Bu Mustafa Kemal meselesi İngiltere ile mühim anlaşmazlıklara sebep olacak derecede tehlikeli sonuçlara yönelmektedir. Dolayısıyla adı geçenin müfettişlik görevinden biran önce alınması gerekmektedir"*117.

Tutanaktan anlaşıldığı gibi, Mustafa Kemal'in geri alınmasında esas faktör, olarak İngilizlerin ısrarlı baskısı ve İngiltere ile silâhlı bir çatışma çıkması ihtimali ön plânda görünmektedir. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkarılan İngiliz askerî birliğine karşı aldırıldığı tertibat, hükümeti dehşete düşürmüştür. Bakanlar Kurulu kararını padişahın da onaylaması ile Paşa ile İstanbul arasında ipler kopmuştur.

Nitekim 8 Temmuz gece 10:30 civarlarında Mustafa Kemal Paşa telgrafhaneye çağırılmış, Padişahın bugünkü telini alıp almadığı sorulmuş, şifrenin çözülmekte olduğu cevabı alması üzerine, *"Yüksek memuriyetinize durum icabı son verilmiş olduğundan vakit geçirmeksizin İstanbul'a dönmeleri Padişah hazretlerinin kesin emirleri gereğidir."* tebligatı yapılmıştır118.

Bu iradenin alınması üzerine Mustafa Kemal *sine-i millette bir ferdi mücahit olarak hizmet etmek amacıyla sadece görevinden değil, pek sevdiği askerlik mesleğinden de istifâ ettiği karşılığını vermiştir*119.

II. Sine-i Milletten Liderliğe Giden Çetin Yol

9 Temmuz Çarşamba gününden itibaren Mustafa Kemal 25 yıllık askerlik hayatına son vermiştir. Artık resmî bir unvan ve görev sahibi değildir. Bundan sonraki mücadeleyi bir halk adamı olarak yürütmesi gerekecektir. Artık sivil şahsiyet olan Mustafa Kemal, ilk aşama olarak 9 Temmuz'da millete hitaben bir beyanname yayınladı: *“Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak, Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için millî mücadelede uğruna milletle beraber çalışmaya askerî ve resmî sıfatım artık engel olmaya başladı. Bu kutsal gaye için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum için, pek aşıkı bulunduğum askerlik mesleğine bugün veda ve istifâ ettim. Bundan sonra mukaddes gayemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere, sine-i millete bir ferd-i mücahit suretiyle”* çalışacağını duyurur. Yazının bir sureti Erzurum Valiliğine, Harbiye Nezaretine ve Kolordu Komutanlıklarına gönderilir¹²⁰.

Yürütülecek Millî Mücadelenin başarısı, doğru karar veren, verdiği kararı sarsılmaz bir irade ile uygulayan, yürekli ve üstün zekâlı bir şefin yanı sıra; bu lideri arkalayacak asker ve halk desteğine bağlıydı.

Halbuki daha istifânın ertesinde kendisinin Kurmay Başkanı, görevden affını istemekteydi. Bunu başkalarının da izlemesi mümkündü.

Bu hassas dönemde Rauf (ORBAY) Bey ve bilhassa Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın desteği tereddütleri ortadan kaldırdı. Kâzım Karabekir *“Kolordum ve ben bundan önce olduğu gibi emrinizdeyiz Paşam”* sözleriyle Mustafa Kemal'e desteğini dile getirmiş. 13 Temmuz tarihli bir yazıyla bunu pekiştirmişti¹²¹.

XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat (CEBESÖY) Paşa da istifâdan dolayı üzüntülerini belirtmiş, Millî Mücadelede kendisinin izinde olacakları teminatını vermiştir¹²². II. Ordu Müfettişliğine vekâlet eden Albay Selahattin de istifâ dolayısıyla üzüntülerini bildirmiş, başarı dileklerini ulaştırmıştır¹²³.

Amasya'dan itibaren Mustafa Kemal ile beraber olan Hamidiye Kahramanı, Bahriye Eski Bakanı Rauf (ORBAY) Bey de ayrı bir beyanname yayınlarak *“Vatan ve milletin istiklâli ve kurtuluşu, saltanat ve hilâfet makamının masuniyeti sağlanıncaya kadar, Mustafa Kemal ile beraber çalışmaya and içtiğini”* açıkladı¹²⁴. Bu genelgeler her tarafa ulaştırıldı.

İstifâdan sonra, ilk halk desteği Erzurum'dan geldi. 10 Temmuz'da Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi *“Vatanı parçalanmaktan millî hâkları ve saltanat ve hilâfeti çiğnenmekten kurtarmak emeliyle açılan Millî Mücadele'ye bir ferd-i mücahit sıfatıyla katılmaları”* nı gösteren yazının alındığını bildiriyor, Yönetim Kurulu adına Faal Heyeti Başkanlığını Mustafa Kemal'in, İkinci Başkanlığı da Rauf Bey'in kabul etmelerini istiyordu¹²⁵. Böylece Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in kongre çalışmalarına şahsen katılmaları sağlanıyordu. Mustafa Kemal'in askerlikten istifâ ederek *“Sine-i millette bir ferd-i mücahit olarak”* hizmet etmek kararı, Erzurum'da yayınlanan Albayrak Gazetesinde 14 Temmuz 1919'da şu coşkulu ifadelerle halka duyuruldu: *“Mustafa Kemal'in askerlikten istifâsı bir azim ve iman vesikasıdır. Millette henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösteriyor Anafartalar kahramanını Millî Mücadele'nin başında görmek mutluluk verici bir manzaradır... Millet*

*Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında parlak bir hale teşkil ediyor. Böyle temiz ve fedakâr ruhların birleşmesinden milletin hamiyet ve istiklâl gibi iki mukaddes nurunun doğacağı şüphesizdir.”*¹²⁶.

İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'in istifâsı ile yetinmedi. Samsun'a yeniden asker çıkarılması veya iç kısımlara işgal kuvveti gönderilmesi halinde, silâhla karşılık verilmesini emreden 3. Kolordu Komutanı Albay Refet (Bele) Bey'in de görevine son verdi. Refet Bey komutayı İstanbul'dan gönderilen ve maksata uygun çalışacağını ümit ettiği, Albay Salâhattin (KÖSEOĞLU) Bey'e devretti ve İstanbul'a istifâ dilekçesini gönderdi. 3. Kolordu Komutanının değişmesi, yerine atanan komutanın tutumunun ne olacağı konusunda tereddütler, Refet Bey'in durumu gibi meseleler, Mustafa Kemal'i ciddi bir şekilde meşgul etmekte, bu gibi durumlara karşı tedbirler almaya yöneltmekteydi.

Bu sırada Canik Mutasarrıfı Hamit Bey'in de görevden alınacağı duyuruldu. Hamit Bey durumu Mustafa Kemal'e duyurdu. Emir gelince İstanbul'a gideceğini bildirdi. *“Mühim bir noktada kendisinden fedakârca hizmet beklenen”* bir idare adamının sanki normal bir zamandaymış gibi hareket etmesi gibi, Mustafa Kemal'i üzmüştü. Hamit Bey'e İstanbul'a gitmesi halinde, tutuklanıp Malta'ya gönderileceğini, dolayısıyla Refet Bey'le beraber, Sivas'a gerekirse, Erzurum'a gelmesini istedi. Hamit Bey, Padişaha bir tel çekilerek *“48 saat içinde milletin güvenliğine layık bir hükümet kurulamaz ve bir kurucu meclis toplanmazsa, padişah ve hükümet tanınmasın”* önerisinde bulundu. Mustafa Kemal buna *“önce hükümete destek olacak bir gücün oluşturulması gerektiğini, bunun da Erzurum ve Sivas Kongreleriyle gerçekleşeceği”* cevabını verdi ¹²⁷.

II.Ordu Müfettişinin görev yerinden ayrılması, Refet Bey'in kumandayı halefine terk etmesi, Amasya kararlarına ve Mustafa Kemal'in 7 Temmuz'da yayınlamış olduğu genelgeye ters düşmekteydi. Bu genelgede müfettiş ve kumandanların görevden alınmaları halinde, yerlerine gelen kişi işbirliğine elverişli ise görev teslimi yapılması, aksi halde kumandanın asla terk olunmaması, öngörülmüştü. Mustafa Kemal komutanların İstanbul'a gitmelerinin sakıncalarını bir kez daha hatırlatmak zorunda kaldı¹²⁸.

A- Erzurum Kongresi: Mustafa Kemal Doğu Anadolu Müdafaa-i

Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Başkanı seçiliyor

Mustafa Kemal, bir taraftan Anadolu'daki direniş hareketlerini İstanbul'un etkisinden muhafazaya çalışırken, diğer taraftan da var gücüyle Erzurum Kongresi hazırlıklarını yürütmekteydi. Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in kongreye katılabilmeleri için bir yerden delege olarak seçilmeleri gerekiyordu. Her ikisi de Erzurum'un delegesi olmak istiyorlardı. Erzurum'dan delege seçilen Cevat (DURSUNOĞLU) Bey ile emekli Binbaşı Kâzım Bey yerlerini onlara bıraktılar. Kendileri de henüz seçim yapılmamış ilçelerden delege oldular ¹²⁹. Ayrıca, kongrenin cemiyetin genel merkezi adına açılması için, Mustafa Kemal'e Genel Merkez Heyeti adına görüş bildirmek yetkisi verilmesi istendi.

Kongre 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da Doğu illeri ve Trabzon delegelerinin katılımıyla *“mütevazı”* bir okulun salonunda toplandı. Bazılarının olumsuz görüşlerine rağmen, Mustafa Kemal büyük çoğunlukla başkan seçildi. Başkanın açış konuşmasından sonra 7 Ağustos'a kadar süren çalışmalarda padişah, sadrazam, valilikler ve belediyelere gönderilecek telgraf metinleri kaleme alındı. Çalışmaların ağırlığı cemiyetin nizamnamesi etrafında odaklandı. Bir kısım delegeler merkezîyetçi bir teşkilât yerine çok merkezli bir teşkilât öneriyorlardı. Hatta bunlar düzenli ordu yerine milis teşkilatı kurulmasını ve teşkilâta yeni bir parti kimliği verilmesini istiyorlardı. Bu teklif kabul edilmedi. Nizamnamede diğer bir tartışma konusu, birinci ve ikinci başkanların illerde vali ve askere alma daire

başkanları, ilçelerde kaymakam ve askerlik şubesi başkanlarınca yürütülmesi teklifiydi. Delegenin çoğu bu durumda Müdafaa-i Hukuk bünyesini değiştireceğini, bir halk hareketi kimliğinden, resmî bir mahiyete bürüneceğini belirterek karşı çıkıyorlardı. Mustafa Kemal'in araya girmesi ile çoğunluğun görüşü benimsendi. Nizamnamenin diğer tartışılan bir konusu da kongrenin kararlarını yürütecek olan heyeti temsiliyenin görev ve yetkilerinin ne olacağıydı. Temsil heyetine geniş yetkiler tanınarak sorun çözümlendi. 7 Ağustos'da sona eren kongre şu kararları aldı¹³⁰:

1) *Doğu Anadolu ve Trabzon illeri ile Canik Sancağı hiçbir bahane ile birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılmaz bir bütündür.*

2) *Osmanlı vatanının bütünlüğü millî istiklâlimizin elde edilmesi, saltanat ve hilâfetin korunması için kuva-yi millîyeyi güçlendirmek ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.*

3) *Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik bir hareket olarak kabul edileceğinden topluca savunmaya geçilmesi esası kabul edilmiştir. Siyasî hâkimiyet ve sosyal dengeyi bozacak şekilde, Hristiyan unsurlara yeni bir takım imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.*

4) *Merkezî hükümetin, devletlerin baskısı üzerine, buraları terk etme ihtimaline karşı hilâfet ve saltanat makamına bağlılığı ve millî hakları koruyacak tedbirler ve kararlar alınmıştır.*

5) *Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız müslüman olmayan vatandaşların, Osmanlı Devleti yasalarıyla güvence altına alınan haklarına riayetkâriz. Mal, can ve namuslarının korunması zaten dinimizin ve millî geleneklerimizin ve kanunlarımızın esaslarından olduğu kongrenin genel kanaatıyla teyit edilmiştir.*

6) *Mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan her mıntkasında olduğu gibi, Doğu Anadolu illerinde de ezici ekseriyeti islâmların oluşturduğu kültür ve iktisadî üstünlüğü müslümanlara ait olan birbirinden ayrılmaz öz kardeş olan dindaş ve ırkdaşlarımızın yerleşmiş olduğu ülkemizin taksim edilmesi görüşünden tamamen vazgeçilerek, varlığımıza tarihî haklarımıza, geleneklerimize dinimize riayet edilmesine, aykırı teşebbüslerin desteklenmemesine, bu suretle tamamıyla hak ve adalete dayalı bir karar çıkarılması beklenir.*

7) *Milletimiz insanî gayeleri saygıyla karşılar. Teknik ve ekonomik ihtiyacımızı dikkate alır, devlet ve milletimizin iç ve dış istiklâli ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, 6. Maddede kayıtlı sınırlar içinde, millîyet esaslarına saygılı ve ülkemizi istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin teknik ekonomik yardımını memnuniyetle karşılarız. Bu âdil ve insanî şartları içeren bir barışın âcilen kararlaştırılması insanlığın kurtuluşu ve umumun huzuru adına en başta gelen millî emellerimizdendir.*

8) *Milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde, merkezî hükümetimizin de millî iradeye tabî olması zaruridir... Bunun için milletin içinde bulunduğu sıkıntı ve endişeden kurtulması çarelerine hacet kalmadan merkezî hükümetimizin hemen vakit kaybetmeden meclisi toplaması ve bu suretle millet ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararları Millî Meclisin denetimine sunması mecburidir.*

9) *Vatanımızın karşılaştığı elem verici olaylarla aynı maksatla millî vicdanın oluşturduğu derneklerin birleşmesinden meydana gelen kitle, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla isimlendirilmiştir. Bu dernek her türlü particiliğin tamamıyla dışındadır. Bütün Müslüman vatandaşlar cemiyetin tabî üyesidirler.*

10) Kongre tarafından seçilen bir Temsil Heyeti kabul edilmiş, köylerden başlayarak il merkezine kadar varolan örgütler birleştirilmiştir.

Kongrece kabul edilen nizamnameye göre Temsil Heyeti'nin izni olmaksızın göç edilmesi yasaklanmış, ve Doğu Anadolu illerinin Osmanlı Devletince terk edilmesi halinde, bölgede derhal bir geçici idarenin kurulması öngörülmüştür.

7 Ağustos'da yapılan seçimlerde Kongre kararlarını yürütmek üzere 9 kişiden oluşan Temsil Heyeti seçimleri yapıldı. En çok oyu Mustafa Kemal ve Rauf Bey aldılar. Heyet Başkanlığına Mustafa Kemal seçildi.

Çalışmalar Mustafa Kemal'in şu sözleriyle sona erdi "... Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir." 131.

Erzurum Kongresinin önemi nedendir? Millî Mücadele ve Mustafa Kemal'in kariyerindeki yeri nedir?

Kongre ulusal toprakların bütünlüğünü, devletin iç ve dış politika bakımından bağımsızlığını, gücünü millî iradeden alan bir parlamento toplanmasını öngörmüş, millî hudutlar ve azınlıklarla ilgili politikanın esaslarını koymuş, düşman işgali ve baskısı altında ülkeyi gereği gibi koruyamayan hükümetin bıraktığı boşluğu doldurmak maksadıyla millî bir teşkilât kurmuştur. Bu teşkilât 7 Ağustos ile 4 Eylül 1919 tarihleri arasında, millî hakların sözcüsü oldu ve resmî hiçbir sıfatı olmayan Mustafa Kemal'i Temsil Heyeti Başkanlığına getirdi. Bu bakımdan Erzurum Kongresi'nin en önemli sonucu, bağımsızlık mücadelesini yıkılmaz bir azimle yürütecek olan lideri isabetle tayin etmesidir. Böylece Mustafa Kemal'e halk liderliği yolu açılmıştır.

Erzurum kongresi karşısında, İşgal kuvvetleri ve İstanbul Hükümeti'nin tutumu ne olmuştur?

İstanbul'daki İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri, kongreyi bir ihtilâl hareketi olarak değerlendiriyorlardı. Yüksek komiserler, daha 22 Temmuzda ortak bir karar oluşturdular. Buna göre: mütareke hükümleri tam olarak uygulanacak, iç politikaya karışılmamakla beraber meşru otorite olan Padişah desteklenecek ve her çeşit ihtilâle karşı konulacaktır. Günün şartlarında seçim yapılamaz ve yapılması tehlikeli olacaktır¹³². Esasen Erzurum'da bulunan İngiliz Subayı Yarbay Rawlinson kongreyi engellemek için girişimlerde bulunmuş, hatta hükümetim buna izin vermez şeklinde tehditte bulunmuştu. Mustafa Kemal, kongreye milletin karar verdiğini, bunu engellemek için şayet kuvvete başvurulursa, kuvvetle karşı konularak milletin kararını uygulayacaklarını ne pahasına olursa olsun kongreyi açacaklarını ifade etmiş, toplantının güvenliği için gereken önlemleri almıştı¹³³.

Osmanlı Devleti'nin barış konusundaki görüşlerini konferansa açıklamak üzere, Paris'e davet edilen ve tutarsız talepleri dolayısıyla diplomatik adaba uymayan bir muameleye muhatap olan Sadrazam Damat Ferit İstanbul'a eli boş dönmüştür. Anadolu'daki direniş hareketini kırmak için, Bakanlar Kurulunu değiştirmek amacıyla istifâ etmiş, 21 Temmuz'da tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Sadrazam dışarıda bulunduğu sırada Anadolu'da karışıklıklar çıktığını, millî kongre hazırlıklarının Anayasaya aykırı olduğunu, bu sebeple engellenmesi gerektiğini belirten bir genelge yayınlandı. Erzurum Kongresi buna karşı, kongrenin bir meclis olmadığını, bir yıldan beri anayasanın çeşitli maddelerine aykırı hareket eden, hükümetin millete haksız yere suç yüklediği, karışıklık ifadesinin mütarekenin 24. Maddesine göre, Doğu illerinin işgaline yol açacağını, bölgede tam bir huzur ve sükun olduğunu belirterek ifadenin tekzip edilmesini istedi. 3. Ordu Müfettiş Vekili Kazım Karabekir

Paşa da bu ifadeyi desteklediği gibi, kongrenin vatan ve milletin mutluluğu ve selametinden başka bir amaç gütmeyeceğini, müdahale için kanunî bir hak bulamadıklarını ilgili makamlara bildirdi¹³⁴.

Sadrazam Damat Ferit Paşa, iddiasına devam ettiği gibi, hükümetin karar ve bildirimlerine aykırı davranış ve halk indinde yaptıkları kışkırtmalar dolayısıyla Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in hemen tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini istedi. Millî Savunma ve İçişleri Bakanlarının bütün gayret ve ısrarlı emirlerine rağmen, mahallî askerî ve sivil otoriteler bu emrin uygulamaya konulmasının mümkün olmadığını İstanbul'a anlatmaya çalıştılar¹³⁵.

Bunun üzerine İstanbul Hükümeti, etkin makamlarda bulunan sivil ve bilhassa askerî yetkilileri değiştirmek suretiyle olayı çözmek istedi. Millî Savunma Bakanlığına Mustafa Kemal hareketini hızla dağıtma vadinde bulunan ve 1914'den beri emekli olan Süleyman Şefik Paşa'yı atandı. Yeni bakan ilk iş olarak kolorduların birbirleri ile şifreli haberleşmelerini yasakladı. Fakat ordunun gösterdiği şiddetli tepki üzerine, on gün içinde kararı geri almak zorunda kaldı. İstanbul Hükümeti tarafından 3. Ordu Komutanlığına atanmış olan Abdullah Paşa, komutayı ele almanın mümkün olmadığını görerek istifâ etti. Bu suretle Kâzım Karabekir Paşa'nın 15. Kolordu Komutanlığının yanı sıra 3. Ordu Müfettişliğine vekâleten devam etmesi mümkün oluyordu. 20. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa'yı görevden alma girişi de başarısızlıkla sonuçlandı. Yerine atanan Kiraz Hamdi Paşa'nın göreve başlaması engellendi.

Aynı şekilde İstanbul'a çağrılan 12. Kolordu Komutanı Albay Salâhattin Bey'in yerine atanan Topal Sait Paşa da görev yapamayacağını görünce ayrılmak zorunda kaldı.

Böylece İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal'i tutuklamak ve Anadolu'da onu destekleyen komutanları görevden almak, başka bir deyimle Anadolu'da başlamış olan millî direnme hareketini önleme girişimi başarısızlıkla sonuçlanıyordu.

Mustafa Kemal Erzurum'da kaldığı 58 gün içinde millî birlik ve beraberliğin güçlenmesi, Doğu illerinde bölücü akımların önlenmesi ve Sivas Kongresi hazırlıkları işleri ile meşgul oldu.

İstanbul Hükümeti ve işgal kuvvetleri, kongreye karşıydılar. İçişleri Bakanı, Sivas Valisine, kongreye gelenleri yerlerine iade edin, dinlemeyenleri de şiddetle cezalandırın talimatını vermiştir. Sivas'da bulunan bir Fransız binbaşı da kongrenin toplanması halinde, şehrin işgal edileceği tehdidinde bulunmuştu. Reşit Paşa bu tehdidi Mustafa Kemal'e bildirerek kongrenin Erzurum veya Erzincan'da toplanmasını önerdi. Mustafa Kemal işgal tehdidinin bir blöften ibaret olduğunu, İstanbul'daki Fransız yetkililerinin Anadolu hareketini benimsediklerini; Samsun'a asker getiren İngilizlerin, milletin direnci karşısında geri çekildiklerini hatırlatarak korkmaya mahal olmadığını, cevabını verdi. Reşit Paşa, Mustafa Kemal'e emirlerini ifa edeceğini, İstanbul'a da kongreye mani olunmamasını, gerekiyorsa kendisinin görevden alınmasını teklif etti¹³⁶. İstanbul ise, kongrenin engellenmesi ve Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in tutuklanmaları için Reşit Paşa'yı sıkıştırmakta, bir taraftan da adı geçenleri diri veya ölü ele geçirmek için el altından girişimler hazırlamaktaydı¹³⁷.

Bu gelişmeler esnasında, Mustafa Kemal Sivas Kongresinin biran önce toplanması için yapılan hazırlıkları hızlandırdı. Ancak Sivas'ta Doğu illerinin nasıl temsil edileceği tartışma konusuydu. Yeni seçimler yapılması için zaman yoktu. Mustafa Kemal'in teklifi uyarınca, Temsil Heyetinin Doğu illeri adına konuşması benimsendi. Diğer bir sorun Sivas'a yapılacak yolculuk masrafının nasıl karşılanacağıydı. Bu sorun Emekli Binbaşı Süleyman Bey'in vermiş olduğu 900 liraya 100 lira

eklenmek suretiyle çözümlendi¹³⁸. Böylece gerekli hazırlıkları tamamlayan heyet 29 Ağustos 1919'da Sivas'a doğru yola çıktı. Amaç tek tepe, tek kurşun kalıncaya, millî bağımsızlığı sağlayıncaya kadar, mücadele etmek ve yurt bütününe temsil edecek bir örgüt oluşturmaktır. Heyetin parolası şudur: Ya istiklâl, Ya ölüm!

Heyet 5 gün süren bir yolculuktan sonra 2 Eylül akşamı, Sivas'a ulaştı ve İstanbul Hükümeti'nin engelleyici tutumuna rağmen, halk tarafından coşkuyla karşılandı¹³⁹.

B: Sivas Kongresi: Mustafa Kemal Halk Önderi

Kongre 4 Eylül 1919 Perşembe günü saat 14:00'de Sivas Lisesi'nde çalışmaya başladı. Temsil Heyeti Başkanı ve davet sahibi sıfatıyla ilk konuşmayı Mustafa Kemal yaptı. Temsil Heyeti Başkanı mütarekeden beri meydana gelen ve vatan topraklarını parçalamayı hedefleyen işgalleri, Batı'da Yunan, Doğu'da Ermeni zulümlerini dile getirdi. İstanbul Hükümeti'nin millî haklara sahip çıkmadan âciz kaldığını gören halkın yurt topraklarını korumak için teşekküller oluşturduğunu belirtti. İstanbul Hükümeti'nin milletin hak isteyen sesini boğmak istediğini vurgulayarak kongreden vatanın yekpare, milletin yek vücut olduğunu gösterir bir karar alınmasını istedi¹⁴⁰.

Ardından gizli oyla yapılan kongre başkanlığı seçimini 3 olumsuz oya karşılık büyük ekseriyetle Mustafa Kemal seçildi.

Kongrenin gündeminde iki önemli konu vardı. 1- Erzurum Kongresi'nde kabul edilen tüzük ve bildirinin yurt bütünlüğünü kapsayacak şekilde gözden geçirilmesi, 2- Kongre üyelerinden 25 kişinin hazırladığı manda ile ilgili raporun görüşülmesi.

Ancak kongre, ilk 3 gününü, İttihatçı olmadıklarını belirten bir yemin yapılması konusu ile Padişah'a yazılacak telgrafi hazırlamakla geçirdi¹⁴¹.

Kongrenin 4. günü esas gündem maddelerine geçildi. Önce Erzurum Kongresi'nde kabul edilen tüzük ve bildiri üzerinde yapılacak değişiklik görüşüldü ve karara bağlandı. Yapılan değişikliğe göre:

1) Cemiyetin adı “Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” iken bütün ülkeyi kapsayacak şekilde “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” oldu.

2) “Temsil Heyeti Şarkî Anadolu'nun umumi heyetini temsil eder.” yerine “Temsil Heyeti vatanın tamamını temsil eder” denildi ve Temsil Heyetine altı üye ilâve edildi.

3) “Her türlü işgal ve mücadeleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik kabul edeceğimizden hep birlikte savunma ve direnme esası kabul edilmiştir.” yerine; “Her türlü işgale ve müdahalelerin ve billhassa Rumluk ve Ermenilik gayesine yönelik hareketlerin reddi hususlarında hep birlikte savunma ve direnme esası kabul edilmiştir.” denildi. Böylece İtilâf Devletlerine karşı da vaziyet alınmış oluyordu.

4) “Osmanlı Hükümeti, devletlerin baskısı karşısında buraları (Doğu Anadolu İlleri) terk ve ihmal etmek zorunda bulunduğu taktirde, alınacak idarî, siyasî, askerî vaziyetlerin tayin ve tesbiti maddesindeki bunları yerine, mülkümüzün herhangi bir parçasını terk ve ihmal etmek...” şeklinde değiştirildi¹⁴².

Bu değişikliklerle Erzurum Kongresi'nin tespit ettiği esaslar yurt bütününde geçerli, olmak üzere benimsenmiş ve millî hakların savunulması ve hükümetin millî hakları koruyamayacak bir vaziyete

düşmesi halinde, yönetime el koyacak bir örgüt oluşturulmuştur. Amaç birdir: Millî iradeye dayanarak köleliğe, esarete karşı çıkmak, vatanın bütünlüğünü ve devletin bağımsızlığını korumaktır.

Kongrede en fazla tartışılan konu manda meselesidir. Manda meselesi nedir? Neden tartışılmıştır? Nasıl bir sonuca varılmıştır?

Manda Fransızca kökenli bir kelimedir. Lügat anlamı bir kişinin kendi adına hareket etmesi için diğer bir şahsa verdiği yetkidir. Ancak I. Dünya Savaşından sonra kelime siyasî bir anlam kazanmış, bazı az gelişmiş ülkeleri kendi kendilerini yönetecek bir düzeye erdirtip bağımsızlığa kavuşuncaya kadar Milletler Cemiyeti adına yönetmesi için bazı büyük devletlere verilen vekâlet anlamında kullanılmıştır.

Manda yönetimi, savaşı kazanan devletlerin emperyalist emellerini, Amerika Başkanı Wilson'un ilkeleriyle bağdaştırmak amacıyla ortaya atılmıştı¹⁴³.

Manda yönetimi, yeni bir kavram olduğundan niteliği hakkında Türk devlet ve fikir adamlarında sarıh bir fikir yoktu. Vatan dört bir yandan istilâya uğramıştı. Batı'da Yunan istilâsı devam ederken Doğu'da mümkün olduğu kadar geniş bir Ermeni Devleti kurmak çalışmaları yürütülüyor, Karadeniz kıyılarında Pontus – Rum Devleti tezgâhlanıyor, Anadolu savaş içinde yapılan gizli anlaşmalar uyarınca, ileriki taksime hazırlık olmak üzere, itilâf devletlerince işgal edilmekteydi. Daha önce açıklandığı gibi, İstanbul Hükümeti bu duruma karşı düşündüğü çare, mesele çıkarmamak, hatta işgalcilerin her dediğini yaparak onların özellikle İngilizlerin sempatisini; daha iyisi himayesini kazanarak, ne kurtarılabilirse onu kurtarmak esasına dayanmaktaydı. Bu karamsar ortamda bazı devlet ve fikir adamları¹⁴⁴ kurtuluş ümidini Amerikan mandasında bulmaktaydılar. Bu görüşü savunmak için Wilson Prensipleri ve Vahdet-i Millîye dernekleri kurulmuş, Millî Ahrar Partisi ile Millî Kongre'nin bazı üyelerinden de destek alınmıştı. 15 – 20 sene ile sınırlandırılması gereken Amerikan mandası, “*kötülerin en iyisi*” olarak değerlendiriliyordu. Bu görüşü savunanlar görüşlerini yansıtan bir raporu kongreye sundular.

Manda konusu, kongrede çetin görüşmelere konu oldu. Mandayı savunanların görüşleri şöyle özetlenebilir:

“Tam bağımsızlık parçalanmayı getirir. Zaten tam bağımsız değiliz. Vergilerin bir kısmı düşmanlara bırakılmıştır (Düyun-u Umumiye). Gümrükleri artıramıyor, yabancıların okul, posta, yetimevi açmalarını engelleyemiyoruz. Yasalarımız, mahkemelerimiz, yabancılar için geçersiz (kapitulasyonlar). İstedğimiz demiryolu, liman.... vs'yi yapamıyoruz. Devlet geliri borcumuzun faizine bile kâfi değildir. Yüz milyonlarca borcu, harap ve verimsiz toprağı, çok sınırlı bir geliri olan bir ülke dış yardım ve destek olmadan yaşayamaz! Vatanımıza servetini akıtacak, bilimsel uzmanlığını getirecek güçlü bir yardıma ihtiyacımız vardır. Bunu yapabilecek devlet Amerika'dır.”

Manda karşıtı olanların temel görüşü Mustafa Kemal tarafından belirtilen iki noktada toplanmaktaydı:

1- Tam bağımsız bir devlet kavramı ile manda yönetimi nasıl bağdaşabilecektir?

2- Manda yönetimini yükleneyecek olan Amerika'nın bu yükümlülüğe karşı elde edeceği kazanç ne olacaktır? Bu sorulara tatmin edici bir cevap verilemiyordu!

Uzun tartışmalardan sonra, iki tarafı memnun eden bir çözüm bulundu. Rauf Bey tarafından yapılan bir teklif oy birliğiyle benimsendi. Buna göre: Amerika Kongresi'nden âdil bir barış yapılabilmesi için, memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görecek bir heyet davet edilecekti. Böylece üyeler arasında

görüş ayrılığı giderilmiş oluyordu¹⁴⁵. Kararın imzalı İngilizce bir kopyası da, kongreyi izlemek için Sivas'a gelen Amerikalı gazeteci Browne'a verilmişti.

Göründüğü gibi kongrede Amerikan mandası kabul edilmemişti. Fakat kongre sonrası yayınlanan bildiride, Erzurum Kongresi bildirisinin 7. Maddesi tekrar edilerek, “Türkiye’ye karşı istilâ emelleri beslemeyen herhangi bir devletin, teknik, endüstriyel ve ekonomik yardımının memnuniyetle karşılanacağı” vurgulanmıştı.

Kongrede Mebuslar Meclisînin biran önce toplanması, millî hareketin sözcülüğünü yapacak bir gazete yayınlanması ve Ali Fuat Paşa'nın (CEBESÖY), Batı Anadolu Kuvay-i Millîye Başkomutanlığına atanması kararlaştırıldı.

Ayrıca Temsil Heyetine Batı Anadolu'yu temsilen altı üye daha ilâve edilmesi uygun görüldü. Kongre 12 Eylül günü halka açık bir toplantı ile kapandı.

Sivas Kongresinin Atatürk'ün siyasi kariyeri ve Türk İnkılâp Tarihi açısından önemli bir yeri vardır. Şöyle ki: Kongre kararları ile millî bağımsızlığın esasları ve millî sınırlar tespit edilmiş, millî hakları korumak ve kollamak için yurt bütününe temsil edecek bir örgüt oluşturulmuştur. Ayrıca millî iradeyi temsil edecek bir meclisin gerçekleşmesi için biran önce seçim yapılması, hükümetin görev yapamaması halinde geçici bir hükümetin kurulması öngörülmüştür.

Mustafa Kemal 9 Temmuz 1919'dan itibaren Millî Mücadele'ye bir halk adamı, bir mücahit olarak katılmıştı. 7 Ağustos'tan beri Doğu Anadolu halkı adına konuşma yetkisine haizdi. 12 Eylül'den itibaren artık Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatıyla Türkiye adına konuşma ve faaliyette bulunma imkânını elde etmiştir. O artık bir halk lideridir. Bu yeni görev onu Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına kadar götürecektir.

C. İstanbul Hükümetinin Millî Hareketi Dağıtma Girişimleri

1- Ali Galip Olayı

Damat Ferit Paşa hükümeti, Mustafa Kemal'i tutuklamak için ve Sivas Kongresini toplatmamak için yaptığı girişimler başarısızlığa uğrayınca, kongreyi dağıtmak maksadıyla yeniden harekete geçer. Bu maksatla üçlü bir düzenlemeye gidildi. Önce Harput Valisi Ali Galip'den Sivas Vali ve 3. Kolordu Komutanlığına atanmayı kabul edip etmeyeceği soruldu. Ali Galip teklifi generalliğe yükseltilmesi ve kendisine harcırahtan gayri tazminat verilmesi şartıyla kabul eder. Kendisine 3 Eylül'de verilen talimatın özeti şudur: “Bölgedeki Kürtlerden güvenilir yüzelli kadar atlı ile kimseye sezdirilmeden, beklenmedik bir anda Sivas'a gidilecek, kongre dağıtılacak, katılanlar yakalanıp İstanbul'a gönderilecek, vali ve komutanlık görevlerine başlanacaktır. Ali Galip gerekli hazırlıkları yapmak için Malatya'ya geçer.

Malatya Mutasarrıfı Halil Rami Bedirhan ailesindedir. Aynı aileden olan Celâdet ve Kâmuran ile Cemil Paşazade Ekrem de orada bulunmaktadırlar. Daha ilgi çekici olan İngiliz istihbarat subayı olup, Kürt sempatanlığı ile tanınan Binbaşı Noel de oradadır. Bölgedeki nüfus dağılımını etnik açıdan incelemek amacıyla geldiğini iddia etmektedir.

Böylece Damat Ferit Hükümeti, Ali Galip ve yöredeki Kürt aşiret ileri gelenleri vasıtası ve İngiliz desteğiyle Sivas Kongresini dağıtmak, millî harekâtı ezmek kararındadır.

Ancak Ali Galip ile İstanbul arasındaki haberleşmeler. Mustafa Kemal tarafından öğrenilmiştir. Bedirhaniler ve İngiliz Binbaşısı Noel'in hareketleri takip edilmektedir.

Mustafa Kemal, gevşek davranılması halinde büyük bir gaile halini alabilecek olan duruma derhal el koyar. Gerçekçi ve atılgan karakterine uygun olarak, bölgedeki askerî birlikleri harekete zorlar. Bölge, 13. Kolordu mıntıkasıdır. Kolordu Komutanı hareket için İstanbul'un onayını beklemektedir! Mustafa Kemal ısrarlı ve enerjik müdahalelerle, civardaki askerî birlikleri harekât için ikna eder. Mustafa Kemal'in dört bir yandan yürüttüğü faaliyet neticesinde bahis konusu kişiler Urfa'ya oradan Halep'e kaçmak zorunda kalırlar 146.

2- Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın Sivas'ı Basma Çabası

Ankara Valisi Muhittin Paşa, Hürriyet ve İtilâf Fırkası yanlısı olması sebebiyle 1915 yılında emekli edilmiş, mütarekeden sonra 15 Mart 1919'da tekrar valiliğe atanarak göreve başlamıştır. Oğlu Refî Cevat (ULUNAY) da İstanbul 'da kalemiyle hükümeti hararetle desteklemekteydi. Paşa çevresine, hükümetin İngiliz mandasını kabul ettiğini söylüyor, memurları İngiliz Muhipleri Cemiyetine girmeye zorluyordu. Ancak Ali Fuat Paşa'nın Kolordu Komutanlığı dolayısıyla şehir içinde yeterince etkin olamıyordu. Ankara halkı tarafından görevden alınması istenen Vali, Sivas Kongresi devam etmekte iken Ankara'ya bağlı sancaklar da teftiş bahanesi ile bir geziye çıkmıştı. Önce Kırşehir' e gitmiş Hacıbektaş' daki bektaşi dedesini kazanmak istemiş. Bunu başaramamıştı. Ancak Çorum Mutasarrıfının ve 58. Alay Komutanı'nın desteğine güvenerek 14 Eylül 1919 da İstanbul'a gönderdiği telgrafta, Ankara merkezi müstesna, vaziyetin kendilerine pek müsait olduğunu, Sivas, Amasya veya Ankara taraflarından Ankara'ya kuvvetler sevkini faydalı olacağını, bu işin az kuvvetle yapılabileceğini bildirmiştir. İçişleri Bakanı istenilen miktarda jandarma celbedilerek hükümet nüfuzunun gerekirse silâh kullanılarak her yerde tesisini istemektedir. Ancak vali gözetim altındaydı. Çorum' da bulunan valinin Sivas'a getirilmesi için askeri birliklere ve Kuvayı millîye müfrezelerine gerekli emirler verildi. Vali, Kuva-yi Millîye reislerinden Keskinli Rıza Bey müfrezesi tarafından Kılıçlar Belinde yakalanarak Sivas'a gönderildi.

Muhittin Paşa, Sivas' da Temsil Heyeti tarafından sorgulandı. Paşa hatalı hareket etmiş olduğunu kabul ve pişmanlığını ifade etti. Temsil Heyeti üyesi Mazhar Müfit'in kefâleti ve millî hareket aleyhine çalışmayacağına yemin etmesi şartıyla, İstanbul'a dönmesine müsaade edildi.

Bu suretle millî hareketi bastırmak, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklamak için girişilen bu teşebbüs de başarısızlığa uğruyordu¹⁴⁷.

3. İngiliz Girişimleri

İngilizler Mustafa Kemal Paşa'yı görevden aldirttikları halde millî hareketin durmadan geliştiğini, millî kongreler yoluyla yönetimin Anadolu'ya kaydığını görmekteydiler. Dolayısıyla Erzurum ve Sivas Kongrelerini engellemek için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Erzurum'da ki İngiliz Yarbayı Rawlinson'un tehditleri Mustafa Kemal tarafından şiddetle reddedilmişti. Sivas Kongresini Ali Galip –

Kürt aşiretleri – İngiliz Binbaşı Noel düzeninin yanı sıra, Samsun ile Urfa – Maraş yöresinden getirilecek kuvvetlerle kongreyi dağıtma tehditleri işe yaramamıştı.

Buna karşılık İngilizler Eskişehir Mutasarıfı ve Konya Valisi Cemal Bey' in İstanbul yanlısı tutumları da dikkate alarak Batı Anadolu Kuva-yı Millîyesi ile Doğu Anadolu' nun ilişkilerini kesmek maksadıyla Haydarpaşa – Konya demiryolunu denetimlerine almak amacıyla yöredeki güçlerini takviye ettiler. Bunu engellemek için, Kongre Ali Fuat (Cebesoy) Paşa' yı Batı Anadolu Kuva-yı Millîye Başkomutanlığına getirmişti. Ali Fuat Paşa bir taraftan Geyve Boğazından Doğuya hiçbir yabancı kuvvetin geçirilmemesini kararlaştırmış, diğer taraftan da İngilizlerin güçlü bir şekilde buldukları Eskişehir'i kuşatma altına almıştı. Buna karşılık İstanbul'da Millî Savunma Bakanı Süleyman Şefik Paşa, görevden alındığı halde birliklerinin başından ayrılmayan Ali Fuat Paşa'yı havada bırakmak için XX. Kolordu Karargâhını dağıtmıştı. Bunun yerine oluşturulan V. Kolordu'ya Kiraz Hamdi Paşa'yı atamıştı. Ne var ki Kiraz Hamdi Paşa görevden ayrılmaya mecbur kaldı.

Durumu dikkate alan İngilizler tutumlarını değiştirmişler, Anadolu'da yer işgal etmemek ve Millîcilerle açıktan silahlı çatışmaya girmemek politikasına yönelmişlerdi. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir J.de Robeck daha 17 Eylül'de Mustafa Kemal hareketinin gittikçe yayıldığını bunun bağımsız bir Anadolu Cumhuriyet'ine doğru hızla geliştiğini, hareketin Millî Savunma Bakanlığınca da desteklendiğini; barış antlaşması Hükümetce kabul edilse bile bunu milliyetçilere kabul ettirmek için silâh kullanmak gerektiğini; Yunanlılar ve İtalyanlar Anadolu'da kaldıkça bunun sürüp gideceğini belirterek âcilen barış yapılmasını istemişti.¹⁴⁸ Millîcilerle bir çatışmaya girmek istemeyen İngilizler Merzifon, Samsun, Kütahya'yı boşalttılar. Eskişehir halkı İngiliz birliklerinin varlığına rağmen, 3 Ekim'de İstanbul yanlısı mutasarıfı görevden uzaklaştırdı. İstanbul'un çok güvendiği, İngiliz Muhipler Derneği üyesi Cemal Bey de Refet Bey'in bölgede görevlendirilmesi üzerine, işgalci İtalyan'ların desteğiyle İstanbul'a kaçtı.

Neticede İngilizlerin Batı Anadolu Kuva-yı Millîyesini, Doğudan ayırmak plânı Ali Fuat Paşa'nın gayretiyle başarısızlığa uğradı ve İngiliz birlikleri, İstanbul – Mustafa Kemal çatışması olayında tarafsızlık politikasını benimsemek zorunda kaldılar.

D. Damat Ferit Hükümetinin Düşürülmesi

Mustafa Kemal, Ali Galip olayı üzerine, Damat Ferit hükümetini düşürmek için harekete geçti. Taktik olarak Damat Ferit hükümeti hedef alınarak Padişaha başvuruldu. Sadrazamın Padişahı olaylardan haberdar etmediği, millî harekâtı silâhla dağıtmaya teşebbüs ettiği, bu işe alet olanların perişan edilerek kaçmaya mecbur oldukları, bu işi düzenleyen İçişleri ve Millî Savunma Bakanları ile hükümete güvenlerinin kalmadığını, namuslu kimselerden oluşacak yeni bir hükümet kuruluncaya kadar İstanbul Hükümeti ile olan ilişkide bulunmamaya karar vermiş olan ordunun milletten ayrılamayacağını belirten bir telgraf kolordu komutanlarınca Padişah'a gönderildi. Telgrafların İstanbul Telgraf Başmüdürlüğünce engellenmesi üzerine, Kongre Heyeti imzası ile gönderilen bir telgrafta Padişah'a gönderilen telin bir saat içinde çekilmesine izin verilmemesi halinde, İstanbul ile bütün haberleşmelerin kesileceği ihtar edildi. Olumlu cevap alınamayınca “*meşru bir hükümet işbaşına gelinceye kadar*” kaydıyla 12 Eylül'de İstanbul ile haberleşme kesildi¹⁴⁹.

İstanbul ile ilişki kesilmiş, Anadolu hükümete kalmıştı. Mustafa Kemal bu sakıncayı önlemek için Temsil Heyetini başvuru merci haline getirdi. Onun hazırladığı ve Kongre adına gönderilen bir genelge ile yeni yönetimin esasları şu şekilde uygulamaya konuldu: 1. Devlet işleri Padişah adına, eskiden olduğu gibi, yürürlükteki yasalar çerçevesinde yürütülecek, ırk ve mezhep ayrılığı gözetilmeden halkın canı, malı, namusu, her türlü hakları güvence altında bulundurulacaktır. 2. Millettin meşru davasına uygun hareket etmeyen memurlar İstifa etmiş sayılarak şiddetle cezalandırılacak, yerine yenileri atanacaktır. 3. Millî kararlar aleyhinde kışkırtıcı ve bozguncu hareket ve telkinlerde bulunanlar şiddetle cezalandırılacaktır. 4. Vatan ve milletten selâmeti için her türlü tedbir kolordu komutanlıkları ile vali ve mutassarrıflarca alınacaktır. 5. Millettin güvenine layık bir hükümet kuruluncaya kadar haberleşme merkezi Sivas'ta Genel Kongre Heyeti olacaktır. 6. Bu kararlar bütün teşkilât merkezlerinde ilân edilecektir¹⁵⁰.

Mustafa Kemal'in aldığı bu enerjik tedbirler, bazı yerlerde tereddütle, bazı yerlerde ise olumsuz karşılandı. Tereddütler ikna yoluyla giderilmeye çalışıldı. Karara karşı çıkan askerî ve sivil yöneticiler ya görevden uzaklaştırıldılar, veyahut istifâ etmek zorunda kaldılar¹⁵¹.

Mustafa Kemal bir yandan Anadolu'yu millî hareketin odağı haline getirirken diğer taraftan millî iradeyi temsil edecek Millî Meclis'in oluşması için, Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gerekli hazırlıkların yapılması talimatını verdi.

Padişaha da Damat Ferit Hükümeti'nin millî harekete karşı yapmış olduğu zararlı faaliyetleri anlatan bir tel çekildi. Damat Ferit Paşa şu şekilde suçlandırılmaktaydı: Aydın faciasını önleyememek, Paris Barış Konferansından millî haysiyeti incitecek şekilde kovulmak, Millî Meclis için seçim yaptırılmamak, millî hareketi dağıtmaya çalışmak, Ordunun kuvvetlerini azaltmak ehliyetli komutanları azletmek ve düşmana teslim etmek. Memleketi ihtilâl içinde göstererek yabancı işgaline yol açmak. Ordunun şifre ile yazışma yapmasını önleyerek askeri sırların ifşa edilmesine yol açmak. Telgraf, çözüm olarak vatani kurtaracak son çare olarak, hiçbir partiye mensup olmayan, gücünü milletten alan bir hükümetin iş başına getirilmesini arz ile bu olmadığı takdirde millî girişimleri durdurmaya imkân olmadığını ifade etmekteydi¹⁵².

Ayrıca yabancı devlet temsilcilerine durum açıklandıktan sonra, Kongre adına asayiş ve güvenlik bakımından güvence verilmekteydi.

Bu girişimlere karşı, Damat Ferit Paşa bir takım karşı tedbirleri uygulamak istedi. Önce İngiliz Yüksek Komiserliği ile muhtemelen 12 Eylül'de Osmanlı Devletini İngiliz mandasına koyacak resmî olmayan bir anlaşma yaptı. Buna göre, İngiltere, kendi mandası altında Türkiye'nin tamamıyet ve istiklâlini üstleniyordu. İstanbul Saltanat ve Halifelik merkezi olarak kalacak, fakat Boğazlar İngiltere denetiminde bulunacaktı. Osmanlı Devleti bağımsız bir Kürdistan kurulmasına karşı çıkmayacaktı. Osmanlı Devleti İngiltere'nin Suriye ve Elcezire' de hâkimiyetine yardımcı olacaktı. Millî cereyanın önüne geçebilmek için idareye karşı olabilecek tepkileri teskin için İngiltere'ye bir zabıta kuvveti tahsis edilecekti. Türkiye, Mısır ve Kıbrıs üzerindeki bütün haklarından vazgeçecekti. Bu anlaşma gayri resmî nitelikteydi. İngiliz Hükümeti, Osmanlı delegelerinin yukarıdaki esaslara uygun taleplerini destekleyeceklerdi¹⁵³. Anlaşmanın uygulanması, Anadolu'da başlayan direnmenin önlenmesine bağlıydı. Halbuki, Ali Galip olayını takip eden gelişmeler, millîyetçi akımın Anadolu'da gittikçe güçlendiğini ortaya koymaktaydı. Dolayısıyla Damat Ferit'in Kemalist hareketi bastırmak için İstanbul

Hükümetince Anadolu'ya asker gönderilmesi veya İtilâf devletlerince bazı stratejik noktaların işgal edilmesi teklifini İngiliz Yüksek Komiseri kabul etmedi¹⁵⁴.

Damat Ferit Paşa, Ali Galip'in aşiretler ve İngiliz desteği ile kongreyi dağıtma girişimi ile, Muhittin Paşa'nın Sivas'ı basma teşebbüslerinin önlenmesi ve İngilizlerin bitarafılığa meyletmesi üzerine, Padişah Vahidettin'e bir bildiri yayınlatma yoluna girdi. Padişah, millete hitaben özetle şöyle seslenmekteydi:

Anadolu'daki üzücü olaylar İzmir'in işgaliyle başlamış ve Doğu illerinin kaderi hakkındaki söylentiler ile genişlemiştir. Devletin ve milletin haklarını korumak hepimizin görevidir. Ama, yapılacak girişimler akla yatkın ve siyasî olmalıdır. İzmir faciası üzerine devletlerin dikkatleri çekilmiş, uluslararası bir kurul yerinde de araştırma, yapmış ve hakkımız ortaya çıkmıştır. Doğu illeri ile ilgili söylentiler karşısında hükümet görevini yapmaktadır. Bazı kimseler memleketin vaziyetini başka türlü göstererek ahali ve hükümet arasında muhalefet varmış gibi Avrupa'da yanlış kanı uyandırıyorlar. Bu hal bir an önce yapılmasını arzu ettiğimiz seçimleri geciktirmekte, barışın imzasını tehlikeye sokmaktadır. Hükümetin içte her türlü zorluklardan arındırılıp güçlenmesi ve ülkemizin hep yanında yasa ve kurallara sıkı sıkıya uyulup her sınıftan vatandaşlarımızın haklarının korunması yürekten dileğimizdir. Bakanlar Kurulumuzun da bu konuda bizim anlayışımıza bütünüyle uyacağına güveniyorum^{155a}.

Padişah'ın bildirisi hükümeti destekler bir nitelik taşımakta idi. Fakat Anadolu'da yeterince yayılmadı, çok fazla bir etkisi de olmadı. Padişahın beyannamesine rağmen, Batı Cephesi Umum Kuvayı Millîye Komutanı Ali Fuat Paşa'nın gayretiyle, Eskişehir, İzmit hariç, birliğe henüz girmemiş yerler de millî birliğe katıldılar. M. Kemal'in enerjik davranmasının diğer bir sonucu da, İngilizlerin 20 Eylül'de Merzifon ve daha sonra Samsun'daki İngiliz askerlerinin çekilmesi oldu. Böylece 30 Eylül 1919'da İstanbul, Eskişehir, İzmit hariç Anadolu millî kongrenin etrafında toplanmıştır^{155b}. Hükümetin durumu gittikçe sarsılmaktaydı. Son bir çare olmak üzere, Anadolu ile uzlaşma girişiminde bulundu. Selânik'ten M. Kemal'in arkadaşı olan Abdülkerim Paşa aracılığı ile yapılan teşebbüs olumlu bir sonuç vermedi. Damat Ferit Paşa Hükümeti istifâ etmedikçe İstanbul ile Anadolu arasında diyalog kurulamayacağı anlaşılmıştı. Esasen Hükümet üyeleri arasında da kaynaşmalar başlamış bazı bakanlar istifâ etmek istemekteydiler. Tutunma imkanı kalmadığını gören Damat Ferit Paşa istifa etmek zorunda kaldı (30 Eylül 1919)¹⁵⁶.

Bu Mustafa Kemal'in azim ve iradesinin bir zaferidir. Bütün olumsuz şartlara rağmen, o kısa bir zaman süreci içinde Millî Mücadele'yi örgütlemiş ve millî haklara sahip çıkamayan işbirlikçi Damat Ferit Hükümetini istifâya mecbur etmişti. Millî Mücadele tarihinde bu bir dönüm noktasıdır. Bundan böyle, Mustafa Kemal'in kabul etmeyeceği bir görüş hayata geçirilemeyecektir.

E. İstanbul Anadolu'ya Ayak Uydurmaya Çalışıyor: Ali Rıza Paşa Kabinesi.

1. Anadolu ve İstanbul'un Karşılıklı Teklifleri

Padişah Anadolu'yu tekrar yönetimine alabilmek için, Anadolu tarafından iyi karşılanacak bir hükümet kurmak zorundaydı. Dolayısıyla dürüst bir asker olan Ali Rıza Paşa'yı bu işle görevlendirdi. Paşa biraz da baskı ile işi yüklendi. Kurduğu Bakanlar Kurulu'nda Millî harekete taraftar şahsiyetler de vardı. Bu Mustafa Kemal'in millî hareketin bir zaferiydi. Ancak kurulda Damat Ferit Hükümetinde görev almış altı bakan mevcuttu. Padişah bu hükümeti geçici bir çözüm olarak görmekteydi. Şimdi yeni hükümeti millî isteklere uygun tutuma sokmak ve Millî Meclis'in bir an önce seçilmesini sağlamak gerekiyordu. Dolayısıyla M. Kemal, yeni hükümet ile temasa geçerek Hükümetin Erzurum ve Sivas kongresi kararlarını kabul ettiğini ilân etmesini, hainliği ortaya çıkan idarecilerin cezalandırılmalarını; millî harekete taraftar olup görevden alınanların işlerine iadelerini, Genel Kurmay Başkanlığına Cevat (ÇOBANLI) veya Fevzi (ÇAKMAK) Paşa'nın, Millî Savunma Müsteşarlığına İsmet (İNÖNÜ) Bey'in atanmasını; Millet Meclisi toplanıncaya kadar milletin mukadderatı hakkında karar verilmemesini; barış konferansına gönderilecek kişilerin yetenekli şahıslardan seçilmesini; yeniden göreve getirilen emekli subayların asıllarına irca edilmeleri ve mühim askerî makamlara yetenekli subayların atanmalarını, basına konan sansürün kaldırılmaya çalışılmasını istedi.

Hükümet bu tekliflerin bazılarını kabul etti. Ancak İstanbul ile Anadolu arasındaki kopukluğa son verilmeliydi. El konulan resmî binalar boşaltılmıyordu. Herkes yasalara uymalı ve Hükümet otoritesine saygılı olmalıydı. Hükümet işlerine hiç kimse hiçbir suretle karışmamalıydı. Devletin iç ve dış işleri kat'iyen ortak kabul edemezdi¹⁵⁷. Aradaki bazı görüş ayrılıkları sebebiyle, bir karara varılamayacağı anlaşılıyordu. İstanbul'un Anadolu ile resmî haberleşme kanalları kapalıydı. M. Kemal yeni hükümetle olan görüşmelerden kesin sonuç alınıncaya hiçbir taraftan resmî yazışma yapılmamasında kararlıydı¹⁵⁸.

Anadolu'ya dayanmaksızın olumlu bir icraat yapamayacağını gören Ali Rıza Paşa Hükümeti, gazeteci Yunus Nadi aracılığıyla M. Kemal'le ilişkiye girdi. Yunus Nadi 6 Ekim 1919 tarihinde M. Kemal ile telgraf başında görüştü. Ona göre, bu hükümet Mebusan Meclisi seçimine kadar devam edecek olan bir geçiş hükümetidir. Hükümet millî gaye ve isteklerin yerine getirilmesinde en ufak bir şüpheyi yer olmadığını beyan etmektedir. Harbiye Bakanı Cemal Paşa (MERSİNLİ) ve Abuk Ahmet Paşa kendilerini hükümette millî davanın birer temsilcisi olarak görüyorlar. Ferit Paşa hükümetinde olan bazı şahısların bu kabinede yer almalarına kötü gözle bakılmamalıdır. Kinle hareket edilmesi ve intikamcı bir tutum izleneceği yorumuna yol açılmaması gerekir. M. Kemal'in cevabı açıktır: “... Millet, egemenliğini bütün anlamıyla bütün dünyaya tanıtmaya kesin olarak karar vermiştir. Bunun için her yerde, her türlü tedbir alınmıştır. Bugünkü hükümetin milî dava ve istekleri olumlu karşılmasını ve olumlu sonuca bağlamasını bekleriz. Çünkü başka türlü iktidarda kalmaz.... Cemal Paşa'dan millî teşkilâtımız temsilcisi olmaktan başka bir şey beklenmez. Hükümet eğer meşru olan millî teşkilâtımız ile bunun yönetimini elinde bulunduranları gayri meşru ve kanun dışı tanıma zihniyetini devam ettirecekse, hiç bir uyuşma imkânı bulunmayacağına şüphe yoktur. ... Mebusan Meclisi toplanıp fiilen denetleme görevine başlayacağı güne kadar, Temsil Heyeti'nin ülkenin kaderi ile ilgilenmesi zaruridir. Hükümetin

heyetimizle ilişkisi elbette kendi mevki ve kuvvetini güçlendirecektir. ... Temsil Heyeti bizzat ve doğrudan doğruya hükümetle en samimi temas ve ilişkide bulunmaya hazır ve isteklidir”¹⁵⁹.

Ertesi gün Harbiye Nazırı Cemal Paşa bizzat Mustafa Kemal’e Bakanlar Kurulu adına hangi hususlarda uzlaşılabileceğini gösterir bir telgraf gönderdi: Harbiye Nazırı şöyle demektedir:

1. Kabine sizinle aynı görüştedir. Millî iradenin hâkimiyetini kabul eder, Ancak bir öç alma kabinesi olmak istemez. Suçlular yasal yollardan cezalandırılmalıdır.

2. Kabine zarara uğratılan valilerin uğradıkları haksızlıkları düzeltmeyi, ehil olanları atamayı ordunun şeref ve düzenini iade etmeyi üstlenecektir.

3. Devlet dışarıya karşı şeref ve itibarını yeniden kazanabilmek için millî iradeye ve Temsil Heyetine dayanacaktır.

4. Kabine, Temsil Heyeti’nin hem içe ve hem de dışa karşı hâkim oluyor zannını vermeksizin kendisine yardımcı durumda kalmasını ister. Her şeyden önce yazışmalar serbest bırakılmalı, yerinde bırakılacak veya atanacak vali ve komutanların göreve başlamaları engellenmemeli, yeni seçim kanunu serbestçe duyurulabilmelidir.

5. Millî iradeye aykırı davranışlardan kaçınılacağını taahhüt eder, vatanın kurtarılmasını hedef alan gayenin gerçekleşmesine hemen elbirliği ile çalışabilmek için ayrıntılar üzerinde ısrar edilmemesi için yardımınızı pek rica ederim¹⁶⁰.

Bu yazı ile hükümet millî iradeye aykırı davranışlardan kaçınılacağını ve millî irade ve Temsil Heyetinden güç alacağını taahhüt etmekteydi. Böylece Anadolu hareketini yasal bir kuruluş olarak tanımaktaydı. Asi ilân edilen, tutuklanması istenen Mustafa Kemal, istifâsından sonra geçen üç ay içinde işbirlikçi Damat Ferit Hükümeti’ni düşürmüş, yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti’ni Anadolu’ya ayak uydurmaya mecbur etmişti.

Harbiye Nazırı’nın bu başvurusu üzerine, Temsil Heyeti yeni hükümet ile anlaşma ve yardıma karar verdi. İstanbul ile olan resmî haberleşme yasağını kaldırdı. Harbiye Nazırı Cemal Paşa’nın isteğini dikkate alarak kabine nezdinde Temsil Heyeti murahhası olarak bulunmasını kabul etti. Ayrıca halka hitaben bir bildiri yayınlandı. M. Kemal imzalı bu bildiride, Ali Rıza Paşa Hükümeti’nce millî isteklerin kanuna uygunluğu ve milî güçlerin egemenliği kabul edilerek hükümetle millet arasında tam bir anlaşma gerçekleştiği, millî isteklerin elde edilmesi yolunda yeni hükümete destek olunacağı, resmî yazışmalar azerine konulan yasağın kaldırıldığı, kurulu her türlü kişisel çıkar ve partizanlıktan uzak olarak sadece millî amaçların takipçisi olacağı, halka duyuruldu¹⁶¹.

Temsil Heyeti ile hükümet ana hatları ile şu üç noktada anlaşmışlardı:

1. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen temel ilkeler hükümetin hareket noktası olacaktır.

2. Millî Meclis’in toplanmasına kadar millet ve vatanın geleceği üzerinde kesin yükümlülük altına girilmeyecektir.

3. Barış Konferansına gönderilecek delegeler kurulu, milletin güvenini kazanmış, bilgili ve yetenekli kimselerden oluşacaktır¹⁶².

4. Ancak ayrıntılar konusunda iki taraf arasında görüş ayrılıkları devam ediyordu. Hükümet, Temsil Heyetinden İttihatçılıkla ilişkileri olmadığını, savaş suçlularının cezalandırılacağını, seçimlerin serbestçe yapılacağını, ilân etmesini istemekteydi. M. Kemal ise, millî harekete karşı cephe almış olanların (eski

İçişleri Bakanları Ali Kemal, Hacı Adil, Harbiye eski Bakanı Süleyman Şefik, P.T.T Genel Müdür Refik Halit v.s gibi) cezalandırılmalarını; millî davaya hizmet ettikleri için görevden alınan asker ve idarecilerin görevlerine iade edilmelerinde ısrar etmekteydi. Bundan başka seçimlerle ilgili konularda Meclis'in nerede toplanması gerektiği hususunda farklı düşünceler vardı. Bütün konularda görüş birliği sağlaması için Hükümet, Bahriye Bakanı Salih Paşa'yı Anadolu yöneticileriyle görüşmeye gönderdi.

2. Amasya Anlaşması ve Sonuçları

Mustafa Kemal görüşme yerine 18 Ekim'de ulaştı. Yanında Rauf ve Bekir Sami Beyler vardı. Salih Paşa geldiğinde büyük gösterilerle karşılandı. Görüşmeler 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında üç gün devam etti ve beş protokol hazırlandı. Protokollardan üçü imzalandı. Diğer ikisi gizli olduğundan imzalanmadı. Birinci protokol İstanbul Hükümeti'nin özetle şu isteklerini kapsıyordu:

1. Asker politika ile uğraşmamalı.

2. İttihatçılığın ve İttihat ve Terakki düşüncesinin ülkede yeniden uyanması son derece zararlıdır. Bundan kaçınmak gerekir.

3. Hükümetle millî teşkilât temel noktalarda anlaşmışlardır. Dolayısıyla hükümetin gücünü ters yönde etkileyecek en küçük müdahaleden kaçınmak gerekir.

4. İntikam politikası güdülmeyeceği sözü gereği, vaktiyle teşkilâta karşı olmasından dolayı tutuklananlar hakkında savcılıkça yapılacak kavuşturmalara karşı çıkılmayacaktır.

5. Tehcir dolayısıyla suç işleyenler yasal yoldan cezalandırılacaktır.

6. Seçimler baskıdan uzak yapılacaktır... Tanınmış İttihatçıların milletvekili seçilmesi itilâf Devletlerinin itiraz ve müdahalelerine yol açabileceğinden, seçimler halk oyuna bırakılmalıdır.

7. Taşkınlıklara varan gösteri ve makalelerden kaçınılacaktır.

8. Güvenliği bozacak olaylara meydan verilmeyecektir.

9. Ne hükümetten yana ve ne de ona karşı bir şey yapılmayacaktır¹⁶³.

Belgeden anlaşıldığı gibi, hükümet, askerinin politika ile uğraşmamasını, İttihatçılığın diriltilmemesini, hükümetin gücünü azaltacak hareketlerden sakınılmasını, seçimlere müdahale edilmemesini, tanınmış itttihatçıların seçilmemesini istemektedir.

İkinci protokolde saltanat ve hilâfet hakkında gerekli teminat verildikten sonra, özetle şu hükümler kabul edilmektedir:

1. 30 Ekim 1918 tarihindeki hudut dahilinde kalan her noktada ekseriyeti Müslümanlardan oluşan Osmanlı topraklarını elde etmek en asgari talep olacaktır. Çukurova ve Aydın ilinde vatan topraklarından kopmasının kesinlikle mümkün olmadığı esası kabul edilmişti.

2. Azınlıklara siyasî hakimiyet ve sosyal dengeyi bozacak imtiyazlar verilmemesi benimsendi.

3. Bağımsızlığımız tam olarak korunmak şartıyla teknik, sanayi ve ekonomi alanlarında dış desteğin millî çıkarlarımıza zarar vermeyecek bir şekilde uzmanlarca incelenerek Millî Meclis'ce uygun bulunacak şekilde kabulü uygun görüldü.

4. 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararlarının öteki maddelerinin de Millî Meclis'in kabulüne sunulması kararlaştırıldı.

5. Millî Meclis'in yasama ve denetleme haklarını tam bir serbestlikle yerine getirebileceğinin Meclis'ce doğrulanması halinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin alacağı şekil kongrece belirlenecektir.

6. İstanbul düşman işgali altında bulunduğundan milletvekillerinin yasama görevlerini hakkıyla yerine getirmelerinin zorluğu dolayısıyla Millî Meclis'in Anadolu'da, hükümetin uygun göreceği bir yerde toplanması uygun görülmüştür.

7. Hazırlanan üçüncü protokolde, seçilecek milletvekillerinin İttihatçılık ve tehcir işleri ile ilgili olmamaları için tedbir alınması, temiz ve tarafsız kişilerin seçilmesinin desteklenmesi, yabancı müdahalesine yol açmamak için bütün siyasi partilerin ve azınlıkların seçime katılmaları sağlanmalıdır denilmektedir¹⁶⁴.

Dördüncü ve beşinci protokoller gizlidir. Dördüncü protokolde Anadolu'nun İstanbul Hükümeti'nden olan istekleri sıralanmıştır:

1. Millî hareketi destekledikleri için haklarında işlem yapılmış olan bazı komutan ve subaylarla ilgili kararların düzeltilmesi.

2. Malta'ya sürülmüş olanların kendi mahkemelerimizde yargılanmak üzere İstanbul'a getirtme çareleri aranması.

3. Ermeni zulmü ile ilgili görülenlerin mahkemeye verilmesi Millî Meclis'e bırakılacaktır.

4. İzmir'in boşaltılması için hükümetçe yeniden protesto edilmesi, gerekiyorsa gizli talimat ile halka gösteri toplantıları yaptırılması.

5. Jandarma Genel Komutanı, Merkez Komutanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarının değiştirilmeleri.

6. İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kapı kapı dolaşılıp halka kağıt imzalatmalarına engel olunması.

7. Yabancı parası ile satın alınan gazete ve cemiyet faaliyetlerine son verilmesi (özellikle subay ve memurların bu gibi derneklere girmelerinin yasaklanması).

8. Afyon Kuva-yı Millîye'sinin güçlendirilmesi, işlerinin sağlanması (Donanma Cemiyeti'nin 400,000 lirasından gerekli kadarı hükümetçe bu işe ayrılabilir.)

9. Millî Mücadele'ye katılmış olan memurların güvenlik sağlanıncaya kadar yerlerinden alınmamaları; millî davaya aykırı hareketlerinden dolayı işten el çektirilmiş memurların yeni görevlere tayinlerinden önce durumlarının özel olarak görüşülmesi.

İmzasız protokol da Barış Konferansına gideceklerin listesi veriliyordu. Listede delege olarak Tevfik Paşa (Başkan), Ahmet İzzet Paşa (askerî temsilci), Reşat Hikmet Bey (siyasi temsilci) uzman olarak da İsmet ve Refet Beyler dikkati çekmektedir.

Amasya'da Mustafa Kemal'in üzerinde ısrarla durduğu husus, Meclis'in İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığı, milletin sinesine çevrilmiş düşman toplarının baskısı altında millî iradenin serbestçe kendisini ifade imkânı bulamayacağıdır. Salih Paşa'da şahsen buna katıldığını, kabinenin de bunun katılmasını sağlamaya çalışacağını, bunun kabul edilmemesi halinde hükümetten ayrılacağına söz vermişti¹⁶⁵.

Amasya kararları ne ifade etmektedir?Mustafa Kemal açısından nasıl değerlendirilebilir?Sonuçları nelerdir?

Amasya kararları ile hükümet millî iradeye dayanan Millî Meclis'in onayı olmadan ülkenin geleceği ile ilgili bir karar almamayı keza Millî Meclisin kabul etmesi şartı ile, Erzurum ve Sivas kongre kararlarını uygulamayı taahhüt ediyordu. İstanbul daha üç ay önce asi ilân edip rütbe nişanlarını geri aldığı Mustafa Kemal'i millî hareketin lideri olduğunu resmen kabul ediyordu. Böylece Mustafa Kemal bundan böyle ülkenin kaderine Anadolu'nun hâkim olduğunu, süngülerin baskısı altında İstanbul Hükümeti'ne imzalatılacak bir barışın geçersiz olacağını dünyaya göstermiş oluyordu. Nitekim İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck, İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a verilmesinin, Doğuda Ermenistan oluşturulmasının, ancak silâh kullanmakla mümkün olacağını, millîyetçi hareketin gittikçe güçleneceğini ve bir an önce barış anlaşması yapılması gerektiğini hükümetine önermişti¹⁶⁶.

Amasya Anlaşması neticesinde Mustafa Kemal'in prestiji çoğalmış, millî hareket ivme kazanmış ve "Temsil Heyeti millet hizmeti yapan resmi bir makam haline gelmiştir."

3. Meclis Nerede Toplanmalı?

Amasya görüşmelerinden sonra, Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Mustafa Kemal arasından en önemli anlaşmazlık, Millî Meclis'in nerede toplanacağı noktasında yoğunlaştı. Her ne kadar Salih Paşa Meclis'in Anadolu'da mesela Bursa'da toplanmasını şartlı olarak kabul etmiş ise de, kabineyi ikna edememiştir. İstanbul'un görüşünü Harbiye Bakanı Cemal Paşa, 27-28 Ekim tarihli yazılarıyla Mustafa Kemal'e iletmıştır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir: İstanbul'da Meclis'in toplanmasına iki engel görülmektedir. Paytaht itilâf devletlerinin askerî tehdidi altında olduğundan serbestçe müzakerelerin yapılamayacağı ve bazı milletvekillerinin şahıslarına karşı tecavüz olması ihtimali. Halbuki İtilâf Devletlerinin hepsi meşrutiyetle idare olunduğundan Millî Meclis müzakerelerinin selâmetine halel gelmesi düşünülemez. İtilâf Devletleri tarafından şahıslarına tecavüz ihtimali olan şahıslar ise, pek sınırlı olup, ülkenin selâmeti için bir fedakârlık ederek milletvekilliğinden istifâları beklenebilir (Mustafa Kemal ve Rauf Bey kastediliyor.) Ayrıca bu hassas dönemde millet ve devletin daima birbirleriyle temas etmesi gerektiğinden, İstanbul dışında yapılacak Meclis toplantısı bunu zorlaştıracaktır. Diğer taraftan İstanbul dışında yapılacak toplantı, Osmanlı saltanatını bir Asya emareti haline getirecektir. Bundan başka, Meclis'in Anadolu'da açılması, bazı siyasî partiler ile gayrî müslimlerin seçimlere katılmamasına yol açabilirdi.

Mustafa Kemal'in Cemal Paşa'nın bu ve diğer bir yazısına verdiği 30 Ekim 1919 tarihli cevap, onun güçlü ve berrak muhakemesini ileri görüşlülüğünü ortaya açıkça koymaktadır. Mustafa Kemal, Cemal Paşa'nın dediklerini özetle şöyle çürütmektedir:

1. Bugün saltanat ve İslâm Halifeliği merkezi olan İstanbul düşman donanma toplarının tehdidi altındadır. Düşman polis ve Jandarması etkindir. Matbuat onlarca denetlenmektedir. Kabine üyelerine varıncaya kadar herkes yabancıların muayene ve teftişlerine tabidir. Paytaht bütün manasıyla muhasara halinde olup egemenliğimiz burada manen ve fiilen geçersizdir. Bunlara bir de azınlıkların fesat çeviren teşkilâtlarını ilâve etmek gerekir. Böyle bir yerde Millî Meclis'in vazife görmesi mümkün değildir.

2. Meşrutiyetle idare edilen İtilâf Devletlerinin Millî Meclis'e saygılı davranacakları düşüncesini sadece iyimser bir görüş telakki etmeye mecburuz. Bu mütalâa ancak Avrupa milletimizi meşrutiyet ve hürriyeti müdrük reşit bir millet kabul etmiş bulunsalardı, doğru kabul edilebilirdi. Halbuki durum bunun tamamıyla aksini gösteriyor. Onlar imzalarını koydukları mütarekeye aykırı davranmakta, hükümetin yargı hakkına tecavüz etmekte, verdikleri sözü tutmamaktadırlar.

3. Birkaç kişinin şahıslarına karşı yapılmasına ihtimal verilen muamelenin sebebi, bu kimselerin millet ve devletin istiklâli yolundaki faaliyetleri ise, bunlardan başka aynı ruh ve kanaatte bulunan diğer kişilerin de saldırı hedefi olmayacağını kestirmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu hal bütün Millî Meclis için geçerli olabilir.

4. İstanbul işgal altında ve fiilen tehlike altındadır. Millî Meclis toplantısı için mutlak güvenlik ilk ve esas şarttır. Bu nedenle taşrada tüm emniyette olan bir yerde toplanılması kat'i bir zaruret halinde görülmektedir.

5. Meclis'in barışa kadar geçici olarak taşrada toplanması, Vekillerin devamlı olarak İstanbul'u terk etmelerini gerektirmez.... Haklarını idrak eden hiçbir milletin düşman içinde, düşman baskısı altında haklarını müdafaa etmek için toplanması kabul edilemez. Meclisi İstanbul'da toplamak istemek, ülkenin bütün gücünü burada toplamak, bu gücü etkisiz kılmak, neticede intihara gitmektir... Ayrıca taşrada toplantının yapılması, hükümet merkezinin bugünkü elem verici durumunun dünyaya karşı açıkça protesto edilmesi gibi bir yararı da vardır.

6. Padişah'ın İstanbul'da Meclis'in taşrada bulunması hilâfet makamı hakkında dünya nazarında bir değişiklik ve teessüre de yol açmaz.... Aksine İslâm âlemi, bu kutsal makamın düşman tehlikesi altında olduğunu hissedecektir.

7. Gayri müslimlere gelince, bunlar daha Tevfik Paşa kabinesi zamanında seçimlere katılmayacaklarını ilân etmişlerdir. Bunların seçimlere katılmamaları ancak kendilerine zarar verir...

8. Siyasî partilerimizin bazılarının Anadolu'yu istememeleri Kuva-yı Millîye'nin etkisi altında kalmak endişesinden olacaktır. Halbuki milletin ezici çoğunluğunu temsil eden milletvekilleri de İngiliz baskısı dolayısıyla İstanbul'u istemeyeceklerinden, İstanbul'un çıkaracağı sınırlı milletvekillerinin önemli bir kısmı milletle beraber olacağına göre, taşraya geleceklerdir.... Tereddüte düşecek milletvekillerinin de istifâ suretiyle Millî menfaatler uğrunda fedakârlığa katlanmaları beklenir.

9. Aydın tarafındaki seçimlerle ilgili şikâyetler, Yunan işgalindeki kısımlarında ise, bunun Rumlar tarafından yapılması tabiidir. Haksız işgal edilen bu sevgili illerimizin Millî Meclis'e üye göndermeleri en has emellerimizdir. Bu suretle milletin işgali tanımadığı açıkça ispat edilecektir. Buna hükümetinde resmen müdahale etmesini, İzmir, Adana, Musul, Maraş, Ayıntap ve Urfa sancaklarına seçim için kat'i emirler vermesini günün icaplarından telâkki ederiz.

10. Anlaşmanın başından beri bütün varlığımızla hükümete yardımcı olduğumuz halde, kabinenin iyi niyetimizden şüpheli bulunması, halen icraat namına bir adım atmaması, üzüntümüze sebep olmaktadır. Tabiatıyla millî teşkilâtın meşruluğunu kabul ve bunun hükümlerine göre hükümet etmeye söz veren hükümetin, Temsil Heyeti'nin bugünkü faaliyetinin tatil edilmesini isteyeceğini düşünmüyoruz. Bu halde nasıl bir yardım istendiğinin açıklanmasını rica ederiz.

11. Temsil Heyeti, Ferit Paşa Hükümeti'nin yapmış olduğu haksızlıkların tamiri yoluna hâlâ gidilmemiş olmasına teessüf etmektedir.

12. Hareket hattımızı kamu oyuna dayandırmak ilkesi gereği, bütün illerin merkez heyetlerinin bu konulardaki görüşleri ayrıca sorulmuştur. Neticeye göre hareket edilecektir¹⁶⁷.

Bu mantıklı delillere rağmen, İstanbul ikna olmadı. Meclis'in mutlaka başkentte toplanmasında ısrar etti. Mustafa Kemal cevaben, bütün merkezler aracılığı ile kamu oyunu yoklamalarını bunun neticesi alınmadan kesin bir şey söylenemeyeceğini, herhalde her türlü fedakârlığın yerine getirileceğini bildirdi¹⁶⁸.

Bu konuda görüşleri sorulan Müdafaa-ı Hukuk Teşkilâtı ile komutanlardan farklı cevaplar alındı. Meclis'in toplanacağı yer ve seçimler hakkında görüş birliğini sağlamak için Temsilciler Kurulu Anadolu hareketini destekleyen kolordu ve tümen komutanlarını Sivas'ta toplantıya davet etti. 16 Kasım-28 Kasım arasında yapılan komutanlar toplantısına XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, XX. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa, III. Kolordu komutanı Salâhattin Bey bizzat katıldılar. XII. Kolordu Komutanı bir temsilci gönderdi. Diyarbakır, Edirne, Bursa ve Balıkesir'de bulunan komutanlara mesafenin uzaklığı ve özel durumları sebebiyle çağrılmadıkları bildirildi. Alınacak kararın kendilerine iletileceği Mustafa Kemal imzası ile bildirildi. Toplantıya komutanlar dışında ekseriyeti Temsil Heyeti üyesi olmak üzere 14 kişi katıldı.

Mustafa Kemal'in Başkanlık ettiği toplantının gündemi üç noktada toplanmaktaydı:

1. Millî Meclis'in nerede toplanacağı,
2. Meclis açıldıktan sonra Temsil Heyeti ve Millî Teşkilât'ın alacağı şekil ve çalışma durumu,
3. Paris Barış Konferansı'nın hakkımızda olumlu veya olumsuz bir tavır alması halinde, nasıl hareket edileceği.

Mustafa Kemal'in Başkanlığı altında yapılan toplantılarda özetle şu kararlar alınmıştır:

1. Millî Meclis'in İstanbul'da toplanması sakıncalıdır. Fakat hariçte toplanmayı hükümet kabul etmediğinden, ülkeyi krize sokmamak için Meclis'in İstanbul'da toplanması zarurî görülmüştür. Ancak şu tedbirlerin alınması kararlaştırıldı: Milletvekillerini aydınlatmak, durum hakkında görüşlerini almak; milletvekilleri İstanbul'a gelmeden önce , Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde kısım kısım toplanarak İstanbul'da ve gerekse dışarıda alınması gerekli güvenlik tedbirlerini ve Meclis'te cemiyetin programını savunacak kuvvetli bir grubun kurulması yollarının etraflıca gözden geçirilmesi; cemiyetin teşkilâtını hızla genişletmek ve güçlendirmek için komutanlar ve askere alma teşkilâtı aracılığıyla vakit kaybetmeden yardımda bulunulması; bütün sivil idare âmirlerinin her ihtimale karşı millî harekete bağlı kalacaklarına yemin etmeleri ve bütün imkânlarıyla cemiyetin hızla gelişmesine çalışmalarının istenmesi.

2. Millî Meclis İstanbul'da toplandıktan sonra, milletvekillerinin tam bir güvenlik ve serbestlik içinde yasama görevlerini yapmakta olduklarını açıklayıncaya kadar, Temsil Heyeti şimdiye kadar olduğu gibi, İstanbul dışında kalarak millî görevine devam edecektir. Ancak, bütün sancaklarda birer, illerle bağımsız sancaklardan ikişer olmak üzere, milletvekillerinden seçilecek kişilerle temsil heyeti takviye edilerek Eskişehir yakınında toplanacak ve Millî Meclis'te izlenecek tutum görüşülecektir. Bunun için Temsil Heyeti de oraya gidecek yeni üyelerle desteklenecek ve öteki milletvekilleri Millî Meclise katılmak üzere, İstanbul'a gideceklerdir. Millî Meclis, tam bir güvenlik içinde bulunduğunu bildirdiği zaman, Temsil Heyeti tüzüğünün ilgili maddesi gereğince, cemiyetin ileride alacağı durumu,

kongresinin kararına bırakacaktır. Arada geçecek zaman içinde Temsil Heyeti kesin zaruret olmadıkça, İstanbul Hükümeti ve Meclis Başkanlığı ile resmî ilişkiye girmeyecektir.

3. Paris Barış Konferansı'nın bizim için olumsuz bir karar vermesi ve bu kararın Hükümet ve Meclis'ce onaylanması halinde en çabuk şekilde Millî iradeye başvurularak tüzüğün gerekleri yerine getirilmeye çalışılacaktır¹⁶⁹.

Görüldüğü gibi, bütün sakıncalarına rağmen, Millî Meclis'in İstanbul'da toplanması, benimsenmiştir. Tedbir olarak, seçilen milletvekillerinin Meclis'te bir Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturarak millî hakları savunması ve Meclis'i yönlendirmesi düşünülmüştür. Millî Meclis tam bir beraberlik içinde faaliyette bulunacağı zaman, cemiyet durumunu yeniden saptayacaktır. Ancak, Paris Barış Konferansının hakkımızda olumsuz karar vermesi ve bunun Hükümet ve Meclis'ce onanması halinde, süratle seçimlere gidilerek millî iradeye başvurulması öngörülmüştür.

Aslında Padişah ve Hükümet, Meclisin İstanbul'da toplanması halinde Temsil Heyetinin etkinliğinin zayıflayacağı ve Parlâmentoyu kendilerinin yönlendirebilecekleri hesabı içindeydiler.

Buna karşılık Mustafa Kemal, Millî Meclisin düşman topraklarının ezici baskısı altında serbestçe irade beyan edemeyeceğini, eğer Meclis millî haklara sahip çıkarsa er geç dağıtılacağına inanıyordu. Ne kamuoyu, ne de arkadaşları İstanbul ile ilgiyi keserek Anadolu'da millî bir hükümet kurmaya henüz hazır değillerdi. Dolayısıyla, O bütün gücü ile Müdafaa-i Hukuk örgütünü genişletmeyi ve seçimlerde Meclis'te güçlü bir grup oluşturacak bir sonuç elde etmeye yöneldi. Bunun için adayların Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtınca belirlenmesi, bağımsız adaylar için üç yüz imzalı öneri yapılması esasları kabul edildi. Mustafa Kemal de Erzurumluların beş yüz imzalı bir önergesi ile aday gösterildi ve oradan milletvekili seçildi.

Komutanlar toplantısında temsilci milletvekilleri ile Eskişehir yakınlarında Seyitgazi'de görüşülmesi kararı alınmıştır. Milletvekilleriyle temas kolaylığı olması ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı bulunması nedeniyle Temsil Heyeti, Ankara'ya hareket etti. O günün şartları içinde Sivas'tan Ankara'ya 10 günde gelindi. Geçtikleri yerlerde olduğu gibi, Ankara Mustafa Kemal'i büyük coşkuyla karşıladı. Binlerce halk ve bini aşkın atlı millî müfreze, seymenler yol kenarlarını şehrin dışından itibaren doldurmuşlardı. Manzara Mustafa Kemal'in gözlerini yaşartmıştı¹⁷⁰. *Olay Ankara için de son derece önemliydi. Ankara'nın millî harekete gösterdiği yoğun ilgi, şehrin kaderini baştan başa değiştirdi. 27 Aralık'tan itibaren Ankara Millî Mücadele'nin kâbesi haline geldi.*

Ankara'ya gelmekten maksat, Meclis açılmadan önce milletvekilleri ile görüş birliği sağlamaktır. Mustafa Kemal, Ankara'ya gelen milletvekillerine vatanın kurtuluşu ve istiklâlin kazanılmasının, düzenli bir teşkilâtla mümkün olabileceğini, dolayısıyla İstanbul'da açılacak Millî Meclis'te güçlü ve sağlam bir grubun kurulmasının zorunlu olduğunu vurguladı. Bunun için Erzurum ve Sivas Kongre kararlarını benimseyen bir Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmalıydı. Mustafa Kemal Millî Meclisin İstanbul'da saldırıya uğrayacağına, millî haklara sahip çıkılması halinde dağıtılacağına inanıyordu. Buna karşı düşündüğü tedbir, kendisinin Meclis Başkanı seçilmesi idi. Bu takdirde Başkan sıfatı ile Meclis'i Ankara'da toplamak ve mücadeleyi Ankara'dan yürütmek mümkün olacaktı. Görüştüğü kimseler, bu düşünceye katıldılar ve bu yolda çalışacaklarına söz verdiler¹⁷¹.

Fakat İstanbul'da hava farklıydı. Padişah toplanacak olan Meclis'i etkisi altına almak, İstanbul-Anadolu ayrılığını kaldırmak suretiyle Temsil Heyetini lüzumsuz hale sokmak istiyordu. Ali Rıza Paşa

Hükümeti ise, haliyle aynı görüşü paylaşmakta, milletvekillerinin Ankara'da ön toplantı yapmalarına karşı çıkmakta, hükümetin ortaklık kabul etmediği gerekçesiyle Amasya görüşmelerinde söz verildiği halde, Millî harekete destek verdiklerini için görevden alınan asker ve memurlarla ilgili düzeltmeleri yapmamakta, tam tersine onların yerlerine yenilerini atamakta ısrar etmekteydi. Özellikle başından beri Millî Mücadeleyi canla başla destekleyen ve Mustafa Kemal'e en önce ve en kolay ayak uyduran Ali Fuat Paşa'nın yerine Ahmet Fevzi Paşa'yı atamakta ısrar etmekteydi. Ankara'dan uzaklaştırılmış olan Muhittin Paşa'nın yerine Ziya Paşa'yı, Konya'dan Albay Fahrettin (ALTAY) Bey'in yerine Nurettin Paşa'yı göndermek için direnmekteydi. Hükümet, Anadolu'dan güç almak yerine onu etkisizleştirmek çabası içinde görünmekteydi. Ancak, işgal güçlerince Hükümet Anadolu ile işbirliği halinde görülüyordu. Nitekim İtilâf Yüksek Komiserleri, Harbiye Bakanının talimatları yerine getirmeyip itaatsizlik ettiğini ileri sürmekteydiler. Esasen, bir süre sonra onun görevden alınmasını isteyeceklerdir. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulması ve Millî Meclis'in toplanması hazırlıklarına paralel olarak İngiltere'nin tutumu gittikçe sertleşmekte idi.

Aslında, Ali Rıza Paşa, güç şartlar altında çalışmaktaydı. Bir tarafta işgal kuvvetlerinin sürekli baskılarını göğüslemek, diğer taraftan Padişahın çizgisini korumak zarureti, öte taraftan da Anadolu'ya ters düşmemek gayreti içinde bocalamaktaydı.

F. Meclisi Mebusanın Açılmasından İstanbul'un İşgaline giden yol

1. İngiliz baskısı ile Harbiye Bakanı ve Genel Kurmay

Başkanı görevden almıyor.

Bu gelişmeler içinde, Mebuslar Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Seçilen 140 Milletvekilinden 72'si açılışa hazır bulundu. Padişah rahatsızlık bahanesiyle açılışa katılmadı. Esasen Meclis'in toplanmasını istemeye istemeye kabullenmişti^{172a}. Dolayısıyla nutkunu İçişleri Bakanı okudu. Meclis'in önündeki en önemli sorun, başkan seçimi idi. Seçim 31 Ocak'ta yapıldı. Başkanlığa 3. Tur oylamada İstanbul Milletvekili Reşat Hikmet seçildi. Hüseyin Kâzım Kadri, Birinci Başkan Vekili, Hoca Abdülaziz Mecdi de İkinci Başkan Vekili seçildiler.

Halbuki Ankara görüşmelerinde Mustafa Kemal'in Başkan seçilmesi öngörülmüştü. Ayrıca Meclis'te Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulması gerekiyordu.

Anlaşıldığına göre, milletvekillerinin kararları İstanbul'da değişmişti. Saray İngiliz yanlısı bir politika izliyordu. Hükümet işgal kuvvetlerinin ağır baskısı altındaydı. Hükümet ortaklık kabul etmediği gibi, Temsil Heyeti'nin işlere müdahalelerine karşıydı. Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmasını ve Mustafa Kemal'in başkan seçilmesini Meclis'in dışarıdan yönetildiği izlenimi vereceği ve İtilâf Devletlerinde tepki uyandıracığı görüşünün, Hükümete hâkim olduğu anlaşılmaktadır^{172b}.

Bu itibarla daha sonra oluşturulan gruba Müdafaa-i Hukuk yerine Felah-ı Vatan Grubu adı verildiği görülmektedir.

Esasen İngilizler, Meclis'in açılmasından ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin icraatından memnun değillerdi. Çok istedikleri halde, Damat Ferit Paşa'yı iş başına getirememişlerdi. Özellikle Harbiye Bakanı ve Genel Kurmay Başkanını Anadolu harekâtının destekçileri olarak görmekteydiler. Dolayısıyla 20 Ocak'ta Cemal Paşa ile Cevat Paşa'nın Kuvayı Millîye'yi destekledikleri gerekçesiyle, yirmi dört saat içinde istifalarını istediler. Adı geçen paşalar, kabinenin kalmasını tercih ile istifâ ettiler. Durumdan haberdar edilen Mustafa Kemal buna şiddetle karşı çıktı. Ona göre, İngilizlerin bu girişimi,

devletin istiklâlîne kesin bir tecavüzdü ve bu istek yerine getirilmemeliydi. Ancak Sadrazam Ali Rıza Paşa bu görüşü paylaşmıyordu. Ona göre, kabine önce toptan çekilmeyi düşünmüş, fakat Meclis'in henüz görüşmelere başlamadığı gerekçesi ve Cemal Paşa'nın önerisiyle bundan vaz geçilmiştir. Meclis bir iki güne kadar toplanacak ve konu Meclis'e sunulacaktır. Temsil Heyetince bir girişim yapılmamalıdır. Çünkü söz sahibi, Mebuslar Meclisidir. Bakanlar en az zararlı yolu seçmişlerdir. Müdahalelere son verileceği, Cumartesine kadar bildirilmezse kabine iktidardan çekilecektir. Görüldüğü gibi, Sadrazam, İngilizlerden çok Mustafa Kemal'i hedef almış intibasını vermektedir. Hakikatte bu durum İstanbul ile Ankara'nın takip ettikleri politik metot ayrılığında kaynaklanmaktaydı.

İstanbul'da Padişah dahil, hiçbir devlet adamında gerekirse mütarekeyi feshedip mücadeleye girmek, savaş yolu ile netice olmak fikri yoktu. Düşündükleri şey, siyasî yoldan mesele çıkarmadan uysal davranmak, galiplerin, hoşgörü ve merhametine sığınarak mümkün olanı kurtarmaktır. Halbuki Mustafa Kemal'e göre, *“insaf ve merhamet dilenmekle millet işleri, devlet işleri görülmez. Milletten bağımsızlığı ve şerefi korunamazdı. Bir millet mevcudiyet ve istiklâli için fedakârca girişimlerde bulunduğu sürece başarılı olmaması mümkün değildir. Bu da düşmana zelilane boyun eğemekle değil, fedakârca direnmekle mümkün olabilirdi.”*

Mustafa Kemal, İstanbul'daki milletvekillerinden olaya karşı şiddetli bir tepki göstermelerini istedi. Olay devletin bağımsızlığına karşı bir tecavüzdür. Gösterilecek tepki bağımsızlığın korunması için kutsal bir mücadeledir. Bu konuda ilk görev milletvekillerininindir. Bu tecavüz Barış Konferansına, Avrupa Milletlerine, İslâm dünyasına ve memleketin her yanına duyurulmalıdır. İngiliz tecavüzü geri alınmadığı takdirde, Meclisin görevi Anadolu'ya geçmek ve milletin idaresini ele almaktır¹⁷³.

M. Kemal, milletin haklarını koruyamayan hükümetin, güvensizlik oyu verilerek düşürülmesini, yeni hükümetin Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulmasını istemekteydi. Meclis'teki Temsil Heyeti mebusları, Meclis Başkanını seçip çalışma dönemine girdikten sonra, bu olay nedeniyle hükümetin kendiliğinden çekileceğini, dolayısıyla Sadrazamla görüşüp tehlikeyi kendisine anlatacaklarını belirterek beklenilmesini önerdiler (24 Ocak 1920)¹⁷⁴.

Nisbeten yumuşatılan bu havada, Harbiye Bakanlığına, Temsil Heyetince de uygun görülen Mustafa Fevzi (ÇAKMAK) Paşa atandı. Dahiliye Bakanlığında, Anadolu'nun tepkisini çeken Damat Şerif Paşa'nın yerine, Bursa Valisi Ebubekir Hâzım (TEPEYRAN) Hariciye Bakanlığında Safa Bey getirildi. Genel Kurmay Başkanlığına ise daha sonra 16 Şubatta Şevket Turgut Paşa atandı.

Diğer taraftan hükümetçe 30 Aralık 1919'da hazırlanıp Padişahın onayına sunulan Mustafa Kemal'in askerlik mesleğinden çıkarılması nişan ve madalyalarının geri verilmesi ile ilgili işlem, bir mahkeme kararına dayanmadığı gerekçesiyle iptal edilmiş, adı geçen askerlikten ayrıldığı, fakat uzaklaştırılmadığı için nişan ve madalyalarının iade edilmesi Vahidettin tarafından 3 Şubat 1920'de onaylanmıştı¹⁷⁵. Ancak Takvim-i Vekayi'de yayımlanması gereken irade, İngilizleri tahrik etmemek gerekçesiyle yayınlanmamış, durumun gizli tutulması, Mustafa Kemal Paşa'dan rica edilmişti.

9 Şubat'ta Ali Rıza Paşa Hükümeti, Meclis'ten güvenoyu istedi. Hükümet programında, Anadolu ile iletişimin sağlandığı, Meclis'in açılmasının başarılı olduğu vurgulanıyor, iç işlerinde öteden beri ıslahata ihtiyaç olduğu, bunun için yerel yönetim yetkilerinin arttırılacağı, yabancı uzmanlar denetiminden

yararlanılacağı, Barış Konferansında Wilson İlkelerinin savunulacağı belirtiliyordu. Oldukça coşkulu görüşmelerden sonra hükümete büyük çoğunlukla güvenoyu veriliyordu.

2. Mebuslar Meclisi'nin Yaptığı En Önemli İş:

Misak-ı Millî'nin Kabulü

Hükümete güvenoyu veren milletvekillerinin büyük çoğunluğu Felah-ı Vatan Grubu üyeleridir. Grubun en önemli icraatı Misak-ı Millî'yi Meclis'ten geçirmesidir. Misak-ı Millî , Millî And nedir? Neleri kapsamaktadır? Önemi nedendir?

Misak-ı Millî, Millî Mücadele'nin siyasî amacını gösteren bir belgedir. Özü Erzurum ve Sivas Kongre kararlarına dayanmaktadır. Seçimlerden sonra, Ankara'da milletvekilleriyle yapılan görüşmelerde, Meclis'te tutulacak yol görüşülürken, millî hedefleri gösterir bir siyasî program hazırlamak gereği duyulmuştu. Ankara'da hazırlanan taslak Temsil Heyeti üyelerinden Trabzon Milletvekili seçilen Hüsrev (GEREDE) Bey tarafından İstanbul'a götürülmüş ve 22 Ocak 1920 tarihli gizli oturumda okunmuştur. Toplantılara katılan milletvekillerinin hatıralarından anlaşıldığına göre, Ankara'dan gönderilen metinler, Meclis Genel Kurulu'nun kabul edebileceği toplu bir şekilde sokulmuştur¹⁷⁶. Metin bir girişten sonra altı maddeden oluşmaktadır:

1. *Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap çoğunlukla meskûn olup 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin imzalanması sırasında hasım orduların işgali altında kalan kısımların geleceği, halkın serbestçe beyan edecekleri oylara göre tayin edilmek gerektiğinden adı geçen mütareke hattının içinde ve dışında din, ırk bakımından birleşik olan, birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık hisleriyle dolu, etnik ve sosyal haklarıyla çevre şartlarına tam uyum gösteren Osmanlı-İslâm ekseriyetinin oturduğu kısımların tamamı hakikaten veya hüküm yoluyla, hiçbir sebeple birbirlerinden ayrılamaz bir bütündür.*

2. *Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda halkoylaması ile Anavatana katılmış olan üç il için (Elviye-i Selase) gerektiğinde tekrar serbestçe halk oylamasına başvurulmasını kabul ederiz.*

3. *Türkiye barışına bırakılan Batı Trakya'nın hukuki durumun saptanması da orada oturanların tam bir serbestlik içinde beyan edecekleri oylarıyla belirlenmelidir.*

4. *İslâm Halifeliğinin ve Osmanlı saltanatının başkenti ve Osmanlı Hükümetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü tehlikeden uzak kalmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaret ve ulaşımına açık olması hakkında bizimle diğer ilgili bütün devletlerin birlikte verecekleri karar geçerli olacaktır.*

5. *İtilâf Devletleri ile hasımları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan anlaşma esasları çerçevesinde, azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkın aynı haklardan yararlanmaları şartıyla bizce de kabul edilecektir.*

6. *Millî ve İktisadî gelişmemizin imkân dahilinde gelişmesi ve daha çağdaş bir düzenli yönetimle işleri yürütmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de tam bir bağımsızlığa ve serbestliğe ihtiyacımız vardır. Bu hayatımızın ve geleceğimizin ana şartıdır. Bu sebeple siyasî, adli ve malî vesair gelişmemize engel olacak kayıtlara karşıyız. Gerçekleşecek borçlarımızın ödenmesi şartları da bunlara aykırı olmayacaktır. 28 Ocak 1920¹⁷⁷.*

Misak-ı Millî Meclis'in gizli oturumlarında ele alınmış, gizli tutulmaya çalışılmış, ancak 17 Şubatta Edirne Milletvekili Şeref Bey'in önerisi üzerine bütün dünya parlâmentolarına ve basına açıklanmıştır.

Misak-ı Millî özet olarak Erzurum ve Sivas Kongre kararlarını kapsamaktadır. Tam bağımsız bir devleti öngörmekte ve bunun gerekli asgarî şartlarını ortaya koymaktadır. Belge Millî Mücadele boyunca devletin siyasî pusulası vazifesi vazifesi görmüştür. Mebusan Meclisi'nin dağılmasından sonra, Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclis'i de aynı programı benimsemiş ve 18 Temmuz 1920 günkü oturumunda Millî Misak'ı gerçekleştirmeye and içmiştir.

3. Temsil Heyeti Devam mı-Tamam mı?

Mebuslar Meclis'inin Felah-ı Vatan grubunu oluşturması, Ali Rıza Paşa Hükümetine güvenoyu vermesi, Misak-ı Millî'yi kabul etmesi, İngilizleri kızdırmıştı. İngiliz Yüksek Komiseri, Milliyetçi liderlerin Ali Rıza Paşa Hükümetini avuçlarının içine aldıkları görüşündeydi. Yüksek Komiser Damat Ferit Paşa'nın tekrar işbaşına getirilememesinden, Anzavur ayaklanmasının başarısızlığından yakınmaktaydı. Ona göre, Parlamento, milliyetçi askerî teşkilâtın İstanbul'daki siyasî bir parçası durumundadır. Türkiye'ye ağır barış şartlarını kabul ettirebilmek için silâh kullanmak gerekecektir¹⁷⁸. Bu arada Gelibolu'daki Akbaş cephaneliğinin Köprülülü Hamdi Bey tarafından boşaltılması, Maraş'ın Fransız işgal güçlerini çekilmeye mecbur etmesi, bardağı taşıran son damlalar oldu. İngiliz Başbakanı Lloyd George öteden beri sertlik taraftarıydı.

Diğer taraftan Padişah da Hükümetten memnun değildi. Hükümetin Temsil Heyetiyle anlaşıp Mebuslar Meclisini açmasından ve onun etkisine girmesinden rahatsızdı. "*Zat-ı Şahane*" bu hükümeti intikal hükümeti olarak değerlendirmekteydi.

Ankara'da Mustafa Kemal de hükümetten şikâyetçiydi. Özellikle hükümetin 14 şubat 1920 tarihli genelgesi onu sinirlendirmişti. Bu genelgede Meclis toplandığına göre, Meclis'ten başka yerde millî irade adına konuşmaya imkân kalmadığı belirtilerek, hükümet işlerine müdahale şeklindeki her hareketin cezalandırılacağı belirtiliyordu¹⁷⁹. Nitekim Ali Rıza Paşa 19 Şubatta Felah-ı Vatan grubuna gelerek Kuva-yı Millîye'nin hükümet işlerine karışmamasını, Maraş'ta çatışmaların durdurulmasını, İstanbul'ca atanan şahsiyetlerin serbestçe iş görmelerine karışılmamasını istemekteydi¹⁸⁰.

Buna karşı Mustafa Kemal 17 Şubat 1920 tarihli bir genelge ile Cemiyetin millî iradenin tecelli ettiği Mebuslar Meclisi'nin açılmasını sağladığını, millî davaya uygun ilkeler çerçevesinde bir barış yapılıncaya kadar millî birliği koruyacağını, bu bakımdan milletin hür yaşama temeline dayanan millî teşkilâtın vatanın her köşesinde kökleşmesine devam edilmesini istedi¹⁸¹. Ayrıca Rauf Bey'e 21 Şubatta gönderdiği talimatlarda özetle: "*Sadrzamanın Felah-ı Vatan grubundaki tartışmasından anlaşıldığına göre, Hükümet Meclis'den aldığı güvenoyuna dayanarak Kuva-yı Millîye'nin ülkedeki nüfuz ve etkisini açıkça yok etmeye çalışıyor. Millî Mücadele'ye karşı tavır alan şahsiyetleri yeni görevlere atamakta ısrar etmesi bunun kesin belirtisidir. Bu gibilerin göreve başlamasına göz yumulmayacak ve hemen geri çevirileceklerdir. Bu gibi durumlar karşısında grup üyelerinin susmayıp kesin tavır almaları, mukaddes Kuva-yı Millîye gayelerinin gerçekleşmesi ve hükümet işlerinin bu açıdan denetlenmesi gerekir. Sadrzama ve Dahiliye Bakanına, Kuva-yı Millîye'nin kesin sonuç alınmaya kadar devam edeceği açıkça söylenmelidir... İtilâf Devletlerince İstanbul'un Osmanlı egemenliğinde bırakılacağı haberi ne kadar sevindiriciyse, İzmir ve Adana cephelelerinde savaştan vaz*

geçilmesi konusundaki istekleri, o kadar hayret vericidir. Hükümetin Maraş ve Urfa'dan ileri geçilmemesi teklifine karşılık, Fransızların Adana'yı derhal boşaltmaları istenmelidir. Aksi halde bu ateşin Halep ve Suriye'ye sıçramak üzere bulunduğu, Fransızlara anlatılmalıdır... Bunca haksızlıklara, zulme, hatta katliamlara karşı feryat eden suçsuz bir milleti susturmak zulmü, bizden istenmemelidir.... Akbaş cephanesinden bir kısmının İngilizlere geri verilmesi için hiçbir yardımda bulunamayız. İngilizlere boş bir fişek kovanını bile vermemek gerekir. İtilâf Devletlerine karşı böyle yapmacık hareketlerle merhamet uyandırmak, barış şartlarının hafifletileceğini düşünmek gafletten başka bir şey değildir." Aynı gün M. Kemal, Rauf Bey'e gönderdiği üçüncü bir telgrafta üç konuda cevap istedi: 1. Hükümetin Kuva-yı Millîye'nin devamına taraftar olup olmadığını bildirilmesi. 2. Felah-ı Vatan Grubu tam bir güvenlik ve serbestliğe sahipse, Kuva-yı Millîye'nin dağıtılması lüzumuna inanıp inanmadığı 3. Vatanın çıkarları açısından millî teşkilatın ortadan kaldırılması tercih edildiği takdirde, İzmir, Maraş ve öteki cephelerde düşmana karşı gerekli tedbirlerin hükümetçe nasıl sağlanacağı. M. Kemal bunca emekle meydana getirilen millî birliğe ve Kuva-yı Millîye'ye vurulacak darbelere karşı kesin tedbir alınmasının gereklerine işaret ettikten sonra, "biz elimizdeki kuvveti iyi koruyamadığımız takdirde, dış güçlerin de bize değer vermeyeceklerini hatırlatıyordu" 182.

Aslında konu, Meclis toplandığına göre, Kuva-yı Millîye'nin, onun temsilcisi Temsil Heyeti ve onun başkanı, yürütücüsü, ruhu olan M. Kemal'in faaliyetine devam edip etmemesi meselesidir. Hükümet açısından, Meclis faaliyette bulunduğuna göre, Temsil Heyeti yani Mustafa Kemal artık geri plâna çekilmeli, devlet işlerine müdahale etmemeliydi. Müdafaa-i Hukukçuların desteği ile Meclis'e giren bir kısım milletvekillinin de böyle düşündükleri anlaşılmaktadır. M. Kemal tarafından bir konuda fikri sorulan 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da bazı şartlarla aynı görüşü paylaşmaktadır. İşgal kuvvetleri ile Saray'ın amaçlarının da bu olduğu apaçık bilinmekteydi.

Temsil Heyeti'nin varlığının tartışma konusu olduğu bu günler, Millî Mücadele'nin en hassas dönemlerinden birini teşkil etmektedir.

Vatanın işgal edilen topraklarından düşman çizmelerinin çekildiğini görmeden, milletin yegâne ümidi haline gelen ve Türkün hak isteyin sesini dünya âleme duyuran Kuva-yı Millîye'yi dağıtmak doğru olabilir miydi?

İngilizlerin İstanbul'un Türklerin elinden alınmayacağı, bunun için Kilikya'da Ermeni kıtalinin durdurulması ve Anadolu'da müttefik kuvvetlere yapılan düşmanca hareketlere son verilmesi yolundaki teklifleri gerçeği ne derece yansıtmaktaydı? Çünkü Maraş'ta Ermeni kıtali değil, Fransız üniforması altında Ermeni zulmü ve saldırısı vardı. Kuva-yı Millîye bunu engellemiş ve Maraş'ı kurtarmıştı. Batıda ise nüfusun Türk çoğunluğuna ve Wilson İlkelerine rağmen, mütareke hükümleri çiğnenmiş, İzmir ve çevresi işgal, halk yoğun bir zulüm ve baskı altına alınmış, durum uluslararası bir komisyonun raporu ile belgelenmişti. O sıralarda Yunan ordusu takviyeler almaktaydı. İşgalin genişletilmesi söz konusuydu.

Bu şartlar içinde, Kuva-yı Millîye'yi dağıtmak, eğer hıyanet değilse, affedilmez bir gaflet eseri değil miydi?

Nitekim müttefikler Yunan ilerlemesini kolaylaştırmak amacıyla Kuva-yı Millîye'nin 3 km geriye çekilmesini istediler. Ali Rıza Paşa Hükümeti bu teklifin niçin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını

açıkladı ise de bunun bir faydası olmadı. Yunan birlikleri saldırıya geçerek Gölcük yaylası ve Bozdağı işgal ettiler¹⁸³.

Ali Rıza Paşa hükümeti, daha öncede ifade edildiği gibi Sarayın güvenine sahip değildi. İşgal kuvvetlerinin ağır baskısı altındaydı. Meclis’de tabanı olmadığı gibi, izlediği politika dolayısıyla M. Kemal ile de çatışma halindeydi. Çaresiz istifa etti (3 Mart 1920).

4. Ali Rıza Paşa’nın İstifâsı ve Salih Paşa Hükümeti

İşgalcilerin arzusu, emirlerine kayıtsız şartsız boyun eğecek bir hükümetin oluşmasıydı. Saray İngilizlere sempatik gelecek bir hükümetten yanaydı. Gönlündeki aday enişte Damat Ferit Paşa’ydı. Mustafa Kemal ise, Kuva-yı Millîye’ye ters düşmeyecek bir hükümet istemekteydi. Meclis de güvenine sahip bir hükümet kurulması görüşündeydi.

Hükümetin istifâsı Meclis’te ve Anadolu’da telaşa yol açtı. Buna sebep Damat Ferit Paşa’nın tekrar işbaşına getirilmesi ve Meclis’in dağıtılması ihtimaliydi. Meclis’deki Kuva-yı Millîyeciler bu ihtimalin önlenmesi için, M. Kemal’in girişimlerde bulunmasını istemekteydiler! M. Kemal önce milletvekillerine görevlerini hatırlattı. *“Ali Rıza Paşa Hükümeti İtilâf Devletlerinin durmadan işlerimize karışmasından dolayı istifâ etmiştir. Batıda Kuva-yı Millîye, mukaddes vatanı ele geçirmeye çalışan düşmanla çarpışmakta, her karış toprağı fedakâr evlatlarının kanyla sulamaktadır. Hiçbir güç milletimizi tarihin emrettiği bu görevden alıkoyamayacaktır... Vatan ve milletimizin her fedakarlığına hazır olan milletimizin kutsal heyecanını ancak milletin tam olarak güvenini kazanmış bir hükümet yatıştırabilir. Bu millet bu tarihi günlerde, millî iradenin mutlak vekâletini haiz olan milletvekillerinin kat’i kararlarını sabırsızlıkla beklemektedir.”*

Ayrıca Padişah’ı da şahsen telgrafla uyardı. Millî vicdanı tatmin etmeyecek bir kabine reisine tahammül edilemeyeceğini, aksi durumun Osmanlı tarihinde görülmemiş üzücü olaylara yol açacağını hatırlattı. Asıl önemlisi keza o gün (4 Mart 1920) bütün komutanlara, valilere, mutasarrıf ve Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetlerine Ali Rıza Paşa’nın istifâsı duyuruldu. Ferit Paşa veya ona benzer birinin iş başına gelmesi halinde, buna milletin katlanmayacağını çok sert bir ifade ile Saray’a, Millî Meclise ve basına, bir dakika kaybedilmeden duyurulmasını istedi¹⁸⁴. Bunu takiben Saray telgraf yağmuruna tutuldu.

Diğer taraftan İstanbul’da Meclis Başkanı ve başkan vekilleri Saray’a giderek hükümet bunalımına yol açılmaması için Meclis’in ve çoğunluğun görüşünün alınmasını Ferit Paşa veya adamlarının hatta Tevfik Paşa’nın seçilmesinin bunalıma yol açacağını, Başkatip aracılığı ile Padişah’a duyurdular. Padişah, *“durumun icabına göre birini seçeceğim. Onun arkadaşlarını seçmesine karışmam. Ancak ona grup ile anlaşmasını tavsiye edeceğim”* cevabını verdi¹⁸⁵.

Vahidettin eniştesi Damat Ferit’i işbaşına tekrar getirmeyi istemekle beraber, Anadolu’nun ağır baskısı altında bunu gerçekleştiremedi. Meclis’ten bakan almaması kaydıyla, hem Anadolu’ya ve hem de Meclis’e ters gelmeyecek birini, Salih Paşa’yı sadrazam olarak atadı. Paşa bu görevi istemeye istemeye kabul etti 8 Mart 1920¹⁸⁶.

Sadrazam, Padişah’ın isteği doğrultusunda kabineye Meclis’ten kimseyi almadı. Kabinede Harbiye, Dahiliye ve Hariciye Bakanları ile Şeyhülislam yerlerini korudukları gibi, eski kabineden üç üyenin

görev alanları değişmişti. Özetle Salih Paşa Hükümeti, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin bir devamı görünümündeydi. Hükümete Felah-ı Vatan Grubu'ndan kimse alınmamış, dışarıdan alınacak üyelerin tespiti için de Grubun düşüncesi sorulmamıştı. Rauf Bey'e göre, bu hükümet Damat Ferit Paşa'ya zaman kazandırmak için Saray'ın bir tertibidir. Grubun eğilimi kabineye güvenoyu vermemek yolundaydı¹⁸⁷.

Anlaşıldığına göre, bu renksiz hükümetten Saray memnun olmadığı gibi Meclis de memnun değildi. Ama hükümete esas darbe işgal kuvvetlerinden geldi.

5. İstanbul'un Resmen İşgali ve Salih Paşa'nın İstifâsı

İngilizler Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulmasından, Meclis'in toplanması ve Anadolu'nun etkisine girmesinden, Maraş olaylarından memnun değillerdi. Lloyd George öteden beri Türklere ağır barış şartları kabul ettirmekten yanaydı. 28 Şubat'ta Londra Konferansında, Maraş'ta Ermeni katliamının yapıldığı bahanesiyle İstanbul'da Hükümet binalarının işgali, Sadrazam ile bazı bakanların tutuklanması konusu üzerinde duruldu ve bu konuda İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri de Robeck'in fikri soruldu. Amirale göre, direnişi kırmak için boş yere İstanbul Hükümeti nezdinde girişimde bulunmaktansa fiili olarak harekete geçmek ve İstanbul'u işgal etmek gerekmektedir. Barış şartları ağır olursa, bunu Türklere kabul ettirmek için silâh kullanmak lüzumu vardır. Barış şartları hafif olursa, barışı kabul edecek Türkleri Sultanın etrafında toplamak mümkün olacaktır. Ona göre, genellikle Türkiye'yi parçalamayı öngören teklifleri, değil Mustafa Kemal'e, herhangi bir Türk partisine kabul ettirebilmek şüphelidir. Sert barış Anadolu'daki Hristiyanlar için de tehlikeli olur. Bunun için İstanbul'un işgali şarttır¹⁸⁸. Konferansın 5 Marttaki toplantısında, Lloyd George, sözde Kilikya katliamını cezalandırmak, ağır barış şartlarını Türkiye'ye kabul ettirmek için İstanbul'un işgal edilmesi, Mustafa Kemal'in azlettilmesi (İngiliz Başbakanı Mustafa Kemal'i Erzurum Valisi Sanıyordu!) gerekiyordu. Ona göre, Türkiye'de halen 160,000 itilâf askeri bulunmakta, Türk kuvveti bunun ancak yarısı kadardır. Dolayısıyla barış şartlarını zorla kabul ettirebilecek durumda olduklarını belirterek Yüksek Komiserler için bir talimat tasarısı görüşülmesini istedi. Bu görüşmelerde Yunanistan Başbakanı Venizelos'un devreye girdiği görülmektedir. Venizelos'a göre, Mustafa Kemal blöf yapmaktadır. Türkiye çökmüştür. Yunanistan, Türkiye'ye barış şartlarını kabul ettirebilecek güce sahiptir. Bunu bir iki tümenle başarabilir. İtilâf Devletleri İstanbul, Üsküdar ve Bandırma'yı işgal ederlerse, Yunanlılar da Afyon'a kadar ilerleyip Türkleri barışa zorlayabilir. Bu arada Doğu'da iyice silâhlandırılacak Ermenilerin de kendilerini savunmaları sağlanabilir. Bu görüşleri İngiliz Başbakanının da paylaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim 10 Mart 1920'deki toplantıya Venizelos'un da çağırıldığı görülmektedir. Bu toplantıda İstanbul'un işgal edileceği, Erzurum'un Ermenistan'a, İzmir ve Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi, Harbiye Nezareti, PTT ve Polis'in denetim altına alınması, Mustafa Kemal'in bertaraf edilmesi, Türkler şiddete başvururlarsa, barış şartlarının daha da ağırlaştırılması, barış Türklerce kabul edilip uygulanıncaya kadar İstanbul'un işgal altında tutulması kararlaştırıldı. Meclis şimdilik kapatılmayacak, ancak tehlikeli sayılan millî liderler tutuklanacaktı¹⁸⁹.

Bu kararlar, İtalyan delegasyonundan biri tarafından Millîcilere sızdırıldı ve Kuva-yı Millîye liderlerinin şehirden ayrılması gerektiği hatırlatıldı. Rauf (ORBAY) haberi 11 Mayıs'ta M. Kemal'e ilettili. Ona göre, *"Bu millî hareketten yana olanları kaçırmak için bir blöf, ya da Meclis'i kapatmak ve Damat Ferit'i işbaşına geçirmeyi amaçlayan bir düzendi. Her iki ihtimale karşı buradan hiçbir yere*

gidilmeyecek, işin sonuna kadar namus görevi yerine getirilecektir”. Mustafa Kemal, her zamanki gerçekçi tutumu ile olayı değerlendirmiş, İstanbul işgal edileceğine göre, gelecekteki girişim ve hareketler de Anadolu’da bulunması gerekli kişilerin Rauf Bey başta olmak üzere, Ankara’ya ulaşmaları için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti¹⁹⁰. Meclis’deki Kuvayı Millîyeci liderler, ancak Meclis kapatılacak olursa, Anadolu’ya geçilmesini uygun bulmuşlardı.

İstanbul 16 Mart 1920’de sabah saat altıdan itibaren işgal edildi. Önce Şehzade başındaki X. Kafkas Tümeni karargâhı basıldı. Uykudaki erler şehit edildi. Harbiye ve Bahriye Bakanlıkları işgal edildi. Şehirde sıkıyönetim ilân edildi, millîyetçi liderler işgal kuvvetlerince zararlı görülen şahıslar tutuklandılar. *“İtilâf güçleri muharebe ile girilen bir şehre girer gibi İstanbul’u yeniden işgal ettiler.”*

İşgalin fiilen başlamasından saatler sonra, 16 Mart sabahı İtilâf Devletleri Hükümet’e işgal notasını verdiler. Notada İstanbul’un o gün saat 10’dan itibaren işgal edileceği, bunun barış anlaşmasının imzalanmasına kadar devam edeceği bildirildikten sonra, Bâbüalî’den Mustafa Kemal ve öteki millîci liderleri reddetmesi isteniyor, aksi halde barış şartlarının ağırlaştırılacağı, verilmiş olan ödünlerden vazgeçileceği belirtiliyordu¹⁹¹.

Nota ekinde de Harbiye ve Bahriye Bakanlıklarının işgal, haberleşmenin sansür ve denetime tabi tutulacağı, PTT’nin kontrol edileceğini, asayişin muhafazası için basına ve polise denetim uygulanacağı bildiriliyordu¹⁹². Halka yayınlanan bildirimlerde ise: *“İşgalin geçici olup, amaç Padişah’ın otoritesini yıkmak değil aksine güçlendirmektir. İtilâf Devletlerinin İstanbul’u Türklerden almak gibi bir niyetleri yoktur. Ama taşrada umumi karışıklık veya katliam gibi olayların meydana gelmesi halinde, bu karar değişebilecektir. Bu hassas dönemde herkesin işiyle gücü ile meşgul olup asayişin muhafazasına yardım etmesi, özetle herkesin Padişah’ın emirlerine itaat etmesi gerekmektedir. Sözü edilen entrikalara karışmış olan bazı kimseler tutuklanmışlardır. Bunlar yaptıklarından ve onun sonuçlarından dolayı hesap vereceklerdir”*¹⁹³.

Görüldüğü gibi, bağlaşıklar İstanbul’u barış anlaşmasına kadar bir rehin gibi tutmak, onu bir şantaj aracı gibi kullanmak istemektedirler. İstedikleri diğer bir husus da Anadolu harekâtının kınanması, Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanından beri Anadolu ile başlayan yakınlaşmaya son verilmesi ve hatta Mustafa Kemal’e karşı cephe alınmasıdır. Buna karşılık Padişah’a destek verilmekte ve halktan onun emirlerine itaat edilmesi istenmektedir!

Nota İtilâf temsilcilerince Padişah’a sunulduğunda, onun cevabı: Müttefik devletlerle daima iyi ilişkiler içinde olmak istediği, işin bu raddeye gelmesinden dolayı üzüntü duyduğu ve belgeyi almış olduğu şeklindedir¹⁹⁴. Bu sözlerde bir tepki veya kınama yoktur. Nitekim aynı gün Rauf, Meclis Başkanı yardımcısı Abdülaziz Mecdi ve Hoca Vehbi, Padişah’la görüştiklerinde, heyetin *“Meclis kararı olmadan her hangi bir belgeyi imzalamaması ve işgal devletlerinin tekliflerinin reddedilmesi”* yolundaki sözlerine Vahidettin sinirlendi. Milletvekillerinin Meclis’te sözlerine dikkat etmelerini, İngilizlerin isterlerse yarın Ankara’ya gidebilecekleri ileri sürdü ve *“Bu millet bir sürüdür. Her sürüye bir çoban lazımdır. Bu çoban da benim. Canım ne isterse onu yapacağım”* cevabını verdi¹⁹⁵.

İşgalci güçler önde gelen millîyetçi kişileri tutuklamışlardı. Tutuklanması gerekenler arasında milletvekili olan Rauf ve Kara Vasıf Meclis’den İngilizlerce zorla alındılar. M. Kemal’in aylarca önce söylediği gerçekleşmişti. *İşgalci güçlerin süngülerinin baskısı altında Meclis’in iradesini hür olarak*

*kullanamayacağı ortaya çıkmıştı. Meclis olayı protesto etti ve süngü altında hürriyet olmaz gerekçesi ile geçici ve süresiz olarak tatile girdi*¹⁹⁶.

Esasen kısa bir süre sonra Meclis Padişah tarafından resmen kapatılmıştır (11 Nisan 1920).

İngilizler Meclis'i dağıtmak, kendilerine kayıtsız şartsız boyun eğecek bir hükümetin kurulmasını sağlamak, arzu ettikleri barış şartlarını kabul ettirmek ve millî hareketi sindirmek maksadıyla İstanbul'u işgal etmişlerdi.

Millî hareketi sindirmek, Mustafa Kemal'i etkisizleştirmeyi amaçlayan işgal acaba bu hedefe ulaşabildi mi? İşgal karşısında Mustafa Kemal nasıl bir tepki gösterdi ve ne gibi önlemler aldı?

Mustafa Kemal İstanbul'un işgal edildiğın haberini, işgal henüz devam etmekte iken telgrafçı Manastırlı Hamdi (MARTONALTI)'den öğrendi ve derhal harekete geçti. Temsil Heyeti Başkanı sıfatıyla bütün askerî ve sivil otoritelerle, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezlerini İstanbul'un zor kullanılarak resmen işgal edildiğini bildirdi ve ilgililere şu tedbirleri aldırdı:

1. Geyve Boğazı ve telgraf santrali işgal, şimendifer köprüsü tahrip edilecek, Afyon ve Eskişehir'deki İngiliz birlikleri etkisiz hale getirilerek demiryolu denetim altına alınacak, Ulukışla güneyindeki tüneller tahrip edilmelidir.

2. İstanbul'da Meb'usan Meclisi dahil, Bâbîâli ve hükümet daireleri işgal altında bulunduğundan resmî makamlarla temas imkânı kalmadığından resmî ve hususî her türlü telgraf haberleşmesi kesilmiştir. Düşman tebliğlerini Anadolu'ya yayanlar, Anadolu haberleşmesini İstanbul'a verenler, casus telâkki edilerek derhal şiddetle cezalandırılacaklardır.

3. Durumun icabına ve olayların akışına göre gereken tedbirlerin alınması için, bütün askerî ve sivil memurlar, Temsil Heyeti ile işbirliği yapacaklardır.

4. Her ne şekilde olursa olsun, alınacak tedbirlerde her zamandan ziyade, kanun esaslarına uyulması hayati önemi haizdir. Özellikle vatanda yaşayan Hıristiyan ahalinin huzuruna dikkat edilecek, vatanın çıkarlarına aykırı hareket edenler din ve millîyetine bakılmaksızın kanunî işleme tâbi tutulacaklardır.

5. İstanbul'da tutuklanan Türklere karşı rehine olmak üzere, Anadolu'da bulunan İtilâf Devletleri subayları tutuklanacaktır. (Özellikle Erzurum'da bulunan Yarbay Rawlinson)^{197a}.

6. Mücadelede başarının en önemli şartı, bütün milletin yek vücut olarak hakkını istiklâlini korumaya hazır olmasıdır. Dolayısıyla Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyetinin, bir taraftan milleti fikir birliğine yönlendirerek en aşağı tabakadan halka kadar herkesi girişilen mücadelenin kutsallık ve şerefinden haberli kılması, diğer taraftan buldukları yerlerin sivil ve askerî memurları ile her konuda işbirliği yapmaları millî ve vicdani vazifelerinin bir gereğidir.

Ayrıca, işgâl olayı İtilâf Devletleri temsilcileri ile Amerikan siyasî temsilcisi nezdinde şiddetle protesto edildi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal imzasıyla gönderilen yazıda özetle şu hususlar vurgulanmaktadır:

“ İstanbul'da bulunan bütün resmî binalar ile millî istiklâlimizi temsil eden Meb'uslar Meclisi askerî güçler tarafından resmen ve zor kullanılarak işgal edilmiş, millî amaçlara uygun hareket eden bir çok vatansever kişiler tutuklanmıştır. Osmanlı milleti'nin siyasî hâkimiyet ve hürriyetine indirilen bu son darbe; hayat ve mevcudiyetini, ne pahasına olursa olsun müdafaya azmetmiş olan bizden ziyade,

yirminci yüzyıl medeniyetinin kutsal addettiği bütün esaslara hürriyet, milliyet ve vatan hisleri gibi, bugünün insan cemiyetlerine esas olan bütün ilkelere bir darbedir. Biz hukukumuzu ve istiklâlimizi müdafaa için giriştiğimiz mücadelenin kutsallığına ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşama hakkından mahrun edemeyeceğine inanıyoruz...”

Yazının sonunda bu haksız işgal protesto edilerek olay dolayısıyla meydana gelecek sorumluluğa dikkatleri çekilmekteydi.

Bundan başka, İslâm dünyasına yönelik bir bildiri de yayınlandı. Bunda İstanbul'un işgali, İslâm'a karşı düzenlenmiş bir Haçlı Seferine benzetiliyor ve bu hareketin Osmanlılardan çok, hilâfet makamını istiklâllerinin dayanağı gibi gören İslâm alemini hedef aldığı vurgulanıyordu^{197b}.

Bu gelişmeler üzerine, Salih Paşa Hükümeti, asayişsizlik gerekçesi ile yapılan işgali protesto etti. *“Müttefik kuvvetlerin bol bulunduğu İstanbul'da bir karışıklık olmadığı gibi, olmasının da beklenmediğini şikâyet konusu olan Anadolu harekâtının, İzmir'deki Yunan işgali ve bu işgalin neticesi olan dehşet ve nefretten ile geldiğini; bu işgalin daha fazla genişlemesi, Büyük Ermenistan ve Pontus Rum Devleti yaratılması söylentilerinin ortalıkta dolaşmasından kaynaklandığını ileri”* sürdü. Harbiye Bakanı Fevzi Paşa da 17 Mart 1920 tarihli bir yazı ile Şehzadebaşı Karakolu katliamını protesto etti. Diğer taraftan da Anadolu'da en kıdemli komutan olan 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın Anadolu'da komutayı üzerine almasını istedi. Bu suretle Anadolu'daki askeri birlikler İstanbul'a bağlanmış olacaktı. Yusuf İzzet Paşa bu emrin derhal yerine getirilmesini, bunu yapmaya muktedir olmayanların yerlerine birer vekil tayini ile kıt'alarını derhal terk etmelerini istedi. Konya'da bulunan 12. Kolordu Komutanı, Harbiye Bakanlığı ile haberleşemediğinden, en kıdemli komutan Yusuf İzzet Paşa'nın emrine girdiğini, Anadolu'daki diğer kolordu komutanlarına bildirdi ve onların durumlarını sordu. Kendilerini aydınlatmak için meslektaşlarınca yapılan telkinler gerek Yusuf İzzet Paşa ve gerekse Fahrettin Bey'in tutumlarında bir değişiklik meydana getirmede. Ne olacaktı? Anadolu'da bunca emekle meydana getirilen direniş hareketi, İstanbul'un güdümüne mi girecekti? Konya'nın özel durumu ve 12. Kolorduya mensup 23 ve 57, tümenlerin batı cephesiyle yakın ilişkileri olmalarından dolayı, Albay Fahrettin'in durumunun düzeltilmesi öne alındı. Bu işi çözümlenmeye Batı Cephesinde bulunan Albay Refet Bey memur edildi. Refet Bey meseleyi maharetle çözümlendi. Fahrettin Beyi ve Konya Valisi ile eşrafı Konya civarında Sarayönünde görüşmeye çağırdı. Geldiklerinde milletçe alınan kararları izah ile onları Ankara'ya gitmeye ikna etti. Ankara'da Fahrettin Bey ikna ve kısa bir süre sonra eski görevine iade edildi. Yusuf İzzet Paşa ise, Mustafa Kemal'in direktifleri doğrultusunda, kolordu subaylarınca hazırlanan tertibat ile Ankara'ya getirilmiş ve davaya kazanılmıştı. Böylece ciddi sonuçlar doğurabilecek olay millî hareket için kazanç olarak kapatılmıştı¹⁹⁸.

Salih Paşa Hükümeti, ateşkes hükümlerine aykırı hareketlerden kaçınılması, huzur ve sükûnun devam etmesi, işgal kuvvetlerine karşı nazik davranılması yolundaki tutumuna rağmen, sallantıdaydı. İtilâf Devletleri Anadolu'daki harekâttan hükümeti sorumlu tutuyorlar ve onun Anadolu hareketini açıktan kınamasını istiyorlardı. Hükümetçe bu isteğe cevap olarak hazırlanan ılımlı metinler birkaç kere gözden geçirilmesine rağmen müttefiklerce yeterli bulunmamıştı¹⁹⁹. Yansız bir politika izlemeye çalışan Salih Paşa Hükümeti, İngiliz yanlısı bir siyaset izlemeye kararlı Padişah tarafından da tutulmamaktaydı. Meclis dağılmış olduğundan Meclis desteği söz konusu olamazdı. İstanbul'un işgalinden sonra, Anadolu ile olan yollar tamamen kapanmıştı. Mustafa Kemal 19 Mart'tan beri, yeni bir

Meclis'in oluşması çalışmasına girmişti. Bu durumda hiçbir dayanağı kalmayan Salih Paşa Hükümeti istifâ etmek zorunda kaldı (2 Nisan 1920).

6. Damat Ferit Paşa Tekrar İş Başında: Anadolu ile İstanbul'un Yolları Kesin Olarak Ayrılıyor.

Vatansever çevrelerin Damat Ferit Paşa'nın iş başına getirilmemesi tavsiyesine karşı Padişah Mehmet Vahidettin "*Ben istersem, Rum Patriğini de Ermeni Patriğini de haham başını da getiririm*" diyerek, sadaret mührünü dördüncü kez eniştesi Damat Ferit Paşa'ya teslim etmişti.

Sadrazam ilk iş olarak Kuva-yi Millîye mensuplarının âsi ve öldürülmesinin farz olduğuna dair bir fetva yayınlattı ve bunu İngilizlerin de yardımıyla Anadolu'da duyurmaya çalıştı. Ayrıca Padişah da Anadolu hareketini kınayan bir ferman yayınladı. Buna göre, siyasî durum düzelmeye giderken Anadolu hareketi olayları aleyhimize çevirmiştir. Bunlar hakkında kanunî işlem yapılacağını bildiren Vahidettin bütün milleti kendi etrafında toplanmaya davet ediyor ve Meclis'i kapattığını bildiriyor ve dört ay içinde yeni seçimlerin yapılacağını ilân ediyordu. Böylece İstanbul, Ankara'da Meclis'in açılmasını önlemek istiyordu. (11 Nisan 1920).

Millî hareketi dağıtmak maksadıyla iş başına gelen Damat Ferit bir taraftan da var gücüyle Anadolu'da ayaklanmalar çıkarmaya gayret ediyordu. Bu maksatla Ahmet Anzavur'u Bandırma çevresinde tekrar harekete geçiriyordu. Bir taraftan da Anadolu'yu, M. Kemal'i yola getirmek maksadıyla Kuva-yı İnzibatiye (Hilâfet Ordusu) adı verilen devşirme kuvvetler hazırlama yoluna gidiyordu.

Bunlara karşı Mustafa Kemal, Ankara Müftüsü Rifat (BÖREKÇİ) Efendi başta olmak üzere, yüz elli üç Anadolu müftüsü ve din adamı tarafından hazırlanan bir karşı fetva yayınlattı. Karşı fetvada: "*Düşmana karşı vatanı korumanın farz, bu yolda ölenlerin şehit, kalanların gazi oldukları, vatanını düşmanlara karşı koruyan ve dini vazifesini yerine getiren İslâm halkına karşı fitne çıkaran ve silâh kullananların en büyük günahı işledikleri; bu suretle düşmanların zorlamaları ve kandırmalarıyla çıkarılmış olan fetvaların geçerli olmadığı*" vurgulanmaktaydı²⁰⁰.

Ayrıca millete hitaben Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzasıyla bir beyanname yayımlandı. Beyanname: "*İşgalci güçler vatanını korumak için silâha sarılanları, Padişahımıza karşı isyan ettikleri yalanını söylüyorlar... Millet Meclisi, Halife ve Padişahı düşman baskısından kurtarmak, başkentimizi, anavatana bağlamak için çalışıyor. İzmirini, Adanasını, Urfa ve Maraşını velhasıl vatanın düşman istilâsına uğramış kısımlarını savunan ve milletlerinin şerefi için kan döken din kardeşlerimizi arkadan size vurdurtmak isteyen alçakları dinlemeyin. Ta ki din son yurdunu kaybetmesin, ta ki milletimiz köle olmasın*" denilerek millet birleşmeye çağrılmaktaydı²⁰¹.

M. Kemal, bir taraftan işgal kuvvetleri ile işbirliği yaparak Kuvayı Millîye'yi dağıtmaya çalışan Damat Ferit Hükümeti'nin yıkıcı faaliyetini önlemeye çalışıyor, diğer taraftan da Anadolu hareketini meşru zemine oturtacak "*olağanüstü yetkileri haiz*" bir Meclis toplanması için hazırlıklar yapıyordu. Bu maksatla İstanbul'un işgalinden bir gün sonra 17 Martta bir genelge yayınladı: Genelgede özetle

Meb'usan Meclisine ve hükümet merkezine İtilâf Devletlerince resmen ve zor kullanılarak el konulduğunu, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine son verildiği, devletin temel fonksiyonlarının işlemez hale geldiği belirtilerek on beş gün zarfında yeni bir Kurucu Meclis'in toplanmasını öneriyor ve bu Meclis'e seçilme şartları açıklanarak komutanların bu konudaki görüşlerini bildirmeleri isteniyordu²⁰². Komutanlarla ve bazı valilerle olan yazışmalardan sonra, 19 Mart'ta karar kesinleşerek vali ve komutanlara tebliğ edildi. Buna göre, eleştiriler dikkate alınarak Meclis'in adı "*Olağanüstü Yetkiler Taşıyan Meclis*" olarak benimsenmekteydi. Daha sonra bu isim yerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi adı tercih edilmiştir. İstanbul Meb'uslar Meclisi'nden gelen milletvekilleri yeni Meclise katılacaklardır. Seçimler il, sancak idare ve belediye Meclisi ile Müdafaa-i Hukuk Merkez Kurul üyeleri ve ikinci seçmenlerce gizli oy ve açık tasnifle yapılacaktır. Sancaklar seçim bölgesi olacak, her sancaktan beş üye seçilecektir. Seçimlerde her parti ve cemiyet üye gösterebileceği gibi, kutsal mücahedeye katılmak isteyen herkes aday olabilecektir. Seçimler en geç on beş gün zarfında Ankara'da toplanılacak şekilde tamamlanacaktır²⁰³.

Bu esaslara göre seçimler yapılmış, gelen milletvekillerinin Öğretmen Okulunda kalmaları sağlanmış, Meclis'in 23 Nisan 1920 Cuma günü millî ve dinî törenlerle açılması kararlaştırılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YENİ BİR DEVLET: TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ AÇILIYOR, MUSTAFA
KEMAL'İN LİDERLİĞİ
PERÇİNLENİYOR

I- Meclisin Özellikleri

1- Açılış ve Mustafa Kemal'in Başkan seçilmesi

Meclis Binası olarak İttihat ve Terakki Kulübü olarak yapılmış olan çatısı yeni örtülen bir bina hazırlanmıştı. Milletvekillerinin oturmaları için okullardan sıralar getirilmiş, aydınlanma için büyük bir lüks lambası asılmış, ısınma işlemi de büyük bir soba ile ayarlanmıştır. Bu mütevazı dekor içinde yurdu düşmanlardan kurtarmaya kararlı insanlar biraraya gelmişlerdi. Gelenlerin dünya görüşleri, siyasî düşünceleri, kültür tabanları farklıydı. Bu insanların ortak düşünceleri, vatani işgalden kurtarmak, devletin bağımsızlığını sağlamak noktasında birleşiyordu.

Meclis Mustafa Kemal'in öngördüğü dinî ve millî törenler yapılarak, en yaşlı milletvekili, emekli Maarif Müdürü Şerif Bey'in hitabesi ile 23 Nisan 1920 Cuma günü, öğleden sonra saat 14.45'te açıldı. Sinop Milletvekili Şerif Bey özetle: *"İstanbul'un yabancılar tarafından işgal edildiğini, hilâfet makamını ve hükümet merkezisinin istiklâlini kaybettiğini, bu durumu kabul etmenin köleliğe yol açacağını, ancak ezelden beri hür yaşamış olan Türk Milleti'nin esir olarak yaşamayı şiddetle reddettiğini, bundan dolayı Meclisi topladığını ve kendi kendisini yönetmeye başladığını belirterek "Büyük Millet Meclisi'ni açıyoruz."* ifadesiyle Meclis çalışması başlatılmıştır.

Daha sonraki günlerde, Meclis'in adı "*Türkiye Büyük Millet Meclisi*" hükümetin adı da "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti*" olarak benimsenmiştir.

Meclis altmış altı sancaktan seçilen milletvekilleri ile İstanbul'dan gelebilen son Mebuslar Meclisi üyesi olan milletvekillerinden oluşmuştur²⁰⁴. İlk oturum 115 milletvekili ile açılmıştır. Milletvekillerinin çoğunluğu, (133) devlet memuru, (101) serbest meslek sahibi, (52) asker, (32) din adamından oluşmuştur. Milletvekillerinin çoğu yüksek tahsillidir²⁰⁵.

Mustafa Kemal 24 Nisan 1920'de davet sahibi olarak, 19 Mayıs 1919'dan Meclisin açılışına kadar meydana gelen olayları özetleyen uzun bir tarihî konuşma yaptı. Bu konuşmada o güne kadar meydana

gelen olaylar değerlendirildikten sonra ne yapılması gerektiği açıklanmıştır. Ona göre: “Bir tarafta karşımızda hiç bir anlaşma, hiç bir insanî değer ve kanunla kendisini bağlı görmeyen İtilâf Devletleri, diğer tarafta vatanın haklarını savunamayan, mütarekeye aykırı, yabancı tecavüzlerini önlemek için her türlü imkândan yoksun esir bir hükümet, öte yandan da işgalcilerin sayısız baskısı ve hükümetin esareti karşısında başvuracak yerden mahrum ve acılar içinde kıvranan bir millet vardır. ... İstanbul’un işgaliyle, Osmanlı egemenliği ortadan kalkmış, devlet gücüne el konulmuştur. Yürütme gücü güdümlenmiştir. Savunma örgütü saldırganların denetimine girmiştir. Bu alçakça oluşumu kabullenen Ferit paşa Hükümeti, bağımsızlığına yürekten bağlı olan milletle her türlü bağlarını kaybetmiş ve millet aleyhinde düşmanla ittifak etme durumuna gelmiştir. ...Milletlerin bağımsızlıklarının birinci şartı yargı hakkıdır. İstanbul’daki yüzlerce kanunsuz tutuklamalar adli gücün geçersiz hale geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla millet yedi yüz yıldan beri şan ve şerefle koruduğu ve savaştığı bağımsızlık ve varlığının devamı için, İstanbul’un işgali olaylarının meydana getirdiği hukukî vaziyeti tamir etmelidir. Düşmanlarımızın tasavvurlarının engellenmesi için, devletin egemenliğine ara verilmemekte acele edilmelidir. Bunun için inhilâl eden Anayasamızın bıraktığı boşluğu derhal doldurmak zorunluluğu vardır... İşte bu lüzum ve zaruret dolayısıyla, millî egemenliğin her şeyden önce tecellisi maksadıyla yüce Meclisiniz olağanüstü yetkilerle toplanmıştır... Meclis’de tecelli olan millî gücümüz, hilâfet ve saltanatı yabancı baskısından ve Devleti esaretten kurtaracak önlemleri alacaktır, İstanbul faciasından bu yana, Temsil Heyeti millet arasındaki birlik ve dayanışmayı korudu. Kanunların geçerliliğini sağladı... Bu dakikadan itibaren yedi yüz yıllık bir azamet ve şevketten sonra, yok olmanın eşliğinde henüz ayakta durabilen milletin akabetinden sorumluluk artık yüksek heyetinizin olacaktır²⁰⁶.

Böylece Mustafa Kemal Meclisin toplanma gerekçesini açıklayarak, milletvekillerini sorumluluk almaya davet etmekteydi. Ancak herşeyden önce yürütme erkinin nasıl kullanılacağına saptanması gerekiyordu.

Keza o gün yapılan oturumda, Mustafa Kemal, verdiği bir önerge ile konuya açıklık getirdi. Özetle: “Ülkeyi bölünmekten ve dağılmaktan korumak için millî güçleri esaslı bir örgüt içinde birleştirmek gereklidir. Bunun için Meclis’te toplanan millî iradeye dayalı bir hükümet oluşturmak zorunludur. Saltanat makamı aynı zamanda halifelik makamı olduğundan geçici bir hükümet başkanı seçmek veya padişah kaymakamı tanımak mümkün değildir. Dolayısıyla başkansız bir hükümet meydana getirmek zorunluluğu vardır... Yüce Meclis olağanüstü yetkilerle donanmıştır. Onun üstünde hiçbir güç yoktur...Yüce Meclis milletle ilgili bütün işlere el koyacaktır. Ancak işlerin ayrıntılarına her zaman girme imkânı bulamayacağından, kendi içinden vekil kılınacak üyelerinden görevlendirilecek, herbiri ayrı ayrı ve tümünün ortaklaşa Meclise karşı sorumlu olduğu bir hükümet işleri yürütecektir. Meclis Başkanı bu heyetinde başkanıdır. Padişah ve Halife düşman baskı ve zorlamasından kurtulduğu ve kendini tamamıyla özgür ve bağımsız olarak milletin sinesinde gördüğü gün, Meclisin düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde durumu alır”²⁰⁷.

“Geçici Anayasa” niteliği kazanan bu önergenin kabulünden sonra, Meclis Başkanlığı seçimi yapıldı ve Mustafa Kemal Meclis Başkanlığına getirildi. İkinci başkanlığa Erzurum milletvekili Celâlettin Arif, Başkan Vekilliklerine Konya milletvekili Abdülhalim Efendi ve Kırşehir milletvekili Cemalettin Efendi seçildiler.

Meclisin 25 Nisan toplantısında, Mustafa Kemal’in önerdiği gibi, yürütme yetkisini kendisi kullanacak olan Meclis’in bu yetkiyi nasıl kullanacağı ele alındı. Bunu tespit etmek kanunlaştırmak

üzere, 15 kişilik kanun teklif etme komisyonu oluşturuldu. Yasa tasarısının Meclisce kabulüne kadar 6 kişilik geçici bir yürütme kurulu seçilmesi belirlendi. Bu 6 kişilik heyete Genel Kurmay başkanlığına getirilen İsmet (İNÖNÜ) Bey'in katılması Meclisce uygun görüldü^{208a}. Böylece Mustafa Kemal'in başkanlığında 7 kişilik bir geçici hükümet göreve başladı.

2. Hükümetin Oluşması

İlgili komisyonun hazırladığı yasa tasarısı, 2 Mayıs'ta kanunlaştı. Buna göre Bakanlar Kurulu onbir üyeden oluşacaktı. Bakanlar arasında çıkacak anlaşmazlıkları Meclis çözümlenecektir. Bakanlar görevleri ile ilgili işlerde, ilgili meclis komisyonunun görüşünü alabilecektir. Meclis toplantıda olmadığı zamanda istifâ eden vekil olursa, Büyük Millet Meclisi Başkanı Meclis üyelerinden birini geçici olarak görevlendirebilecek, daha sonra Meclisin onayına sunacaktır. Yasanın tümünün 3/2 çoğunlukla kabul edilmesi benimsenir. 4 Mayıs'ta bakanların seçimi tamamlanmıştır. Hükümet şu şekilde oluşmuştur:

Adalet	: Celalettin Arif	Erzurum Milletvekili
İçişleri	: Cami (BAYKURT)	Aydın Milletvekili
Dışişleri	: Bekir Sami (KUNDUH)	Tokat Milletvekili
Millî Savunma	: Fevzi (ÇAKMAK)	Kozan Milletvekili
Maliye	: Hakkı Behiç (BAYIÇ)	Denizli Milletvekili
Şeriye-Efkaf	: Mustafa Fehmi (GERÇEKER)	Bursa Milletvekili
Sağlık ve Sos.Yard.	: Dr. Adnan (ADIVAR)	İstanbul Milletvekili
Bayındırlık	: İsmail Fazıl Paşa	Yozgat Milletvekili
Millî Eğitim	: Dr. Rıza Nur	Sinop Milletvekili
İktisat	: Yusuf Kemal (TENGİRŞENK)	Kastamonu Milletvekili
Genel Kurmay Başkanı	: İsmet (İNÖNÜ)	Edirne Milletvekili

Artık Ankara'da ülkenin kaderine el koymuş yeni bir Meclis ve yeni bir hükümet vardır. Meclis Başkanı hükümetin de başkanıdır. Bu bir meclis hükümetidir. Bakanlar atanmayla değil, seçimle işbaşına gelmişlerdir ve teker, teker meclise karşı sorumludurlar. Genel Kurmay Başkanının hükümete girmesiyle “*Ordu üzerinde olan Meclis, kendi tam egemenliğini Genel Kurmay Başkanı aracılığıyla uygulamış oluyordu*”

Meclisin göreve başlaması Millî Mücadele tarihi ve Mustafa Kemal açısından ne ifade etmektedir?

Meclisin açılmasıyla Millî Mücadele hukukî bir temele millî egemenlik temeline dayandırılmıştır. Mustafa Kemal bu ilkeyi hem dış düşmanları istilâcı güçleri yurt dışına atmak, hem de işbirlikçi İstanbul hükümetlerini meşruiyet temelinden mahrum etmek için çok başarılı bir şekilde kullanmıştır. TBMM, dört bir yandan emperyalist devletlerin saldırısına uğrayan vatan topraklarını savunmak için Mustafa Kemal'e sağlam ve yasal bir dayanak oluşturmuştur.

Nitekim TBMM tam bir serbestlik içinde çalışmış, her konuda hesap sormuş, kıyasıya eleştiren bir tutum izlemiş büyük bir savaşın yürütülmesinde millî iradenin güç merkezi olmuştur^{208b}.

Atatürk'ün en yakın silâh ve siyaset arkadaşı olan İsmet İnönü Birinci Meclis'in rolünü şu şekilde değerlendirmektedir: *“Millî Mücadele'nin askerî safhada idaresi kadar, siyasî idaresi de naziktir. Hatta daha da naziktir denebilir. Atatürk siyasi safhanın idaresinde de aynı derece maharetli, daha da maharetli olmuştur. Mesela benim kanaatimce, Millî Mücadele'nin bir Millet Meclisi kurularak onunla birlikte yürütülmesi, son derece güç, fakat harikulâde bir buluştur. Emsali de hemen hemen yok gibidir.”*

TBMM'nin açılması ile Millî Mücadele'nin yeni bir safhası başlamıştır. Mustafa Kemal artık bir cemiyet başkanı olarak değil, milletin oylarıyla iş başına gelen yeni bir devletin başı olarak düşmanların karşısına dikilmiştir.

Böylece Mustafa Kemal bin bir engele rağmen, vatanın bütünlüğünü, devletin bağımsızlığını sağlamak ve istilâcı güçleri yurt dışına atmak amacına yönelik olarak 19 Mayıs 1919'dan bu yana yürütmüş olduğu mücadeleyi, Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı olarak noktalıyordu. 8 Temmuz 1919'dan itibaren, bir *“ferd-i millet”* olarak başladığı, 23 Temmuz 1919'da Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Başkanı olarak devam eden Millî Mücadele liderliği, 24 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı sıfatıyla pekişiyordu. Adı henüz resmen konulmasa da o artık yeni bir devletin kurucusu, Millî Mücadeleyi yıkılmaz azim ve iradesiyle yürüten tartışmasız lideriydi. Bundan sonra hiç güç, onun onayı olmadan, ülkenin geleceği ile ilgili bir karar alamaz, alsa bile uygulama imkânı bulamazdı. Artık devletin geleceği, onun iradesine bağlıydı.

3.Meclisin İlk Önce Ele Aldığı Konular

Meclis ilk işlerden biri olarak Meclis Başkanı Mustafa Kemal imzası ile metni daha önce özetlenen bir beyanname yayınladı (25 Nisan 1920). Bu beyanname ile Büyük Millet Meclisinin Padişah ve Halifeye isyan için değil, aksine onu düşman baskısından kurtarmak, başkenti anavatana tekrar bağlamak için çalıştığı belirtilerek düşman yalanlarına inanılmaması isteniyor ve millet kurtuluş için birlik ve beraberliğe çağrılıyordu.

Meclis Başkanlık Divanı, çoğunluğun eğilimini dikkate alarak ve Padişahın Meclis'e karşı tepkisini azaltmak maksadıyla, 27 Nisan 1920' de Büyük Millet Meclisi emriyle Mustafa Kemal imzasıyla Padişaha hitaben bir telgraf gönderdi. Telgraf *“İstanbul'un işgali ve bunu takip eden facialar üzerine, saltanat hukukunu, millî bağımsızlığımızı sağlamak amacıyla Ankara'da Büyük Millet Meclisi halinde toplandık”* cümlesiyle başlıyor, Anadolu'nun o zamana kadar devlet için yaptığı fedakârlıklar belirtiliyor, isyan iddiası reddediliyordu. Meclis'in mücadele kararlılığı şu cümlelerle ifade ediliyordu. *“Millî Müdafaaamızı düşmanların bayrakları babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar terk edemeyiz... İstanbul mabetleri etrafında düşman askerleri gezdikçe, öz vatan toprakları üstünden yabancı adamların ayakları çekilmedikçe, biz mücadelemize devam etmeğe mecburuz...Kendi hükümetimizin idaresi altında bedbaht ve fakir yaşamak yabancı esareti bahasına nail olacağımız huzur ve saadete bin kere tercih edilir”* denildikten sonra Meclis'in Halife ve Padişah'a olan sadakati teyit ediliyordu²⁰⁹.

Bununla da yetinmeyerek Meclis'in Padişaha bağlılığını belirtmek için İstanbul'a bir heyet gönderilmesini isteyen milletvekilleri vardı. Bu yolda verilen önerge üzerine, Meclis Başkanı Mustafa Kemal görüşme açılmadan o gün İstanbul'dan gelen Fevzi (Çakmak) Paşa'nın orada gördüklerini anlatmasını teklif etti^{210a}. İstanbul'un işgali sırasında Harbiye Bakanı olan Paşa konuşmasında:

Padişahın İstanbul'da esaret hayatı yaşadığını, Cuma namazı törenlerinde bile asker bulundurmasına İtilâf Devletlerinin müsaade etmediklerini, Kuva-yı Millîye'nin ortadan kaldırılması için kabinenin bildiri yayınlaması isteği kabul edilmeyince, Bakanların süngü ile yerlerinden atılacakları tehdidi üzerine, hükümetin istifâ ettiğini, İngilizlerin baskı ile istedikleri hükümeti iş başına getirdiklerini ve bilinen fetvayı aldıklarını, bu fetvanın milleti birbirine düşürmek için düzenlenmiş bir belge olduğunu, milletin birbiri ile çatışmasının Anadolu'nun istilâsını kolaylaştıracağını, dolayısıyla milletin birlik ve beraberlik içinde olması gerektiğini ifade etti^{210b}.

Bu konuşma milletvekilleri üzerinde büyük etki yaptı. Bundan yararlanan Meclis Başkanı, bu açıklamadan sonra Çelebi hazretleri İstanbul'a bir heyet gönderilmesi önermesini geri alıyorlar diyerek gündemdeki öteki maddelere geçti.

Görüldüğü gibi, Meclis ekseriyeti itibarıyla Halife ve Padişah'ı esaretten, vatani da istilâdan kurtarmak fikri etrafında birleşmiş görünmektedir. Mustafa Kemal muhafazakâr eğilimli bu Meclis'i adım adım ihtilâlcî, devrimci bir Meclis istikametinde sabırla, beceriyle adım adım yönlendirecektir.

Daha sonraki sayfalarda açıklanacağı gibi, bugünlerde tehlike Ankara çevresine kadar yaklaşmıştı. Şeyhülislam fetvası, Padişah'ın beyanname, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Anadolu'da ayaklanma çıkarmaya yönelik faaliyetleri ciddi sıkıntılar yaratmaktaydı. Meclis'in yasallığı tartışma konusuydu. Bu çabaları yok etmek ve Büyük Millet Meclis'ni tartışma konusu olmaktan çıkarmak, düşmanla işbirliği yapanları etkisiz hale getirmek gerekiyordu. Bunu sağlamak için 29 Nisan 1920'de "*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*" çıkarıldı. Buna göre Büyük Millet Meclis'inin meşruluğuna karşı ayaklanmaya yönelik sözle yazıyla karşı çıkan veya fesat hareketlerine girişenler vatan haini sayılacaklar, idam dahil ağır şekilde cezalandırılacaklardır. "*Olağanüstü hallerin ihtiyaçlarına cevap verecek hükümlerle donanmış olan bu kanun ülkede birliğin sağlanmasında başlıca nedenlerden biri olmuştur*"²¹¹.

Mustafa Kemal aynı gün Avrupa Devletleri ve ABD hükümetleri nezdinde, İstanbul'un süngü zoruyla işgal, milletvekillerinin tutuklanmasını protesto ederek Büyük Millet Meclis'inin yönetimi ele aldığı İstanbul kanalıyla alınan karar ve emirlerin geçersiz olacağını duyurdu²¹².

4 Mayıs'ta İcra Vekilleri heyeti seçiminin tamamlanması üzerine, kabine 5 Mayıs 1920'de ilk toplantısını Mustafa Kemal'in başkanlığında gerçekleştirdi. 6 Mayıs tarihli bir kararname ile İstanbul basınının Anadolu'ya girmesi yasaklandı. Bu suretle Damat Ferit taraftarı basının Anadolu'yu karıştırmaya önlenmiş oluyordu.

9 Mayıs'ta ise, İslâm âlemine hitaben Mustafa Kemal imzalı bir beyanname yayınlanarak manevî destekleri istendi

İç ayaklanmaların dolu dizgin yayıldığı bu günlerde, Meclis, Damat Ferit Paşa'nın vatandaşlıktan çıkarılmasına, kendisi ve yardımcılarının Hıyanet-i Vataniye Kanunu gereğince yargılanmalarına karar verdi.

Ayrıca 7 Haziran da, İstanbul hükümetince yapılacak anlaşma ve her türlü muamelelerin geçersiz olduğunu belirten bir yasa yayınlandı²¹³.

Bugünlerde Meclis'i ve onun başkanını en fazla meşgul eden konulardan biride para sorunuydu. Dolayısıyla Meclis gelir artırıcı bir dizi yasa çıkardı. Bu suretle gümrük resimlerinin artırılması, harcırahların azaltılması, kazanç vergisi tuz fiatı, damga resminin artırılması, posta ücretlerine zam

yapılması...vs. nin yanı sıra düğünlerde israfın yasaklanması gibi, yasalar çıkarılmak suretiyle parasızlığa çareler aranmıştır 214.

II. TBMM'nin İçerde Otoriteyi Sağlaması

Meclis'in açıldığı günlerde en âcil iş, ülke içinde güvenliği sağlamak, isyanları bastırmak, hükümetin otoritesini her tarafta geçerli kılmaktır. Çünkü İtilâf Devletleri ve Damat Ferit Paşa Hükümetinin amaçları, en kısa zamanda ve en geniş ölçüde iç isyanları çıkarmak, Büyük Millet Meclis'ini işlemez hale getirmek, yok etmektir 215. Dış düşmanla mücadele, ancak içerde TBMM'nin otoritesini tartışılmaz hale getirmekle mümkündür. Esasen galip devletler de Anadolu direnmesini, kendileri kuvvet göndermek yoluyla değil, fakat Türk milletini birbirine düşürüp kırdırmak yoluyla netice almak stratejisini uygulamakta idiler. Çünkü İngiliz ve Fransız kamuoyu savaş yorgunuydu. Bu devletlerin Anadolu'yu istilâ için yüzbinlerce asker göndermeleri mümkün değildi . Onlar iç ayaklanmaları körüklemek, İstanbul hükümetinin zorlamasıyla Ankara'yı yola getirmek, o da olmazsa Yunan ordusu ve Doğuda Ermenileri kullanarak sonuç almak istiyorlardı. İstanbul'da Padişah ve Damat Ferit Hükümeti ise bütün ümitlerini özellikle İngiliz yanlısı bir politikaya bağlamış durumda, tam anlamıyla İngiliz güdümü altındaydılar. Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı çıkan ayaklanmalarda İngilizler ve İstanbul hükümeti birinci derecede etken olmuşlardır. Bundan başka Kuva-yı Millîyecileri şeriat yönünden âsi ilân eden fetvalar, dini duyguları kuvvetli olan halk üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır. Diğer taraftan Anadolu halkı uzun savaş yıllarının yorğunluğu ve bitkinliği içinde fakir ve yoksul durumdaydı. Tekrar askere alınmaktan memnun olmayanlar olduğu gibi, Kuva-yı Millîye'yi ayakta tutmak için toplanan bağış ve salmalardan yakınmalar da vardı. Bunların yanı sıra Müslüman bazı azınlıklar ile Müslüman olmayan azınlıkların ayaklanmaları ise bağımsızlığa yönelikti. Ayrıca kişisel nedenlerle isyan edenleri de dikkate almak gerekmektedir²¹⁶.

Anadolu'daki millî direnmeye karşı olan hareketler Sivas Kongresi esnasında ortaya çıkmıştı. Bunlardan Ali Galip ve Muhittin Paşa'nın girişimleri daha başlangıç safhasında iken önlenmişti. Konya'da Vali Cemal Beyin faaliyetleriyle oluşan muhalif hava, Albay Refet Beyin bölgeye gelmesi ve valinin İstanbul'a kaçması üzerine dağılmıştı. Konya güneyinde Bozkır çevresinde başgösteren ayaklanmalar ise, askerî kuvvet kullanılarak ve gerektiğinde nasihat heyeti göndermek suretiyle önlenmişti. Stratejik önemi olan Marmara çevresinde 1 Ekim-25 Ekim tarihleri arasında patlak veren Birinci Anzavur Ayaklanması ordu birlikleri ve Ethem Bey'in işbirliği ile başarısızlığa uğratılmıştı. Bayburt civarında Şeyh Eşref'in çıkardığı dinî kökenli ayaklanma ile Midyat güneyindeki aşiretlerden birinin reisi olan Ali Batı'nın etnik amaçlı ayaklanması askerî birliklerce bastırılmıştı.

Yöresel nitelik taşıyan bu hareketlere karşılık 1920 yılı ayaklanmaları daha geniş alanlara ve tabana dayalıdır.

Bunların en önemlilerinden biri Düzce-Bolu ayaklanmasıdır.

A. Bolu-Düzce Ayaklanmaları

Bölge sakinlerinden Çerkez ve Abazaların sarayla öteden beri ilişkileri vardı. Meşrutiyetin ilânı üzerine bunlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tavır almışlardı. Millî Mücadeleyi bir İttihatçı hareketi olarak değerlendirmekte Saraya ve Damat Ferit hükümetine sempati beslemekteydiler. Damat Ferit 5 Nisan 1920'de tekrar iş başına geldikten sonra, hükümetin ve İngilizlerin destek ve teşvikleriyle

silâha sarılıp 13 Nisan'da Düzce'yi işgal ettiler. Ayaklanma kısa bir zamanda Adapazarı, Düzce, Bolu ve Gerede'yi içine alarak Kızılcahamam civarına, bir taraftan da Taraklı, Mudurnu, Göynük, Beypazarı üzerinden Ayaş çevresine, diğer taraftan da Çerkeş ve Safranbolu'ya kadar yaygınlaştı. İsyân Ankara'da büyük bir endişe kaynağı oldu. Bu sırada Mustafa Kemal Ankara'da, millî hareketin meşruiyet dayanağı olacak olan Büyük Millet Meclisini açma hazırlıkları yapıyordu. Anadolu'dan seçilerek gelen milletvekillerinin bir kısmı ile İstanbul Meclisi'nden kaçan milletvekillerinin bir kısmı, Ankara'ya yeni gelmişlerdi. Ankara'da kuvvet yoktu. Mustafa Kemal'in karargâhını kurduğu Ziraat Okulu'nun haberleşme telleri geceleri kesiliyor, etraftan silâh sesleri duyuluyordu. Mustafa Kemal ve beraberindekiler gerekirse karargâhı şahsen savunma hazırlığı içindeydiler. Ankara'ya 28 Km. yaklaşan ayaklanma karşısında, gerekirse çekilmek bile tartışma konusu olmaktaydı. Böyle bir ortamda Refet Beyin Ankara'ya gönderdiği 120 kişilik bir süvari birliği Mustafa Kemal ve İsmet Bey tarafından coşku ile karşılanmış ve Ziraat Mektebi etrafında savunma önlemleri almakla görevlendirilmişti. Asilere nasihat için gönderilen Hüsrev (GEREDE) heyeti esir alınmış ve her an ölüm tehdidi altında bulunmaktaydı. Ayaklanmayı bastırmakla 24. Tümen Komutanı Kur.Yrb. Mahmut Bey görevlendirilir. Mahmut Bey mert ve cesur bölgeyi iyi tanıyan Çerkez asıllı bir subaydır. İyi niyetlidir. Olayı kan dökmeden halletmek ister. Fakat Hendek civarında asilerin tuzağına düşer ve şehitlik mertebesine ulaşır (21 Nisan 1920). Tümen dağılır ve silâhlar asilerin eline geçer. M. Kemal'in bölgede dayandığı en önemli gücün dağılması, isyanı her tarafta körükler ve durumu hassas bir kerteğe getirir²¹⁷.

Diğer taraftan Marmara bölgesinde Ahmet Anzavur'un ikinci defa çıkardığı isyan, düzenli kuvvetler ve Çerkez Ethem milislerinin işbirliği ile 16 Nisan 1920'de bastırılmış ve Anzavur ikinci defa soluğu İstanbul'da almıştır.

Bu arada Damat Ferit Paşa, Anadolu hareketini silâhlı kuvvetlerle bastırmak için İngilizlerin onayıyla Kuva-yı İnzibatiye denilen paralı askerlerden bir teşkilât kurmuştur (18 Nisan 1920). Birliğin subay kadrosu esas itibarıyla Enver Paşa'nın tasfiye ettiği emekli subaylardan oluşmaktaydı. Birliğin başına eski Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa, onun istifâsından sonra Suphi Paşa getirilmiş, Kuvayı İnzibatiye 8 Mayıs'da İzmit'e intikal etmiştir.

Kuva-yı İnzibatiye yahut halk içindeki deyimini ile "Hilâfet Ordusu" İzmit'e intikalinde, kendisine Paşalık ünvanı verilmiş olan Ahmet Anzavur, "*Kuvayı Muhammediye Komutanı*" sıfatıyla, Süleyman Şefik Paşadan on beş bin lira, iki bin tüfek, altı yüz sandık cephaneye adapazarı'na gider ve 14 Mayıs'da Geyve Boğazını savunan Ali Fuat Paşa'ya karşı saldırıya geçer.²¹⁸ Ali Fuat Paşa yanında az bir kuvvetle savunmayı silâh elde bizzat yürütür. Anzavur'un Geyve Boğazını açmak için ısrarla yaptığı saldırıları püskürtür.

Durum kritikleşir. Mustafa Kemal'in bin bir zorluklu oluşturduğu eser, daha oluşma safhasında yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. İngiliz desteğini alan Padişahın halifelik sıfatından yararlanan ve şeyhülislâm fetvasına dayanan İstanbul hükümeti, Ankara'yı doğmadan boğma gayreti içindedir. Bütün olumsuz şartlara rağmen, Mustafa Kemal eldeki imkânları zorlar ve Nazilli'de Demirci Efe nezdindeki Refet Bey'i Çolak İbrahim'le beraber Mudurnu üzerinden Bolu yönüne, Yarbay Arif Komutasındaki Karakeçili birliğini Nallıhan üzerinden Bolu doğrultusunda, Balıkesir cephesinden acele çağrılan Ethem kuvvetlerini de Adapazarı istikametinde âsilerin üzerine yürümeyle görevlendirir. Bunlardan Karakeçili Yarbay Arif Beypazarı ve Nallıhan'ı hatta Bolu'yu asilerden kurtarır ama Düzceli âsilerin saldırısı üzerine, Ankara yolunu kapatmak amacıyla Kızılcahamam'a çekilir. Ancak Arif Bey gece çadırında

öldürülür. (11/12 Mayıs gecesi). Bu hassas durumu, Albay Refet komutasında Mudurnu'da toplanan ordu ve Kuva-yı Millîye birlikleri, 27 Mayıs'da Bolu'yu almak suretiyle düzeltir. Diğer taraftan acele bölgeye gelen Çerkez Ethem birlikleri, 23 Mayıs'da Sapanca ve Adapazarı'nı olaysız işgal ile 25 Mayıs'ta Hendek'e girdiler ve isyanın merkezi olan Düzce'ye yöneldiler. Ethem'in teröründen kaçan Düzcelilerin ellerinde tutsak bulunan Hüsrev Bey aracılığı ile Refet Beye teslim olma talepleri gerçekleşemedi. Ethem kuvvetleri 26 Mayıs'ta Düzce'ye girdiler. Ethem derhal şiddetli icraata başladı. Asi ileri gelenleri hemen ipe çektiği gibi, bölgede Kuvayı İnzibatiye birliği oluşturmak ve asileri yönetmek maksadıyla İstanbul Hükümetinin göndermiş olduğu subayları da idam etti.

Her ne kadar Ağustos başlarında Düzce'de yeni bir ayaklanma oldu ise de fazla gelişmeden önlendi.

Bu ayaklanmalara paralel olarak İzmit'te konuşlandırılan Kuva-yı İnzibatiye uzunca bir süre hareketsiz kaldı. Bu sırada kaçaklar dolayısıyla epey fire vermekteydi. Anzavur'un hakaretine muhatap olan Süleyman Şefik Paşanın ayrılmasından sonra komutan olarak atanan Suphi Paşa, Ali Fuat Paşa ile gizlice irtibata girmiş ve çatışmamaya gayret etmişti. İstanbul'un baskısı ile birlik 14 Haziran'da harekete geçti ise de, mensuplarının bir kısmının millî kuvvetlere katılmasıyla, kısa zamanda yenilgiye uğradı. Döküntü halinde İzmit'e gelenler vapurlarla İstanbul'a alındılar. 25 Haziran'da teşkilât lağvedildi.

Böylece millî hareketi kalbinden vurmaya hedefleyen Ankara kapılarını zorlayan çok yönlü ayaklanma Mustafa Kemal'in yıkılmaz iradesi ve fedakâr vatanseverlerin gayretleri ile önlendi.

B. Yozgat-Yenihan Ayaklanması

Adapazarı, Düzce, Bolu mintikalarında ayaklanmalar devam etmekte iken, bu sefer Ankara'nın doğusundaki bazı illerde yeni isyanlar ortaya çıktı. Büyük Millet Meclisi Hükümetini henüz kuruluş safhasında iken çökertmek isteyen iç ve dış harekâtı idare eden merkezler, sistemli bir şekilde ne mümkünse yapıyorlardı. Bunlara karşı gönderilen düzenli kuvvetler yeterince etkili olamıyorlardı. Zira asiler Halife adına, Padişah adına, din uğruna hareket ediyoruz sloganıyla hem halkı ve hem de üzerlerine gönderilen birliklerin mensuplarını kolaylıkla kendi taraflarına çekiyorlardı²¹⁹.

Nitekim Pastacı Nâzım isimli eski bir sabıkalı hesap, vermekten kurtulabilmek için etrafına topladığı adamlarından oluşan topluluğa "*Gönüllü Halife Ordusu*" adını vermiş ve 13 Mayıs'da Yenihan (Yıldızeli)'da isyan bayrağını açmıştı. Ahaliye yayınladığı bildiride şöyle diyor: "*Sevgili Padişahımızla, Kongreciler harp ediyorlar. Ahaliye İslamiye, Padişaha yardım için silâha sarılıyor. Halife Ordusu namıyla bir ordu teşkil ediyorlar. Sizi babalarınızla kardeşlerinize karşı silâh atmaya icbar ediyorlar.... Zabitlerin emrini tutarak Padişaha asi olmayınız. Yaşasın sevgili Padişahımız, kahrolsun Kongre*"²²⁰.

Asiler Yıldızeli Kaymakamına, Padişah ile hemen uzlaşılmasını vatan hainliği kanunun uygulanmamasını, aksi halde halka vergi verdirtmeyip Samsun'a gelen Halife ordusuna katılacakları tehdidinde bulundular. Kaymakamın gevşek tutumundan da yararlanarak teşkilâtlandılar. Asiler 27/28 Mayıs gecesi Çamlıbel'de bulunan bir müfrezeyi esir aldıkları gibi, Tokat civarında yürüyüş halinde bir tabur da asilerin hücumuyla dağıldı.

Bu başarıdan cür'etleri artan asiler, 6/7 Haziran gecesi Zile'yi işgal ettilerse de, 3. Kolordu birlikleri 12 Haziran'da Zile'yi geri aldılar. Ayaklanma bastırıldı ve de elebaşları askerî mahkeme kararıyla cezalandırıldılar.

Tokat çevresindeki bu ayaklanmalar Yozgat çevresindeki gayri memnunları harekete geçirdi. Kuva-yı Millîye hareketi, Yozgat bölgesinde pek olumlu karşılanmamıştı. Çerkez köylerindeki hoşnutsuzluğun yanı sıra bölgede öteden beri etkin olan Çapanoğullarının Saltanat, Hürriyet ve İtilâf Fırkasından yana oluşları, Kuvayı Millîyecilere sempatiyle bakmamalarına yol açmaktaydı.

Mutasarrıfın da bu tutumu benimsemesi sebebiyle, Ankara'da açılacak Meclis için milletvekili seçimi yapılamamıştı. Mayıs ortalarında Çapanoğullarının ayaklanma hazırlıkları yaptıkları duyuldu. Ankara onları gözaltında tutmak için önlemler aldı. Ancak durumdan haberdar olan Çapanoğulları, Mutasarrıfın göz yumması sonucu şehri terkettiler. Yörenin azgın eşkıyalarından Aynacıoğulları ve Deli Ömer'le beraber 14 Haziran'da Yozgat'ı işgal ettiler. Halka Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah'ın fetvası ile Padişah ve Damat Ferit'in ferman ve bildirimlerini okudular. Kendilerine karşı olan bazı kimseleri astılar. İsyân hızla Akdağmadeni, Alaca, Boğazlıyan'ı içine alarak Kayseri, Çorum ve Sivas'ı tehdit edici bir duruma girdi. Düzce-Bolu galesinden yeni kurtulmuş olan genç Ankara Hükümeti, bu defa da doğudan ciddi bir şekilde tehlike içindeydi. Bu durumda, Çerkeş'de bulunan Albay Refet (BELE) Çankırı istikametinde harekete geçirildi. Çevredeki askeri birlikler yetersiz olduğundan, Çerkez Ethem de acele Ankara'ya çağrıldı. Ethem önce itiraz etti ama, ağabeyinin araya girmesiyle, 2100 kadar mevcuduyla Ankara'ya geldi. 21 Haziran'da Yozgat istikametinde harekete başladı. 23 Haziran'da Yozgat önüne gelen Ethem, şehri hücumla ele geçirdi. Ele geçirilen on iki elebaşını derhal idam etti. Çapanoğlu kuvvetlerini Arapseyfi'nde dağıttı. Bu sırada Albay Refet ve Çolak İbrahim kuvvetleri de yetiştiler. Ethem bölgenin temizlenmesini onlara bırakıp Batı cephesine hareket etti²²¹. Çünkü Batı Cephesinde 22 Haziran 1920'de Sèvres Anlaşmasını kabul ettirmek amacıyla Yunan saldırısı başlamıştı ve hızla geliyordu.

Bununla beraber bölge tamamen huzura kavuşamadı. Yunan saldırısı yeni kıpırdamalara yol açtı. İlk isyanda af dileyen âsilerden kurulu Akdağmadeni Alayı cepheye gönderilmek istenince, alay mensuplarının bir kısmı birlikte kaçtılar ve bölge de ayaklanma başlattılar. Ayaklanma Çerkez Ethem'e bağlı İkinci Kuva-yı Seyare Komutanı Çolak İbrahim tarafından bastırıldı. Sükûnet ancak 1920 yılı sonunda sağlanabildi.

C. Konya Bölgesi Ayaklanması

İkinci Düzce ve İkinci Yozgat ayaklanmalarının tamamen bastırılmasından kısa bir süre sonra, Konya bölgesi isyan etti. İsyân için gerekli zemin Vali Cemal Bey zamanında, Sait Molla, Zeynelabidin ve Rahip Frew tarafından hazırlanmış, fakat Refet Bey'in bölgeye gelmesi ve Bozkır isyanının önlenmesi ile nisbi bir sükûna kavuşmuştu. Ancak Teali-i İslâm ve İngiliz Muhipleri Dernekleri ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın bölgede millî hareket karşıtı faaliyeti el altından devam etmekteydi. Bunun sonucunda, isyan 2 Ekim 1920'de patlak verdi.

Ayaklanmanın başında daha önceki Bozkır isyanına katılan Delibaşı Mehmet vardı. Delibaşı çoğu asker kaçağı Türkmenlerden beş yüz kişi ile belirtilen tarihte Çumra'yı bastı. Durumu öğrenen gözüpek bir kimse olan Vali Haydar Bey, bir taraftan acele yardım isterken, diğer taraftan Alaaddin Tepesi çevresinde, savunma önlemleri aldı. Padişah yanlılarının yoğun propagandası etkisinde kalan bölgede ayaklanma hızla gelişti. Asiler 3 Ekim'de Konya'yı ele geçirdiler ve hükümete el koydular. 4 Ekim'de Vali teslim olmak zorunda kaldı. İsyân Koçhisar, Karapınar, Karaman, Ilgın, Akşehir, Seydişehir, Beyşehir, Akseki, Manavgat ve Alanya'ya kadar yayıldı. Mustafa Kemal, Albay Refet Bey'i isyanı

bastırmakla görevlendirdi. Refet Bey 6 Ekim’de Konya’yı Delibaşından kurtardı ve hızlı bir takip hareketi ile Çumra, Bozkır, Seydişehir, Beyşehir’i asilerden temizledi. Bu arada Yarbay Osman (Kasap) birlikleri Iğın, Akşehir, Yalvaç dolaylarını, Pozantı’dan gelen, kuvvetler Karaman dolaylarını Demirci Mehmet Efe kuvvetleri de, Eğridir, Karaağaç, Akseki üzerinden Antalya’ya kadar olan bölgeyi tarayarak sükûneti sağladılar. Refet Bey’in takip ettiği Delibaşı Mehmet kaçmaya muvaffak olarak Silifke’de Fransızlara teslim oldu^{222a}.

D. İç Ayaklanmaların Sonuçları

Konumuz gereği iç isyanların ancak belli başlı olanları üzerinde durulmuştur. Halbuki Millî Mücadele boyunca meydana gelen iç isyanların toplamı yirmiyi aşkındır. Bunların kapsadıkları alan Ankara’nın çok yakın çevresi ve işgal edilmiş mıntıklar hariç, Anadolu’nun büyük kısmını içine alacak şekilde sistemli olarak düzenlenmiştir. Fetvalar, Padişah ve Hükümet bildirimleriyle, işgal kuvvetlerinin imkânları ile desteklenmiş ve Ankara Hükümeti henüz kuruluş halinde boğulmak istenmiş ve Ankara civarına ulaşılmıştır. Ancak Mustafa Kemal ve dava arkadaşlarının güçlü ve sağ duyulu vatansever yurttaşların gayreti ile bu fesat hareketleri başarısızlığa uğratılmış, Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin otoritesi, işgal altında olmayan mıntıklarda etkin bir şekilde sağlanmıştır.

İç ayaklanmaların, bastırılması ve Anadolu’nun Mustafa Kemal’in etrafında birleşmesi, İstanbul Hükümeti’nin iç ayaklanmalar veya hükümet yanlısı askeri kuvvetler kullanarak Anadolu hareketlerini önlemeye imkân olmadığını göstermiştir. Damat Ferit’in bundan sonra otoritesi, İstanbul il sınırlarını aşmayan, ancak İngiliz desteği ile ayakta duran bir hükümet haline gelmiştir.

Fetvaların, fermanların, hilâfet ordusunun başarısız kalması, İstanbul Hükümeti’nin otoritesinin Anadolu’da geçersiz hale gelmesi, yakındoğu ile ilgili hesapları da alt üst etmiştir. Artık kesin barışı sağlamak için, İstanbul Hükümetine barışı zorla kabul ettirmek yeterli değildi. Kesin barış için Mustafa Kemal’in temsil ettiği Ankara Hükümeti ile Misak-ı Millî çerçevesinde anlaşmak veya uzlaşmak, veyahut arzu edilen çözümü ona silâh zoruyla kabul ettirmek gerekiyordu. Bunun için dört beş yüzbin kişilik orduları harekete geçirmek, milyarlarca lira masrafa girmek gerekiyordu. Halbuki Müttefik devletler savaş yorgunuydular. Türklere karşı bu sert politikayı izleyen İngiltere ise çıkarlarını geleneksel olarak diplomatik yollarla korumayı benimsemiştir. Nitekim Ali Fuat Paşa 14 Haziran 1920’de Kuva-yı İnzibatiye’yi dağıtıp İzmit üzerine yürüdüğü zaman, İngiliz yetkililer Türkiye’nin iç işlerine karışmadıklarını belirterek ateş kesilmesini istemişlerdi^{222b}. Ali Fuat Paşa’nın İzmit ve Hereke yarımadasında yürüttüğü hareket, İstanbul’daki işgal makamlarını ciddi suretle endişeye düşürmüş ve acele olarak tedbir alınmasını, aksi halde ya kuvvet kullanarak ya da barış şartlarını değiştirmek gerektiğini yetkililere iletmışlerdi²²³. Bu durumda, Lloyd George’nin Venizelos’u devreye sokmasıyla, hazırlanmış olan barış anlaşmasını, Türklere süngü ile kabul ettirmek için, Yunan Ordusu Anadolu’nun kalbine doğru harekete geçirildi.

III. Türkiye’nin Ölüm Fermanı Sèvres: Nasıl Bir Barış?

A. Hazırlanması

Osmanlı Devleti ile yapılacak barış şartlarını hazırlayan Onlar Konseyi, 17 Haziran’da Paris’de Damat Ferit Paşa’yı dinledikten sonra, kurulması düşünülen Büyük Ermenistan ile ilgili Amerika Birleşik Devletleri’nin tutumunun belirginleşmesi için, bekleme kararı almıştı (27 Haziran 1920).

Böylece Türk barışı belirsiz bir tarihe erteleniyordu. Galipler yere serilmiş olan Türklerin verilecek hükmü bekleyen bir suçlu olarak askerî açıdan problem teşkil etmeyeceği kanısındaydılar. Onların bu hatalı hesapları Mustafa Kemal'e millî direnmeyi organize edebilmesi için çok kıymetli zaman kazandırmıştı. Daha sonra Amerikan Senatosu 19 Kasım 1919 tarihinde yaptığı oylamada, Birleşik Devletlerin kendi kıtası dışındaki meselelerle meşgul olmasını kabul etmemişti. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ile yapılacak barış anlaşmasını hazırlamak üç büyüklere, yani İngiltere, Fransa ve İtalya'ya kalmıştı.

İngiltere ile Fransa bu konuda kendi aralarında görüş birliğini sağlamak amacıyla 11 Aralık 1919'dan 21 Ocak 1920'ye kadar devam eden görüşmelerde, hükümetlerinin meseleye bakış açısını belirlediler.

14 Şubat 1920'de toplanan Londra Konferansında üç devletin başbakanları bir araya geldiler. Bu arada Fransa'da Clemenceau düşmüş, yerine Millerand geçmiş, İtalya'da da Nitti iktidara gelmişti. Tartışmalı konulardan, Padişah'ın İstanbul'da kalması, bazı şartlarla benimsenmişti. İzmir konusunda ise, şehir ve yörenin sembolik olarak Osmanlı egemenliğinde kalması, ama yönetimin Yunanistan tarafından yürütülmesi, iki yıl sonra Enosis için Milletler Cemiyetine başvurulmasını öngörmüşlerdi.

Bu arada millî kuvvetlerin Fransızlardan Maraş'ı almış olduklarını haberi üzerine, Millî hareketi sindirmek için İstanbul'u resmen işgal etmeye karar veriyorlardı. Konferans 21 Mart'ta çalışmalarını bitirdiğinde, İstanbul, Boğazlar, İzmir, borçlar ve malî denetim ile azınlık hakları konularını kesin karara bağlamıştı. Yüksek Barış Konseyi San Remo'da 18 Nisan 1920'de, Ermenistan, Kürdistan ve ekonomik nüfuz bölgeleri konularını karara bağlamak için toplandı ve çalışmalarını 26 Nisan 1920'de tamamlayarak anlaşma metnine son şeklini verdi.

Anlaşma taslağı 11 Mayıs 1920'de Paris'te Osmanlı delegesi Tevfik Paşaya verildi. İmzalanması için de bir aylık bir süre tanındı. Türk heyeti anlaşma metninin kabul edilmesinin mümkün olmadığı görüşündeydi. Durumdan bilgilendirilen Vükelâ Meclisi üyelerinden bazıları, böyle bir anlaşmayı kabul etmektense istifâ edeceklerini söylemekteydiler. Bu durum karşısında Damat Ferit Paşa, verilen süreyi uzatmak ve bazı hükümlerin hafifletilmesini sağlamak için Fransa'ya gitti. Kendisine barış şartlarını tartışmaya imkân olmadığı, düşünme süresinin bir defaya mahsus olmak üzere 27 Temmuz'a kadar uzatıldığı cevabı verildi. Sadrazam yerine Dahiliye Nazırı Reşit Bey'i bırakarak İstanbul'a eli boş olarak döndü. Bu sırada Spa'da 16 Temmuz 1920'de toplanan Yüksek Konsey, barış şartlarının hemen kabulünü ultimatom havası içinde istedi. Reşit Bey bunu anlaşmayı imzalamazsak İstanbul'u elimizden alacaklar ve Yunan yönetimine verecekler şeklinde hükümete bildirdi. Hükümet, 20 Temmuz'da "*yok olmaktansa, İstanbul ve Anadolu'da küçük fakat yine bir Devlet halinde bulunmak evladır*" gerekçesi ile anlaşmanın imzalanmasını tavsiye etti. Saray ve Sadrazam anlaşma taslağını imzalamaya karar vermişlerdi. Ama sorumluluğu paylaşmak için bir Saltanat Şurası topladılar. Devletin ileri gelenlerinin katıldığı bu toplantıda, Vahidettin anlaşmayı kabul edenlerin ayağa kalkmasını istemiş, topçu feriki Rıza Paşa hariç, diğerleri bu isteği yerine getirmişlerdi. Anlaşmayı imzalamak için Fransa'ya gönderilen Osmanlı delegeleri "*Türkiye'nin millî varlığına derin bir darbe vuran*" şartlardan bazılarının hafifletilmesini bir kere daha rica ettilerse de, bu istek kabul edilmedi. Osmanlı Delegeleri, 10 Ağustos 1920 Salı günü saat 16.00 da, Osmanlı İmparatorluğunun ölüm fermanı olan Sèvres Anlaşmasını imza ettiler. Padişah ta "*Sèvres'in Türkiye'nin ölüm fermanı olduğu*"nun bilincindeydi. 21 Ağustos'ta İngiliz Yüksek komitesi ile olan görüşmesinde bu düşüncesini ifade ederken Kamalistleri "*serüven peşinde*

koşan bir şebeke” olarak nitelendiriyor; İngiliz yardımına güvenilebilir ümidiyle anlaşmanın imzalanmasını istediğini ifade ediyordu.

B. Sèvres Nasıl Bir Düzen Öngörüyor?

Millî Mücadele'nin, Mustafa Kemal'in eserinin içeriğini anlamak Sèvres getirdiklerinin bilinmesine bağladılar. Sèvres'in içeriğinin bilinmesi, Lausanne'da elde edilenin değerini ortaya çıkarır.

Yakındoğu'ya yeni bir düzen getiren Sèvres antlaşmasına göre, Osmanlı Devleti'nin Rumeli sınırı yaklaşık olarak bugünkü İstanbul il sınırlarına tekabül etmektedir. Doğu Trakya'da sınır, Istranca-Çatalca olacaktır. Böylece Yunanistan Marmara ve Karadeniz'e çıkmakta beş denizli Yunanistan hayalini gerçekleştirmektedir. İstanbul azınlık hakları gözetilmek ve Sèvres Anlaşmasının hükümleri tamamen uygulanmak şartıyla, Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır! Babiâli, Doğu Anadolu'da muhtemelen Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Muş illerini içine alması düşünülen Ermenistan'ın kesin hudutlarının başkan Wilson tarafından çizilmesini peşinen kabul etmektedir. Devletin güneydeki sınır Osmaniye, Antep, Urfa ve Mardin'in kuzeyinden geçmektedir.

Batı Anadolu'da İzmir çevresini içine alan Karaağaç, Kasaba, Ödemiş, Tire'yi kapsayan bölge sembolik olarak Osmanlı hâkimiyeti altında bırakılmaktadır. Osmanlı egemenliğini İzmir'in dış kalesinden birine çekilecek olan Türk bayrağı temsil edecekti! Fakat Osmanlı Devleti egemenliğinin yürütülmesini Yunanistan'a terkedecekti. Yunanistan bölgede asayiş sağlayacak, Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşan bir Meclis ile bölgeyi yönetecek ve bölge halkı Yunan tebaası muamelesi göreceklerdi. Beş yıl sonra Yunanistan isterse bölgede halkoylaması yapabilecekti. Bu beş yıl içinde bölgeye getirilecek Rum göçmenlerle ve türlü yollara Türk nüfusu kaçırılmak suretiyle Enosis'in gerçekleştirilmesi düşünülmüştür.

Anlaşma, Güneydoğuda müstakbel Ermenistan hudutlarının güneyinde, özerk bir Kürdistan'ı öngörmektedir. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, bölge halkının Milletler Cemiyeti'ne bağımsız olmak istediklerini bildirmeleri halinde, Osmanlı Devleti bu yerler üzerindeki bütün haklarından vazgeçtiğini peşinen kabul etmektedir.

Anlaşmaya göre, devletin başkentinin bulunduğu Boğazlar bölgesi, bayrağı, bütçesi ve teşkilâtı olan uluslararası bir komisyonun denetimine bırakılmıştır. Komisyon galip devletlerin temsilcileri ile Milletler Cemiyeti'ne üye olacak Karadeniz'de sahili olan devletlerin temsilcilerinden oluşacaktır. Komisyon Boğazlardan geçişle ilgili konularda tam yetkiye sahip olup âdeta bir devlet niteliğindedir.

Osmanlı Devleti anlaşmanın çeşitli maddelerine göre Suriye, Irak, Filistin ve Hicaz'ın bağımsızlıklarını tasdik; Mısır, Sudan, Fas, Tunus, Trablusgarp, Bingazi ve Ege adaları üzerindeki bütün haklarından vazgeçtiğini kabul etmektedir.

Sèvres ile Osmanlı ordusu ücretli bir ordu haline getirilmektedir. Asker miktarı 15.000 asker, 35.000 jandarma ve 700 kişilik Padişah muhafız birliği olmak üzere, tespit edilmiştir. Bu askeri gücün ağır silâhları ve hava kuvvetleri yoktur. Tahkimat yapılması yasaklanmıştır. Savaş gemileri 600 tonilatonun altında olacak, jandarması müttefik kuvvetler tarafından organize ve kontrol edilecek, bunların subay kadrolarının yüzde on beşi onlardan oluşacaktır. Böyle bir ordunu yurt savunmasını yapması mümkün değildir.

Bundan başka anlaşmanın 206. Maddesine göre, Mondros Ateşkesi'nin bazı maddelerinin yürürlükte kalması kabul edilmiştir! Bunlar müttefiklere gerekli hallerde stratejik yerlerin işgalini öngören meşhur 7. Madde; karışıklıklar halinde altı doğu ilinin işgalini kabul eden 24. Madde; Toros tünellerinin işgaline dair olan 10. Madde; haberleşmenin denetimine ait; 12. Madde ile askerî malzemenin tahribine ait 13. Maddelerdir. Barış anlaşmasında ateşkesle ilgili maddelerin yer alması neyi göstermektedir? *Öyle anlaşılmaktadır ki, Müttefikler Anadolu'nun taksiminden vazgeçmiş görünümü altında, istedikleri yeri, istedikleri zaman işgal etmek imkânını ellerinde tutacaklardı. Sözde bağımsız Osmanlı Devleti, daimi bir tehdit altında ve müttefiklerin her türlü keyfî muamelesine açık bir sömürge haline getiriliyordu.*

Sèvres'de azınlık hakları genişletilerek müttefiklerin güvencesi altına alınmış, yüzyıllardan beri devam eden Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma imkânı daha da geniş boyutlara ulaştırılmıştır. Ayrıca kapitülasyonlar yeni kurulan devletlere kadar genişletilmekte ve bu arada Osmanlı vatandaşlarına istedikleri taktirde yabancı vatandaşı olabilmek kolaylıkları sağlamaktadır. Yabancıların bütün vergilerden muaf ve her türlü mesleği icra serbestliği gözönüne alınırsa, devletin az zamanda işe yarar vatandaşlarının önemli bir kısmını kaybetmesi, uzak bir ihtimal değildir.

Osmanlı iktisat ve maliyesi, kurulması öngörülen müttefikler arası bir komisyonun yönetimine bırakılmaktadır. Bu komisyon her türlü ekonomik kararlar, para politikası, gümrüklerin yönetimi, vergi reformu, iç ve dış borçlanma, bütçe ile ilgili konularda mutlak otorite sahibidir. Bu suretle sözde bağımsız devletin hükümet ve millî meclisleri hiçe indirgenmekte, ülkenin tam bir sömürge haline sokulması kolaylaştırılmaktadır.

Üstelik Sèvres'in çizmiş olduğu sınırlar da gerçeği yansıtmamaktadır. Üç devlet Sèvres'de kendi aralarında imza ettikleri "Accord Tripartite" üçlü anlaşma ile Anadolu'yu nüfuz mıntıklarına ayırmışlardır. Bu taksime göre, Osmanlı Devleti'ne kalan topraklar eski Ankara, Kastamonu, Sivas ve Bursa illerinin bir kısmını içine almakta, devletin Karadeniz dışında sahili kalmamaktadır. Müttefik devletler buralardaki askerlerini "Hristiyan azınlıkların korunması için kabul edilen tedbirlerin uygulanması ve bunların yürütülmesi hakiki surette sağlanıncaya kadar" tutmak hususunda görüş birliği sağlamışlardır. *Aslında nüfuz mıntıkları, kapalı bir ilhak anlamına gelmektedir. Müttefikler savaş içinde ilân ettikleri barış ilkeleri ve Wilson'un 12. Maddesi hükümlerini gözönüne alarak, nüfuz mıntıklarını daha sonra ilhak etmek üzere, kamufle etmişlerdir²²⁴.*

C. Sèvres Anlaşması'nın Değerlendirilmesi;

Emperyalist devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamışlar, ganimeti aralarında taksim etmişlerdi. Geride kalan sözde bağımsız Türk Devleti'ni de kendilerinin ekonomik, hukukî ve malî bakımdan mutlak yönetimleri altına alarak tam bir sömürge durumuna düşürmüşlerdi.

Sèvres'den en kazançlı çıkan devlet Büyük Britanya'dır. İngiltere Mısır himayesi, Filistin ve Irak mandası ve zengin Musul petrol bölgesine el koymakla aslan payını almış, Boğazları askersizleştirme ve ulaşım serbestliği sağlamak suretiyle, büyük deniz gücü sayesinde, Osmanlıyı sindirme ve komünist Rusya'yı tehdit etmek imkânını kazanmıştı. İngiltere Ege'yi bir Yunan gölü yapmakla başka bir kazanç sağlamış oluyordu. Bu kazançlar bir yerde, Fransa ve İtalya'nın aleyhlerinde gerçekleştirilmişti: Fransa'nın Almanya ile İtalya'nın da Adriyatik'le ilgili müşkülleri, bu devletleri frenlemişti. Fransa, Suriye ve Lübnan mandası ile Anadolu'daki nüfuz mıntıkası, İtalya ise Anadolu'daki nüfuz mıntıkası ve

Onikiada ile yetinmek zorunda kalmışlardı. Yunanistan Sèvres ile zaferin doruğuna ulaşmış gibidir. Ege bir Yunan gölü haline dönüşmüş, Anadolu'ya Megali İdea'ya ümit verecek şekilde el atılmıştır.

Fakat Sèvres'in kağıt üzerinde sağladığı yararlar ancak uygulama ile gerçekleşebilecektir. Sèvres'i uygulayabilmek için, Mustafa Kemal'in yönlendirdiği Misak-ı Milliye yemin etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin işini silah zoruyla bitirmek gerekmektedir.

IV. Yunan İleri Harekâtı ve Mustafa Kemal'in Düzenli Orduya

Geçiş Kararı

A. Yunan İleri Harekâtı

Yunan kuvvetleri İzmir ve yakın çevresinin işgalinden sonra, Venizelos'un emriyle, Manisa, Aydın ve Ayvalık sancaklarını işgal maksadıyla harekete geçmişlerdi. Venizelos İtalyanlarla tartışma çıkmaması için, Denizli Sancağının şimdilik işgal mıntıkası dışında kalmasını istemişti.

Gediz Vadisi boyunca ilerleyen bir Yunan kolu Manisa ve Turgutlu'yu, Küçük Menderes Vadisi'ni hedef alan diğer bir kol, Torbalı, Bayındır ve Ödemiş'i, üçüncü bir kol, Büyük Menderes Vadisi istikametinde hareketle Aydın'ı işgal etti. Venizelos, Büyük Menderes Vadisi'ne 300,000 Rum göçmeni yerleştirmek niyetindeydi²²⁵.

Ayvalık sancağını işgal için de 29 Mayıs'ta Ayvalık kıyılarına çıkarma yapıldı. Daha önce belirtildiği gibi, Alay Komutanı Yarbay Ali (ÇETİNKAYA) Bey, Yunanlıları ateşle karşıladı. Yunanlılar kasabayı işgal ettilerse de, daha fazla ilerleme imkânı bulamadılar.

Haksız işgalin şoku altında kalan Türkler ilk günlerin şaşkınlığını attıktan sonra toparlandılar. Bu toparlanmada 20 Mayıs 1919'da 17. Kolordu Komutan Vekilliğine atanan Albay Bekir Sami (GÜNSAV) ile 61. Tüme Komutan olarak atanan Köprülülü Kâzım (ÖZALP) ve 57. Tümen Komutanı Albay Şefik (AKER) Beyin hizmetlerini hatırlamak gerekir²²⁶.

Bekir Sami (GÜNSAV), 21 Mayıs ile 21 Haziran tarihleri arasında bir ay süreyle Batı Anadolu'da askerî başvuru makamı olarak Millî direnme ve toparlanmayı organize etmişti. Albay Köprülülü Kâzım (ÖZALP) Balıkesir, Bergama mıntıkasında, Albay Şefik (AKER)'de Denizli çevresinde faaliyet göstermiş, Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe'nin millî harekete katılmalarını sağlamıştır. Bu üç albayın teşvik ve desteği ile Batı Anadolu Kuvayı Millîyesi oluşmuştur. Askeri birliklerin de desteği ile Yunan ilerlemesi frenlenmiştir.

Böylece oluşan cephede, Denizli çevresinde Demirci Mehmet Efe, Salihli mıntıkasında Çerkez Ethem, Soma ve Bergama mıntıkasında Albay Kâzım Bey'e bağlı millî kuvvetler, Ayvalık mıntıkasında da Yarbay Ali Bey'e bağlı birlikler savunmayı üstlenmişlerdir.

Şikâyetler üzerine, (Uluslararası Tahkik Komisyonu Amiral Bristol heyeti) Yunan ilerlemesi Milne hattı ile sınırlanmıştı (7 Ekim 1919). Bu hat Kuşadası-Aydın-Ödemiş-Kasaba-Manisa-Bergama-Ayvalık çevresini içine almaktaydı. Türkler bu hattı tanımadılar. Bununla beraber Haziran 1920'ye kadar bu hatta önemli bir hareket olmadı. Ancak Mustafa Kemal 31 Aralık 1919'da Batı Cephesindeki komutanlara, Yunanlıların İzmir'i resmen ilhaka hazırladıklarının anlaşıldığını, böyle bir durumda kolorduların derhal Kuvayı Millîye vaziyetine girmeleri talimatını vermişti²²⁷.

Sèvres Antlaşmasının hazırlanması, iç ayaklanmaların ümit edilen sonucu vermemesi, İzmit Yarımadasının milî kuvvetlerin tehdidi altına girmesi üzerine, barış şartlarının Türklere silâh zoru ile kabul ettirmek maksadıyla, Yunanistan'a saldırı müsaadesi verildi. Yunanlılar altı tümenlik bir güçle

saldırıya geçtiler. Kadro halindeki zayıf Türk birlikleri, çok üstün düşman kuvvetleri karşısında bir varlık gösteremediler. Salihli, Alaşehir, Kula, Nazilli, Eşme, Buldan işgal edildi. Yunan kuvvetleri Uşak batısına kadar geldiler. Diğer bir kol, Savaştepe Balıkesir ve Bursa'yı işgal etti. 20 Temmuz'da Doğu Trakya'ya çıkarılan Yunan kuvvetleri, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli'ni ele geçirdiler.

Böylece Doğu Trakya kolay bir şekilde düşman istilâsına uğradı. Bursa-Uşak hattına kadar olan yaklaşık elli dört bin kilometre karelik bir alan Yunanlıların eline geçti.

Önemli toprak parçalarının düşman eline geçmesi ve özellikle Bursa'nın düşmesi, TBMM'de sert tepkilere yol açtı. Meclis kürsüsüne siyah bir örtü çekildi. Genel Kurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı kıyasıya eleştirildi. Meclis Başkanı Mustafa Kemal eleştirileri bizzat karşıladı. Çok üstün düşman kuvvetleri karşısında askerliğin gereklerinin yerine getirildiğini, her şeyin bitmediğini açıkladı. Ayrıca bu günlerde millete hitaben bir beyanname yayınlanarak "*düşman istilâsı ne kadar genişlerse, çöküşünün de o kadar çabuk olacağı*" yaşamak isteyen milletimizin bağımsızlıktan başka bir isteği olmadığı belirtilerek, halk istilâcı güçlere karşı sonuna kadar mücadeleye davet edildi²²⁸.

Yunan saldırısı amacına ulaşmış gibiydi. Panik içinde bulunan Damat Ferit Hükümeti, meş'um Sèvres Antlaşmasını, 10 Ağustos 1920'de imzalamıştı. Ama anayasaya göre anlaşmayı Meclis'in onaylaması gerekiyordu. Halbuki Meb'usan Meclisi 11 Nisan 1920'de resmen dağıtılmıştı. Bu durumda anlaşmanın onaylanması mümkün değildi. Aslında Sèvres'in İstanbul Hükümetince kabul edilmesi pratikte bir anlam ifade etmemekteydi. Çünkü bu hükümetin hükmü, ancak İstanbul il sınırları içinde geçerliydi.

B. Düzenli Orduya Geçiş Kararı

Yunan saldırısı sonunda geniş bir memleket parçasının elden çıkması, zaman zaman patlak veren iç ayaklanmalar karşısında düzenli birliklerin başarısız kalması, ordu ile ilgili tartışmalara yol açmıştır. Yunan saldırısı esnasında, Batı Cephesi Komutanlığı kurulmuş, başına da o güne kadar Millî Mücadele'ye büyük hizmetleri geçmiş olan Ali Fuat Paşa getirilmişti. Ali Fuat Paşa, cephedeki birliklerin moralini yükseltmek maksadıyla, Gediz'de izole bir vaziyette olan bir Yunan tümenine, Genel Kurmay'ın karşı görüşüne rağmen, 24 Ekim 1920'de bir saldırı düzenledi. Fakat saldırıya katılan birlikler arasındaki koordinasyon eksikliğinden arzu edilen sonuca ulaşamadı. Özellikle Çerkez Ethem'in kuvvetlerinin hareketsiz kalmaları başarıyı engellemişti²²⁹. Olay, mücadelenin Kuva-yı Milliye ile gerilla yöntemiyle mi, yoksa düzenli ordu birlikleri ile mi yapılmalı tartışmasına dönüşmüştü. İç isyanlarda büyük başarılar kazanan Ethem ve kardeşleri, düzenli ordunun işe yaramadığı, sonucun ancak milis kuvvetleri ile alınabileceği tezini durmaksızın her tarafta söylemekte, örnek olarak da iç ayaklanmaları ve Gediz taarruzunu göstermekteydiler.

Halbuki Mustafa Kemal, gerilla savaşını, millî ordunun oluşmasına kadar, zaman kazandıran bir önlem olarak algılamaktaydı. Düşmanlar ülkeyi düzenli kuvvetlerle işgal ettiklerine göre, kesin sonuç ancak aynı nitelikteki kuvvetlerle alınabilirdi. Türkiye'yi sömürgeleştirmek isteyen düşmanların elindeki kuvvetler şunlardı: Doğu'da Ermeni Ordusu, Batıda Yunan Ordusu, İstanbul, Adana, Maraş, Urfa'da toplanmış olan İngiliz ve Fransız kuvvetleri. Bunlardan Ermenilerin karşısında oldukça dolgun tümenleriyle XV. Kolordu vardır. Ermeni tümenleri zayıf ve Kafkasya'daki Müslümanların baskısı altında ve bolşevik dalgasına açık durumdadır. İngiliz ve Fransız kuvvetlerine gelince, bunlardan

Fransızlar, Araplarla Suriye’de mücadele halinde olduklarından Ankara ile anlaşma hesapları içindeydiler. İngiliz Kuvvetleri ise yetersiz durumdadır. Esasen İngiliz ve Fransız halkından kendilerini ilgilendirmeyen bir konuda “*kan istemek*” kolay değildi²³⁰. Buna göre, alınacak kesin sonuç, ancak Yunan Ordusunu Anadolu’dan atmakla mümkün olacaktır. Dolayısıyla düzenli orduya geçmek kaçınılmazdır. Bu fikri benimseyenlerin başında Mustafa Kemal’le Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey vardır.

Gediz taarruzundan sonra Ali Fuat Paşa’nın cephedeki nüfuzu sarsılmış görüldüğünden, kendisi yeni kurulan Moskova Büyükelçiliğine atanmış, cephe iki ayrılmıştır. Albay İsmet Bey, Genel Kurmay Başkanlığı üzerinde kalmak üzere, Batı Cephesi Komutanlığına Albay Refet Bey de Dahiliye Bakanlığını muhafaza ederek Güney Cephesi Komutanlığına getirilmişlerdir. Mustafa Kemal’in cephe komutanlarına verdiği kesin direktif “*süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi*” oluşturmaktır. Çünkü zaferi kazanmanın yolu düzenli ordudan geçmektedir.

Batı Cephesi Komutanlığına 8 Kasım’da atanan Albay İsmet Bey, 10 Kasım’da “*nizamsız teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak*” görevi ile işe başlar.²³¹ Emrindeki komutanlara verdiği direktif özetle şudur: “*Artık millî hükümet teşekkül etmiş olduğuna göre, sevk ve idare değişmiştir. Bundan böyle birliklerin her türlü ihtiyacı para, iaşe, asker ve teçhizat ihtiyacı Cephe Komutanı tarafından karşılanacaktır. Hiç kimseden para alınmayacak, hiçbir vatandaşa eza edilmeyecek, şikâyetler devletin resmî mercilerinde sonuçlandırılacaktır.*”

C. Ethem ve Demirci Efe Olayları

Bu uygulamanın başlamasıyla daha ilk günden Birinci Kuva-yı Seyyare Komutanı ile ilişkiler hassaslaştı. İç ayaklanmaları önlemede gösterdiği başarı Ethem’e büyük bir şöhret ve itibar sağlamıştı. Ethem ve kardeşleri, devlet içinde devlet durumuna gelmişlerdi. Ethem istediği gibi halktan para ve asker toplamaktaydı. Cephedeki hareketlerde de bağımsızmış gibi davranmaktaydı. Ağabeyi Reşit milletvekili olarak Meclis’teydi. Önemli bir milletvekili grubu onları desteklemekteydi. Kazandıkları başarıdan başları dönen Ethem Bey ve kardeşleri kendilerini iktidarın ortağı gibi görmekteydiler. Orduyu küçümsemekte, milis esasına göre halk ordusu oluşturulmasını savunmaktaydılar. Yeşil Ordu adı verilecek olan bu ordunun çekirdeğini, Ethem kuvvetleri oluşturacaktı. Ankara’da hareketin siyasî dayanağını teşkil edecek örgütlenmeler de vardır. Özetle Ethem ve kardeşleri hem askerî ve hem de siyasî alanda iktidar olmak hazırlığı içine girmişlerdir. Öyle ki Yozgat ayaklanmasından sonra, Ethem Ankara Valisi Yahya Galib’i, Çapanoğullarına el altından yardım etmiş olduğu gerekçesiyle, tutuklamak istemiş, onun gönderilmemesi üzerine, Ankara’ya döndüğünde Meclis’in kapısına Mustafa Kemal’i asayacağını söyleyecek derecede ölçüyü kaçırmıştı. Bu kısa bilgilerden anlaşılacağı gibi Ethem olayının ana nedeni iktidara el koymak arzusudur.

Olayın patlak vermesinin yakın nedenleri ise, Ethem ve kardeşlerinin Cephe Komutanları ile olan sürtüşmeleridir. Kuva-yı Seyyare’ye verilecek olan tahsisat, iaşe ve mühimmat miktarının saptanması için istenilen ellerindeki silâhlı ve cephaneye miktarını ve ihtiyaçlarının dökümünü bildirmeyi Tevfik Bey reddediyordu. Bunların bilinmesi istenmiyor! Kendilerine verilen Birinci Kuva-yı Seyyare unvanını kabul etmiyorlar buna mukabil “*Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanlığı*” sıfatını benimsiyorlardı. Yasaklanmasına rağmen gizli şifreyle haberleşiyorlar, memleketin iç kısımlarından

asker devşiriyorlar, mıntıklarındaki sivil memurları kovalıyorlardı. İsmet Bey Kuva-yı Seyyare'nin sırf düşmanla meşgul olmasını ve cephe gerisi ile alakadar olmamalarını temin maksadıyla Simav'da bir komutanlık oluşturdu ve Albay İbrahim Bey'i bu göreve getirdi. İbrahim Bey, Tevfik Bey tarafından “*ben mıntıkamda başka bir memur istemem, o işi ben yaparım*” gerekçesi ile geri çevrildi. Tevfik Bey bununla yetinmemiş, Batı Cephesi Komutanlığına günlük raporları vermemeğe, doğrudan doğruya bunları BMM Başkanı'na yani Mustafa Kemal Paşa'ya göndermeye başlamıştı. Cephe ciddî bir kriz başlamıştı. Birinci Kuva-yı Seyyare, cephe komutanlarını tanımamakta, İsmet ve Refet Beylerin görevlerinden alınmalarını istemekteydi.

Mustafa Kemal her türlü tedbiri olmakla beraber, Ethem kardeşleri silâh kullanmadan nasihatla yola getirmek için ciddi gayretler sarfetti. Ethem'le İsmet Bey'i Eskişehir de yüzleştirme girişimi Ethem'in Eskişehir'de trenden habersiz ayrılmasıyla gerçekleşmedi. Kendisine gönderilen arabulucuların girişimleri olumlu bir sonuca ulaşamadı. Ethem'in İstanbul Hükümeti ile haberleştiği ortaya çıkınca, ordu birlikleri, Birinci Kuva-yı Seyyare'ye karşı harekete geçirildi. Cephe Komutanı İsmet Bey, Ethem'e son bir uyarıda bulundu. 29 Aralık tarihli bu yazıyla BMM Hükümeti'nin kararlarını tebliğ etti. Bunda Birinci Kuva-yı Seyyare'nin diğer bütün askerî kıt'alar gibi kayıtsız şartsız BMM'nin kanunları ve Hükümetin emirlerine itaata ve askeri zaptırap ile sorumlu olduğu, her türlü işlemin emrinde olduğu kumandanlık aracılığı ile yürüyeceği vurgulanmaktadır. İsmet Bey durumu Ethem'e açıklayarak şahsı adına son bir teklifte bulunmuş, BMM'nin kararına uygun olarak, münasip gördüğü şekil ve tertipte Kuvayı Seyyare başından çekilmesinin hem kendi ve hem de Kuva-yı Millîye mensupları için faydalı olacağını belirtmiştir. Buna Ethem meydan okuyan bir eda ile cevap verir: “*Büyük mücadelelere girişmiş zevatta hayat korkusu yoksa, Uşak cephesine buyurunuz, böyle olduğunuzu, bu liyakatta olduğunuzu ispat ediniz. Taarruzunuzu bekliyorum.*”

Bu cevap üzerine, düzenli birlikler Gediz yönünde ileri harekete başladılar. Ethem savaşı kabul etmeyerek geri çekilir. Emrindeki birliklerden bazıları düzenli ordu ile çarpışmak istemezler, Ethem onları hareketlerinde serbest bırakır. Bir taraftan da Yunanlılarla ilişkiye girmiştir. Yunanlılar ile Ethem arasında ateşkes yapılmış ve Yunan kuvvetleri Eskişehir yönünde ileri harekete geçmişlerdir. Savunma yapacak olan İnönü mevzilerinde sadece bir tümen vardır. İsmet Bey, Ethem kuvvetleri karşısında Yarbay İzzettin (ÇALIŞLAR) Bey'i Kütahya'yı savunmak ve İnönü mevzilerinin arkasını güven altına tutmakla görevlendirir. İsmet Bey elindeki kuvvetlerle üç gün içinde Gediz'den İnönü'ne yetişir. Bu arada İzzettin Bey Kütahya'yı başarıyla savunur, Ethem üç günlük bir savaştan sonra çekilmeye başlar. Refet Bey'in süvarileri asileri takibe başlarlar. İnönü'de düşmanı çekilmeye mecbur eden başarıdan sonra, serbest kalan kıtalar Kütahya yönünde harekete geçmişlerdir. Bu durumda Ethem kuvvetleri dağılmaya başlamış, Ethem kardeşler çareyi Yunanlılara sığınmakta bulmuşlardı²³².

Ethem, Ankara ile iplerin gerildiği günlerde, Demirci Efe ile ilişki kurmuş, onu da ayaklanmaya davet etmişti. Kuva-yı Millîye'nin düzenli ordu bünyesine alınmasına karar verilince, Demirci Mehmet Efe'ye kuvvetlerinin bir kolordu olarak teşkil edilmesi ve kendisine de Kolordu Komutanı payesi verilmesi teklif edildi. Efe kesin bir cevap vermez, oyalama taktiği uygular. Ethem'le haberleşmesi

öğrenilince, Refet Bey bir baskın hareketi düzenledi. Demirci Mehmet Efe ancak kaçabildi. (16 Aralık 1920). Demirci Efe şahsına bir zarar verilmemesi şartı ile 30 Aralık'ta hükümet kuvvetlerine teslim oldu. Bir işe karışmamak şartıyla Efe'nin elli kişilik maiyeti ile Karasu ilçesi civarında oturmasına izin verildi.

Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe ayaklanmalarının başarı ile bastırılması ve I. İnönü zaferinin kazanılması ile Kuvayı Millîye birlikleri düzenli ordu içinde yerlerini aldılar. *“Artık millî hükümet her emrine itaat eden düzenli bir orduya dayanıyordu”*.

Özetleyecek olursak, 23 Nisan 1920'de BMM açılmış, Mustafa Kemal Meclis Başkanı seçilmiş, hükümet teşkil edilmiştir. İstilâcı güçlerin ve İstanbul Hükümeti'nin düzenledikleri, Ankara kapılarına dayanan iç ayaklanmalar bastırılmıştır. İç ayaklanmaların bastırılmasında büyük hizmetleri geçen, fakat kendi başına buyruk hareket eden, emir-komuta dinlemeyen, iktidara elkoymak isteyen Ethem ve kardeşleri gâilesi ortadan kaldırılmış, düzenli ordu oluşturulmuştur. Bundan sonra savaş, gerillâ taktiği ile değil, düzenli ordu birlikleri ile savaş kurallarına göre yönetilecektir.

Genç TBMM Hükümetinin genç ordusu, Doğuda Ermenistan, Güneyde Fransa, Batıda da Yunanlılarla silâhli çatışma halindeydi. Ayrıca Boğazlar muntıkası başta İngilizler olmak üzere, işgal altında bulunmaktaydı.

Mustafa Kemal bu durumda yeni devletin harp stratejisini ve dış politikasını, Misak-ı Millî çerçevesinde, gerçekçi bir şekilde tesbit etti. Daha önce belirtildiği gibi, Mustafa Kemal derin sezişi ile işgalci güçler arasında görünüşteki dayanışmaya rağmen, aralarındaki çıkar ayrılıklarını görmüş ve harp ve dış politika hedeflerini buna göre isabetle tayin etmiştir. Bu politikanın esası şudur: İtalya ve Fransa ile anlaşmak ve uzlaşmak, Batılılarla çatışma halinde bulunan Sovyetlerin dostluk ve yardımını temin etmek, Yunanistan'ın en büyük destekçisi olan Büyük Britanya'yı silahlı bir çatışmanın dışında tutmak, barışçı yoldan anlaşmaya imkân olmayan Ermenistan ve Yunanistan'ı da kademeli bir şekilde silâh zoruyla vatan topraklarının dışına atmaktır.

Bu itibarla askerinin harekât bakımından öncelikli olarak Doğu cephesi ele alınmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YENİ DEVLETİN ASKERÎ ve SİYASÎ BAŞARILARI

I. Doğuda Zafer ve Sonuçları

A. Doğuda Durum.

Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması ile, 1878'de Rusya'ya terkedilen Batum, Kars ve Ardahan Türklere iade edilmişti. Bu iller Osmanlı Ordusu tarafından kurtarılmış ve Anavatana kavuşturulmuşlardı. Ancak 30 Ekim 1918'de kabul edilen Mondros Ateşkes Anlaşmasının ilgili maddesine dayanarak müttefikler bu üç ilin boşaltılmasını istediler. Kars yöresi Ermenilerin, Ardahan havalisi ise Gürcülerin ellerine geçti. Büyük Britanya, Sovyet Rusya'yı tecrit etmek için, Kafkaslarda bağımsızlıklarını ilân eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı desteklemekteydi.

TBMM Hükümeti kurulduğu zaman her taraftan abluka altına alınmış gibidir. İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Ermenistan ile harp halindedir. Yardım alabileceği tek ülke Sovyetler Birliği'dir.

Sovyetler de bu sıralar iç savaşla meşguldür. İtilâf Devletlerinin desteklediği Kolçak, Wrangel ve Yudenic orduları ile boğuşmakta, bir taraftan da Batı'da Polonya, Kafkasya'da Kafkas devletleri ile uğraşmaktadır.

Bilindiği gibi, Rusya'nın dış politikasını jeopolitik konumu belirlemiştir. Rusya her şeyden önce bir kıta devletidir. Bu itibarla Rusya geleneksel bir politika olarak sıcak denizlere açılmak, özellikle Akdeniz'e inmek ister. Dolayısıyla bu amaca ulaşmak için Osmanlı Devleti ile birkaç yüzyıl

boğuşmuştur. Ancak Rusya kendi el koymadığı sürece, Boğazların güçlü başka bir devletin eline geçmesini de istemez. Millî Mücadele esnasında İngiltere'nin Boğazları ve Kafkasya'yı denetimine almasından son derece rahatsızdır. Ayrıca Sovyet Rusya bünyesindeki Müslüman unsurların yeni rejime intibakları açısından da Anadolu harekâtından yararlanmak istemekte ve bu nedenle de Kemalist harekete sempati ile bakmaktadır.

Mustafa Kemal daha Temsil Heyeti safhasında, Sovyetlere karşı izlenmesi gereken politikayı belirlemiştir. *Bu politika, İngiltere tarafından hazırlanan Kafkas seddini şu veya bu şekilde yıkmak, Misak-ı Millî'nin saptadığı Doğu sınırlarına, Sovyetlerle çatışmadan onlarla anlaşarak ulaşmak ve onlardan para ve silâh yardımı almak, ama ideolojik açıdan onların etkisine girmek esasına dayanmaktadır.*

Özetlemek gerekirse, Türkiye'nin yardım alma ihtiyacı, Sovyetlerin de Millî Mücadele'den kendi hesaplarına yararlanmak istemeleri, geçmişte genellikle düşman durumunda bulunan iki yeni devleti birbirine yakınlaştırmıştır.

B. Sovyetlerle Anlaşma Girişimleri

Bütün bu nedenlerden dolayı, TBMM'nin açılmasından hemen üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal imzası ile Sovyetlere Kafkasya'da müşterek hareket teklif edilir. Ayrıca para, silâh ve malzeme yardımı yapılması istenir²³⁴. Kafkas yolu kapalı olduğundan mesaj ancak 20 Mayıs dolaylarında Moskova'ya ulaşır. Ankara'da TBMM'nin ilk hükümeti kurulunca, Dışişleri Bakanı Bekir Sami (KUNDUH) ile İktisat Bakanı Yusuf Kemal'in (TENGİRŞENK) Moskova'ya gönderilmesi kararlaştırılır. Heyete verilen talimata göre, görüşmelerde Sovyetler Birliği'nden alınacak yardıma karşı Boğazlardan serbestçe yararlanma hakkı verilmesinin kabul edilebileceği ve Türkiye'nin manevî nüfuzunu Müslüman ve Türkler üzerinde kullanabileceği belirtilmekte ve emperyalizme karşı Sovyetlerle "kader birliği" yapılabileceği ifade edilmektedir. O günün zor şartlarında heyete çok geniş yetkiler verilmiştir²³⁵.

Bu arada Ankara'nın 26 Nisan tarihli önerisine, Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'in 3 Haziran tarihli cevabı gelir. Çiçerin cevabında, her iki milleti tehdit eden emperyalizme karşı işbirliği yapılması ve bu iki ülke arasında düzenli ilişkiler kurulmak istenmesinden duyulan memnuniyeti belirttikten sonra, Türk Hükümeti'nin dış politikasının temel ilkelerinin öğrenildiği kaydedilir. Aslında cevapta sıralanan ilkeler, Misak-ı Millî'den çok, Sovyet görüşünü yansıtmaktadır. Bunlar özetle, Türkiye'nin bağımsızlığının ilânı, Kürdistan, Lazistan, Batum bölgesi, Doğu Trakya ve Türk-Arap halklarının yaşadıkları toprakların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi, mülteci ve göçmenlerin yerlerine dönmeleri, Yeni Türk devletinde yaşayan millî azınlıklara Avrupa hükümetlerinde tanınan tüm hakların tanınması, Boğazlar sorununun Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce toplanacak konferansta çözülmesi, ecnebi devletlerin malî denetimi ve kapitülasyonlarına son verilmesi, her türlü yabancı nüfuz alanlarının kaldırılması şeklinde kaydedilmiştir. Yazıda ayrıca Türkiye-Ermenistan-İran arasında kesin sınırların çizilmesi konusunda Sovyetlerin arabuluculuk yapması önerilmektedir²³⁶.

Sovyet cevabı düşündürücüdür. Karabekir bu önerileri Müttetikler Batı illerimizi yutarken, Sovyetler de Türkiye Ermenistan, Lazistan, Kürdistan diyerek ora halklarını bizden ayırmak mı istiyorlar şeklinde değerlendirir.

Fakat Mustafa Kemal soğukkanlı bir hesap adamıdır. Sovyetlerle yapılacak anlaşmadan bir an önce pratik sonuçlar almak niyetindedir. Para ve silâh ve malzeme gibi. Dolayısıyla yazıyı kendi açısından değerlendirir. 20 Haziran'da verdiği cevapta, Ermenistan ve İran sınırı ile ilgili arabuluculuk önerilerinin memnuniyetle kabul edildiğini, ancak halkımıza karşı Ermeni saldırılarının durdurulmasını, Sovyetlerle anlaşmak için olağanüstü yetkilerle gönderilen temsilcilerin yolların kapalı olması dolayısıyla beklemede olduklarını, yolun bir an önce açılmasını ve yetkili Sovyet temsilcilerinin Ankara'ya gönderilmesini ister²³⁷.

Diğer taraftan Ankara Heyeti 11 Mayıs 1920'de yola çıkar. Maceralı bir yolculuktan sonra 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaşır²³⁸. Karşılama soğuktur. Görüşmeler aralıklı ve yavaş cereyan eder. 24 Ağustos'a kadar sekiz maddelik bir tasarı oluşur. Ama bu arada Sovyetler Ermenistan ile bir anlaşma yapmışlardır. Anlaşmaya göre, Türklerin açılmasını istedikleri Tiflis yolu tamamen kapandığı gibi, o zamana kadar az çok açık olan Şahtahtı yolu da Ermenilerin ellerine geçmiştir. Bu bilgi üzerine, Türk Heyeti Lenin'le görüşür. Yusuf Kemal'e göre, Lenin "*Biz o anlaşmayı yapmakla hata ettik, düzeltmeye çalışacağız. Biz düzeltemezsek siz düzeltirsiniz*" demiştir.

Ancak görüşmelerin sonuca ulaşmasını engelleyen konu, Sovyetlerin "Türkiye toprağının Misak-ı Millî'nin öngördüğü sınırlar" ifadesini kabul etmemeleridir. Sovyetler yardım yapılması için Ermenistan'a Van ve Bitlis vilayetlerinden mutlaka arazi verilmesini istemekte ve bu konunun daha önce kendileri ile görüşen Halil ve Cemal Paşalarca kabul edildiğini ileri sürmekteydiler²³⁹.

Bekir Sami, Türkiye'de Ermeni illeri bulunmadığını, Osmanlı illerinden bir veya ikisinin Ermenistan'a bırakılmasının, buralarda çoğunlukla bulunan Müslümanların haklarına aykırı düşeceğini, Halil ve Cemal Paşaların bu konuda söz söylemeye yetkileri olmadığını belirtti ve durumu hükümetine sunacağı cevabını verdi. Konuyu 30 Ağustos 1920 tarihli bir raporla özetledi. Raporla beraber Ankara'ya gelen Yusuf Kemal, 11 Ekim'de durum hakkında Mustafa Kemal'e bilgi sundu. Mesele Meclisin 16 Ekim tarihli gizli toplantısında ele alındı ve ertesi günü de görüşme devam etti. Rusların Ermenilere toprak verilsin önerisi, Meclis'te fırtınalar kopardı. Milletvekilleri, "*Bir karış yer değil, bir avuç toprak verilemez, biz buraya vatani kurtarmak için geldik, vermek için değil*" şeklinde görüşlerini dile getirdiler²⁴⁰.

Bu görüşmeler ışığında Bekir Sami Beye 16 Ekim 1920'de Mustafa Kemal imzası ile Hükümetin görüşü iletildi. Talimata özetle şu hususlar vurgulanmaktadır: "*... Anlaşmanın imzası için Van ve Bitlis illerinden belli bir parçanın Ermenilere bırakılmayacağı Millî Meclisçe oy birliğiyle kesin bir ifade ile belirtilmiştir. Vekiller Heyetinin iki maddelik karşı önerisi şunlardır: 1. Van ve Bitlis illerinde yerli ve yabancı uzmanlarca yapılan istatistiklere göre, Ermeniler hiçbir zaman çoğunlukta olmadıklarından, belli bir toprak parçasının bir azınlığa bırakılması emperyalist bir düşünceden başka bir şey değildir. Ankara Millî Hükümeti emperyalizme karşı kurulduğundan böyle bir istek ve iddiayı kabul edemez. 2. Ankara Millî Hükümeti, Türkiye'den göçmüş olan Osmanlı Ermenilerine daha evvel oturdukları yerlere dönmelerine engel olmamayı ve böylece gelecek halka diğer memleketlerde azınlıklara sağlanan hakları tümüyle vermeyi görevlerinden biri olarak kabul eder.*

Bu telgrafın elinize geçmesinden sonra, hiç zaman yitirmeden Çiçerin'den bir görüşme isteyip, bahis konusu kararı bildiriniz, Ankara Hükümeti'nin bu meseledeki görüş tarzı kabul edildiği taktirde, hazırlanan anlaşmayı Hükümet adına imzalamaya mezunsunuz.... Antlaşmanın imzası halinde

*Ankara'ya dönmenizi, aksi halde yeni talimatı beklemek üzere, bir süre daha Moskova'da ikametinizi uzatmanızı rica ederim*²⁴¹.

Sovyetler Birliği yöneticileri, bu teklif üzerine isteklerinden vazgeçemediler, karşılıklı yazışmalar devam etti.

Sovyetlerin bu tutumlarının sebepleri nelerdir? Bu sebeplerden biri, o sırada İngiltere ile yapılmakta olan ticaret anlaşması görüşmeleridir. Rusya, bu vesile ile, Batı aleminin ablukasını kırmak ve Türkiye'yi onlara karşı bir koz olarak kullanmak istemektedir. Diğer taraftan Rusya Kafkasları bolşevikleştirmek ve er geç Sovyet sistemi içine almak niyetindedir. Bu itibarla Ermeniler adına yapılan girişimlerden maksat, ileride bu toprakların Rus ülkeleri içinde kalmasını sağlamaktır. Ayrıca, Ermeniler lehine tavır almak Sovyetlere Batı'da puan kazandırmaktaydı. Bundan başka, o sırada Lehistan'daki savaş Ruslar lehine gelişmekte, içerde de Wrangel orduları karşısında başarılı gelişmeler yaşanmaktaydı. Rusya, Kafkasya'ya inmek arifesinde Misak-ı Millî'yi kabul ederek kendinin müstakbel kazançlarını elden kaçırmamak istemektedir.

C. Ermenistan Engelinin Ortadan Kaldırılması ve Gümrü Antlaşması

Moskova'daki müzakerelerden Ermenistan sorunu çözülmedikçe, Sovyetler'le anlaşmanın kolayca gerçekleşmeyeceği ortaya çıkmıştı. Bu itibarla Ankara Hükümeti bu meseleyi çözümlenmeye karar verdi.

Esasen XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Kızılordu Ermenistan'ı bolşevikleştirmeden harekete geçilmesini ısrarla istemektedir²⁴². Sovyet Rusya ile çatışmadan doğu sınırları işini halletmek isteyen Mustafa Kemal, durumun açıklık kazanması için bir süre daha beklenmesinden yanaydı. Bununla beraber, 6 Haziran 1920'de savunma durumumuzu ıslah maksadıyla, Soğanlı Geçitlerini işgal için XV. Kolordu Komutanlığınca gereken hazırlığın yapılması uygun görüldü²⁴³. Ancak, Çiçerin'in arabuluculuk teklifi, Kafkaslarda İngilizleri boşaltma hazırlıklarına girmeleri ve Türk heyetinin Moskova temaslarının neticesini almak, Ankara'ya gönderildiği bildirilen Sovyet Heyeti ile temas edilmesi, gerekçeleriyle, harekât 20 Haziran 1920 tarihli emirle geri bırakılmıştı. Daha sonraki günlerde Ermeni kuvvetleri, Zengibasan ve Şahtahtını işgal ile Sovyetlerle olan yolları kapattılar. Bu arada Moskova görüşmeleri olumlu olarak sonuçlanamadı. Rusların barış için Van ve Bitlis illerinden toprak istemeleri, Ankara'ya gelen Sovyet sefaret personelinin el altından Çerkez Ethemle irtibatları ve kışkırtıcı propaganda ve gizli örgütlenmeye girişmeleri Ankara'da kuşku yaratmaktaydı. Sovyetlerin Polonya cephesindeki sıkıntıları ve Wrangel ordularıyla uğraşmalarını dikkate alan Mustafa Kemal harekete geçmeye karar verdi (20 Eylül 1920). Harekât baskın şeklinde yapılacak, Gürcülerin tarafsızlığı sağlanacak, ama onlara karşı da tedbirler alınacaktı²⁴⁴.

Esasen Ermeniler aylardan beri hududa tecavüz halindeydiler. Önce Bardız'a yapılan Ermeni saldırısı püskürtüldü. 28 Eylül 1920'de Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'in kıt'aları harekete geçtiler. 29 Eylül sabahı Sarıkamış, 30 Eylül'de Kağızman kurtarıldı. Sovyetlerin tutumlarının anlaşılması için, Selim hattında bir ay kadar beklenildi.

Bu bekleme süresi içinde, Ermeniler Sovyetlere başvurarak, Türk ileri hareketinin durdurulması ve Türk Ordusu'nun eski sınırın ötesine çekilmesi için çağrıda bulundular. Ayrıca telsizle bütün *dünyaya*

“hareketin amacı Ermenilerin yok edilmesidir” içerikli yayın yaparak dünya kamuoyunu olayla ilgilendirmeye çalıştılar.

Türk Ordusunun başarısı Gürcüleri de telaşlandırdı. Onlar da Sovyetlere başvurarak Moskova’dan yardım istediler. TBMM Hükümeti Gürcistan’ı teskin etti “ *Harekâtın amacı Ermenilerin yok edilmesi değildir. Barışsever Ermenistan’a taraftarız, Hareketin amacı, Ermeni tecavüzlerine son vermektir. .... Taarruz süresince, Gürcü Hükümeti’nin sözlü isteğinde belirtilen hat geçilmeyecektir*” şeklinde güvence verilerek Gürcistan’ın tarafsız kalması sağlanmıştır.

Türk Ordusu’nun başarısı üzerine TBMM Hükümeti ve onun Başkanı Mustafa Kemal, 21 Ekim’de Rusların Van ve Bitlis illerinden arazi verilmesi yolundaki isteklerinin kabul edilmeyeceğini, Moskova’daki Türk Heyetine bildirdi (21 Ekim 1920).

Bu durumda Mustafa Kemal, Doğuda askeri durumu kesin sonuca ulaştırmak için, Ermeni Ordusunu bir tehdit unsuru olmaktan çıkarmak maksadıyla, Kars’ı hedef alan yeni bir ileri harekât için Cephe Komutanına emir verdi. 28 Ekim’de başlayan harekât sür’atle gelişti. Kars 30 Ekim’de anavatana kavuştu. Ankara, Ermenileri silâhsızlandırmak ve barışa zorlamak amacıyla ileri yürüyüşe devam kararı aldı. 6 Kasım’da Ermenistan ateşkes isteğinde bulundu. Gümrü’nün boşaltılması, silâhların teslimi şartı ile ateşkes 17 Kasım 1920’de yürürlüğe girdi.

Gümrü’de başlayan barış görüşmeleri, 2/3 Aralık 1920’de sonuçlandı. Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa’nın imzaladığı anlaşmaya göre, Kars, Sarıkamış, Kulp, Kağızman ve Iğdır yeniden anavatana kavuşuyor ve Ermenistan silâhtan arındırılıyordu. Ancak anlaşmayı onaylamak mümkün olmadı. Çünkü Ermeni Taşnak Hükümeti yıkılmış, yerine Bolşevik bir hükümet gelmişti.

Ancak bu zaferle Ermeni Ordusu askerî açıdan bir tehdit unsuru olmaktan çıkarılmıştı. Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir tarafından parlak bir şekilde yürütülen askerî harekât hayret edilecek derece az bir kayıpla elde edilmişti. Böylece Sovyetlerle anlaşmayı engelleyen en önemli engel ortadan kaldırılmış, pek çok askerî malzeme ele geçirilmişti, Sovyetlerden gelecek yardım için yollar açılmıştı²⁴⁵.

D. Artvin ve Ardahan’ın Kurtarılması

Ortada çözümlenmesi gereken diğer bir mesele, Artvin ve Batum Sancakları ile ilgilidir. Bilindiği gibi, Misak-ı Millî bu sancakların millî topraklara katılmasını öngörmekteydi. Halbuki konu ile Gürcistan’ın yanı sıra Sovyetler de yakından ilgiliydiler. Sovyetler Azerbaycan’dan sonra Ermenistan ve Gürcistan’ı da Sovyetleştirmek istiyorlardı. Ermenistan 3 Aralık’tan itibaren Kızıldorduca işgal edilmişti. 19 Şubat 1921’de Sovyetler Gürcistan’a savaş açtılar. Doğu Cephesi Komutanı, Ruslarla bozuşmamak için Batum ve dolaylarının işgalini sonradan onlarla anlaşmak üzere uygun zamana bırakmak, fakat Artvin ve Ardahan için hemen teşebbüse geçmek fikrindeydi. TBMM 21 Şubat’ta Ardahan sancağının geri alınması için girişimde bulunulmasını istedi. Hükümet Gürcistan’dan Ardahan ve Artvin’in geri verilmesini isteyen bir nota verdi. Kızıldordu’nun Tiflis’e girmesinden bir gün önce 23 Şubat’ta buralar Anavatana kavuştular. Gürcistan’daki Türk temsilcisi Albay Kâzım (DİRİK) Bey, Batum’un işgalini istemekteydi.

Ankara, Gürcü Hükümeti’nin teklifi üzerine, Batum sancağı ile Ahıska ve Ahilkelek’in, geçici olarak Gürcistan ve Kafkasya meseleleri çözümlenene kadar, askerî işgaline karar verdi. Gerekçe, Ahıska’daki İslâmları Ermenilere karşı korumaktır. 7 Mart 1921’de Ahıska, 14 Mart’ta Ahilkelek’e girildi. Batum’da halkın alkışları arasında, 11 Mart’ta alınmıştı. Ancak Kızıldordu birliklerinin Batum’a gelmesi üzerine, çatışma çıktı. Bu arada Sovyetlerle TBMM Hükümeti arasında Moskova Anlaşması imzalanmış, bu

anlaşma ile Batum limanı Gürcistan'a bırakılmıştı. Dolayısıyla Türk birliği 28 Mart'ta Batum'dan ayrıldı.

E. Sovyetlerle Moskova, Kafkas Cumhuriyetleri ile Kars Antlaşmaları

Sovyetlerin Van ve Bitlis illerinden arazi istemeleri üzerine, kesilmiş olan Moskova görüşmeleri, onların girişimiyle yeniden başlatılmıştı.²⁴⁶ Görüşmelerin tekrar başlamasında Sovyetlerin Polonya'da yenilgiye uğramaları, İngiltere ile yapmak istedikleri ticaret anlaşmasının başarısızlıkla neticelenmesi ve TBMM Hükümeti'nin Ermenistan zaferi etkili olmuştu. Sovyetler Ankara'ya geniş bir sefaret heyeti göndermeyi kararlaştırmışlardı. Mustafa Kemal Moskova Büyükelçiliğine Ali Fuat Paşa'nın atanmasını uygun görmüştü. Moskova görüşmelerini yürütmek üzere iktisat Vekili Yusuf Kemal Başkanlığında Maarif Vekili Rıza Nur ve Ali Fuat Paşa görevlendirildiler. Kars'ta Sovyet Büyükelçisi ile yapılan görüşmeler ve kendisinden alınan yazılı belgeden Sovyetlerin Van ve Bitlis konularında ısrarlı olmayacakları anlaşılmıştı. Ali Fuat Paşa'ya verilen talimatta da "*Sovyetlerle parafe edilen dostluk anlaşması imza edilsin veya edilmesin, Türkiye ile Rusya arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kuvvetlendirilmesine özen gösterilmesi*" istenmekteydi. Mustafa Kemal'in Sovyetlerin Anadolu'da yapmakta oldukları ideolojik çalışmaları, her bakımdan önlemek için gerekli tedbirleri almakla beraber, Sovyetlerle dostluk ve yardımlaşmaya büyük önem verdiği anlaşılmaktadır.

18 Şubat'ta Moskova'ya varan Türk heyeti, bu sefer parlak bir askerî merasimle karşılanıyordu. Bununla beraber görüşmeler zorlukla ilerliyor, zaman zaman Stalin'nin devreye girmesiyle olumlu sonuca ulaşıyordu. Bu seferki görüşmelerde zorluk, Batum konusundaki anlaşmazlıktan kaynaklanmaktaydı. Neticede Batum'un bazı şartlarla Gürcistan'a bırakılması, buna karşılık Iğdır civarının Türkiye'ye verilmesiyle sorun çözülmüyordu. 16 Mart 1921 Tarihinde imzalanan anlaşma 16 maddeden oluşmaktadır. Birinci maddeye göre, Sovyetler Birliği Misak-ı Millî hudutlarını tanımakta, Türkiye tarafından kabul edilmemiş hiçbir anlaşmayı tanımamayı yükümlenmekteydi. Türkiye'nin kuzeydoğu hududu olarak Sarp'tan başlayarak Ardahan ve Kars sancaklarının idarî hududu, Arpaçay ve Aras'ı hudut olarak alan bugünkü sınırlar çizilmektedir. 2. Madde de Batum'un hangi şartlarla Gürcistan'a bırakılacağı açıklanıyordu. 3. Madde ile Nahcivan arazisinin hudutları belirleniyordu. Nahcivan kıt'asının himaye hakkı üçüncü bir devlete asla terk etmemek şartıyla özerk bir arazi statüsünde, Azerbaycan'a bırakılıyordu. 4. Madde ile Doğu milletlerinin bağımsızlık ve özgürlük hakları ve kendi istedikleri hükümet biçimi ile yönetilmek yetkileri benimsenmektedir. 5. Madde ile Boğazlar rejiminin Karadeniz'e sahili olan ülkeler temsilcilerinden oluşan bir konferansta tesbit edilmesi, alınacak kararların Türk egemenliğine zarar getirmemesi öngörülmüyordu. 6. Madde ile iki ülke arasında o zamana kadar yapılmış olan anlaşmaların geçersiz olduğu hükme bağlanmıştır. 7. Madde ile Rusya kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmektedir. 8. Madde ile taraflar diğer ülke aleyhine faaliyette bulunacak örgüt ve toplumların oluşmasını, Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri de dahil olmak üzere, engelleyeceklerdir. 13. Madde ile esirlerin iadesi kabul edilmektedir. 15. Madde ile bu anlaşma hükümlerinin güney Kafkas Cumhuriyetlerince kabulü için Rusya'nın gereken girişimleri yapması ön görülmektedir.

Ayrıca Rusya, teati edilen mektuplarla, Türkiye'ye her yıl için on milyon altın ruble vermeyi taahhüt etmiştir. Askerî yardım konusu ayrıca görüşülerek iki tümeni silahlandırarak tüfek, süngü, mitralyöz, top ve cephane verilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan başka, Sovyet Hariciye Komiseri ile Ali Fuat Paşa

arasında teati edilen mektuplarla siyasî danışma ve haberleşme öngörülmüştür. Buna göre “ *Türkiye Rusya politikasından farklı bir politikayı Asya’da güden herhangi bir büyük devlet tarafından Türkiye’ye yaklaşmak veya Türkiye ile anlaşmak konusunda yapılacak her öneriyi Sovyet Hükümetine haber vermeyi, Rusya çıkarlarına dokunabilecek hiçbir anlaşmaya girmemeyi yükümlenmektedir. Buna karşılık Rusya da aynı hususları Türkiye’ye karşı taahhüt etmektedir.*”^{246b}.

Moskova Anlaşması neden önemlidir? Mustafa Kemal’in biyografisi ve Millî Mücadele açısından nasıl değerlendirilebilir?

Moskova anlaşması ile Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Sovyetler, Misak-ı Millî’yi tanımışlar, Türkiye’nin onaylamadığı bir anlaşmayı tanımayacakları güvencesini vermişlerdir. İki ülke arasında gerçekçi bir sınır çizilmiş, ahalisi Türk ve Müslüman olan Kars, Ardahan ve Artvin anavatana kavuşmuşlardır. Çarlık Rusyası ile yapılmış anlaşmalar ilga edilmiş, kapitülasyonlar kaldırılmıştır. İki ülke birbirlerinin iç işlerine karışmadan, kendi kaderlerini kendileri tayin edecek, yan yana, dostça yaşamının kapılarını aralamışlardır. Böylece TBMM Hükümeti Doğu sınırlarını güvenceye almış, buradan Batı cephesini takviye etmek imkânını kazanmıştır.

Sovyetler de en zayıf oldukları güney kanatlarında ve Kafkasya’da istikrar ve güven sağlanmışlar, Millî Mücadele’ye verdikleri destek dolayısıyla, Rusya Müslümanları ve sömürge halinde bulunan ülkelerde prestij elde etmişlerdir.

Mustafa Kemal açısından Sovyet politikaları tam bir başarıdır. Sömürgeci emperyalist devletlerin Türkiye’yi yoketmeyi amaçlayan girişimlerine karşı Sovyet desteği, Mustafa Kemal’in kuzeyden ve Kafkasya’dan emin olmasını sağlamıştır. Onun Sovyet politikası maceralardan uzak, temkinli ve gerçekçidir. Esas itibarıyla bu dış politikada yardımlaşma, ama iç politikada Sovyetlerin her türlü ideolojik girişimlerini engelleme esasına dayanmaktadır. Onun, dış politikada Sovyetlerle karşılıklı güven ve dostluğa dayalı politikası, yeni Türk Devleti’nin dış politikasının temel ilkelerinden biri olmuştur. Bu ilke Sovyetlerin 1945’lerde Türkiye’den toprak istemesi ve Boğazlar ile ilgili taleplerine kadar dikkatle korunmuş, ancak Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşından sonra, Türkiye’den toprak istemeleri üzerine terkedilmiştir.

Moskova Anlaşması, Kafkas devletleriyle bu belge çerçevesinde anlaşmayı öngörmekteydi. Sakarya savaşının kazanılmasından sonra 13 Ekim’de Kars’ta Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile Moskova anlaşması hükümlerini yenileyen Kars Antlaşması yapıldı. İnişli çıkışlı bir çizgi izlenmekle beraber Millî Mücadele boyunca Türk-Sovyet ilişkileri bu anlaşmalar çerçevesinde yürütülmüştür.

II. Güney Cephesi ve Fransa ile Ankara Antlaşması

A. Mütareke Sonrasındaki Gelişmeler.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında, Şarlken’e karşı I. François’ya yardımla başlayan Türk-Fransız ilişkileri genelde dostça bir çizgi içinde gelişmişti. Bu dostane ilişkiler Fransa’nın Cezayir ve Tunus’u işgalleri ile bazen gerginleşmekle beraber barışçı bir çizgide seyretmişti. Ancak 1871’den itibaren, Avrupa’da tecrit edilmiş olan Fransa 1890’larda Rusya ile ittifak haline girmişti. Bu yıllardan itibaren de Doğudaki Fransız siyaseti, Rus çizgisiyle uyum halinde yürütülmeye çalışılmıştı. 1914 öncesinde Bahriye Nazırı Cemal Paşa’nın ittifak teklifi de bu nedenle olumlu karşılanmamış ve Karadeniz olayından sonra Fransa müttefikleriyle beraber Osmanlı Devleti’ne savaş açmıştı. Savaş içinde yapılan

gizli anlaşmalar ile Anadolu Müttefikler arasında nüfuz mntıkları adı altında taksim edilmişti. Fransa'ya da Lübnan ve Suriye dahil, Mersin dolaylarından başlayan Sivas ve Diyarbakır'ı da içine alan geniş bir mntıka bırakılmıştı.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine aykırı olarak Musul, İskenderun, Maraş, Urfa ve Antep İngilizlerce işgal edilmişti. Fransızlar da 7 Aralık'ta Antakya 11 Aralık'ta Dört Yol, 17 Aralık'da Mersin, Tarsus ve Adana dolaylarını işgal etmişlerdi. 15 Eylül 1919'da yapılan bir anlaşmaya göre, İngilizler Çukurova, Antep, Urfa, Maraş ve Suriye'den çekilerek bu bölgeyi Fransızlara devrettiler. Buna karşılık Musul dahil Mezopotamya'ya sahip olacaklardı. Anlaşma gereğince Antep, Urfa ve Maraş Fransız işgali altına girmişti²⁴⁷. Fransız işgal kuvvetleri arasında büyük ölçüde Ermeni Lejyonerler vardı. Bunlar Türk halkına karşı yoğun ve sistemli bir terör hareketine başladılar. Köylere baskınlar düzenlenerek, halkın mallarını yağmalama, ırza tecavüz olayları birbirini izledi. Bölgeye yüz bini aşkın Ermeni göçmeni getirilmesiyle Ermeni mezalimi yabancıları bile rahatsız edici boyutlara ulaşmıştı. Ermeni lejyonerlerin Fransızlarca göz yumulan tedhiş hareketleri, Türklerin yer yer direnişe geçmelerine yol açtı. Sivas Kongresi sonrasında, Mustafa Kemal bölgedeki direnişi yönetmek üzere, Binbaşı Kemal Bey'i Kozanoğlu Doğan Bey takma adıyla Kuvayı Millîye Komutanlığına atamıştır. Bu bölge ikiye ayrılmış, Doğudakine yüzbaşı Osman Bey, Aydın oğlu Tufan Bey takma adıyla, Batıdaki bölgeye ise Yüzbaşı Ratıp Bey, Tekelioğlu Sinan Bey takma adıyla komutan olarak atanmışlardı. Maraş bölgesi Kuvayı Millîye teşkilâtında çalışmak üzere Yüzbaşı Selim Bey (Kurtoğlu Yörük Selim Bey) ve Üsteğmen Asaf Bey (Kılıç Ali Bey) görevlendirilmişlerdi²⁴⁸.

Alınan bu önlemler sonucu olarak gittikçe güçlenen silâhlı direniş Fransızları Kemalist hareketle uzlaşma yolları aramaya yönlendirdi.

Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri George Picot, bu konuda nabız yoklama amacıyla Anadolu'ya geldi. Önce Kayseri'de Ali Fuat Paşa ile sonra Sivas'a giderek 8 Aralık 1919'da Mustafa Kemal ile görüştü. Picot'un önerisi özetle şöyledir: “*Şimdiki Fransız Hükümeti'nin Türkiye politikası Fransız çıkarlarına aykırıdır. Yakında Fransa'da hükümet değişecek ve Briand Başbakan olacaktır. Onun görüşü Ortadoğu'da Türk ekseriyetinin bulunduğu bir kıt'ada kuvvetli ve bağımsız bir Türk Devleti'nin oluşmasıdır. Bunun için gereken yapılacaktır. Ancak Kilikya'da başlamış olan kanlı çatışmaların kesilmesi, iki tarafın da çıkarları gereğidir. Bunun için, Kilikya'ya yürümekte olan ordular durdurulmalıdır. En nihayet Kilikya'yı boşaltacağız, yalnız orada bize iktisadî güvence veriniz*” Mustafa Kemal ise “*bizim için bir mesele vardır, o da vatanımızın bütünlüğü ve bu vatanı yaşayan milletimizin istiklâlidir*” şeklinde cevaplandırmıştır. Picot Kilikya'yı boşaltacaklarını vaat etmiş, buna karşılık barış anlaşmasına kadar Kilikya'da eylem yapılmamasını istemiş; Mustafa Kemal Fransızların işgalindeki yerlere kuvvet gönderilmemesini kabul etmiş ama, Fransızların silâhlandıkları Ermenilerin bir saldırısı halinde, sorumluluk kabul etmeyeceğini belirtmişti. Picot buna karşı Ermenileri kışkırtmayacaklarını ve Türk memurların göreve devam edeceklerini bildirmişti.

Mustafa Kemal bu görüşmeler üzerine, ilgililerden Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe, silâhlı tecavüzde bulunulmamasını istedi.

Picot'yla yapılan temaslardan “*Fransa'nın Doğuda Türkiye lehine harekette kendilerini menfaatkâr gördükleri*” anlaşılmıştı²⁴⁹. Bunlara rağmen, bölgedeki Fransız komutan ve idarecilerin yanlış tutumları dolayısıyla, ilişkiler kötüleşti.

B. Maraş, Urfa ve Antep Savunmaları

15 Eylül 1919 Suriye Anlaşması'ndan sonra Fransızlar 29 Ekim'de Maraş'ı işgal ettiler. Fransız işgal kuvvetlerinin çoğunluğunu Ermeniler teşkil ediyordu. Bunların içinde terörist Ermeni fedaîler de mevcuttu. Maraş halkı Mustafa Kemal'in verdiği direktif üzerine, bir taraftan direnmek için örgütlenirken, diğer taraftan işgali miting ve telgraflarla protesto etti. Bütün Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri, bu işgallerin Wilson ilkelerine aykırı olduğunu, bahis konusu yerlerde yedi yüz yıldır Türk bayrağı dalgalandığını, Türk milletinin şimdiye kadar esaret altında yaşamadığı ve yaşayamayacağını, gerekirse istiklâl uğruna seve seve canını vereceğini, vurgulamaktaydılar. Mustafa Kemal, olayı İngiliz Yüksek Komiseri nezdinde şiddetle protesto etti. Temsil Heyeti Başkanı özetle: *“Antep, Maraş ve Urfa'nın önce İngiltere, şimdi de Fransızlar tarafından işgalleri hak, hukuk ilkelerini çiğnemeye ve Türkiye'yi parçalamaya yönelik bir harekettir. Aydın'da Yunanlılarca yapılmış olan soykırım ve mezâlim şimdi Maraş, Urfa, Antep ve Adana illerinde, Fransız işgali altında Ermeniler aracılığı ile yürütülmektedir. Bu gayri insanî politikaya karşı Türk milleti sonuna kadar hak ve hukukunu korumak azmindedir. Bundan doğacak felâketlerin sorumluluğu itilâf devletlerine ait olacaktır”*²⁵⁰.

Maraş'ta Fransız işgaliyle, ilk günden itibaren gerginlikler başladı. Fransız birlikleri içindeki Ermenilerin taşkınlıkları halkı harekete geçirdi. Özellikle bir Türk kadına sarkıntılık eden Fransız üniformalı Ermeni'nin Sütçü İmam tarafından öldürülmesi şehri ayağa kaldırdığı gibi, Ermeni tecavüzlerinin çoğalmasına yol açtı. Olaydan bir kaç gün sonra, Fransız işgal Komutanı kaledeki Türk bayrağını indirtti. Halk *“bayraksız namaz kılmayız”* sloganlarıyla kaleye yollandı ve Fransız bayrağını indirerek Türk bayrağını astı. Olayların tırmanması üzerine Doğu Bölgesi Komutanı General Querette Maraş'a geldi. Sert tedbirlerle duruma hâkim olmak istedi. Generalin Maraş'a getirmek istediği takviye kuvvetleri, Kuva-yı Millîye ile çarpışmak zorunda kaldılar. Valinin Mutasarrıf Vekili ve şehrin ileri gelenlerini tutuklaması üzerine, şehir içinde çarpışmalar başladı. (21 Ocak 1920). 10 Şubata kadar şiddetle devam eden çarpışmalar sonunda, Maraş'ı dize getiremeyeceklerini anlayan Fransızlar şehri boşalttılar. Geri çekilme esnasında çarpışma ve soğuktan ciddi kayıplara uğradılar. Mustafa Kemal, kahraman Maraşlıları *“Türk milletinin azamet ve yüceliğini bağımsız yaşamak iradesini bütün dünyaya karşı ilân ettikleri için”* hararetle kutladı. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir de Maraş kahramanlarına *“Öldünüz fakat Türklüğü öldürmediniz. Millî tarihimize emsalsiz bir celâdet menkıbesi”* yaşattınız sözleri ile Maraş'ın kurtulmasını tebrik etti.

Mustafa Kemal, Fransızların Maraş'ı geri almalarını önlemek için ne şekilde tertibat alınması gerektiğini ilgili yerlere duyurdu²⁵¹.

Maraş'ın kurtuluşu Fransızlara karşı savaşan halkın moralini yükseltti. Kesin zafere olan inancı tazeledi.

Olay İtilâf devletleri arasında asabiyete yol açtı. Ermeniler soykırımı uğruyor sloganları ile dünya kamuoyunu yanıltmaya çalıştıkları gibi, olayı İstanbul'un işgali için bir bahane olarak kullandılar.

Türkler, Maraş'tan sonra Urfa'yı kurtarmak için harekete geçtiler. Urfa bölgesindeki Kuva-yı millîye birliklerine Namık Bey takma adı altında yüzbaşı Ali Saip Bey (URSAVAŞ) komuta ediyordu. Onun yönlendirmesiyle, aşiretler demiryolunu sabote ettiler. Ali Saip Bey, 7 Şubat 1920'de Fransızlara 24 saat süreli bir ultimatom vererek şehrin boşaltılmasını istedi. Türkler yaklaşık 3000 kişi ertesi gün şehre girdiler. Fakat şehri tamamen almak mümkün olmadı. İşin uzaması üzerine, Mustafa Kemal XIII.

Kolordunun tarafsız bir görünümünden çıkarak “bir miktar birliği millî kuvvet şeklinde” süratle Urfa’ya göndermesini istedi. “*Düşmanların millet ve memleket menfaatlerini ve bağımsızlığımızı merhametsizce yok etmeye çalıştığı bir sırada hepimizin en büyük çalışmayı göstermemiz*” gerekir ifadesiyle, kolorduyu uyardı ve muktedir kişilerden Urfa’ya adam gönderilmesi talimatını verdi²⁵².

Bu arada dışarıdan takviye alamayan Fransızların dayanma gücü gittikçe zayıflamaktaydı. Nitekim onların başvurusu üzerine, 9 Nisan’da mütareke yapıldı ve Fransızlar 11 Nisan gecesi Urfa’yı boşalttılar. Yolda baskına uğrayan Fransızlar ağır kayıplar verdiler. Yapılan çarpışmalar sonunda Fırat doğusu ve özellikle Urfa tam olarak güven altına alınmış oldu.

Fransızların Antep dolaylarını 5 Kasım 1919’da İngilizlerden teslim almalarından sonra, işgal edilen diğer yerler de olduğu gibi, Ermenilerin can, mal ve namus güvenliğini ortadan kaldıran tecavüzleri üzerine, Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti savunma önlemleri aldı. Öncelikle Antep-Kilis yolunu kesmekle teğmen Şahin Bey’i (asıl adı Said) görevlendirdi. Şahin Bey 1920 Mart başlarında Antep’e gönderilen Fransız birliklerini yenilgiye uğratarak çekilmek zorunda bırakmıştı. Ama 26 Mart’ta güçlü bir Fransız birliğine üç gün kadar direnmiş ve son nefesini Fransız süngüleri altında vermişti. Fransız takviye kuvvetlerinin gelmesi Antep’lileri yıldırmanın, şehirde savunma önlemleri çoğaltılmış, Fransızlara Antep’i boşaltmaları için bir protesto yazısı verilmişti. Antep savunmasını üstlenmek üzere Kılıç Ali Bey, Mustafa Kemal tarafından görevlendirildi. 1 Nisan 1920’de başlayan Antep savunması, 8 Şubat 1921’e kadar inanılmaz zor şartlar altında devam etti. Ancak savunmacıların ağır zayıflığı ve yiyecek maddelerinin tükenmesi, Kuva-yı Millîye Komutanı Özdemir Bey’in yaptığı muhasarayı yarma hücumlarının sonuç vermemesi üzerine, şehir ileri gelenleri teslim olma kararı aldılar. Antep 9 Şubat 1921’de teslim oldu. On ay süreyle direnen Antep’e Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla gazi unvanı verildi²⁵³.

Toroslar bölgesinde ise, 1920 başlarından beri Kuva-yı Millîye Fransızlarla savaş halindeydi. Toros yamaçlarını ve Pozantı geçitleri Fransızlardan temizlenmişti. Burada 800 kişilik bir Fransız birliği teslim alındı. Fransızların Mustafa Kemal’e başvurmaları üzerine, 30 Mayıs’tan itibaren geçerli olacak bir ateşkes anlaşması yapılmıştı²⁵⁴. Fransızlar böylece TBMM Hükümetini dolaylı olarak tanımış olmaktaydılar. Ancak anlaşma uygulanmadı. Çünkü Fransızlar sözlerini tutmadıkları gibi, Zonguldak ve Ereğli’yi işgal ederek ateşkesi bozmuşlardı. 18 Ağustos 1920’de çarpışmalar yeniden başlamıştı. 26 Haziran 1920’de İran hududu ile Fırat nehri arasındaki bölgede Elcezire Komutanlığı kuruldu, Cephe Komutanlığına Nihat Paşa (ANILMIŞ) atandı. Fırat’ın batısından Toroslar’a kadar olan bölgede Adana Cephesi oluşturularak, başına Kurmay Albay Selâhattin Âdil getirildi. 1920 yazı boyunca Kuva-yı Millîye, Mersin, Tarsus ve Adana mıntıkasında baskınlarla Fransızları hırpaladı. Çukurova kuzeyinde Fransızlar tarafından silahlandırılmış ve örgütlenmiş Ermeni kuvvetleri vardı. Özellikle Saimbeyli (Haçin) bir direniş merkezi durumundaydı. Burası şiddetli savaşımlardan sonra 15/16 Ekim 1920 gecesi ele geçirildi. Keza diğer bir direniş merkezi olan Zeytûn (Süleymanlı) 29 Haziran 1921’de millî kuvvetlerin kontrolüne alındı.

Sonuç olarak 1921 yılı başına kadar yapılan savaşlarda, Urfa güneyinde Toroslarda birer Fransız taburu yok edilmiş, Maraş ve Urfa kurtarılmış, Saimbeyli (Haçin)’de Ermeni âsileri yenilmiş, Süleymanlı kurtarılmış, Çukurova’da bir Ermeni devleti kurmak hayali yok edilmiştir.

C. Ankara Antlaşması: Nedenleri ve Sonuçları

Bu başarılar Fransızların bölgede tutunamayacağını gösteriyordu. Esasen Suriye’de Arap milliyetçileri ile Fransa’nın başı dertteydi. Türklerin onlarla işbirliği yapmasından çekiniyorlardı. Diğer taraftan geniş açıdan bakıldığında, Fransa’nın ekonomik çıkarları, Türkiye’nin bir bütün olarak kalmasını gerektirmekteydi. Fransız şirketlerinin bankacılık, liman, rıhtımlar ve madencilik alanında önemli yatırımları vardı. Fransa, ekonomik ayrıcalıklar karşılığı, Anadolu’dan çekilmeye hazır görünmekteydi.

Genel siyasî tablo açısından da Fransa’nın ana davasını Doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak, başka bir deyimle, Almanya’nın parçalanması ve güçsüzleştirilmesi teşkil ediyordu. Daha önce de değinildiği gibi, Büyük Britanya geleneksel olarak Avrupa kıt’asında bir devletin aşırı güçlenmesine karşı olduğundan, Almanya konusunda iki devlet arasında ciddi bir görüş ayrılığı vardı. Almanya ile ilgili konularda yeteri kadar destek bulamayan Fransa, Yakındoğuda artık İngiliz kartı oynamamak durumuna gelmişti. Bunun ilk işaretlerini Picot daha 7 Aralık 1919’da Mustafa Kemal’e vermişti. 23 Mayıs’ta yapılan yirmi günlük mütareke bu sürecin bir başlangıcıydı. Bundan başka, Fransa’nın halkı Müslüman olan sömürgelerinde, Mustafa Kemal millî bir kahraman olarak algılanmakta ve manen coşkuyla desteklenmekteydi.

Suriye’de başı Araplarla dertte olan Fransa, askerî açıdan iki hareketi birden yürütme gücüne sahip değildi. Diğer taraftan, yurt savunmasını yapan Türklerin direnmeleri gittikçe artmakta, Ankara Hükümeti gittikçe ağırlık kazanmaktaydı. Fransa, Suriye’de serbest kalabilmek için Mustafa Kemal ile uzlaşmakta yarar görmekteydi.

Birinci İnönü Zaferinden sonra, Sèvres’i yumuşatma amacıyla Londra’da toplanan konferansa Ankara Hükümeti de çağırılmış, böylece onlar, Mustafa Kemal’in başında olduğu TBMM Hükümetini dolaylı olarak tanımışlardır. TBMM temsilcisi Bekir Sami (KUNDUH) 11 Mart 1921 tarihinde Fransa Başbakanı Briand ile bir anlaşma taslağı imzalıyordu. Buna göre, özetle Fransa, işgal ettiği Kilikya’yı boşaltacak, sınır Payas’tan başlayarak Meydanekbez-Kilis güneyinden geçerek Urfa, Mardin ve Midyat’ı Türkiye’ye bırakan düz bir çizgi halinde Dicle’ye ulaşacaktır. Buna karşılık, boşaltılacak bölgelerde, Fransa’ya ekonomik ayrıcalıklar ve öncelikler tanınacaktır. Ancak Mustafa Kemal, bu şartları bağımsızlıkla bağdaşır görmediği için, anlaşmayı kabul etmedi. Çünkü Mustafa Kemal 1 Mart tarihli talimatında, Bekir Sami Bey’den “*Sèvres’in tartışma konusu yapılmayarak reddedilmesini, Fransız birliklerinin jandarma görünümü altında bölgede kalmasına müsaade edilmemesini, tartışmalarda Misak-ı Millî prensiplerine kesinlikle uyulmasını*” istemişti.

Bununla beraber Yunanlıların İkinci İnönü Savaşında da yenilmeleri ve Ankara’nın Moskova ile anlaşması üzerine, Fransa Mustafa Kemal ile anlaşmak üzere tekrar girişimler başlatıyordu. Fransa Senato Dış işleri Komisyonu Başkanı ve eski bakan Franklin Bouillon’u görüşmeler için Ankara’ya gönderiyordu. Franklin Bouillon tartışmalarda Londra’da Bekir Sami ile yapılan görüşmelerin esas alınması, Mustafa Kemal ise Misak-ı Millî üzerinde ısrar ediyordu. Bouillon Misak-ı Millî’den Londra’da söz edilmediğini ve bu ilkelerin Avrupa’da bilinmediğini ileri sürüyordu. Buna karşı Mustafa Kemal özetle “*Sèvres Antlaşmasını kafasından çıkarmayan uluslarla güvene dayalı ilişkiye giremeyiz. Bizim için Sèvres diye bir anlaşma yoktur*”²⁵⁵ cevabını veriyordu. Fransız devlet adamı Misak-ı Millî metnini incelemek için görüşmelere ara verilmesini teklif ediyordu. Görüşmelerden M. Kemal’in tam

bağımsızlık, kapitülasyonlar konusunda ödün vermeyeceği ve Londra'da yapılan nüfuz bölgesine ait maddeyi kesinlikle kabul etmeyeceği anlaşılmıştı. Buna göre hazırlanan öneriler Bouillon'a iletildi. İki taraf arasında bir anlaşma zemini hasıl olmuştu. Bouillon hükümetiyle görüşmek için Ankara'dan ayrıldı. Bu arada Yunan saldırısı başlamış, Türk ordusu Sakarya gerisine çekilmişti. Fransızlar, duraksamalarından Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından 37 gün sonra kurtuldular. 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması yapıldı. Buna göre iki taraf arasındaki harp haline son veriliyor, esirler ve tutuklular mübadele ediliyorlar, güney sınırları Hatay ili hariç bugünkü sınırlar olarak çiziliyor, İskenderun Sancağı idarî özerkliğe sahip oluyor Türk kültürünün gelişmesine yardım edecek teşkilattan yararlanmak ve Türkçe resmi dillerden biri sayılmak şartıyla, Fransa'ya bırakılıyor, Süleyman Şah'ın mezarının bulunduğu Caber kalesinin müstemilatıyla Türkiye'nin malı olduğu ve kaleye Türk bayrağı çekileceği kabul ediliyordu²⁵⁶.

Ankara Anlaşması Mustafa Kemal için önemli bir başarıyı noktalyordu. Bu anlaşma ile Fransa Misak-ı Milli'yi ve TBMM Hükümetini hukuken tanımış oluyordu. Anlaşma ile Güney cephesi kapatılıyor buradaki kuvvetleri kesin sonuç yeri olan Batı Cephesinde kullanmak imkânı hasıl oluyordu. Ayrıca bu cephedeki Fransız askerî malzemesi paralı veya parasız olarak Türklere intikal ediyordu. Fransa'nın savaştan çekilmesiyle, İtilâf devletlerinin Türkiye'ye karşı devam ettirmeye çalıştıkları müşterek cephe parçalanmış oluyordu.

İtalya da kendi iç meseleleri dolayısıyla, Anadolu'da işgal ettiği yerleri boşaltma eğilimine girmişti. Bu vaziyette Mustafa Kemal bütün gücünü kesin sonuç yeri olan Batı Cephesine aktarma imkânı buluyordu.

III. Düzenli Ordunun Batı'daki İlk Başarıları ve Sonuçları

A. İstanbul'da Hükümet Değişikliği: Müttelikler Damat Ferit'i

Bırakıyor!

Mustafa Kemal Anadolu'da iç ayaklanmaları bastırıp, düzenli orduyu kurduğu sıralarda, İstanbul ve Yunanistan'da hükümetler değişmiş siyaset sahnesine yeni aktörler girmişti.

İstanbul Hükümeti, Türkiye'nin idam fermanı anlamına gelen Sèvres Antlaşmasını 10 Ağustos 1920'de imzalamıştı. Ama bu hükümetin otoritesi İstanbul il sınırları dışında geçerli değildi. İtilâf devletleri özellikle İngilizler antlaşmanın bir an önce uygulamaya konulmasını istiyorlardı. Ancak işgal edilmemiş Anadolu toprakları, Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu TBMM Hükümeti'nin yönetimi altında bulunuyordu. Üstelik Osmanlı Anayasasına göre, anlaşmaların Parlâmento tarafından onaylanması gerekiyordu. Daha önce açıklandığı gibi, millî iradeyi temsil eden bu kurum işgal kuvvetleri tarafından basılmış, dokunmazlıkları olan milletvekilleri tutuklanmış, mensupları tarafından çalışmaları tatil edilmiş ve Padişah tarafından da 11 Nisan 1920'de dağıtılmıştı.

Aslında Sèvres Antlaşması, Lloyd George, Venizelos ve Ermeni önderleri dışında pek de olumlu karşılanmamıştı. Fransızlar ve İtalyanlar antlaşmayı kendi çıkarları açısından sakıncalı buluyorlar ve antlaşmanın bazı maddelerinin değişmesini dile getiriyorlardı. İngiliz yetkileri içinde de aynı görüşü paylaşanlar vardı²⁵⁷.

Ancak Sèrves Antlaşması ile aslan payını alan Büyük Britanya yöneticileri, Lloyd George başta olmak üzere, anlaşmayı onaylatmak kararındaydılar. İngilizler bir ara Damat Ferit'in oluşturulacak 40,000 kişilik bir askeri güçle Mustafa Kemal'i ezmek projesine olumlu bakmışlardı. Bu 40,000 kişinin 15,000'i asker, 25,000'i jandarmadan oluşacaktı. Damat Ferit bunun için İtilafçıların el koydukları silâhların geri verilmesini, bu birlik için yabancı subaylar ve 25 milyon lira borç talep etmekteydi²⁵⁸. Müttelikler bu girişimin başarısına ihtimal vermediklerinden, Mustafa Kemal'i antlaşmayı imzaya ikna için Anadolu'ya mutedil milliyetçileri kapsayan bir heyet gönderilmesini önerdiler. Damat Ferit heyetle birlikte, Anadolu'ya kuvvet gönderilmesini ve "asi liderlerle" müzakere yapılmamasını istemekteydi. Millî hareketi bastırmak için kuvvet hazırlanmasının uzun zaman alacağını ve barış ihtimalinin de zayıf olduğunu düşünen Yüksek Komiserler, Ferit Paşa'nın çekilmesinin yerinde olacağını Padişah'a duyurmaya ve Anadolu'ya heyetin gönderilmesi için ısrar etmeğe karar verdiler²⁵⁹. Damat Ferit Paşa, İngiliz Yüksek Komiserine, milliyetçi eğilimde bir hükümetin başa geçmesi halinde, Padişahın tahttan çekileceğini, kendisinin Padişah ve yakınlarının kişisel güvenliklerinin tehlikede olduğunu belirterek güvenlikleri için güvence verilmesini istedi²⁶⁰. İngiltere Padişah'ın çekilmesine ve yerine milliyetçilere eğilimli Veliahd Abdülmecit'in gelmesine karşıydı. İstenilen güvence kendilerine verildi²⁶¹. Yüksek komiserler Anadoyu'ya heyet gönderilmesi için, Babîlî'ye nota verdiler ve 11 Ekim 1920'de Padişah'ı gizlice ziyaret ettiler. Padişah'a sunulan gizli notta: "*Antlaşmanın onaylanması; aksine davranışın Türkiye'yi yeni felâketlere sürükleyeceği, İngiltere'nin Anadolu'ya bir heyet gönderilmeden önce antlaşmanın Padişahca onaylanmasını istediği; bazı çevrelerin gönderilecek heyetin başarısı için bugünkü hükümetin değiştirilmesini savundukları; kararın Padişah'a ait olduğu; İngiltere'nin yeni Türkiye'yi Padişah'ın yönetmesini istediği*" belirtilmekteydi. Padişah Anadolu'ya bir heyet gönderilmesini kabul etmekle beraber, heyetle birlikte milliyetçilere karşı kuvvet kullanılmasını onaylayan bir ifade ile milliyetçilerin teslim olmaya çağırılmalarını, onlarla müzakereye girilmemesini ve İstanbul Hükümetine yardım edilmesini istedi. Padişah İngiliz dostluğundan bahisle, milliyetçilerin iktidara gelmelerinden ve kişisel güvenliğinden duyduğu kaygıyı belirtti. Ayrıca Sèrves'in hemen onaylanmasının Anadolu'daki milliyetçi ateşi körükleyeceğini, İstanbul'da yumuşak bir hükümetin başa geçmesinin Ankara'nın işine geleceği kanısında olduğunu ilave etti²⁶².

İtilâf Yüksek Komiserlerinin, Damat Ferit'e verdikleri 7 Ekim 1920 tarihli ortak notada, özetle şu hususlar ifade edilmekteydi: "*Anadolu'daki tehlikeli duruma son vermekte ve Türkiye'nin olduğu kadar mütteliklerin de âcil çıkarları vardır. Bugünkü şartlar içinde, bu ancak barışçı yollarla gerçekleşebilir. Bunun için Anadolu'ya anlaşma şartlarının uygulanmamasının doğurduğu tehlikeleri açıklayacak bir komisyon gönderilmelidir. Sadrazamın bu konudaki bazısı yerinde olan itirazlarına katılmıyoruz. Bugün için asker toplanması, ekipman sağlanması gerçekleştirilemez. Dolayısıyla gidecek heyetin özellikle barışçı bir yapıda olması ve başarılı sonuç almak için herkesle müzakereye girmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bundan başka, Komisyon üyelerinin arzu edilen sonuca ulaşabilmesi için, görüşeceği kişilere güven veren saygın kişilerden oluşması gerekir*"²⁶³.

Bu kısa bilgiden anlaşılacağı gibi, Yüksek Komiserlerin ortaklaşa verdikleri notadaki istekler Damat Ferit'in Mustafa Kemal'e karşı şimdye kadar yürüttüğü politikanın iflâsı anlamına gelmekteydi. "*Ülkesinde en çok nefret edilen kimse*" durumuna gelen Damat Ferit'in müttelikler tarafından da bırakılması üzerine, Sadrazam istifâdan başka çare göremedi (18 Ekim 1920).

Yeni Hükümet Tevfik Paşa tarafından kuruldu, Bakanlar Kurulu üyeleri ekseriyetle Anadolu harekâtına sempati besleyen kimselerden oluşturuldu. İçişlerinde mütedil millîyetçi bilinen Ahmet İzzet Paşa (FURGAÇ), Bahriyede Salih Paşa (KEZRAK), Dışişlerinde Safa Bey, Harbiye de Ziya Paşa gibi.

İtilâf devletleri yeni hükümete verdikleri 25 Ekim tarihli ortak notada özetle: Sèvres Anlaşmasının öteki parlâmentolardan önce Türkiye tarafından hemen onaylanması ; böylece Anadolu'ya gidecek heyetin işinin kolaylaşacağı; malî yardımın yapılabilmesi için anlaşmanın yürürlüğe girmesi gerektiği ifade edilmekteydi²⁶⁴. İngiltere ve Fransa'nın Sèvres'in bir an önce onaylanması konusundaki ısrarlı isteklerine karşı, Tevfik Paşa hükümeti zaman kazanmaya yönelik bir tutum benimsemişti. İstanbul Hükümeti, Sèvres'in tasdik edilmesi gerektiğini kabul ediyor, ama böyle bir davranışın Mustafa Kemal'in gözünde İstanbul Hükümetini zor duruma sokacağından işin heyetin temasları sonuna kadar, hiç değilse bir ay ertelenmesini, Türkiye'ye malî ve ekonomik yardım yapılmasını istiyordu²⁶⁵.

Bu arada Mustafa Kemal'in bazı araçlar vasıtasıyla, İngiltere ile Türkiye arasındaki görüşmelerde, Ankara'nın muhatap alınmasını teklifi, İngiltere tarafından reddediliyordu. Büyük Britanya Mustafa Kemal'i Türkiye'nin tek temsilcisi olarak hâlâ tanımak istemiyor ve bunu müttefikleri birbirine düşürmek için yapılan bir manevra olarak algılıyordu²⁶⁶.

İtilâf Devletlerinin Sèvres Antlaşmasının onaylanması ve Ermenistan harekâtının kınanması konusundaki devamlı ısrarları karşısında, Tevfik Paşa Hükümeti anlaşmanın onaylanmasını ret etmemekle beraber, değişen şartlara dikkati çekiyor ve Sèvres Antlaşmasının şimdi daha kolaylıkla hafifletilebileceğini, Fransa ve İtalya'nın da bu görüşü paylaştıklarını ifade ediyordu²⁶⁷.

Ne olmuştu, şartlar neden değişmişti?

Daha önce görüldüğü gibi, Türk Ordusu Ermenistan harekâtını parlak bir başarı ile tamamlayarak Doğu'daki tehdidi yok etmiş, Sovyetlerle yardımlaşma yolları açılmıştı. Diğer taraftan Yunanistan'da sürpriz bir şekilde iktidar el değiştirmişti ve Fransa Yunanistan'dan uzaklaşmış, Türk tezine yaklaşmıştı.

Bu durumda Anadolu'ya gönderilen Ahmet İzzet Paşa heyetinin İtilâf Devletlerince Sèvres'in Ankara Hükümetince benimsenmesi, İtilâf devletleriyle barışa İstanbul Hükümeti'nin aracılık etmesi ve böylece Ankara Hükümetini İstanbul'dan idare edilir hale getirmeye yönelik girişimde başarı elde etmesi mümkün değildi²⁶⁸. Nitekim Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa Bilecik buluşmasından sonra, Ankara'da üç buçuk ay kadar süren zorunlu bir ikametten sonra, İstanbul Hükümetinde bir daha görev almamak şartıyla, İstanbul'a eli boş dönmüşlerdi.

B. Yunanistan'da İktidar Değişikliği ve Sonuçları

Anadolu'da Mustafa Kemal iç isyanları bastırıp düzenli orduyu kurduğu ve İstanbul'da Damat Ferit Paşa'nın yerine Tevfik Paşa geldiği sıralarda, Yunanistan'da önemli değişiklikler oluyordu.

Sèvres'i imzalayarak başarının zirvesine çıkan Venizelos, zaferini seçimle taçlandırmak istemiş ve seçim kararı almıştı. Ancak meydana gelen beklenmedik bir olay, Venizelos'un plânlarını altüst etti.1917 Haziranından beri Yunan Kralı olan Alexandre, sarayının bahçesinde bir maymun tarafından ısırıldı. Kral üç hafta süren titiz bir tedaviye rağmen, kan zehirlenmesinden öldü²⁶⁹. Kralın ölümü üzerine, Venizelos 7 Kasım'da yapılması öngörülen seçimleri 14 Kasım'a erteledi. Kral naipliğine Amiral Konduriyatis getirildi. Yeni kralın belirlenmesi için halk oylaması yapılması kararlaştırıldı.

Böylece 14 Kasım seçimleri Kostantin-Venizelos mücadelesi haline dönüştü.

Yapılan seçimlerde, beklenilen aksine Venizelos hezimete uğradı. 369 sandalyeden sadece 118'ini kazanmış, savaş yorgunu Eski Yunanistan halkı Venizelos'a oy vermemişti. Venizelos hemen istifâ etti ve Yunanistan'ı terk etti. Kralcılar Kostantin'i çağırdılar. O halkoylaması yapılması şartıyla çağrışı olumlu karşıladı. Oylamadan önce İngiltere ve Fransa Kostantin'in dönüşü halinde, Yunanistan ile olan ilişkilerinin bozulacağını sert bir nota ile ihtar ettiler. Bunun olumlu hiçbir etkisi olmadı. Kostantin halkoylamasını kazandı ve olağanüstü gösterilerle karşılandı²⁷⁰. *Kralın dönmesi, onun 1917'de uzaklaştırılmasında önemli bir rol oynayan Fransa'yı kızdırdı. Venizelos hayranı olan Lloyd George'u da etkiledi. İngiltere ile olan ilişkiler eski sıcaklığını oldukça kaybetti.*

Yeni Yunan hükümeti ittifaklarına sadık kalacağını ve onun gereklerini yerine getireceğini ilân etti ise de, Yunanistan ile müttefikleri arasındaki ilişkiler artık eskisi gibi değildi.

C. Düzenli Ordunun Batı'daki ilk Başarıları

1. İnönü Savaşları ve Sonuçları

Yeni Yunan Kralı Kostantin daha Atina'ya dönmeden önce İsviçre'de iken verdiği bir demeçte şöyle diyordu: “... Ülkeye dönünce İtilâf devletlerine olan bağlılığımı, memleketimin çıkarları doğrultusunda ve şimdilerde onların çıkarlarıyla özdeşleşen Sèvres Antlaşmasına da uygun hareket edeceğimi bildireceğim.... Küçük Asya'daki harekâtımıza devam edeceğiz ve bize verilen hiç ama hiç bir şeyden vazgeçmeyeceğiz²⁷¹.”

Kral 19 Aralık'ta Yunanistan'a dönmesinden sonra verdiği demeçlerde, müttefiklerle işbirliğinin zorunlu olduğunu tekrarladı. *Yeni yönetim prestij kazanmak, geleneksel Yunan politikasının izlediğini göstermek ve böylece itilâf devletlerinin desteğinin devamını sağlamak maksadıyla işgal ordusunu harekete geçirdi. Amaç, bu sırada ayaklanma halinde olan Ethem olayından yararlanmak ve henüz oluşma safhasında olan Mustafa Kemal ordusunu dağıtmaktır.*

2. Birinci İnönü Savaşı ve sonuçları:

Bu maksatla Yunan ordusu 6 Ocak'la Bursa cephesinden Eskişehir, Uşak cephesinden de Afyon istikametinde harekete geçti. Bu sırada batı ve güney cephesi komutanları Ethem isyanının bastırılması ile meşguldüler. İsmet Bey Yunan ileri harekâtını öğrendiği sırada, kıtalarıyla Gediz'de bulunuyordu. İki komutan Ethem'in takibini bırakıp bölgelerini savunmayı kararlaştırdılar. Düşmanın ağırlıklı kuvvetleri kuzeydeydi. Türkler Eskişehir istikametini kapatmak için İnönü mevzilerini hazırlamışlardı. Mevzileri bir tümen kadar bir birlik tutmaktaydı. Ancak Bursa'dan hareket eden Yunan kuvvetleri İnönü'ne üç günlük bir uzaklıktadır. Halbuki Batı cephesi kuvvetlerinin büyük kısmı oraya dört günlük bir mesafede olup karşılarında Ethem kuvvetleri vardır. Albay İsmet Bey, Yarbay İzzettin Bey'i 61. Tümenle Ethem kuvvetleri karşısında Kütahya'yı savunmaya bırakarak geri kalan beş alayı ile İnönü mevzilerine ulaşma çabasına girişti. Bu askerler dört günden beri yürüyüş halinde uykusuz ve yorgundular. Mevsim kıştı, Askerlerin çoğunun paltosu yoktu. İsmet Bey cepheye ancak şiddetli çatışmalar sırasında yetişebildi. Halbuki Yunan ordusu 9 Ocak'tan beri İnönü savunma hattını zorlamaktaydı. 10 Ocak öğle sıralarında Batı cephesi karargâhı tehdit altına girince, temkinli bir komutan olan İsmet Bey, 15 km. kadar geride bulunan ikinci savunma hattına çekilmeyi uygun gördü. Türk savunma hattını

kıramayacağını anlayan ve beklemediği bir direnme ile karşılaşan Yunan komutanı General Papulas geri çekilme emrini verdi²⁷².

Henüz kuruluş halinde olup bir taraftan da âsilerle mücadele eden yeni Türkiye Devleti'nin küçük, fakat millî mefkûreli genç ordusu nazik dakikalar geçirmiş ama çözülmemiş, düşmanı çekilmek zorunda bırakmıştı. Olağanüstü şartlarda kazanılan bu zafer ile "çok şey" kurtarıldı. Düzenli ordunun bu ilk zaferi içerde halkın moralini yükselttiği gibi, millî hareketin önderi Mustafa Kemal'in prestijini arttırdı, orduya güveni pekiştirdi. Meclis'in otoritesini güçlendirdi.

Mustafa Kemal, Padişaha dayanarak millî direnmeye karşı çıkan, Ankara kapılarına kadar gelen iç isyanlarla ve en son olarak da Ethem ayaklanmasıyla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bütün bunların başarı ile atlatılması , kendi başına buyruk hareket eden ve neticede Yunanlılarla işbirliği eder hale gelen Ethem kuvvetlerinin dağıtılması, ciddi bir Yunan saldırısının başarısızlığa uğratılması düzenli ordu ve hükümet teşkili için gerekli ortamı oluşturdu.

Nitekim TBMM'nin açılmasından beri dokuz ay geçmesine rağmen, henüz anayasa Meclis'ten geçmemişti. 1. İnönü zaferinden sonra, Mustafa Kemal'in hazırladığı taslak ele alınarak 20 Ocak 1921'de kabul edildi. Teşkilâtı Esasiye Kanunu başlığını taşıyan yasa 23 madde ve bir geçici maddeden oluşmaktaydı. Buna göre: Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme gücü ve yasama yetkisi milletin yegâne ve hakiki temsilcisi olan TBMM'nde toplanmıştır. Türkiye Devleti TBMM'nce yönetilir ve hükümet TBMM Hükümeti adını taşır. TBMM Başkanı, Bakanlar Kurulu kararı onaylamaya ve Meclis adına imzaya yetkilidir. Meclis yönetimi seçmiş olduğu bakanlar aracılığıyla yürütür. Seçimler iki yılda bir yapılacaktır. Yasada bulunmayan hususlar için, bu anayasaya ters düşmemek kaydıyla, 1876 anayasası geçerli olacaktır.

Birinci İnönü zaferi iç politikada olduğu gibi, dış politikada da önemli sonuçlara yol açtı. Bunların en önemlisi, o zamana kadar TBMM Hükümeti ile anlaşma yapmak için tereddütlü bir hava içinde bulunan Sovyetlerle 16 Mart 1921'de Moskova Anlaşmasının yapılmasıdır. Önceki kısımlarda açıklandığı gibi, bu anlaşma ile Doğu sınırı güvence altına alınmış, Sovyetlerle karadan ulaşım yolları açılmıştır.

Birinci İnönü'nün ikinci bir siyasî sonucu İtilâf Devletlerinin o zamana kadar "çete başı" gibi gördükleri Mustafa Kemal'in temsil ettiği TBMM Hükümetini Londra Konferansına davet etmeleridir.

3. Londra Konferansı: Mustafa Kemal'i Dolaylı Tanımak

Ortaya çıkan yeni oluşum karşısında, Müttefikler konumlarını 25 Ocak 1921'de Paris'te gözden geçirdiler. Görüşmelerde Fransa ve İtalya değişiklikten yana tavır koydular. İngiliz Başbakanı Lloyd George ise Yunan Kralı Konstantin'in tanınmasını, onun Anadolu'da yapacağı ileri hareketin önlenmemesini, Yunanlılar ve Türklerin katılacakları bir konferansla Sèvres Antlaşmasında ufak tefek değişiklikler yapılmasını önerdi. Sonuçta 21 Şubatta Londra'da Yunanistan ile İstanbul ve Ankara hükümetlerinin katılacağı bir konferans toplanmasına, konferansta Sèvres Antlaşmasının esas alınmasına karar verildi. Karar İstanbul hükümetine bildirilerek bir hafta içinde cevap verilmesi ve Ankara ile temasa geçmeleri istendi²⁷³.

Tevfik paşa durumu Mustafa Kemal'e duyurdu ve Ankara'ca yetki verilmiş olan delegelerin Osmanlı delegeleri arasında bulunmasının İtilâf Devletlerince şart koşulduğunu bildirdi. Ayrıca şifreli telgrafla

Yunanlıların bir kolorduyu İzmir'e göndermekte ve Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya kaydırmakta olduklarını haber verdi²⁷⁴.

Bu başvuru, İstanbul ile Ankara arasında uzun tartışmalara yol açtı. Mustafa Kemal Tevfik Paşa'ya verdiği cevap özetle şöyledir: *“Millî iradeye dayanarak Türkiye'nin mukadderatını elinde tutan meşru ve müstakil tek hakim kuvvet, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye ile ilgili bütün meselelerin çözümünde ve her türlü dış ilişkilerde başvurulacak tek yer, yalnız bu Meclis'in hükümetidir. İstanbul'daki herhangi bir heyetin hiçbir bakımdan meşru ve hukukî durumu yoktur.... Heyetinize düşen vatan ve vicdan görevi... meşru ve muhatap hükümetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilân etmektir.... İtilâf Devletleri Londra'da toplayacakları konferansta, Doğu meselesini hak ve adalet ölçüleri içinde çözmeye karar vermişlerse davetlerini TBMM Hükümeti'ne doğrudan doğruya yapmalıdırlar.”*

Tartışmanın uzaması üzerine, Mustafa Kemal Tevfik Paşa'ya Padişah'ın TBMM'ni tanıdığını ilân etmesini istedi ve TBMM'nin kabul ettiği Anayasanın belli başlı maddelerini açıklayarak bu temel maddelerine aykırı hareket etme imkân ve yetkisinin bulunmadığını bildirdi²⁷⁵.

İstanbul Hükümeti'nin kendi görüşünde ısrar etmesi üzerine konu Mustafa Kemal'in teklifi uyarınca, TBMM'de görüşüldü. Meclis İstanbul hükümetinin işgal karşısında aldıkları tavır sert bir şekilde eleştirdi. *“... Saltanat şurasında İtilâf Devletleri'nin uzattığı esaret belgesini ayağa kalkarak kabul ve imza eden devlet adamları hükümette hiçbir hak ve yetkiyi temsil etmeyen geçersiz bir güç durumundadır. Anayasaya göre hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Milletın yasama ve yürütme gücü onun tek ve gerçek mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanır”* ifadesiyle bütün idarî teşkilâtı ile ülkeyi yöneten, ordularıyla doğuda ve batıda düşmanları ezerek barış yollarını açan Meclis'in delegelerinin memleketi temsil eden tek heyet olarak tanınmasını istedi ve aksi halde Türkiye'yi sadece Ankara heyetinin temsil edeceğini bildirdi²⁷⁶.

İstanbul ile anlaşma olmadı. İstanbul Londra'ya Tevfik Paşa başkanlığında bir heyet gönderdi. TBMM İtalya aracılığı ile resmen davet edilmesinden sonra Hariciye Vekili Bekir Sami (KUNDUH) başkanlığında bir heyetle konferansa katıldı.

Konferans başlamadan önce, İngiliz Başbakanı Lloyd George, Yunan Başbakanı ile görüştü. Lloyd George'un ileride ilhak edilmek üzere İzmir'e özerk bir statü verilmesi teklifine, Yunan Başbakanı bu konuda hükümete danışacağını ve Yunan askeri ve çekilirse karışıklık çıkacağını öne sürer ve Yunan ordusunun Mustafa Kemal'i ezdiği gibi zaptettikleri yerleri koruyabileceklerini söyler. İngiliz Başbakanı da İzmir'i ve Trakya'yı geri isteyen Kemalistlere karşı meşru haklarından vazgeçmemeleri için Yunan halkına güvendiğini ancak İzmir için bazı ödünler verilmesinin muhtemel olacağını söyler²⁷⁷.

İngiliz Başbakanı Fransız Başbakanı Briand'la 21 Şubat 1921'deki görüşmesinde, Yunanistan'ın İzmir'i boşaltmak niyetinde olmadığını, Mustafa Kemal'in gücünün abartıldığını, Yunan ordularının Türkleri yenebileceğini, Briand ise İzmir bölgesine Girit gibi bir statü verilmesini ister, Yunanlıların savaşı sürdürmek isterlerse bunun sonunun gelmeyeceğini söyler.

Konferans 21 Şubat'ta açıldığında, önce Yunan delegesi dinlenir. Yunan görüşüne göre, Yunan orduları İtilâf Devletleri'nden aldıkları yetki ve görev ile Anadolu'ya çıkmışlardır. *Bölgeye 126.000 göçmen getirilmiş, yatırımlar yapılmıştır.* Yunan ordusu Hristiyan halkı, İstanbul'u ve Boğazları saldırıya karşı korumaktadır. Anadolu'daki 121.000 kişilik Yunan ordusu Kemalist orduyu darmadağın edecek güce sahiptir ve üç tümenlik bir kuvvet ile alınanların koruyabileceği görüşündedir.

23 Şubatta Türk delegeleri dinlenir. Söz önce Tevfik Paşa'ya verilir. Tevfik Paşa, bir an önce barışa ulaşabilmek için Türklerin oturdukları yerlerin bütünlük ve bağımsızlığının ve azınlık haklarının korunması, Boğazlar hakkında milletlerarası bir çözüm bulunması gereklidir diyerek diğer hususlar için Ankara Millet Meclisi temsilcilerine sözü bırakır.

Ondan sonra söz alan Bekir Sami Bey, Misakı Millî esaslarına göre kaleme alınan bir belge okudu ve Türkiye'nin özgür ve bağımsız bir millet olarak millî varlığını ve ekonomisini geliştirmesi için gerekli araçların sağlanmasını istedi²⁷⁸.

Konferans 12 Mart 1921'e kadar devam etti. İtilâf Devletleri, Türk ve Yunan heyetlerine kendilerinin Sèvres'in Antlaşması esaslarına göre hazırladıkları, Sèvres'in bazı maddelerinde ufak tefek değişiklikler öngören bir taslak vererek 24 gün içinde cevaplandırılmasını istediler.

İtilâf Devletlerince ödün olarak değiştirilen noktalar özetle şöyledir: Jandarma ve özel birliklerin sayıları bir miktar artırılıyordu. Boğazlar bölgesi biraz daraltılıyor, malî komisyon ve Boğazlar Komisyonu ile ilgili önemsiz değişiklikler yapılıyor, Ermeni sorununun saptanması Milletler Cemiyetine bırakılıyor, İzmir bazı şartlarla sözde Türkiye'ye bırakılıyordu²⁷⁹.

Bekir Sami, Lloyd George'un tutumu karşısında müşterek cepheyi parçalamak amacıyla Fransa ile "Mart 1921'de, İtalya ile 13 Mart 1921'de iki anlaşma imzaladı. Bu iki devletin işgal bölgelerini boşaltmalarına karşılık belirli bölgelerde ekonomik çıkarlar öngörülüyordu. Bekir Sami İngilizlerle de esirlerin değişimine dayalı 16 Mart tarihli şartlı bir anlaşma yapıyordu.

Bekir Sami'nin yaptığı anlaşmalar Ankara'nın onayından geçmediği, Misak-ı Millî ile bağdaşmış görülmedikleri için Mustafa Kemal tarafından olumlu bulunmadı, Dışişleri Bakanı istifâ etmek zorunda kaldı.

Londra Konferansı Mustafa Kemal açısından bir başarı teşkil etmekteydi. İngilizler daha düne kadar "eşkıya", "çete başı" gibi deyimlerle küçümsemeye çalıştıkları Mustafa Kemal'i ve onun oluşturduğu devleti tanımak zorunda kalmışlardı. Konferansta İtilâf Devletleri'nin birleşik cephelerinde gedikler olduğu ortaya çıkmıştı.

Yunanlılar konferansa kerhen gelmişlerdi. Amaçları yeni rejime destek sağlamaktı. Yeni rejim Venizelos'un Sèvres'de elde ettiği avantajlardan ödün verilebilecek durumda değildi.

Zaten Yunan heyeti Londra konferansı devam ederken "İngiltere'nin kalbinde Yunan halkı için her zaman sıcak bir köşe bulunduğunu" hararetle ifade eden Lloyd George'dan hareket serbestliğini almış bulunuyordu²⁸⁰.

Nitekim daha heyetler dönmeden Anadolu'da Yunan ileri hareketi başladı.

4. İkinci İnönü Savaşı ve Sonuçları

Türkler Yunan ileri harekâtını beklemekteydiler. Saldırının yönünü doğru tahmin etmişlerdi. Yunan ordusunun ağırlıklı olarak Eskişehir yönünde, Uşak grubu ile de Afyon istikametinde saldırıya geçeceği tahmin edilmiş ve ona göre tedbir alınmıştı. Nitekim beklendiği gibi Yunanlılar asker ve ateş gücü olarak üstün kuvvetlerle, İnönü mevzilerine saldırdılar. 27 Mart'ta başlayan savaş, şiddeti gittikçe artarak 1 Nisan 1921'e kadar devam etti. Bir ara mevzilerin kilit noktası sayılan Metristepe düştü. Durum kritikleşti. Mustafa Kemal cepheyi takviye için muhafız taburunu yolu çıkardı. Komutanlar bile cephenin ön saflarında savaşıyorlar saldırı ve karşı saldırılar birbirlerini takip ediyordu. Düşman yer yer

başarı elde etti ise de cepheyi yarmayı başaramadı. 1 Mart 1921’de generalliğe terfi etmiş olan İsmet Paşa, 31 Mart günü yaptığı karşı saldırılarla düşmanı çekilmeye mecbur etti. Onun zaferini müjdeleyen “... Düşman binlerce ölüyle doldurduğu savaş alanını silâhlarımıza terk etmiştir.” İfadeli telgrafını Mustafa Kemal şöyle cevaplamıştır: “ ... Siz orada yalnız düşmanı değil milletin makûs talihini de yendiniz. İstilâ altındaki talihsiz topraklarımızla birlikte bütün vatan, bu gün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor...”²⁸¹.

Bu arada düşmanın Uşak gurubu Afyon’u almış ve ileri hareketine devam etmekteydi. II. İnönü zaferi üzerine buradaki kuvvetlerin büyük kısmı güneye kaydırıldı. Düşmanın yan ve gerileri tehdit altına alındı. Bu durumda Yunanlılar Afyon’u boşalttılar, fakat Dumlupınar’da tutunabildiler.

II İnönü zaferi TBMM Hükümeti’nin prestijini yükseltti. Orduya güveni pekiştirdi. Bütün yurttan coşkun kutlamalar yapıldı. Halkın zafere ve Kurtuluşa olan inancı güçlendi. Fakat en önemlisi Mustafa Kemal’in Meclis üzerindeki etkinliği otoritesi çoğaldı.

Ülkeyi düşman istilâsından kurtarmak, tam bağımsızlığa sahip bir devlet haline getirmek amacıyla bir araya gelen milletvekillerini birleştiren temel esaslar Misak-ı Millî ilkeleridir. Milletvekilleri milletçe seçilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk örgütlerince desteklenmişlerdir. Dolayısıyla Meclis’in bütünü bu cemiyetin siyasî bir grubu halindeydi. Fakat zaman geçtikçe milletvekilleri arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başladı. Meclis’in hem yasama ve hem de yürütme gücüne sahip olması, hızlı ve etkin bir işleyişi geciktirmekteydi. Görüş ayrılıkları ortaklaşa bir çalışmayı iş çıkarmayı güçleştirmekteydi. Bu oluşuma çare bulmak amacıyla bir takım gruplar oluşmaya başlamıştı. Özellikle anayasa çalışmaları gruplar arasındaki görüş ayrılıklarını daha belirgin olarak ortaya çıkarmıştı. Grupları ortak bir çizgide birleştirmek mümkün olmayınca, Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubunu oluşturdu. Grup Misak-ı Millî ilkeleri çerçevesinde ülkenin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini sağlayacak barış ve güvenliğin elde edilmesi için bütün maddî ve manevî güçleri gereken hedeflere yöneltecekti. Grup devlet ve milletin teşkilâtını, Anayasanın koyduğu ilkeler çerçevesinde, şimdiden hazırlayacaktı. Grup 10 Mayıs 1921’de resmîyet kazandı. Mustafa Kemal başkanlığını üstlendiği Grup aracılığı ile Meclis çalışmalarını yönlendirdi, hızlandırdı²⁸².

Ancak bu gelişme, II. Grup denilen muhalif bir grubun ortaya çıkmasına yol açtı.

II. İnönü zaferinin iç politikadaki diğer bir sonucu da yeni rejimin iki numaralı şahsiyetini İsmet Paşa’yı ön plâna çıkarmasıdır.

Zafer Mustafa Kemal’in dış politikası açısından da olumlu sonuçlara yol açtı. Her ne kadar Bekir Sami Bey’in Fransız ve İtalyanlarla yaptığı anlaşmaların kabul edilmemesi arada belirli soğukluk yarattı ise de genel olarak ilişkilerde olumlu bir gelişme oldu.

Hiç bir baskı olmadığı halde İtalyanlar Anadolu’dan çekilmeye başladılar.

Fransa ise, Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon’ı görüşmelerde bulunmak üzere Ankara’ya gönderiyor, ve 21 Haziran 1921 de Zonguldak’ı boşaltıyordu.

İngiltere ise kırk kadar tutukluyu Malta’dan bırakıyor dolaylı yollardan Mustafa Kemal – General Harington buluşması üzerine tartışmaya giriyor, ama Yunanistan’ı desteklemekten vazgeçmiyordu. Çünkü İngiliz Başbakanı Lloyd George’nun politikası, “Boğazları İngiliz denetiminde tutmak ve Yunanlıları Anadolu’ya kesinlikle yerleştirmek” esasına dayanıyordu.

Yunanistan'a gelince, seferberlik ilân ederek ordu miktarını iki misline çıkarmış ve Kralı ordunun başkomutanı yapmıştı. Krala göre, ancak kesin bir zafer Sèvres'in şartlarını Yunanistan lehine değiştirebilirdi. Kral 11 Haziran'da büyük gösterişler içinde Anadolu'ya hareket etti ve İzmir'e varır varmaz orduya bir çağrıda bulundu: *"Askerler, vatanın sesi, beni yeniden kumandanızı almaya çağırırdı. Bu kutsal topraklarda... Elen ülküsü için çarpışıyorsunuz... İleri! Kralımız sizinle beraberdir. Sizi vatanın emrettiği yere götürmektedir..."* Yeni Yunan saldırısı bu ortam içinde başladı.

IV. Yunan Ordusu Ankara Önlerinde

A. Eskişehir-Kütahya Savaşları ve Sakarya'ya Geri Çekilme.

İki İnönü yenilgisinden ders alan Yunanlılar, bu sefer Bursa ve Uşak Gruplarıyla aynı zamanda saldırıya başladılar. Bu defa ağırlık Uşak grubuna verilmişti. Amaç, Türk ordusunu güneyden çevirerek çekilmesine imkân vermeden imha etmektir. 10 Temmuz 1921'de başlayan 160 km. lik cephe boyunca devam eden Eskişehir-Kütahya savaşlarında, Yunan ordusunun güçlü sağ kanadı karşısında direnmeye çalışan Türk cephesi yarıldı. Cephe komutanı İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in önerisi üzerine milletin biricik umudu olan genç orduyu düşmana kaptırmamak için, *"askerliğin icaplarını yerine getirerek Sakarya gerisine"* çekildi.

Bu sırada Atina'da zafer çanları çalıyor, toplar atılıyor, fener alayları coşku içinde dolaştırılıyordu. Abartılı Yunan bültenleri Türk Ordusu'nu savaş dışı edilmiş olarak gösteriyordu. *"Yunan ordusu nefes aldirmeden düşmanı kovalıyor" demecileri birbirini kovalıyordu. Yunan Başbakanı gazetecilere "Binlerce yıldan beri medeniyeti koruyan Yunanistan için Küçük Asya yolları yabancı değildir. Bu nedenle hareketimizin son hedefi ne olursa olsun, bu bir istilâ özelliği asla taşımaz. " demekteydi. Anadolu'daki Yunan Orduları Kurmay Başkanı'na göre "Savaş Hellenizmin yüzyıllardan beri yürüttüğü Küçük Asya'yı medeniyete açma savaşının bir devamıdır.... Artık Yunanistan bütün ülkeye yerleşme ve Boğazların bekçisi olma hakkını kazanmıştı. Yunan ordusu bu hakkı üzerinde ısrar etmeğe kararlıydı ve bunu kabul ettirebilecek güçteydi."* Başbakan Gounaris, *"En ciddi bir şekilde, barışa giden en kestirme yol İstanbul sorunun çözümlenmesidir"* görüşündeydi²⁸³.

Görüldüğü gibi, artık Yunanistan Yakınoğuda Osmanlı Devleti'nin varisi olmak iddiasını ileri sürmeye başlamıştı.

B. Mustafa Kemal Başkomutan

Türk Ordusu askerliğin gereğini yapmış Sakarya gerisine çekilmiş düşmanla arasında geniş bir mesafe koymuş, olayın manevî tarafını göğüslemeye hazırlanmıştı.

İlk duyarlılık Meclis'te kendini gösterdi. Muhalifler *"Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır o nerededir? Onu göremiyoruz. Bu günkü acıklı ve korkunç durumun asıl sorumlusunu ordunun başında görmek istiyoruz"* ... Mustafa Kemal'in ordunun başına geçmesini istemekteydiler. Bu teklife katılanlar çoğaldı. Bazıları kötü niyetle öneriyi destekliyordular. Bazıları ise, durumu ancak onun düzeltebileceğine inandıklarından, bunu istiyorlardı. Bazıları ise, Mustafa Kemal'in Başkomutanlığı almasına karşıydılar. Bir başarısızlık halinde, son ümidin de yitirilebileceği gerekçesiyle buna karşı çıkıyorlardı. Mustafa Kemal bu öneriler karşısında önceleri sessiz kaldı. Bu tavır felâketin kesin olduğu düşüncesini yaygın bir hale getirmekteydi. Bu durumda

Mustafa Kemal Meclis'e verdiği bir önerge ile genel arzuya uyarak Başkomutanlığı üç ay süreyle TBMM'nin sahip olduğu yetkileri, fiilen kullanmak şartıyla kabul ettiğini bildirdi. Önerge Meclis'te dalgalanmalara yol açtı. Bazı milletvekilleri başkomutanlık ünvanı BMM'nin manevî şahsiyeti içindedir. Başkomutan vekili ünvanı verilmelidir. Bazıları da Meclis'in yetkilerini kullanmak gibi bir imtiyazın verilmesi doğru olmaz görüşünü ileri sürdüler. Görüşmelerden bazı milletvekillerinin kararsızlığının şu iki noktada topladığı anlaşılıştı. Birincisi, Meclis'in varlığının herhangi bir şekilde iş göremez hale getirilmesi; ikincisi de, üyelerden herhangi biri için keyfi ve kanunsuz iş yapılması.

Mustafa Kemal bu endişeleri giderecek konuşmalar yaptı ve kanuna bu konuda bağlayıcı hükümler konulmasını sağladı. Meclis, 5 Ağustos 1921 tarihli kanun ile başkomutana "*Ordunun maddî ve manevî gücünü büyük ölçüde arttırmak, sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için TBMM'nin bununla ilgili yetkisini üç ay süreyle Meclis adına fiilen kullanma*" salâhiyetini verdi. Buna göre, Başkomutan'ın vereceği emirler kanun olacaktır²⁸⁴.

Mustafa Kemal, Başkomutan olması dolayısıyla Meclis'e şu sözlerle teşekkür etti: "*Zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimize olan güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu kesin inancımı yüksek heyetinize karşı ve bütün millete karşı, bütün dünyaya karşı ilân ederim.*"

Yapılan düzenleme ile, hem Genel Kurmay Başkanlığı, hem Batı Cephesi Komutanlığı üzerinde bulunan İsmet Paşa, Batı Cephesindeki işlerin yoğunluğu nedeniyle, Genel Kurmay Başkanlığından istifâ etti. Bu göreve Fevzi (Çakmak) Paşa getirildi. Ondan boşalan Millî Savunma Başkanlığına ise Refet Paşa getirildi.

Mustafa Kemal Başkomutan olarak orduya ve millete de bir bildiri yayınlayarak "*düşmanın ülkenin harim-i ismetinde boğulması için her şeyin yapılacağını*" yineledi.

C. Sakarya Meydan Savaşı ve Sonuçları

Mustafa Kemal bir taraftan milletin ve ordunun moralini yüksek tutmaya çalışırken, diğer taraftan erat, silâh ve malzeme bakımından büyük eksikleri olan ordunun ihtiyaçlarını sağlamak için enerjik bir şekilde harekete geçti. Topyekûn bir savaşı yürütebilmek için "*Tekâlif-i Millîye*" emirlerini yayınladı. Adetleri ona ulaşan bu kanun hükmündeki emirlerle, ordunun ihtiyacı olabilecek her şeye, bedeli daha sonra ödenmek üzere yüzde kırka varan ölçülerde el konulması öngörülüyordu. Verilen emirlerin uygulanması için beş ayrı yerde İstiklâl Mahkemeleri hazır bulunuyordu. Böylece olağanüstü koşullarda, olağandışı önlemlerle ordunun insanı, yiyecek, giyecek ve teçhizatı mümkün olduğu kadar tamamlandı. İnönü'nün deyimini ile harikulâde bir gayretle, harikulâde bir sonuç alındı ^{285a}.

Mustafa Kemal Paşa, bütün tedbirleri aldıktan sonra Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ile 12 Ağustos'ta cepheye gitti. Türk ordusu Sakarya'nın gerisinde mevzilenmişti.

Bu arada Yunan Ordusu, Türk Ordusunu savaşlarla zorlayıp imha etmek ve milliyetçilerin kalesi olan Ankara'yı ele geçirmek maksadı ile ileri yürümeye geçti. Kral, ordusuna "*Ankara'ya*" emrini vermişti. Yunan Ordusunun ileri harekâtı ile beraber Anadolu'da Yunan askerî idaresi kurulmuştu. Yunanistan böylece Anadolu'dan çekilmeye niyeti olmadığını ortaya koymaktaydı. Yunan ordusu Türk Ordusu'nun gerisini kesmek amacıyla ağırlık merkezini güneyde toplamıştı. 23 Ağustos'tan itibaren cephe çatışmalar başladı ve gittikçe şiddetlendi. Yunanlılar savaşı gittikçe güney kanadında

yoğunlaştırdılar. Çatışmaların ikinci gününde güneyde önemli bir dayanak noktası olan Mangal dağı düştü. Öyle ki, ilerleyen günlerde savaş cephesi batıdan güneye dönük bir hal aldı. Fakat bu çevirme hareketleri güneye doğru cephenin gittikçe uzamasına ve neticede Yunan ordusunun vurucu gücünün gittikçe zayıflamasına yol açtı. Düşman baskısı kuzeyden güneye kuvvet kaydırılarak önlendi. Bu sefer Yunanlılar 30 Ağustos'tan itibaren merkezden Haymana yönünde cepheyi yarmayı denediler. Başlangıçta sınırlı bir başarı da sağladılar. Önemli bir dayanak noktası olan Çal dağı düştü. Durum kritikleşti. Başkomutan olan Mustafa Kemal Paşa “*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanyla sulanmadıkça terk olunmaz.*” Esasına dayalı bir strateji uyguladı. Bu defa güneyden bu bölgeye kuvvet kaydırılarak yarma hareketini başarısızlığa uğrattı. Eylülün ikinci haftasından itibaren düşmanın saldırı gücü zayıflama emareleri göstermeye başladı. Erler, bitkin ve yorgun, komutanları inançsızdır. Durumu sezen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Türk cephesinin sağ kanadında bir ağırlık merkezi oluşturarak, saldırıya geçti. Artık, direnme gücünü yitiren Yunan ordusu, 12 Eylül'de geri çekilmeye mecbur kaldı. Ankara'yı almak, Türk Ordusunu yok etmek maksadıyla yola çıkan Yunan ordusu, Eskişehir-Afyon hattına çekildi. Cephe azlığı, ikmal zorluğu, üç hafta süren geceli gündüzlü savaşta bilhassa subaylardan verilen ağır zayıat, etkili bir takip hareketine imkân bırakmadı^{285b}.

*Askerî açıdan Sakarya Meydan muharebesi, Millî Mücadelenin bir dönüm noktasıdır. 22 gün, gece ve gündüz aralıksız devam eden savaş, insan ve ateş gücü bakımından, düşmandan daha az kuvvetlerle yürütülmüştür. Başkomutan Mustafa Kemal ile Genel Kurmay Başkanının cephede bizzat bulunmaları, savaşın enerji ve kararlılıkla yürütülmesinde, verilen emirlerden tam randıman alınmasında büyük ölçüde etken olmuştur*²⁸⁶.

Başkomutan topyekûn savaş ve “*hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır*” uygulaması ile askerî strateji bakımından parlak bir örnek ortaya koymuştur. TBMM, İsmet ve Fevzi Paşaların teklifi ile Sakarya'nın muzaffer başkomutanına, mareşal rütbesi ile gazi ünvanını verdi.

Sakarya Zaferi sonucunda askerî alanda inisiyatif artık Türk tarafına geçti. Sakarya'da Büyük Yunanistan hayali Misak-ı Millî karşısında yüz geri etti. Böylelikle zaten “ölü doğmuş” olan Sèvres antlaşmasını tatbik kabiliyeti büsbütün tehlikeye girmiş oluyordu. Sakarya Zaferi, Mustafa Kemal'in otoritesini Meclis'te ve yurt içinde çok güçlendirdi ve nihai zafere olan inancı, inancı pekiştirdi.

Türk zaferi, dış ilişkiler açısından da önemli sonuçlar ortaya çıkardı. İngiltere'de Koloniler, Millî Savunma ve Hindistan İşleri Bakanları ile İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı harekâta devamın, hem İngiltere hem de Yunan çıkarlarına aykırı olduğunu belirterek, Mustafa Kemal ile müzakereler yapılmasını istediler. İngiltere Dış İşleri Bakanlığı ise, Mustafa Kemal önderliğindeki millî harekâtın Anadolu'da tutunmuş olduğunu nihayet itiraf ediyor, çözüm yolu olarak Yunanistan'ın İzmir'i boşaltması karşılığında Trakya'dan ödün verilmesini öneriyordu. Fakat Lloyd George'u ve Curzon'u Sèvres üzerinde direnmekten vazgeçiremiyorlardı. İngiltere'nin bu tutumuna karşılık Doğu'da Kafkasya devletleri ile Moskova Antlaşması esaslı üzerinden 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması yapılarak Türkiye'nin doğu sınırları, Ermenistan ve Gürcistan ile olan meseleleri kesin bir sonuca bağlanıyor, Ukrayna ile yapılan 2 Ocak 1922 tarihli anlaşmayla doğu siyaseti olumlu gelişmeler kaydediyordu. Böylece Sovyetlerin gerektiğinde Enver Paşa'yı Mustafa Kemal'e karşı kullanma tasarısı iflas etmiş oluyordu.

Sakarya'nın diğer önemli bir siyasî sonucu da Fransa ile 20 Ekim 1921'de yapılan Ankara Anlaşmasıdır. Bu konuda daha önce gerekli bilgiler verilmiş olduğundan burada tekrar edilmeyecektir.

Gazi Mustafa Kemal'in Fransa ile anlaşması Londra'da Fransa'ya karşı sert eleştiriler yöneltmesine yol açtı. Lord Curzon Fransa'yı “*Şeref sözünü tutmamak*”, “*iyi niyetten ayrılmak*”, “*İngiliz çıkarlarına son derece zararlı bir anlaşma*” yapmakla suçluyordu! Ama Fransa, antlaşmanın nihaî bir barış anlaşması niteliği taşımadığını, sadece hükümetin onayından geçtiğini, İngiltere ile işbirliğine devam edileceğini, Bağdat demiryolunun Mezopotamya'ya karşı askerî maksatla kullanılmasının engelleneceğini taahhüt etmek suretiyle İngiltere'yi yatıştırdı²⁸⁷.

Sakarya hezimetini Yunanistan'da büyük düş kırıklığı, kötümserlik ve yas havası yarattı. Oluşan havayı dağıtmak için Yunan Hükümeti Meclis'den güvenoyu istemeyi zorunlu gördü. Başbakan Gounaris, Sèvres antlaşması ile Yunanistan'a 16.000 km' lik bir toprak ile bir milyon nüfuslu bir bölge verildiği halde, şimdi Yunan bayrağının 100.000 k.m_ lik ve 3 milyon nüfuslu bir bölgede dalgalandığını belirterek güvenoyu istedi. Yunan Başbakanı güvenoyunu aldıktan sonra, İngiltere ve Fransa ile temasa girdi. Maksat, müttefiklerinin arabuluculuğunu sağlamaktır. Çünkü Yunan yöneticileri de silâh kullanarak, Sèvres'i kabul ettiremeyeceklerini, hele Sèvres'in öngördüğünden fazlasını elde etmenin mümkün olmadığını anlamışlardı²⁸⁸.

Vatanın kurtuluşu, milletin bağımsızlığı düşman ordusunun ülke topraklarından silâhla atılmasıyla mümkündü. Dolayısıyla Sakarya'dan sonra Türk Genelkurmayına hakim olan düşünce, Yunan ordusunun yeniden toparlanmasına fırsat vermeden taarruz etmektir. Bunun için birliklere hazırlık emirleri verildi. Ancak kesin sonuç alacak bir saldırı için gerekli temel ihtiyaçlar henüz temin edilmemiş, esas bir saldırı hareketi için yeterli derece hazırlanamamış ve kış mevsimi de gelmiş olduğundan taarruzun ertelenmesi gerekmiştir. Batı Cephesi Komutanı tam bir hazırlık yapılmadan taarruz yapılmasına karşıydı. Bir zamanlama ustası olan, işi hiçbir zaman tesadüfe bırakmayan Mustafa Kemal de başarı şartlarının oluşmasını beklemekteydi.

D) Uzun Bekleyiş: Zaman Kimin İçin Çalışıyor?

Yunanistan askerî bakımdan zafer umudunu yitirmiş, kendini müttefiklerinin eline bırakmıştı. İstedici şey “*Türk denetiminden çıkan yerlerin tekrar Türk yönetimine katılmaması*” ilkesine uyulması ve azınlık haklarının korunması için özel tedbirler alınmasına Türkiye'nin zorlanmasıdır.

Bu gelişme üzerine İngiltere Dış İşleri Bakanlığı Sèvres Antlaşmasının gözden geçirilmesi için Paris'te bir konferans düzenlemeye karar verdi. Amaç, Yunanistan'ı diplomatik önlemlerle kollamak ve İngiliz çıkarlarını korumaktır. Bunun için Lord Cuzon İngiliz Bakanlar Kurulu'na gizli bir muhtıra sundu. Bu plan Sèvres'e göre şu değişiklikleri teklif etmekteydi:

1. İzmir Yunanistan'a verilmeyecek, Saar gibi uluslararası beş kişilik bir komisyonca yönetilecek, bunların ikisi Türk, ikisi Yunanlı başkan da tercihen ABD'li olacaktı. Bölge on beş yıl süreyle komisyonca yönetilecek, sonra halk oylaması yapılacak, Türk bayrağı kalacak, ahali Türk vatandaşı sayılacak. Barıştan sonra Yunanistan ordusu çekilecekti.

2. Doğu Trakya Yunanistan'da kalacak, Sèvres sınırı Çatalca'dan Çorlu civarına, Tekirdağ batısına alınacaktır. Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu Yarımadası Yunanistan'da kalıyordu.

3. Barış antlaşması yapılıncaya İstanbul boşaltılacaktı. Boğazlar üzerindeki müttefik müdahale ve kontrolleri hafifletilecek, Boğazlar Komisyonu üyeleri milletler cemiyeti tarafından atanacak, Boğazlardaki askersiz bölgenin sınırları biraz daraltılacaktı. Müttefik garnizonlar İstanbul'dan Çanakkale ve Gelibolu'ya çekilecekti.

4. Adana ili, Antep ve Maraş dahil, Kilikya bölgesi özel bir rejime tabî olacak, (1861 Lübnan statüsü gibi), tercihen bir Fransız genel vali tarafından yönetilecekti.

5. Maliye, askerlik, adliye, iktisatla ilgili konularda bazı değişiklikler yapılacaktı. Bunların Türklerce kabul edilmemesi halinde zorlayıcı önlemlere başvurulacaktı.

İngiliz Bakanlar Kurulu tasarımı onayladı, Yunanistan da kabul etti. Öneri Fransa'ya sunuldu, Fransa'ya göre İzmir kesinlikle Türkiye'ye bırakılmalı, Yunan ordusu Anadolu'dan çekilmeliydi. Doğu Trakya'nın büyük bir kısmı Türklere geri verilmeliydi. Askersiz mıntıkeyi Türkler kabul etmezdi. Türkiye Boğazlar Komisyonuna alınmalıydı. Azınlık konularına Türklerin kabul edeceği bir şekil verilmeli, malî, askerî, iktisadî ve adlî konularda başka değişiklikler yapılmalıydı. Fransa, barış antlaşmasının silah zoruyla Türklere kabul ettirilmeyeceğini, başarısızlık halinde, Arap krallıklarında ve Hindistan'da bağımsızlık hareketlerinin güçleneceğini ileri sürüyordu.

Halbuki, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Yunan ordusunun Anadolu'daki varlığını bir baskı unsuru olarak kullanmak istiyor, Mustafa Kemal'i devirmeye yönelik değişik senaryolar üretiyordu. Sakarya'dan sonra Türkler taarruzu geciktirdikçe, İngiliz Hariciyesi, zamanın İngiltere çıkarına çalıştığı, Anadolu'da Büyük Millet Meclisi'nde muhalefetin güçleneceği kanısını taşıyor, hatta İttihatçılarla anlaşarak, Padişahın otoritesini güçlendirmek, nispeten ılımlı bir barış projesiyle İstanbul yönetimini egemen kılmayı amaçlıyordu. İngiliz Dışişleri, Türkler saldıramadıklarına göre, Anadolu'nun boşaltılması mümkün olduğu kadar, geciktirilmeli ve bu çıkmaz durum devam ettirilmelidir. Sonuç olarak İngiltere'nin istediği barış her iki tarafa kabul ettirilmelidir görüşü ağırlık kazanmıştı²⁸⁹.

Müttefik Dışişleri bakanlarının Türkiye barışı için Paris'te toplanacakları duyulunca, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kendi görüşlerini açıklamak, Batı basınında Türk davasını izah etmek maksadıyla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i İstanbul yoluyla Avrupa'ya gönderdi. Yusuf Kemal, Padişah ile görüşmesinde “... *Büyük Millet Meclisi ne komünisttir, ne de cumhuriyetçidir. Büyük Millet Meclisi, Makam-ı Mualla-yı Hilâfeti tanır ve Zat-ı Hümayunlarından kendisinin tanınmasını istirham eder*” diyerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tanınmasını istedi. Padişah bu sözlerden memnun olmakla beraber, birleşme konusunda “*milletle kendi arasına menhus Yunanlıların girmiş oldukları için, bunlar defedilmedikçe, bu cihete gitmek muvafık olmadığını zannettiğini, çünkü o zaman bütün tazyik merkeze tevcih edileceğini*” ifade ederek olumlu bir cevap vermedi. Vahidettin, Mustafa Kemal'in kendisine sunduğu paha biçilmez teklifi değerlendiremediği gibi, Hükümetinin Dışişleri Bakanını da Avrupa'ya gönderdi.

Yusuf Kemal Bey, 1922 Martında Paris ve Londra'da ilgililerle görüştü ise de olumlu bir sonuç alınamadı²⁹⁰. İngiltere, Türkiye'nin haklı isteklerini kabul etmekten çok uzaktaydı.

Üç müttefikler 22-26 Mart 1922 tarihlerinde Paris'te Sèvres'i tadil etmek maksadıyla toplantı yaptılar. Aldıkları karar özetle şunlardır: Ateş kesilecek, her iki tarafın birlikleri arasında on km. lik askersiz bir bölge oluşturulacak, birliklerin durumunda değişiklik yapılmayacaktır. İtilâf Devletleri'nin askerî komutanları birlikleri ve askerî durumu denetleyebilecekler, çarpışmalar üç ay süre ile durdurulacak ve bu durum barış için yapılacak ön görüşmeler taraflarca kabul edilinceye kadar geçer

aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecektir. Taraflardan biri yeniden savaşa başlamak isterse, ateşkes süresinin bitiminden en az on beş gün önce, karşı tarafa ve İtilaf Devletleri Temsilcilerine durumu bildirecektir²⁹¹.

Üçler, 26 Mart 1922 tarihli bir nota ile de barışla ilgili tekliflerini bildirdiler. Bu teklifler esas itibarıyla daha önce bahsettiğimiz İngiliz barış projesinin, ufak tefek değişiklikler hariç hemen hemen aynıydı.

Ateşkes tasarısı Yunanistan'ı kollamaktaydı. Dolayısıyla Yunanlılar tarafından hemen kabul edildi. Mütareke, Türk Ordusu'nu hareketsiz bırakıyor, Anadolu'nun boşaltılmasını mahiyeti belirsiz barış şartlarının peşinen kabulüne bağlıyordu. Türkiye'ye zararlıydı. Bununla beraber Mustafa Kemal teklifi hemen reddetmedi. Çünkü bir süreden beri Meclis'de güçlü bir muhalif grubu oluşmuştu. İngilizlerin ve Padişah'ın ümitle baktığı²⁹² bu grup mevcut yönetimi her vesileyle kıyasıya eleştiriyor, ikide birde ordu neden taarruz etmiyor, taarruzla düşmanı vatan topraklarından atamayacak durumda ise, meseleye neden siyasî bir çözüm aranmadığını soruyordu. Dolayısıyla Mustafa Kemal karşı teklif olarak, dört aylık bir ateşkes dönemi içinde, Anadolu'nun boşaltılmasını, şayet bu süre içinde boşaltma işi sonuçlanmazsa, sürenin üç ay daha uzatılmasını; ilk on beş gün içinde Eskişehir-Afyon hattının boşaltılmasını, boşalan yerlerin on beş gün içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne devredilmesini, bu şartların kabulü halinde Ankara'nın belirlenecek yere üç hafta içinde temsilciler göndermeye hazır olduğunu bildirdi²⁹².

İngiliz yetkililer, barıştan önce Anadolu boşaltılırsa, Türkler barış masasında güçlü olarak otururlar, belki İstanbul ve Trakya'ya yürürler görüşündeydiler. Dolayısıyla Ankara'ya verdikleri cevapta: Anadolu'nun hemen boşaltılmasını kabul edebileceklerini zannetmediklerini, boşaltmanın ancak tespit edilen barış şartlarının tamamen kabulüyle başlayabileceğini, saklı tutulan bazı özel noktalar için de Ankara'nın delege göndermesini istiyorlardı. Buna göre Yunan Ordusu'nun Anadolu içinden çekilmesi, içeriği belirsiz barış şartlarının kabulüne bağlanıyor, buna mukabil Türk Ordusu'nun hareketi durduruluyordu. Anlaşılan, Büyük Britanya Yunanistan için zaman kazanmak istiyordu. Mustafa Kemal durumu anlamakla beraber, barış yolunu kapamak istemedi. 22 nisan 1922 tarihli nota ile, neden mütareke ile boşaltmanın aynı zamanda başlanması gerektiğini açıkladıktan sonra, daha fazla kan dökülmemesi için, gerekli müzakerelerde bulunmak üzere, İzmit'e temsilcilerini göndermeye hazır olduğunu bildirdi. Mustafa Kemal'in barış çabası uzun süre karşılıksız kaldı. Türk teklifini benimseyen Fransa, İngiltere'yi olumlu cevap vermesi için Mayıs'tan Ağustos ortalarına kadar zorladı. İngiltere nihayet 18 Ağustos 1922'de verdiği cevapta, Venedik'te yüksek Komiserlerin katılımıyla resmî olmayan bir toplantı yapılmasını kabul ediyor, fakat Yunan Ordusu'nun Anadolu'yu boşaltması tarihinin öne alınması hususundaki Müttefik teklifinin zaman aşımına uğradığını bildiriyordu. Ne olmuştu? Neden İngiltere 1922 Martındaki teklifinden vazgeçiyordu? Bu arada durumu değiştirdiği sanılan faktörler nelerdi?

Anadolu'nun boşaltılması tartışmaları yapılırken, bir taraftan da kamufle edilmiş bir formülle Yunanlıları Anadolu'da bırakma formülleri geliştiriliyordu.

Bu düşüncenin kaynağında Etniki Amina (Millî Savunma) hareketi vardı. Bu 1920 Kasım'ındaki seçimlerden sonra, Venizeloscu ve kral muhalifi çevreler ve Anadolu'daki birliklerinden ayrılan 200 kadar subayın oluşturduğu bir hareketti. Hareket merkezi İstanbul olmakla beraber, Anadolu'da işgal altındaki yerlerde de taraftarlar edinmekteydiler. Bunlar, 1916'da Selanik'te oluşturdukları gibi,

Atina'dan ayrı bir yönetimi Anadolu'da İyonya Devleti adı altında bir tampon devlet oluşturulmasını savunuyorlardı²⁹³.

Anadolu'nun Yunan Ordusu tarafından boşaltılması gündeme geldikçe, Venizelos tarafından da desteklenen bu görüş, İngiltere ve Yunanistan'da destek bulmaya başladı. Daha 18 Haziran 1921'de büyük Yunan saldırısından önce Lord Curzon savaşın sona erdirilmesi şartlarından biri olarak İzmir bölgesine "özerklik" verilmesini savunmuştu. 17 Ağustos 1921 de, Yunanlılar işgal altındaki Anadolu topraklarında Yunan askerî idaresi kurmuşlardı. Sakarya'dan sonra Yunanlılar bu idareyi sivil idareye dönüştürmek için temaslara girmişlerdi. Aralık 1921'de, bu bölgede padişaha gevşek bağlarla bağlı "Batı Anadolu Özerk Devleti" kurulması bahis konusu olmuştu. 1922'de Curzon İzmir için özerk yönetim isteyince bu fikir daha da gelişti. Anadolu'nun boşaltılması halinde, Osmanlı tebaası olup Yunan Ordusu saflarında çarpışan otuz beş bin Rumun ve ailelerinin de gelecekleri bahis konusu oluyordu. Dolayısıyla Mikro Asia-Küçük Asya hareketi, Anadolu Hristiyanlarının kendi kaderlerine terk edilemeyeceğini ileri sürdü. Böylece Bandırma-Kuşadası ve Gelibolu'yu içine alacak bir İyonya Devleti projesi ortaya çıktı.

Londra'da Venizelos'un devreye girmesiyle İngiltere'de Mikro-Asia hareketini siyasî bakımdan desteklemeğe başladı. Böylece İngiltere 1922 Martındaki tekliflerinden ayrılmış oluyordu. Durum olgunlaşınca, Yunanistan 14 Temmuz 1922'de şimdilik Anadolu'da olan hiç bir Yunan kuvvetinin çekilmeyeceğini ve İzmir Bandırma arasındaki bölgenin yeniden örgütleneceğini "çok gizli" kaydıyla Londra'ya bildirdi. Maksat boşaltmadan sonra yaşayacak olan özerk bir hükümetin temelini atmaktır. Tasavvur edilen devlet Çanakkale'nin iki sahilini de kapsamaktaydı. Bu çözüm İngiliz çıkarlarına, özellikle uygun düşmekteydi. Yunanistan'ın Anadolu Yüksek Komiseri Stergiades 30 Temmuz 1922'de Anadolu özerk yönetimini ilân etti.

Haber Fransa'da açık veya kapalı bir İngiliz tertibi gibi görülerek tepki yarattı. İtalya olayı protesto etti. Parlamento'da İngiliz Başbakanı'na bu konuda sorular yöneltildi. Lloyd George 4 Ağustos 1922 tarihli talihsiz demecinde "...Anadolu'nun bu bölgesinde azınlıkları etkin bir şekilde korumak gerekmektedir.... Himaye bu belli bölgedeki hükümetin anayasası biçiminde kâfi bir himaye olmalıdır." Sözleriyle kamufle edilen İyonya Devleti'nin kuruluşuna yeşil ışık yakmaktaydı²⁹⁴.

Bu gelişmeler olurken İstanbul Hükümeti can derdine düşmüştü. Sadrazam Tevfik Paşa 1922 Martında, Padişah'ın buyruğu ile İngiltere'ye gizli bir anlaşma teklif ediyordu (25. III 1922.)Buna göre, Türkiye bütün milletlerin yararına Boğazların tarafsız olarak serbestliğinin korunmasını İngiltere'ye verecektir. Bölgedeki Türk Jandarması ile lüzumlu toprak şeridi İngiltere'nin yönetimine bırakılacaktır. Buna karşılık Edirne'nin geri verilmesi sağlanacaktır. Padişah anlaşmayı hemen imzalayacak, anlaşma gizli tutulacaktı. İngiltere müttefiklerinden ayrı bir anlaşma yapamayacağı gerekçesiyle teklifi 1.IV. 1922'de geri çevirdi. Aslında İngiltere Boğazların denetimini yeni hazırlanacak antlaşma ile ele geçireceğinden emin olduğundan böyle bir teklifi kabul etmekte yarar görmüyordu. Ümitsizliğe düşen Padişah, 6 Nisan 1922'de tek başına İngiliz Yüksek Komiseri ile görüştü. Padişah, İngiltere'den Anadolu'da boşaltılacak toprakların İstanbul Hükümetine devredilmesini, Edirne'nin verilmesini, Kemalistlerin kozlarının ellerinden alınmasını, ayakları altındaki topraklarını kaydırılmasını, Ankara'daki kanunsuz kuruluşa karşı kendisine yardım edilmesini istiyordu²⁹⁵.

Bu tutum Padişah'ın ateşkesin başından beri izlediği politikaya uygun düşüyordu. Vahidettin o günkü şartlar altında, tek geçerli yolun yakınoğu'da en güçlü süper devlet olan İngiltere'nin desteğini kazanmak ve onun hoşgörüsü ile kurtarılması mümkün olan kurtarmaya çalışmak olduğuna inanmaktadır. Bu yanlış teşhis, 1919 Martında Padişah'ı İngiliz himayesini istemeye kadar götürmüştü. Vahidettin İngiliz Yüksek Komiseri ile yaptığı 7 Ağustos 1922 tarihli görüşmede de, Batı Anadolu'da başlatılacak yerlerin İstanbul yönetimine devredilmesini, Yunanlılar Anadolu'dan çekilirse, Kemalistlerin mevcudiyet sebebinin kalmayacağını, dolayısıyla Müttefiklerin meşru hükümete yardım etmelerini istedi. Yüksek Komiser, Padişah'ın Ankara'daki görüş ayrılıkları üzerinde hesaplar yaptığını, Mustafa Kemal'in muhalifleri, hatta Envercilerle temasa geçmesinin mümkün olduğu kanaatine varmıştı. Bu arada Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki gelişmeler Rumbold'un kanaatini ve Padişah'ın hesaplarını takviye eder gibi görünüyordu. Zira Meclis 8 Temmuz'da İcra Vekilleri Heyeti'nin Meclis Başkanı tarafından aday gösterilmeden gizli oyla seçilmesini kabul etmiş, 12 Temmuz'da Rauf (ORBAY) Bey İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına seçilmiş, 13 Temmuz'da da Adnan (ADIVAR) Bey Meclis İkinci Başkanlığına getirilmişti. Ankara'da "İkinci Grup" ağırlığını hissettiriyordu. Bu gelişmeler, İngiltere'nin Mustafa Kemal'in içerden devrilebileceği yolundaki ümit ve temennilerini bir dereceye kadar destekliyor gibi görünüyordu²⁹⁶.

Sonuç itibarıyla 1922 Ağustos'una gelindiğinde, İngiltere Dışişleri Bakanlığı şu kaniya varmıştır: Yunanistan'ın saldırı gücü kalmamıştır, fakat Ankara Hükümeti'nin Yunanistan'ı silâh zoruyla Anadolu'dan atmasına imkan yoktur. Savaş askerî açıdan bir çıkmaza girmiştir, Ancak "*kazanılmayan bir zafer mümkündür. Dolayısıyla yakınoğu meselelerine çözüm askerî değil, siyasî yoldan bulunacaktır*". Düşünülen siyasî çözümün esasını, Batı Anadolu'da Çanakkale ve Gelibolu'yu da içine alacak "*özerk bir yönetim*" oluşturmak şartıyla Yunanistan'ın Anadolu'dan çekilmesi, Trakyada Türklere biraz ödün verilmesi, Sèvres'in bazı maddelerinin önemsiz ölçüde hafifletilmesi şeklinde düşünülmektedir. Böylece Lloyd George'un mimarı olduğu Yunanistan'ın Anadolu macerası, İngiltere'nin çıkarlarına uygun ölçülerde, her iki tarafa da kabul ettirilebilecektir.

Bütün bu hesaplar ve hazırlıklar yapılırken Mustafa Kemal, vatan topraklarını kurtaracak adil bir barışın koşullarını görüşmek üzere, İzmit'te bir konferans toplanmasına dair yapmış olduğu teklifin cevabını, 22 Nisan 1922'den beri beklemekteydi. Hiçbir şeyi tesadüfe bırakmayan yaratılışı gereği, Mustafa Kemal bir taraftan da var gücü ile orduyu taarruza hazırlıyordu. Başkomutan 1922 Haziran'dan beri taarruz kararını vermişti. Fakat son bir defa barış kapısını zorlamaya karar verdi. Bu maksatla arkadaşı Fethi (OKYAR) Bey'i Fransa ve İngiltere'ye gönderdi. Gazi Mustafa Kemal, bu görevden ne amaçladığını Fethi Bey'e şu sözlerle açıklamıştı: "*Misak-ı Millî esasları üzerinde bir barışın, bugünkü şartlar içinde mümkün olup olmadığını, memlekete ve cihana ispat etmek... Bu mümkün olabilirse kan dökmeden ve zaman kaybetmeden gayemize erişmiş oluruz. Fakat karşımızdakilerin bizi oyaladıklarını, yorup bıktırmak istediklerini, imkânlarımız sınırlı olduğundan yeise kapılıp mümkün merteye Sevr'e yakın şartlarla sulh masasına oturtmaya zorlamak niyetinde olduklarını biliyorsun. Ama bunu sadece bizlerin bilmesi kâfi gelmiyor. Hasretini çektiğimiz barış ve huzur ancak Yunan Ordusu'nun mahvolması ile mümkün. Eylül ayı ortalarına kadar bilhassa bir İngiliz müdahalesinden emin olmam şart...*"

Fethi bey önce Roma'ya uğrar. İtalya ile pürüzlü bir konu kalmamıştı. Çünkü onlar 1921 sonlarında Anadolu'da işgal ettikleri yerleri terketmişlerdi. İtalya Dışişleri Bakanı Fethi Bey'e "*Sizi tatmin edecek bir barış için ne Paris, ne de bilhassa İngiltere'ye güvenmeyin. Onların amacı zaman kazanmaktır*"

demıştır. Londra'ya giden Fethi Bey Lord Curzon'la görüşme imkânı bulamadı. Bunun üzerine bir basın toplantısı ile Ankara'nın görüşlerini basına aktardı. Fethi Bey düşmanın anavatandan çıkarılarak zaferin mutlaka temin edileceğini, fakat daha fazla kan dökülmemesi için her türsü siyasi müzakereden kaçınılmayacağını, Meriç'in tabii ve haklı bir hudut olduğunu, Irak hakkında tatmin edici güvence vermeğe hazır olduğunu açıkladı. Mustafa Kemal bir kere daha mütevazı ve âdil bir barış için elini uzatıyordu. Fethi Bey birkaç girişimine rağmen, Lord Curzon'la görüşemedi. Büyük Britanya şimdi müzakere istemiyordu. İngiliz Başbakanı 4 Ağustos'taki talihsiz demeciyle İngiltere'nin görüşünü ortaya koymuş bulunuyordu. Türk barış girişimi, Londra'da bir güçsüzlük belirtisi olarak algılanıyordu. Her ne kadar Fethi Bey 14 Ağustos'da İngiliz Dışişleri memurlarına geniş açıklamalarda bulundu ise de, olumlu bir sonuç elde edemedi. Durumu Ankara'ya *“Millî maksatlarımızın sağlanması ancak askeri faaliyetlerle mümkün olabilecektir”* mesajını ulaştırdı. Londra'da Doğu barışını yapmak için bir arzu görünmüyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın barış isteyen eli bir kere daha havada kalmıştı²⁹⁷.

V. Yeni Devlete Yeni Lidere Hayat Veren Zafer: Büyük Taarruz

A. Hazırlıklar ve Harekât Plânı

Başkomutan Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin başından beri, tam bağımsız bir devlet yaratmak için tek geçerli yolun *“düşmanı vatanın bağrında boğmak”* olduğuna inanıyordu. Bu ise ancak taarruzla mümkündü. Taarruz yüksek ateş gücü ve sayıca üstünlüğü, hareket ve manevra kabiliyetini gerektiriyordu. Halbuki Türk Ordusu hem sayıca hem de ateş gücü bakımından istilâcı ordunun yarı gücüne bile ulaşamamıştı. İlk iş olarak hiç değilse düşman ordusuna denk bir askerî güç meydana getirmek, neticeyi askerî kahramanlığı, yurt sevgisi ve kumanda üstünlüğü ile elde etmek gerekiyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Meclis'deki İkinci grup milletvekillerinin Başkomutanlık yasası konusunda çıkardıkları zorluklara ve taarruz için ısrarlı baskılarına direndi. Haziran ortalarına kadar ülkenin bütün imkânlarını, topyekûn bir savaş stratejisi içinde kullanarak orduyu, düşman ordularına denk bir konuma getirdi. On ay boyunca ordu devamlı eğitilerek kesin sonuçlu bir saldırı için hazırlandı.

Bu dönemde Yunan ordusu esas ağırlığı ile Eskişehir-Afyon arasında, İzmir ve Bursa yollarını kapatacak bir şekilde üç kolordu halinde örgütlenmişti. Kolordulardan biri, Afyon'un Doğu ve Güneyini korumak için Afyon'da, diğer kolorduda Seyitgazi'den Sakarya'ya uzanan bölgede Eskişehir'i örtmekte, üçüncü bir kolordu da her iki kolordunun ortasında Döğner-İhsaniye bölgesinde konuşlanmıştı.

Cephenin en hassas yanı , Afyon güneyinde Erkmen tepelerinden Ahırdağlarına uzanan kesimdi. Ancak bu bölge Yunan cephesinin en iyi berkitilen yerlerinden biriydi.

Mustafa Kemal'in plânı istilâcı düşmana Anadolu'da başka bir yerde tutunma imkânı vermeden yok etmek esasına dayanıyordu. Bunun için düşünülen plân, düşmanı Eskişehir-Afyon hattında tutmak, kalan kuvvetlerle Afyon güneyinde bir ağırlık merkezi oluşturmak ve o mntıkadan saldırarak Yunan Ordusu'nu İzmir yönünden kuzeye atarak yok etmek esasına dayanıyordu. Bu maksatla Afyon güneyinde on iki kilometrelik Erkmen Tepe, Belen Tepe, Tınaz Tepe bölgesi, cepheyi yarma yeri olarak saptandı. Saldırının başarısı, bu bölgede sayı ve ateş gücü üstünlüğü sağlanmasına bağlıydı. Başarı, normal olarak üç misli bir güç üstünlüğü ile mümkün olabilirdi. Halbuki Türk Ordusu sayı ve ateş gücü itibarıyla ancak düşmanla eşite yakın bir duruma gelmişti. Dolayısıyla saldırı cephesinde yüz on bin kişilik bir ağırlık merkezi yaratıldı. Buna karşılık Eskişehir-Afyon hattını tutan ikinci ordu, elli bin kişilik bir güçle karşısındaki birliklere karşı koymak ve saldırmakla görevlendirildi. Başarı, güneyde yapılan yığınağın düşman tarafından fark edilmemesine ve saldırının baskın şeklinde yapılmasına

bağlıydı. Dolayısıyla, askerî birlikler güneye geceleri kaydırılarak, gizliliğe büyük ölçüde özen gösterildi. 25 Ağustos'ta bütün hazırlıklar tamamlanmıştı. Başkomutan Afyon güneyinde Kocatepe'de orduların başındaydı. General Papulas'tan sonra Anadolu kuvvetlerine komutan olan Hacıanestis ise, savaş meydanından 350 km uzakta İzmir'de bulunmaktaydı.

B. Büyük Zafer: Anadolu İstilâdan Kurtuluyor

Saldırı, 26 Ağustos 1922 saat 4.30'da Türk topçusunun tanzim ateşi ile başladı. Yapılan şiddetli savaşlar sonunda, ilk gün cephenin kilit noktalarından Kalecik Sivrisi ile Belen Tepe düşürüldü. Tınaz ve Erkmene Tepelerinde önemli gelişmeler sağlandı. Keza ilk gün süvari kolordusu geceleyin güç şartlar altında sarp Ahır dağlarını aşarak Sincanlı ovasına indi ve düşman gerisinde panik yarattı. Saldırının ana merkezinin belli olmaması için İkinci Ordu'da aynı zamanda düşman mevzilerine şiddetli hücum etti. Türk saldırısı tam bir baskın şeklinde gelişmesine rağmen, bugün cephe yarılamadı. İkinci gün, yani 27 Ağustos'ta yarma mıntıkasındaki kilit mevzilerin (Erkmene Tepe, Tınaz Tepe) düşürülmesi üzerine, Yunan birlikleri Afyon ve Sincanlı ovalarına dökülmeye başladılar. Afyon 27 Ağustos'ta istilâdan kurtarıldı.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa cephe çökertildikten sonra, düşmanın İzmir ve Kütahya yönlerine çekilmesini önleyecek şekilde ordularına tertibat aldırdı.

Çephedeki durumdan habersiz olan Yunan Başkomutan Hacıanestis, kaybedilen mevzilerin geri alınmasını, İkinci Yunan Kolordusunun da takviye edilerek Afyon doğusuna doğru taarruz edilmesini istiyordu. Ancak bunun mümkün olmadığını anlayınca, İzmir yönünün kapatılarak adım adım savunulmasını emretti. Fakat Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 28,29 Ağustos'ta Türk ordusuna yaptırdığı manevralarla Yunan ordusu Başkomutanlığına getirilen General Trikopis yönetimindeki beş tümenlik bir Yunan kuvvetini Dumlupınar Kuzeyinde Aslıhanlar mıntıkasında çembere aldı. 30 Ağustos'da Gazi Başkomutan cephenin ön saflarına yönettiği "*Başkumandanlık Savaşı'nda*" bu düşman kuvvetleri saf dışı edildiler. Çemberden kurtulan beş bin kişi 1 Eylül'de General Trikopis'le beraber, Uşak civarında teslim oldular. Bundan sonra amaç istilâcı orduya bir yerde tutunma imkânı vermeden Anadolu'dan dışarı atmaktır. "*Artık ordunun ilk hedefi Akdeniz'dir.*"

Türk ordusu, Yunan Ordusu'nun çekilirken yaptığı korkunç tahribat ve mezalimi (baştan başa yakılan şehirler, köyler, topluca öldürülen siâhsız halk) bir an önce önlemek için kabil olduğu kadar süratle takip hareketine girişti. On günde, ortalama günde 40 km. yi bulan bir hızla istilâcı orduların peşine düştü. İşgalden 1240 gün sonra 9 Eylül'de İzmir kurtarıldı. Yunanlılar 16 Eylül'de Çeşme'yi 18 Eylül'de Bandırma'yı terk ediyorlardı²⁹⁸.

Gazi Başkomutan saldırıyı hafta sonuna rastlatmak, cephe yarıldıktan sonra Türk başarısını önemsiz göstermek suretiyle Atina ve Londra'yı gafil avlamıştı. Felâketin kapsamı Yunan Ordusu artık kurtarılamaz hale geldikten sonra öğrenildi. O zamana kadar, Türk önerilerine kulak tıkayan Lord Curzon, 3 Eylül gece yarısı uyandırılarak durumun nezaketi ve Yunanistan'ın mütareke isteği kendisine anlatıldı. Türk barış görüşmesi tekliflerini dört aydır savsaklayan Lord Curzon 4 Eylül'de müttefikler adına Anadolu'nun kademeli olarak boşaltılmasını teklif ediyordu. Halbuki, o sırada Türk Ordusu, Alaşehir ve Kula'yı kurtarmış, İzmir yolunu açmış bulunuyordu. Başkomutan Mustafa Kemal bu teklife şu cevabı verdi: "*Yunan Ordusu kesin olarak mağlup edilmiştir. Bu ordunun artık ciddi bir direniş göstermesi mümkün değildir. Anadolu için bir müzakereye mahal kalmamıştır. Mütareke ancak Trakya*

için bahis konusu olabilir. ... Mütarekeyi takip eden on beş gün içinde Trakya Türkiye Büyük Millet Meclisi yetkililerine kayıtsız şartsız teslim edilmeli, Yunanistan esir bulunan Türkleri serbest bırakmalı ve Anadolu'da verdiği zararları ödemelidir." Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bu şartların on gün kadar geçerli olacağını da ilâve etmişti.

Bu arada İzmir'de bulunan Müttefik konsolosları, Başkomutan ile görüşmek istediler. Kendilerine 9 Eylül'de Nif'te (Kemalpaşa) bulunmaları cevabı verildi. 9 Eylül'de Mustafa Kemal Nif'te, Türk ordusu İzmir'de, ancak konsoloslar görüşme mahallinde değillerdi.

Büyük Taarruzla Anadolu kurtarılmıştı, fakat Doğu Trakya işgal altındaydı. Ayrıca Boğazlar bölgesi, "*tarafsız mıntıka*" adı altında müttefik güçlerin elinde bulunuyordu. Trakya'yı kurtarmak, Müttefikleri barışa zorlamak gerekiyordu. Bu maksatla, zaferi kazanan ordular İstanbul ve Çanakkale üzerine yürütüldü. Bu girişim Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Müttefikler ve özellikle İngilizler arasında ciddi bir kriz oluşmasına yol açtı.

C. Ateşkes Krizi: Türk Ordusu Boğazlar Önünde

Krizi keskinleştiren en önemli faktörlerden biri Büyük Britanya Başbakanı Lloyd George'nin peşin hükümlü, ön yargılı tutumuydu. "*İşin başından beri sermayesini yanlış ata oynayan*" ve siyasî geleceği ciddi bir şekilde sallantıya giren, Yunan dostu ve Venizelos hayranı olan, Yunan iş adamları ve diplomatlarıyla içli dışlı ilişkilerde bulunan İngiliz Başbakanı, sert bir tutumla durumunu kurtarmak istiyordu. Dolayısıyla İngiltere Bakanlar Kurulu daha 7 Eylül 1922'de gerekirse tarafsız mıntıkanın silâhla savunulmasına karar verdi. Bunu sağlamak için Çanakkale'ye İngiliz Fransız ve İtalyan kuvvetleri çıkarıldı. 12 Eylül'de İngiltere müttefiklerine ortak hareket teklifinde bulundu. Fransa Boğazların serbestliğini ve Türkiye'nin meşru haklarına dikkate alacak bir çözümü kabul edeceğini bildirdi. 15 Eylül'de İngiliz Bakanlar Kurulu, tarafsız mıntıkaya tecavüz edilmemesi için, Mustafa Kemal'e tebligat yapılmasına ve "*Şark Meselesi*" için ilgili devletler arasında bir Konferans toplanmasına karar verdi. Ancak "*Türklerin önünden kaçmamak*" konusunda kararlı ve enerjik bir tutumla siyasî kariyerini kurtarmak isteyen Lloyd George, tarafsız mıntıkanın savunulması için Müttefikler, Balkan devletleri ve İngiliz sömürgelerinden askerî destek isteyen kışkırtıcı ve heyecan uyandıran bir demeç yayınladı. Bu demeç, hem İngiltere'de ve hem de Avrupa'da heyecan uyandırdı ve genelde bir savaş çağrısı olarak değerlendirildi. Türk Ordusu'nun sözde tarafsız denilen vatan topraklarına girmesi, yeni bir savaşa mı yol açacaktı? İngiliz basını genelde olayı müthiş bir hata olarak değerlendirdi. Yeni Zelanda hariç, dominyonlar yardım etmeyi reddettiler. İtalya Ankara'ya karşı cephe almayacağını belirterek Çanakkale'den askerlerini geri çekti. Fransa Başbakanı Poincaré'de yirmi dört saat içinde Fransız askerlerinin geri alınması talimatını verdi. Yugoslavya ve Romanya'da İngiliz teklifini olumlu karşılamadılar. Dünyada Lloyd George ve yakın arkadaşlarından başka kimse savaş istemiyordu.

Bu arada İzmir'i istilâcı ordulardan kurtaran Gazi Mustafa Kemal'in orduları Boğazlara yönelmişlerdi. Sözde tarafsız bölgeye girmeleri halinde her an bir çatışma çıkabilirdi. Gazi Başkomutan gerçekçi bir hesap adamıydı. Trakya'yı barışçı yolla kurtarmaktan başka bir amaç peşinde değildi. Dolayısıyla Türk askerlerine herhangi bir silâhlı çatışmaya girmemek için kesin emirler vermişti. Mehmetçikler silâh namluları aşağıya dönük olarak, kararlı bir şekilde Çanakkale ve İstanbul'a

yöneldiler. Çanakkale’de İngiliz tel örgüleri önüne kadar geldiler. Yeni bir savaş mı başlayacaktı? Her şey “*Hudutlarında güneş batmayan Majestelerinin hükümetine*” bağlıydı!

Tehlikeyi önlemek isteyen Fransa, İstanbul’da bulunan Yüksek Komiseri General Pellè’yi İzmir’e koşturdu. General Pellè, tarafsız bölgeye girilmemesini istedi. Mustafa Kemal, böyle bir bölgeden ne kendisinin ne de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin haberi olmadığını, askerî harekâtın hedefinin bozguna uğratılan düşmanı takip etmek olduğunu söyledi. Diğer taraftan Paris’e koşan Lord Curzon, 20 Eylül’de Müttefikler arası görüş birliğini zorlukla sağlayabildi. Buna göre, tarafsız mıntıkaya girilmemesi, Boğazların Milletler Cemiyeti gözetiminde geçiş serbestliği ve azınlıkların himaye edilmeleri şartıyla, Doğu Trakya’nın Türkiye’ye bırakılabilmesi, Mudanya ya da İzmir’de Ateşkes görüşmeleri yapılması ilkeleri benimsendi. Teklif Ankara’ya 23 Eylül 1922’de iletildi. Bu arada Türkler tarafsız bölge içinde Erenköy’ü kurtarmışlar, sert İngiliz uyarılarına rağmen geri çekilmemişlerdi. Londra’daki hırçın İngiliz bakanları “*Çanakkale’den çekilmenin Büyük Britanya’ya utanç verici duruma düşüreceği*” kamsındaydılar. İngiliz Hükümeti, 29 Eylül’de General Harington’a “*belirli bir süre içinde*” tarafsız bölge boşaltılmazsa, ateş açılacağı yolunda Türklere ultimatome vermesi talimatını gönderdi. Londra’daki Hükümet adamlarından daha serinkanlı davranan İngiliz Generali, birliklerine Çanakkale’ye saldırı olmadıkça ateş edilmemesi emrini verdi. Diğer taraftan, barışçı çözüm istediğine inandığı Mustafa Kemal ile yazıyla temasa girerek bir anlaşma yolu aradı. Bu arada acele İzmir’e gelen Fransız diplomatı Franklin Bouillon da iki tarafın görüşlerinin yakınlaşmasına gayret etti. Her şey Gazi Başkomutan’ın kararına bağlıydı. O, kendine olan hudutsuz güvenine, bitip tükenmeyen enerjisine, gerektiğinde son derece atılgan davranmasına, cüretkâr ve sorumluluk almaya elverişli karakterine rağmen, her şeyden önce gerçekçidir. Değişen şartlara uymasını veya gerekirse en uygun zamanı beklemesini bilen bir hesap ve mantık adamı, mümkün olan ile olmayanın hudutlarını iyi çizen bir liderdi. Büyük bir zafer kazanan Ordular Başkomutan’ı olmasına ve “*çevresinin zor dayanılır tahriklerine*” rağmen, İngilizleri şereflerinden etmek ve yeniden dökülecek kanlar pahasına yaşanılacak ölçsüz bir hareketin lüzumsuzluğuna kani olarak durulacak zamanın geldiğine karar verdi. Her türlü askerî tedbirleri aldıktan sonra Doğu Trakya’nın Meriç’e kadar Türkiye’ye bırakılması şartıyla, Mudanya’da ateşkes görüşmesi yapılmasını kabul etti. Ateşkes görüşmelerinde Türkiye’yi Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa temsil edecekti.

D. Mudanya Mütarekesi: Mondros’un İflâsı

Ateşkes görüşmeleri, 3 Ekim 1922’de Mudanya’da başladı. Savaş Yunanlılar ile yapılmıştı ama, onlar ateşkes görüşmelerine katılmadılar. İsmet Paşa’nın muhatapları başta İngiliz Harington olmak üzere, Fransız ve İtalyan generalleriydi. Türk Heyetine Mustafa Kemal tarafından verilen talimat şöyledir. Doğu Trakya 20 gün içinde Yunanlılar tarafından boşaltılacak, bölgede Türk yönetimi oluşturulacak, ateşkesle Çanakkale ve İstanbul üzerine yürüyen ordularımızın buldukları hat saptanacak, hiçbir taraf Boğazlar mıntikasında berkitme yapmayacaktır. Amaç Trakya’yı kan dökmeden işgallerden kurtarmak ve barışa giden yolu açmaktır.

Konferansın ilk üç günü Trakya konusundaki tartışmalarla geçti. Türk tarafı Trakya’nın Meriç’e kadar boşaltılması ve hemen Türk yönetimine teslim edilmesinde ısrar etti. Müttefikler Trakya’nın boşaltılmasını ilke olarak kabul ediyorlar, fakat bölgenin Türk yönetimine teslimine razı olmuyorlardı.

Orasının barışa kadar Müttefiklerin işgalinde kalmasını savunuyorlardı. Görüşmeler tıkanma noktasına gelince, İngiliz temsilcileri hükümetten talimat alma zorunluluğundan bahisle, konferansa ara verilmesini istediler.

Konferans tehlikeye girmişti, Türk Ordusuna 6 Ekim 1922’de saat 18’den itibaren harekete geçme emri verilmişti. Durumdan telaşlanan Lord Curzon Paris’e gitmiş ve müttefikler arasında görüş birliği sağlamıştı. General Harington’a ateşkesi imzalama yetkisi verildi. Ateşkes 11 Ekim 1922’de Mudanya’da imzalandı. Buna göre, Türkiye ve Yunanistan arasında savaş haline son veriliyordu. Doğu Trakya Yunanlılar tarafından on beş gün içinde boşaltılacak ve Müttefiklere teslim edilecek, onlar da otuz gün içinde yönetimi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine devretmek sorumluluğunu yükleniyorlardı. Bölgede düzen ve güvenliği 8000 kişilik bir Türk Jandarma birliği sağlayacaktı. Buna karşılık Türkler Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında sınırları ateşkesle çizilmiş olan kıyı şeridini tarafsız bölge olarak kabul ediyorlardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu bölgeye barışa kadar girmemeyi benimsemek suretiyle barışçı tutumunu ortaya koymuştu.

Mudanya Mütarekesi, Mondros’un hükümlerini ortadan kaldırıyordu. Doğu Trakya Mehmetçiğin kanı dökülmeden millî sınırlar içine alınıyor ve barışa giden yol açılıyordu. Mustafa Kemal’in soğukkanlı ve doğru teşhise dayalı tutumu karşısında, Lloyd George’un çatışma çıkarmaya, kriz yoluyla seçimi kazanmaya yönelik politikaları iflâs ediyordu. İngiliz Başbakanı Türklere karşı ısrarla yürüttüğü önyargılı hatasını istifâ etmek ve bir daha iktidara gelmemekle ödüyordu (19 Ekim 1922).299

E. Büyük Taarruzun Sonuçları

Başkomutan Mustafa Kemal’in komuta ettiği Türk Ordusu ateş gücü ve asker sayısı kendisinden üstün olan düşman ordusunu kesin bir yenilgiye uğratmış ve vatan topraklarını istilâdan kurtarmıştır.

Mustafa Kemal bu zaferle Viyana’dan bu yana devam eden iki yüz küsur yıllık bir geri çekilmeyi durdurmuş, Mondros ve Sèvres’in hükümleri geçersiz hale getirilmiştir. Böylece Batı’nın “Hasta adam” olarak tanımladığı bir imparatorluk enkazından, yeni ve çağdaş ufuklara yönelecek bir devletin yolu açılmıştır.

30 Ağustos, zaferin mimarı Mustafa Kemal’e Cumhuriyet rejiminin yaratıcısına iktidar yolunu açmış, Ulu Önderin hayatının sonuna kadar vatanına hizmet vermesini mümkün kılmıştır.

Mustafa Kemal’in zaferi Yunanistan’da yüksek şiddette bir siyasî deprem yarattı. Ülke bir süre ihtilâl ve darbelerle istikrarsız bir döneme girdi. Bozgunu takip eden günlerde Yunan Kralı tahtını terketmek, Prens Andrea da bir İngiliz harp gemisiyle İngiltere’nin yolunu tutmak zorunda kalıyordu. Yunan Başbakanı, Başkumandan Hacıanestis ve dört bakan idam edildi. Keza bu bozgun başka önemli bir sonuç daha doğurdu. O da şudur: O zamana kadar Yunan devlet adamlarının ideali olan “Megali İdea” yani “İki kıt’alı, beş denizli, Büyük Yunanistan” hayali uzunca bir süre geri plâna itildi.

Keza bu zaferin sonuçlarından biri de Yakındoğu ve Balkanlara, İkinci Dünya Savaşına kadar uzanan dönemde istikrar ve barış getirmesidir.

Mustafa Kemal’in zaferinin uzun vadeli evrensel sonuçları, özellikle Asya ve Afrika’da kendine gösterdi. Anadolu halkının tam bağımsızlık ve hür yaşama mücadelesi, Atlantikten Cakarta’ya kadar uzanan bir dünyada heyecan dalgaları yarattı. Bu coğrafyada yaşayan milletleri bağımsızlık yolunda

ayağa kaldırdı ve dekolanizasyon döneminin başlamasında etken oldu. Nitekim Millî Mücadele'yi takip eden bir kuşaklık dönem içinde, Asya ve Afrika haritası yeni baştan düzenlenmiştir. Tunus, Cezayir, Mısır, Hindistan, Pakistan ve Endonezya'da çıkan bağımsızlık liderleri, manevî fikir babaları, Mustafa Kemal'i kendilerine örnek almışlardır.

Gazi Mustafa Kemal bu zaferi şöyle tanımlamıştır: “Bu eser Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin ölümsüz bir abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evladı, bir ordunun başkumandanı olduğumdan ilelebet mes'ut ve bahtiyarım”.

Büyük zaferin belki de en önemli sonucu Gazi Mustafa Kemal'in liderliğini perçinlemesidir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olarak Meclis'in, çevrenin baskısına baş eğmeyerek taarruz için en uygun zamanı, devamlı hazırlık içinde sabırla beklemek, kesin sonuç yerini isabetle tayin etmek, şahsen orada bulunarak etkisini en güçlü bir şekilde hissettirmek, kesin sonuç yerinde mümkün olduğu kadar ağırlık merkezi yaratmak, hareketi bir baskın şeklinde, fakat her ihtimali göz önünde tutan bir hesap içinde yapmak, yarma hareketinden sonra düşmanın hiçbir şekilde toparlanmasına imkân vermeyen üstün komutanlık vasıflarını, bir kere daha tartışılmaz bir şekilde ortaya koymuştur. Bu zafer ile Mustafa Kemal, Viyana bozgunundan beri devam eden Türk'ün makûs talihini yenmiş, yüzyılların hastası Osmanlı İmparatorluğundan genç ve dinamik yeni bir devlet yaratmak suretiyle, yok edilmenin eşiğine gelen Türk milletine yeni bir hayat kazandırmıştır. Büyük zaferin en önemli sonuçlarından biri, Gazi Mustafa Kemal'e ordu ve halk içinde sonsuz bir itibar ve şeref kazandırmasıdır. Bu itibar ve güven, ona bundan sonra arzu ettiği her şeyi halka dayanarak, halk için yapmak gücünü verecektir.

ALTINCI BÖLÜM

BARIŞ İÇİN TÜRK MÜCADELESİ:

LAUSANNE TARTIŞMALARI

I. Saltanatın Kaldırılması: Abdülmecit Halife

A. Barış Konferansına Çağrı ve Saltanatın Kaldırılması.

Mustafa Kemal'in komuta ettiği Türk Ordusu emperyalist, istilâci kuvvetleri denize dökmüştü. Düşmanın artık savaşacak gücü kalmamıştı. Her iki taraf halkı barış istiyordu.

Barış konferansının toplanma yeri olarak, Türkler İzmir'i teklif ettiler. Öneri kabul edilirse, Mustafa Kemal'de konferansa katılabilecekti. Müttefikler bu takdirde başkanlığın ev sahibi olarak Türkler

tarafından yürütüleceği, ayrıca İzmir’de toplanmanın Yunanistan’ı incitebileceği gerekçesini ileri sürmekteydiler. Sonuçta, yer olarak İsviçre’nin Lausanne şehri üzerinde anlaşıldı.

Konferansa Türk delegesi olarak kim gidecekti? Meclisteki hava, İcra Vekilleri Başkanı Rauf Bey’le birlikte Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal ve Rıza Nur’un gitmeleri şeklindeydi. Kesin kararı Mustafa Kemal verecekti. O tercihini İsmet Paşa’dan yana kullandı. Buna karşı Paşa, asker olduğunu söyleyerek özür diledi. Ancak Başkomutanın ısrarı üzerine kabul etti. İsmet Paşa, soğukkanlı, çok zeki, sabırlı, sağlam sinirli ve sebatlıydı. Fakat bu seçimde en etkili faktör onun Mustafa Kemal’e verdiği güven duygusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu görev için, İsmet Paşa’nın önce Dışişleri Bakanı olması gerekiyordu. Yusuf Kemal Bey, sağlık nedenleriyle istifâ etti, Meclis 26 Ekim 1922’de İsmet Paşa’yı 20 çekimser oya karşılık 155 kabul oyu ile Dışişleri Bakanlığına seçti.

Ancak bu arada İstanbul Hükümeti Tevfik Paşa imzalı 17 Ekim 1922 tarihli bir telgrafta, kazanılan zaferle İstanbul ile Ankara arasında ikiliğin kalkmış ve millî birliğin sağlanmış olduğunu yazıyor, barış konferansına İstanbul ile Ankara birlikte davet edilmiş olduklarından bahisle, Mustafa Kemal’den çok gizli talimat almış bir kimsenin sür’atle İstanbul’a gönderilmesini istiyordu. Mustafa Kemal millî hükümetin İstanbul temsilcisi olan Hamit Bey aracılığıyla Tevfik Paşa’ya barış konferansında Türkiye Devleti’nin yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin temsil edeceğini bildirdi. Bu cevapla yetinmeyen Tevfik Paşa, 29 Ekim 1922’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına hitaben çok acele bir telgraf gönderdi. Bu yazıda: *“Hem ülkenin geleceği, hem milletin haklarının savunulması konusunda görüşülmek üzere Büyük Millet Meclisince seçilecek bir kişinin özel talimatla hemen gönderilmesi istenilmekte, bu yol uygun bulunmazsa Bakanlar Kurulundan Ziya Paşa’nın oraya gönderilmesi teklif edilmekteydi³⁰⁰.”*

Bu telgraf, bardağı taşıran son damla vazifesini gördü. İstanbul Hükümetinin zafere ortak olmak ve barış konferansına katılmak istemesi, Mecliste asabiyete yol açtı. Söz alan milletvekilleri İstanbul’da kendisine hükümet sıfatı vermiş olan heyetin milletçe hiç bir yasal dayanağı kalmadığı fikrinde birleştiler.

Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ile 82 arkadaşının verdiği bir önergede Osmanlı Devleti’nin son bulduğu ve yeni Türkiye Devleti’nin onun varisi olduğu, anayasa gereğince egemenliğin millete ait olduğu, ifade edilmekteydi. Önergeyi Mustafa Kemal de imza etmişti. Konu önce 31 Ekim’de Müdafaa-i Hukuk Grubunda tartışıldı. Milletvekilleri henüz hem saltanat ve hem de hilâfetin kaldırılmasına hazır değillerdi. Mustafa Kemal’in yakın mücadele arkadaşları Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa bu arada sayılabilir. Henüz barış da yapılmamıştı. Meclis’in eğilimini dikkate alan Mustafa Kemal, saltanatı kaldırmaya, hilâfet konusunda elverişli zamanı beklemeyi uygun gördü. 1 Kasım 1922 günü Meclis’te yapılan hararetleli toplantıda söz alan Mustafa Kemal Türk ve İslâm tarihinden örnekler vererek Hilâfet ve saltanatın ayrılabilirliğini izah etti.

Bunun üzerine bu konuda verilen önergeler anayasa, şer’iye ve adliye komisyonlarının ortak toplantısına havale edildi. O gün toplanan müşterek komisyonda hocalar ağırlıktaydı. Komisyon toplantılarında konuşmalar uzamakta, ekseriyeti teşkil eden hocalar hilâfet ve saltanatın birbirinden niçin ayrılamayacağını uzun uzadıya münakaşa etmekteydiler. Bu iddiaları çürütmek için söz alanlar ortada

görünmemekteydi. Görüşmelerin istenilen sonucu vermeyeceği anlaşılmıştı. Salonda dinleyici olarak bulunan ve sabrı tükenen Meclis Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal konuşmalara müdahale etmek mecburiyetinde kaldı: *“Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim icabıdır diye müzakere ve münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet ve saltanat, kuvvetle kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hâkimiyet ve saltanatını fiilen eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten oldubitti haline gelmiş olan bir gerçeği kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar Meclis ve herkes meseleyi tabii olarak karşılırsa sanırım uygun olur. Aksi halde, yine gerçek usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat belki de bazı kafalar kesilecektir”* diyerek işin ilmi yönü hakkında da uzun açıklamalar yaptı. Bu konuşmanın ardından söz alan Komisyon Başkanı, *“affedersiniz, biz meseleyi başka açıdan ele alıyorduk, açıklamalarınızla aydınlandık”* dedi. Böylece konu karma komisyonca çözüme bağlandı.

Aynı gün Meclis’in ikinci oturumunda teklif kanunlaştı. Yasanın birinci maddesine göre, saltanat 16 Mart 1920 geçerli olmak üzere ilga ediliyordu. İkinci maddeye göre, hilâfet Osmanlı hanedanına ait olup, bu makama Osmanoğulları ailesinin her bakımdan en layık olanı TBMM’nce seçilecektir (1 Kasım 1922).

Olay başlı başına bir devrim niteliği taşıyordu. Artık egemenlik bir aileden millete intikal ediyordu. Gazi Mustafa Kemal, kazandığı muhteşem zaferin verdiği itibar ile, o zamana kadar değil münakaşa etmek, düşünülmesi bile büyük cesaret işi olan saltanat ile hilâfeti ayırmış zaruriliğine inanılan bir düşünceyi kökünden yıkmış, yeni devlete yeni ufuklar açmıştı. Böylece Birinci Dünya Savaşı sonucunda, tarih sahnesinden silinen Habsburg, Romanof ve Hohenzolern hanedanlarına Osmanoğulları da katılmış oldular.

B. İstanbul Hükümetinin Sonu Abdülmecid’in Halife Seçilmesi

Saltanatın ilga edilmesi ile İstanbul’daki Hükümetin hiçbir otoritesi kalmamıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Başkomutanlığı adına Trakya’yı teslim almakla görevlendirilen Refet Paşa halkın coşkun gösterileri ve sevinç gözyaşları içinde karşılanmıştı. Refet Paşa, kendisini padişah ve veliaht adına selamlamaya gelen temsilcileri, *Hilâfet ve Hilâfet veliahtlığı makamlarının temsilcileri* olarak hitap etmiş, her vesile ile hükümetin tamamen halk tarafından millî saltanat ile idare edilen bir demokratik hükümet olduğunu vurgulamıştı³⁰¹.

Ertesi günü, Ahmet İzzet Paşa ile yaptığı görüşmede hâkimiyeti millîye esas alınarak ikiliğin ortadan kaldırılması için kişisel görüşlerini ilettiler. Buna göre: Başbakan ve mesai arkadaşlarının padişah tarafından değil, Meclis tarafından seçilip *“Zat-ı hazret-i hilâfetpenahiye”* sunulması Padişahın bu esas dahilinde bir beyanname yayınlaması; bu suretle ikilik kalkmış olacağından İstanbul’da bir kabineye ihtiyaç kalmayacağından Sadrazam Paşa’nın istifâ etmesini teklif etti. İzzet Paşa İstanbul Hükümeti’nin istifâ ederek, İstanbul’un şimdiden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin idaresine konulmasının, işgalci devletler üzerindeki olumsuz etkisi dikkate alınarak, barıştan sonraya bırakılmasını önerdi. Refet Paşa, sözlerinin kişisel görüşler olduğunu ifade etti. Ancak bu konularda görüş birliği sağlanırsa,

Bursa'ya gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa ve sair erkân ile müzakere ile kesin bir sonuca ulaşabileceğini bildirdi.

A. İzzet Paşa, bu önerileri Tevfik Paşa'ya 23 Ekim 1922 tarihli bir yazı ile ulaştırdı. İzzet Paşa, Hâkimiyet-i Millîye esasının kabulünü zaruri görmekte Padişahın yayınlaması teklif edilen beyannamenin kabul ve tasdik edilmesi, ancak meclis ile hilâfet arasındaki ilişkinin barıştan sonra meclis üyeleri ile fıkıh uleması tarafından tayin edilmesini, İstanbul Hükümetinin devam etmesini, ancak bazı bakanların istifâsı ile yerlerine Anadolu'dan bazı devlet adamlarının atanmasını; barış konferansına da gerektiğinde aracı rolü oynamak üzere İstanbul'dan bir delegenin maiyeti ile katılmasının uygun olacağını, bu konuları Refet Paşa'ya veya Bursa'da bulunan rical ile görüşmek üzere lâzım gelen kişilerin tayinini teklif etmekteydi. Bu öneriler İstanbul Bakanlar Kurulu'nda bir komisyona havale edildi ise de, olumlu veya olumsuz bir sonuç alınamadı³⁰².

Girişimlerine devam eden Refet Paşa, Sadrazam'la ve Vahidettin ile görüştü. Hükümet görevinin Ankara'ya devrini, Ankara'nın saltanat ile hilâfetin ayrılması ile ilgili görüşünü Vahidettin'e ilettili. Ancak Vahidettin bu teklifleri reddetti. Ankara Meclisi, payitahtın kontrolünü kesin olarak ele alıncaya kadar hükümetin görevde kalacağı cevabını verdi. Konunun 1 Kasım'da kanunlaşması üzerine de hiçbir zaman halifelikten vazgeçmedi. Hükümete gelince, aralarında görüş birliği yoktu. İngiliz desteği sağlamak için Tevfik Paşa yüksek Komiser Rumbold'la görüşmesinde, "*Haşmetli Krallık Hükümeti başka devletlerin içişlerine karışmaz*" cevabını aldı³⁰³. Mustafa Kemal'in başarısı karşısında yabancılar da akıntıya uymak zorunda kalmışlardı. Tevfik Paşa Hükümeti 4 Ekim'de "*bugünkü durumda görevlerine devam imkânı olmadığı*" gerekçesiyle istifâsını sundu. Aynı gün, ileri gelen görevliler Refet Paşa'ya başvurarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti emrine girmiş olduklarını belirterek talimat verilmesini istediler. Refet Paşa'nın Babiâli'ye yerleşmesi ile "*saltanat-ı millîye*" idaresi İstanbul'da yürürlüğe girdi. Olay, İstanbul halkının coşkun heyecan ve gösterileriyle kutlandı. Böylece İstanbul henüz işgal kuvvetleri tarafından boşaltılmadan Ankara yönetimine bağlanmıştı³⁰⁴.

Saltanat kaldırıldığına, İstanbul TBMM Hükümetine bağlandığına göre, üzerinde sadece halife sıfatı bulunan Vahidettin'in durumu ne olacaktı? 5 Kasım'da Ali Kemal'in tutuklandığı haberi ortalığı karıştırdı. Ertesi günü Vahidettin yalnız olarak Rumbold ile görüştü ve Kemalistlerin Bolşevik olduklarını ve İstanbul'da siâhsız hükümet darbesi yaptıklarını ileri sürdü. Vazifelerini bir meclis lehine asla terk etmeyeceğini söyledi. Rumbold'a, müttefikler Ankara Hükümeti'nin meşruluğunu tanıyıp tanımadıklarını barışın sonuçlanmasına kadar Ankara Hükümeti'nin İstanbul'a ait iddialarını kabul edip etmeyeceklerini sordu. Rumbold artık bir İstanbul Hükümeti'nin olmadığını konferansta herhangi bir hükümetle müzakere etmek zorunda olduklarını ve işgal süresince bir hükümetin yetkili olması gerektiği cevabını verdi. Sultan Kemalistlerin şimdilik halifelik makamına el atmaya eğilim göstermediklerini, ama onun etrafında ağ öreceklere yakın bir tehlike halinde şahsını korumak için 1920'de de Robeck tarafından verilen teminatı hatırlatarak, emin bir yere çekilmesi için kendisine yardımcı olup olmayacaklarını sordu. Yüksek Komiser geçici olarak 10-15 kişi ile herhangi bir yere gidebileceği cevabını verdi³⁰⁵.

Vahidettin, İstanbul Hükümeti'nin devamı konusunda İngiliz desteğini elde edemeyince, Refet Paşa'ya haber göndererek Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmek istiyorum. Bir emin adamını memur etsin. Bunun için kendisine açık telgrafını çekeyim, mektup mu yazayım, yoksa siz mi cevap verirsiniz?

Sorularını yöneltti. Haber Refet Paşa tarafından Mustafa Kemal'e ulaştırıldı. Mustafa Kemal, bir ihtiyat tedbiri olarak Vahidettin'in yazılı başvuruda bulunmasını istedi³⁰⁶.

Bu arada Ankara Hükümeti, üç Yüksek Komiserin 6 ve 8 Kasım tarihli notalarına cevaben İstanbul idaresinin Ankara Hükümetine geçtiğini, bu idareye yapılacak müdahalenin kabul edilmeyeceğini kararlı bir ifade ile ilgililere iletmişti (12 Kasım 1922).

Bu durumda Vahidettin, yurt dışına kaçmaya karar vererek, işgal kuvvetleri Komutanı General Harington'a başvurdu. İngilizler 1920'den beri Padişah'a can güvenliği bakımından güvence vermişlerdi. Bununla beraber General, Vahidettin'den yazılı bir talepte bulunmasını istedi. Vahidettin, Halife-i Müslimin unvanını kullanarak, bu talebi şu şekilde yazıya döktü: “ *İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden, İngiltere Devleti fehimesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahalli-i ahara naklimi talep ederim efendim.* ” Vahidettin 12 Kasım 1922 Cuma sabahı sarayın yan kapısına yanaşan bir ambulansa birkaç hizmetçisi ile binerek uzaklaştı. Rıhtımdan Malaya zırhlısına nakledilen Vahidettin, Malta'ya götürüldü³⁰⁷. Vahidettin daha sonra San Remo'ya yerleşti ve 1926'da orada öldü.

Padişah ve onun göstermelik hükümeti ortadan kalkınca, Lozan'da Türkiye'nin BMM Hükümetince temsil edilmesi olayı çözümleniyordu. Ancak, Vahidettin'in firarı ile hilâfet makamı boşalmıştı. Kamuoyunun yeterince hazır olmadığını bilen, henüz barış yapılmadığını dikkate alan Mustafa Kemal, hilâfeti bir süre daha ayakta tutmayı uygun gördü. Yeni bir halife seçilecekti. Fakat bunun yabancı devletlere dayanarak saltanat iddiasında bulunmaması için tedbir alınması gerekiyordu. Dolayısıyla Mustafa Kemal, Refet Paşa'ya bazı direktifler verdi. Seçilecek zat ile görüşerek saltanat iddiasında bulunamayacağına dair elinden senet alınması, bu konuda Abdülmecit efendi ile görüşülerek düşüncesinin öğrenilmesi, halifelik sembolü olarak kutsal emanetlerin can ve kan pahasına muhafazası için önlem alınması gibi.

Refet Paşa Abdülmecit Efendi ile gizlice görüştü ve Mustafa Kemal'in istediği senedi aldı. Abdülmecit Efendi bu yazıda, Büyük Millet Meclisi'nin bu konuda aldığı kararı kabul ve tasdik ettiğini beyan ediyordu.

Durum Meclis'e gizli oturumda 18 Kasım 1922 Cumartesi günü duyuruldu. Meclis'te çok hararetle ve sıcak tartışmalardan sonra Abdülmecit Efendi halife seçildi³⁰⁸.

Bundan böyle bahis konusu olan saltanatsız bir hilâfetti. Saltanatın kaldırılması başlı başına siyasî bir inkılâptı. Gazi Mustafa Kemal istilâcı emperyalist güçlerin ülke topraklarından kovulmasından bir buçuk ay sonra devlete isim vermiş olan Osmanlı saltanatına son veriyor ve halk hâkimiyetine dayanan millî bir devlet idaresini getiriyordu. Gazi gerçekçi tutumu ile hilâfeti şimdilik muhafaza ediyor, böylece bu çok büyük değişikliğin dinî çevrelerde uyandırdığı şoku yumuşatıyor, aynı zamanda alışılmış bir otoritenin sağladığı faydaları, politika üstünde tutmak suretiyle, ondan uygun göreceği bir süre daha yararlanmak imkânını kazanıyordu. Esasen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin o günkü yapısı daha fazlasına elverişli görünmüyordu.

II. Beş yüz Yıllık Bir Hesabın Görülmesi: Lausanne Konferansı

A. Birinci Dönem Lausanne tartışmaları:

20 Kasım 1922-4 Şubat 1923

Gazi Mustafa Kemal Saltanatı kaldırmakla ülkede yönetim birliğini sağlamıştı. Mudanya Ateşkesi ve Lloyd Georg'un düşmesi ile gerçekçi bir barışın yolu açılmıştı.

Barış Konferansına baş delege olarak Mustafa Kemal'in tercihine uygun olarak Meclis tarafından İsmet Paşa seçilmişti. İkinci delege olarak Hasan (SAKA), üçüncü delege olarak da Rıza Nur uygun bulunmuştu.

Türk delegasyonuna verilen talimat şöyledir. *“Doğu Trakya sınırı 1913 sınırı olmalıdır. Batı Trakya’da halk oylamasına başvurulmalıdır. Anadolu’ya yakın Ege adaları Türkiye’ye verilmelidir. Boğazlar ve Gelibolu da yabancı askerlerin varlığı kabul edilmemelidir. Güneyde Suriye sınırı daha güneye alınmalı, Irak sınır ise, Kerkük, Musul ve Süleymaniye’yi Türkiye’ye bırakacak şekilde çizilmelidir. Kapitülasyonlar ve Türk topraklarında bir Ermeni yurdu kurulması teklifleri reddedilmelidir. Bu konuda ısrarlar olursu tartışmalar kesilmelidir. Azınlıklar meselesi mübadele ile çözümlenmelidir. Osmanlı borçları, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ülkeler arasında hakça bölünmelidir. Osmanlı hissesi Yunanistan’dan alınacak tazminata karşılık tutulmalı, bu mümkün olmazsa, borcun 20 yıl süre içinde ödenmesi sağlanmalıdır. Duyun-u Umumiye idaresi kaldırılmalıdır. Ayrılacak ülkeler için Misak-ı Millî’nin ilgili maddesi geçerli olacaktır”. Özetle Türk tarafının amacı 1920’den beri dünyaya ilân edilmiş olan Misak-ı Millî sınırları içinde tam bağımsız bir yeni Türk Devleti yaratmaktır³⁰⁹.*

Karşı tarafta İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon müttefikler arasındaki dayanışmayı devam ettirmek ve bu suretle Türkiye’ye istediği şartları kabul ettirmeyi plânlamaktadır. Mağrur İngiliz Lordu, Türkiye’ye Birinci Dünya Savaşından yenilgi ile çıkmış devlet işlemini yapmak istemektedir. Onun barış konferansındaki hedefleri özetle şunlardır: *“Doğu Trakya sınırı, 1915 sınırı olarak kalmalıdır³¹⁰ Boğazlar seyrüsefere açık ve askerden arınmış olmalıdır. Kapitülasyonlar ufak tefek bazı değişikliklerle yürürlükte kalmalıdır. Ege adaları Müttefiklere bırakılmalı ve onlar bunları dilediklerince elden çıkarmalıdır. Suriye ve Irak sınırları aynı kalmalıdır. Türkiye’den savaş tazminatı alınmalıdır. Türklerin Yunanistan’dan istedikleri savaş tazminatı verilmemelidir. Türkiye’deki azınlık hakları güvence altına alınmalıdır. Türk askerî gücü sınırlandırılmalıdır. Mali hükümler Müttefiklerce kararlaştırılmalıdır. Türkiye savaştan önce Müttefiklere tanınmış olan ayrıcalıkları tanımalı, ateşkesten bu yana hükümsüz ilân ettiği sözleşmelerin halen yürürlükte olduğunu kabul etmelidir”. Fransa ve İtalya da bu tasarımı ufak tefek kayıtlarla benimsiyorlardı. Böylece üç devlet 18 Kasım 1922’de genel bir görüş birliğini sağlamış oluyordular.*

Konferans 20 Kasım 1922’de İsviçre’nin Lausanne şehrinde toplandı. Bir tarafta Türkiye vardı. Karşı tarafta Yunanistan, İngiltere, Fransa İtalya, Japonya ve Sırp-Hırvat-Sloven (Yugoslavya) Devleti vardı.

Türk delegasyonu, görüşmelerin başından beri dezavantajlı durumdadır. Diplomatik deneyimleri pek az, haber kaynakları çok sınırlı, yabancı dil bilgileri de sınırlıdır. Üstelik Lozan-Ankara haberleşmesi de Entelijans Servis’in denetimi altındadır. Müttefik kuvvetlerin Boğazlardaki varlığı ağırlığını hissettirmektedir. Yoğun bir Ermeni, Rum propagandası Avrupa ve özellikle İsviçre basınına etkisi altına alma gayreti içindedir. Müttefikler aralarında görüş birliğini sağlamışlardır. Siyasî konularda İngiltere’nin, malî konularda Fransa’nın, hukukî konularda İtalya’nın tartışmaları yönetmesi kabul edilmiştir. Ayrıca Balkan devletleri de büyüklerin arkasında destekleyici bir blok oluşturmuşlardı³¹¹.

Nitekim 22 Kasım’da arazi meseleleri 1 numaralı siyasî komisyonda tartışılırken bu durum bütün çıplaklığı ile ortaya çıktı. Toplantıda İsmet Paşa, Trakya’da 29 Nisan 1913 tarihli İstanbul Antlaşması

hudutlarının sınır olmasını ve Batı Trakya'da da halkoyu düzenlenmesini istediğinde, Müttefikler tehdit edici bir tavırla karşı çıktılar. Türkiye'nin Meriç ötesine geçmesinin Balkan'larda büyük tedirginlik yaratacağı anlaşılıyordu. Adalar işi görüşülürken İsmet Paşa, Türkiye'nin güvenliği bakımından yakın ve küçük adaların ülkesine bırakılmasını, diğerlerinin askerlikten arınmış olarak tarafsız veya bağımsız hale konulmasını talep etti. Müttefikler karşı çıktılar. Mesele alt komisyona havale edildi. Sonuç olarak Gökçeada ve Bozcaada'nın Türkiye'de kalması, merkez adalarının askerlikten arındırılması ve kendilerine yöresel bir idare verilmesi benimsendi. Bundan sonra Konferansın işleme şeklinde değişiklik oldu. Meseleler önce kuliste olgunlaştırılıp sonra resmi toplantılara getirildi.

İngiltere ve Türkiye'nin büyük önem verdikleri Musul Meselesi kuliste çözümlenemedi. Resmî toplantıda Türk delegesi, etnik, coğrafi, tarihi ve siyasî gerekçelere dayanarak Musul bölgesinin geri verilmesini, bunun için de halk oylamasına başvurulmasını istedi. Curzon ise, halkoylamasını kabul etmedi. Hakeme başvurulmasını, bu kabul edilmezse Milletler Cemiyeti'nin müdahalesini isteyeceğini belirtti ve müttefiklerince desteklendi.

Konferansın kaderi İngiltere'nin tutumuna bağlıydı. İngiltere'nin en fazla önem verdiği meselelerden biri de Boğazların statüsü ile ilgiliydi. Haliyle Rusya da Boğazlarla birinci derecede ilgiliydi. Dolayısıyla konu görüşülürken Konferansa davet edilmişti. Rusya, Boğazların ticarî ulaşımına açık, savaş gemilerine ve uçaklara her zaman kapalı tutulmasını, İstanbul ve Boğazların güvenliğinin Türkiye tarafından sağlanmasını savunuyordu. Rusya ihtilâl ve dış tehditler karşısında olduğundan, güvenliği açısından Boğazların berkitilerek kendisi ile kapitalist dünya arasında bir duvar teşkil etmesini, o günkü çıkarlarına uygun görüyordu.

Curzon bu teklifi, "*Karadeniz'i Türkiye'nin sadık bekçiliği altında bir Rus gölü haline koymak*" diye nitelendirerek reddetti. Karşı teklif olarak, Boğazların gerek savaş ve gerekse barışta deniz ulaşımına açık tutulmasını; Boğazlar ile Asya ve Avrupa'daki bazı yakın bölgelerin etkili bir şekilde silahtan arındırılmasını bunun denetimi için Türkiye'nin başkanlığında devamlı görev yapacak uluslararası bir komisyon kurulmasını önerdi. Teklif Fransız ve İtalyan delegeleri tarafından desteklendi.

İsmet Paşa Konferansın kaderinin İngiltere'ye bağlı olduğunu ve İngiltere içinde en önemli konunun Boğazların statüsü olduğuna inanıyordu. Sovyet delegesi ile yaptığı görüşmede, Boğazlar dolayısıyla çıkacak bir çatışmada Sovyetlerden yardım alamayacağını da öğrenmişti. Bu itibarla Boğazlar konusunda son derece temkinli davrandı. İsmet Paşa, Boğazlara hâkim Türkiye'nin barış için bir güvence oluşturacağını; Boğazlardan geçişin ticaret gemilerine serbest olmasını, ama savaş gemilerinin tonajlarının sınırlandırılmasını; İstanbul'un güvenliğinin mutlaka sağlanmasını istedi. Bu konuda pürüzlü noktalar olmakla beraber bir anlaşma zemini bulunabileceği anlaşıldı.

Siyasî komisyonda pürüzlü konulardan birisi de azınlıklar meselesiydi. Tam bağımsızlığını elde etmeye kararlı olan yeni Türkiye Devleti, büyük devletlerin yüzyıllardan beri azınlıklar bahanesiyle iç işlerine karışmalarını ve azınlıkları kendi çıkarları için bir tahrik unsuru olarak kullanmalarını kesinlikle engellemek kararındaydı. Türkler azınlık meselesinin kesin bir çözüme bağlanması için, azınlıkların mübadele edilmelerini, kalacaklara medeni ülkelerde tanınan ölçülerde azınlık hakları tanınmasını; azınlıkların dışarıdan tahrik edilmesine artık son verilmesini istiyorlardı. İngiltere Konferans kesilecekse, bu vesileyle kesilmesini kamuoyunu etkilemek ve propaganda açısından yararlı görüyor ve konuyu istismar etmek istiyordu. Curzon azınlıklar için af ilân edilmesini; azınlıkların askerlikten muaf

tutulmalarını, bunlara verilecek güvenceyi gözetmek için İstanbul'da Milletler Cemiyet'ine bağlı bir Azınlıklar Komiserliği kurulmasını; Ermenilere de Anadolu toprakları üzerinde bir yurt verilmesini istiyordu. Sıcak geçen tartışmalardan sonra konu alt komisyona havale ediliyordu. Oradaki tartışmalar sonucunda Türk görüşüne uygun bir çözüme yöneliyordu,

Sonuç olarak, siyasî komisyonda görüşülen meselelerden Musul ve Trakya'da Karaağaç meselesi hariç, diğerlerine de ortak bir anlaşma ortamı hazırlanmış oluyordu.

Bu gelişmelere karşılık malî ve hukukî meseleler komisyonlarında çetin tartışmalar vardı. Yeni Türkiye, tüm bağımsızlığını engelleyen zincirleri kırmak istiyordu. Bunu sağlamak için, ekonomik bağımsızlığını destekleyen bütün sınırlamaların kaldırılmasını; Osmanlı borçlarının İmparatorluktan ayrılan bütün ülkeler arasında âdil bir şekilde paylaşılmasını; Türkiye'den savaş tazminatı ve işgal masrafı istenmemesini; Yunanistan'ın Anadolu'daki yaptığı vahşi tahribatı ödemesini talep ediyordu. Bu konular uzun tartışmalara yol açtı. Çözüm bulunamayınca, Türk delegesi iktisadi ve mali meselelerin barıştan sonraya ertelenmesini teklif etti. Teklif kabul edilmedi. Malî komisyonun belli başlı meseleleri böylece ortada kalıyordu.

Hukukî meselelerin görüşüldüğü üçüncü komisyonun en pürüzlü işi kapitülâsyonların ne olacağı konusuydu. Bu konuda Türk heyetine verilen talimat kesindi. Kapitülâsyonlar kayıtsız şartsız kaldırılacaktı. Israr edilirse, müzakereler kesilecekti. Görüşmelerde Müttefikler kapitülâsyonlar yerine ikame edilecek başka bir sistemin geliştirilmesinde ısrar ettiler. İsmet Paşa, kapitülâsyonların hür ve bağımsız yaşamak isteyen bir milletin hukuku ile bağdaşamayacağını; dolayısıyla Türkiye'nin ne kapitülâsyonları, ne de onun yerini tutacak bir sistemi asla kabul etmeyeceğini kesin bir dille ifade etti. Müttefiklerin bu konudaki ısrarları anlaşma yollarını kapatıyordu.

1923 Ocak sonuna gelindiğinde, Musul, adlî kapitülâsyonlar, Trakya sınırı, tazminat ve tamirat konuları askıda kalmıştı. Üç müttefik devlet temsilcileri kendi aralarında hazırlamış oldukları anlaşma metinlerini 31 Ocak'ta Türk delegasyonuna vererek bunun tümüyle kabul veya reddedilmesini istediler. Müttefikler anlaşma olmayan konuların hepsini kendi arzularına göre düzenleyerek anlaşma tasarısına koymuşlardı. Bu tasarıya karşılık Türk heyeti üzerinde anlaşılan konuları kapsayan bir tasarı sundu. Anlaşılmayan konularını savaştan sonraya bırakılmasını teklif etti. Müttefikler kendi tasarılarında ısrar ettiler. Lord Curzon 4 Şubat'ta Lozan'ı terk etti. *Barış isteyen Türk heyeti herkesten önce Lousanne'a gelmişti ve herkesten sonra orayı terk ediyordu.*

Mustafa Kemal, konferansın tartışmalarını günü gününe takip etmiş, zaman zaman İsmet Paşa'yı yüreklendirici mesajlar göndermişti. İsmet Paşa'nın yurda dönüşünde, 18 Şubat 1923'te onunla Eskişehir'de buluştu. Gazi'nin amacı barış konusunda İsmet Paşa'nın vardığı sonucu öğrenmek ve ona göre Meclis içi ve Meclis dışı ilişkileri yönlendirmektir. İsmet Paşa'ya göre: Barışın akıbeti İngiltere'nin tutumuna bağlıdır. Konferansın birinci kısmında İngiltere'nin önemli gördüğü konular çözümlenmiştir. Musul meselesi barıştan sonraya ertelenirse geri kalan meseleler için İngiltere barışı engellemeyecektir. Aralarındaki özlü görüşmelerden sonra, Mustafa Kemal ile İsmet Paşa arasında barışın mümkün olduğu konusunda görüş birliği sağlandı. Konu Meclis'in gizli oturumlarında da uzun uzun görüşüldü ve şiddetli hırçın tartışmalara yol açtı. Meclis'te özellikle İkinci Grup üyeleri, barış yapılmamasını İsmet Paşa'nın hatasına bağlıyorlardı. Bazıları da onun verilen talimatların dışına çıktığını, Misak-ı Millî'den

ödün verildiğini ileri sürerek değiştirilmesini istiyordu. Tartışmaları takip eden Mustafa Kemal'de zaman zaman söz alarak milletvekillerini ikna etmeye çalıştı. Gazi, Musul meselesinde çok hassasiyet gösteren milletvekillerine, Musul meselesinin oradan vazgeçildiği anlamına gelmediğini, bir yıllık sürenin Türkiye'nin lehine çalışılabileceğini hatırlattı. Delegasyonun kendisine verilen talimat dışına çıkıp çıkmadığını takdirin Bakanlar Kuruluna ait olduğunu belirtti. Gereken talimat Delegasyona Bakanlar Kurulunca verildi. Delegelerimiz milletimizin ve Meclisimizin şerefini korumuştur. Kendileri manevî bakımdan Meclis'ce de desteklenerek görevine devam etmelidir diyerek olayı noktaladı.

Meclis'de 6 Mart'a kadar devam eden görüşmelerden sonra şu karara varıldı.

1. Müttefiklerin verdikleri barış projesini olduğu gibi kabul etmeye imkân yoktur, ısrar edilirse savaş sebebi olur.

2. Hayati bir meselemiz olan Musul işi kısa bir zamanda çözümlenmelidir.

3. Malî, iktisadî idarî meselelerde hayat ve istiklâl haklarımızın sağlanması şartıyla, barış girişimlerinde bulunması için Bakanlar Kuruluna izin verilmiştir.

B. Lausanne'da İkinci Dönem: 23 Nisan 1923-24 Temmuz 1923

Bakanlar Kurulu 7 Mart 1923'de Türk barış tasarısını oluşturdu. *Tasarıya hakim olan zihniyet, arazi meselelerinde Misak-ı Millî'ye ters düşmeyecek bir hal şekli bularak Müttefikleri tatmin etmek, buna karşılık, malî iktisadî ve idari konularda tam bağımsızlık elde etmektir.*

Türk tasarısı Müttefiklere 9 Mart 1923'de verilerek konferansın iki haftaya kadar ya bir Avrupa şehrinde veya İstanbul'da yeniden başlaması istendi. Tasarıda Lausanne'daki Müttefik tasarısının 156 maddesinden 90'ı aynen kabul ediliyordu. Arazi konusunda Trakya, sınırının Meriç talweginden geçmesi, Meis ve Merkep adalarının Türkiye'ye bırakılması, Yunanistan'ın savaş tazminatı ödemesi yer alıyor, iktisadî maddelerle, adli deklarasyonun anlaşmadan çıkarılması teklif ediliyordu.

Müttefikler Türk projesindeki hususları görüşmek üzere 23 Nisan 1923'te Lausanne'da görüşmelere devam edilmesini teklif ettiler. Esasen barış yapmadan dönen delegeler, kamuoylarında hoş karşılanmadığı için konferansın kesilmeyip tehir edildiği çok önceden ilân edilmişti.

Masada İsmet Paşa'nın gücünü arttırmak için ordu güçlendirilmiş, kapitülasyonlar konusunda daha önce başlayan uygulamaya ödün verilmeden devam edilmekteydi. Lausanne'da anlaşmaya varılması halinde Meclis'in ödün vermeye elverişli olmayan havası dikkate alınarak seçimin yenilenmesi kararı da alınmıştır (1 Nisan 1923).

İkinci dönem Lausanne Barış görüşmeleri, 23 Nisan 1923'de başladı. Bu dönemde, İngiltere aradan çekilmiş gibidir. Mağrur ve hırçın Lord Curzon'un yerini, İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold almıştır. Buna karşılık Fransa'nın tutumu sertleşmiştir. Dönemin tartışma konuları Yunan tazminatı, Meis adası, Kapitülasyonlarını ilgası, malî, iktisadî meseleler ve adliye ile ilgilidir.

Önce Trakya sınırı işi konuşuldu. Sınırın Meriç talweginden geçmesi, Tavşan adalarının Türkiye'ye bırakılması; Adakale ve Meis'den vazgeçilmesi kabul edildi.

Yunan tazminatı konusunda, Venizelos Türkiye tazminatta ısrar ederse, konferansı terk etmek talimatı aldığını söylüyordu. Yunanlılar Batı Trakya'da askerî yığınak yapmaya girişiyorlardı. İngilizler Yunan idarecilerini "*çılginca bir maceraya girmemeleri için*" uyarıyorlardı. Çözüm formülünü

Venizelos buldu. Yunanistan'ın savaş tazminatına karşılık Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılmasını önerdi. İsmet Paşa sorumluluğu üzerine alarak bunu kabul etti. Olay İsmet Paşa ile Başbakan Rauf Bey arasında anlaşmazlığa yol açtı. Durum ancak Mustafa Kemal'in araya girmesi ile düzeltildi.

Konferansın uzama sebeplerinden birisi de kapitülasyonlar meselesiydi. Türk heyeti "*Montagna formülü*" üzerinde direnmek, aksi takdirde konferansı terk etmek talimatı almıştı. Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında Müttefikler, birkaç yabancı hakim in beş yıl süre ile danışman olarak istihdam edilmesi şartıyla kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettiler.

Konferansın sonuna kadar sürüklenen diğer bir mesele, Osmanlı borçları meselesiydi. Bilhassa borç faizlerinin hangi cins para ile ödeneceği tartışması sürüp gidiyordu. Türkler frank, Fransızlar altın olarak ödenmesini ileri sürmekteydiler. Londra'nın baskısı ile bu konuda Fransız direnişi yumuşatıldı.

Sürüncemede olan meselelerden birisi de Türk topraklarının boşaltılmasıydı. İstanbul ve tarafsız bölge denilen Boğazlar mıntkasında işgal kuvvetleri vardı. Müttefikler, Türkiye üzerinde baskı aracı olarak kullanmak maksadıyla, Türk topraklarının boşaltılmasını mümkün olabildiğince geriye atmak istiyorlardı. Fakat askıdaki bütün pürüzler ortadan kaldırılınca, barışın imzalanmasından sonra Türk topraklarını boşaltmayı kabul ettiler.

Böylece 17 Temmuz 1923'de yapılan son toplantıda askıda kalan konular çözüme bağlanmış oluyordu. Bunun üzerine, İsmet Paşa anlaşmayı imza için Ankara'dan yetki istedi. Beklediği cevap gecikince, Mustafa Kemal'e başvurdu. Onun olumlu cevabı üzerine anlaşmayı 24 Temmuz 1923'te imza etti^{312a}.

Mustafa Kemal silâh arkadaşının bu seferki hizmetini "*tarihi bir başarıyla taçlandırma*" olarak tanımladı onu ve mesai arkadaşlarını kutladı.

1914 yılından beri devam eden savaşa son veren Lousanne Antlaşması 143 maddelik esas antlaşma ile 18 ek belgeden oluşmaktadır. Anlaşmanın ilk 22 maddesi sınırları saptamaktadır. Trakya sınırı Karaağaç istasyonunu Türkiye'de kalmak üzere Meriç Talweki olarak kabul edilmiştir. Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan adaları dışında kalan adalar Yunanistan'a bırakılıyordu. Ancak bunlardan Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Limni adalarında bir deniz gücü ve istihkâm yapılmayacaktı. Bu adalardaki asker, yöreden silâh altına alınıp eğitilecek askerle sınırlı olacaktı. İtalya'nın 1911-1912'de işgal ettiği ve Ouchy Anlaşması ile geri vermeleri gereken Rodos, Onikiada ile Meis adaları onlara bırakılıyordu. Suriye sınırı Ankara Anlaşması ile kabul edildiği gibi kalıyordu. Irak sınırı ise dokuz ay içinde barış yoluyla çizilecek, bu mümkün olmazsa, konu Milletler Cemiyeti'ne götürülecek, her iki tarafta alınacak kararı beklerken her hangi bir askerî harekette bulunmayacaktı.

Azınlıkların himayesi konusunda, Türkiye halkı din, itikat ve mezhep farkı olmadan eşit muamele görecektir gayri Müslimler hayır kurumları ve okullar yapabilecekler Müslümanların yararlandıkları her türlü medenî ve siyasî haklardan yaralanacaklardır.

Malî hükümlerde, Osmanlı borçlarının Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden arazi alan devletlerle, Asya'dan ayrılanlar arasında nasıl taksim edileceği açıklanmaktadır.

İktisadî hükümlerde, Türkiye'de yabancılara ait emlak ile Türkiye dışında Türklere ait emlakın sahiplerine iadesi ve bununla ilgili teferruat, ortak hakem mahkemelerinin oluşması ile ilgili hususlar açıklanmaktadır.

Boğazlarla ilgili olarak yapılan sözleşmede, Boğazların statüsü saptanmıştır. Buna gere Boğazlar ticaret gemilerine açıktır. Savaş halinde Türkiye tarafsız ise bu serbestlik devam edecektir. Türkiye savaşta taraf ise, geçişleri kontrol ile hasımlarına yasaklayabilecektir. Boğazlardan geçen harp gemilerinin tonajı, Karadeniz'deki en kuvvetli donanmadan daha fazla olmayacaktır. Savaş halinde Türkiye tarafsız ise, gece ve gündüz geçme serbestliği vardır. Taraf ise, ancak tarafsız harp gemileri geçebilecektir. Çanakkale ve İstanbul boğazlarının iki yakasında 15-20 km lik belirli alanlar askerden arındırılacaktır. Marmara, Gökçeada, Bozcaada, Semadirek, Limni adaları askersiz olacak. İstanbul'da 12 000 asker ve deniz üssü bulunabilecektir. Boğazlardan geçiş, Türkiye'nin başkanı olduğu İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Yunan, Bulgar, Sırp, Rumen ve Rus delegelerinden oluşan bir komisyon tarafından yürütülecektir.

Trakya sınırı ile ilgili sözleşmede, Türk, Yunan, Bulgar sınırları, her iki taraftan yaklaşık 30 km derinliğinde askerden arındırılmaktadır.

Adliye ile ilgili görüşmelerde, Türkiye'nin 5 yıl için danışman statüsünde yardımcı hakimlerin hizmetini alması öngörülmektedir.

Karaağaç ile ilgili sözleşmede, anlaşmanın tasdik edilmesi şartıyla en geç 23 Eylül 1923'te Türkiye'ye teslim edilmesi kararlaştırılmıştır.

Türk ve Rum ahalinin mübadeleleri ile ilgili sözleşmede, Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları hariç olmak üzere, Türk ve Rum nüfusun mübadeleleri ile ilgili ayrıntılar belirtilmektedir.

Barış konferansı boyunca Türk tarafının hassasiyetle üzerinde durduğu müttefik güçlerin işgali altında bulunan Türk topraklarının boşaltılmasına dair olan sözleşmede, anlaşmanın Türkiye tarafından tasdik edilmesinden itibaren 6 haftalık bir süre içinde müttefiklerin, Türk topraklarını boşaltmaları, Mondros ateşkesi gereğince Müttefiklerin el koydukları harp gemileri ve malzemelerini buldukları yerlerde Türkiye'ye teslim etmeleri hükme bağlanmaktadır.

Mustafa Kemal Lausanne Anlaşmasının bir an önce tasdik edilmesini istiyordu. Böylece işgal kuvvetlerinin bir an önce İstanbul ve Boğazlardan ayrılmasını sağlayacaktı. Antlaşma Meclise geldiğinde heyecanlı konuşmalara vesile oldu. Gerçi Millî Mücadeleyi şerefle başarı ile destekleyen Gazi Meclis dağılmış-, yapılan seçimlerde II. Grup tasfiye edilmişti. Fakat Meclis de özellikle Batı Trakya, İskenderun, Antakya, Musul konularında Misak-ı Millî'den ödün verildiği öne sürülmüş Boğazlarda tarafsız mıntıka oluşturulması, Yunan tazminatı, Osmanlı borçları konuları eleştirilmiştir. Antlaşmayı beğenenler eşitlik esasında yapılmasını alkışlamışlardır. İsmet Paşa savunmasında *“antlaşmanın mütecanis, yeknesak bir vatan yarattığını bu vatanın iç idaresi bakımından ayrıcalıklardan mükellefiyetlerden kurtulmuş, hür bir vatan”* olduğuna dikkati çekti. Neticede Meclis, 14'e karşı 213 oyla anlaşmayı onayladı (23 Ağustos 1923). Anlaşmanın onaylanmasının ardından 15 Eylül'de Karaağaç, 21 ve 22 Eylül'de Bozcaada ve İmroz (Gökçeada) Yunanlılardan teslim alındı. Müttefikler 2 Ekimde Türk sancağını selâmlayarak İstanbul'u terk ettiler. Türk birlikleri 6 Ekim'de İstanbul'a girdiler. İşgalciler *“geldikleri gibi gitmişlerdi.”*

C. Lausanne Antlaşmasının Değerlendirilmesi

Lausanne Antlaşması ile Mustafa Kemal'in son derece güç şartlar içinde başlattığı Millî Mücadele, Mehmetçiğin süngüsü ile çizdiği sınırlarla tescil edilmiştir. Keza bu antlaşma ile "dünün her an ölümü beklenen hasta adamından" genç dinamik tam bağımsız yeni bir devlet doğmuştur. Böylece Avrupa'nın birkaç yüz yıldır "Doğu Meselesi" adı altında yoketme amacı ile yürüttüğü Sèrves antlaşmasıyla gerçekleştirme noktasına getirdiği politika iflâs etmiş oluyordu. Mümkün olan ile olmayanın sınırını doğru hesaplayan Mustafa Kemal, Misak-ı Millî sınırlarını içinde homojen bir vatan ve yönetim bakımından her türlü dış müdahaleye kapalı, tam bağımsız bir devlet oluşturmayı amaç edinmişti. Dolayısıyla Lausanne'da tam bağımsızlığa gölge düşürebilecek her türlü kaydın kaldırılması için mücadele edilmiştir. Böylece Türkiye yıllardan beri devam eden Avrupa'nın siyasî ve iktisadi vesayetinden yakasını kurtarmıştır. Özellikle zorunlu nüfus mübadelesi ile Anadolu'nun Türkleşmesi tamamlanmış büyük devletlerin azınlıkları koruma bahanesiyle ülkenin iç işlerine yaptıkları müdahalenin kaynağı kurutulmuştu. Lausanne gerçeklere dayalı ve dengeli bir barış anlaşması niteliği ve Türkiye'nin basiretli yöneticilerinin idaresi ile ülkeye, bugün itibarıyla 78 yıllık, tarihinin en uzun barış dönemini sağlamıştır. Bu sayede Atatürk Türkiyesi güçlenmek ve çağdaşlaşmak için gerekli zamanı kazanmış, Atatürk inkılâplarıyla her bakımdan yeni bir yapılanmaya girişmiş, yepyeni modern bir çehreye bürünmüştür.

Lausanne, haliyle Yunanistan'ın Anadolu macerasını noktalamıştır. Büyük hayallerin cazibesi ve emperyalist büyük devletlerin teşvikiyle, kaldırabileceğinden ağır bir yükün altına giren Yunanistan, Anadolu felâketiyle çok ağır bir darbe yemiş, yıllarca siyasî istikrarsızlık içinde kalmıştır. Anadolu'dan gelen mübadillerle sosyal ve ekonomik sıkıntı daha da ağırlaşmıştır. Anadolu macerasının diğer bir sonucu da, Megali İdea – Büyük Yunanistan hayali bir süre için Yunan politikacıların kafalarında geri plâna itilmiştir.

Gazi Mustafa Kemal, Lausanne görüşmelerinin her safhasını takip ve gerektiğinde müdahale ederek Türk isteklerine uygun bir barışın yapılmasını sağlamıştır.

Sonuç itibarıyla, Gazi Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'den 24 Temmuz 1923'e kadar devam eden dönemde, Türk Millî Kurtuluş Hareketi'nin odağı temel faktörü olmuş, kudretli kişiliği, üstün teşkilâtçılık ve komutanlık vasıfları, bitip tükenmeyen enerjisi, ileriye önceden görebilme ve sezebilme ve gerçekçi davranabilme meziyetleri; zaman ve mekân ve imkân faktörlerini en iyi kullanabilmek yeteneğiyle, yok edilmenin eşiğine gelen Türkiye'yi yeniden ve daha güçlü olarak ayağa kaldırmış ve bağımsızlığını ebediyen koruyabilmesi için onu çağdaş ufuklara yönlendirmiştir.

YEDİNCİ BÖLÜM

ÇAĞDAŞLAŞMA ÖNDERİ ATATÜRK

I. Atatürk Çağdaşlaşması ve Özellikleri

A. Atatürk'ün Çağdaşlaşma ile İlgili Görüşleri

Gazi Mustafa Kemal son derece zor şartlar altında istilâcı emperyalist güçleri, Mehmetçiğin süngüsü ile, vatanın bağrından söküp atarak denize dökmüş, tam bağımsızlığına sahip yeni bir devlet oluşturmuştu. Ancak bu devletin varlığını devam ettirebilmesi, Osmanlı toplumunu yıkıntıya sürükleyen şartlardan bir an önce kurtulmasına bağlıydı. Gazi bunu şöyle ifade eder: *“Hiç bir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için bir vasıtaadır, gaye fikirdir.... Bir fikrin istihsaline dayanmayan zafer payidar olamaz. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin payidar olması için çağdaş medeniyetin bir ortağı bir parçası haline gelmek, bin bir fedakârlıkla sağlanan bağımsızlığın muhafazası için şarttır.”*

Dolayısıyla millî bağımsızlığı sağladıktan sonra onun temel amacı, Türkiye'nin bir daha aynı duruma düşmemesi ve bağımsızlığını sonsuza kadar koruyabilmesidir. Bu nasıl sağlanacaktır?

Ona göre bunun tek yolu vardır. O da çağa damgasını vuran, tabiata hükmeden çağdaş medeniyetin ortağı olmaktan geçmektedir. *“Bu bir ölüm kalım meselesidir. Bütün fedakârlığımızın faydalı bir sonuç*

vermesi buna bağlıdır.” “ Zira, memleketler muhtelif fakat medeniyetler birdir ve bir milletin gelişmesi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lazımdır.”

Gazi daha Millî Mücadelenin en karanlık günlerinden başlayarak aralıksız bir şekilde “asrileşmek”, “muasırlaşmak (çağdaşlaşmak)” “medenileşmek”, “medeni bir millet olmak” zaruretinden bahsetmiştir.

Düşman denize döküldükten iki ay sonra, 1922 Ekiminde Bursa’da öğretmenlere şöyle seslenir: “ ... Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız. Bilakis müterakki (ilerlemiş), mütemeddin (medeni) bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ile fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur.” 22 Eylül 1924’de Samsun’da öğretmenlere hitap ederken de ilim ve fen üzerinde durur: “ Dünyada her şey için hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir, ilmin ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dâlalettir.” 4 Aralık 1923’de Tercüman-ı Hakikat gazetesine verdiği demeçte, geleceğin Türkiye’sinin temel hedefini ve ülkeyi bu hedefe ulaştırmak konusundaki kararlılığını açık ve net olarak dile getirir. “Memleket mutlaka çağdaş, medeni ve yepyeni olacaktır. Bizim için bu hayat davasıdır. Bütün fedakârlığımızın faydalı sonuç vermesi buna bağlıdır. Türkiye ya yeni fikirlerle donatılmış, namuslu bir idare olacaktır, ya da olmayacaktır... Gelişme yolumuzun önüne dikilmek isteyenleri ezip geçeceğiz. Dünya müthiş bir cereyanla ilerliyor. Biz bu ahengin dışında kalabilir miyiz?”

29 Ekim 1923’te bir Fransız gazetecinin yeni devletin yabancı düşmanı oldukları iddiası konusundaki sorularına cevap olarak şu sözleri söyler: “ ... Türklerin asırlardan beri takip ettiği hareket devamlı bir istikameti muhafaza etti. Biz daima şarktan garba doğru yürüdük. ... Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz... Medeniyete girmeyi arzu edip, garba teveccüh (bir yere yönelme) etmemiş millet hangisidir?”

Daha pek çok örneklerini verebileceğimiz bütün bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, büyük zafer ve barıştan sonra, Gazi’nin temel hedefi, Türkiye’yi bir an önce her bakımdan çağdaş medeniyetin bir ortağı haline getirmektir.

Bu nasıl gerçekleşecektir? Bunun için nasıl bir metot uygulanmalıdır. Daha önce bu konuda girişimler yapılmış mıdır? Yapılmışsa neden başarılı olunamamıştır? Kasım 1934’den itibaren Atatürk soyadını alan Gazi Mustafa Kemal’in kendinden önce gelenlerden çok farklı ve değişik bir yol izlemeye yöneltti etkenler nelerdir? Bu soruları doğru cevaplamak için geriye doğru kısa bir bakış gerekecektir.

B. Önceki Yeniliklerin Niteliği ve Başarısızlık Nedenleri

Bir zamanlar üç kıt’ada at oynatan Osmanlı Devleti 1683 İkinci Viyana kuşatmasından itibaren gerilemeye başlamış, 1774 Kaynarca antlaşmasından sonra da parçalanma sürecine girmişti. Daha duraklama döneminde gerilemeyi fark eden devlet adamlarının durumu değerlendirmeleri şöyledir: Başarısızlık Kanunî dönemi kurumlarının yozlaşmasından kaynaklanmaktadır. Çare, kurumları o zamanki hallerine dönüştürmektir. Bu nasıl yapılacaktır? Otorite yoluyla yapılacaktır. Genç Osman, Kuyucu Murat Paşa, IV Murat ve Köprülüler ıslahatı gibi. Ama 1718’lere gelindiğinde teşhiste değişiklik vardır. Özellikle savaş alanlarındaki çarpıcı yenilgiler, gerilemenin yalnız bizim kurumların bozulmasından değil, fakat Batı’nın özellikle harp araç, gereç ve yönetimi bakımından açık-seçik

üstünlüğünden ileri geldiği anlaşılmıştır. Şu halde ne yapmak gerekir? Sorusu gündeme gelir. Verilen cevap şudur:

Batı askerî teknoloji açısından bizden üstün olduğuna göre, bu teknoloji alınmalıdır. Bu amaçla yabancı dönmelerden yararlanırlar. Bu teknolojiyi kullanmasını bilen “fen subayı” yetiştirmek maksadıyla askerî mühendislik okulları kurulur. Teknoloji haliyle bilimin verilerine dayandığından yenileşme hareketi millî eğitim alanına kayar. Çağdaş fenleri öğrenme mecburiyeti, yabancı dil öğrenimine kapı açar. Yabancı dil, öğrenenleri başka dünyalara yöneltir. 1826’da yeni atılımların köstekleyen Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra modern ordu kurulur. Bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1827’de askerî tıbbiye, 1834’te Harbiye kurulur, bu okullarda pozitif bilimler, yabancı dil (Tıbbiye’de öğretim dili uzun süre Fransızcaydı) öğrenilir. Objektif düşünen geniş ufuklu elemanlar yetiştirilir. İşte bu okullardan yetişenler yenileşmenin öncüleri olurlar.

1834’ten itibaren süreklilik kazanan yabancı ülkelerdeki elçilikler kanalıyla, Batı etkisi gittikçe artar, Tanzimatla beraber, kanun koyucu sürekli Meclisler oluşturulur. Askerî reformların başarısı için idarî hukukî ve iktisadî alanda yenilikleri gerçekleştirecek kurumlar kurulur. Batı’dan esinlenen yeni kanunlar yayınlanarak, çağın ihtiyaçlarına cevap aranır (Ticaret ve ceza kanunları gibi). Bu yasalara göre çalışan mahkemeler kurulur. Meslek memuru yetiştirmek için yeni okullar açılır, Darülmualimin, (Öğretmen Okulu) Mülkiye gibi.

Bütün bu arayış ve uygulamalar, Batılaşabilmek için esas çarenin parlâmenter yönetim olduğu sonucunu doğurur. 1876’da anayasa yapılır ve parlamento açılır, fakat 1878’de kapatılır. Artık aydın kesim için parlâmenter yönetim 30 yıl süre ile her türlü meseleye çözüm getiren bir çare olarak benimsenir. 1908’de ordunun genç subaylarının ayaklanması ile anayasal rejim yürürlüğe girer. Bir süre alabildiğine bir serbestlik içinde ülkenin bütün sorunları her yönüyle tartışılır.

Çok kalın çizgilerle özetlediğimiz son kısımlarını Mustafa Kemal’in de yaşadığı bu iki yüz yıllık süre, ülkeyi hangi noktaya taşımıştır? Sonuçları nelerdir? 1918’de Osmanlı Devleti, Batı’dan esinlenmiş modern askerî ve sivil okulları, keza batıdan alınan bazı yasa ve bu yasalara göre çalışan yargı organlarını ve parlâmenter rejim özlemiyle artık kolayca geriye dönülmeyecek bir ölçüde Batıya yönelmiş bulunmaktaydı.

Ancak bu iki yüzyıllık sistemsiz birbirlerinden kopuk çabalar devlete kendini yenileyecek taze kanı sağlayamamıştır. Kurtarılmak istenen devlet, malî, iktisadî ve kültürel bakımdan çağa ayak uyduramamış, yapılan reformlar devletin bekasını sağlayamamış ve devlet 1918 Kasımında tarihten silinme, yok olma durumuna gelmiştir.

Acaba bu başarısızlığın nedeni ne idi? Hata nerede yapılmıştı? Bu sorular üzerinde düşünmek Atatürk’ün çağdaşlaşma metot ve özelliklerini anlamaya yardımcı olacaktır. Konu uzun açıklamaları gerektirmekle beraber, Atatürk ve çağdaşlaşma başlıklı makalemiz, esas alınarak kısaca özetlenecektir^{312b}.

Başarısızlık sebepleri çeşitlidir:

1. Ülkenin jeopolitik konumu, sürekli savaşlar, Osmanlı’ya nefes almak, huzur içinde yenilik atılımları yapma imkânı vermemiştir. Türk halkı barışın nimetlerinden ancak Cumhuriyet döneminde yararlanmış, Atatürk inkılâplarını bu barış döneminde gerçekleştirmiştir.

2. Türklerin hoş görülme yönetimi dolayısıyla gayri müslim tebaa kültürel kimliğini muhafaza ettiği gibi, devletin zayıfladığı dönemlerde milliyetçi rüzgarlara kapılmış, bu ayrılık hareketleri devleti sürekli meşgul etmiş, kaynaklarını kurutmuş, onun kendinî yenileme gayretlerini kösteklemiştir.

3. Osmanlı Devleti'nin kendini dış dünyadan soyutlaması, idareci elit tabakanın da dış dünyadan hem de halktan kopması nedeniyle, medeniyetle ilgili yaratıcı faaliyetler sınırlı bir tabakanın elinde kalmış ve öz kaynağından da kopmuştur. Bu elit tabaka da dış dünyaya kapılarını kapatınca, çağdışı bir duruma düşmüş dünyanın gidişine ayak uyduramamıştır.

4. Osmanlı devlet adamlarının reformlardaki başarısızlık nedenleri arasında, Batı medeniyetinin ana unsurlarını gerektiği gibi kavrayamamak, bu değerler arasındaki bağı isabetle tayin edememek işe nereden nasıl başlanacağını bilememek, muhakkak ki etken olmuştur. Aslında onlar devleti kurtarmak isterken, *“hep sınırlı bir alanda ve patrimonyal bir yapı içinde”* yenileşmeyi düşünmüşler, haliyle imparatorluğun bütünlüğünü korumak ve çeşitli din ırk ve kültürlere sahip toplulukları bir arada tutabilmek gayret ve endişesiyle hareket etmişlerdir. Bu sebeple sistemli ve köklü tedbirler alamamışlar, ancak *“hasta adamı”* ayakta tutacak dozda geleneksel yapıyı bozmayan sınırlı bir yapılaşmanın yeterli olacağı görüşüyle hareket etmişlerdir. Bundan dolayı *“yapılmak istenen yenileşme, daima çok geç ve çok az dozda olmuştur”*. Her reformcu devlet adamı, genellikle kendi ölçüleri içinde Batıdan bir şeyler almaya gayret etmiş, fakat *“alınanlar daima sınırlı olduğundan yapılanlar hep yetersiz kalmış, neyin ne kadar ve nasıl alınacağı, özellikle neyin alınıp neyin bırakılacağı”* tartışması Atatürk'e kadar sürekli devam etmiştir. Bu arada yapılan yeniliklerle, toplumda zamanla bir kültür ve müesseseler ikileşmesi ve hatta çatışması ortaya çıkmıştır. Böylece ne eskiyi muhafaza ve ne de yenileri tam anlamıyla benimsemek mümkün olmamıştır.

5. Diğer taraftan Batının erişilmez gibi görünen ezici üstünlüğü, Türk insanının da güçsüzlük çaresizlik ve eziklik duyguları, devlet adamlarında da bir aşağılık kompleksi yaratarak, onların meseleye doğru teşhis koymalarını ve kendilerine güven duymalarını engellemiştir.

Netice olarak geleneksel sosyal ve siyasal yapıyı koruyarak, sınırlı alıntılarla, devlet ve toplum yapısını değiştirmenin ve devleti kurtarmanın mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Atatürk, bu durumu 1924'te şöyle ifade eder: *“Hayat ve yaşayışa hakim olan kanunların zamanla değişmesi, gelişmesi ve yenilenmesi zaruridir. Medeniyetin buluşları, tekniğin harikaları cihanı değişmeden değişmeye uğrattığı bir devirde, asırlık köhne zihniyetlerle geçmişe bağlılıkla, devletin varlığını korumak mümkün değildir.”*

C. Atatürk'ün Çağdaşlaşma Metodu:

Atatürk, çağdaşlaşmada kısaca özetlenen eski denemelerin ve kendi gözlemlerinin ışığında değişik bir metod uygulamıştır. O'na göre, çağdaş medeniyetin ortağı olmak, bu medeniyeti yaratan unsurları ile beraber almakla mümkündür. Çünkü, daha önce askerlik millî eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda yapılan sınırlı alıntılar, tek tek yapılan düzenlemeler patrimonyal yapı içinde yürütülmüş, devleti kurtaramadığı gibi, bir kültür ve müesseseler çatışmasına yol açmıştı. Dolayısıyla Atatürk, eskilerin ıslahatçı ve telifci metodlarına itibar etmemiştir. O'na göre, çağdaş dünyada *“neyin ne kadar alınacağı”* ve *“bu alınmada sınırın ne olması gerektiği”* tartışması hem yersiz ve hem de faydasızdır. Çağdaşlaşmanın tek bir yolu vardır, o da çağa damgasını vuran ve rakipsiz olan batı medeniyetini bilimi, kültürü, teknolojisi, hayata bakış tarzıyla almaktır. Bunu gerçekleştirmenin yolu bilim ve fenni rehber edinmekten geçmektedir.

Atatürk, Türkiye'nin iki yüzyıllık açığını kapatmak için adeta zamana karşı savaşıyor. Batı dünyasının yüzyıllar boyu elde ettiği birikimleri, yani Rönesans, Reform, Büyük Fransız İnkılâbı ve sanayî inkılâbının verilerini kısa bir zaman süreci içinde Türk toplumuna mal etmeyi hedef alan sistemli bir strateji uygular.

Atatürk'ün çağdaşlaşma atılımları, Batıya rağmen batılılaşma şeklinde kendini gösterir. Atatürk'ün bu konulardaki ilham kaynağı nazari ilkeler veya doğmalar değildir. Türk çağdaşlaşması veya *Atatürk Rönesansı* diyebileceğimiz bu hareket tarihin derinliklerinden gelen sürecin hassas Türkiye jeopolitikliğinin zaruretleri, Türk toplumunun beklentileri ve ülkenin ihtiyaçları ışığında şekillenmiştir.

Bilim ve fennin rehberliğinde yürütülen inkılâplar, ancak laik bir ortamda gelişebilirdi. Dolayısıyla laiklik Atatürk çağdaşlaşmasının başarı anahtarı vazifesi görmektedir.

Atatürk'ün çağdaşlaşma atılımlarını yapabilmesi için ülkede barış ve huzurun sağlanması gerekli idi. Büyük önderin "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" ilkeleri ile uygulanan akılcı politika bunu sağlamıştır.

Atatürk, çağdaşlaşmanın kuru bir Batı taklitçiliğine dönüşmemesi ve çağdaşlaşmanın millî değerlerle bezenmiş bir sentez haline gelmesi için ciddi tedbirler almıştır. Yeri geldiği zaman değinileceği gibi, *çağdaşlaşma ile millî kimliğin belirginleşmesi, Türk kültürünün halk kaynağından kendi öz değerleriyle beslenip çağdaş medeniyet içinde yerini alması amaç edinilmiştir.*

İnkılâp hareketleri, devlet eliyle yukarıdan aşağıya doğru yürütülmekle beraber, bunları halka benimsetmek, onların siyasî, sosyal ve kültürel hayata katılmalarını sağlamak için önlemler alınmıştır. Özellikle toplumun yarısını oluşturan kadınlara eşit haklar tanınmış, böylece nüfusun yarısının sosyal ve kültürel hayata aktif bir şekilde katılmaları hedeflenmiştir. Yukarıda belirtilen Atatürk'e has farklı bir metod ve yaklaşımla inkılâplar ele alınmış, zaman ve zeminin uygunluğu dikkate alınarak aşama aşama birbirlerini tamamlayacak şekilde sistemli ve kararlı olarak yürütülmüştür.

Bunların gerçekleşmesi çağdaşlaşma yolundaki engelleri ortadan kaldırmak, artık hayatiyetini kaybetmiş olan kurumların yerine çağın ihtiyaçlarını karşılayacak yeni kurumlar oluşturmakla mümkündü. Bunların en başında gelenler, rejimin hukukî mevzuatını yeniden düzenlemek, Tanzimat'tan beri sürüp giden kültür ikileşmesinin önlemek, din ve devlet işlerini ayırmak suretiyle devleti laikleştirmek, Türk toplum hayatının çağdaşlaşmasını önleyecek engelleri kaldırmak gibi. Yüzyılların oluşturduğu bu ortamı değiştirmek için olağanüstü güçlüklerle mücadele etmek gerekiyordu. Ulu Önder, yurdu kurtarmanın verdiği emsalsiz itibar ve halkta uyandırdığı güven duygularından güç alarak bundan sonraki hayatını çağdaş Türkiye'nin yaratılmasına vakfetti³¹³.

Türkiye'yi çağdaşlaştıracak inkılâpları gerçekleştirmek için, önce devletin siyasî ve hukukî yapısını değiştirmek ve inkılâpları etkili ve inançlı bir şekilde yürütecek siyasî teşkilât oluşturmak gerekiyordu.

II. Siyasî İnkılâplar.

Millî Mücadele her bakımdan tam bağımsızlığı elde etmek, vatan topraklarını kurtarmak amacına yöneliktir. Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandığı zaman, milletvekillerinin gayelerinden biri de padişah ve halifeyi yabancı esaretinden ve zararlı danışmanlarından kurtarmaktı. Milletvekillerinin önemli bir kısmı muhafazakâr eğilimliydi. Fakat hükümet şekli tespit edilirken, Mustafa Kemal'in dikkatli müdahaleleriyle, ülkenin kaderine Meclis'in el koyduğu, Meclis'in üstünde hiçbir gücün bulunmadığı, Meclis'in yasama ve yürütme güçlerini kendinde topladığı, hükümet teşkilinin zaruri olduğu, geçici kaydıyla bir hükümet başkanı seçmenin veya "*padişah kaymakamı ihdas etmenin uygun olmadığı, Padişah ve Halifenin cebir ve ikrahtan azade olduğu zaman*" Meclis'in düzenleneceği kanunî esaslar dairesinde vaziyet alacağı belirtilerek yeni bir hükümet oluşturulmuştu. Yeni devletin anayasası yazılırken, Mustafa Kemal'in devamlı sabırlı ve

kararlı müdahaleleriyle, 20 Ocak 1921 tarihli anayasaya, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve idare usulünün halkın kendi kaderini bizzat ve bilfiil idare etmesi usulüne dayandığı açıkça kaydedilmişti. Haliyle bu ifadelerin saltanatla bağdaşması mümkün değildi. Aslında bu hükümlerle tek dayanak yeri millî irade olan bir cumhuriyet rejimi kurulmuş oluyordu. Ancak “Nisabı Müzakere Kanununun” birinci maddesinde belirtildiği gibi TBMM üyelerinin önemli bir kısmı için bu geçici bir çözüm yoluydu³¹⁴. Onlar için gerçek ve meşru otoriteyi İstanbul’da bulunan Padişahlık makamı ile onun görevlendirdiği hükümet temsil ediyordu. Aradaki görüş ayrılığını kaldırmak için çok ciddi güçlükler vardı. Gazi’nin en yakın Millî Mücadele arkadaşları arasında bir görüş birliği yoktu. Mesela Rauf Bey, Kazım Karabekir, Refet Paşa gibi şahsiyetler meşrutî bir yönetime taraftar görünmekteydiler.

Bütün aykırı şartlara rağmen, Gazi, düşündüklerini, gerçekçi ve titiz bir zamanlama ustası kişiliği içinde elverişli zaman ve zemini kollamaktaydı. Daha önce gördüğümüz gibi, aranan fırsatı itilâf devletleri İstanbul Hükümeti’ni 1922 Ekiminde barış konferansına davet etmekle vermişlerdi. Gazi, bu vesile ile 1 Kasım 1922’de saltanatı kaldırmış, son padişah 17 Kasım’da bir İngiliz savaş gemisi ile koruyamadığı vatanını terk etmek zorunda kalmıştı.

Daha henüz barış yapılmamıştı. Gazi, şoku hafifletmek ve elverişli ortamı beklemek maksadıyla halifelik makamını bir süre daha muhafaza etmeyi uygun görmüştü. Esasen Meclis’in yapısı da başka türlü bir davranışa müsait görünmüyordu. Meclis’te bir kısım milletvekilleri halifenin dünyevi salâhiyetlerinin bu makamın ayrılmaz bir parçası olduğu tezini ileri sürmekteydiler. Akımın Mecliste oldukça güçlenmesi, barış anlaşması konusunda zorluklar çıkaracağı anlaşılması ve genellikle Meclis tartışmalarının çok sertleşmesi üzerine, Gazi, seçimin yenilenmesi kararının alınmasını sağladı (1 Nisan 1923). Meclis dağılmadan önce vatana ihanet yasasını değiştirdi, buna göre halihazır devlet şeklini her ne suretle olursa olsun karşı gelenlerin vatan haini sayılması kabul edilmiştir. Yapılan seçimlerde, “dokuz umde”yi program olarak benimseyen ve Gazi’yi destekleyen Müdafaa-i Hukuk Grubu, muhalif “İkinci Grubu” fiilen tasfiye etti. Hem İzmir ve hem de Ankara’dan milletvekili seçilen Gazi, 13 Ağustos 1923’de İkinci Dönem Meclis Başkanlığına seçildi. O bu Meclis’le düşündüğü yenilikleri gerçekleştirebilirdi. Bunun için siyasî bir kadro oluşturmak gerekliydi. Esasen Birinci Meclis döneminde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşmuştu. Seçimlerden sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nüve olmak üzere, Halk Partisi kuruldu (9 Eylül 1923). Parti tüzüğüne esas olan fikirler şunlardı:

*“Halk Partisi Cemiyetler Kanununa göre oluşmuş siyasî bir cemiyettir. Gayesi millî egemenliğin gerçekleşmesine rehberlik etmek, Türkiye’yi tam manasıyla çağdaş bir devlet haline erdirmektir. Halk Partisi bir ihtilâl komitesi değildir. Bir inkılâp partisidir. Partiden olanların gerçekten halkçı olmaları şarttır. Parti hiçbir fert, hiçbir cemaat için ayrıcalık tanımadığı gibi, kanun koyma ve uygulamadaki mutlak bağımsızlığını sınırlayıcı ve değiştirici gelenek ve teamüllerin meşruiyetini de tanımaz. Kanun karşısında herkes eşittir. Türk kültürünü kabul etmiş her fert, partiye girebilir”.*³¹⁵

Böylece Gazi’nin başkanlığında, güvenilebileceği, disiplinli siyasî bir kadro oluştu. O düşündüğü yenilikleri artık bu kadro ile yönlendirecekti.

A. Ankara’nın Başkent Olması

Kesin barış sağlanmış, siyasî kadro oluşmuştu. Artık rejim meselesi çözüme bağlanmalıydı. Önce Başkent meselesi ele alındı. Zira İstanbul 2 Ekim 1923’te boşaltılmıştı. Eski başkente dönülmeyecek miydi? İş adamları, kordiplomatik bir kısım milletvekilleri ve memurlar hükümetin İstanbul’a

taşınmasına taraftardılar. İstanbul ülkenin kültür ve ticaret merkeziydi. Coğrafi durumu, iklimi, tarihi geçmişi ile ülkenin gözbebeği durumundaydı.

Ankara'nın eksileri çoktu. Küçük tozlu, gelişmemiş her türlü konfordan yoksun bir şehirdi. Nüfusu 30.000 civarındaydı. İklimi sert ve kuraktı. Mevcut şartlar Ankara'nın aleyhineydi. İstanbul basını bu konuda kıyametleri koparmaktaydı. Ankara merkez olunca, hilâfet bir bakıma devletin dışına itilmiş olacaktı. Dolayısıyla İstanbul şiddetli bir hassasiyet içinde görünmekteydi.

Diğer taraftan yabancı misyonlar ikamete elverişli şartlar olmaması nedeniyle, Ankara'ya gelmek istemiyorlardı. Ancak Başkent'in kalıcılığına inandıktan epey sonra orayı ister istemez benimseyeceklerdi.

İstanbul'dan başka bir merkez bahis konusu olunca, Eskişehir, Bursa ve Konya hatıra gelmekteydi.

Fakat Falih Rıfkı Atay'ın dediği gibi, *“Ankara susuzdu. Ağaçsızdı. Kuru ve yabaniydi. Fakat Büyük Millet Meclisi orada kurulmuş, orada toplanmış, bütün savaş oradan idare edilmişti. Yeni idarenin milletlerarası edebiyatta adı Ankara Hükümetiydi.”*

Esasen Gazi kararını vermişti. Yeni devletin başkenti Ankara olacaktı. Ankara, 27 Aralık 1919'da hiçbir resmî unvan ve sıfatı olmayan Mustafa Kemal'i coşkuyla bağrına basmıştı. Millî kıyafet giymiş seğmenlerle beraber bütün halk *“ vatani ve milleti düşmandan kurtarmak için hepimiz ölmeye hazırız, emrini bekliyoruz”* diye haykırmışlardı. O günden sonra Ankara, Millî Mücadelenin merkezi olmuştu. Düşman istilâsı Ankara önlerinde durdurulmuştu, Millî Mücadaleyi yürütmekte Mustafa Kemal'in meşruiyet kaynağı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplanmış ve yeni devletin yönetimini burada üstlenmişti.

Ankara kendiliğinden merkez haline gelmişti, İstanbul'a dönüş geçmişi, eskinin entrikalarla dolu ortamına düşmek demektir.

Diğer taraftan Ankara'nın coğrafi konumu da bir başka tercih sebebi olmuştur.

İsmet Paşa ve 14 arkadaşı 9 Ekim 1923'de verdikleri bir önerge ile Ankara'nın başkent olmasını teklif ettiler. Kanun teklifinin gerekçesinde özetle şöyle denilmekteydi: *“ ... Antlaşma ile Boğazlar için kabul edilen hükümler, Yeni Türkiye'nin esas varlığını, ülkenin güç kaynaklarının gelişmesini, Anadolu'nun merkezinde kurmak lüzumunu göstermektedir.” Ülkenin güvenliği Ankara'nın coğrafi ve stratejik durumu bunu gerektirmektedir.*

Teklif 13 Ekim'de kanunlaşır. Ankara artık resmen Başkenttir³¹⁶.

B. Devletin Adı: Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanı:

Gazi Mustafa Kemal

Vatan toprakları istilâdan kurtarılmış, Lausanne Antlaşması ile tam bağımsız bir devlet oluşmuş, Gazi'nin düşüncelerini uygulamasını sağlayacak Halk Fırkası kurulmuş, yeni devletin merkezi Anadolu'nun ortasında Ankara olarak belirlenmişti. Devletin adı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiydi. Fakat İnönü'nün deyişiyle *“Devletin şekli açıktaydı. Gerçi iç ve dış âlem, bugünkü hal devam edecekse bunun manasının ne olduğunu pek güzel biliyordu. Fakat Cumhuriyetin kurulmasını bir ihtiyaç olarak görenlerin kudretinin, adını söyleyerek onu ilân etmeye kâfi gelmediği zanolunuyordu. Mesele bu. Tabii böyle bir telâkkinin başlıca hedefi de Atatürk oluyordu. Demek bütün bu işlere idare*

edip neticeye götürmüş olan insan, fiilen idarenin başında bulunduğu halde, idareyi Cumhuriyet şeklinde ilân etmeye kudretli değildir. Bu görünüş devlete zayıflık veriyordu. Benim dışarıda Hariciye Vekili sıfatı ile yabancılara karşı gördüğüm başlıca zayıf noktam bu idi. Herkesin gözünde ve anlayışında devletin şekli ne zaman kararlaştırılacak istihfamını (sorusunu) sezerdim. Lausanne dönüşü, ben meseleyi bu görüşten ortaya kordum. Bu bir eksiklikti. Devletimize karşı yapılması lâzım olan bir vazifeyi yapmamış durumdayız. İstedığımız halde, aklımız yettiği halde, yapmaya kudretimiz olmadığından dolayı yapamıyoruz, tefsirile zayıf görünüyorduk. Lausanne muahedesini imzalayan devletler bu zanla bizimle münasebet kurmak için bekler vaziyette idiler. Yani devlet ve o devletin başında bulunan kişiler, zaafla karşılaşılıyordu. Bu zaafla telâkkisinin mutlaka düzeltilmesi lazımdı. Benim kanaatim buydu. Atatürk ile mutabıktık” 317. Ancak Gazi'nin yakın silâh arkadaşları arasında bile bu konuda fikir birliği yoktu. Bunların birçoğu cumhuriyet ilânının vakitsiz ve sırasız olduğunu düşünmekteydiler. Meclis ekseriyetinde cumhuriyetçiliğe çok yatkın olduğu söylenemezdi. Bu durumda işi ince politika taktikleri ile çözümlenmek gerekiyordu³¹⁸.

Gazi'nin bu konudaki fikri, Erzurum Kongresi günlerinden beri belirlenmişti. Fikrini gerçekleştirmek için elverişli ortamın oluşmasını beklemekteydi. Ortamı hazırlamak maksadıyla 27 Eylül 1923'de Neue Freie Presse muhabirine verdiği demeçte “*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yasama kudreti ve yürütme yetkisi milletin biricik gerçek temsilcisi olan Mecliste belirmiş ve toplanmıştır. Bu iki kelimeyi bir kelimedede özetlemek mümkündür: Cumhuriyet*”³¹⁹.

Gerçekte yaşanan rejim cumhuriyetten başka bir şey değildi. Yapılacak iş, rejimin adını resmileştirmekti.

Bunun için aranan fırsatı Meclis'de meydana gelen bir kriz verdi. Rauf Bey'in 4 Ağustos 1923'de istifâ etmesi üzerine, 14 Ağustos 1923'de İstanbul Mebusu Ali Fethi Bey (OKYAR) İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) Başkanlığına seçilmişti. Fethi Bey üzerinde bulunan Dahiliye Vekilliğinden 24 Ekim'de istifâ etmişti. Meclis İkinci Başkanı olan Ali Fuat Paşa'da (CEBESÖY) askerî kariyeri tercih ettiğinden görevinden ayrılmıştı. Ayrılanların yerine hükümetce Dahiliye vekilliğine Ferit Bey (TEK) Meclis İkinci Başkanlığına da Yusuf Kemal (TENGİRŞENK) aday olarak gösterilmiş, fakat ikinci Başkanlığa Rauf (ORBAY), Dahiliye Vekilliğine Erzincan Mebusu Sabit Bey seçilmişlerdi (25 Ekim 1923).

Bu bir tepkinin ifadesiydi. Gazi sonuçtan memnun olmadı. Meclis'te gizli muhalif bir hizip oluştuğu ve Meclis çalışmalarına hissiyatın hâkim olduğu kararına vardı. Hükümet üyelerinin istifâ etmelerini, yeni hükümeti teşkil çalışmalarına katılmamalarını istedi. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa (ÇAKMAK) bu kararın dışında tutuldu. Böylece muhaliflere istedikleri şekilde bir hükümet oluşturma imkânı verildi. Eğer kriz uzarsa, bu vesile ile köklü çözüm getirilmesi bahis konusuydu.

Fethi Bey 27 Ekim'de istifâsını verdi. Meclis'deki değişik hizipler, Meclis'ten güven alacak bir liste oluşturamadılar.

28 Ekim akşamı Gazi yemeğe aldığı arkadaşları ile durumu gözden geçirdi. Ertesi günü Cumhuriyeti ilân edeceklerini bildirerek ne yapmaları hususunda onları görevlendirdi. Alıkoyduğu İsmet Paşa ile anayasada yapılacak değişiklik metnini hazırladılar.

29 Ekim 1923 Pazartesi günü Meclis hükümet teşkili için toplantıya başladı ise de olumlu sonuç alınmadı. Bazı milletvekilleri krize Parti Başkanının bir çare bulmasını istediler. Neticede Genel Başkanın krize çare bulmakla görevlendirilmesi kabul edildi.

Toplantı salonuna davet edilen Gazi bulacağı çözüm için bir saatlik bir süre istedi. Bu süre içinde gereken kişileri Meclisteki odasına davet ederek hazırlanan anayasa değişikliği maddesi konusunda görüş alışverişinde bulundu.

Gazi salona dönüşünde, düşündüğü çözümü dile getirdi: “*Anayasaya göre bir hükümet kurulurken bütün milletvekillerinin her birisi bakanları ve hükümeti seçmek zorunda kalıyor. Bu güçlüğü giderme zamanı gelmiştir... Teklif ettiğim çözüm kabul edilirse, kuvvetli ve kendi içinde uyumlu bir hükümet kurmak mümkün olacaktır*” diyerek bir gece önce İsmet Paşa ile hazırladıkları metni verir.

Teklif Anayasanın bazı maddelerinin değişmesini içermektedir. Teklife göre, “*Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir*”. Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. .... Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir. Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum görüldükçe Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar Başbakan tarafından ve yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in onayına sunulacaktır. Tartışmalar sırasında öneriye 2. Madde olarak “*Türkiye Devleti'nin dinî İslâmdır, resmi dili Türkçedir*” ifadesi eklenir. Amaç Muhafazakâr çevrelerin tepkisini azaltmaktır.

Öneri Meclis'de hararetli tartışmalara konu olur. Lehte ve aleyhte konuşmalardan sonra, öneri “*Yaşasın Cumhuriyet*” sesleri içinde kabul edilir. Gazi Mustafa Kemal oy birliği ile Cumhurbaşkanı seçilir³²⁰. Gazi, ilk Cumhuriyet Hükümetini kurmakla İsmet Paşa'yı görevlendirdi. Meclis Başkanlığına da Fethi Bey seçildi.

Cumhuriyet'in ilânı inkılâpçı çevrelerde büyük coşku ile karşılandı. Yurt dışında olumlu karşılandı.

Gazi Cumhurreisi seçildikten sonra, Halk Partisi Başkanlığını vekâleten İsmet Paşa'ya devretti (19 Kasım 1923). Bir gün sonra da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilât ve görevlerini Halk Partisi'ne devretti. Bu suretle Müdafaa-i Hukuk'çular Halk Partisi ile bütünleştiler.

Cumhuriyet'in ilânı şerefine 26 Aralık 1923'te bazı suçlar hariç, genel af çıkarıldı.

Artık Gazi Cumhurbaşkanıdır. Kendi kurduğu Halk Partisi, ciddi bir disiplin içinde, yapılacak yeniliklerin gerçekleşmesinde siyasî dayanak vazifesi görecektir. Bundan sonra inkılâplar daha hızlı yürütülecektir.

Ancak İstanbul siyaset âleminin görüşü oldukça farklıydı. Basın Cumhuriyet ilânının vakitsiz acele ve usule uymayan bir hareket olarak göstermekteydi³²¹. Bunların görüşü Gazi'ye göre şöyle özetlenebilir: “*Esas olan millî hâkimiyettir. Millî hâkimiyet Cumhuriyetin gelişmesiyle sağlanır. Türk milleti millî hâkimiyete kavuştu. Cumhuriyet'in ilânına lüzum yoktur, yanlışır. Türkiye'de en sağlam devlet şekli, millî hakimiyet esasını korumakla birlikte, cumhuriyeti ilan etmeyip devlet başkanlığında halife ünvanıyla Osmanlı hanedanından birini bulunduran meşrutiyet idaresidir*”. 322

Bu arada halife ile gösterişli temasların çoğaldığı ve ilgilenenlerin arttığı görülmekteydi.

Rauf Bey'in bir İstanbul gazetesine verdiği demeç, Halk Partisinde sert tartışmalara yol açtı. Rauf Bey demecinde Cumhuriyet'in ilânında acele edildiği, sorumsuz kimselerin buna sebep olduğu ileri sürülmüştü. Haber Ankara'da asabiyet ve teessüre yol açtı. *“Rauf Bey'in İstanbul gazetelerinde çıkan Cumhuriyetin ilânına karşı gelme yolundaki demecinin Cumhuriyet'i sarsıntıya uğrattığı ve bu demeç sahibinin çevresinde muhalif bir parti kurduğu kanaatinin belirdiği”* vurgulanarak Parti Grubunda açıklama yapmaya davet edildi. İsmet Paşa; Parti Başkan Vekili sıfatıyla Rauf Bey'e hitaben *“Cumhuriyet ilân edildiği günlerde, başlangıçtan beri millî davanın temsilcisi sayılan başlar arasında anlaşmazlıklar olduğu manzarası görülürse, bundan başların Cumhuriyetin ilânından sonra ikiye ayrıldıkları manası çıkar. Dolayısıyla Cumhuriyet üzerinde tereddütler hasıl olur. Cumhuriyet idaresi başarılı olacak mıdır, olmayacak mıdır tartışmalarına yol açılır ve bu tartışmalar tehlikeli maceraya dökülür”* diyerek ona Cumhuriyetçi olup olmadığını, parti içinde kalıp kalmayacağını sordu. O da *“millî hâkimiyetten yana olduğunu, milletvekili'nin görüşlerini her türlü etkinin dışında ifa etmesi gerektiğini belirterek mutlak muhalif parti yapmam isteniyor, yapmayacağım. Karar sizindir. Beni partiden ihraç ederseniz yapacağım şey mezuniyet alıp gitmektir. Ben buradan gidiyorum. Kararınızı serbest olarak veriniz.”* diyerek toplantıyı terketti.

Konuşmadan duyulanan Parti Grubu, verilen bilgiyi yeterli buldu. Konuşmaların zabıtları yayımlanarak mesele kapatıldı. Fakat bu geçici çözüm yoluydu.

Olayın neticesinde Rauf Bey Gazi'den gittikçe uzaklaştı. Aslında derindeki sebep, Rauf Bey ve Gazinin bazı yakın silah arkadaşlarının yapılan reformları tam manası ile benimsememeleri, *devrimden çok, evrimden yana olmalarıdır. Ayrıca bunlar Millî Mücadele'deki değerli hizmetleri dolayısıyla, eskiden olduğu gibi, yapılacak işlere beraberce karar verilmesini istemekteydiler.* Bu sebeple Gazi'nin hızlı temposunu frenlemeyi düşünüyordlardı³²³.

Cumhuriyete geçiş olayı bazı İstanbul gazetelerinin de halifeliğin statüsü ve geleceği tartışmalarına yol açmıştır. Bu arada Hint Müslüman liderlerinden Ağa Han ve Emin Ali'nin Londra'dan İsmet Paşa'ya gönderdikleri mektubun henüz Paşa'nın eline geçmeden bazı İstanbul gazetelerinde yayımlanması, Gazi'yi harekete geçirdi. Üstelik şîî olan bu iki şahıs halifenin Müslüman ülkelerinin güven ve saygısına lâayık bir yere konulmasını istiyorlardı. Haber Ankara'da asabiyet uyandırdı. Millî davamızın başarısına engel olmak isteyen iç ve dış düşmanların hain emellerine sed çekmek için derhal İstiklâl Mahkemeleri oluşturuldu. Mektubu yayımlayan gazeteciler mahkemeye verildiler.

İstiklâl mahkemesi mektupların yayımlanmasında kasıt olmadığı sonucuna vardı ve bütün sanıkların beraatına karar verdi. Fakat Tanin'de yayımlanan halifeye açık mektup yazısı nedeniyle ve halifeyi saltanatın kaldırılmasına karşı çıkmaya kışkırttığı gerekçesiyle Lütfi Fikri'yi (DÜŞÜNSEL) beş yıl kürek cezasına mahkum etti³²⁴.

Olayların gelişmesinden hilâfetin geleceğinin yakında gündeme geleceği anlaşılmaktaydı.

C. Hilâfetin Kaldırılması: Laik Devlete Yönelme Yasaları

Gazi M. Kemal, devletin rejimini tesbit etmişti. Bu millî egemenliğe dayalı cumhuriyet yönetimiydi. Cumhuriyet ilânı, inkılâpların sadece başlangıcıydı. Devletin bir daha aynı duruma düşmemesi için çağa ayak uydurmasını sağlayacak atılımlar yapılması gerekmekteydi. Bunu sağlamak, akıl ve bilimi rehber almak, ayak bağı olan çağdışı olmuş düşünce ve kurumları tasfiye etmekle mümkün olabilirdi.

Bu itibarla, Gazi M. Kemal 1 Mart 1924'de Meclis'i açarken “*Millet Cumhuriyetin halen ve gelecekte her türlü saldırıdan kat'iyen ve ebediyen masun bulundurulmasını istiyor*” sözleri ile bu konuda alınacak tedbirlere işaret etmiştir. Esasen İzmir'de Harp Oyunları vesilesiyle yapılan toplantılarda, Gazi, İsmet, Fevzi, Kâzım (ÖZALP) ve Ali Fuat paşalarla yaptığı temaslarda, Hilâfetin kaldırılması, Evkaf ve Şer'iyeye Vekâletinin ilgası ve öğretimin birleştirilmesi konusunda görüş birliğini sağlamıştı. Ankara'ya dönünce, bu konularda sür'atle ve enerjik bir şekilde, uygulamaya geçildi.

1. Hilâfetin Kaldırılması

Yeni rejime karşı olanların, dinî bir makam olan halifelik makamının ve Osmanoğulları hanedanının etrafında toplanmak istedikleri görülüyordu. Halife Abdülmecit Efendi, Abdülmecit bin Abdülaziz Han diye imza atıyor, her Cuma namazını başka bir camide kılıyor, yedek subaylara varıncaya kadar askerî şahısları kabul ediyor, elçiliklerle temas imkânları arıyor, içerde muhaliflerin, dışarıda Türkiye'yi karıştırmak isteyenler için muhtemel bir potansiyel dayanak haline geliyordu. İstanbul basınında da İttihatçı ve İtilâfçı çevreler hilâfet kampanyası yürütüyorlardı. Basında hilâfetin İslâm dünyası ile olan bağları sağlamada maddî ve manevî paha biçilmez değerlerinden, bu değerlerin bilinmezliğinden, hilâfet giderse, Türkiye'nin İslâm âleminde nüfuzu kalmayacağından söz edilmekteydi. Bazı gazeteler halife ile de millet egemenliğinin sağlanabileceğinden söz ediyor ve Cumhuriyetin ilânını önleyemeyenlerin, hilâfet makamını tutmak için faaliyete geçmelerinden söz ediyorlardı. Böylece Gazi'ye karşı güçlü, kabilsel orduyu da yanlarına alarak “*Halifecilik*” sloganı etrafında toplanacak bir muhalif grup emareleri ortaya çıkmaktaydı. Esasen hanedan üyeleri sarayda oturmakta, halife de Padişah'ın geleneksel teşrifatını, elinden geldiği ölçüde yürütmeye gayret etmekteydi. Adeta bir Müslüman Papalığı oluşturulmaktaydı. Daha önce belirtildiği gibi, dışarıdan Büyük Britanya'nın da, Hilâfet makamını destekleyici işaretler vermesi, halifeci basında heyecan yarattı. İngiliz hizmetinde olan Ağa Han ve Emir Ali'nin gönderdikleri ve hilafeti savunan yazıları bardağı taşıran damlalar oldu. Çünkü bu iki zat hem hilâfet şampiyonluğu yapıyorlar ve hem de İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin yöneticilerinden Entelijans Servis elemanlarından Rahip Frew ile sıkı temas içinde bulunuyorlardı. Damat Ferit'in Şeyhülislâmı Mustafa Sabri'de Mısır'dan verdiği fetva ile Saltanat-Hilâfet birleşmesinin, islâmlığın özünde bulunduğunu, bunları ayırmanın küfür teşkil edeceğini belirtiyordu.

Zaten daha 1923 başlarında Afyon Müftüsü Hoca Şükrü hilâfetçilerin görüşlerine tercüman olan “*Hilâfeti İslâmiye ve Büyük Millet Meclisi*” başlıklı bir broşür yayınlamıştı. Hoca özetle Halifenin sadece ruhanî görevleri değil, dünyevî işleri de yürütmesi gerektiğini savunuyor, hatta yasaların “*ahkâmı şer'iyeye*” ye uygun olması için halifenin onayından geçmesi gerektiğini ileri sürüyor ve “*Halife Meclisin, Meclis Halifenin'dir*” sloganı ile Meclisle Halife'yi bütünleştiriyordu.

İskilip'li Atıf Hoca'da *İslâm Yolu* kitabı ile Halifenin Peygamberin vekili ve halkın padişahı olduğundan din işlerinin yanı sıra dünya işlerine de bakması gerektiğini savunuyordu.

Gazi Mustafa Kemal 16-17 Ocak 1923 tarihlerinde İstanbul gazetelerinin kalburüstü mensuplarıyla özel olarak görüşürken, onların Hilâfet hakkında görüşlerini sormuş, bu vesileyle hilâfetle ilgili görüşlerini şimdilik mahrem kalması kaydıyla açıklamıştı³²⁵. Halkla olan sohbetinde de “... *Yeni devletin mukadderatına, muamelatına istikbaline ismi halife olsun, padişah olsun, ne olursa olsun hiç kimsenin müdahale edemeyeceğini*” açıkça ifade etmişti.

Bir zamanlama ustadı olan Gazi, barışın yapılmasını beklemiş, Cumhuriyeti ilân etmiş, sıra Hilâfet meselesinin çözümüne gelmişti.

Cumhuriyetin ilânından sonra Hilâfet makamı etrafındaki gelişmeler, bilhassa dış müdahale Gazi'nin bu konudaki kararını çabuklaştırdı. Olayın tekrar gündeme gelmesine Halifenin başkatibinin İsmet Paşa'ya gönderdiği bir yazı sebep oldu. Bu yazıda, bir süreden beri, gazetelerde Hilâfet makamının durumu ve Halifenin şahısları ile ilgili yanlış anlamalara yol açabilecek yayınlara rastlanmasından şikâyet edilmekte , İstanbul'a giden hükümet üyeleri ve resmî heyetlerin Halife ile temastan kaçınmalarının Halife'yi üzdüğü belirtilmekteydi. Yazıda ayrıca Hilâfet hazinesinin yetersizliği üzerinde durularak, maliye hazinesinden yardım yapılması istenmekteydi. Başvekil İsmet Paşa, 22 Ocak 1924'te yazı içeriğini Harp oyunları için İzmir'de bulunan Gazi'yi bilgilendirmek için gönderdi. Gazi, makine başında şu cevabı verdi: “ *Hilâfet makamı ve Halife'nin şahısları ile ilgili yanlış anlamalar, Halife'nin kendi yanlış tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır. Halife, kendi özel hayatı ve dış yaşayışı ile ecdadı padişahların yolunu takip eder görünmektedir. Cuma alayları, yabancı devlet temsilcileri yanına memurlar göndermek suretiyle ilişkiler kurmak, tantanalı gezintiler, saray hayatı, sarayında yedek subaylara varıncaya kadar kabul ve onların şikâyetlerini dinlemek ve onlarla birlikte ağlamak gibi hareketler bu kabildendir. Halife ve bütün cihan bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta olan Halife ve Hilâfet makamının gerçekte ne dinî nede siyasî bakımdan hiçbir mana ve varolma gerekçesi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla varlığını, istikbâlini tehlikeye atamaz. Bizce Hilâfet makamı en nihayet tarihi bir hatıra olmaktan fazla bir ehemmiyeti haiz olamaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının veya resmî heyetlerin, kendisiyle temasını talep etmesi dahi cumhuriyetin bağımsızlığına açık bir tecavüzdür. Başmabeyincisini Ankara'ya göndererek veya görevli bir kimseyi kendi yanına getirterek, Hükümete duygu ve dileklerini ulaştırmak istemesi de , Cumhuriyet Hükümeti ile karşı karşıya bir durum alması demektir. Buna da yetkili değildir.... Halife'nin yaşayışı ve geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanı'nın ödeneğinden mutlaka daha aşağı bir ödeneğin yeterli olması gerekir. Maksat, gösterişli ve debdebeli bir hayat sürmek değil, insanca yaşamak ve geçimi sağlamaktan ibarettir. Hilâfet hazinesinden maksat nedir anlayamadım. Hilâfetin hazinesi yoktur ve olamaz. .... Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açıkça bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükümetçe ciddî ve esaslı tedbirler alınarak bildirilmesini rica ederim”³²⁶.*

Bu yazıdan Gazi'nin halifelik makamı ile ilgili kararını vermek üzere olduğu anlaşılmaktaydı. Nitekim 15-22 Şubat tarihlerinde, büyük komutanların katıldıkları harp oyunları esnasında Hilâfet makamı ile Şer'îye ve Efka Vekâletlerinin kaldırılması, Genel Kurmay Başkanlığının, Bakanlar Kurulu dışında kalması hususunda, yakın komutan arkadaşlarının onayını aldı.

Ankara'ya dönüşte, Gazi ve arkadaşlarının İzmir'de kararlaştırdıkları konular, Parti Grubunda konuşulup milletvekillerinin önerisi olarak Meclise sunulması uygun görüldü (2 Mart 1924).

Ertesi günü Meclise üç yasa önerisi verildi. Birinci yasa teklifi Urfa Milletvekili Şeyh Saffet ve elli arkadaşı tarafından imzalanmıştı. 13 maddeden oluşan öneri şu hususları öngörmekteydi.

Madde 1. Halife hal' edilmiştir. Madde 2. Hal edilen halife ve Osmanlı hanedanının erkek kadın bütün üyeleri ve damatları Türkiye Cumhuriyeti toprağında oturmak hakkından ebediyen mahrumdurlar. Madde 3. İkinci maddede bahis konusu olan kişiler on gün içinde Türkiye Cumhuriyeti arazisini terk etmeye mecburdurlar. Madde 4. İkinci maddede bahis konusu olan kişilerin Türk vatandaşlığı sıfat ve hukuku kaldırılmıştır. Madde 5. İkinci maddede zikredilen kimseler; Türkiye Cumhuriyeti dahilinde

taşınmaz mala sahip olamazlar. İlişkilerinin kesilmesi için bir sene içinde vekilleri aracılığı ile devlet mahkemelerine başvurabilirler. Bu müddetin bitiminden sonra, hiçbir mahkemeye başvurma hakkı yoktur. Madde 7. İkinci madde de zikredilen kimseler Türkiye Cumhuriyeti arazisi dahilindeki bütün taşınmazlarını hükümetin bilgi ve onayı ile elden çıkarmaya mecburdurlar. Madde 8. Osmanlı İmparatorluğundan Padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi içinde tapuya bağlı taşınmazları millete intikal etmiştir.

Teklifin gerekçesi özetle şöyledir: “ *Türkiye Cumhuriyeti içinde Halifelik makamının bulunması, Türkiye’yi iki başlı göstermektedir. İstiklâlinde ve siyasi hayatında ortaklık kabul etmeyen Türkiye’nin görünüşte ve örtülü olarak da olsa ikiliğe tahammülü yoktur. Yüzyıllardan beri Türk milletinin felâketine sebep ve Türk İmparatorluğunun çökmesine vasıta olan hanedanın Halifelik kisvesi altında Türkiye’nin varlığı için etkili bir tehlike olacağı kesinlikle sabit olmuştur.*”

Teklifin ivedilikle görüşülmesi kabul edilmiştir. Tartışmalarda iki milletvekili öneriyi eleştirmişler, Adliye Vekili Seyyit Beyin tatmin edici bilimsel açıklamalarından ve İsmet Paşa’nın hükümet adına verdiği bilgiden sonra öneri oya sunulmuş ve yasalaştı.

Halifeliğine son verilen Abdülmecit 4 Mart 1924’te ailesiyle trene bindirildi. Bir süre İsviçre’de kalan Abdülmecit 1924 Ekim’inde Fransa’ya geçerek Nice’e yerleşti. 1939’da Paris’e geçen eski halife 23 Ağustos 1944’te orada öldü.

Hilâfetin kaldırılmasından sonra İslâm ülkelerinde dokuz halife adayı ortaya çıkmıştı. Fakat görüş birliği sağlanmadığından halifeliği tekrar hayata geçirmek girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Bu gelişmeler hilâfet makamının yaşama gücü olmadığının açık bir göstergesiydi.

Halifeliğin kaldırılmasıyla, Cumhuriyet’in geleceği güven altına alınmış, devletin laikleştirilmesi yolu açılmıştır.

2- Öğretimin Birleştirilmesi³²⁷

Cumhuriyetten önce Türkiye’de üç çeşit eğitim kurumu vardı:

1. Halkın ve vakıfların yardımı ile faaliyetlerini yürüten din ağırlıklı öğretim yapan medreseler. 2. Modern okullar, ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere askerî okullar kurulmuştu. Askerî mühendislik okulları, (1773-1793) Askerî Tıbbiye (1826), Harbiye (1834) gibi; sonra bunlara diğer meslek okulları da katılmıştır. Öğretmen Okulu (Darülmualimin) 1848’de, kız öğretmen okulu (Darülmualimat) 1870’de, Mülkiye 1859’da, Hukuk mektebi 1880’de açılmışlardı. Ayrıca sübyan okulları yanında Rüştîye, İdadi ve Sultani gibi ilk ve orta eğitim okulları oluşturulmuştu. Daha sonra bunlara Darülfünun katılmıştı.

Ancak medreseler dışındaki okullarda bile dinî etkiler güçlüydü. Bu iki tip okul eğitim, dünya görüşü ve ülkü bakımından birbirine ters düşen zihniyette iki ayrı insan tipi yetiştirmekteydi.

3. Yabancı okullar: Bunlar kapitülasyonların desteğinde, hükümet denetiminin dışında kalan, modern eğitim yapan ve yabancılarca yönetilen okullardı. Bu okullarda yabancı dilde eğitim yapılmakta, özellikle azınlık milliyetçiliğini hedef alan bir öğretim yürütülmekte ve yabancı devletlerin siyasî nüfuz aracı görevi yapmaktaydılar. Bu okullarda genellikle ülkenin değer yargılarına ters düşen değerlere sahip insanlar yetiştirilmekteydi.

Özetle, Cumhuriyet öncesinde eğitim millî değildi, laik değildi, çağdaş değildi. Bu üç çeşit okul üç ayrı dünya görüşüne sahip insan yetiştiriyordu. Ülkenin vatandaşları arasında ne kültür birliği ne de ülkü birliği vardı. Bu durum, toplumda mevcut kültürel çelişkileri daha da artırıyor, millî birlik ve bütünlüğü ciddi bir şekilde zedeliyordu.

Bu kısa bilgilerden anlaşılacağı gibi, laik devlet anlayışına uygun bir şekilde öğretim birliği kurulmadıkça ve eğitim çağdaş bilimin gereklerine uygun bir hale getirilmedikçe, millî bütünlüğün sağlanamayacağı, çağdaşlaşmanın gerçekleşmeyeceği açık seçik anlaşılmaktaydı.

Dolayısıyla Gazi Mustafa Kemal Millî Mücadele'nin en zor günlerinden başlayarak eğitim üzerinde kararlı bir şekilde durmuştur.

Düşman ordularının Ankara üzerine yürümeye başladığı 16 Temmuz 1921'de, Eskişehir-Kütahya savaşlarının en şiddetli olduğu bir zamanda, Ankara'da Maarif Kongresi'ni açmıştır. Buradaki konuşmasında, özellikle millî ve çağdaş bir eğitimin temelleri atılması gereği üzerinde durmuştur³²⁸.

Büyük zaferden sonra Bursa'da kendisini ziyaret eden İstanbul öğretmenlerine seslenirken, bir milletin gerçek kurtuluşunun ancak maarifle olacağını belirtir. Ayrıca ilave eder *“bunun için maarifin toplum hayatının ve çağın ihtiyaçlarına cevap vermesi ve ilim ve fennin gerçeklerine göre yürütülmesi gerekir”*³²⁹.

31 Ocak 1923'te İzmir'de halk ile konuşurken *“... Milletimizin, memleketimizin irfan yuvaları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın ve erkek aynı suretle oradan çıkmalıdır.”* sözleri ile öğretimin birleştirilmesine işaret etmiştir³³⁰.

1 Mart 1924'te ikinci dönem Meclis toplantılarının açılışında, öğretim ve eğitimde birlik ilkesinin bir an bile kaybedilmeden uygulanmasını ister. Bu yolda gecikmenin zararlarını belirtir ve bu konuda âcil karar almanın gereği üzerinde durur³³¹.

Bu gelişmeler ışığında ve Gazi'nin görüşü doğrultusunda, Saruhan Milletvekili Vasıf (Çınar) Bey ve arkadaşları tarafından hazırlanan Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretimin Birleştirilmesi Yasası) Meclis Başkanlığına sunuldu (2 Mart 1924).

Yasanın gerekçesinde şöyle denilmekteydi:

“Bir milletin kültür ve millî eğitim siyasetinde, milletin fikir ve duygu bakımından birliğini sağlamak için öğretim birliği en doğru, en bilimsel, en çağdaş ve her yerde yararları görülmüş bir ilkedir..... Bir milletin fertleri ancak bir türlü eğitim görebilir, iki türlü eğitim bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise, his ve fikir birliğine ve dayanışma amaçlarına aykırıdır.”

Parti Grubunda tartışılan yasa 31 Mart 1924'te kanunlaşır. Bu yasaya göre Türkiye dahilindeki bütün bilim ve öğretim kurumları, Millî Eğitim Bakanlığına bağlanıyordu. Şer'îye ve Evkaf Vekâleti veyahut özel vakıflarca idare olunan bütün mektep ve medreseler Millî Savunma Bakanlığına bağlı askerî ortaokul ve liselerle Sağlık Bakanlığına bağlı darüleytamlar bütçeleri ve öğretim kadroları ile Millî Eğitim Bakanlığına devrediliyordu. Bakanlık yüksek din uzmanı yetiştirmek için darülfünunda (üniversitede) bir ilâhiyat fakültesi açacak, imamlık ve hitabet gibi dinî görevlerin yerine getirilmesinden sorumlu memurlar yetiştirmek için ayrı mektepler açacaktı³³².

Yasa hemen uygulamaya konuldu. Bakan 9 Mart 1924 tarihli demecinde, *“Bakanlığın bundan sonraki değişmez hedefinin Cumhuriyet'in ruhuna uygun bir eğitim olduğunu, Türkiye'de bundan sonra tek bir terbiye, tek bir mektep, tek bir öğretim”* olacağını vurguladı.

İlk iş olarak medreseler kapatılır. Şer'î mahkemelerin kapatılması üzere Mekteb-i Kuzat lağvedilir. Askerî okullarla ilgili uygulama bir yıl sonra değiştirildi ve bu okullar tekrar Millî Savunmaya bağlandılar. Açılan İmam Hatip Okulları da devlet desteği kesilince 1930-31'de kapandılar. Sonuç

olarak Cumhuriyet'in ilk on yılı içinde, devlet tarafından desteklenen hiçbir dinî eğitim kurumu kalmadı.

Öğretimin Birleştirilmesi yasası uygulanırken doğal olarak ülkedeki yabancı okulların durumları da gözden geçirildi. Geçmişte âdeta bağımsızmış gibi hareket eden, yeterli denetimden mahrum, azınlıkları milliyetçiliğe yönlendiren, öğrencilerine ülke değer yargılarına ters düşen telkinlerde bulunan bu okulların da ciddî bir devlet denetimine alınması, buralarda Türklük aleyhine ve dinî nitelikte öğretim faaliyetinin, engellenmesi gerekliydi. Türkiye kendi sınırları içinde, hiçbir dinin ve mezhebin propagandasının yapılmasını istemiyordu. Türkiye kendi medreselerini kapatırken, Hristiyan okulları bu uygulamanın dışında tutulamazdı.

Gazi Mustafa Kemal yabancı okullarla ilgili görüşlerini bir Fransız yazarına Türkiye'deki Fransız okullarının geleceği ve Türk Milliyetçilerinin yabancı düşmanı olup olmadıklarını sorusuna 29 Ekim 1923'te verdiği cevapla şöyle ifade etmişti: “ .... *Bazen yabancı mekteplerin vazife sınırlarını geçtiğini, rollerinden çıktıklarını, fenni olmayan propaganda gayeleri takip ettiklerini ve bunun için halkımızın Türk olmayan unsurlarına dayandıklarını gördük..... Fransız Mekteplerinin ekserisi rahipler ve hemşireler tarafından idare edilmektedir. Şu halde mesleki bir mahiyeti vardır. Dolayısıyla dinî bir propaganda da bulduklarından endişe edebiliriz. Mamafih, istiyoruz ki mektepleriniz kalsın, fakat Türkiye'de bizim mekteplerimizin bile haiz olmadıkları imtiyazları yabancı mekteplerin malik olması kabul edilemez. Müesseseleriniz aynı sınıfta Türk müesseselerine mevzu olan kanun ve nizamla riayet ettikçe baki kalabilir... Türkler bütün medeni milletlerin dostlarıdır. Yabancılar memleketimize gelsinler, bize zarar vermemek, hürriyetlerimize zorluklar çıkarmaya çalışmamak şartıyla, burada daima iyi muamele görecektir*”³³³.

Bu görüşler ışığında Bakanlık 1924 yılının Ocak ve Şubat aylarında yabancı okullar için öğretim programı ile uyulması gereken emir ve yasaları hatırlatan genelgeler gönderdi. Bunlara göre, “*yabancı okullarda mabetler dışında, dersane ve salonlarda bulunan dinî semboller salıp, heykel, dinî tasvirler kaldırılacaktır. Müslüman ve başka mezhepten olan öğrenciler okullarındaki dinî törenlere katılmayacaklardır. Öğretim açısından da bu okullarda kültür derslerinin Türkçe verilmesi, müdür yardımcılarının birisinin Türk olması, Türkçe'den kalanların sınıfta kalmış sayılması, okullarda hiçbir devletin propagandasının yapılmaması şart koşuluyordu.*”

Türkiye Devleti kurucusunun diliyle ifade edildiği gibi, yabancı okullara karşı değildi. Bunları Batı ile aramızda bir köprü olarak değerlendiriyordu. Ancak, bunlara kendi okullarımıza bile verilmeyen, kapitülasyon havasında ayrıcalıklar vermeyi kabul etmiyordu. Bu okulların da Türk eğitim kurumları için konulmuş olan yasa ve yönetmeliklere uymalarını, ülkenin bağımsızlığı açısından gerekli görüyordu.

Bu kurallara uymayan okullar kararlılıkla kapatıldılar. Olay yabancı devletlerle siyasî çatışmalara yol açtı. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin ödün vermeyen kararlı tutumunu gören yabancı okullar bir süre sonra, konulan yasa ve yönetmeliklere ayak uydurmak suretiyle varlıklarını koruma imkânını buldular³³⁴.

Gazi Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği öğretimi birleştirme olayı, yeni devletin millî bütünlüğü, çağdaşlaşması açısından son derece önemli sonuçlar yaratmıştır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Millî bütünlük açısından: Öğretimin birleştirilmesiyle, aynı fikir, aynı duygu, aynı düşüncede insanlar yetiştirilmiş, böylece vatandaşlar arasında ülkü birliği, kültür birliği yolunda güçlü adımlar atılmıştır. Bu sebeple, Anadolu vatani etrafında millileşme süreci hızlanmış, ümmet toplumundan millet toplumuna yönelinmiştir.

2. Laiklik açısından: Öğretimin birleştirilmesi, okulların Millî Eğitim Bakanlığı'nın denetimine girmesi ve medreselerin tarihe karışmasıyla, okullarda öğretim laik bir tabana oturmuştur. Böylece yüzyıllar boyunca bilimsel düşünme ve çalışmayı köstekleyen nedenler ortadan kaldırılmış, çağdaşlaşmayı engelleyen bariyerler çökertilmiş, Türk Rönesansının kapıları açılmıştır.

3. Tam bağımsızlık açısından: Yabancı okulların disiplin ve denetim altına alınmasıyla, bunların Türklük aleyhine kullanılmaları önlenmiş, kültürel kapitülasyon kapıları kapatılmıştır.

4. Çağdaşlaşma açısından: Öğretimin modernleşmesiyle rasyonel düşünceye, bilime giden yollar açılmış, Türkiye için bir ölüm-kalım davası olan çağdaşlaşmanın gerçekleşmesini sağlayacak alt yapı hazırlanmıştır.

5. Cumhuriyet'in selâmeti açısından: Öğretimin birleştirilmesiyle Cumhuriyetin geleceği güvence altına alınmış, rejim ve inkılâp karşıtı güç odaklarının muhtemel dayanakları ortadan kaldırılmış, Cumhuriyeti ve Atatürk İnkılâplarını benimsemiş kuşaklar yetişmesini sağlayacak sağlam yollar açılmıştır³³⁵.

3. Şer'iyeye ve Erkân-ı Harbiye Vekâletlerinin Kaldırılması

Gazi M. Kemal 1 Mart 1924 tarihinde Meclise hitabında, İslâm dininin bir an önce siyaset vasıtası olmaktan çıkarılmasını istemiş, bu arada vatanın güvencesi olan ordunun siyaset dışında tutulması gereğine işaret etmişti. Bu direktif doğrultusunda 2 Mart 1924'de Meclis'e verilen kanun teklifinde, bu iki vekâletin ilga edilmesi, elli milletvekili imzasıyla istenmekteydi. Yasanın gerekçesinde “din ve ordunun siyaset cereyanları ile ilgili olması bir çok sakıncalar taşıdığından, kaldırılmaları ve evkafın bütün mallarının millete maledilmesi” öngörülmekteydi. Yasa ondört maddeden oluşuyordu.

Yasanın 2. maddesine göre Şer'iyeye ve Evkaf vekâleti kaldırılmaktaydı. Onun işlerini Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği yönetecekti. Ülke dahilindeki bütün cami, mescit, tekke ve zaviye idaresi, bunların personelinin tayin ve azilleri bu makam tarafından yapılacaktır. Evkaf işleri de bir umum müdürlük olarak Başbakanlığa bağlanmıştır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılmıştır. Onun yerine, barışta Reisisicumhur'a vekâleten orduya kumanda etmek üzere, en yüksek askerî makam olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği ihdas edilmiştir. Bugünkü deyimi ile Genel Kurmay Başkanlığı, görevinde bağımsızdır. Genel Kurmay Başkanı, Başbakan'ın teklifi ve Cumhurbaşkanının tasdikiyle atanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi karşısında askerî bütçenin sorumluluğu Millî Savunma Bakanlığına aittir.

Yasa 3 Mart'ta Meclis'te kısa bir tartışmadan sonra kanunlaştı.

Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti'nin kaldırılmasıyla devlet idaresi laikleşme yolunda önemli bir aşama yapıyordu. O zamana kadar yapılan yenilik hareketlerinde başlıca engelleyici unsuru teşkil eden ulemanın elinden en etkin silâhlarını alıyordu. Şer'iyeye mahkemelerinin ilgası, medreselerin kapatılması, bu tabakanın etki alanını alabildiğine daraltıyordu.

Genel Kurmay Başkanlığı'nın Bakanlar Kurulu dışına alınmasıyla ordu politika dışına alınmış oluyordu. Daha sonra değinileceği gibi, Kasım 1924'e milletvekilliği ile askerî görevlerin birleşmeyeceği ilkesi benimsenmiş ve uzun yıllar cumhuriyet yönetiminde titizlikle muhafaza edilmiştir.

D. Cumhuriyet Anayasası (20 Nisan 1924)

20 Ocak 1921 Anayasası geçici bir nitelik taşımakta, ihtiyaca cevap vermediği gibi, boşluklar içinde 1876 Anayasası hükümleri saklı tutulmaktaydı. Cumhuriyetin ilânı ve halifeliğin kaldırılmasıyla devletin bünyesinde köklü değişiklikler yapılmıştı. Dolayısıyla geniş kapsamlı yeni bir anayasaya ihtiyaç vardı. Gazi M. Kemal bu maksatla özel bir çalışma grubu oluşturmuş, kendisi de çalışmaları yakından izlemiş ve yönlendirmiştir. Netice olarak 108 maddelik bir taslak hazırlanmış ve 1924 Mart başlarında Meclis'e sunulmuştur.

Tasarı Meclis'de ciddi tartışmalara yol açtı. Yeni tasarı ile ilgili eleştiriler dört kısımda toplanıyordu: 1. Anayasa bir Kurucu Meclis tarafından hazırlanmalıydı, 2. Millet Meclisi'nin yanı sıra ikinci bir Meclis'e ihtiyaç olduğu, 3. Cumhurbaşkanıya verilmek istenen veto hakkı, 4. Cumhurbaşkanıca Meclis'i dağıtma yetkisi.

Tartışmalar özellikle Cumhurbaşkanı'nın Meclis'i dağıtabilme ve yasaları veto edebilme hakkı üzerinde yoğunlaştı. Devlet Başkanının seçimlerin yenilenmesine karar verme yetkisi Meclis'ce kabul edilmedi. Veto hakkı ise değişiklik yapılarak benimsendi. Buna göre Cumhurbaşkanı uygun görmediği yasaları tekrar görüşülmek üzere Meclis'e iade edebilecek (Anayasa ve bütçe ile ilgili yasalar hariç), veto edilen yasalar Meclis'ce tekrar benimsenirse, Cumhurbaşkanı bunları ilân etmek zorundaydı.

Meclis'in tasarıda yaptığı diğer bir değişiklik şudur: Cumhurbaşkanıca onaylanan hükümet listesi Meclis'ten güvenoyu alacaktı. Ayrıca 7 yıl olarak belirlenen Cumhurbaşkanlığı süresi Meclis'in görev süresine göre ayarlanarak dört yıla indirilmişti. Anayasa 20 Nisan 1924 günü oylanarak yürürlüğe girdi³³⁶.

Anayasa 105 maddelik altı bölümden oluşuyordu. İlk 8 madde ana hükümlerle ilgilidir. Bunlara göre *"Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir." Devletin dinî islâm, resmi dili Türkçe, başkenti Ankara'dır. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne temsilcisi olup Millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır. Yasama yetki ve yürütme gücü Meclis'te toplanır. Meclis yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu eliyle kullanır. Meclis hükümeti her vakit denetleyip düşürebilir. Yargı hakkı millet adına, usul ve kanuna göre bağımsız mahkemelere verilmiştir."*

İkinci bölümde yasama ile ilgili konular yer almıştır. Üçüncü bölüm yürütme, dördüncü bölüm yargı erki, beşinci bölüm kamu haklarına ayrılmıştır.

Kamu hakları bölümü şunları öngörmektedir: *"Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir (m. 68). Türkler kanun karşısında eşittirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır (m. 69). Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayın yolculuk, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek, ortaklık kurma hakları Türklerin tabii haklarıdır (m. 70). Cana, mala, ırza, konuta hiç bir suretle dokunulamaz (m. 71). Kanun dışında kimse yakalanamaz ve tutulamaz (m. 72). İşkence, eziyet, zoralık ve angarya yasaktır (m. 73). Hiç kimse mensubu olduğu din, mezhep ve felsefi inanışından dolayı kınanamaz. Asayiş, edep törelerine*

ve kanun hükümlerine aykırı bulunmamak şartı ile her türlü ayinler serbesttir (m. 75). Kanunda yazılı usul ve haklar dışında kimsenin konutuna girilemez, üstü aranamaz (m. 76). Basın kanun çerçevesinde serbesttir ve yayınından önce denetlenemez (m. 77). Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü eğitim serbesttir (m. 80). Hiç kimse kanunca bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye verilemez (m. 73). Kadın erkek bütün Türkler ilk öğretimden geçmek mecburiyetindedir. İlk öğretim Devlet okullarında parasızdır (m. 87). Türkiye’de din, ırk ayırdılmeksizin vatandaşlar bakımından herkese Türk denir (m. 88)”. Bu hükümler Büyük Fransız İhtilâlinin dünyaya malettiği değerlerdi ve çağdaş dünyaya ayak uydurmanın temel ilkeleriydi.

Altıncı bölüm çeşitli maddeleri kapsamaktaydı. Bu bölümün 102. maddesi, *Anayasada değişiklik teklifi için Meclis tam üyesinin en az üçte biri tarafından imzalanmasını, değişikliklerin ancak mevcudun üçte iki çoğunluğu ile kabul edilebileceğini; ancak Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddenin değişmesi için hiç bir suretle teklif yapılamaz* hükmünü getirmekteydi. 103. madde de “*Anayasa’nın hiç bir maddesi hiç bir sebep ve bahane ile işlerlikten alıkonamaz. Hiçbir kanun anayasaya aykırı olamaz*” denilmektedir³³⁷.

Laik ve çağdaş Türkiye yolunu açan bu Anayasa günün icaplarına göre birkaç defa değişiklik geçirmiştir. 10 Nisan 1928’de laikleşme ile ilgili hükümler gözden geçirilmiş, 5 Aralık 1934’de 30 yaşını bitiren her kadın ve erkeğin milletvekili seçilmesi, seçmen yaşının da 18’den 22’ye çıkarılması uygun görülmüştü. 5 Şubat 1937’de Anayasa’nın 2. maddesi “*Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçıdır*” ifadesi eklenmiştir.

Gazi M. Kemal, 1924 Anayasası’nı oluşturmakla yeni devletin hukukî dayanağını, Türkiye’nin geçirmekte olduğu tarihi süreç ve zamanın gereklerine uygun bir şekilde sağlamıştı. Kayıtsız şartsız millet egemenliğini temel alan bu Anayasa’da esaslı bir değişiklik yapmadan 1945’te çok partili demokratik rejime geçilebilecektir.

III. Siyasî İnkılâplara Tepkiler

A. Millî Mücadele Kahramanları Arasında Görüş Ayrılıkları

Gazi M. Kemal, Anadolu’da Millî Mücadele’nin temelini Amasya’da atarken yanında Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet (BELE) vardı. XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa’da telgrafla desteğini bildirmişti. Daha önce gördüğümüz gibi, Ali Fuat Paşa 26 Haziran Genelgesi ile M. Kemal’in yanında İstanbul’a karşı bayrak açmıştı. Sonraki gelişmelerde de Batı Cephesi Komutanı olarak görevden alındığı 8 Kasım 1920’ye kadar, daha sonra da Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin ilk Moskova Büyükelçisi olarak, dönüşünde de Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı olarak hep Gazi M. Kemal’in yanında yer almıştı. Zaten Ali Fuat Paşa Büyük Önderin Harp Okulu günlerinden beri en yakın bir arkadaşındı. Fikir ve düşünce itibarıyla de onunla aynı görüşleri benimseyen bir yapıdaydı.

Rauf beye gelince, bahriye subayı olarak, özellikle Balkan Savaşında Hamidiye harp gemisi ile yaptığı akınlarda büyük ün kazanmıştı. Ahmet İzzet Paşa Hükümetinde Bahriye Nazırı olarak bulunmuş ve Mondros Mütarekesini imzalamış, mütareke döneminde M. Kemal ile yakın işbirliği yapmış, onun Anadolu’ya geçmesinin ardından Batı Anadolu üzerinden Ankara’ya gelmiş, Amasya Kararlarını imzalamış, Sivas Kongresinde ikinci başkan olarak yer almış, Meclis-i Mebusan’da Temsil Heyeti’nin Anadolu harekâtının sözcüsü, temsilcisi olarak hizmet etmişti. İstanbul’un işgalinde 16 Mart akşamı İngiliz askerleri tarafından Meclis’te tutuklanmış ve Malta’ya götürülmüştü. Dönüşünde bir süre bakan olarak hizmet etmiş, 12 Temmuz 1922’de İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine (Başbakanlık) seçilmiş,

Lausanne Barışı'nın imzasından sonra, İsmet Paşa ile olan anlaşmazlığı sebebiyle istifa etmişti (4 Ağustos 1923).

Refet Paşa ise, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine III. Kolordu Komutanı olarak beraberinde Anadolu'ya gelmiş, İstanbul'un ve İngilizlerin baskıları üzerine 13 Temmuz'da görevinden istifâ etmiş, Sivas Kongresine katılmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde bir süre İçişleri Bakanı ve Güney Cephesi Komutanı, Millî Savunma Bakanı olarak çalışmış, iç isyanların bastırılmasında yararlı hizmetler etmişti. 9 Ekim 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İstanbul Mümessilliğine atanmış ve Doğu Trakya'yı teslim almakla görevlendirilmiş, 8 Ekim 1923'e kadar Trakya Komutanlığında bulunmuş, daha sonra da İstanbul Milletvekili olarak hizmete devam etmekteydi.

Kâzım Karabekir Paşa, Birinci Dünya Savaşında Çanakkale, Irak ve özellikle Doğu cephesinde başarıyla hizmet etmiş ve generalliğe terfi etmişti. Mütareke döneminde Kolordu Komutanlıklarında bulunmuş, kendi isteği üzerine Erzurum'da bulunan XV. Kolordu Komutanlığına atanmış, İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek Anadolu'ya gelmesi halinde emirlerinde olacağını bildirmişti. Nitekim M. Kemal'in Ordu Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya ve özellikle Erzurum'a gelişinden sonra, ona bağlı Kolordu Komutanı olarak samimiyetle işbirliği yapmıştır. Onun görevine son verilmesinden sonra, kolordusu ile hizmet arz etmiş, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını sağlamıştı. Bu arada M. Kemal'in tutuklanması için İstanbul'dan gelen emirleri yerine getirmediği gibi, M. Kemal'i savunan yazılarla cevaplandırmıştı. Doğu Cephesi Komutanı olarak Ermenistan'a karşı yürütülen harekâtı çok az zayıatla parlak bir biçimde sonuçlandırmış, Gümrü ve Kars Antlaşmalarını imzalamak şerefine ulaşmıştı. Millî Mücadele boyunca, Mustafa Kemal'in her konuda görüşüne değer verdiği bir komutan olarak işbirliği yapmıştı.

Büyük zaferin sonucunda, istilâcı ordular vatan topraklarından atıldıktan ve barış imzalandıktan sonra, Gazi M. Kemal ile yakın silâh arkadaşları arasında yolların ayrılmaya başladığı görülmektedir. Bunun sebepleri nelerdir ve ne gibi sonuçlar doğurmuştur?

Gazi M. Kemal ile Rauf Bey arasında anlaşmazlık hemen barıştan sonra kendini gösterdi. Rauf Bey 4 Ağustos'ta Başbakanlıktan Gazi'nin ısrarlarına rağmen istifâ etti. Sebep, İsmet Paşa ile Yunan tazminatı konusunda, Lausanne görüşmelerindeki görüş ayrılıklarıydı. Rauf Bey veda görüşmesinde, Devlet Başkanlığı makamının kuvvetlendirilmesini istemiş ve ondan olumlu cevap almıştı. Aynı görüşmede hazır bulunan Ali Fuat Paşa'da, Gazi'ye "*senin şimdi havarilerin kimlerdir*" diye sormuştu. Gazi bu soruya, "*Benim havarilerim yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder, bu hizmete layık ve muktedir olduğunu gösterirse 'havari' onlardır*" cevabını verir³³⁸.

Rauf Bey'in yerine Fethi Bey 13 Ağustos'da Hükümet Başkanlığına seçilmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı olan Ali Fuat Paşa da politikadan hoşlanmadığı gerekçesiyle, 24 Ekim 1923'te görevinden istifâ ederek İkinci Ordu Müfettişliğine atanmıştı. Kâzım Karabekir Paşa'da Doğu Cephesi Komutanlığının kaldırılması üzerine (21 Ekim 1923), Birinci Ordu Müfettişliğine atanmıştı. Her iki general de milletvekili sıfatını taşımaktaydılar.

Gazi'nin istememesine rağmen, Meclis İkinci Başkanlığına Rauf Bey'in, boş olan İçişlerine de Sabit Bey'in seçilmeleri Meclis'teki muhalif havayı ortaya çıkarmıştı. Bu olayın ardından Fethi Bey Başbakanlıktan istifâ etmiş, çıkan kriz sonucunda, Cumhuriyet ilân edilmişti. Cumhuriyet ilân edildiğinde, Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşa'lar ile Rauf Bey Ankara'da değillerdi. Kendi

deyimleriyle “Cumhuriyet’in ilânının aceleye getirilmesinden rahatsız olduklarını” gizlememişlerdi. Konu, Rauf Bey’in parti grubunda ciddi bir şekilde hırpalanmasına yol açmıştı. Hilâfetin ilgası ise, bir yerde iplerin kopmasına neden olmuştu.

Aslında aradaki kopmada psikolojik faktörlerin de bulunduğu görülmektedir. İsmi geçen Gazi’nin yakın silâh arkadaşlarının, Millî Mücadele’ye katılma kıdemleri ve rütbeleri bakımından, kendilerinden daha az kıdemli olanların ön saflara geçmelerinden de rahatsız oldukları anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan adı geçenlerin, Millî Mücadele döneminde olduğu gibi, barıştan sonraki safhalarda da yapılmakta olan ve yapılacak işlerde, eşit ölçüde söz sahibi olmak istedikleri görülmektedir.

İsmet Paşa bu durumu şöyle anlatır: “*Lausanne Konferansı bittikten sonra, Atatürk’ün bir an evvel memlekete dönmem için istical ettiğini söylemiştim. Bu isticalin (acelenin) nedenlerini döndüğüm günlerde anladım. Atatürk yalnız kalmıştı... Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Atatürk ile bu günlerde görüşmüşler. Rauf Bey gittikten sonra yeni kurulacak hükümet için, kimlerin bundan sonra hangi vazifelerde çalışacaklarını tesbit için toplantılar yapılmış, konuşmalar olmuş. Ben Lausanne dönüşü tam bu hâdiselerin üstüne gelmiş oldum. Karabekir Paşa ordu müfettişliğine gitmişti. Ali Fuat Paşa da Konya’daki ordu müfettişliğine tayin edilmiş, yahut edilmek üzere bulunuyordu. Fevzi (ÇAKMAK) Paşa ile bugünlerde bir mülakat hatırlarım. İkimiz başbaşa konuşuyoruz. Fevzi Paşa bana, bundan sonra yapılacak icraat için Atatürk’ün eski arkadaşları ile, ileri gelen arkadaşlarla görüşüp yapılacak işleri, beraber kararlaştırmayı usul ittihaz etmesini teklif etti. Kendi aralarında bunu görüşmüşler, Fevzi Paşa vasıtasıyla bana da teklif ediyorlar. Ben de evet dersem Fevzi Paşa, Atatürk’e gidip kararı söyleyecek ve bundan sonraki çalışmaların böyle yürütülmesini teklif edecek. İşte bütün ihtilâflar (anlaşmazlıklar) bundan çıkıyor. Şikâyet eden arkadaşlar, herkes, yarın ne yapılacağını bilmiyoruz, emrivaki karşısında bulunuyoruz. Düşünce bu. Bunun ilerisi nereye varacak, ne olacak endişesi içindeler. Bunları bir esasa, bir beraber çalışma havasına bağlayalım, arzusundalar.*

Fevzi Paşa, vaziyeti anlattı, sen bu fikirde mutabık olursan, ben hepinizin namına Atatürk ile konuşurum, dedi. Fevzi Paşa’ya şunları söyledim: Devletin resmî müesseseleri, devlet işlerinin, tertiplerin konuşulacak, müzakere edilecek ve mutabık olunacak zamanları ve vazifeleri tayin edilmiştir. Benim bütün hayatımda inandığım usul budur. Bunun için bir iç müessese ile Devlet Reisini kordon altına almanın doğru olmadığı mütalâasındayım ve kendisiyle böyle bir konuşma yapılmasına benim muvafakatım yoktur. Böyle bir teşebbüste, benim beraberliğimi istihsal etmek şöyle dursun, böyle bir teşebbüsü ben doğru bulmam. Kendisine bu cevabı verdim. O, tabii olarak, demek istemiyorsun, dedi. Hayır dedim. Mesele böyle kaldı...

İhtilâfların esas sebebini ben böyle teşhis etmişimdir. Atatürk bu ilk günlerden sonra artan ihtilâfları daha evvel tasmin edilmiş (tasarlanmış), hazırlanmış etraflı bir komplo olarak kabul ettiğini ve bunu hissederek tedbir aldığını söyler. Tabii onun benden daha çok temasları ve münasebetleri var. Hadiseler üzerine böyle bir karara varmış ve o kanaatla takip etmiştir. Karşısında bulunduğumuz meseleyi benim mütalâa edişim daha sadedir. Onların bir takım tertiplere girdiklerine kesin teşhis koyup, böyle bir hükme varmıyorum. Ben esas ihtilâfi, fikirlerimiz arasında temelde fark olmasından ve beraber çalışma itimadının bozulmasından ibarettir şeklinde görüyorum. Cumhuriyetin başında talihsizliğimiz, hemen her inkılâpta vaki olan olayların birisi tabiatındadır. Yani baştan beri beraber çalışan arkadaşlar, bir noktada, yeni yapılacak reformlar ve takip olunacak istikametler için fikirde mutabık olamamışlarsa, ayrılmak mecburiyetinde kalıyorlar. Mesele bundan ibarettir...

Şimdi Atatürk ile ihtilâfa düşüp ondan ayrılan arkadaşların bir hususiyetlerine temas edeceğim. Onlar, işin başından beri hep beraberiz, zaferi beraber kazandık, bu devleti beraber kuruyoruz, hepimiz aynı derecede söz sahibi olmalıyız, tarzında düşünüyorlar. Muhtelif vazifelerdeyiz, fakat söz tesiri eşit olacak demek istiyorlar. Fevzi Paşa'nın sözü de bu... Peki ama bu nasıl olacak? O zaman bu devlet şeklini başından itibaren kabul etmiyoruz demektir... Devlet başkanlığı müessesesi var, hükümet var, meclis var, parti var. Fakat bir fikri yürütmek için bir kısım arkadaşlar dışarda birleşecekler, çoklukla bir karara varacaklar ve bunu yürütecekler... İşlerin yürütülmesi, tatbik edilmesi, devletin kendi kanunlarına göre tabii mecrasında olmalıdır. Vaktiyle beraber bulunmuş, beraber çalışmış olanlar ne kadar vazife sahibi iseler o kadar söz sahibi olurlar. Bunun başka çaresi yoktur”^{339a}.

Eskiden beri ön safta bulunan Atatürk'ün yakın silâh arkadaşları, cumhuriyetin ilânından ve hilâfet makamının kaldırılmasından sonra, ondan daha da uzaklaşmaya başlamışlardı. Gazi'nin otoritesinin gittikçe artmasından, özellikle inkılâp temposunun gittikçe hızlanmasından şikâyetçiydiler. Çözüm olarak düşündükleri yol, Meclis'te çalışmak, hatta siyasî bir parti oluşturmaktı. Artık yollar ayrılmaktaydı.

B. Cumhuriyet'in İlk Muhalefet Partisi:

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi (TCF)

Musul meselesinin çıkmaza girdiği bir sırada, Birinci Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir Paşa 26 Ekim 1924'de askerî görevinden istifâ etti. Ali Fuat Paşa'da 30 Ekim'de yasama görevine başlayacağı gerekçesiyle istifâ etti. Daha önce milletvekilliğinden istifâ eden Refet Paşa'da Rauf Bey'in ısrarıyla istifâsını geri almış bulunmaktaydı. 30 Ekim gecesini Gazi, Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa'yı akşam yemeğine çağırılmış, ama Fuat Paşa yemeğe gelmemişti^{339b}. Bu durumda Gazi, Meclis içinde ve dışındaki muhalefet hareketi ile ayarlanmış geniş bir askerî komplo ile karşı karşıya imiş gibi, enerjik bir şekilde harekete geçti. Asker olan milletvekillerini, meclis görevinden istifâyaya davet etti. Kendisine telefonla bilgi verilen Fevzi (ÇAKMAK) Paşa isteği hemen yerine getirdi. Kolordu Komutanlarından dördü bu isteği olumlu karşıladılar ve milletvekilliğinden istifâlarını verdiler. 3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa (ÇOBANLI) ile VII. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa (EĞİLMEZ), durumun aydınlatılmasını istediler. Cafer Tayyar Paşa yasama görevini tercih etti.

Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'ya, askerî görevlerini yerlerine atanan şahıslara usulüne göre devir ve teslim ettikten sonra yasama görevlerine başlayabilecekleri bildirildi ve ancak bu işlemde sonra Meclis'e alındılar.

Gazi, eski arkadaşlarının evvela orduya gidip sonra Meclis'e dönmek istemelerini, orduyu kâfi derecede hazırladılar, şimdi siyasetle bunu değerlendirecekler şeklinde yorumladı. Musul'la ilgili tartışmaların yapıldığı bir sırada komutanların hareketlerini şiddetle eleştirdi.

Yapılan operasyondan, orduda kimin etken olduğu açık bir şekilde ortaya çıktı. Ordunun Gazi'ye bağlı olduğu anlaşıldı.

Bu vesile ile Gazi, komutanların hem askerî, hem de yasama görevini yapmaları yolunu kapattı. Orduyu siyasetin tamamen dışına çıkardı.

Bütün bu gelişmeler Gazi M. Kemal'e karşı, onun yakın arkadaşlarının oluşturduğu bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açtı.

1 Kasım 1924'de Meclis açıldığında muhalifler işe hükümetle ilgili bir gensoru ile başladılar ve tartışmalar kısa bir sürede genelleştirildi. Özellikle mübadele ve iskân işleri uzun tartışmalara konu oldu. Hükümet (18'e karşı 146) güvenoyu almıştı. Tartışmalardaki şiddetli üslûp, kırgınlıkları daha da artırmıştı.

Güven oylamasından sonra bir kısım milletvekilleri Halk Partisinden istifâ ettiler.

Kırgın milletvekilleri bir araya gelerek 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını (TCF) oluşturdular. 27 Kasım'da yapılan seçimde Kâzım Karabekir Parti Başkanlığına, Rauf (ORBAY) ve Dr. Adnan (ADIVAR) Beyler Başkan yardımcılıklarına, Ali Fuat (CEBESoy) Paşa da genel sekreterliğe seçildiler.

Partinin programı 58 maddeden oluşuyordu. Halk Partisinden önemli noktalarda ayrılıyordu: *Cumhurbaşkanının partiler üstünde olması, tek dereceli ve dar bölgeli seçim, hâkim güvencesi, adem-i merkezîyetçi yönetim, yabancı sermayeden yararlanma ve basın serbestliği, belediye başkanlarının seçimle işbaşına gelmeleri gibi.* Yeni parti “*Şahsi idareye son vermek, millî egemenlik ilkelerine göre Meclis'te denetimi sağlamak, sosyal gelişmeyi amaç, liberalizmi bu yolda araç olarak kullanmak ve hissîyat-ı dinîyeye riayetkâr olmak*” iddiasındaydı^{340a}.

Yeni parti İstanbul basınının, bazı muhafazakâr ve İttihatçı çevrelerin ve özellikle her çeşit gayri memnunların ümitle baktıkları bir kuruluş manzarası alma emareleri gösteriyordu. Sert tartışmalar bahis konusuydu. Gazi havayı yumuşatmak ve CHP grubunun eğilimini de dikkate alarak^{340b} İsmet Paşa'ya göre yumuşak ve ılımlı bir kişiliği olan Ali Fethi (OKYAR) Bey'i Başbakanlığa getirdi (22 Kasım 1924).

Fethi Bey, liberal temayüllü, hürriyetlere azamî hürmetkâr ve her anlaşmazlığın görüşmeler ve karşılıklı fikirlerin serbestçe konuşulmasıyla sonuca ulaşacağına inanan bir şahsiyetti. Görevi kabul etmeden önce, Gazi ile görüşmüş, muhalif partinin felsefesinin halkça benimsenmesi halinde, iktidara gelmesine razı olunup olunmayacağını sormuş, onun “*çok tabî*” cevabı üzerine görevi kabul etmişti³⁴¹.

Gazi M. Kemal'in o günlerde TCF'nin kuruluşunu tabîî karşıladığı, Times'ın İstanbul muhabirinin yazılı sorularına 11 Aralık 1924'de verdiği cevaptan da anlaşılmaktadır. Muhabir sorularına Gazi'nin verdiği cevaplar özetle şöyledir: “*Millî egemenliğe dayalı ve bilhassa Cumhuriyetle idare olunan memleketlerde siyasî partilerin varolması tabîîdir. Türkiye Cumhuriyetinde de birbirlerini denetleyen partiler oluşacağına şüphe yoktur. Bu tabîî vaziyet karşısında Gazi Paşa'nında vaziyeti tabîî olmaktan başka birşey olmayacaktır. Gazi CHP'nin Genel Başkanlığını halen muhafaza etmektedir. Yalnız Cumhurbaşkanı olduğundan beri, olduğu gibi, bu makamda kaldıkça, partinin başkanlığıyla fiilen meşgul olmayacaktır. Bu vazife vekâleten partinin diğer bir lideri tarafından yürütülecektir*”. Muhabirin sorduğu TCF'nin programı, veto ve Meclis'in feshi, dinî serbestlik, millî egemenliğin muhafazası ve istibdat konularına verdiği cevap şöyledir: “*TCF'nin programında, mevcut partinin ilkelerinden hariç, tartışılmaya değer esaslı bir fikir görülüyor. Veto hakkı, fesih hakkı Anayasa'nın ilgili maddeleriyle tespit edilmiştir. Efkâr ve itikadat-ı dinîyeye hürmetkâr olmak, öteden beri tabîî ve umumi bir telâkkidir. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur. Millî egemenliğimiz asla tehlikede değildir. Bütün millet onun müdrik ve muhafızıdır. CHP ve onun bütün liderleri ve mensupları Türkiye'de her türlü keyfî idareyi kökünden yıkmak için ve memleket ve millete tam bir hürriyet kazandırmak için bugüne kadar milletle beraber hayatlarını ortaya koymaktan çekinmediklerine göre, bahis konusu keyfî idare herhalde mevcut değildir*”³⁴².

Fethi Bey kabinesi, hem muhalefet çevresinde, hem de basında iyi karşılandı. Siyasî havada bir yumuşama meydana geldi. Ancak ismine 10 Kasım 1924'den beri Cumhuriyet kelimesi ilâve etmiş olan Cumhuriyet Halk Partisinde radikaller ve ılımlılar olmak üzere, başlıca iki hizip ortaya çıkmıştı. Radikaller yahut halk deyimiyle “şahinler” inkılâp hızının kesilmeden devam etmesini istemekteydiler. Bu grubun sözcüsü durumunda olan İçişleri Bakanı Recep (PEKER) Bey, İstanbul Belediye Başkanı'nın seçimine karşı olduğundan istifâ etmiş ve CHP Genel Sekreterliğine getirilmişti.

Büyük Taarruzda I. Orduya kumanda eden, muhafazakâr Nurettin Paşa'nın birbiri ardına Bursa'dan milletvekili seçilmesi, Deli Halit Paşa'nın Meclis koridorlarında vurulması, Meclis'de havayı gerginleştirmişti.

Bu olayların ardından ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı, ülkenin gündemini değiştirdiği gibi Gazi'nin inkılâplarla ilgili stratejisi ve muhalefete karşı tutumu bakımından da ciddî bir dönüm noktası oldu.

C) Şeyh Sait Ayaklanması ve Tahrir-i Sükûn Kanunu

1. Şeyh Sait Ayaklanması

Şeyh Sait ayaklanmasının derininde bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının etkisi olduğuna şüphe yoktur. Bölge halkı, ortaçağlardan beri devam eden kendine özgü, şeyh ve ağa hâkimiyeti altında fakir, yoksul ve eğitimden mahrum bir hayat sürmekteydi.

Millî Mücadele sırasında, “*bölge halkı, Anadolu harekâtında memleket birliğini muhafaza etmek millî hükümeti kuvvetli bulundurmak için arzu ile yardımcı*” olmuşlardı³⁴³.

Lozan barışından sonra, hilâfetin kaldırılması üzerine, özellikle dış kaynaklı dinî tahrikler, eski padişah Vahidettin taraftarları ve Musul meselesi dolayısıyla İngilizlerce sistemli bir şekilde yürütülmekteydi. Bu arada İngilizlerin Hakkâri ilinin bir kısmını ele geçirmek için başlattıkları ve fiilen destekledikleri Nasturi ayaklanması, Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (EĞİLMEZ) Paşa tarafından bastırılmış ve kaçan Nasturiler 1924 Eylül sonlarında Irak'a iltica etmişlerdi. Olay sırasında, İngiliz telkinleriyle bir kaç görevli de Irak'a kaçmış, kaçanlardan bir kaç yakalanmış mahkemeye verilmişti. Bununla ilgili olarak bölgede etkili bir dinî lider olan Şeyh Said'in de ifadesi istinabe yoluyla alınmıştı. Şeyh bundan telaşlanmış ve çevrede kışkırtmalara girişmişti. Esasen İstanbul'dan gelen oğlu Ali Rıza, Seyit Abdülkadir'in Hakkâri'de ayaklanma başlatacağı konusunda bilgi getirmişti. Şeyh Saidin yanında bulunan iki kişi jandarmalarca aranmaktaydı. Bunlar tutuklanmak istenince, şeyhin adamları silâhla karşı koydular. Jandarmalar esir edildiler (13 Şubat 1925). Şeyh, Piran'da verdiği vaazda “*Medreseler kapandı, Din ve Vakıflar Bakanlığı kaldırıldı, din elden gidiyor*” sloganıyla dinî kurtarmak hilâfeti ihya etmek amacıyla halkı yeşil sancak altına davete başladı. Ayaklanma süratle yayılma yoluna girmekteydi. Asiler ilk sıralarda zayıf askerî birlikleri yenilgiye uğratarak Genç, Çabakçur, Elazığ, Hani'yi ele geçirerek Diyarbakır önlerine gelmişlerdi.

Başbakan Fethi Bey (OKYAR) köylüyü ezen âşar vergisini yeni kaldırmıştı (17 Şubat 1925). Doğudaki ayaklanmanın, bölgede sıkı yönetim ilân etmek, yöresel askerî önlemler almak suretiyle halledileceği ve olağanüstü tedbirlere gerek kalmayacağı kanısındaydı. Bu itibarla Diyarbakır, Elazığ, Genç, Ergani, Malatya, Muş, Dersim, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri illeriyle, Erzurum'un Kiği ve Hınıs ilçelerinde bir ay süreyle sıkı yönetim ilân edilmesini teklif etti. Teklif

muhalefet partisinin de tam desteği ile kabul edildi. Ayrıca dinin siyasete alet edilemeyeceğine ve bu suçun vatana ihanet sayılacağına dair bir yasa teklifi muhalefetin de oyları ile tartışmasız kabul edilmişti.

Bu önlemlere rağmen, isyanın bölgede süratle yayılması, basındaki haberler, havayı değiştirmeye başlamıştı. CHF'nin “*şahinler kanadı*” isyanı yurt çapında Cumhuriyet'e ve inkılâplara yönelik içerden ve dışardan destekli bir karşı ihtilâl hareketi olarak değerlendiriyordu. Gazi de durumu dikkatle izlemekteydi. Sağlık nedenleriyle İstanbul'da bulunan İsmet Paşa'yı 20 Şubat'ta Ankara'ya çağırıldı ve olayı beraberce takip etmeye başladılar. Olayların gelişmesi üzerine, CHP Grubunda Fethi Bey bazıları tarafından şiddetle eleştirildi ve sert tedbirler alması istendi. Bu arada TCF'de “*Efkâr ve hissiyat-ı dinîyeye riayetkardır*” ifadesi dolayısıyla tenkit edildi. Tartışmaların uzaması üzerine, “*Partinin bir lideri vardır. Onu dinleyelim*” teklifi yapılarak Gazi davet edildi. Gazi uzun konuşmasında “*Milletin elinden tutmaya lüzum vardır. İnkılâbı başlayan tamamlayacaktır*” sözleriyle enerjik bir tutum alınmasını istedi. Yapılan oylama sonucunda 60'a karşı 92 itimatsızlık oyu alan Fethi Bey, 2 Mart 1925'te istifâ etti ³⁴⁴.

2. İsmet Paşa Hükümeti ve Takrir-i Sükûn Yasasının Kabulü

Yeni Hükümeti kurmakla İsmet (İNÖNÜ) Paşa görevlendirildi. İsmet Paşa hükümet programını Meclis'e sunarak 154 olumlu, 23 olumsuz ve 2 çekimser oyla güvenoyu aldı (3 Mart 1925). Yeni hükümetin programı özetle şöyledir: “*Herşeyden önce son hâdiseler süratle ve şiddetle ortadan kaldırılacak, memleket her türlü fesat hareketlerinden korunacak, huzur ve devlet otoritesinin sağlam bir şekilde yerleştirilmesi için bütün tedbirler alınacaktır*”³⁴⁵.

Düşünülen tedbirler şunlardır:

1. Seferberlik ilân edilecek.
2. Takrir-i sükûn yasası ile hükümete olağanüstü yetkiler verilecek.
3. Bu yasayı çalıştırmak için biri isyan bölgesinde, diğeri Ankara'da olmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi kurulacaktır.

Hükümet âcilen görüşülmesi isteği ile hazırladığı Takrir-i Sükûn yasasını Meclis'e sundu. Yasa şöyledir:

1. *İrtica ve isyana ve memleketin sosyal düzenini huzur ve sükûnetini emniyet ve asayişini bozmaya sebep olacak bütün kuruluşlar, kışkırtmalar, girişimler ve yayınları hükümet, Cumhurbaşkanının onayı ile doğrudan doğruya veya idare olarak yasaklamaya yetkilidir. İşbu fiillere katılanları, hükümet istiklâl mahkemesine verebilir.*

2. *İşbu kanun yayını tarihinden itibaren iki sene müddetle geçerlidir.*

3. *Bu kanunun yürütülmesine Bakanlar Kurulu yetkilidir.*

Kanun Meclis'te tartışılırken TCF mensupları yasayı keyfi uygulamalara yol açacağı endişesi ile eleştirdiler. Anayasaya aykırı olduğunu ileri sürdüler.

Yasa, 4 Mart 1925'te kabul edildi. Sıkı yönetim bölgesinde faaliyette bulunacak mahkemeye, yetkili üst komutanın onaması şartıyla idam yetkisi de verildi.

Gazi M. Kemal 7 Mart 1925’de, İstiklâl Mahkemelerinin kurulduğu gün millete, orduya ve memurlara hitap eden bir beyanname yayınladı³⁴⁶.

Gazi son olayları yaratanların, kanunen suçlu bazı nüfuzlu kimselerin din maskesi altında yarattığı girişimler olduğunu söylüyor, hükümetin aldığı hukukî ve askerî önlemlerle güvenlik ve asayişî sağlayacağını belirtiyor ve sivil ve asker devlet memurlarını, her şeyden önce yüksek vazifelerini tereddütsüz, azim ve şiddetle yerine getirmeye davet ediyordu.

3. Şeyh Sait Ayaklanmasının Bastırılması ve Sonuçları

Ankara’da bu tartışmalar yaşanırken asiler Diyarbakır kapılarına dayanmışlar, hatta şehrin içine de girmişler ve çıkarılmışlardı.

Bu arada seferber olan askerî kuvvetler isyan mıntikasında toplanmaya başladılar. 26 Martta ordu birlikleri harekete geçtiler. Asileri her taraftan kuşatacak ve özellikle İran yönünü kapatacak bir strateji uygulandı. Bu safhada halk asilere katılmak yerine, onların yolunu kesmeye, güvenlik güçlerine yardıma başladı. Askerî birlikler Piran, Hani, Palu, Çabakçur, Darahani’yi ele geçirdiler. Asilerin bazıları Irak’a sığındı. İran’a sığınmak için Muş’a yönelen Şeyh Sait, halkında hükümet kuvvetleri ile birlik olmasıyla, 15 Nisan’da başlıca yardımcıları da dahil olmak üzere, yakalandı. İstiklâl Mahkemesinde yargılanan Şeyh Sait ve yardımcılarında 47 kişi idama mahkûm oldular. 29 Haziran 1925’te kararlar uygulandı. Seyit Abdülkadir grubu ise, daha önce yargılanmış ve karar 23 Mayıs’ta infaz edilmişti.

İsyan bastırıldıktan sonra, benzer olayları önlemek için doğudaki bir kısım şeyh ve ağalar batıya nakledilip ikamete mecbur edildiler.

Hükümet seferber edilen kıt’aları yerlerine iade etmek kararı aldı. Üçüncü Ordu Müfettişi Kâzım (İNANÇ) Paşa, askerî önlemlerin devamında ısrar edince, görevden alındı ve yerine İzzettin (ÇALIŞLAR) Paşa gönderildi. Savaştan çıkalı henüz iki yıl olmuştu. Silâh altına alınanları seferî durumda tutmanın psikolojik ve malî sakıncaları olduğu gibi, siyasî sakıncaları da vardı. Dış dünyaya karşı, ülkenin ancak büyük askerî önlemlerle ayakta durduğu gibi yanlış bir görüntü vermemek gerekiyordu³⁴⁷.

Şeyh Sait ayaklanmasının diğer bir sonucu da basına karşı alınan önlemler oldu. Şeyh yargılanması sırasında, ayaklanmanın sebepleri arasında, bazı gazetelerin kışkırtıcı yazılarından etkilendiğini ileri sürmüştü. Zaten hükümet daha 6 Mart 1925’te altı gazeteyi Takrir-i Sükûn yasasına dayanarak Bakanlar Kurulu kararıyla kapatmıştı. Daha sonraki günlerde sorumlu tutulan gazeteciler Elazığ’a gönderilerek İstiklâl Mahkemesinde yargılandılar. Gazi’nin araya girmesiyle gazeteciler beraat ettiler. Fakat gazeteleri kapatıldı. Ankara İstiklâl Mahkemesinde yargılanan Hüseyin Cahit (YALÇIN) ömür boyu sürgün cezasına çarptırıldı³⁴⁸.

Doğudaki isyanın sonuçlarından biri de TCF’nin kapatılması oldu. Daha önce belirtildiği gibi, TCF’nin en çok eleştirilen yanı, partinin “*efkâr ve ikikad-ı dinîyeye riayetkârız*” sloganıydı. Partinin kurucuları dinî istismarla bunun ilgisi olmadığını söylemekteydiler. Ancak ülkedeki inkılâp aleyhtarları için, bu son derece çekici bir durum yaratıyordu. Bu durumdan rahatsız olan CHP’nin üst kademeleri, Başbakan Fethi Bey aracılığı ile TCF yöneticilerine, irtica tehlikesi karşısında partinin kendi kendisini kapatmasını istemişler, fakat ret cevabı almışlardı (25 Şubat). Yakalanan asilerin yargılanmaları sırasında mahkeme TCF’nin dinî propaganda ve kışkırtmalarla ilgili görerek partinin kapatılmasına karar verdi (3 Haziran 1925).

Olaylar sırasında Gazi'nin Başbakanı olan İsmet Paşa TCF yöneticilerinin tutumunu şöyle değerlendirmektedir: *“TCF'nin programında bulunan fırka, efkâr ve itikadat-ı dinîyeye hürmetkârdır sözü büyük reformlar ve inkılâplar yoluna girmiş olan Atatürk idaresi ve Halk Partisi iktidarına karşı muhafazakâr bir zihniyetin ifadesi gibi görünüyordu. Halbuki memleket, o günlerde irtica tahriklerine karşı her zamandan fazla hassas bulunuyordu... Fikirler çok karışık bir haldeydi. Her vesile ile, herkes her şeye hücum ediyordu. Şeriat isteği yaygın bir şekildeydi. Şimdi hâdiseleri zamanın şartları içinde değerlendirince, şu gerçek ortaya çıkıyor. Asıl niyeti ve istidadı, geçmiş hizmeti ne kadar iyi ve şayan-ı hürmet olsa da böyle bir merhaleyi geçerken tutumu ve tesiri yapıcı olmazsa, bir felâkete sebep olmak muhakkaktır. O felâketi önlemek sorumlu adamın ilk vazifesidir. TCF erkânı reformcu kimselerdi, ama Osmanlı reformcusu idiler. Ben dahil hiç birimiz, reformculukta Atatürk metotlarını daha evvel görmüş, düşünmüş, benimsemiş değiliz. Atatürk metotları meydana çıkınca, ben sükûnetle vaziyeti mütalâa ederek halin ve zamanın tedbirleridir diye düşünmüşümdür. Atatürk'le konuşmalarımızda, yapılabilirse bu şimdi yapılır, dediği zaman benim inanmam, ötekilerin korkması... Farkımız bundan geliyor. Halbuki zaman da farklıydı, Atatürk ile aralarındaki ölçüler de farklıydı. Beraber buldukları bir işten çıkıp, dışında kalarak, onun cereyan tarzını takip etmeye istidatları zayıftı. Terakkiperver fırkayı teşkil ettiler. Kendilerini bu yola sevkeden ve sonra ihtilâfa vardıran endişeyi şöyle izah ediyorlardı: Cumhuriyetin ilânını bize sormadan, danışmadan yaptınız, aceleye getirdiniz. Olmaz! Birçok reformlar yapacaksınız, rejimi hangi istikametlere götüreceksiniz, bilmiyoruz. Birçok reformlar yapacaksınız, ıslahat yapacaksınız, ama bunların hepsini bir günde, üç senede, beş senede yapmak şart mıdır?*

Bu mütalâalar, bu endişeler, kimisinde acele etmemekten, ihtiyatlı olmaktan, kimisinde başka sebeplerden, hülâsa özduygularından ileri geliyordu. Hani beraberdik diyorlardı. Evet, beraber olduğumuz zamanlar icraatı beraber yaptık. Şimdi beraber olmadığımız zaman geldi, ayrı yapıyoruz” 349.

İnönü'nün Terakkiperver Fırkanın din sömürüsü konusundaki değerlendirmesi de açık ve nettir. *“Terakkiperver fırkanın kuruluşu zamanında, memlekette bize karşı belirli ve körüklenmiş olan dinî hissiyattan bilerek istifâde etmek maksadı vardır. Şimdi bu, bence, onların bu niyette oldukları manasını taşımaz. Değillerdir. Ama siyasete girmişlerdir, muhalefet yapacaklardır ve rakiplerine karşı din unsurunu kullanmayı faydalı görmüşlerdir. Vaktiyle beraberken, şimdi karşı karşıya gelince tabiatıyla her fikir kendisini yürütmek, tesirli olmak için, teşekkül etrafında faal olarak çalışacak bir topluluk taraftar kitle buldurmak ihtiyacındadır. Bu ihtiyacı sağlamak için vasıtaların kullanılması önemlidir. Siyaset mücadelesine girmiş olanlar, bu çeşit külfetsiz vasıtalar kullanmaya kalkarlarsa, mücadele elbette ölçüsüz olmaktadır, ölçüsüz olmuştur...*

Siyaset ayrılığının vücuda getirdiği neticeler, fikir ayrılığından, reformların tabiatından ve reformları tatbikteki metot farkından, buna ayak uydurmak, hazmetmek istidadının zayıflığından olmuştur.”

Aslında olayları objektif olarak değerlendirmek için o günün şartları içinde değerlendirmek gerekir. Takrir-i sükûn kanununun yürürlüğe girmesinden itibaren geriye bakılınca manzara şöyledir: Altı yüz yıllık saltanatın kaldırılmasından beri geçen zaman, iki yıl dört aydır. Cumhuriyet'in ilânından bu yana ancak bir yıl dört ay geçmiştir. Hilâfetin ilgası, Şer'iyye ve Evkâf Vekâletlerinin kaldırılmasından, öğretimin birleştirilmesinden beri de ancak bir yıllık bir süre geçmişti. Ülkenin doğusunda sorunlu bir bölgede silâhlı ve genişleme istidadı gösteren bir ayaklanma başlamıştı. Bölgenin güneyinde, henüz

çözümlememiş Musul meselesi dolayısıyla, gergin ilişkiler içinde bulunulan Irak'da, İngiliz yönetimi vardı. Keza güneyde Suriye'de Fransız yönetimi mevcuttu. Batıda Yunanistan ile savaş sonrası pürüzlü konular henüz tam çözümlenememişti. Onikiada Rodos ve Meis'e yerleşen İtalya, Mussolini yönetiminde, İngilizlerle işbirliği halinde, güney batı Anadolu ile ilgili hesaplar içindeydi. Lausanne'ı imzalayan devletler, Türkiye'deki rejimin geleceğinin ne olacağı beklentisi içindeydiler. İnönü bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Bütün bu şartlar içinde Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri gibi radikal tedbirlere müracaat etmeden cumhuriyeti yeni rejimi korumak mümkün müdür?”³⁵⁰. Bu soruya o günün şartları içinde olumlu cevap vermek elbette mümkün değildir.

İsyan ve inkılâp hareketlerine karşı alınacak önlemlere yasal dayanak için çıkarılmış olan Takrir-i Sükûn Kanunu, inkılâp temposunun hızlandırılması içinde son derece yararlı oldu. Gazi M. Kemal, bu yasanın varlığından da yararlanarak, Türk toplumunu çağdaş medeniyetin bir ortağı yapmak ve bu suretle devletin bekasını, milletin güvenlik ve huzur ve refahını sağlamak maksadıyla gerekli gördüğü atılımları, büyük bir enerji ve azimle yürütmeye devam etti.

IV.Radikal İnkılâplar Dönemi

A. Tekke, Türbe ve Zaviyelerin Kapatılması

Doğudaki ayaklanma hareketi, inkılâplara karşı direnmenin, teokratik odaklardan beslendiğini açıkça ortaya koymuştu. Gerçi hilâfet kaldırılmış, medreseler kapatılmıştı, fakat tekke ve zaviyeler açıktı. Tarikat mensupları buralarda yuvalanmıştı. Üstelik tarikat mensupları ulemaya göre halka daha yakın ve daha etkiliydiler. Zira ulemanın mesafeli tavrına karşılık, basit halk tabakası ihtiyaç duyduğu yardım, şefkat ve rehberliği tarikatlarda ve onların derviş liderlerinde buluyordu. Ulema zengin ve irsî bir kast haline gelirken, dervişler halk içinde onlarla bütünleşerek büyük nüfuz ve itibar kazanmışlardı. Gerek padişahlar ve gerekse Genç Türkler bunlardan yararlanmaya çalışmışlardı. Dolayısıyla bunlar halk arasında siyâsî ağırlık da kazanmışlardı.

1924'de devleti laikleştirme faaliyete yürütülürken ulema hedef alınmıştı. Ancak kısa bir zaman içinde laikliğe karşı en tehlikeli direncin ulemadan çok, dervişlerden geleceği ortaya çıktı. Dervişler ulemanın aksine bağımsız davranmaya ve muhalefete alışkındılar. Üstelik bir kısım ulema gibi, istilâciyla işbirliği yapmanın lekesini de taşıyorlardı³⁵¹. Dolayısıyla tarikatların faaliyeti dinî bakımdan laiklik politikası yürüten Cumhuriyet Hükümeti için potansiyel bir tehdit oluşturmaktaydı. Esasen Şeyh Sait ve arkadaşlarını yargılayan İstiklâl Mahkemesi, bölgedeki tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar vermişti. Karar enerjik bir şekilde uygulanır.

Yurt çapında uygulamanın işaretini, Gazi M. Kemal Kastamonu'da 30 Ağustos 1925'de şu sözlerle ifade etti: “Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir. Rüesayı tarikat bu dediğim hakikatı bütün vuzuhiyle idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık vasılı rüşt olduklarını elbette kabul edeceklerdir³⁵².”

Tekkelerin kendiliklerinden kapanmayacakları anlaşılınca, bir yasa tasarısı hazırlandı. “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlıkla Birtakım Ünvanların Yasaklanmasına ve Kaldırılmasına İlişkin Yasa” üç maddeden oluşuyordu. Buna göre, Türkiye Cumhuriyetinde bulunan

tarikatlar yasaklanıyor, Şeyhlik, Dervişlik, Müritlik, Dedelik, Seyitlik, Çelebilik, Babalık, Naiblik, Emirlik ünvanları yasaklanıyor, büyücülük, üfürükçülük, falcılık, muskalık vs. gibi sıfatların kullanılması, bunlara ilişkin kıyafetlerin giyilmesi yasaklanıyordu³⁵³. Ayrıca sultanlara ve tarikatlara ait bütün türbeler kapatılıyordu.

B. Kılık Kıyafette Değişiklik

Gazi M. Kemal çağdaşlaşma hareketini yürütürken dış görünüm itibarıyla zamana ayak uydurmayı gerekli görmekteydi. Bu ihtiyacı daha 1910'da ilk Avrupa'ya çıkışında, Picardie manevralarına giderken hissetmişti. Başa giyilen fesin alay konusu olmasından rahatsızlanmıştı.

1925'in Türkiye'sinde bir kıyafet bütünlüğü yoktu. Esasen İmparatorluk döneminde cemaatlerin giyimlerinin farklı olması gerekmektedir. Müslümanların giydikleri başlık ve kıyafetler değişti. İlk defa askerî alanda kendini gösteren kıyafet meselesi tartışma konusu olmuş, III. Selim'in askerlere "frenk elbisesi" giydirmek girişimi, tahttan indirilmesine yol açmıştı. II. Mahmut yeni kurduğu askerî birliğe fes giydirmek istediğinde, ulema engellemek istemişti. II. Abdulhamit 1903'te bir kısım askere fes yerine kalpak giydirmek istediğinde, ulema "fes"i savunup kalpağa karşı çıkmışlardı. Kalpak İkinci Meşrutiyet döneminde ittihatçılarca benimsenmiş ve ordu mensuplarına giydirilmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa sıcak memleketlere giden askerler için kabalak adlı ve güneş-siperli bir başlık yaptırmıştı. Buna Enveriye adı verilmişti. Kuvayı Milliyeciler ise kalpaklıydılar. Halk ise fesin yanı sıra çeşitli sarıklar da kullanmaktaydı³⁵⁴.

Netice olarak fes, 1828'den beri Müslümanı, müslüman olmayandan ayıran sembol haline gelmiş, günlük hayatın bir parçası olmuştu.

Gazi Türkiye'yi geri kalmışlıktan kurtarmak ve her bakımdan çağdaş medeniyetin ortağı yapmak kararındaydı. Kültürü, teknolojisini ve yaşam şekliyle modern bir toplum yaratmak istemekteydi. Başa giyileni değiştirmekle, başın içindekileri değiştirmeye doğru önemli bir adım atılmış olacaktı.

İlk adım olmak üzere askere güneş siperli başlık giydirildi. Sonra dairelerde memurların başı açık çalışabilecekleri duyuruldu.

Gazi M. Kemal şapka ile ilgili uygulamayı, kendisini o zamana kadar hiç görmemiş olan ve oldukça muhafazakâr tanınan Kastamonu gezisinde başlattı. Kastamonu ve havalisi onu coşku ile karşılar. Gazi bu gezisinde elinde şapka olduğu halde dolaşır ve halkı kıyafet konusunda aydınlatır. 28 Ağustos'da İnebolu'da yaptığı konuşmada: "Türkiye Cumhuriyeti halkı; fikriyle, zihniyetiyle medenî olduğunu ispat ve izhar (göstermek) etmek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medenî olduğunu göstermek mecburiyetindedir." dedikten sonra medenî kıyafetin ayakta iskarpin, bacakta pantolon, vücutta gömlek, yelek, ceket, boyunda kırıvat, başta şapka olduğunu vurgular ve "medeniyetin coşkun seli karşısında direnmenin beyhude olduğunu" haykırır. Kastamonu'da 30 Ağustos 1925'te yaptığı konuşmada yapılan ve yapılacak inkılâpların amacını "...Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mana ve çabasıyla medeni bir ictimai heyet haline ulaştırmaktır" sözleriyle açıkladıktan sonra medeni kıyafetini lüzumu üzerinde ısrarla durur³⁵⁵.

Gazi Ankara'ya döndüğünde, kendisini karşılayanlar artık şapkalıydılar. Halkın bir kısmı da şapka giymeye başlamıştı. Cumhurbaşkanı halkın tutumunu izlemek için bir ay devam eden bir yurt gezisine

çıktı. Halkın olumlu tutumunu gören Gazi konunun yasalaşmasını sağladı. 28 Kasım 1925'te kabul edilen şapka giyilmesi hakkında kanuna göre, bütün görevlilere şapka giymek mecburiyeti getiriliyor, halkın da buna aykırı alışkanlığı sürdürmesi hükümetçe yasaklanıyordu.

Şapkaya meclis içinden ilk itiraz bağımsız Bursa milletvekili Nurettin Paşa'dan gelmişti. Paşa'nın itirazı, bir kısım milletvekili tarafından sert bir dille eleştirilmişti:

Şapka giyilmesiyle ilgili uygulama beklenmedik ölçüde sert tepkiler yarattı. Sivas'ta, Erzurum'da, Rize'de, Maraş, Giresun ve Kayseri'de ayaklanma girişimleri yapıldı. *Bazı çevreler, kıyafette gayri müslimleri taklit, inanç ve davranışlarda da aynı yolu tutmaya yol açar propagandası yapmaktaydılar.*

Bu propagandanın yarattığı karışıklık, kaynaşma ve hatta ayaklanma girişimlerini, İstiklâl Mahkemeleri, Tahrir-i Sükûn Kanununu enerjik bir şekilde uygulayarak önlediler³⁵⁶.

Kılık kıyafette bütünlük sağlanmasıyla bir anlamda millî birlik pekişiyor ve dünyaya ayak uyduruluyordu.

C. Takvim ve Ölçülerde Çağdaşlaşma

Dış görünüşü Batıya uyduran Gazi, takvim, saat ve ağırlık ve uzunluk ölçülerinde de dünya ile uyum sağlanması için harekete geçti.

Eski Türklerde on iki hayvanlı takvim kullanılırdı. Müslüman olduktan sonra, ay yılına göre düzenlenmiş, 354 günden oluşan Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçünü başlangıç yılı kabul eden hicrî takvimi kullanmaya başladılar. Ancak güneş yılı 365 günden olduğundan 33 yılda bir "artık yıl" oluşmaktaydı. Bunu önlemek için güneş yılını esas alan Jülien takvimi, Rumî veya Malî Takvim, özellikle maliye ile ilgili konularda kullanılmaya başlanmıştı. Halbuki Batı'da 1582'den beri güneş yılını 365 gün 5 saat 48 dakika olarak kabul eden Gregorien Takvim kullanılıyordu. Avrupa ile olan ilişkiler dolayısıyla Osmanlılar bu takvimi de kullanmaya başlayınca, takvimler üçlenmiş oldu. 1917'de Rumi Takvim ile Miladî Takvim arasında 13 günlük bir fark oluşmuştu. Dolayısıyla 1332 yılı Şubatının 16. günü 1333 Martının ve Miladî 1917 yılı Martının birinci günü sayılmış, aradaki fark ortadan kaldırılmıştı.

Bu kargaşayı önlemek milletlerarası ilişkilerde uyum sağlamak için, 26 Aralık 1925'te Miladî Takvim (Gregorien Takvim) kabul edilerek Rumî 1341 yılının son gününü takip eden gün 1926 yılı Ocak ayının birinci günü olarak kabul edildi.

Aynı gün, saatlerde de "vasati güneş saati" resmi saat olarak kabul edildi. Halbuki Osmanlı Devletinde "ezani saat" alaturka saat kullanılıyordu. Buna göre gün 12 saatlik 2 dilime ayrılıyor, güneşin batışı 12 kabul edilmekteydi. Batıda ise günü 24 saate ayıran öğlen vaktini 12 olarak kabul eden alafranga saat güneş saati yürürlükteydi³⁵⁷.

Dış dünya ile ilişkiler çoğaldıkça bu durum sıkıntılara yol açmaktaydı.

Toplum hayatı çağdaş dünyaya göre düzenlenirken takvim ve saat ve ölçülerini ayarlamada yarar görülüyordu.

1931 yılında eski ağırlık ve uzunluk ölçüleri değiştirildi. O zamana kadar kullanılan okka, çeki, endaze, arşın gibi ölçüler, bölgelere göre değiştiği gibi, milletlerarası ticari ilişkilerde de sıkıntı yaratmaktaydı. Eski ölçüler yerine onlu sisteme dayanan metre ve kilo gibi birimler kabul edildi.

Böylece hem yurt içi ve hem de dış dünya ile olan ilişkiler de kolaylık ve uyum sağlandı.

D. Toplum Hayatında Büyük Değişiklik: Çağdaş Hukukun

Benimsenmesi ve Sonuçları

1. Eski Hukuk Düzeni

Türkler Müslüman olmalarından itibaren bin yıldan beri İslâm hukuku çerçevesinde ilişkilerini yürütmekteydiler. İslâm hukukunun temel ilkeleri Kur'an'a, sünnete, icma-ı ümmet ve kıyas-ı fukahaya dayanmaktadır. Dolayısıyla İslâm'da devletin koyacağı kurallar bu ilkelere aykırı olamazdı. Özetle hukukun kaynağı şeriattır. Ancak İslâm'da zaman içinde mezhepler oluşmuştu. Bunlar arasında dinî inanış açısından bir ayrılık olmamakla beraber, günlük olaylara uygulanacak kurallar açısından farklılıklar vardı.

Osmanlı İmparatorluğu halkı çeşitli din, mezhep ve ırka mensup insanlardan oluşmuştu. Halkın önemli bir kısmı Müslüman değildi.

Müslüman olmayan halkın kendi dinî kuralları uygulanmaktaydı. Hıristiyanlar, mezheplerine göre kendi kiliselerinde, Musevilerde havralarında doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve miras işlerini çözümlenmekteydiler. Gayri müslim tebaa arasında da hukuk birliği yoktu.

Müslüman nüfusun büyük kısmı Sünnî mezhepleri benimsemişlerdi. Günlük hayatın uygulamalarında bunlar arasında da farklar olduğu gibi, ayrıca önemli bir Şîî topluluğu da mevcuttu. Bunlarda Şîî fihına göre ilişkilerini yürütmekteydiler.

Şeriatın cevap vermediği konularda, hükümdar kanun koymak suretiyle bu boşluğu doldurmaktaydı. Bunlara örfî kanunlar denilmekteydi. Bunların da şeriata uygun olmaları gerekmekteydi.

Özetle Osmanlı Devleti'nin hem Müslüman ve hem de Müslüman olmayan vatandaşları arasında bir hukuk birliği yoktu.

İslâm'da X. yüzyıldan sonra içtihat kapısı kapandığından, İslâm Hukuku dondurulmuş duruma geldiğinden zamanın ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmişti. Dolayısıyla Tanzimat döneminde Batı kaynaklı yasalarla bu boşluk kapatılmaya çalışıldı. 1850'de Fransız Ticaret Kanunu tercüme edilerek yürürlüğe konuldu. 1858'de Fransız Ceza Kanununun tercümesiyle oluşan Ceza Kanunu, 1861'de aynı yolla düzenlenen Ticaret Usul Kanunu, 1863'de Deniz Ticaret Kanunu, 1879'da da Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Kanunları uygulanmaya başlandı.

Bu durumda Batı'dan alınan yasalara göre çalışan Nizamiye mahkemeleri kuruldu. Haliyle şeriat mahkemeleri de faaliyetlerine devam etmekteydiler.

Bu gelişmeler ışığında özel hukuk alanında düzenlemeler gündeme geldi. İki görüş ileri sürüldü. Âli Paşa Fransız Medenî Kanununun örnek alınmasını istemekteydi. Cevdet Paşa'ya göre de Osmanlı Devleti'nin İslâmî bir devlet olması sebebiyle, onun medenî hukukunun İslâm hukukuna dayanması gerekmekteydi. Neticede onun hazırladığı medenî kanun hükmündeki Mecelle kabul edilerek yürürlüğe konuldu (1876).

Sonuç olarak devlette iki türlü hukuk ve iki türlü mahkeme faaliyet halindeydi.

Ayrıca yabancılar kapitülasyonlar gereği, özel mahkemelerde yargılanmakta idiler.

Gayri müslim tebaa da kendi dinî kurallarına göre işlem görmekteydi.

2. Niçin Batı Hukuku?

Ülkede hukuk birliğinin olmaması, görev ve yetki çatışmalarına adaletin gecikmesine, devletin etkisinin azalmasına yol açıyordu.

İslâm hukukunun şeriate dayanması ve çağın ihtiyaçları karşısında yetersiz kalması dolayısıyla, millî egemenliğe dayanan çağdaş ve laik bir devlet yönetimini amaçlayan Cumhuriyet idaresiyle bağdaşması mümkün değildi.

Dolayısıyla Gazi bu konuya daha Millî Mücadele döneminde dikkatle eğilmiştir. 1 Mart 1922’de BMM’nin üçüncü toplantı yılını açarken adliye alanında uygulanacak siyasetin amacını şöyle açıklar: “... *Gaye ilk önce halkı yormaksızın, süratle, isabetle, güven içinde adaleti tevzi etmektir. İkinci olarak toplumumuzun bütün dünya ile ilişkisi tabii ve zorunludur. Bunun için adalet düzeyimizi bütün medeni toplumların adaleti düzeyinde bulundurmak mecburiyetindeyiz... Dünyada mevcut bütün medenî devletlerin medenî kanunları hemen birbirinin pek yakınıdır... Dolayısıyla bizim hukukî mevzuatımızın bütün medeni devletlerin kanunî mevzuatından eksik olması caiz değildir*” 358.

Gazi aynı konuşmada tam istiklâl deyimine adli istiklâlinde dahil olduğunu belirterek, adaleti tevzi görevine, dışardan bir müdahalenin asla kabul edilmeyeceğini belirtmiş ve mahkemeleri vasıflı hâkimlerle donatmak için bir Hukuk Fakültesi açılacağını hatırlatmıştır.

1 Mart 1924’deki açış nutkunda da milletin ilân edilmiş bulunan Cumhuriyeti her türlü saldırıdan sonsuza kadar koruyacak tedbirlerin alınmasını istediğini, hükümetin asrî ve medenî idarenin bütün icaplarını basit ve çabuk bir şekilde gerçekleştirmesi gerektiğini vurgular. Adli mevzuat konusunda ise, adli kanunların ve teşkilâtın asrın gereklerine uymayan kayıtlardan kurtarılacağını, medeni hukukta takip edilecek yolun ancak medeniyet yolu olduğuna, hukukta idare-i maslahat ve hurafeliğe bağlı kalmanın milletleri uyanmaktan alıkoyan en ağır bir kâbus olduğunu belirtir ve sözünü “*Türk milleti üzerinde kâbus bulunduramaz*” sözleri ile noktalar³⁵⁹.

1 Kasım 1925’deki konuşmasında da, Cumhuriyet adliyesi mensuplarının bilimsel yeterlilik ve Cumhuriyet idealine sahip olmaları için sarf edilen gayreti över ve toplum hayatını yeni baştan düzenleyecek kanunların çağdaş medeniyet kanunları olacağını vurgular³⁶⁰.

Bu arada Lozan imzalanmış kapitülâsyonlar kaldırılmış, Türk adliyesinin tam bağımsızlığı sağlanmış, adliye mevzuatının modernize edileceği kaydedilmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak Adliye Bakanlığı yürürlükte olan kanunların elden geçirilmesi ve değiştirilmesi için bir kaç komisyon kurar. Komisyonlar 1924’de yeniden oluşur. Yapılan çalışmalar doyurucu bulunmaz. Adalet Bakanı Mahmut Esat, 1925’te komisyonun görevlerine şu ifade ile son verir: “*Türk ihtilâlinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle ateşte yok edilmeye mahkumdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı olduğu gibi, Batı’dan almak zorundayız*” 361.

Aynı yıl 5 Kasım’da Hukuk Fakültesi açılır. Bu Fakülte yeni hukukun gerektirdiği elemanları yetiştirecektir. Gazi, Fakültenin açılışında heyecanlanır. “*Tamamen yeni kanunlar meydana getirerek eski hukuk esaslarını kökünden kaldırmak teşebbüsündeyiz. Yeni Hukuk esaslarını alfabesinden tahsile başlayacak bir yeni hukuk neslini yetiştirmek için bu müesseseleri açıyoruz*” dedikten sonra, “*Cumhuriyetin teminatı olacak bu büyük müessesenin açılışında hissettiği saadeti hiç bir teşebbüste duymadığını*” dile getirir 362.

Özetle, Atatürk'ün amaç edindiği çağdaş medeniyet düzeyinin üstüne çıkmak, Türk İnkılâbı'nın hukukî dayanak ve alt yapısını oluşturmak, ülkede hukuk birlik ve bütünlüğünü sağlamak, kaynağını şeriaten alan yasalar yerine, kaynağını millî egemenlikten alan yasalar getirmek amacıyla Batı hukuku benimsenmiştir.

3. Batı Hukuku Ne Getirdi?

Medeni Kanun Batı'dan aktarılırken İsviçre Medeni Kanunu tercih edildi. Bu tercihte, adı geçen yasanın açık bir dille yazılması, pratik ve yeni tarihli olması, hâkime geniş takdir yetkisi vermesi tercih sebebi olmuştur. Yasa 17 Şubat 1926'da Meclis'de kabul edildi, 6 Nisan'da yayımlandı ve 4 Ekim'de yürürlüğe girdi.

Medenî Kanunun yanısıra 1926'da Türk Ceza Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu, 1927'de Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, 1929'da Ceza Muhakemeleri Kanunu, 1929'da Deniz Ticareti Kanunu, 1932'de İcra İflas Kanunu yürürlüğe konuldu. Yeni mahkemeler ve barolar oluşturuldu³⁶³.

Böylece eski hukukun dayandığı kaynak ve ilkeler terkedilmiş, Batı hukuku sistem olarak temel ilkeleriyle ve hukuk anlayışıyla benimsenmiş, gücünü millî egemenlikten alan laik ve demokratik hukuk yürürlüğe girmiştir.

Gazi, Batı hukukuna yönelirken, medeniyeti bir kül olarak kabul etmiş, çağdaş medeniyete sahip toplulukların, medenî ihtiyaçları arasında temelli farklar olmadığı görüşünden hareket etmiştir. Büyük Önder hukuk İnkılâbı ile Türk toplumunun yaşayışını, çağdaş dünyada olması gerektiği şekilde, yeniden düzenlemek ve hukuk yoluyla topluma çağdaş gelenekler kazandırmak istemiştir.

Nitekim Medeni Kanun Türk toplumunun yaşayışını temelinden değiştirmiştir. Çok kadınla evliliğin yerini, tek kadın almıştır. Evlenme, boşanma, miras, velâyet gibi konularda kadın erkek eşitliği sağlanmıştır. Bu yasa ile ailenin oluşması ve bozulması devletin onayına bağlanmıştır. Medeni Kanunun, Millî Mücadele'de sırtında cepheye cephe taşıyan, zaman zaman erkeğin yanında cephe fiilen vuruşan, bazen da kalemiyle millî direnmeyi savunan Türk kadınına getirdikleri son derece önemlidir. Medeni Kanun ona sosyal, ekonomik ve kültürel hayatta büyük ölçüde katılım sağlamak ve etken olmak yolunu açmıştır. Müslümanın Müslüman olmayanla evlenmesi, reşit olan herkesin dinini serbestçe seçme hakkını kazanması, laiklik alanında önemli bir gelişmedir.

Atatürk'ün hukuk inkılâbının diğer bir sonucu da, Lausanne Antlaşması gereğince, Hristiyan azınlıklara tanınmış olan hukukî ayrıcalıklar lüzumsuz hale gelmesidir. Nitekim Müslüman olmayan cemaatler, hükümete başvurarak, yeni kanun hükümlerine tâbi olmak istediler. Bu suretle Türkiye Cumhuriyetinde, yurttaşlararası ilişkilerde din ve mezhep kaidelerinin yerini laik kanunlar aldı. Artık yabancı devletlerin, Hristiyan azınlıkların haklarını korumak bahanesi ile, yüzyıllardan beri yaptıkları müdahalenin de kapıları kapanmıştır.

Diğer taraftan Atatürk'ün hukuk inkılâbıyla Türk hukuku laik bir temele oturmuştur. Bu suretle Türk toplumunun akılcı, çağdaş, dinamik ve birleştirici bir yola girmesi, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması sağlanmıştır.

Atatürk bu inkılâpla, Türk toplumunun bin yıllık tarihî gidişinin yönünü, Batı'ya doğru, çağdaş dünyaya doğru yönlendirmiştir³⁶⁴.

E. İnkılâplara Tepki: Gazi M. Kemal'e Suikast

Bu köklü yenilik hareketleri, İnkılâp karşıtı ve iktidar tutkunu güçlerin tekrar harekete geçmelerine yol açtı.

Gazi halkın nabzını tutmak, İnkılâpların nasıl uygulandıklarını görmek, Cumhuriyet rejimini halka sevdirmek, halkla bütünleşmek gibi amaçlarla uzun yurtiçi gezileri yapmaktaydı. 1926 Haziranında böyle bir gezi esnasında Balıkesir'den İzmir'e gitme hazırlığında iken, İzmir Valisi Kâzım (DİRİK) Paşa'dan bir tel alır. Tel de hazırlanan suikast dolayısıyla, İzmir'e hareketinin ertelenmesi istenmekteydi (14 Haziran 1926). Ulu Önder hareketini erteler. Bu suikastı yapacak olan 1. Dönem milletvekillerinden Ziya Hurşit ve suç arkadaşları 14/15 Haziran gecesi kaldıkları otelde suikast silâhlarıyla birlikte yakalandılar. Gazi'nin gelişinin ertelenmesinden kuşkulanan ve suikastçıları motorla kaçırarak olan Giritli Şevki, durumu İzmir Valisi Kâzım Dirik Paşa'ya ihbar etmişti. Gazi durumu yerinde görmek üzere, 16 Haziranda İzmir'e geldi. Halkın coşkun gösterileriyle karşılandı.

Olay kamuoyuna 19 Haziran'da duyuruldu. Geniş yankılara yol açtı. Halk bir yandan Gazi'ye sevgi ve bağlılık telgrafları yollarken, bir taraftan da olayı lanetleyen toplantılar düzenlendi.

Gazi, gösterilen sevgiyi bir demeçle cevaplandırdı. Olayın şahsından ziyade, kutsal cumhuriyete ve onun yüksek ilkelerine karşı olduğunu belirtti ve demecini şu sözlerle noktaladı: “... *Benim nâciz vücudum bir gün elbette toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar olacaktır. Ve Türk Milleti emniyet ve saadetini temin eden prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeye devam edecektir*” 365.

Gazi suikast haberini alınca, Ankara'da bulunan İsmet Paşa'yı haberdar etmiş ve “*geniş bir tertip olduğunu*” belirterek İstiklâl Mahkemesinin İzmir'e gönderilmesini ve her ihtimale karşı onun Ankara'da müteyakkız olmasını istemişti 366.

İstiklâl Mahkemesi İzmir'e geldi ve 26 Haziran'da çalışmalarına başladı. Duruşmalar 13 Temmuz'a kadar devam etti.

Bu arada bir çok kişi olayla ilgili olarak tutuklanmıştır. Bunlar arasında Gazi'nin Millî Mücadele'deki yakın silâh arkadaşları olan Ali Fuat (CEBESÖY), Kâzım (KARABEKİR), Refet (BELE) Paşalar da vardı.

Ziya Hurşit yakalanınca, olayla ilgili bilgiler verir. Suikast daha önceden tasarlanmış, önce Ankara'da yapılması düşünülmüş, sonuçta İzmir için karar verilmiştir. Ziya Hurşit'in suç ortağı olan iki kişi, İttihat ve Terakki'nin fedailerinden olup, Millî Mücadele'de Kocaeli mıntıkasında faaliyette bulunan emekli jandarma Yüzbaşı Sarı Efe Edip Bey'in adamlarıydı. Ziya Hurşit'i, ona Şükrü Bey göndermişti. Şükrü Bey, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerindendi. Bir ara Maarif Bakanlığı da yapmıştı. İşe Şükrü Bey'in karıştığı öğrenilince olay, eski İttihatçılardan olup daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Partisine girenlere ve dolayısıyla TCF'ne sıçramıştır. Cavit Bey, Dr. Nâzım Bey, Canbolat Bey, Gazi'nin eski arkadaşı Ayıcı Arif Bey, İttihat ve Terakki'nin örgütçüsü Kara Kemal, tanınmış fedaisi Abdülkadir, Rüştü Paşa, Nail Bey Halis Turgut, Cafer Tayyar Paşa olayla ilgili görüldüler.

Mahkeme sonucunda, Ziya Hurşit ve onun iki yardımcısı, İzmir Mebusu Şükrü, Eskişehir Mebusu Ayıcı Arif, Saruhan Mebusu Abidin, İstanbul Mebusu İsmail Cambolat, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, eski Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Sarı Efe Edip, Sivas Mebusu Halis Turgut, Çopur Hilmi (Emekli

Teğmen), Veteriner Albay Rasim idama mahkum oldular ve karar infaz edildi. Kara Kemal ve Abdülkadir gıyaplarında idama mahkum oldular. Kara Kemal saklandığı yerde intihar etti. Abdülkadir Bulgaristan'a kaçmaya çalışırken yakalandı ve idam hükmü infaz edildi.

Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar ve Mersinli Cemal Paşalarla Mebuslardan Faik, Sabit, Halit, Feridun Fikri, Kâmil, Zeki, Bekir Sami, Besim, Necati, Münir Hüsrev, eski Erzurum Mebusu Necati, eski mebus Nafiz Beylerin beraatına karar verildi.

Cavit Bey, Ergani Mebusu İhsan, Ardahan eski Mebusu Hilmi, Mersin eski mebusu Salâhaddin (ÇOLAK), Sivas eski Mebusu Kara Vasıf, Erzurum eski mebusu Hüseyin Avni, İzmir eski valisi Rahmi, İstanbul Mebusları Rauf ve Adnan Beyler'in Ankara'da ayrıca yargılanmaları uygun görüldü.

Bu dava İttihatçılığın tasfiyesiyle sonuçlandı.

İttihatçıların lideri konumunda olan Cavit Bey, Ardahan eski Mebusu Hilmi, Dr. Nâzım, Yenibahçeli Şükrü'nün kardeşi Nail, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasını zorla değiştirme girişiminde buldukları gerekçesiyle idama mahkum oldular. Eski Başbakan Rauf (ORBAY) Bey ile İzmir eski valisi Rahmi 10 yıl sürgün cezası aldılar³⁶⁷.

Anlaşıldığına göre, suikast olayının arkasında, komitacı eski İttihatçılar vardır. Bunlar, aynı zamanda, TCF'nin de mensubu olduklarından, parti dolaylı olarak olaya bulaştırılmıştır. Bunlar atak ve girgin bir kişi olan, şahsî sebeplerle de hareket ettiği anlaşılan Ziya Hurşit'i kullanmışlardır. Amaç kendi değerlendirmelerine göre, emanetçi kabul ettikleri, Cumhuriyetin bânisi Gazi M. Kemal'in canına kıymak ve özlemini çektikleri iktidarı ele geçirmektir. Bu meş'um plân başarısızlığa uğratılmış, *inkılâp karşıtlarının muhalefet sahnesinden ayrılmaları ve Cumhuriyetin İttihatçıları tasfiye etmesiyle sonuçlanmıştır*.

Bundan sonra, Gazi Takrir-i Sükûn Yasasının da varlığından yararlanarak, *“Türk milletini medenî cihanda lâyük olduğu yere yükseltmek ve Türkiye Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde her gün daha ziyade yüceltmek faaliyetine”* daha da artan bir hız ve kararlılıkla devam etmiştir.

F. Tarihle Hesaplaşma: Büyük Nutuk (15-20 Ekim 1927)

1. 1927'de Durum

1927 yılına gelindiğinde, Gazi M. Kemal itibarının doruğuna çıkmıştır. Millî Mücadele'nin başlarından Lozan'a kadar geçen olaylar, ona vatan kurtaran millî kahraman olarak tartışılmayan bir itibar sağlamıştı. 23 Nisan 1920'den 1927'ye kadar gerçekleşenler, onun devlet kurucusu ve çağdaşlaşma önderi olarak üstün meziyetlerini ortaya koymuştu. Millî egemenliğe dayalı cumhuriyeti tesisi, kökü yüzyıllar öncesine dayanan Halifeliği kaldırması, öğretim birliğini gerçekleştirmesi, medrese ve tekkelerin kapatılması, hukuk alanında bin yıllık islâm hukukundan çağdaş hukuka yönelmesi, rejime yönelik dış destekli, ciddî bir ayaklanma niteliği taşıyan Şeyh Sait isyanını enerjik bir şekilde bastırması; inkılâp karşıtı odakların yararlanmak istedikleri TCF'nin faaliyetine son verilmesi, Gazi'nin canına kasıt amacıyla düzenlenen İzmir suikastının istiklâl mahkemelerince bütün muhalif çevreleri sindirecek şekilde cezalandırılması, şapka giyilmesine karşı ayaklanmaların kararlılıkla üstüne gidilmesiyle, yeni Türkiye'nin temelleri sağlam bir şekilde atılmıştı.

Rejimin artık oturduğuna kanaat getiren Gazi “*hükümet içinde hükümet havasına giren*” İstiklâl Mahkemelerinin çalışmalarını 7 Mart 1927’de durdurdu. Ama ihtiyatlı davranmaya özen gösterilerek Takrir-i Sükûn Kanunu 2 Mart’tan itibaren iki sene süreyle uzatılmıştı.

Cumhuriyet idaresinin sağlaştığını gösteren diğer bir olay da Gazi Mustafa Kemal’in 30 Haziran 1927 tarihinde askerlikten emekliye ayrılmasıdır. Gazi’nin yanısıra Başbakan İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kâzım Paşa’da (ÖZALP) askerlikle ilgilerini kesmişlerdir. Eski TCF mensubu olan Paşalardan Refet (BELE) Paşa kendi isteği üzerine 8 Aralık 1926’da, Kâzım Karabekir ile Ali Fuat Paşadan 5 Aralık 1927’de, Cafer Tayyar da 8 Aralık 1928’de emekliye sevk edilmişlerdi.

Bu durumda Gazi seçimlerin yenilenmesi ve Meclis’e taze kan gelmesi için faaliyete geçti. Önce parti grubu, tüzükte bir değişikliğe gitti. Buna göre tüzüğün 26. maddesi değiştiriliyor, adayları seçme yetkisi partinin Genel Başkanına veriliyordu.

Seçimlerden önce Gazi yayınladığı bildiriye, CHP’yi İstiklâl savaşının yarattığı bir örgüt olarak tanımlıyarak, onun adaylarına oy verilmesini istedi. Ayrıca parti teşkilâtına da bir genelge gönderen Parti Başkanı, *milletvekillerinin özel ekonomik çıkarları uğruna, kendilerini küçük düşürmemelerini; bunların, sermayesinin çoğu devlete ait kurum ve şirketlerin yönetiminde görev alamayacaklarını; Meclis Başkan ve yardımcıları ile Hükümet mensuplarının parti üst yöneticilerinin gerek devlet ve gerekse özel şirketlerde yönetim ve temsil görevlerinde bulunamayacakları; milletvekillerinin Meclis’e devamlarının Parti Genel Başkanlığınca özellikle izleneceği; partiden seçilecek milletvekillerinin bu şartları önceden kabul etmiş sayılacağı özellikle hatırlatıldı.*³⁶⁸

Eylül başlarında yapılan seçimleri Atatürk, 8 yıldan beri gitmediği İstanbul’dan takip etti. Seçimleri her tarafta CHP adayları kazandı. TCF ileri gelenlerinden kimse adaylığını koymamıştı.

Yeni meclis çalışmaya başlamadan önce, CHP’nin II. Büyük Kongresi toplandı. CHP II. Büyük Kongresi kabul edilen (Sivas Kongresi I. Kongre) toplantıda ilk önce parti tüzük ve programı ile ilgili hususlar karara bağlandı.

2. Büyük Nutuk (15 Ekim-20 Ekim 1927)

Gazi M. Kemal, Türk tarih literatüründe Büyük Nutuk, İngilizce kaynaklarda “*altı gün*” konuşması veya “Maraton Konuşma” denilen nutku Millî Mücadelenin başından 1927’ye kadar olan olayları, CHP Büyük Kongresinde okumuştur. 15 Ekimde başlayan nutuk, her gün ortalama altı saat okunarak 20 Ekim’de sona ermiştir. Nutuk’un okunması toplam 36 saat 31 dakika sürmüştür.

Konuşmasının bitiminde üyeler, Gazi’ye teşekkür etmişler ve nutkun kongrece olduğu gibi onaylandığını belirten bir belgeyi de imzalamışlardır.

Nutuk hangi olayları kapsamaktadır? Niteliği nedir? Önemi nedendir? Sorularına cevaplandırmak gerekir.

Nutuk üç aşama halinde dokuz yıllık olayları ele almaktadır. Birinci aşama Atatürk’ün Samsun’a çıkışından (19 Mayıs 1919) Büyük Millet Meclisi’nin açılışına kadar (23 Nisan 1920) olan olayları kapsamaktadır. İkinci aşama Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dönemidir. Üçüncü aşama, (29 Ekim 1923-1927) Cumhuriyet dönemidir. Nutuk’da ağırlık ilk iki dönemde toplanmıştır.

Nutuk bir metin ve onun ekleri olan vesikalardan oluşmaktadır. İlk baskısı 1927’de eski harflerle yapılmıştır. Eser yabancı dillere tercüme edildiği gibi, yeni harflerle bir çok baskısı vardır.³⁶⁹

Atatürk nutku üç ay gibi kısa bir zamanda kaleme almıştır. Anlattığı olayların odağında olması, bunlarla ilgili belgelerin elinde bulunması, şüphesiz ki yazım işini kolaylaştırmıştır.

Büyük Nutuk, “*millî hayatı sona ermiş farzedilen büyük bir milletin, istiklâlini nasıl kazandığını ilmin ve fennin en son esaslarına dayalı, millî ve çağdaş bir devletin nasıl kurulduğunu*” ifade eden bir hitabe, bir hatıradır. Atatürk’ün “*yaptığı tarihi, yazdığı tarihe*” dönüştüren bir eserdir. Tarih açısından Kuva-yı Millîye ve Cumhuriyet Tarihi bakımından son derece önemli, birinci derecede bir kaynak niteliğini haizdir. Çünkü Büyük Nutuk sadece olayları anlatmamakta, onların sebeplerini ve sonuçlarını da belgelere dayalı olarak açıklamaktadır. Eser sahibinin olayların odak noktasında ve birinci derecede bir şahit durumunda olması, esere müstesna bir değer kazandırmaktadır. Aradan geçen üç çeyrek yüzyıla rağmen, Nutuk birinci derecede tarihî kaynak olmak değerini muhafaza etmektedir.

Nutuk sadece bağımsızlık ve çağdaşlaşmak için yapılanları değil, yapılması gerekenleri de gösteren siyasî bir vesika özelliğini taşımaktadır. Bu niteliği ile bağımsız olmak isteyen milletler için de umutsuzluk ve çaresizlik içinde, en olumsuz şartlarda bile direnmeyi ve mücadele etmeyi öğreten bir eserdir.

Burada akla gelen soru şudur: Atatürk neden olayı “Nutuk”u söylemek ihtiyacını duymuştur?

Her şeyden önce, Atatürk Millî Mücadele lideri, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve çağdaş Türkiye’nin yaratıcısı olarak, “*yaptığı tarihi, yazdığı tarihe*” emanet etmediği bir görev olarak kabul etmiştir. Fakat ondan da önemlisi, ulaşılan amaçları muhafaza ve müdafaa etmek, inkılâplar için taze ve canlı bir ruh yaratmak, bağımsız ve çağdaş Türkiye için milleti ve gelecek nesilleri uyarmak amacına yöneliktir. Nutuk, bir yerde Atatürk’ün yarattığı eseri savunması, milletine tarih önünde belgelere dayalı hesap vermesi ve aynı zamanda yaratılan eseri, geleceğin güvencesi olan gençliğe emanet etmesi olayıdır.

CHP’nin II. Büyük Kongresinin bitiminden 10 gün sonra, TBMM üçüncü Dönem çalışmalarına 1 Kasım 1927’de başladı. Meclis Başkanlığına Kâzım (ÖZALP) Paşa, Cumhurbaşkanlığına seçime katılan milletvekillerinin oybirliği ile Gazi M. Kemal tekrar seçildi. Gazi yeni hükümeti kurmakla İsmet (İNÖNÜ) Paşayı görevlendirdi. Bu onun dördüncü hükümetiydi.

G. Bin Yıllık Arap Kökenli Alfabeden Lâtin Kökenli Alfabeye Geçiş

1928 yılına gelindiğinde itibarının doruğunda bulunan Gazi’yi meşgul eden önemli konulardan biri, devletin laikleşmesini güvence altına alan hükümlerin Anayasada yerini almasıdır. Laiklik konusunda ayrıca üzerinde durulacağı gibi, TBMM 10 nisan 1928’de, 1924 Anayasa’sının 2. maddesinde yer alan “*Türkiye Devleti’nin dinî, din-i İslâmdır*” hükmü ile 26. maddede yer alanı “*şer’î hükümlerin TBMM tarafından düzenleneceği hükmünü*” kaldırmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin yeminlerinde bulunan “*vallahi*” yerine, “*namusum üzerine sözveririm*” ifadesi konulmuştur. Böylece Gazi M. Kemal, devlet işlerini dinî işlerden koruyacak hukuki tedbirleri tamamlamış oluyordu.

Gazi’nin bu yıl içinde gerçekleştiği son derece önemli bir atılım alfabe değişikliğidir. Bir zamanlama ustası olan Ulu Önder, 1928’e gelindiğinde, ötedenberi kafasını meşgul eden alfabe değişikliği konusunu uygulamaya karar verdi. Büyük bir enerji ile, inkılâplarının temel hedefi olan “*topyekün batılılaşmanın gerçekleşmesi için Arap alfabesi meselesini kökünden çözümlmek*” maksadıyla harekete geçti.

1. Türklerin Tarihte Kullandıkları Alfabeler

Türkler tarihleri boyunca geniş bir coğrafya içinde yayılmışlar, buldukları mekâna, mensup oldukları dine göre değişik alfabeler kullanmışlardır. Bugün için bilinen en eski Türk alfabesi Göktürklerin kullandıkları alfabadir. Bu yazıya Göktürk, Orhun, Eski Türk, Runik Türk yazısı gibi isimler verilmektedir. Bu yazı ile yazılmış en önemli belgeler Orhun abideleridir. 1889'da bulunan bu anıtların bir yüzünde Çince metinler vardı. Kül Tigin ve Bilge Kağan adına yapılan bu anıtların yazıları 1892'de Finlandiya ve Rusya'da yayınlandı. Çince metnin yardımıyla, Danimarkalı bilim adamı Thomson, metinleri Aralık 1893'de okumayı başarmıştır. Göktürk alfabesi 38 işareten oluşmaktadır. İşaretlerden dördü ünlüleri, 27 tek ünsüzleri, üçü çift ünsüzleri, dördü de hece işaretlerini göstermektedir. Kaynağı tartışmalıdır. Sağdan sola yazılıyor. Yaygın kanı Aramî-İranî kaynaklı olmasıdır.

Göktürklerden sonra bölgede etkin olan Uygurlar (745-970), Sogut yazısının Türkçeye uyarlanmasıyla oluşan, sağdan sola yazılan Uygur alfabesini kullanmışlardır. Bu alfabe on sekiz harflidir. Harflerden sadece üçü ünlüdür. Türkçenin ünlüleri bakımından zengin olması sebebiyle, yeterli değildi. Buna rağmen Uygur yazısı uzun yıllar Orta Asya'da kullanılmıştır.

Türkler müslümanlığı kabul ettikten sonra, bu alfabenin yerini Arap alfabesi almaya başlamıştır.

Bunların dışında Türkler, küçük ölçüde, Sogut, Mani, İbrani, Tibet, Çin, Süryani, Moğol yazılarını da kullanmışlardır.³⁷⁰

2. Türkler Arap Alfabetini Benimsiyor

Ancak İslamiyetin X. Yüzyıldan itibaren Türkler arasında geniş ölçüde yayılmasıyla, Arap alfabesi hâkim duruma geçmiştir. Arapça din dili olarak camilerde, medreselerde egemen hale gelir. 29 harfli Arap alfabesinin en büyük eksikliği, sesli harflerin azlığıdır. Sesli olarak a, e, i olarak okunabilen elif harfi vardır. Ayrıca v ve y harfleri de yerine göre ünlü olarak okunabilmektedir. Türkçe de 8 tane sesli olduğundan Arap alfabesi Türkçeyi ifadeye yeterli değildi. Bir kelime bu sebeple birkaç türlü okunabiliyordu. Ayrıca Türkçede bulunmayan sesler için de harfler vardı. Dört türlü z, üç türlü h, üç türlü s, iki türlü t sesi vardı. Arapça harfler kelimenin başında, ortasında veya sonunda olduğuna göre yazılışı değişiyordu. Dolayısıyla yazının öğrenimi 3-4 yılı alıyordu. Arap yazısında p, ç, j, g sesleri ifade edecek harfler yoktu. Yazılan bu üç ses karşılamak için b, c, z harflerine üç nokta eklenerek p, ç, j sesleri karşılandı. Dil yapıları bakımından da arada farklar vardı. Arapça bükümlü bir dildir. Bu dilde kelime üretilirken kök değiştiği halde, eklemeli dil olan Türkçede kök sabit kalmaktadır.

Arap alfabesinin olumsuz bir etkisi de dil alanında kendinî gösterir. Medresenin Arap dilini kullanmasıyla Arapça bilim dili haline gelir. Farsça ise edebiyat dili olarak benimsenmiştir. Zamanla Türkçe bu dillerin etkisiyle köreler, sıradan halkın konuştuğu bir dil halini alır.

Arap alfabesinde ki seslilerin yetersizliği sebebiyle Türk kitleleri arasında şive farkları da artırmıştır.

3. Arap Kökenli Alfabe İyileştirme Çabaları

Türkiye Türkçesinin Lâtin harfleri ile yazılması, XV. ve XVI yüzyıllarda Avrupalıların Osmanlı ülkesinde elçilik ve konsolosluklar açmasıyla başlar. Ticari ilişkiler ve Türkiye'ye karşı ilgi artar. Türklerle iş yapmak isteyen kişiler çeviri yazı yolunu kullanırlar. Bu amaçla Türkçe gramerler kaleme alınır. Bunlardan biri de İbrahim Müteferrika tarafından 1730'da basılır.

Tanzimat'tan önce açılan askerî okullarda Lâtin harfleri gündeme girer. 1827'de açılan Askerî Tıbbiyede öğretim dili olarak Fransızca kullanılır. 1834'lerde artık yerleşik duruma giren Avrupa'da ki Osmanlı Elçilik mensupları, gittikleri yerin dilini öğrenmekle görevlendirilmişlerdir. İstanbul'da tercüme odasında yabancı dil öğrenilir. Böylece Avrupa ile ve Lâtin alfabesiyle gittikçe ilişki artar.

Konunun gündeme oturması, gazetenin Osmanlı ülkesinde özel sektör kanalıyla yaygınlaşmaya başlamasıyla olur. Bilindiği gibi Osmanlı'da resmi olmayan gazeteler 1860'larda ortaya çıkarlar. Gazetenin amacı çok okuyucuya ulaşmaktır. Bu ise okur-yazar sayısı ve eğitimle ilgilidir. Nitekim bu konudaki ilk tartışmalar 1860'larda başlar.

Daha sonra Maarif Nazırlığı da yapan Münif Efendi (Paşa) kurucusu olduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de 12 Mayıs 1862'de bir konferans verir. Söylediklerinin özeti şudur: Arap harfleri ile okumak yazmak zordur. Avrupa'da küçük çocuklar kısa bir zamanda okur yazar hale gelmektedir. Bunun çaresi, kelimeleri olduğu gibi yazıp alt ve üstlerine hareketler koymak, ikinciside harfleri ayırık yazmaktır. Ayırık harf kullanması basım işini de kolaylaştırıcaktır.

Arap kökenli alfabeyi ıslah konusu Azerbaycanlı Ahundzade Mirza Fethali ile 1863'de bir daha gündeme gelir. Adı geçen harflerin ıslahı teklifini İstanbul'da sadrazama sunar. Konu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de tartışılır. Ahundzade, alfabe işinin dinle bir ilgisi olmadığını, Arap harfleri ile yazılanların birkaç türlü okunabildiğini, bunun okuryazarlığı güçleştirdiğini belirtmiş, tasarladığı yeni harfler benimsenirse, bu sakıncaların giderebileceğini, öğretimin yaygınlaşacağını savunmuştur. Toplantılarda Arap alfabesinin Türçeyi yazmağa elverişli olmadığı, ıslah edilmesi gerektiği benimsenmiştir. Ancak tasarı faydalı olmakla beraber gerçekleştirilmesindeki "*azim müşkilât*" ve eski islâmî eserlerin unutulmasına yol açacağı gerekçeleri dolayısıyla kabulünün imkânsız olduğuna karar verilir.³⁷¹

Tanzimat aydınlarından Şinasi, Namık Kemal ve Ali Suavi de alfabe ıslahı konusuyla ilgilendiler. Bunların üçü de aynı zamanda gazeteci olduklarından işin pratik zorluğunu bilen kişilerdi. Şinasi baskıda dört yüz kadar harf adedinî 112'ye indirmiştir.

Ali Suavi'de Arap harflerinin yetersizliğini belirtmiş ama onların değiştirilmesini hiç düşünmemiştir. Sadece dilin sadeleştirilmesi, yabancı kelimelerin atılması ve imlâyı biraz düzeltmekle işin çözümleneceğini ileri sürmüştür.

Namık Kemal'de dile uymayan harflerin düzeltilmesini ama onların terkedilmemesi gerektiğini savunur. Ona göre yazıyı değiştirme eski eserlerden yararlanmayı engelliyecektir. Herkes yeniden okuma yazma öğrenmek zorunda kalacaktır. İmparatorluğun islâmî birliği tehlikeye girecektir.

Bu arada bazı Arnavutlar 36 harften oluşan Lâtin alfabesi kökenli bir alfabe kullanmaya başlamışlardı. 1908'de bu alfabe gözden geçirilerek ufak tefek değişiklikler yapıldı. Müslüman Arnavut ileri gelenleri bunun şeriatça uygun olup olmadığı Şeyhâlislâmlıktan sordular. Verilen cevapta "*Lâtin harfleri ile İslâm mekteplerinde tedrisat yapılmasına asla cevaz-ı şer'i olmayacağı*" bildirilmiştir. Özetle daha Tanzimat döneminde Arap yazısı tartışılır hale gelmiştir³⁷².

II. Meşrutiyet’le birlikte oldukça yoğun bir alfabe tartışması yaşandı. Meşrutiyetin ilk yıllarında ki hürriyet havası içinde her şey enine boyuna tartışılır. Bu tartışmalardan üç eğilim ortaya çıktı. 1. Arap alfabesini Türk fonetiğine uyacak şekilde ıslah etmek 2. Doğrudan doğruya Lâtin alfabesini almak 3. Eski Türk Orhun alfabesini veya Uygur alfabesini almak.

Islahatçılara göre Arap harflerinin ayrı yazılması ve bunlara sesli harfler eklenmesiyle sorun çözülebilecektir. Ancak Türkçe kelimeler ve Arapça kelimelerin nasıl yazılacağı hakkında aralarında görüş birliği yoktu. Bu fikrin öncülüğünü yapan Milaslı Dr. İsmail Hakkı, görüşlerini bir kitapçıkta açıklar.

Servetifünuncular ise, “huruf-i munfasıla”ya karşı çıkarlar. Onlara göre, harfler bitişik yazılmalı, sesliler gösterilmelidir.

Kılıçzade Hakkı ve arkadaşları Arap elifbasının iflâs ettiğini, imlâsının tükenmez zorluklarla dolu olduğunu, çarenin Lâtin alfabesini kabul etmek olduğunu, netice itibariyle Lâtin harflerinin her şeye rağmen galebe edeceğini yazarlar. Bu arada yazıyı ıslah için resmî ve özel kuruluşlar ortaya çıkar. Tartışmalar gittikçe sıcaklaşır.

Lâtin alfabesini savunan gazeteci Celâl Nuri Arap alfabesinin Sami dillere uygun olduğunu, ilerlemek için tek çarenin vakit geçirmeden Lâtin alfabesini almak olduğunu kitap ve makalelerle savunur.

Hüseyin Cahit (YALÇIN) ise kullanılan harflerin Türklük ve Müslümanlıkla ilgisi olmadığını bu itibarla Arnavutlar Lâtin alfabesini alırlarsa kısa bir zamanda ilerliyeceklerini buna engel olunmamasını, imkânı varsa bunu “bizlerin de” kabul etmesi gerektiğini ileri sürer.

İçtihad dergisinde Dr. Abdullah Cevdet de Lâtin alfabesini cesaretle savunur.

Ama aydın kesimin çoğunluğu Arap alfabesinin ıslahından yanadır.³⁷³

İttihat ve Terakki’nin güçlü adamı, Enver Paşa Harbiye Nazırı olunca, ayrı harflerle ve sesli harfler ilâve edilen alfabe uygulamaya koyar. “*Enver Paşa yazıtı*” veya “*Ordu alfabesi*” denilen bu yazı düzeni orduda kullanılır. Fakat uzun ömürlü olmaz. Savaş başladıktan sonra terkedilir. O zaman karargâh da çalışan İsmet (İNÖNÜ) olayı şöyle anlatır. “*Ben 1. şube Müdürü idim. Hafız Hakkı, Erkânı Harbiye İkinci Reisi. Vazife için yanına giderim. İmzaya götürdüğüm evrak, hep yeni imlâ ile yazılmış. Kağıtları önüne koyar. Anlatırım. Hafız Hakkı, kağıtları okumaz, bana bakar. “Canım sen anlat, bunun içinde ne var?” der. Çünkü kendisi okuyamıyor. Bunun üzerine ben anlatırım. Bir gün bana ‘getireceğim yazıları benim bildiğim yazı ile getir’ dedi. İsteddiği bir evraki iki ayrı yazı ile yazacağım. Birini kolayca okuyup anlayacak; ötekini de anlamış gibi imza edecek. İtiraz ettim. “yazamam dedim. Ben size başında söyledim. Yapamayacaksınız diye ikaz ettim. Şimdi ben sizin istediğinizi yapacağım ve bana da maiyetimde bulunanlar iki ayrı yazı ile evrak getirecekler. Böyle şey olmaz.”³⁷⁴ Savaş başlayınca karışıklığa yol açacağı gerekçesi ile bu yazı şekli terkedilir. Eskiye dönülür.*

4. Dinamik Bir Karar: Atatürk Lâtin Alfabetine Geçiş Kararı Veriyor

a. Cumhuriyet Döneminde Alfabe Tartışmaları

Büyük zafer sonrasında, 12 Eylül’de bir grup gazeteci İzmir’e gelmiştir. Aralarında bulunan Lâtin alfabesini savunanlardan Hüseyin Cahit, Gazi’ye “*Lâtin yazısının niçin alınmadığını*” sorar. Başkumandan “*Daha zamanı gelmemiştir*” cevabını verir. Aslında onun kafasında Lâtin alfabesini almak fikri eskiden beri mevcuttu. Nitekim daha Erzurum’da iken, Mazhar Müfit Kansu’ya ilerde

yapılacak işleri not ettirirken, Lâtin yazısının alınacağını not ettirir³⁷⁵. Ancak bir zamanlama ustası olan Gazi müsait zamanı bekleyecektir.

Bu arada konu Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresinde gündeme gelir. Delegelerden üç kişi Lâtin harflerinin kabulü için önerge vermişlerdir. Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa önergeyi tepkiyle karşılamış ve toplantıda okutmamıştır. 5 Mart 1923 günü Hâkimiyet-i Millîye gazetesinde, bunun İslâm birliğini bozacağı, eski kültür mirası ile ilginin kesilmesine, ülke içinde ayrılıklara yol açacağını, ileri sürer.³⁷⁶

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu demeci üzerine, alfabe ve imlâ konusu yeniden gündeme geldi. Bu vesile ile Arap alfabesini savunanlar yeniden yayına başladılar. Buna karşı da Lâtin harfleri taraftarları harekete geçtiler.

Lâtin alfabesi taraftarlarından Kılıçzade Hakkı, İçtihat dergisinde çıkan üç yazı ile bunlara cevap verdi. Adı geçen makalelerinden birinde Karabekir Paşa'dan şu suali sormaktaydı. *“Biz yalnız Müslüman mıyız? Yoksa hem Türk, hem Müslüman mıyız? Eğer biz yalnız Müslüman isek, bize Arap harfleri ve Arap dili lâzımdır. Ve ilim olarak Kur'an yetişir. Bunun yanında milliyet ve hâkimiyet kavgaları ve davaları yoktur ve olamaz. Eğer Türk isek bir Türk harsına muhtacız. Bu hars ise her şeyden evvel dilimizden başlayacaktır”*.

Hüseyin Cahit (YALÇIN) de Resimli gazetede 22 Eylül 1923'de özetle: *“Okur yazar oranı çok düşük... cehaleti izale yolu harf değişikliğinden geçiyor... Memleketi kurtarmak için en lüzumlu tedbir harfleri değiştirmektir”* demektedir³⁷⁷.

1924'de Şükrü Saraçoğlu Meclis'de Arap alfabesinin Türk dilini yazmaya müsait olmadığını vurgular.

1926'da aydınlar arasında, Lâtin harfleri konusunda yapılan bir ankette tanınmış bilgin ve yazarların çoğunun Arap alfabesini savunur oldukları görülmüştür. Prof. Fuat Köprülü ile Prof. Zeki Velidî de Lâtin alfabesinin alınmasına karşı çıkarlar. Bunlara karşılık olmak üzere, İçtihad dergisi sahibi Dr. Abdullah Cevdet, Cumhuriyet sahip ve başyazarı Yunus Nadi (ABALIOĞLU), Milliyet ve Hâkimiyeti Millîye Başyazarı Falih Rıftı (ATAY) hararetle Lâtin alfabesini savunurlar.

1926'da Lâtin alfabe taraftarlarını sevindiren bir olay, Bakü'de toplanan uluslararası Türkoloji Kongresinde Latin yazısının alınmasının uygun görülmesidir.

Keza aynı yılda çıkarılan Maarif Teşkilâtı Kanunununda *“Dil heyeti”* adıyla bir kurul oluşturulur. Zamanının Maarif Vekili, *“Lâtin harfleri konusu Devletin siyaseti meselesidir”* şeklinde konuşur. Bunlardan konunun hükümetçe ele alınacağı anlaşılır. Ancak hükümette görüş birliği henüz sağlanamamıştır. Gazi'nin kesin kararlılığına karşılık Başvekil tereddüt içindedir. Alfabe değişikliğinin kültür hayatının kötürümlüğüne yol açmasından endişelidir. Harf değişikliğinin Enver Paşa alfabesinin akıbetine uğraması ve bizzat yöneticilerin eski alfabeyi kullanmaya devam etmeleri ihtimali, onu düşündürür. Yazının değişmesi halinde bürokrasi, Darülfünun, basın ve matbaaların tepkilerini de dikkate almak gerekecektir.³⁷⁸ Konu 1928'e kadar sürüklenir.

Gazi bu konuda baştan beri kararlıdır. Elverişli zamanı kollamaktadır.

b) Gazi'nin Kararı: En kısa zamanda Harf İnkılâbını Gerçekleştirmek

Bir zamanlama ustadı olan Gazi, 1928'e gelindiğinde, harekete geçer. 1928 Ocak ayında kurulan bir komisyon konuyu incelemeye başlar.

20 Mayıs 1928'de Milletlerarası rakamların kullanılması kanunlaşır. Bu vesile ile Lâtin alfabesiyle ilgili bir soruya, Maarif Vekili Mustafa Necati uzman kişilerin bu konuda hazırlık yaptıklarını, yakın bir zamanda sonucun Meclis'e sunulacağını bildirir.

Nitekim Gazi'nin emri üzerine, 1928 Haziranında Milletvekili ve uzmanlardan "Dil Encümeni" oluşturulur. Atatürk. Encümen üyesi Falih Rıfki'ya "*Hemen Ankara'ya git, komisyona katıl ve bu işi çabuk bitiriniz*" talimatını verir.

Komisyon yazının değiştirilmesi doğrudur, değil midir, tartışmasını bir kenara bırakıp, yeni alfabe harflerini seçmekle işe başlar.

Türkçenin ses özelliklerine göre tesbit edilen harfler, Falih Rıfki tarafından Atatürk'e sunulur. Atatürk sorar: Yeni yazıyı tatbik için ne düşündünüz?

Cevap: "*Bir onbeş yıllık uzun, bir beş yıllık kısa müddetli iki teklif var. Teklif sahiplerine göre, ilk zamanlar iki yazı bir arada öğretilecektir. Gazeteler yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş yeni yazılı kısmı artıracaklardır. Daireler ve yüksek mektepler içinde tedrici bazı usuller düşünülmüştür.*"

Yüzüme baktı: "*Bu ya üç ay içinde olur, ya hiç olmaz dedi. Hayli radikal bir inkılâpçı iken ben bile yüzüne bakakalmıştım: Çocuğum, dedi, gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi herkes bu eski yazılan parçayı okuyacaktır. Arada bir harp bir iç buhran, bir terslik olduğu zaman bizim yazı da Enver'in yazısına döner, hemen terk olunur.*"³⁷⁹

Gazi harf inkılâbına bu görüşle başlar. Kendine özgü, halkına olan engin güven duygusu içinde, kararını Sarayburnu Parkındaki bir halk toplantısında açıklar. 9/10 Ağustos 1928 gecesinde parkda hak için bir eğlence düzenlenmiştir. Mustafa Kemal halkın nabzını tutan, onunla haşır neşir olabilen bir liderdi. Parkta bulunan kadınlı erkekli topluluk, onun kendilerine katılmasının coşkunluğu içinde eğlenirken, alfabe konusundaki düşüncesini halka şu sözlerle açıkladı: "... Arkadaşlar bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindediniz... Yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz. Vatandaşa kadına, erkeğe, hamala sandalcıya öğretiniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüzki, bir milletin bir heyeti içtimayenin yüzde onu, okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez nevindedir. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir, iftihar için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamıyarak kafasını bir takım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız... En nihayet bir sene, iki sene içinde, bütün Türk heyeti içtimayesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz, yazısıyla, kafasıyla bütün âlemi medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir".

Orada olan Falih Rıfki'nın anlatımıyla: "*Halk parkın içinde toplandığından beri bir müjde bekliyormuş da o müjde bu imiş gibi dibinden kaynatarak coştı... Halk onun şerefine o ağustos gecesini donanma gecesine çevirmişti*"³⁸⁰

Harf inkılâbının başarısı biraz da baştakilerin örnek olmasına bağlıydı. Gazi ve Başvekil İsmet Paşa herkese örnek oldular. Ve eski harfleri bir daha hiç kullanmadılar.

Gazi inkılâpların belki de en zoru olan Harf İnkılâbını, inanılmaz bir enerji, kararlılık ve coşku ile bizzat yürüttü.

Sarayburnu nutkundan bir gün sonra, Dolmabahçe sarayında yeni Türk harfleriyle ilk uygulama dersiyle beraber yoğun bir kampanya başladı. 14 Ağustos'da Maarif Vekili Mustafa Necati yeni yazı konusunda, Gazi'nin herkese örnek olduğunu, her zaman olduğu gibi onun izinden gidileceğini, bütün öğretmen ve öğrencilerin en kısa zamanda yeni yazıyı öğreneceklerini, bunun bir yurtseverlik vazifesi olduğunu, başarı kazanılacağından hiç kuşkusuz olmadığını belirten bir demeç verdi. 16 Ağustosda CHP teşkilâtı her mahallede birer dersane açılmasını kararlaştırdı. 21 Ağustos'da devlet dairelerinde yeni yazı kursları açılır. 22 Ağustos'da Cumhuriyet gazetesi yeni harflerle dersler yayımlamağa başlar.

25 Ağustos'da Dolmabahçe sarayında önemli bir toplantı yapıldı. Toplantıya 80 kadar milletvekili, önemli askerî ve mülki erkân, Dil Encümeni üyeleri katıldılar. Gazi'nin hazır bulunduğu toplantıda, yeni Türk harfleriyle ilgili olarak İbrahim Necmi (DİLMEN) iki saat süren ders verdi. Bu arada milletvekilleri ile kara tahta başında uygulamalar yapıldı. 29 Ağustos 1928'de yapılan, keza Gazi ve devlet erkânı ile tanınmış yazar, şair, profesör, gazeteci ve askerî erkân olmak üzere yaklaşık 200 kişinin katıldığı toplantıda konu enine boyuna tartışıldı. Toplantı sonunda Başvekil İsmet Paşa (İNÖNÜ), milleti cehaletten kurtarmanın ancak yeni Türk alfabesi ile mümkün olacağını belirten bir konuşma yaptı ve üç maddelik önerge sundu: “1. Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terk edip, Lâtin esasından alınan Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur.

2. Komisyonun teklif ettiği alfabe hakikaten Türk alfabesidir, kat'idir. Türk milletinin bütün ihtiyaçlarını temin etmeğe kâfidir.

3. Sarf (gramer) ve imlâ kaideleri lisanın ıslahını, inkişafını, millî zevki takip ederek tekâmül edecektir.

Muhakkaktır ki, yeni Türk harfleriyle lisana ve imlâyâ ilk şeklini vermek için Komisyonun Projesi en kısa ve en amelîdir”.³⁸¹

Önergenin yeni harflerle kara tahtaya yazılmasından sonra, Gazi dinleyicilere, “*Aynı mutalâada mısınız arkadaşlar?*” Sorusunu yöneltti. Salondaki davetliler hep birden “*hay, hay, hay, hay*” karşılığını verdiler. Böylece Yeni Türk Alfabesi, Türkiye'nin kalburüstü siyasî ve entelektüel temsilcileri tarafından oy birliği ile kabul edilmiş oluyordu.

Bundan sonra Gazi 23 Ağustos'da Tekirdağ'da bizzat başlattığı yeni yazıyı tanıtmaya, öğretme kampanyasına, Bursa Çanakkale, Gelibolu, Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri de devam etti. Gazi her gittiği yerde, kara tahta başına geçiyor, halka yeni harfleri öğretiyor. Memurları, halkı imtihan ediyor, bitip tükenmeyen bir sabır ve enerji ile harf inkılâbını halka benimsetiyordu. 21 Eylül'de Ankara'ya dönen Gazi, uygulamada gördüğü teknik aksaklıkları belirterek bunların düzeltilmemesini sağladı.³⁸²

İmlâ birliğini sağlamak için, imlâ sözlüğü, Dil Encümenince hazırlandı. Devlet görevlileri 1928 Ekim sonuna kadar yeni yazıyı öğreneceklerdi. Programı yürütmekle Maarif Vekâleti görevlendirilmişti.

Halk, bilhassa okur-yazar olmayan halk büyük bir şevk ve heyecanla yeni harfleri öğrenmeye çalışıyordu. Bütün ülkede bir okuma yazma seferberliği coşku içinde devam etmekteydi. Gazi'nin enerji ve kararlılıkla yürüttüğü kampanyayı, Başvekil İsmet Paşa, Maarif Vekili Mustafa Necati, Vekiller,

milletvekilleri gayretle desteklemektedir. Devlet dairelerinde yeni alfabe uygulanması aşamalı yürütülmektedir. Resmî uygulama için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması beklenmektedir.

Nitekim 1 Kasım 1928'de Meclis'i açış konuşmasında Gazi alfabe konusuna geniş ölçüde yer verdi. Gazi: *“Büyük Millet Meclisi kararıyla Türk harflerinin kat'iyet ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır. Türk harflerinin kabulüyle hepimize, bu memleketin bütün vatanını seven yetişkin evlatlarına mühim bir vazife tevaccüh ediyor, bu vazife, milletimizin kâmilan okuyup yazmak için gösterdiği şevk ve aşka bilfiil hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz, hususî ve umumî hayatımızda rastgeldiğimiz okuyup yazma bilmeyen erkek kadın her vatandaşımıza öğretmek için tehalük göstermeliyiz. Bu milletin asırlardan beri hallolunamayan bir ihtiyacı birkaç sene içinde tamamen temin edilmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştıran bir muvaffakiyet güneşidir. Hiçbir muzafferiyetin hazırlarıyla kıyas kabul etmeyen bu muvaffakiyetin heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sade muallimliğin vicdanî hazzı mevcudiyetimizi işba etmiştir. (doldurmuştur). Aziz arkadaşlarım: yüksek ve ebedî yadigârınızla büyük Türk milleti yeni bir nur alemine girecektir”*,³⁸³ sözleriyle Meclis'i yönlendirir. Hazırlanan yasa tasarısı ivedilikle görüşülür ve 1353 sayılı kanunla yasalaşır. Teklif oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yeni Türk Harfleri'nin yasalaşmasından hemen sonra üyelerden birinin teklifi üzerine, Gazi Mustafa Kemal'e altın bir levha üzerinde kabartma harflerden “Yeni Türk Alfabeti” yazılıp sunulması kararlaştırıldı³⁸⁴. Yasa 3 Kasım 1928'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.

Adı geçen yasaya göre: *Madde 1- Arap harfleri yerine Lâtin esasından alınan Türk Harfleri Kabul edilmiştir.*

Madde 2- Kanunun yayın tarihinden itibaren devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bütün şirket cemiyet ve hususi müesseselerde Türk harfleriyle yazılmış olan yazıların muameleye konulması mecburidir.

Madde 3- Devlet dairelerinin her birinde Türk harflerinin uygulanma tarihi 1929 Ocak ayının birinci gününü geçemez. Tahkik evrakı ve fezlekesi ve ilâmlar ve matbu muamelât cetvel defterleri, kayıtları ve senetleri, nüfus evlenme cüzdanları ve kayıtları, askerî kimlik ve cüzdanları 1929 Haziran başından itibaren Türk harfleri ile yazılacaktır.

Madde 4- Eski harflerle yapılan halk başvurularının kabulü 1929 Haziran'ının birinci gününe kadar yapılabilir. 1928 Aralık başından itibaren Türkçe her türlü özel veya resmî levha, tabela, ilâm ve sinema yazıları ile keza Türkçe özel veya resmi her türlü gazete, risale ve mecmuaların Türk harfleriyle basılması ve yazılması mecburidir.

Madde 5- 1929 Ocak başından itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburidir.

Madde 6- Resmî ve özel bütün tutanaklarda, 1930 Haziran başına kadar, eski Arap harfleri stenografi gibi kullanılabilir. Devletin bütün daire ve müesseselerinde kullanılan kitap, kanun talimatname, defter, cetvel kayıt sicil gibi matbualar 1930 Haziran başına kadar kullanılabilir.

Madde 7- Para ve hisse senetleri ve bonolar ve çekler ve tahviller ve pul ve sair kıymetli evrak ile hukukî mahiyeti haiz bütün eski vesikalar değiştirilmedikleri müddetçe geçerlidirler.

Madde 8- Bütün bankalar, imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler, cemiyetler ve müesseselerin bütün Türkçe muamelelerine uygulanması 1929 Ocak ayının birinci gününü geçemez... Bunlar ellerinde mevcut eski Arap harfleriyle basılmış matbuaları 1930 Haziran başına kadar kullanılabilirler.

*Madde 9- Bütün mekteplerin öğretiminde Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle basılmış kitaplarla öğretim yapılması yasaktır.*³⁸⁵

c. Uygulama

Önceki sayfalarda değinildiği gibi, yeni harfleri tanıtmaya kampanyası, Gazi'nin Sarayburnu konuşmasından sonra başlamıştı. Devlet daireleri Maarif Vekâleti'nin koordinatörlüğünde yeni yazıya geçiş hazırlıklarını yürütmekteydiler. Bakanlar Kurulu kararıyla bütün devlet görevlileri 9 Kasım 1928'den itibaren yeni yazıdan sınava tabi tutuldular. 1 Ocak 1929'dan itibaren bütün devlet dairelerinin yeni yazıya geçişleri sağlanmıştı. Yazışmayı kolaylaştırmak için Türk klavyesi teşkil edip gereken yazı makinaları sipariş edilmişti. Basının en kısa zamanda ve toptan yeni yazıya geçebilmesi, hareketin başarısı bakımından çok önemliydi. Yasa gereği, gazeteler 1 Aralık 1928'den itibaren yeni harflerle şevkle yazıya başladılar. O sıralarda İstanbul'daki en büyük gazetelerin tirajı 12.000'i geçmemekteydi. Yeni harflerle yayın başlayınca haliyle tiraj %50'lere varan oranlarda düşmüştü. Hükümet bu zararı telâfi için gazete ve dergilere, bir süre, aylık yardımda bulundu. Daha 9 Eylül 1928'de Maarif Vekili Mustafa Necatiye: *"En büyüğünden ve küçüğüne bütün mektepler bu sene yeni harflerle öğretime devam edecekler"* talimatı verilmişti. Millî Eğitimde yoğun bir çalışma başlamıştı. Önce öğretmenler yeni yazıya öğrendiler. Sade Türkçe ile yazılmış olan ders kitapları hazırlandı. Yeni ders yılında artık yeni Türk harfleri kullanılıyordu³⁸⁶.

Yeni Türk harfleri kısa bir süre içinde çarşı Pazar ve dükkanlarda da yerini aldı. Bütün ticarethane tabelâları süratle değiştirildi. 1 Aralık'dan itibaren sokaklarda artık yeni harfler egemendi.

Harf inkılâbının başarısı yeni yazıyı öğrenenlerin sayısının, eski yazıyı bilenlerden daha çok olmasına bağlıydı. Bunu 1 Ocak'ta 1929'da öğretime başlayan Millet Mektepleri sağladı. Millet Mektepleri iki kısımdan oluşmuştu. A dersliğinde hiç okuma yazma bilmiyenler, B dersliğinde, A dershanesini bitirenler ve biraz okuma yazma bilenler öğretim görüyorlardı. Ayrıca Okulu olmayan köyler için Gezici Millet mektepleri oluşturulmuştu. Okulların masrafları İl Özel İdareleri ve Maarif Vekâleti bütçesine konulan ödemelerle karşılanacaktı.

Millet Mektepleri'nin başında Başöğretmen olarak Gazi M. Kemal vardı. Büyük Millet Meclisi Başkanı Başbakan, Bakanlar Kurulu, Genel Kurmay Başkanı, CHP Genel Sekreteri, teşkilâtın başkanı sıfatını taşımaktaydılar. Bütün Bakanlık Müfettişleri aynı zamanda bu okulları denetlemekle görevliydi. Valiler her dönem Bakanlar Kurulu'na çalışmalar hakkında rapor vermekle yükümlüydüler. İl ve ilçelerde, ileri gelen bürokratlar Parti temsilcisi ve İl Genel Kurul temsilcilerinden oluşan birer yönetim kurulu oluşturulmuştu. Bu kurullar Millet Mektepleri için ödenek, dersane, araç gereç, kitap ve halkın okullara devamlarını sağlamak gibi işleri yürütmekte idiler. Bu amaçla, okullar, camiler, hükümet salonları, kulüpler, kahvelerden yararlanabileceklerdi. Hapishane müdürleri en az yirmi işçi çalıştıran özel kuruluşlar, çalıştırdıkları kimselere yeni harfleri öğretmekle yükümlü tutulmuşlardı. 1929-1933 yılları arasında bu okullarda 54,050 dersane açılmıştır. Bunların % 65,60

köylere de. Bu iş için 46.690 öğretmen görev almıştır. Beş yıl içinde bu okullara 2. 305.924 kişi kaydolmuştur. Bunların % 66'sı köylüdür. Bunlardan 1.124.926'sı diploma almıştır.

Bu sayılara dışarda özel eğilim görenleri de katmak gerekir. Ayrıca devlet memurları, ordu mensupları, okul öğrencileri hesaba eklenmelidir. Böylece kaba bir hesaba 1933'de okur yazar miktarını üç milyon civarında tahmin etmek mümkündür. Demek ki mevcut nüfusun yaklaşık dörtte biri okuma yazmayı, beş yıl gibi kısa bir zamanda öğrenmiştir.

Alfabe ve basım tekniğindeki kolaylık, matbaaların ve basılan kitap adedinin artmasına yol açmıştır.

Görülmemiş bir coşku ve heyecanla yürütülen yeni harfleri öğretme kampanyası 1933'lerden sonra gittikçe hızını kaybetmiştir. Bunun nedeni ödenek azlığıdır. Millet Mekteplerinin giderlerinin ağırlık kısmı il özel idarelerinden sağlanmaktaydı.

Buna rağmen, asgari bir müddet içinde resmi dairelerden eski yazı kalktı. Devlet memurları içinde eski yazıyı müsvedde olarak kullanmakta devam edenler, bu yazıyı bilmeyen insanlar memur olup işbaşına geldikçe gittikçe seyrekleşti. Esasen yazı inkılâbının daha ilk yıllarında yeni yazı bilenlerin sayısı bilmiyenleri geçmişti. Bu oran her yıl ezici bir nisbette artarak devam etmiştir.

Gazi M. Kemal'in "Başöğretmen" olarak inanılmaz bir enerji heyecan ve kararlılıkla bizzat yürüttüğü, ümit edilenden çok daha kısa bir zaman içinde gerçekleştirdiği, harf inkılâbı dış dünya'da da geniş yankılar uyandırdı, özellikle sınır dışındaki Türkler arasında etkili oldu.³⁸⁷

Türkiye sınırları dışında kalan Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Onikiada, Kıbrıs, Hatay (O sırada sınırlarımız dışındaydı) Türkleri anavatanı örnek alarak yeni Türk harflerine geçmek için büyük gayret sarfettiler, Engelleri ortadan kaldırdılar. Rusya'da ki Türklerin büyük kısmı da Lâtin harflerini birbiri arkasına kullanmaya başlamışlardı. Böylece Türk kökenli topluluklar arasında bir kültür birliği oluşturulabilme imkânı doğmuş gibiydi. Ancak Sovyetler Birliği'nde bütün Cumhuriyetlerde 1939'da Lâtin alfabesi terkedildi ve Kiril alfabesi kullanma mecburiyeti getirildi.³⁸⁸

Türkiye'deki yazı değişikliği dış dünyada hayret ve hayranlıkla izlendi. Gazi'nin en çarpıcı ve inanılması güç parlak bir başarısı olarak alkışlandı.

d. Sonuçlar

Gazi M. Kemal'in harf inkılâbı, pratik faydaları yanında, etkileri çok uzaklara gidecek sonuçlar doğurmuştur.

Yazı inkılâbının kısa vadede sonuçları, okur-yazar sayısında görülen hızlı artıştır. Öyle ki yazı inkılâbıyla Türkiye baştan başa "Başöğretmen"i Gazi M. Kemal olan bir ilkokula dönüşmüştür. Çocuklar ve hiç okuma yazma bilmiyenler okulları doldurmuş ve kısa bir zaman içinde yeni yazıyı bilenlerin sayısı bilmiyenleri hızla geçmiştir. Yazı inkılâbıyla Gazi cehalete öldürücü bir darbe indirmiş, aydınlıklara giden yolları açmıştır.

Okur yazar sayısının artması, basım kolaylığı, kültür hayatını canlandırmış, renklendirmiştir.

Yeni harflerin yerleşmesi, Türkçe'nin yabancı dillerin boyunduruğundan kurtulmasını, kendi öz benliğini kazanmasını sağlamıştır. Böylece dilde reforma giden yol açılmış, sonuç itibarıyla "konuşulduğu gibi yazılan Türkçe" ile yazı dili ile konuşma dili arasındaki uçurum kaldırılmıştır. Yeni

alfabe ile Türkiye'deki şive farkları gitgide azalmaya yüz tutmuştur. Böylece millî bütünlük pekiştirilmiştir.

Alfabe değişikliğinin uzun vadeli derin sonuçları kültür alanında meydana gelmiştir. Gazi, yazı değişikliği ile Doğu'ya açılan kapıyı kapatmış, Batı'ya, çağdaş dünyaya yönelik kapıyı açmıştır. Yeni Türkiye yönünü kesinlikle Batı'ya çevirmiştir. İnönü'nün deyimiyle, "Harf inkılâbının bizde tesir ve büyük faydası, kültür değişmesini kolaylaştırmasıdır. İster istemez Arap kültüründen koştuk. Arap dili üzerinde işlemek hevesi millî kültürü zayıflatmıştır. Bizim devrimizde Lâtin harflerine geçmek Türk dilini ve millî kültürü kurtarmak için esaslı bir etken olmuştur"³⁸⁹.

Yeni Türkiye Lâtin alfabesiyle kültür kaynağını değiştirmiş, çağdaş, dünyaya yeni ufuklara yönelmiştir. Bir anlamda Lâtin alfabesinin kabulüyle, Gazi Türk Rönesansının kapısını açmış oluyordu.

IV. İnkılâpların Yerleşme Dönemi (1930-1938)

A. Gazi M. Kemal'in Çok Partili Rejim Denemesi: Serbest

Cumhuriyet Partisi

1. 1930'da Genel Durum

Cumhuriyetin ilânından bu yana yedi yıl, Gazi'ye hazırlanan suikast olayından beri de dört yıl geçmiştir. Bu süre içinde yeni devletin ve toplumun çehresini değiştiren büyük inkılâplar yapılmıştı. Suikast olayından sonra, muhalif bir ses ortalıkta yoktur. Gazi ve yakın mesai arkadaşları inkılâpların yerleştiği halk tarafından benimsendiğine inanmaktadırlar. Gazi artık rejimi normalleştirme istemektedir. Daha 7 Mart 1927'de İstiklâl mahkemelerinin faaliyetlerine son verilmişti. 4 Mart 1929'da da Takrir-i Sükûn yasası yürürlükten kaldırılmıştı. Basında hükümete yönelik eleştiriler görülmeğe başlamıştı.

Ülkede asayiş gereği gibi sağlanmıştı. İstikrarlı bir yönetim oluşmuştu. Bütçe denklığı vardı. Cumhurbaşkanı'nın hizmetleri okullarda ve halkın dilindeydi.

Ancak ekonomik durum, hızlı bir kalkınmaya imkân vermemekteydi. Cumhuriyet idaresi harap, fakir bir ülke devralmıştı. İstilâcı ordular girdikleri yerleri, çekilirken yakıp yıkmışlardı. Anadolu insanı elindeki varını yoğunu Millî Mücadele'de vatanının kurtuluşu için feda etmişti. Bir taraftan Osmanlı borçları ödenmeye çalışılıyor, diğer taraftan yabancı iktisadî kuruluşlar satın alınmaktaydı. Bunun için hükümetin elinde vergiler dışında önemli bir gelir kaynağı yoktu. Ülkeye dışardan sermaye girişi mümkün değildi. Lausanne'da Lord Curzon Türk delegasyonu Başkanı İsmet Paşa'ya "...Hiçbir dediğimizi makul olduğuna haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaata vardık ki ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de bu yanımdakinde. Unutmayın, ne reddederseniz hepsi cebimdedir... Para kimsede yok. Ancak biz verebiliriz. Memnun olmazsak kimden alacaksınız? Harap bir memleketi nasıl kurtaracaksınız? İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman bugün reddettiklerinizi cebimizden birer birer çıkartıp size göstereceğiz" demişti³⁹⁰. Gazi başta olmak üzere, Cumhuriyet yöneticileri, para için diz çekmedikleri gibi, bu sözleri de hep

hatırladılar. Dolayısıyla ülkenin ekonomisi “*kendi yağıyla kavrulmak*” suretiyle yürütülmekteydi. Yük halkın omzundaydı. Vergiler, mükelleflerin takâtını zaman zaman aşmaktaydı.

1929’da başlayan ekonomik kriz bütün dünyayı sardığı gibi, Türkiye’yi de etkilemekteydi. Buğday fiyatları düştü. 1928’de Orta Anadolu kuraklıktan ciddi şekilde etkilenmişti. 1930 başlarında ithalatın kısıtlanması, kambiyo kontrolü konulması da piyasada sıkıntı yaratmıştı³⁹¹

Diğer taraftan Gazi’nin yakın çevresindeki kişiler arasında da hükümetten şikâyetler vardı.³⁹² Hükümet kanadında da bazı kimselerin siyasî nüfuz ticareti yapmalarından doğan ciddi rahatsızlıklar vardı.

Genelde, yanmış ve yıkılmış olan memleketi mümkün olduğu kadar çabuk imar etmek ve kalkındırmak gayretinin doğurduğu mali külfetler, hükümete karşı hoşnutsuzluk yaratmaktaydı. Gazi başta olmak üzere, tepe yönetimde, hükümetin denetimini sağlayacak, siyasî nüfuzun kötüye kullanılmasını engelleyecek ve iktisadî vaziyeti iyileştirecek yeni çareler aranmaya başlanmıştı^{393a}. Düşünülen çarelerden biri de bir muhalefet partisinin oluşturulması ve bu yolla etkin bir denetim sağlanmasıdır. Bütün bunlar Serbest Cumhuriyet Partisi’nin kurulmasının yakın sebeplerini oluşturmuştur. Daha derindeki sebep ise, Gazi’nin demokratik hayatı sağlığında başlatma arzusu olmalıdır. Böylece halkın nabzını yoklamak ve cumhuriyet rejimini normalleştirmek çareleri de aranmış olacaktır.

2) Serbest Cumhuriyet Partisi’nin kuruluşu (SCP)

Muhalefet Partisi Başkanlığı için Gazi’nin düşündüğü isim Ali Fethi Beydi. Ali Fethi (OKYAR) Atatürk’ün çok yakın ve eski arkadaşlarından biriydi. Dürüst, güvenilir ve deneyimli, liberal bir politikacıydı. Ahmet İzzet paşa Hükümetinde İçişleri Bakanlığı, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Cumhuriyet dönemlerinde birer kere Başbakanlık görevi yapmıştı. 1925’ten beri Paris’te Büyükelçi olarak görevliydi. 22 Temmuz 1930’da iki aylık tatilini geçirmek için ailesiyle İstanbul’a gelmişti.

Gazi’yi Yalova’da ziyaret ettiği günlerde özellikle hükümetin iktisadî politikasını eleştirmiş, çözüm olarak da Meclis’in görevini yerine getirmesini göstermişti. Gazi ise, bunun çaresi olarak bir muhalif parti oluşması ve başına her bakımdan kendisine güvendiği Ali Fethi Bey’in geçmesini istemiştir.

Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Partisi deneyiminden sonra, böyle bir işe girmek ancak Gazi’nin vereceği güvenle mümkün olabilirdi. Fethi Bey’in bu maksadı sağlamak için Gazi’ye yazdığı mektuba Cumhurbaşkanı 10 Ağustos’da verdiği cevapta “*Laik cumhuriyet esasında beraber olmak şartıyla, millet işlerini serbest münakaşa etmeyi cumhuriyet esaslarından saydığımı*” bu itibarla yeni partinin kurulmasını iyi karşıladığını ve her hususta iki partiye karşı âdil ve tarafsız davranacağı yolunda güvence verdi. Fethi Bey’in mektubu ile Gazi’nin cevabı basında yayınlandı.

Gazi, Serbest Fırka kurucularını yöreklendirmek için, kız kardeşi Makbule (ATADAN) ile çok eski ve samimi arkadaşı Nuri (CONKER)’nin yanısıra Ahmet (AĞAOĞLU), Dr. Reşit Galip, Nakıyeddin (YÜCEKÖK), Tahsin (UZER), Mehmet Emin (YURDAKUL), İbrahim Süreyya (YİĞİT)’nin^{393b} partiye katılmalarını sağladı. Ayrıca Fethi Bey’e: “*Ben Cumhuriyeti tesis ettim; fakat bugünkü şekli-i idare cumhuriyet midir? Diktatörlük müdür?, şahsi hükümet midir? Belli değildir. Ben fani bir insanım, ölmeden evvel isterim ki milletim hürriyete alınsın. Bunun için bir muhalif fırka tesis ediyorum ve bu işi Fethi Beyden başka hiç kimseye teslim edemem. Bu hususda Fethi’ye gösterdiğim itimadı başka hiç*

*kimseye gösteremem” demek suretiyle amacını açıklamıştır.*³⁹⁴ Keza başka bir vesileyle “Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceğinizi tahmin ediyorum. Fakat ben cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleyi memnuniyetle müşahade edeceğim. Ve şimdiden söyleyebilirim ki en çok kavgalı gibi olduğumuz geceler sizi soframda birleştireceğim. Ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım. Sen ne dedin? Ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi, neye istinat ediyordun? Bugünden itiraf edeyim ki bu, benim için yüksek bir zevk olacaktır”³⁹⁵ sözleri ile her iki partiye karşı tarafsız davranacağını tekrarlamıştır.

24 Ağustos’da da bir çok milletvekilinin bulunduğu bir toplantıda, Cumhuriyetin payidar olması luzumundan bahsederek Fethi Bey’e: “Siz benim çok kadim ve emin bir arkadaşımısınız. Size namusumla temin ederim ki bu mefküreyi yaşatmak hususunda etrafınızda kimse kalmamış olsa, ben size bir nefer gibi arzı hürmet edeceğim... Ben Mustafa Kemal, verdiğim sözü yaparım. Cumhuriyet müessesesinin bir müstebit eline geçeceğini mezarımda dahi duysam millete karşı haykırmak isterim... Cumhuriyetin milletin kalbinde kök saldiğını görmek yegâne emelimdir”³⁹⁶ sözleri ile hitap etmiştir.

Bu sözlerden Gazi’nin sağlığında rejimi normalleştirmeyi, daha doğrusu çok partili demokratik hayatı gerçekleştirmekte ne kadar samimi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Nitekim onun istek ve özendirmesiyle S.C.P’nin milletvekili sayısı daha partinin kurulma safhasında on dörde ulaşmıştı. Gazi partiye maddî yardımda bulunduğu gibi, Fethi Bey’in sevdiği ve mutlak güvendiği, kendisinin de en yakın arkadaşlarından biri Nuri (CONKER) Bey’in de partide genel sekreter olmasını istemiştir.

3. Serbest Cumhuriyet Partisi’nin Programı ve Gelişmesi

SCP’nin siyasî hedefleri, Fethi Bey’in Gazi’ye yazmış olduğu 9 Ağustos 1930 tarihli mektubu ile Parti’nin programı ve tüzüğün ilk beş maddesinde belirtilmiştir³⁹⁷. Parti programı acele hazırlanmış olup on beş maddeden oluşmaktadır. Programın birinci maddesinde partinin cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlı olduğu, bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesini amaç edindiği, anayasanın hürriyet ve dokunulmazlık haklarının istisnasız herkes için geçerli olacağı belirtilmiştir. Diğer maddelerde özetle şu noktalar üzerinde durulmaktadır.

- Vergiler herkesin gücüne göre alınacak ve Devlet gelirleri yararlı bir şekilde kullanılacak, büyük bayındırlık girişimlerinin masraflarının yalnız bir kuşağa yüklenilmesinden kaçınılacaktır.

- Paranın kıymetinin bir an önce tesbit edilmesi ve böylece yabancı sermayeye yol açılması,

- Vatandaşların refahına malî ve iktisadî her türlü girişimlerine engel olan Hükümet müdahalelerinin kabul edilmeyeceği, Cumhuriyetin yararları için yapılması gerekli ve fertlerin yetersiz olduğu durumlarda Devletin doğrudan müdahale edeceği (Bu son fıkra Gazi tarafından ilâve edilmiştir).

- Köylü ve çiftçiye ucuz ve kolay kredi sağlanması.

- Ülke içindeki sanatların canlanması ve gelişmesi, yerli malların korunması sağlanacak.

- Halkın Hükümet katındaki işleri mümkün olduğu kadar çabuk ve kolaylıkla çözümlenecek, rüşvet ve suistimallerle merhametsizce mücadele edilecektir.

- Dış politikada bütün devletlerle dostluk siyaseti güdülecek ve Milletler Cemiyeti ile işbirliğine önem verilecektir.

- Parti tek dereceli seçim usulünü ve siyasî hakların Türk kadınlığına uygulanmasını savunacaktır (Bu son fıkra parti programına Gazi tarafından ilâve edilmiştir).

S.C.P. resmen kurulmasıyla birlikte yoğun bir ilgi ile karşılaştı. *“Hiçbir parti bu kadar az çalışarak az zamanda bu kadar başarı kazanmış olamazdı”*. Fethi Bey henüz Yalova’da iken ülkenin çeşitli yerlerinden, partide görev almak için sel gibi telgraflar gelmeye başlamıştı. Öğle ki Yalova Posta Merkezi, başvuruları karşılamak için yeni servis kurmak mecburiyetinde kalmıştı³⁹⁸.

Aslında Cumhurbaşkanı ve Fethi Bey dahil, hiç kimse halkın adeta akın akın yeni partiye yöneleceğini tahmin etmemişti. Gazi dahil herkes yeni Partinin ancak destekle ayakta kalabileceği kanısındaydı. Beklenenin aksine, SCP kısa bir zamanda yığınların desteğini kazandı. Ülkede şu veya bu nedenle ne kadar gayrı memnun varsa, bunlar yeni partiye yöneldiler. Bunlar arasında CHP’den ve bürokrasiden memnun olmayanlar, vergilerin ağırlığı ve geçim zorluğundan şikâyetçi olanlar, inkılâp karşıtı ve saltanat taraftarı olanları sayabiliriz.

S.C.P’nin kısa bir zamanda halkın desteğini kazanacak gibi görünmesi, parti yöneticilerinin ilk seçimde iktidar olacakları yolundaki beyanlar, yıllardır iktidarı elinde tutan C.H.P yönetici kadrosunu tedirgin etmeye başlamıştı. İki taraf arasında basında yapılan tartışmalar havayı gerginleştirmişti. Yönetimin denetimi amacıyla kurulmuş olan Partinin iktidarı en kısa bir zaman içinde hedef alması, CHP mensuplarını ürkütmüş ve SCP aleyhine aşırı propaganda yapmaya yöneltmiştir.

Bu yolda ilk işaret İzmir’den geldi. CHP İzmir Mutemedi (Parti Başkanı) Salih bey gazetelere verdiği demeçlerde: *“Yeni fırka (Parti) danışıklı, döğüşüklü bir işdir; bunu bizden sormuşlardı, fikrimizi söylemiştik. Değişik bir şey yoktur; bu hal blöftür, işte bu kadar”* şeklinde veya *“yeni fırka teşkili için yapılacak teşebbüsten iki aydan beri haberdar olduğunu, merkezden fikirlerinin sorulduğunu; muhalefetin meclis dışarısında değil, içinden doğması fikrini bildirdiklerini; yeni fırkanın teşkili için CHF’nin Meclis’deki bazı arkadaşlarını feda edeceğini; intihabat(seçimler) mücadelesi olmayacağı ve sadece yeni fırkanın intihabata iştirakine CHF’nün müsaade edeceği”*³⁹⁹ şeklinde konuşmuştur. Haliyle bu ve benzeri bazı konuşmalar Fethi Bey ve arkadaşlarının rahatsız etmiştir. Fethi Bey’in güvence isteyen baş vurularını, Gazi her defasında daha önceki sayfalarda belirtilen sözleri doğrultusunda cevaplandırmıştır.

Esasen iki parti arasında özellikle hükümetin ekonomik politikasıyla ilgili tartışmalar havayı alevlendirmiştir. Serbest Cumhuriyet Partisi, Hükümetin ekonomi politikasının yanlış olduğunu, halkı iktisadî zaruret içinde bıraktığını; vergilerin ağır olduğu, gereksiz vergiler alındığı; toplanmasında da yolsuzluklar yapıldığını; tekellerin kamu yararına değil, özel kişiler yararına çalıştığını; ekonomik alanında devlete ait vazifelerin devlete, millete ait vazifelerin de fertler tarafından yapılmasını; yabancı sermayeye yol açılmasını; Anayasaya aykırı yasaların kaldırılmasını, mahkemelerin yavaş iş gördüğünü ve yargıçların tam bağımsız olmadıkları, demiryollarının bu ölçüde gerekli olup olmadığı, gibi eleştirilen yapmaktaydı⁴⁰⁰.

Bu eleştiriler tek parti rahatlığına alışmış olan C.H.P’nde, Serbest Cumhuriyet Partisi’ne karşı ithama varan karşılıklara yol açmaktaydı.

Ülkenin her tarafından gelen örgütlenme istekleri, adeta baskı halini aldığından, Fethi Bey hem bunları karşılamak, hem de yeni partinin danışıklı dövüş şeklinde kurulduğu iddialarını çürütmek için

yurt gezisine çıkmaya ve geziye partiye en fazla ilgi gösteren İzmir'den başlamaya karar verdi ve bu konuda Gazi'nin de onayını aldı.

Fethi Bey ve arkadaşları (Ahmet Ağaoğlu ve Tahsin Bey (UZER) geziye endişe ile başlarlar. İzmir'deki toplantılarda Hükümet eleştirilecektir. Halk buna alışkın değildir. Nasıl bir tepki göstereceği kuşkuludur. Gazi'de aynı endişeyi taşımaktadır. Fethi Bey ve arkadaşlarının güvenliklerinin sağlanması için telgrafla talimat verir⁴⁰¹, Fethi Bey'e de gemi limanına girdiğinde husumet alâmeti görürlerse gemiden çıkmayıp kendisine bilgi verilmesini ister⁴⁰². Fethi Bey'den önce İzmir'e gelen Adliye Vekili Mahmut Esat (BOZKURT) da Gazi'ye çektiği telde İzmir'deki havanın Fethi bey'e karşı olduğunu onun İzmir'e gelmemesinin daha iyi olacağını bildirir⁴⁰³.

Fethi Bey ve arkadaşlarını taşıyan gemi, 4 Eylül'de İzmir limanına ulaşır. Sahili binlerce halk doldurmuştur. Korkulanın aksine halk, yaşasın Gazi, yaşasın Fethi Bey, yaşasın Serbest Fırka nidaları ile ortalığı inletmektedir. Şehir çevresi ile ayağa kalkmış gibidir. Gemi üç saatlik bir gecikme ile rıhtıma yaklaşır. Rıhtımda halkın coşkulu yaklaşımı içinde Fethi Bey'in ceketi yırtılmıştır. Kalabalıkta denize düşenler, ezilenler olur. Fethi Bey'in bindiği otomobilin camları kırılır, tavanı çöker. Zorlukla otele ulaşan Fethi Bey halktan dağılmalarını ve vereceği nutku dinlemeye gelmelerini ister.

Halkın coşku ve taşkınlığından endişelenen İzmir Valisi Kâzım Paşa (DİRİK), Fethi Bey'den ertesi günü söyleyeceği nutuktan vazgeçmesini yazılı olarak ister. Fethi Bey konuyu Gazi'ye bildirmek istediğinde zorluk çıkarılır... Fethi Bey'in ısrarlı isteği üzerine, telgraf zorlukla gönderilir. Gazi derhal cevap verir: *"Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen nutkunu mutlaka söyleyeceksin ve tesadüf edeceğim her hangi bir engeli derhal bildireceksin. Asayişin temini için Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisi lâzım olan tedbirleri almakla mükelleflerdir."*⁴⁰⁴.

5 Eylül günü, halk Fethi Bey'in kaldığı otelin çevresindeki toplanmıştır. CHP'de bugün için bir karşı gösteri düzenlenmiş, Anadolu gazetesi de SCP aleyhinde bir yazı yayınlamıştır. Yazıdan öfkelenildiği anlaşılan SCP taraftarları Anadolu gazetesi ve CHP binası önünde protesto gösterisi yapmışlardır. Gösteriler esnasında, polisın açtığı ateşle, on dört yaşlarında okullu bir genç ölümce, olaylar büyüdü. Ölen çocuğun babası oğlunun kanlı cesedini Fethi Bey'in önüne koyarak *"Bu hürriyet yolunda şehittir. Kurtar bizi"* dedi. Fethi Bey'in sakinleştirici konuşması üzerine halk dağıldı.⁴⁰⁵

Fethi bey nutkunu 7 Eylül 1930'da ellibin kişiyi aşkın bir kalabalık önünde söyledi. Konuşma esnasında Fethi Bey başındaki şapkayı çıkarıp *"Bizim bunları çıkaracağımızı..."* der demez, bütün dinleyenler, binlerce kişi başlarından şapkalarını çıkarıp ayaklarının altına attılar. Halbuki Fethi bey'in cümlesi henüz tamamlanmamıştı. *"Bizim, şapkayı çıkaracağımızı söylüyorlar, bu bir iftiradır. İnkılâplarla aynı fikirdeyiz" demek istiyordu*.⁴⁰⁶ Fethi bey İzmir'den Manisa'ya, Akhisar, Balıkesir ve Aydın'a geçti Her gittiği yerde şevk ve heyecanla karşılandı. Kâzım Paşa (ÖZALP)'nın deyişiyle *"her geçtiği yerde, Halk Partisi'ni söndüre söndüre gitti"*⁴⁰⁷.

İzmir olayları, CHP yöneticileri, hükümet erkânı tarafından Gazi'ye abartılı olarak aksettirilmiştir. İzmir Valisi, Fethi Bey'in etrafına bir sürü çapulcu toplayarak şehirde anarşi ve kargaşaya yol açtığını ileri sürmekteydi. Bizzat İsmet Paşa'da Gazi'ye gelmiş, *"Şeref ve haysiyetim söz konusudur. İzmir'de fotoğraflarıma tabanca atıyorlar, bir matbaamızı tahrip ettiler. Halk Partisi binalarını tahrip ediyorlar. Fethi Beyi'i tutuklamaya mecbur olacağım"* demekteydi⁴⁰⁸. Fethi bey ise halkın siyasî hürriyet hasreti içinde, bunu kendilerine sağlıyan Gazi'ye minnettar olduklarını ifade etmekteydi. Gazi herkesin olayı bir

türlü aktarması üzerine, hakikatı anlamak için Meclis başkanı Kâzım (ÖZALP) Paşa'yı görevlendirdi. Kâzım Paşa, iddiaların abartılmış olduğunu, aslında, SCP'nin geçtiği yerlerde CHP'yi silip süpürdüğünü belirtmiştir.

Ancak İzmir'den gelenlerin CHP binasının taşlandığını gözleriyle gördüklerini söylemeleri üzerine, Gazi, Cumhuriyet gazetesi sahibi Yunus Nadi'ye kendisine hitaben bir açık mektup yazdırmış, bu mektuba vereceği cevabı da dikte ettirmiştir. Bu açık mektupta Yunus Nadi "... *Ezeli ve ebedi şefimiz olarak bildiğimiz zatı devletlerini başka ve yeni fırkaların kendilerine mal etmeğe çalıştıklarını*" ifade ederek durumun aydınlatılmasını dilemekteydi. Gazi, bu mektuba cevap olarak 10 Eylül'de, "... *Ben Cumhuriyet Halk Fırkası umumi reisiyim. CHF Anadolu'ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden doğmuştur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz. Resmî vazifemizin hitâmında C.H.F'nin başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüte mahal yoktur. Benim bu esas vaziyetim bir sene nihayetinde sona erecek olan bugünkü muvakkat vaziyetimin bana yüklediği tarafsızlığı bozamaz.*" Demekte, C.H.F merkezine yapılan tecavüz ve hükümet otoritesine karşı yapılanların kanunî takibattan kurtulamayacaklarını ifade etmekteydi⁴⁰⁹.

İzmir olayları önemli sonuçlar doğurdu. S.C.P'nin kurucuları dahil hiç kimse yeni partinin bu derece ilgi göreceğini tahmin etmemişti. C.H.P yöneticileri, hayret şaşkınlık ve öfke içindeydiler. Olayların gidiş şekli, yapılan inkılâpların halk tarafından henüz yeteri kadar, veya sanıldığı kadar hazmedilmediğini göstermekteydi. S.C.P inkılâp karşıtlarının toplandığı bir parti görünümündeydi. Gazi gelişmeleri daha bir dikkatle izlemeye başlamıştı. 22 Eylül'de Meclis olağanüstü toplantıya çağırılmıştı. İsmet Paşa, bazı bakanlıkların boşalması ve siyasi durum gerekçesiyle istifâ etti ve tekrar hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu arada Fethi Bey Gümüşhane'den Milletvekili seçilmişti. S.C.P Meclis konuşmalarında hükümeti eleştirdi ve güvensizlik oyu verdi. Fakat İsmet Paşa, büyük çoğunlukla güven oyu alıyordu. İsmet Paşa'nın hükümeti kuramaması halinde, Gazinin bu görevi üstlenmek kararında olduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi vatandaşlar arasında düşmanlık ve inkılâp karşıtlığı olaylarının görülmesidir. Nitekim Gazi, 1 Kasım'da Meclis'i açış konuşmasında: "*Siyaset sahasında karşılıklı faaliyetlerin feyizli inkişafı ancak vatandaşlar arasında düşmanlık husulüne mahal verilmemesiyle temin olunabilir. Bunun çareleri, fırkaların içine girebilecek gayri samimi ve gizli maksatlı unsurların kanun fevkinde netice istiyen emel sahiplerinin bütün milletçe menfur görülmesi ve bir de cumhuriyet esası üzerinde çalışan fırkalarca bu gibilerin faaliyetlerinden uzak kalınmasıdır,*⁴¹⁰" sözleriyle Serbest Cumhuriyet Partisi uyarı ihtiyacını duymuştur.

5 Ekim'de başlayan Belediye seçimlerine S.C.P. de katılmıştır. Tek dereceli olarak ve kadınların da katıldığı seçimlere, halk büyük ilgi göstermiştir. Açıklanan sonuçlara göre, 502 belediyeden 22'sini S.C.P kazanmıştı. Ancak Serbest Cumhuriyet Partisi mensupları, seçimlerde baskı yapıldığından, seçmenlerin serbestçe oy kullanmalarının engellenmesinden, seçim sonuçlarının değiştirilmesinden şikâyetçiydiler. Fethi Bey konuyu bir *gensoru önergesiyle Meclis gündemine getirmişti. Esasen Gazi'de "Seçimi kazanın CHP değil, hükümet partisinin, yani polis. Jandarma, kaymakam ve valiler olduğunu"* genel sekreterine ifade etmişti⁴¹¹.

Fethi Bey'in şikâyetleri karşısında Gazi, tedbir olarak nisbî temsil ve tek dereceli seçimin kabulü, her iki partinin laiklik, halkçılık, ve cumhuriyetçilik anlayışında birleşerek millî bir blok oluşturulmasını, bu ilkeleri benimsemeyenlerin partilerinden çıkarılmalarını, kendisinin de tarafsız olarak bu blokun

başkanlığını yürütmeyi düşünmüştü. Teklif Serbest Cumhuriyet Partisi mensupları arasında olumlu karşılanmış fakat Cumhuriyet Halk Partisi'nce kabul edilmemişti.

4) Serbest Cumhuriyet Partisinin Kapanması

Bu durum karşısında, Gazi Cumhurbaşkanlığından ayrılıp C.H.P başına geçmeği, böylece anarşi ve irtica eğilimlerini önlemeyi düşünmüştür. Ancak Fethi Bey hiç bir zaman ona karşı mücadele etmek zorunda kalacağını hatırına getirmemiştir. İnönü'nün deyimini ile “*samimî bir inkılâpçı, ileri fikirli, irtica teşebbüslerine hiçbir suretle istidadı olmayan*” bir kimseydi⁴¹². Cumhuriyetin kurucusu ile karşı karşıya gelmekten partiye kapatmaya karar verdi⁴¹³.

Ancak 15 Kasım günü Meclis'te gensoru görüşmeleri esnasında, özellikle halkın serbestçe oy kullanmasının engellendiğini baskıyla karşılaştığını, buna karşılık CHP mensuplarına azamî kolaylıklar gösterildiğini, geçersiz oyların iktidar partisine kaydolduğunu örnekleriyle göstermiş, partisinin Gazi'ye karşı çıktığı iddialarını reddetmiş, Dahiliye Vekilinin kınanmasını istemiştir.

Dahiliye Vekili ve CHP mensupları iddiaları cevaplandırmışlar ve muhalefet partisi ve başkanı hakkında bazı ithamlar ileri sürmüşlerdir. Neticede yapılan oylamada mevcut 231 milletvekilinden 221'i Bakana güvenoyu vermiştir.

Güven oylamasından sonra Fethi Bey, arkadaşlarıyla hazırladığı partiyi kapatma kararını Gazi'ye götürdü. SCP genel sekreteri Nuri (CONKER) Bey'in el yazısıyla kaleme alınan metin şöyledir:

“Tebellür eden son vaziyete göre, Fırkamız, Büyük Gazi hazretlerine karşı, siyasî sahnede mücadele edecek bir mevkie getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya Gazi hazretlerinin ısrar, teşvik ve tasvipleriyle vucuda gelmiş ve Büyük reisimizin her iki fırkaya karşı müsavi muavenet ve muamelesine mazhar olacağı teminatını almış idi. Esasen başka türlü siyasî bir teşekküle vucut vermek mes'uliyetini almayı hiçbir zaman hatırımıza getirmedik. Halbuki emri vaki şeklinde tahakkuk eden son vaziyet karşısında bizce başarılması muhal olan bu teşebbüs devam etmek beyhude olacağından Fırkamızın feshine ve keyfiyetin bilumum teşkilâta ve Dahiliye Vekâletine bildirilmesine karar verilmiştir” 16.XI.1930⁴¹⁴.

Serbest Cumhuriyet Partisi ancak doksan küsur gün yaşayabilmişti. Gazi'nin özenle kurduğunu, başlangıçtan itibaren desteklediği bu hareket neden başarısız oldu? Ne gibi sonuçlara yol açtı. Atatürk üzerinde etkisi acaba ne olmuştur?

Çok partili demokratik rejime girme girişiminin başarısızlığa uğramasında, her şeyden önce mevcut durumu değerlendirmede yanılığa düşüldüğü görülmektedir. Şöyle ki: Cumhuriyet ilân edileli henüz 7 yıl olmuştur. Hilâfetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına sürülmesinin üstünden altı buçuk yıl, Şeyh Sait isyanından beri beş buçuk yıl, şapka inkılâbından beri beş yıl, İzmir suikastından bu yana dört yıl, hukuk inkılâbından beri dört yıl, harf inkılâbından beri de ancak iki yıl geçmişti. Tahrir-i Sükûn yasası bir yıl önce kaldırılmıştı. Türk toplumunun yüzlerce yıllardan beri mevcut yapısını, yaşayışını topyekûn değiştiren bu büyük inkılâpların bu kadar kısa bir zamanda tamamen hazmedildiğini zannetmek yanılıcı olmuştur. İnönü'nün deyimini ile “her yerde birikmiş olan gerginlikler, bütün inkılâpların tortuları kendiliğinden yeşermiş ve bunlardan kurtulmak için, hepsinden kurtulmak için Serbest Fırkanın bir vasıta olarak kullanılması arzusu” genelleşmiştir⁴¹⁵. Parti, şikayetleri birikenler, ekonomik sıkıntıdan bunalanlar, inkılâp karşıtı kişilerin odaklandığı bir kuruluş haline gelme

eğilimi göstermeye başlamıştı. O zamana kadar rehavet içinde bulunan C.H.P teşkilâtı iktidarı kaybetme ihtimalinin hırçınlığı içinde, gerginliği tırmandırmış, Gazi ile Fethi Beyi karşı karşıya getirmek politikasını başarı ile uygulamıştı. Halkta ikiye bölünme emareleri ortaya çıkmıştı. Eserinin tehlikeye gireceğini gören Gazi M. Kemal bizzat mücadele etmek kararını verince, Fethi Bey partiyi kapatmaktan başka çare göremedi. Fethi Bey inkılâp taraftarı ve liberal fikirli bir devlet adamıydı. Muhatap olarak devletçi ve otoriter bir yönetim uygulayan İsmet Paşa'yı almıştı. Atatürk ile mücadeleyi hiç aklına getirmemişti. S.C.P'nin ilk seçimde iktidarı ele almak istemesi de olayları hızlandırmıştır.

Bu denemenin başarısızlığa uğraması, Atatürk'ün henüz sağlığında çok partili demokratik yönetime geçmek arzusunun gerçekleşmesini engelledi.

Serbest Cumhuriyet Partisi denemesi bir takım önemli sonuçlar doğurmuştur.

Serbest Cumhuriyet Partisi deneyimi mevcut rejimin henüz demokrasiye hazır olmadığını ortaya çıkardı.

Diğer taraftan idareci kadronun iyimserliğine rağmen, halkın idareden hoşnut olmadığı, halk ile idare arasında kan dolaşımı eksikliği bulunduğu, ekonomik şartlardan bunalan halkı memnun edecek tedbirler alınmasının gerekli olduğu anlaşıldı.

S.C.P denemesinin en önemli sonuçlarından biri de, inkılâpların zannedildiği ölçüde yeterince hazmedilmediği ortaya çıktı. Bunun sebebi C.H.P'nin halktan kopuk bir hale gelmesiydi. Bu durumu telâfi için C.H.P'nin halk ile ilişkileri besleyecek şekilde yeniden yapılanması, halkın siyasi eğitimini sağlayacak kurumlar oluşturması gerektiği görüldü.

Bir süredir halkla teması azalan Gazi durumu bizzat görmek halkın nabzını tutmak, şikayetlerinin nedenlerini anlamak maksadıyla uzmanlardan oluşan bir heyetle, üç ayı aşan bir yurt gezisine çıktı⁴¹⁶. Gezi sonucunda, Gazi halkın ekonomik sıkıntılar içinde olduğunu, buna çare olmak üzere yeni politikalar üretilmesi gerektiğini gördü. Ayrıca C.H.P'nin siyasi parti olarak halk ile yeterince ilişki kuramadığı, inkılâplar konusunda halkı gereği gibi aydınlatamadığını tesbit etti. Her iki konuda yeni kararlar almış olarak geziden döndü.

B. Menemen Olayı

Gazi Mustafa Kemal büyük gezisi esnasında, Edirne'de bulunurken Menemen'de kanlı bir irtica olayı patlak verdi.

Nakşibendi tarikatından Giritli Derviş Mehmet, Mehdilik iddiası ile Menemen'de ortaya çıktı. Etrafına topladığı kimselerle camiden yeşil sancağı alıp halkı şeriat istemek için sancak altına çağırdı. Durumu öğrenen jandarma Bölük Komutanı yardım istedi. Kendisine yardım için yedeksubay Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay bir takım askerle yardıma gönderildi. Ateşli bir Kemalist olan Kubilay, Derviş Mehmet ve adamlarından silâhları bırakıp teslim olmalarını isteyince, âsiler tarafından vuruldu. Olaya müdahale eden bekçiler öldürüldü. Kubilay'ın başı kör bıçakla Derviş Mehmet tarafından kesildi ve sancak direğine bağlandı. Olay yerine gelen askerî birliğin teslim ol çağrısına “*bize kurşun işlemez*” sözleriyle karşılık verilince, asiler üzerine ateş açıldı. Giritli Derviş Mehmet ve birkaç arkadaşı vuruldu. Kaçanlar yakalandı.

Olay başta Gazi M. Kemal olmak üzere, hükümette, basında ve kamuoyunda sert tepkilere yol açtı. Olay sırasında Edirne'de bulunan Devlet Başkanı demecinde, Kubilay şehit olurken mürtecilerin

gösterdikleri vahşet karşısında, halkdan bazılarının alkış tutmalarını utanılacak bir durum olduğunu vurguladı, orduya başsağlığı diledi ve “*Büyük ordunun genç subayı ve Cumhuriyetin ülkücü öğretmeni topluluğunun kıymetli üyesi Kubilay’ın temiz kanı ile Cumhuriyet canlılığını tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır*” sözleriyle tepkisini dile getirdi. İstanbul’a dönen Gazi, 27 Aralık 1931’de Başbakan İsmet Paşa (İNÖNÜ), Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa (ÇAKMAK), Meclis Başkanı Kâzım Paşa (ÖZALP) ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın katıldığı bir toplantıda, Menemen olayını değerlendirdi. Toplantıda olay yöresel bir ayaklanma olarak değil, fakat inkılâplara ve Cumhuriyet rejimine karşı hazırlanmış bir tertip olarak değerlendirildi ve enerjik tedbirler alınması öngörüldü.

Dolayısıyla hükümet, 31 Aralıkta Menemen ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süreli sıkıyönetim kararı aldı, karar Meclis tarafından onaylandı, sürenin bitiminde bir ay daha uzatıldı. Bölgeye suçluları yargılamak üzere Korgeneral Mustafa Paşa (MUĞLALI) başkanlığında bir askerî mahkeme gönderildi. Yargılama sonucunda olayla ilgileri görülen Nakşibendi Şeyhi Esat ve müritleri tutuklandılar. Yargılama sonucunda çoğu Giritli ve Rumeli göçmeni 36 kişi hakkında ölüm ve 41 sanık hakkında da değişik hapis cezaları verildi⁴¹⁷.

Cumhuriyet rejimi adına hayatını veren Kubilay’ın adı 26 Aralık 1934’de Menemen’de açılan bir anıtla ölümsüzleştirildi⁴¹⁸.

Menemen olayı hızlı bir inkılâp hamlesi yapmakta olan Türkiye’de ciddi bir irtica tehlikesi bulunduğunu, inkılâpların yerleşmesi için daha çok ve sistemli çalışmanın gerekli olduğunu gösterdi. Bundan başka, o günün şartları içinde demokratik bir yönetimin inkılâpların geleceği açısından ciddi tehlikeler yaratabileceği ve halkın siyasî terbiyesi için yeniden örgütlenmek gerektiği anlaşıldı. Gazi bunun gereğini yerine getirmek için faaliyete geçti.

C. CHP’nin Yeniden Yapılanması: Kemalizm

1. 1931 seçimleri ve Yeni Politikalar

SCP’nin kapatılmasından sonra, Gazi, halkın idareden şikâyetçi olmasının sebeplerini anlamak, durumu bizzat görmek için, uzman bir heyetle, yurt içinde üç ayı geçen bir geziye çıkmış olduğunu biliyoruz.

Bu geziden Gazi, yeni kararlarla döndü. Gezi esnasında halkın idareden hoşnut olmadığı, vergilerin ağırlığından ve alınma şeklinden şikâyetçi olduğu, bürokraside aksaklıklar olduğu, CHP’nin halkla yeterince bütünleşemediği ve halktan kopuk hale geldiğini gördü. Diğer taraftan halkın büyük çoğunluğunun fakir, özellikle köylünün, dünya buğday fiyatlarının çok fazla düşmesi sebebiyle perişan duruma düştüğü tesbit edildi. Gazi gezi boyunca bu durumun nedenlerini araştırdı ve ilgili uzmanlardan, çareler üretmelerini istedi.⁴¹⁹

O, 3 Mart 1931’de Ankara’ya döndüğünde kararını vermiştir: CHP kendini yenileyecek ve hükümet yeni bir ekonomi politikası uygulayacaktır.

Bunların ilk aşaması olmak üzere, seçimler yenilenecekti.

a) Seçimler

Gazi, milletin CHP’ye olan itimadını tazelemek, ilerki yıllarda uygulanmasını düşündüğü tedbirlerde milletin iştirak ve mutabakatının derecesini anlamak için, seçimlerin yenilenmesini istedi.⁴²⁰

TBMM 5 Mart'ta toplandı. Meclis milletvekilleri maaşlarının beşyüz liradan üçyüzelli liraya indirilmesine ve en kısa zamanda seçimlerin yenilenmesine karar verdi.

Bu arada halkın eğilimlerini, şikayetlerini saptamak ve gerekli tedbirleri almak maksadıyla kırk kişilik bir komisyon kurulmuş, parti il temsilcilerinin mutemet ünvanı il başkanı olarak değiştirilmişti. 10 Mart 1931'de de CHP genel sekreterliğine, partinin “*şahinler kanadı*” temsilcisi olan Recep (PEKER) Bey getirilmişti.

Gazi güven tazelemek için seçime giderken önemli bir değişiklik getirdi. Terakkiper ve Serbest Parti denemelerinden inkılâplar ortamında bir muhalefet partisinin yarardan çok zarar getireceği anlaşılmıştı. Ancak çok sesliliğin olmadığı yerde, etkin denetimin mümkün olamayacağı, durumunun yeterince anlaşılmadığı ortaya çıkmıştır. CHP Genel Başkanı bu sakıncayı gidermek için, CHP milletvekilleri aday listelerinde, yirmi iki seçim bölgesinde, gerekli sayıdan daha az aday gösterilmesini sağladı. Böylece CHP'den olmayan kimselerde milletvekili adayı olabilecekler ve seçtikleri takdirde Meclis'e girebileceklerdi. Bu suretle Meclis'de çok seslilik ve denetim sağlanacaktı. Gazi bu hususla yetinmedi, ikinci seçmenlere hitaben yayımlanan seçim demecinde, laik, cumhuriyetçi ve milliyetçi olmaları şartıyla, CHP'li olmayan adaylara da oy verilmesini, yürütmenin denetlenmesi bakımından yararlı olacağını özellikle vurguladı.⁴²¹ Halka yönelik seçim demecinde de, CHP'nin değişmez ilkelerinin Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık olduğunu belirterek, kendisine ve şerefli yakın tarihimizin unutulmaz hatıralarını taşıyan partisine oy verilmesini istedi.⁴²²

Seçimler 24 Nisan'da tamamlandı. 4 Mayıs 1931'de çalışmalarına başlayan TBMM'nde yirmi bağımsız milletvekili denetim görevi yapacaklardı. Gazi oybirliği ile üçüncü defa Cumhurbaşkanı seçildi. İstifâsını sunan Başbakan İsmet Paşa (İNÖNÜ), Cumhurbaşkanı tarafından altıncı defa hükümeti kurmakla görevlendirildi.

Meclis yenilenmişti. Sıra partinin yenilenmesine gelmişti.

b) CHP'nin Üçüncü Büyük Kurultayı: İlkeler, Kemalizm

Kurultay, Genel Başkanın nutku ile 10 Mayıs 1931'de çalışmalarına başladı. Gazi, “*tartışmaların feyizli sonuçlar verebilmesi için, herkesin kayıtsız şartsız konuşmasını ve eleştirilere hoşgörü gösterilmesini istedi.*” 10-17 Mayıs arasında devam eden çalışmalarda parti için sekiz bölümden oluşan yeni bir program yapıldı. Sekiz bölümden oluşan programın ilk iki bölümünde, parti programının esasları ve CHP'nin ana nitelikleri belirtilmekteydi. Partinin dayandığı ilkeler Gazi'nin seçim beyannamesinde belirttiği gibi, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık olarak kabul edilmiştir. CHP'nin altı okla şekillendirdiği bu ilkeler birbirlerini tamamlayan bir bütün olarak Kemalizm olarak tanımlanmış olup günümüzde Atatürkçülük olarak isimlendirilmektedir.

Aslında bu ilkeler Devletçilik hariç, TBMM'nin açılışından, incelenen 1931'e kadar geçen süreç içinde uygulanmaktaydı. Bunlardan sadece Devletçilik ilkesi, 1929-1930 ekonomik krizinin doğal sonucu olarak gündeme gelmişti.

Programın ana vasıfları olarak, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık'tan oluştuğu belirtildikten sonra şu açıklayıcı bilgiler verilmektedir:

“A- Parti, Cumhuriyetin, milli egemenlik ülküsünü en iyi en emin surette temsil ve tatbik eden devlet şekli olduğuna kanidir. Parti bu sarsılmaz kanaatla cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile savunur.

B- Parti ilerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası ilişkilerde bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber, Türk toplumunun karakter özelliklerini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumayı esas sayar.

C- Hakimiyeten kaynağı millettir... Kanunlar önünde mutlak bir eşitlik ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir sınıfa, hiç bir cemaata ayrıcalık tanımayan, fertleri halktan ve halkçı kabul ederiz.

D- Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zamanda milleti refaha, memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadî sahada, devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.

E- Parti devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin çağdaş medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir.

Din telâkkisi vicdanî olduğundan parti, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin çağdaş ilerlemede başlıca muvaffakiyet sebebi sayar.

F- Parti, milletimizin bir çok fedakârlıklarla yaptığı inkılâplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.”423a

10 Mayıs 1931’de CHP’nin 3. kurultayında kabul edilen esaslar ve ana niteliklerin birinci bölümünü oluşturan bu esasların yanı sıra, ikinci kısımda, Türkiye Cumhuriyeti halkının ayrı ayrı sınıflardan oluşmadığı, fakat kişisel ve sosyal hayat için iş bölümü yapmış muhtelif meslek mensuplarından meydana gelmiş bir camia olduğu, belirtilmiştir. Türk çalışma camiasının küçük çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccarlardan oluştuğu; bunların her birinin çalışması, diğerinin ve bütünün dayanışmasını bozmayacak, sınıf mücadelesine yol açmayacak uyumlu bir şekilde yürütüleceği öngörülmüştür.

CHP’nin ana niteliklerini oluşturan bu ilkeler altıok olarak simgelenmiştir. 5 Şubat 1937’de yapılan bir anayasa değişikliği ile Devletin temel nitelikleri haline gelmişlerdir. Bu ilkeler bir bütün olarak o zamanki deyimiyile Kemalizmin bugünkü deyimiyile Atatürkçülüğün temelini oluştururlar.

Atatürk ilkeleri bir dogma veya doktrin değildir. Bu ilkeler Milli Mücadalenin başından itibaren yaşanan olaylar karşısında, duyulan ihtiyaçları karşılamak amacıyla uygulamaya konulan önlemlerdir. Bunlar ülkenin bir daha 1919’daki oluşuma düşmemesi, ve çağın bir ortağı olması için benimsenen ilkelerdir. Biri diğerini tamamlayan ve altısı birlikte bir bütün oluşturan bu ilkeleri kısaca görelim:

Cumhuriyetçilik: Parti programında, cumhuriyet yönetimi hâkimiyetin kaynağı olan milli egemenliğin en iyi temsil edildiği hükümet şekli olarak ifade edilmiştir. Nitekim Cumhuriyetle beraber, ilâhi hukuk nazariyesine dayanan Osmanlı nizamı, yerini halkın iradesine dayanan millî egemenliğe dayalı Cumhuriyet rejimine bırakmıştır. Esasen daha Millî Mücadele’nin ilk aylarında, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongrelerini kararları ve 23 Nisan 1920’de Mustafa Kemal’in dört maddelik önerisinde ve nihayet 1921 Anayasasında hâkimiyetin milletin olduğu vurgulanmıştı. 29 Ekim 1923’te yapılan Anayasa değişikliği ile rejimin adı resmen konulmuştu. 1924 Anayasası ile de Cumhuriyet, rejimin değişmez ve değiştirilmez bir özelliği haline gelmiştir.

Atatürk'e göre, "demokrasi temsilinin en çağdaş ve mantiki tatbikini temin eden hükümet şekli Cumhuriyettir." Cumhuriyet demek imkân demektir, fazilet demektir. Türk milletinin tabiat ve âdetlerine en uygun idare şeklidir." 1929'da Cumhuriyet rejimine olan güvenini şöyle ifade eder: "Bu memleket yeni rejimi üzerinde dünyanın en makbul bir mevcudiyeti olacaktır."

Cumhuriyetle beraber Türk halkı, yönetime geniş ölçüde katılma, ülkenin kaderi üzerinde söz sahibi olma ve iktidarı yönlendirme gücünü elde etmiştir.

Milliyetçilik: Milliyetçilik fikri, 1789 Büyük Fransız İhtilâli ile dünyayı etkisi altına almıştır. Bir imparatorluk olan, çeşitli dinden ve ırktan olan toplulukları kapsayan Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik ancak 1912-1913 Balkan Savaşlarından sonra etkili hale gelmiştir. Millî Mücadele boyunca birleştirici ve itici bir güç görevini üstlenmiştir. Cumhuriyetle beraber, millî sınırlar içinde devletin dayandığı temel değerlerden biri olmuştur.

İstilâcı emperyalist güçleri Mehmetçiğin süngüsü ile dize getiren, Türklük gururunu "Ne mutlu Türküm diyene" ve "Bir Türk dünyaya bedeldir." deyimleriyle dile getiren "en büyük Türk Milliyetçisi" Atatürk'ün milliyetçilik görüşü, geniş açılı, birleştirici ve ortak kültür değerlerine dayalıdır. Nitekim Atatürk'ün gözetiminde yazılan Tarih IV'de "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde Türk dili ile konuşan, Türk kültürü ile yetişen, Türk idealini benimseyen her fert" in Türk olduğu ifade edilmektedir^{423b}. Bizzat Atatürk milleti şöyle tarif etmektedir. "Millet dil, kültür ve ideal birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasi ve sosyal bir heyettir.

Atatürk'ün benimsediği milliyetçilik, bencil ve şövenist değildir. Barışçı, insancıl ve başka milletlerin haklarına saygılıdır, laik dünya görüşüne sahiptir. Irkçılığa karşıdır. Millet gerçeğine dayalıdır, toplayıcı ve bütünleştiricidir.

Halkçılık: Halkçılığın temel ilkesi, halkın halk tarafından halk için yönetilmesidir. Mustafa Kemal Millî Mücadele'yi halka dayanarak yürütmüştü. Nitekim TBMM 'nin açılmasından sonra yönetimde uygulanacak esasları kapsayan belgeye "Halkçılık Programı" adını vermişti. Zaferden sonra, 1924 Anayasası yapılırken 88. madde Türk halkının din ırk ayrımı olmadan Türk vatandaşı olduklarını öngörüyordu. 69. madde ise "Bütün Türkler yasalar karşısında eşittirler, zümre, sınıf aile ve kişisel ayrıcalıklar kaldırılmış ve yasaklanmıştır" hükmünü getirmekteydi. Böylece Türk vatandaşlarına sosyal, siyasal olaylarda eşitlik, adli alanda aynı suçta aynı ceza verilmesi, herkesin gücü oranında vergi vermesi, memuriyetlerin herkese açık olması ve askerlik hizmetinde eşitlik sağlanmıştı. 1928 de Anayasaya din ve devlet işlerini ayıran laiklik ilkesinin konulmasıyla Müslüman olan vatandaşla, Müslüman olmayan vatandaş arasındaki eşitsizlik giderilmiş oldu.

Diğer taraftan 1934'de kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesiyle kadın erkek arasında siyasal haklar konusunda mevcut eşitsizlik kaldırıldı. 1931 kurultayında Partinin halkçılık esası, "Demokratlık hiç bir kişi ve zümreye milletin umumi hakları dışında imtiyaz tanımamak, sınıf mücadelesini kabul etmemek" olarak belirlenmiştir.

Esasen ülkeyi yöneten siyasi partiye verilen Cumhuriyet Halk Fırkası adı da, bu konudaki kararlılık ve hassasiyetin bir göstergesiydi.

Devletçilik: Devletçilik deyimini Türk politika hayatına 1930'lu yıllarda yerleşmiştir. Ekonomik atılımlar kısmında açıklandığı gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat politikası, İzmir İktisat Kongresi'nde ana çizgiler halinde ortaya çıkmıştır. Türkiye kalkınmasını öncelikle girişim seferberliği ile sağlamak

istemmiştir. Bu durum 1929/1930 Dünya Ekonomik Krizine kadar devam etmişti. Ülkede önemli sermaye birikimi olmaması, kredi kaynaklarının yetersizliği, teknolojik ve ticari bilgi ve deneyim azlığı, girişimcilik ruhunun zayıflığı, Lozan Antlaşması gereği 1929'a kadar gümrük korumasının yapılamaması gibi sebeplerle arzu edilen sonuca ulaşılammıştır. 1929/30 krizi, tarıma dayalı Türk ekonomisinin dengelerini alt-üst etmiş Türkiye'yi yeni ekonomi çözümler aramaya mecbur etmiştir. Kriz bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de devletin ekonomiye müdahalesine yol açmıştır. Kriz sonucunda Türk parasının değeri düşmüş, günlük ihtiyaç karşılayacak maddelerin ithalinde zorluklar çıkmıştır. Bu durumda Atatürk, hazır reçetelere kendini kaptırmadı. Türk halkının karakter ve inançlarına uygun, dış âlem ile ilişkileri kopartmayacak, özel mülkiyeti zedelemeyecek ve Türkiye'de gerçekleşmesini arzu ettiği çoğulcu siyasal sistem ile uyum halinde olacak bir modeli *ıımlı devletçiliği* tercih etti. Bu husus parti programında şu şekilde ifade edildi. "*Ferdi mesai ve faaliyet esas tutulmakla beraber mümkün olduğu kadar az zamanda milleti refaha ve memleketi mamuriyete erıştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerle bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alakadar etmek ve faal kılmak.*

Devletin ekonomiyi yönlendirmesi için iki yol tercih konusuydu: 1. Devletin sanayi ve ekonomiyi merkezi bir plânlamayla toptan düzenlemesi, 2. Devletin fertlerin yapamayacağı işleri yapması yani özel girişim yanında, özel girişimin yapamayacağı işleri başaracak ve piyasa şartları içinde çalışacak devlet iktisadî teşekkülleri oluşturmak.

Atatürk her işinde olduğu gibi etraflıca düşündükten sonra ikinci modeli benimsedi. İlgili bahiste daha detaylı olarak açıklanacağı gibi bu yolla, beş yıllık bir plân çerçevesinde, ülkenin belli başlı ihtiyaç maddelerini sağlayacak bir sanayinin temeli atıldı.

Laiklik: Parti programında şöyle ifade edilmiştir:

"Parti devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, ilim ve fenlerin çağdaş medeniyete sağladığı esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telâkkisi vicdanî olduğundan, parti din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı, milletimizin çağdaş ilerlemesinde başlıca başarı sebebi olarak görür."

Bu hükümler, parti programında 1931'de yer almıştır. Aslında laiklikle ilgili uygulama, daha Cumhuriyet ilan edilmeden, 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasıyla başlamıştı. Saltanatın kaldırılması ile halifenin dünyevî yetkileri askıya alınmış oluyordu. 3 Mart 1924'te Hilâfet'in, kaldırılması Evkaf ve Şer'iyye Bakanlığının lağvedilmesi, Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Kanunu ile medreselerin kapatılması ve 30 Kasım 1925'te de tekke ve zaviyelerin faaliyetlerine son verilmesiyle din ve devlet işlerinin ayrılması yolunda ciddi adımlar atılmıştı 1926'da Medeni Kanunun, Mecelle'nin yerini almasıyla hukukun laikleşmesinin yolları açılmıştı. 1928'de Anayasa'daki "*Devletin dini islâmdır*" hükmü kaldırılmış ve 1937'de laiklik ilkesi, devletin temel niteliklerinden biri olarak Anayasa'da yerini almıştır. Öğretimin Birleştirilmesi Yasasının uygulanması sonucu, İmam Hatip Okullarının kapılarını kapatmaları, ders programlarından Arapça, Farsça'nın çıkarılması, Arap harfleri yerine Lâtin alfabesinin alınmasıyla eğitim tamamen laik bir zemine oturtulmuştu. *Bu uygulamalarla din adamlarının devlet ve fikir hayatını yönlendirme yolları kapatılıyor, buna karşılık kendilerini özellikle dinî görevlerine vakfetmeleri yolları açılıyordu.*

Atatürk 1924'de bu konuyu şöyle dile getirir:

“İslâm dinini asırlardan beri alışılacağı veçhile bir siyaset vasıtası mevkiinden uzaklaştırmak ve yüceltmek gerekli olduğu gerçeğini görüyoruz. Mukaddes ve tanrısal inançlarımızı ve vicdani değerlerimizi, karanlık ve kararsız olan her türlü menfaat ve ihtiraslara görünüş sahnesi olan siyasiyattan ve siyasetin bütün kısımlarından bir an evvel ve kesin surette kurtarmak, milletin dünyevî ve uhrevî saadetinin emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle islâm dinin yüksekliği belirir.” 1930’da da konuyu daha kararlı olarak vurgular: “Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî dinî yoktur. Devlet işlerinde bütün kanunlar, nizamlar ilmin çağdaş medeniyete temin ettiği esas ve şekillere göre, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve tatbik edilir. Din telakkisi vicdanî olduğundan, Cumhuriyet, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin çağdaş ilerlemesinde başlıca muvaffakiyet etkeni görür”^{424a}

Onun bu esaslar ışığında yürüttüğü inkılâplarla, skolastik düşüncenin yerini okul ve bilimin rehberliği almış, hür düşünceye vurulan zincirler kırılmış, akılcı yönetimin ve Türk Rönesansının kapıları açılmış, İslâm dini de politikadan arındırılarak, müminlerinin gönüllerindeki mevkide yüceltilmiştir. Bu niteliği ile laiklik Atatürk İnkılâplarının “kilit taşı” ve “olmazsa olmaz” özelliği taşıyan temel değerlerinden biridir.

İnkılapçılık: Bu ilke parti programında şu şekilde yer almıştır. “Parti, milletimizin bir çok fedakarlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve gelişen prensiplere bağlı kalmayı ve onları savunmayı esas tutar.”

Atatürk’e göre inkılâp, “Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymaktır.”

İnkılapçılığın iki yönlü işlevi vardır. Bunlardan birincisi devleti ve toplumu çağın gerisinde bırakmamak ve daima ilerisine taşımak, ikincisi de başarılmış olan inkılâpları korumak ve kollamaktır.

Günümüzde her şey bilime bağlı olarak gelişmekte ve değişmektedir. Dolayısıyla inkılâpların durağanlaşmaması çağın gerisinde kalmaması için, devamlı olarak dünyanın gidişine ayak uydurması gerekmektedir. Ancak bu yolla inkılâbın doğma haline gelmemesi ve sürekli olarak kendini ilim ve fennin rehberliğinde yenilemesi mümkündür. Diğer taraftan her yenilik bir takım tepkilere yol açmaktadır. İşte inkılapçılığın gerekçelerinden biri de bu gibi yıkıcı tepkilere karşı Cumhuriyet rejimini ve Genç Türkiye Cumhuriyetini korumaktır. Bu sebeble Atatürk Cumhuriyeti, İlkelerini, gereken görevin yapılacağı inancı ile Türk gençliğine emanet etmiştir. ^{424b}

c) Yeni Politikalar

SCP deneyimi toplumdaki dağınıklık ve memnuniyetsizliği ortaya çıkarmıştı. Dolayısıyla Gazi, İnkılâpları amacına ulaştırmak için, maddî ve manevî bütün güçlerin bir araya toplanması ve aynı istikamete yönlendirilmesi, böylece ülkeye ve inkılâplara yönelen tehlikelerin önlenmesi gerektiği düşüncesindeydi. Bu nedenle ülkede yaygın ve etkin bir kuruluş olan Türk Ocaklarının CHP bünyesine alınmasını istemekteydi.

Türk Ocakları Kurultayı 10 Nisan 1931’de toplanarak, ocakların kapatılmasına ve bunların bütün mal varlıklarının CHP’ye devredilmesine karar verdi.

Bu katılımıla CHP hem maddî ve hem de manevî açıdan güçlenmiş oluyordu. Daha sonraları başka dernek ve kuruluşlarda (Türk Kadınlar Birliği, Mason Derneği, Mallimler Birliği... vs.) çalışmalarına son vererek mal varlıklarını CHP veya Halkevlerine devretmişlerdir. *Bu uygulama ile ülkenin manevî potansiyeli CHP saflarında toplanmış oluyordu.*

1931 seçimlerinden sonra, Gazi'nin getirdiği yeniliklerden biri de Halkevlerinin kurulmasıdır.

SCP denemesi, CHP'nin halktan kopuk olduğunu açık seçik ortaya koymuştu. İnkilâpları halka anlatacak, sevdirecek ve ülkede kültür birliğinin oluşmasına hizmet edecek bir kuruluşa ihtiyaç olduğu anlaşılıyordu. İşte bu ihtiyacı karşılamak, halk ile bütünleşmek ve onun siyasî eğitimini sağlamak amacıyla Halkevleri oluşturuldu. Konu üzerinde kültür alanındaki inkılâplar çerçevesinde ayrıca durulacaktır.

Bu dönemde uygulanan yeni politikalarından biri de ekonomi alanında kendini gösterir. Gazi'nin üç ayı aşkın yurt gezisi esnasında, uzmanlarla üzerinde ısrarla durduğu konu, ekonominin nasıl düzeleceği ve bunun için ne yapılması gerektiği konusudur. Sonuç itibariyle ekonomi konusunda değişiklik icap ettiği, liberalizm yerine devletçiliğe dayalı bir uygulamaya girilmesi görüşü benimsenmiştir. Nitekim CHP'nin Üçüncü Büyük Kongresinde ana ilkeler saptanırken Devletçilik ilkesi de altıoktan biri olarak yerini almıştır.

D. Ekonomide Atılımlar

1. Cumhuriyetin Devraldığı Miras ve İzmir İktisat Kongresi

Osmanlı Devleti son yüzyılında, her alanda yarı sömürge haline gelmişti. Daha önce değinildiği gibi, kapitülasyonlar dolayısıyla gümrüklerine sahip değildi. Ülke dışardan gelen mallar için adeta açık pazar halindeydi. İhracat - İthalat işleri, Demiryolu işletmeleri, Bankacılık, Sigortacılık, Elektrik, gaz işletmeleri, vergi ödemeleri ve yargı bakımından ayrıcalıkları olan yabancılar ve onlarla işbirliği yapan, azınlıklar elindeydi. Ülke modern sanayiden yoksun olduğu gibi, küçük sanayide onların denetimi altındaydı. Devletin Merkez Bankası işlevini, yabancıların yönetiminde olan Osmanlı Bankası yürütmekteydi.

Ülkede önemli bir sermaye birikimi yoktu. İnsanlar kaderlerine razı, kanaatkâr içe dönük bir yaşam biçimi içindeydiler. Halkın yaklaşık % 80'i kırsal kesimde oturmaktaydı. Ülke ekonomisi esas itibariyle tarım ekonomisine bağlıydı. Köylü fakir ve yoksuldu. Tarım ilkel araç ve usullerle yapılmaktaydı. Aşar (Öşür) denilen teorik olarak üretimin onda birini, aslında % 50'ye varan bir kısmını vergi olarak vermek zorundaydı.

Ülkede fert başına düşen gelir 1923/24'de 46 Amerikan doları civarındaydı.

Lozan'da kapitülasyonlar çetin ve uzun tartışmalardan sonra kaldırılmıştı. *Cumhuriyetin banisi Mustafa Kemal her bakımdan tam bağımsız bir Türkiye'yi hedef almıştı. Ülke kendi öz kaynaklarına ve insanların vatansever çalışmalarına dayanarak kalkınacaktı.*

Gazi istilâcı düşman ordularının denize dökülmesinden beş ay sonra, ekonomi alanında yapılması gerekenlere saptamak için 17 Şubat 1923'de İzmir'de bir İktisat Kongresi topladı. Gazi Kongre'nin açılışında iktisatla ilgili görüşlerini özet olarak: "...*Türk tarihi incelenirse bütün yükselme ve çöküş sebeplerinin bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır... Yeni Türkiyemizi lâyük olduğu mertebeye ulaştırabilmek için behemehal iktisadiyatımıza birinci derede önem vermek zorundayız.*

Çünkü zamanımız bir iktisat devresinden başka bir şey değildir... Siyasî, askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadî zaferlerle taçlandırılmazsa, husule gelen zaferler pâyidar olamaz, az zamanda söner... Ekonomi demek her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için insanların mevcudiyeti için ne lazımsa onların hepsi demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, emek demektir, herşey demektir”⁴²⁵ sözleri ile dile getirdi.

İki hafta devam eden Kongreye Ziraat, Ticaret, Sanayi ve İşçi gruplarını temsil eden 1135 delege katıldı. Kongre sonuçları iki belge oluşturdu: Misak-ı iktisadî ile çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarına ilişkin esaslar. Misak-ı İktisadî, çalışma hayatı ile ilgili etik değerler üzerinde durur.

Diğer belgede ise, her grubun önerileri kaydedilmiştir. Çiftçi grubu reji'nin kaldırılmasını, tütün ekim ve ticaretinin serbest bırakılmasını, köylülere tarım metotlarının öğretilmesini, zirai kredilerin düzene konulmasını; sanayiciler ise korumacı gümrük vergileri konulmasını, sanayicilere kredi açılmasını, ulaştırmanın kolaylaştırılmasını istemekteydiler. Ticaret grubu, ticaret alanında bir banka kurulmasını, borsaların millileştirilmesini tekelcilikle savaşılmamasını, ipotek karşılığı kredi verilmesini haberleşme ve ulaşımın kolaylaştırılmasını kararlaştırmıştı. İşçi temsilcileri ise, milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil esaslarının uygulamasını, mesai saatlerinin sekiz saate indirilmesini ücretlerin para olarak gününde ödenmesini, hayat ve kaza sigorta yaptırılmasını önermişlerdi.⁴²⁶

Kongrede belirlenen dilekler, kurulmakta olan Yeni Türkiye'nin iktisat politikasını ana çizgiler halinde ortaya koymuştur. Türkiye kalkınmasını girişim serbestliğini desteklemek ve korumak yoluyla başarmayı benimsemiştir. Bu tutum 1929-30 dünya ekonomik krizine kadar önceliğini korumuştur. 1930'dan sonra ise ekonomi politikasına “ılımlı devletçilik” ilkesi egemen olmuştur.

2. 1923 - 1931 Dönemi İktisat Politikası

Cumhuriyet idaresi ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya bulunmaktaydı. On yılı aşkın bir savaştan çıkan ülke, dört bir yandan yapılan saldırılar, işgaller ve yıkımlar sonucu perişan bir haldeydi. Yıllardan beri yurdunu, toprağını, ülkenin bağımsızlığını korumak için huduttan hududa koşan Türkiye, zinde nüfusunun önemli bir kısmını savaşlarda yitirmişti. Savaşların yükünü taşıyan fakir ve yoksul Anadolu insanı, kaynaklarını son kertesine kadar devletinin emrine vermişti. “Ülkede fiziksel bir bütünlük yoktu.” Her tarafta raslanan şekavet olaylarını kaldırmak, ülkede asayiş her tarafta egemen kılmak, harap olan ülkeyi imar etmek, halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak, ülkeyi kalkındırmak ve güvenliğini sağlamak gerekiyordu.

Bütün bunların gerçekleşmesi mali kaynakların yeterli olmasına bağlıydı. Özkaynakları ilkel bir tarım ekonomisine dayalı olan ülkenin malî takati bunları karşılamaya yeterli değildi. Kredi karşılığında siyasî ve iktisadî ayrıcalıklar isteniyordu. Türkiye Lozan'da ekonomik bağımsızlığı için de kıyasıya mücadele etmişti. Milli bağımsızlıktan ödün verilmeyecekti. Dolayısıyla Mustafa Kemal ve onun hükümetleri malî ve iktisadî bakımdan özkaynaklara dayanan bir iktisat politikası yürüttüler.

Atatürk yönetiminde Cumhuriyet idaresi, bürokrasinin iyi çalışması ve halkın devlete güvenmesi açısından, maaşların ve devlet borçlarının zamanında ödenmesini vazgeçilmez bir ilke olarak benimsedi ve kararlılıkla uyguladı.

Sağlam bir gelir kaynağı oluşturmak açısından reji idaresi yerine tekel idaresi kuruldu.

Müddetleri biten imtiyazlar kaldırıldı. İzmir, İstanbul, Mersin, Trabzon liman tekelleri oluşturuldu.

Ulaşım açısından demiryollarına büyük önem verildi. Ülkenin ekonomik hareketliliği iç ve dış güvenliği açısından çeşitli bölgelerin birbirine bağlanması hayati bir önem taşımaktaydı.

Cumhurbaşkanı, demiryollarına verdiği önemi 13 Şubat 1931'de Malatya'daki konuşmasında şöyle dile getirir "... Vatanın bütün muntakaları çelik raylarla birbirine bağlanacaktır... Demiryolları memleketin tüfenkten, toptan daha mühim bir emniyet silâhıdır... Demiryolları Türk milletinin refah ve medeniyet yollarıdır... Milletın refah ve saadeti, istiklâli bu yollardan geçecektir..."⁴²⁷ Çok sınırlı imkânlarla rağmen, demiryolu politikası kararlılıkla yürütüldü. Cumhuriyetin ilk onbeş yılı içinde, yeni yapılan demiryollarıyla mevcut iki misline çıkarıldı. Yabancılar tarafından işletilen hatlar da satın alındı.

Ayrıca karayolları yapımı için vergilerden önemli bir pay ayrıldığı gibi, bu işi gerçekleştirmek için yol vergisi kanunu çıkarıldı.

19 Nisan 1926'da çıkarılan Kabotaj Kanunu ile Türk kara sularında yolcu ve yük taşıma hakkı Türk vatandaşlarına verildi. Ticaret filosu büyük ölçüde güçlendirildi.

Ülkede ekonomik faaliyetlerin sağlıklı yürütülmesi, bir yerde asayişin tam sağlanması ve şekavetin önlenmesine bağlıydı. Cumhuriyet idaresi kentlerde ve kırsal kesimde asayişsizliği ortadan kaldırdı ve ülkenin her tarafında devleti egemen hale getirdi.⁴²⁸ 1937'de deniz işletmeciliği ve bankacılık işlemleri yapması için Deniz Bank kuruldu.

Ülke nüfusunun %80'ne yakını kırkbinin aşkın köyde tarımla geçinmekteydi. Tarım ilkel araçlar ve usullerle yapıyordu. Köylü ürettiğinin büyük kısmını kendi tüketiyordu.

Kentlerde oturanlar köylüyü hor görmekteydiler. Gazi bu sakat görüşü yıkmak için köylüyü yücelten demeçler verdi: "*Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi köylüdür.*" "*Yediyüz yıldan beri dünyanın dört köşesine sevk ederek kanlarını akıttığımız, kemiklerini yabancı topraklarda bıraktığımız emeklerini ellerinden alıp israf ettiğimiz, fedakârlıklarına nankörlükle karşılık verdiğimiz köylüye*" lâyük olduğu saygının gösterilmesini istedi.⁴²⁹

Gazi sözle yetinmedi. Köylüyü ezen âşar vergisini 17 Şubat 1925'te kaldırmak suretiyle onları ödüllendirdi. Devlet gelirleri'nin yaklaşık 1/6'ni oluşturan bu vergi kaybını telâfi için arazi vergisi ile tüketim vergilerinin yükseltilmesine gidildi. Köylüye kredi kolaylıkları getirildi. Ziraatte makinalaşmayı teşvik edici önlemler almak. Örnek çiftlik ve fidanlıklar kuruldu. Tarım eğitimi için yeni okullar açıldı. Ankara'da sonradan fakülte olacak olan Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruldu. Gazi tarımı teşvik etmek için ülkenin değişik yerlerinde özel çiftlikler kurdu ve sonra bunları ulusa bağışladı.

Ülkede sanayinin gelişmesi malî kaynaklara bağlıydı. Bunu sağlamak için 26 Ağustos 1924'de Türkiye İş Bankası kuruldu. Beş milyon sermayenin 250.000 TL. kısmı, Gazi tarafından Hindistan'dan gönderilmiş olan para ile karşılandı. Banka hisseleri politikacılar, eşraf ve tüccar tarafından alındı. İş Bankası Türkiye'nin sanayi kalkınmasında yatırımlar yoluyla önemli katkıda bulunduğu gibi, uzman bankacılar yetiştirmek bakımından da öncülük yaptı.

Keza sanayi işletmelerinin finansman ihtiyacını karşılamak, eski rejimden intikal eden devlet işletmelerini işletmek ve modernleştirmek amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Banka 1932'de Türkiye Sanayi Kredi Bankası adını aldı ve 1933'te malvarlığı Sümerbank'a devredildi.

Sanayileşmeyi özendirmek için, 1924'de değiştirilen Teşvik-i Sanayi Kanunu ile girişimcilere ucuz arsa ve bina tahsisi vergi ve gümrük resimlerinden indirimler, ulaşımda avantajlar öngörülmüş, yeni ürünlere prim verilmesi, resmî dairelerde yerli malların kullanılmasına öncelik tanınması kabul

edilmiştir.⁴³⁰ Bu ayrıcalıklardan yararlanılarak Uşak, Alpulu, Eskişehir ve Turhal'da şeker fabrikaları kuruldu. Bunlara bazı özendirici yardımlarda bulunuldu.

1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile Türkiye malî egemenliğini kısıtlayan engellerden kurtuldu. Atatürk döneminde malî politikalar “*Denk bütçe ve düzgün ödeme*” İlkelerine dayanmaktaydı. Bundan amaç, Devlet Hazinesi'nin yurtiçi ve dışında güçlü olmasıdır. Dönem boyunca devlet harcamaları ile kaynaklar arasında denge korunarak enflasyon önlenmiştir. Kamu harcamalarında savurganlıktan kaçınılmış, düzenli bir vergi sistemi kurulması amaç edinilmiştir. Cumhuriyet idaresi köylüyü ezen âşar vergisini kaldırmış ve yeni düzenlemelerle vergi yükünü tarım kesiminden, ticaret, sanayi ve hizmet sektörlerine yöneltmiştir. 1929'da Lozan Antlaşmasında mevcut olan ve koruyucu gümrük politikasını engelleyen hükümler yürürlükten kaldırılınca, yeni Gümrük Tarifesi Kanunu yürürlüğe konuldu. Böylece hem gümrük gelirleri artırıldı ve hem de yıllardan beri Türk iktisadî hayatını körleştiren, yerli sanayii çökerten engeller kaldırılmış oldu. Ancak gümrüklerin yükseltileceği önceden bilindiğinden ithalatta büyük ölçüde artışa gidilmesi ve 1929 dünya ekonomik bunalımı, Türk parasında önemli ölçüde düşmeye yol açtı. Bu durumu önlemek için 20 Şubat 1930'da “*Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun*” çıkarıldı. Para politikasını yürütmesi için 11 Haziran 1930'da Cumhuriyet Merkez Bankası kuruldu. Böylece Türk para piyasası Türklerin yönetimi altına girmiştir.

Devletin sağlam verilerle yönetilebilmesi için 1926 İstatistik Umum Müdürlüğü kuruldu. Bu kuruluş çağdaş metotlar kullanarak ilk nüfus, tarım ve sanayi sayımını gerçekleştirdi. Buna göre 1927'de Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 olarak tesbit edilmiştir. Sonraki yıllarda her beş yılda bir genel nüfus sayımı yapılması kararlaştırılmıştır. Zaman içinde bu genel müdürlük ülkenin temel bilgi kaynağı haline gelmiştir.⁴³¹

Ayrıca ekonomi politikalarını düzenlenmesinde danışman görevi yapması için 26 Haziran 1927'de Yüksek İktisat Kurulu oluşturuldu. Kurul, 11'i iktisadî 12'si İktisat'la ilgili kurum temsilcilerinden oluşuyordu.

Bütün bu gayretlere rağmen, 1930'lara gelindiğinde, Türkiye'nin iktisat politikasında ciddi bir değişime gittiği görülmektedir. 1929/30 dünya ekonomik krizi, ekonomik dengeleri alt üst etmiştir. Özellikle ekonomisi tarım ağırlıklı olan Türkiye'de tarım ürünleri fiyatları büyük ölçüde düşmüştür.

Diğer taraftan gümrük korumasının 1929'a kadar yapılamaması, sermaye birikimi ve kredi kaynak yetersizliği, teknolojik ve ticarî bilgi ve deneyimin azlığı, girişimcilik ruhunun zayıflığı gibi sebepler, sanayinin arzu edildiği ölçüde gelişmesini engellemiştir. Sanayi kuruluşlarının büyük bir kısmı ilkel teknoloji ile çalışan, işbölümünü yeterince uygulayamayan ufak işletmeler halinde kalmıştı. Bunların yanı sıra 1929/30'larda patlak veren dünya ekonomik krizi dolayısıyla 1930'larda yeni politikalar uygulamaya konuldu.⁴³²

3. 1931-1938 Dönemi İktisat Politikası: Ilımlı Devletçilik

1929/30 Dünya ekonomik krizi, her yerde devletin ekonomiye müdahalesinin genişlemesine yol açtı. dünya uzunca bir süre yürütülen liberalizmden, kamu müdahalesini öngören bir ortama girdi. Güdümlü ve plânlı ekonomi akımları güç kazandı.

Kriz, Türk parası değerinin düşmesine, ödemeler dengesinin bozulmasına, günlük ihtiyacı karşılayacak lüzumlu mamul maddelerin ithalinde zorluklar çıkmasına yol açtı. Dolayısıyla Gazi hiç değilse zarurî ihtiyaç maddelerini kapsayacak yerli bir sanayi kurulmasını istedi. Ülkede özel teşebbüs

gereği gibi gelişmemişti. Esasen girişimcileri destekliyecek yeterli birikim de yoktu. Çözüm yolu aranırken iki görüş belirdi. 1. Devlet, Sovyet modelinde olduğu gibi, sanayi ve ekonomi alanında teknelci bir merkezi plânlama yoluyla bütün ekonomiye yön verecekti. 2. Devlet fertlerin yapamayacağı işleri yapmak maksadıyla müdahale ederek, özel sanayi girişimleri yanında, bir devlet sektörü meydana getirecekti.

Gazi kararını, ikinci yol için verdi. Bu görüşünü şöyle ifade etmektedir: “*Türkiye’nin uyguladığı mutedil devletçilik sistemi, ondokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerini ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin özel teşebbüslerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeyler yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini eline almak.*”⁴³³ Ancak devlet eliyle sanayi geliştirilirken devlet ile ferdin faaliyet alanları ayrılmalı, devlet ferdin yerini almamalıdır. İktisadî gelişmesinin esas kaynağı ferdin şahsî faaliyeti olmalıdır. Devlet ve fert birbirinin karşıtı değil tamamlayıcısı olmalıdır.

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal’in uyguladığı “*İlmli Devletçilik*” politikası, ferdin yapamayacağı işlerde devletin müdahalesini öngörmekle beraber, iktisadî gelişmenin itici gücü olarak kişisel girişim özgürlüğüne büyük önem vermektedir. Nitekim devletçilik uygulamasında, malî tekeller dışındaki üretim faaliyetlerinin hepsi özel sektöre açık kalmıştır.

Devletçilik daha önce de belirttiğimiz gibi 1931’de CHP programına girmiş, 1937’de de Anayasada yerini almıştır.

Devlet eliyle sanayinin geliştirilmesi nasıl olacaktı? Bunun ancak plânlı bir sanayileşme programı ile mümkün olduğu anlaşıldığından bu konuda deneyimli olan Soyet Rusya’dan getirilen bir uzmanlar heyetine beş yıllık bir sanayi plâni hazırlatıldı. Hazırlanan plânda, özellikle zirai üretime dayanan ve ham maddesi Türkiye’de bulunan sanayi işletmeleri kurmak ve ithal edilmekte olan temel tüketim malları üretimini sağlayacak alanlar ön plânda tutulmaktaydı. Bu maksatla dokuma, maden, toprak, kimya sanayileri kurulması kararlaştırıldı. Bu alanlarda kurulacak fabrikaların üretim konuları, ne ölçüde ithal ikamesi sağlayacakları, hammaddelerinin yurt içinde bulunup bulunmadığı, üretimlerinin kısa bir süre içinde mümkün olup olmadığı dikkate alındı. Programı yürütmesi için, Sanayi Ofisi ile Sanayi Kredi Bankasının görevlerini yürütecek olan Sümerbank görevlendirildi. Madencilikle ilgili alanlar da, 14 Haziran 1935’te kurulan Etibank’a verildi. Madencilik alanında araştırma yapmak, uzman yetiştirmek maksadıyla 14 Haziran 1935’te Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kuruldu.

Plâna göre yirmi fabrika kurulması öngörülmekteydi. İşin mali yükü kırk dört milyon TL tahmin edilmiş ama masraf yüz milyon TL’sini bulmuştur. Sovyetlerden sağlanan sekiz milyon dolarlık faizsiz kredi dışındaki harcamalar bütçeden karşılandı: Plânın başarıyla uygulanmasıyla; Temel hammadde sanayileri kurulmuş; madencilik, kağıt ve cam sanayii için gerekli yatırımlar yapılmış, iki bin km. yi aşkın demiryolu döşenmiş ufak çapta baraj ve silolar yapılmış, bir taraftan da Osmanlı borçlarının ödenmesine devam edilmiştir. Bu arada Türkiyede bulunan imtiyazlı yabancı şirketlerin satın alınması hızlandırılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Plan henüz uygulanmaktayken İkinci Beş Yıllık Plân hazırlandı ve 1938’de yürürlüğe konuldu. İkinci Plân, ara malları ve yatırım malları üretimine yönelikti. Ancak İkinci Dünya Savaşı’nın çıkması plânın yürütülmesini engelledi.^{434a}

Atatürk son derece elverişsiz şartlar altında büyük bir dünya ekonomik krizine rağmen, dışardan önemli bir destek almadan, özkaynaklara dayalı başarılı bir sanayileşme politikası gerçekleştirmiştir. Bunun sonucunda kooperatifler, banka kredileri, tarım araç ve gereçleri ile desteklenen bir tarım sektörü oluşmuştur. Sanayi kesimi Sümerbank ve Etibank gibi kuruluşların desteğiyle Türkiye'nin şeker, çimento, kereste, kauçuk ve deri ürünlerini ihtiyacını karşılayacak bir düzeyde üretebilmiştir. Dokumacılık, kağıt ve mukavva ile cam eşyada da ihtiyacın büyük kısmını karşılar duruma gelmiştir. Bu arada yabancı ellerde bulunan tesis ve işletmelerin milli ekonomiye mâl edildiğini de unutmamak gerekir. Cumhuriyet idaresi, bu dönemde özellikle yokluğu hissedilen yüksek düzeyde eğitim görmüş teknik eleman yetiştirme suretiyle de ekonomiye taze kan aşılamıştır.

Sanayi tesislerinin Anadolu içlerinde dağılması, gittiği yerlere iş ve aş götürmesi, halkı heyecanlandırmış ve yatırımlara ilgisini artırmıştır. Hükümet bundan yararlanarak iç borçlanma yoluna gitti ve yatırım ihtiyacının bir kısmını bu kanalla karşılamayı başardı.

Özetle Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde türlü olumsuz koşullara rağmen, Türk ekonomisi oldukça hızlı ve dengeli bir gelişme göstermiştir. Dönem boyunca enflasyonsuz bir büyüme ile Gayri Safi Milli Hasılasını üç katına, kişi başına geliri ise iki katına çıkarmıştır. Sektör bazında değerlendirildiğinde kömür üretimi yüzde yüz, Krom üretimi yüzde altıyüz, Demir üretimi sıfırdan 180 bin tona, Maden üretimi yüzde iki yüz otuz iki'ye, pamuk üretimi elli misli, yün üretimi yaklaşık yüzde iki yüz, şeker üretimi ikiyüz misli çoğalmıştır. Demiryolları da mevcudun iki misline yakın artmıştır.^{434b} Türkiye'nin o günkü kaynakları dikkate alınırsa bu gerçek bir başarı göstergesidir.

E. Eğitim Alanında Atılımlar

1. Atatürk'ün Eğitime Bakış Açısı: Nasıl Bir Eğitim?

Cumhuriyet döneminde her alanda olduğu gibi eğitim alanındaki politikalara yön veren faktör Atatürk'ün görüş ve düşünceleridir.

İstilâcı orduları denize döktükten sonra Atatürk'ün temel amacı, Türkiye'nin bir daha aynı duruma düşmemesi ve ebediyen millî bağımsızlığını korumasıdır. Bu ise, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş medeniyetin bir ortağı bir parçası olmasıyla mümkün olabilecekti. Çağdaş medeniyet akıl ve bilime dayalıydı ve ona ancak eğitim yoluyla erişilebilirdi.

Dolayısıyla Atatürk Milli Mücadele'nin en hassas olduğu bir dönemde, istilâcı güçler Ankara'ya yöneldikleri bir sırada, 16 Temmuz 1921'de, Milli eğitim meselesine çözüm aramak, yeni eğitim politikalarının esaslarını belirlemek için Ankara'da bir "*Maarif Kongresi*" toplamıştır. Kongrenin açılış konuşmasında, gerilemenin en önemli sebebi olarak o zamana kadar yürütülen eğitim politikalarının yanlışlığını göstermiştir.⁴³⁵

Atatürk daha sonraları, TBMM'nde, öğretmenlerle olan toplantılarda ve halka yönelik konuşmalarında, milli eğitim üzerinde ısrarla durmuştur. Bunun nedenleri değişiktir. Her şeyden önce hür ve bağımsız yaşamak için eğitim en etkin çarelerden biridir. Bir bakıma Cumhuriyetin geleceği, aydınlık kafalı, sağlam karakterli, inkılâpları benimsemiş, onu koruyacak, kollayacak kuşakların yetişmesine bağlıydı. Diğer taraftan çağdaş medeniyete giden yolun anahtarı da keza modern eğitimden geçmekteydi.

Atatürk geleneksel eğitimi eleştirirken özellikle şu noktalar üzerinde durur:

a) Geleneksel eğitim bilimsellikten uzaktır. Çağın gereklerine ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek durumda değildir. Hayattan kopuktur.

b) Bu eğitim millî değildir. Millî kültürün gelişmesini engellemektedir. Milli benlik duygusunu zayıflatmaktadır.

c) Geleneksel eğitim metodları, yaratıcılığa değil, ezberciliğe dönüktür.⁴³⁶ Nazari ve nakilcidir.

d) Toplumumuzda yaygın bir cehalet vardır. Cehaleti yok etmenin yolu, her seviyeden okul açmaktan geçmektedir.

e) İstikrarlı bir eğitim politikası yoktur. Her Millî Eğitim Bakanı'na göre değişik program uygulanmaktadır.

Bu gözlemlerin ışığında, Atatürk'ün eğitim ve öğretim konusunda önerdiği ilke ve esaslar şu şekilde özetlenebilir:

a) Atatürk'e göre eğitim, her şeyden önce millî olmalı, Cumhuriyetçi nesiller yetiştirmelidir.

b) Eğitim laik olmalıdır. Ancak dini etkilerden uzak bir eğitim Türkiye'yi çağdaş medeniyete taşıyabilecektir.

c) Öğretim bilim ve tekniğe dayanılmalıdır. Öğretimde tek rehber bilimdir, fendir.

d) Millî Eğitimde öğretim birliği olmalıdır. 3 Mart Öğretim Birliği Yasası bunun için çıkarılmış, böylece vatandaşlar arasında ülkü birliği, kültür birliği sağlanmıştır. Mektepli, medreseli ayrılığı kaldırılmıştır.

e) Atatürkçü eğitim ve öğretimin temel hedeflerinden biri de cehaletin yok edilmesi, milli eğitim ışığının bütün vatandaşları kapsamasıdır. Bu amaçla “*Millet Mektepleri*” açılmış binlerce kişi okur yazar hale getirilmiştir.

f) Eğitim işe yaramalı, hayata dönük olmalıdır. Bilgi başarının aracı haline gelmelidir.

g) Öğretim ve eğitim karma olmalıdır. Kız-erkek ayrımı olmamalıdır. Kadın ve erkek aynı programlardan ve aynı okullardan yararlanabilmelidir. Böylece ülkenin nüfusunun yarısı, içe dönük bir yaşantıdan, faal ve üretken bir hayata geçebilmelidir.

h) Eğitimin başarılı olması için Öğretmenlik mesleği çekici olmalıdır. Nitekim Atatürk öğretmenlerin “*dünyanın her tarafında toplumun en saygıdeğer ve fedakâr unsurları olduklarını vurgulamış*”, “*sizin başarınız cumhuriyetin başarısı olacaktır*” sözleriyle bu mesleğe verdiği değeri ifade etmiş, öğretmenlik mesleğinin çekiciliğini artıracak maddî ve manevî önlemlerin alınmasını istemiştir.

i) Eğitim öğrenciye fazilet, düzen ve disiplin, kendine ve milletimizin geleceğine güven duygusu vermeli.⁴³⁷

Kısaca özetlenen bu ilkelerden de anlaşılacağı gibi Atatürkçü eğitimin amacı, Cumhuriyetçi, akılcı, hür düşünceli, özbenliğinden ve kültüründen kopmamış, pozitif bilimi ve millî bütünlüğü benimsemiş, fikren bedenlenmiş nesiller yetiştirmektir.

2. Uygulama

Daha önce ilgili bahiste belirtildiği gibi, Öğretimin birleştirilmesi yasası ile Mektep - Medrese ikiliği kaldırıldı. Öğretim millî ve laik bir eğitim tabanına oturtuldu. Yabancı okulların başı boşluğu

engellendi. Türkiye'deki bütün okullar, Milli Eğitim Bakanlığının denetimi altına alındı. Böylece değişik amaçlı insan yetiştirmeye son verildi. Eğitimde kültür ve ülkü birliği çerçevesinde, Cumhuriyetçi nesiller yetiştirme yolları açıldı.

Atatürk döneminde eğitimin her kademesinde yoğun çalışmalar ve atılımlar gerçekleşmiştir. Bunların üzerinde ayrıntılı bilgi vermeye kitabın hacmi elvermediğinden, belli başlı ana başlıklar vurgulanmakla yetinilecektir.⁴³⁸

Cumhuriyetin ilân edilmesinden sonra idarî reformlar yapılarak Bakanlığın merkez ve taşra örgütü günün ihtiyaçlarını karşılayacak bir hale getirildi. Bakanlık merkez ile İlk, Orta ve Yükseköğretim Müdürlükleri, Teftiş Kurulu, İstatistik Müdürlüğü, Hars ve Sanayi Dairesi olarak teşkilâtlandı. Ayrıca otuz üyeli bir "Büyük Maarif Meclisi" oluşturuldu. 1926'da, Atatürk döneminin değerli Milli Eğitim Bakanlarından Mustafa Necati'nin Bakanlığı zamanında, Milli Eğitim Teşkilât Kanunu çıkarıldı. Bu yasa ile mevcut teşkilâta bir "Dil Heyeti" ile bir "Talim ve Terbiye Dairesi" ilâve edildi. Bunlardan birincisi alfabe ve dil konuları ile meşgul olacaktı. İkincisi ise Milli Eğitimin kurmay çalışmasını yürütecekti. Ayrıca taşra örgütünü denetim altına almak için Maarif Eminlikleri kurulmuştu.

Hızlı bir tempoda yürütülen inkılâpların geleceği, bunları benimseyen cumhuriyetçi nesillerin yetişmesine bağlıydı. Dolayısıyla okul programları Cumhuriyet rejiminin gerektirdiği şekilde yeniden düzenlendi. İlköğretimin devlet okullarında yapılması parasız ve zorunlu olması ilkesi benimsendi. Atatürk inkılâplarının köylere kadar yayılması için köy okulları ve köye öğretmen yetiştirmeye, imkânlar ölçüsünde özen gösterildi. Ortaöğretim altı yıl olarak benimsendi ve üç yılı Ortaokul, üç yılı da lise olmak üzere uygulamaya konuldu. Lise son sınıfta edebiyat ve fen şubeleri açıldı.

Ortaöğretimde ders kitapları gözden geçirildi. Sosyal bilgilerle ilgili dersler Tarih, Coğrafya, Türkçe, Medeni Bilgiler müfredatı Cumhuriyet esaslarına ve rejimin özelliğine uygun bir yapıya kavuşturuldu. Fen dersi kitapları çağdaş bilgilerle donatıldı. Öğretim laik bir nitelik kazanırken 1929'da Arapça ve Farsça dersleri programlardan çıkarıldı. Cumhuriyetin eğitim alanında getirdiği önemli yeniliklerden biri de okul kapılarını ayırım yapmaksızın kadınlara açmasıdır. Cumhuriyet öncesinde, İstanbul'da üç lise ve Anadolu'da bir kaç öğretmen okulundan başka kızların öğrenim görecekleri orta eğitim kuruluğu yoktu. Atatürk'ün görüşü doğrultusunda ve artan istekler karşısında, Talim ve Terbiye'nin olumsuz tavrına rağmen, 1927'de Mustafa Necati sorumluluğu üzerine alarak, yetmiş kadar ortaokulda "karma eğitim" yapılmasına karar verir. Uygulama başarılıdır, Liselere de teşmil edilir. Bazı eleştirilere rağmen, başlayan hareket yürümüş ve karma eğitim Türk eğitiminin temel ilkelerinden biri haline gelmiştir.

Öğretimin kalitesi, öğretmene bağlı olduğundan Cumhuriyet idaresi öğretmenliği bir meslek haline getirmek için yoğun çaba göstermiştir. Yapılan yasal düzenlemelerle öğretmenliğin tâlim ve terbiye görevini yerine getiren bağımsız bir meslek olduğu ve eğitim hizmetlerinde asıl görevin öğretmenlik olduğu kabul edildi.

Atatürk, Millî Mücadele günlerinden beri her vesile ile çağdaş bilim ve eğitime verdiği önemin yanı sıra öğretmen ve öğretmenlik mesleğine verdiği değeri ifade etmiştir. Bu hususu 1924'te Ankara'da Muallimler Birliği Kongresinde şöyle dile getirir.

"Yeni Nesli; Cumhuriyetin fedakâr öğretmen ve eğitimcileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır... Cumhuriyet, fikren bedenlen, ilmen ve fennen kuvvetli ve yüksek seviyeli muhafızlar ister. Yeni nesli bu özellik ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir... Sizin başarınız Cumhuriyetin

*başarısı olacaktır. Hiç bir zaman hatırınızdan çıkmasınki, Cumhuriyet sizden “fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür” nesiller ister.”*⁴³⁹

1925’de İzmir erkek öğretmen okulunda öğretmenleri şu sözlerle onurlandırır: “... Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir. Öğretmeden, eğiticiden mahrum bir millet henüz millet namını almak yeteneğini kazanamamıştır... Bir kütle millet olabilmek için mutlaka eğitimcilere, öğretmenlere, muhtaçtır”.⁴⁴⁰

Bu görüşlerin ışığında öğretmen okulların yeniden düzenlendi. İlkokullara öğretmen yetiştiren kurumlar altı yıllık bir eğitime tâbi tutuldular. Altı yıllık dönemin ilk üç yılında orta okul programları, sonraki üç yılda da meslekî bir program uygulandı.

Ortaokullara uzman öğretmen yetiştirmek için 1926’da önce Konya, sonra Ankara’da Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü kuruldu. Okul daha sonra Gazi Eğitim Enstitüsü adını aldı.

Liselere öğretmen yetiştiren Yüksek Öğretmen Okulu 1924’de yeniden düzenlendi. Buraya kabul edilen seçme öğrenciler, lisans öğrenimlerini Üniversitelerin ilgili branşlarında, mesleki öğrenimlerini de okul bünyesinde yapmaktaydılar.

Ülkenin sanayileşmesi, ihtiyaç duyulan ara elemanlarının yetişmesi ve ordunun teknik personel ihtiyacını karşılamak için, meslekî ve teknik eğitim kurumlarının modernleşmesi üzerinde duruldu. Türkiye’ye davet edilen yabancı uzmanların önerileri de dikkate alınarak bu okulların yönetimi Bakanlık bünyesine alındı. Mevcut okullar ortaöğretim seviyesinde yeniden örgütlendi. Kültür dersleri artırıldı. Okullara yeni mesleki dersler ve branşlar ilave edildi. Sanat okullarının öğretmen ihtiyacı iki kanaldan sağlandı: Dışarıdan getirilen öğretmenler ve yurt dışına öğrenim için gönderilen öğrencilerden öğrenimini başarıyla bitirip dönenler.

Mesleki ve Teknik Eğitimi yaygınlaştırmak için oldukça önemli miktarda okul açıldı. Bu okulların öğretmenlerini yurt içinden sağlamak amacıyla Erkek ve Kız Teknik Öğretmen Okulları faaliyete geçirildi.

Atatürk döneminde, yaygın öğretim, halk eğitimi konusunda, dünyada örneği zor bulunan Millet Mektepleri uygulaması ve yeni harfleri öğrenme kampanyası, alfabe değişikliği incelenirken gözden geçirilmişti. Bu okullar sadece okuma ve yazmayı öğretmekle yetinmiyor. Ayrıca bazı temel bilgileri de vermeye gayret ediyordu. Bu okulların yanısıra 1932’de faaliyete başlayan Halkevleri Halkodaları da halk arasında Atatürk İnkılâplarını halka benimsetmek etnik, sosyal ve kültürel ayrılıkları giderme, aydın ve halk kültürünü kaynaştırma bakımından önemli katkıda bulundular.

3. Atatürk’ün Üniversite Reformu: Darülfünundan Çağdaş Üniversiteye

a) Darülfünun Kapatılıyor, İstanbul Üniversitesi Açılıyor.

Önceki bahislerde defalarca vurgulandığı gibi, zaferi kazandıktan sonra Atatürk’ün temel gayesi devletin bir daha aynı duruma düşmemesi ve sonsuza kadar bağımsızlığını korumasıdır. Bunun yolu Türkiye Cumhuriyeti’ni topyekûn bir an önce çağdaş medeniyetin ortağı olmaktan geçmektedir. Çağdaş medeniyet, bilim ile onun pratiğe uygulamasının yarattığı teknolojiye dayanmaktadır. Bilim ve teknoloji ise fikir ve düşünce hayatında rasyonel düşüncenin ön plâna geçmesi, kafalara “bilimsel zihniyet”in egemen olmasıyla hayat bulmuştur. Rasyonel ve pozitivist bir kafa yapısına sahip olan Atatürk Türkiye’ye bilimin rehber olmasını, çağdaşlaşmanın vazgeçilmez bir şartı olarak değerlendirmiştir. Bu görüşünü her fırsatta dile getirir. Büyük zaferden üç ay sonra Bursa’da öğretmenlere şöyle seslenir:

“İlim ve fen nerede ise alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız ilim ve fen için kayıt ve şart yoktur.” 22 Eylül 1924’de Samsun’da öğretmenlere hitap ederken “dünyada her şey için medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için, en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlmînin fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir” şeklindeki ölümsüz sözleri ile tutulacak yolu gösterir. Nihayet onuncu yıl nutkunda “Türk milleti’nin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müsbet ilimdir” ifadesi ile meselelerimize hangi yoldan çözüm aramamız gerektiğini açık seçik ortaya koyar. Onun “en hakiki mürşit (yol gösterici) ilimdir” diye tanımladığı müsbet bilimin üretildiği yerler ise üniversitelerdir.

Cumhuriyet kurulduğu esnada, Türkiyenin tek bir üniversitesi vardır: İstanbul Darülfünunu. Darülfünun ilk defa 1863’de faaliyete geçti. Ortam ve şartların elverişli olmaması nedeniyle bir kaç defa açılıp kapandıktan sonra, 1900 yılından itibaren sürekli eğitime başladı. 1912’de ilahiyat, hukuk, tıp, fen ve edebiyat şubeleri halinde yapılandı. Ekim 1919’da kuruma bilimsel özerklik tanındı.

Cumhuriyet idaresi bir takım eksiklikler içinde devraldığı Darülfünuna sempati ile yaklaştı. İstanbul işgalden kurtarıldıktan sonra eski Harbiye Nezareti binası Darülfünuna verildi. Hükümet 21 Nisan 1924 tarihinde Darülfünuna tüzel kişilik tanıdığı gibi, 7 Ekim 1925 talimatnamesiyle de idarî ve ilmî özerklik de verdi. Bu talimatnameye göre, Darülfünun Emîni (Rektörü) müderris ve müallimlerin seçecekleri en çok oy alan iki aday arasından Milli Eğitim Bakanlığınca atanacaktı.⁴⁴¹

Özet olarak 1922-1932 döneminde, hükümet kurumun öğretim ve programına karışmamış, gelişmeleri Darülfünundan beklemiştir. Bu on sene içinde Türkiye yoğun bir inkılâp hamlesi içindedir. Darülfünun âdeta bu oluşumun dışında gibidir. Bu arada meydana gelen bazı olaylar Ankara’nın tepkisini çeker. Meselâ 1924’de Darülfünun bahçesinde bazı öğrencilerin resim çektirmeleri idare tarafından cezalandırılır. 1925’te taşkınlıkla sonuçlanan öğrenci olaylarını, Darülfünun Emîninin teşvik etmesi gibi olaylar, kurumun özerkliğinin tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Bunların yanı sıra, Darülfünun hocaları arasında meydana gelen iç çatışmalar ve tartışmaların gazete sütunlarına dökülmesi, bilimsel yeterlilik konusunda seviyesiz karşılıklı şiddetli eleştiriler, üniversite konusunu gündeme getirmiştir. Özellikle alfabe değişikliği, dil ve tarih çalışmaları konusunda Darülfünundan destek gelmediği gibi, üstelik eleştiriler yapılması bardağı taşıran damlalar vazifesini görür. Atatürk’ün kültür politikasına ters düşen bu hareketler, Ankara’da şiddetli tepki uyandırır. İnkılâplar ve hükümetin görüşünü destekleyen basın Darülfünunu ağır bir şekilde eleştirir.⁴⁴² Darülfünun’a yöneltilen eleştiriler şu şekilde özetlenebilir.

1. Darülfünunda çalışmalar bilimsel nitelik taşıyor. Derslerde, yayınlarda bilimsel ciddiyet yoktur.
2. Öğretim elemanı atanmasında bilimsel yeterlilikten çok ilişkiler etken olmaktadır. Öğretim elemanı yetiştirilmemekte olduğu gibi, onların bilimsel derecelerini belirleyecek bir makam da yoktur.
3. Üniversite toplumla uyum içinde değildir. Yeni devlet anlayışına ve Cumhuriyet’in yoğun inkılâpçı temposuna ayak uydurmaktan uzaktır.
4. Kendi kendini ıslah edemeyen Darülfünun tasfiye edilmeli, dışardan uzman getirilerek yeniden oluşturulmalıdır.

Bu eleştiriler ışığında TBMM üyeleri, 1932 Darülfünun bütçesini, Avrupadan bir uzman getirilerek kurumun yeniden düzenlenmesi şartıyla kabul ettiler. Meclis’ten bu yetkiyi alan hükümet objektif ve isabetli bir karar verebilmek için tarafsız ve yabancı bir bilim adamını, Cenevre Üniversitesi Pedagoji Profesörü Albert Malche’i, Türkiye’ye davet etti. Prof. Malche siyasî şahsiyetler Darülfünun hocaları ve öğrencileri ile görüştü, derslere girdi, seminer, laboratuvar çalışmalarını ve kütüphaneleri inceledi,

öğrenciler arasında yazılı bir anket tertiplendi. Ayrıca öğrencilerin hayat tarzları ve mali durumlarını inceledi. Dört aylık bir çalışmadan sonra, görüşlerini bir rapor halinde Milli Eğitim Bakanlığı'na sundu.⁴⁴³ Prof. Malche'nin önerileri şöyle özetlenebilir:

1. Darülfünunun hukukî vaziyeti netleştirilmeli, bilimsel özerklik korunmakla birlikte, idarî ve akademik personelin seçiminde hükümet sorumluluğu üzerine almalıdır.

2. Darülfünunun kendisini bilinçli bir şekilde muayyen bir noktaya sevk eden ilmi ve fikrî bir hızdan mahrum görünmektedir. Yeni bir teşkilâtlanmayı gerektiren sebeplerden biri de budur.

3. Profesörlerin atanması, Darülfünunun geleceği için her şeyden önemlidir. İlgililer gelecekteki arkadaşlarını seçiyorlar. İlgililer fena hâkimlerdir. Onların oylarına başvurulmalı, fakat karar dışardan verilmelidir. Darülfünunun hocaları tercihen yurt dışında yetiştirilmelidir.

4. Darülfünununda öğretim metodu ders notlarına dayalıdır. Öğrencilere genelde ansiklopedik bilgi verilmekte ve bunlar her sene değişmeden tekrarlanmaktadır. Öğretim yaratıcı değildir. Öğrenci uygulamalı dersler ve seminerlerle araştırmaya yönlendirilmelidir. İmtihan usulleri değiştirilmeli, hafızaya dayalı bilgi yerine, uygulamaya yönelik bilgiye öncelik tanınmalıdır. Darülfünunun öncelikli ödevi, düşünen dimağlar yaratmaktır.

5. Türkçe bilimsel yayınlar yetersizdir. Öğrenci yabancı dil bilmediğinden yabancı yayından yararlanamamaktadır. Dolayısıyla öğrenciye okuduğunu anlayacak ölçüde bir yabancı dil öğreniminin ilk yıllarında mutlaka öğretilmelidir.

6. Kütüphaneler fakir, hizmet saatleri ve çalışma şekilleri yetersizdir. Kütüphaneler merkezileştirilmeli ve öğrenciye ödünç kitap verilmelidir.

7. Darülfünunun ilmî zihniyeti yaşatmakla görevlidir. Bu ise, öğrencileri bizzat kişisel araştırmalara yöneltmekle mümkündür. Dolayısıyla öğretim elemanlarının ders saatleri dışında, öğrencilerine zaman ayırmaları, öğrenci ve araştırma ile daha fazla meşgul olmaları gereklidir.

8. Darülfünunun, öğretimin yanısıra, öğrencileri manen geliştirecek temiz ve seçkin bir sosyal ortam yaratmakla da görevlidir. Kurum öğrencilerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için pansiyonlar, yurtlar, kantinler temin etmeli, spor hayatını geliştirecek çözümler pekiştirmelidir. Ayrıca mezunlarla ilişkiyi devam ettirecek kuruluşlar oluşturulmalı, öğrencinin Darülfünunu kendi evi ve fikrî vatanı gibi sevmesi sağlanmalıdır.

9. Türkiye gibi, baştan başa yeniden teşekkül eden bir memleketin meseleleri Darülfünunun çalışmalarında öncelikli konu teşkil etmelidir. Türkiye'nin jeolojisi, tarihi, coğrafyası, sağlık meseleleri, sanayisi, kültürü, güzel sanatları Darülfünunun ilk araştıracağı konular olmalıdır.

10. Darülfünunun yenileşmesi yeterli değildir. Kurumun dışarıya açılması, geniş bir çevreye faydalı olması lâzımdır. Bunun için Darülfünunun halka açık konferanslar düzenlemeli, tatil aylarında kongreler, seminerler tertiplenmeli, halka hitap eden bir dergi yayımlanmalıdır.⁴⁴⁴

Atatürk Prof. Malche'nin raporlarını dikkatle incelemiş, önerilerinin önemli bir kısmını benimsemiş ve bu raporu bir kültür programı gibi ele alarak, millî ve çağdaş üniversitenin oluşması için hemen uygulamaya koydurmuştur.

Onun yönlendirmesiyle Milli Eğitim Bakanlığında oluşturulan bir komisyon hazırlıklara girer. Fakültenin görüşleri alınır. Sonuçta Atatürk İnkılaplarının uygulanış metoduna uygun bir çözüm yolu benimsenir. Darülfünunun ıslah edilme yerine ilga edilerek, İstanbul üniversitesi adıyla yeniden teşkil edilmesi kararlaştırılır.

Atatürk konuyu 1933’de Meclisin açma konuşmasında milletvekillerine şöyle duyurur: “*Arkadaşlar üniversite tesisine verdiğimiz ehemmiyeti beyan etmek isterim. Yarım tedbirlerin kısır olduğuna şüphe yoktur. Bütün işlerimizde olduğu gibi marifet ve kurulan üniversitede de radikal tedbirlerle yürümek kat’i kararımızdır.*”⁴⁴⁵

İstanbul Darülfünunu 31 Mayıs 1933 tarihli yasa ile 31 Temmuz 1933’ten geçerli olmak üzere tarihe maledildi ve İstanbul Üniversitesi 1 Ağustos 1933 tarihi itibari ile oluşturuldu. 1 Ağustos 1933’ten 1 Mayıs 1934’ e kadar devam edecek geçici dönemde idareyi Milli Eğitim Bakanının üzerine alması uygun görüldü.

İstanbul Üniversitesinin yeni kadrosu üç değişik kaynaktan yararlanılarak oluşturuldu.

1. Eski Darülfünun’dan kadroya alınanlar,
2. Avrupa Üniversitelerinde öğrenim ve ihtisaslarını tamamlayıp yurda dönenler,
3. Yurt dışından getirilen yabancı bilim adamları.

Darülfünunun tasfiyesi esnasında açıkta kalan öğretim elemanlarının bir kısmı emekliye, ayrılmış bir kısmı başka görevlere atanmıştır. Üniversiteye bilimsel özerklik tanınmış, yönetim açısından bakanlığa bağlanmıştır.

Yeni üniversitenin başarısı kadronun değerli elemanlar ile oluşturulmasına bağlıydı. Bunu sağlamak açısından seçkin elemanlar getirilmesi gerekiyordu. Bu konuda ciddi zorluklar mevcuttu. Ancak dramatik bir rastlantı Atatürk’ün çağdaş bir üniversite yaratmak arzusuna yardımcı oldu. Bu esnada Almanya rejim değişikliği içindeydi. Hitler arî ırktan olmayan üniversite hocalarını tasfiye etmeğe başlamıştı. Müsevi kökenli Alman bilim adamları hayatlarını ve geleceklerini tehlikede gördüklerinden yabancı ülkelere sığınmaya başlamışlardı. Bunların kurdukları “*Alman Bilim Adamları Yardım Derneği*” ile Prof. Malche aracılığı ile temasa geçildi. Bu dernekle Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre yabancı bilim adamları:

1. Üniversitede tam gün çalışacaklardı,
2. Öğrenciler için en kısa zamanda, çevirmenler yardımıyla ders kitapları hazırlayacaklardı.
3. Göreve başlamalarının üçüncü yılından sonra derslerini Türkçe olarak vereceklerdir.
4. İstenilmesi halinde hükümete bilirkişi raporları hazırlayacaklardı.

Bu yükümlülüklerine karşılık kendilerine:

1. Yüksek maaş ve yol giderleri verilecek, sağlık sigortası ödenecektir. Verilen maaş Türkiye standartlarının çok üstündedir. Bir Türk Profesör 150.-TL. maaş alırken, yabancı profesörlere 500-800 TL maaş verilmiştir.

2. Yabancı bilim adamlarına çalışma arkadaşlarını Türkiye’ye getirip görevlendirme hakkı tanınmıştır.

3. Yabancı bilim adamlarına devlet himayesi garantisi verilmiştir.⁴⁴⁶

Böylece oluşturulan İstanbul Üniversitesi, kısa bir süre içinde, Avrupa standartlarında bir üniversite haline gelmiştir.

Atatürk yeni üniversite oluşurken kadronun seçkin olmasına özen göstermiştir. Gelen yabancı profesörlerin bir kısmı dünya çapında ün sahibiydiler. Daha sonra Türkiye’den ayrıldıklarında, dünyanın tanınmış üniversitelerinde kolaylıkla yer buldular.

Olayın ilginç tarafı, Türkiye yabancı profesörleri görevlendirirken gelenlerin siyasî eğilimlerini dikkate almamıştır. Mülteci profesörlerin bazıları Almanya'dan hapisten kaçarak gelmiş, bazıları kamptan kurtarılmış ve Atatürk Türkiye'sinde tam bir huzur içinde kendilerini yenilemek imkânını bulmuşlardır. Kendilerine inisiyatif tanınmış, yetkiler verilmiş, gerektiğinde özel yardımlar yapılmıştır. Buna karşılık yabancı hocalar, yeni üniversitenin geleneklerinin oluşmasında, ders kitaplarının hazırlanmasında, en önemlisi geleceğin Türk bilim adamlarının yetişmesinde etkili olmuşlardır.⁴⁴⁷

Yerli öğretim üyelerinin üniversite de kalıp gitmesinde şu ilkeler etken olmuştur: Öğretim üyesinin iyi bir hoca olması, yayınları bulunması ve bu yayınların bilimsel nitelik taşıması.⁴⁴⁸

Nitelikli elemanlardan oluşturulan İstanbul Üniversitesi, Tıp, Fen, Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri ile öğretime başladı. Daha sonra bu fakültelere İktisat Fakültesi'de eklendi. *Yeni üniversitede nakilciliğin yerini deney, gözlem ve uygulamalar aldı. Araştırma zihniyeti üniversiteye girmiş, yabancı dil ve yayınlar ön plâna çıkmıştır. Netice itibariyle kısa sayılabilecek bir dönemde İstanbul Üniversitesi Batı standartlarında bir üniversite olarak bilim âleminde yerini almıştır.*

Yeni üniversitenin özelliklerinden biri de İnkılâp Tarihi Enstitüsü kurulmasıdır. Üniversite gençliğinin inkılâpları özümsemiş olarak yurt hizmetine atılmalarını hedef alan Cumhuriyet idaresi, mezun olabilmek için Enstitü'ye devam etme ve geçerli not alma mecburiyeti getirmiştir. Yeni üniversitenin diğer bir özelliği de üniversitenin ülkenin meseleleriyle ilgilenmesi için toplumla ilişkilerini güçlendirmesi için bir çok enstitü kurulmasıdır. Yeni üniversite halk konferansları ve üniversite haftaları düzenlemek suretiyle halka açılmaya çalışmıştır.

Üniversitenin kapasitesi artırılmış ve kaliteli öğretim yolu açılmıştır. Kapasite artırılması sonucu olarak gelir kaynakları sınırlı olan halk çocukları da yüksek öğrenim imkânına kavuşmuşlardır. Böylece yeniden yapılanma hamlesi içindeki cumhuriyet idaresi ihtiyacı olan inkılâpçı kadroyu yetiştirme imkânını bulmuştur.

Atatürk'ün gerçekleştirdiği üniversite reformu neticesinde oluşan İstanbul Üniversitesi Türkiye'de üniversite öğretiminin kaynağı olmuştur. Buradan yetişenler, başta Ankara Üniversitesi olmak üzere daha sonra kurulan üniversitelerin öncüleri olmuşlardır.

Atatürk, üniversiteleri Türkiye'nin kültür birliğini oluşturacak kuruluşlar olarak düşünmüş ve 1930'lardan itibaren hız verdiği millî kültür politikasının bir aracı olarak çağdaş bir yapıda oluşmalarına büyük özen göstermiştir. Günümüzde mevcut akademik araştırma ve çalışma düzeni akademik potansiyel, çağdaş medeniyet ve kültüre bakış açısı Atatürk'ün gerçekleştirdiği üniversite reformunun bir sonucudur⁴⁴⁹.

b) Ankara'da Yeni Bir Üniversitenin Temelleri Atılıyor

Atatürk Üniversite reformunu, Türk kültür programının bir parçası olarak ele almıştır. Üniversiteleri bu programı gerçekleştirecek merkezler olarak düşünmekteydi. Bu görevi Batıda İstanbul Üniversitesi, merkezde Ankara'da kurulacak Üniversite, Doğuda da Van gölü çevresinde oluşturulacak bir üniversitenin gerçekleştirmesini istemektedir.

Atatürk Milli Mücadele'nin kâbesi ve yeni devletin yönetim merkezi olan ayrıca duygusal bakımdan da bağlı olduğu Ankara'yı bir kültür ve eğitim merkezi haline getirmeye kararlıydı.

Daha 1925'de çağdaş hukukun gerektirdiği hukukçuları yetiştirmesi için Ankara'da Adliye Hukuk Mektebini açmıştı. Bu okul 1927'de Ankara Hukuk Fakültesi adını almıştı. 1924 musiki öğretmenlerini

yetiştirmek için Ankara Musiki Muallim Mektebi, ortaokullara retmen yetiştirmek için sonradan Gazi Eğitim Enstitüsü adını alan Gazi Orta Muallim Mektebi 1927’de faaliyete başlatılmıştı.

1928 yılında Ankara’ya getirilen 11 Alman retim üyesi, 1930’da Ankara Yüksek Ziraat Mektebini kurdular. Seçkin yabancı üretim üyelerinin çalıştığı bu kurumda dersler ve uygulamalar Almancaydı. Kurum 1933’de Yüksek Ziraat Enstitüsü adını aldı ve bugünkü Ziraat Fakültesinin temelini oluşturdu. Böylece lke nüfusunun % 70’ni oluşturan köylünün kalkınmasına yardımcı olacak, modern tarım metodlarını bilen teknik elemanların yetişme yolu açılmıştır.

Yüzyıllar boyu devam eden yenilgi ve çekilmeler, Batıya önelirken Batı uygarlığının güçlü manzarası, özellikle aydın kesimde bir eziklik ve kendine güvensizlik hissi uyandırmıştı. Atatürk bu kendine güvensizliğin yanlışlığını göstermek, millî bilinci pekiştirmek, Türk gurur ve onurunu tatmin edecek, geleceğe güvenle bakmayı sağlamak için Türk kültürünün bilimsel metodlarla incelenmesini istemekteydi. Onun direktifi doğrultusunda Türk kültürünü her yönüyle araştıracak ve üretim kurumlarına bu konuda ihtiyaç duydukları üretmenleri yetiştirmek maksadıyla Ankara’da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 1936’da açıldı. Fakültenin retim kadrosu bu iş için Avrupa’ya gönderilen ve başarıyla yurda dönen elemanlarla yabancı bilim adamlarından oluşturulmuştur.

Zamanla bu fakülte Ankara Üniversitesi’nin temel fakültelerinden ve başkent’in belli başlı kültür merkezlerinden biri haline geldi.⁴⁵⁰

Bu fakültelerin yanısıra, 1859’da İstanbul’da kurulmuş olan Mekteb-i Mülkiye 30 Mayıs 1935 tarihli bir yasa ile Ankara’ya nakledildi ve ismi de Siyasal Bilgiler Okulu olarak değiştirildi. 1936’da Ankara’da üretime başlayan okul Cumhuriyet yönetiminin ihtiyaı olan idarecileri yetiştirme işine başarıyla devam etti.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi gittikçe artan renci adedinden şikâyetçiydi. Diğer taraftan kurulması düşünölen Ankara Üniversitesi’nin de Tıp Fakültesine ihtiyaı vardı. 9 Haziran 1937’de kabul edilen yasa ile Ankara’da bir tıp fakültesi açılması kararlaştırıldı. Fakat ekonomik engeller ve İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi nedeniyle Fakülte ancak 1945’te aılabildi. 1946’da çıkarılan bir yasa ile Ankara Üniversitesi kuruldu.

Atatürk, Doğu Anadolu’da güçlü bir kültür merkezi olarak Van gölü sahillerinde her seviyeden okulları ve Üniversitesiyle bir kültür şehri yaratılması için faaliyete geçilmesini 1937’de TBMM’nin açılışında ister.⁴⁵¹

Burası Türk kültür politikasının doğudaki üssü vazifesini görecekti. Dahası bu merkezin komşu ülkelerdeki Türk kökenli gençler içinde bir cazibe merkezi olabileceğini düşünüyordu. Bu suretle Doğuya’da Batı ve Orta Anadolu’nun kültür imkânlarını sağlamayı ve bir üniversite etrafında kültür ve ideal birliği yaratmak istemekteydi. Atatürk’ün bu arzusu 1958’de Erzurum’da kurulan Atatürk Üniversitesiyle gerçekleşebildi.

Özet olarak Atatürk, kararlılıkla yürüttüğu eğitim politikası, Türkiye’nin skolastik bir yapıya sahip eğitim sisteminden, her dereceden okullarıyla milli, laik ve ağdaş bir eğitim sistemine geçmesini sağlamıştır.

F. Kültür Alanında Atılımlar

Atatürk döneminde kültür alanında atılımlar özellikle 1930’dan sonra yoğunlaştı. Bunun nedeni 1930’da yaşanan Serbest Cumhuriyet Partisi denemesidir. Muhalefet Partisi denemesi, halk ile idare

arasında kan dolaşımı eksikliğini ortaya koymuştu. Dolayısıyla halk ile yönetim arasında diyalogu kolaylaştıracak kültür kanalları açılması için ciddi bir gayret gösterildi. Bunun için halk ile bütünleştirmeyi kolaylaştıran dil ve tarih çalışmaları ile bizzat Atatürk ciddi bir şekilde meşgul oldu. Halk ile yönetim arasında köprü vazifesi görecektir, halkın siyasi eğitimini sağlayacak halkevleri ve halk odaları oluşturuldu. “Kültürü geniş bir tabana yaymak suretiyle kültür bütünlüğünü sağlayacak” tedbirler alındı. Devlet ve fikir hayatını laik bir temele oturtmak faaliyetlerine devam edildi. “Kültürü milli tarih tabanına yerleştirmek ve yüksek öğretim kurumları çevresinde, bilimin rehberliğinde geliştirmek” için yeni kurumlar faaliyete geçirildi.⁴⁵²

1. Dilde Sadeleşme: Osmanlıcadan Arı Türkçeye

1930’lardan itibaren Atatürk’ün bizzat sürekli ilgilendiği alanlar dil ve tarih meseleleridir. Onun dil konusu üzerinde ısrarla durmasının çeşitli nedenleri vardır. Her şeyden önce iktidar benimsediği halkçılık ilkesi gereği “anlaşılır” olmak zorundaydı. Bu ise halk dili ile aydın dili, konuşma diliyle yazı dili arasındaki uçurumların doldurulmasına bağlıydı. 1920’lerin hatta 1930’ların Türkiye’sinde bu kesimler arasında çok büyük farklılıklar vardı. Gerçi basının 1860’lardan itibaren yaygınlaşması ve Osmanlı ülkesinde telgrafın kullanılmaya başlanmasıyla dilde nisbi bir sadeleşme eğilimi başlamıştı. Bu eğilim 1908’de Meşrutiyetin yeniden yürürlüğe konmasından sonra, özellikle Selânik’te başgösteren *Genç Kalemler* dergisi etrafında toplanan edebiyatçıların başlattıkları *Yeni Lisan* hareketi ile oldukça önemli bir aşamaya yol açtı. Fakat 1920’lerde Arapça, Farsça ve Türkçe’nin karışmasından oluşan Osmanlıca’yı, sokaktaki sade vatandaşın anlaması mümkün değildi. Halk ile aydın kitle arasında iletişim eksikliği vardı. Milleti oluşturan fertler arasında kültür birliği, dil birliği oluşturulamamıştı. “Ülkenin kültür bütünleşmesi, dilde bütünleşmeye bağlıydı.” Diğer taraftan Atatürk İnkılâplarının halka mal edilmesi, aydın dili ile halkın dili, konuşma diliyle yazı dili arasındaki açıklığın kapatılmasını gerektiriyordu. Bu pratik gerekçenin yanında esas ağır basan başka bir konu vardır. O da şudur: Millî Mücadele sonucunda Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışmış, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, Ümmet toplumundan Millet toplumuna geçilmiştir. İnkılâpların temel ilkelerinden başta gelenlerinden biri Milliyetçilikti. “Milliyetçiliğin temel taşlarından biri de dil birliğidir.” Nitekim Atatürk Milleti şöyle tanımlar: “Millet, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşları teşkil ettiği bir siyasal ve sosyal bir birliktir.”⁴⁵³ Ona göre, milliyetçiliğin esası dil birliğinin korunmasıyla mümkündür.⁴⁵⁴ Dil, milliyetin ve kültürün temel dayanağını oluşturmaktadır. Milleti oluşturan değerler dil aracılığı ile nesilden nesile aktarılır. “Kültürün zenginliği, dilin işlerliği ve toplum katmanında anlaşılır ve yaygın olmasıyla orantılıdır.” Bu anlamda Türkiye’nin kültürel bütünleşmesi, yabancı etkilerle benliğini kaybetme noktasına gelen dilin millileşmesine bağlıydı. Atatürk bu gerçeği şöyle ifade eder: “Millî his ile dil arasında bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissini gelişmesinde başlıca etkidir. Türk Dili dillerin en zenginlerindedir. Yeter ki; bu dil şuurla işlensin ülkesini yüksek istiklalini korumasını bilen Türk Milleti dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”

Atatürk dil inkılâbını her işinde olduğu gibi sistemli ve uygun zamanlamayla yürüttü. Önce dil inkılâbı için alt yapıyı oluşturdu. Bunun için önce Türkiye’deki bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığı’nın denetimine alınarak öğretim birliği sağlandı. Ardından dil inkılâbını millî eğitim temeline oturtacak olan Harf İnkılâbı yapıldı (1928). Ertesi yıl Arapça ve Farsça dersleri okullardan kaldırıldı. Ardından “Dil işlerini düşünecek zaman geldi” diyen Atatürk 12 Temmuz 1932’de Türk Dili’ni Tetkik Cemiyetini kurdurdu. Daha sonra Türk Dil Kurumu adını alan bu derneğin çalışmaya başlamasıyla dil inkılâbı

yürürlüğe girdi. Dernek Atatürk'ün bizzat takip ettiği hızlı bir çalışma ile ana programını belirledi. Buna göre:

1. Türk dilini millî kültürü eksiksiz bir ifade aracı haline getirmek; Türkçeyi çağdaş medeniyetin gerektirdiği bütün ihtiyaçları karşılayabilecek bir mükemmeliyete erdirmek.

2. Yazı dilinden Türkçeye yabancı kalmış unsurları atmak; Halkçı bir idarenin istediği şekilde, halk ile aydınlar arasındaki dil ayrılığını ortadan kaldırmak ve temel unsurları öz türkçe olan zengin ve güzel, millî bir dil yaratmak.

Bundan sonraki çalışmalarda üç dönem gözlemlenmektedir.⁴⁵⁵

a) 1932-1934 Dönemi: Bu dönemde halk ağızlarındaki, yazılı kaynaklardaki Türkçe kelimeler taranarak 2 cilt olarak Tarama Dergisinde yayımlandı. Bu arada dile hangi ölçülerde el atılması gerektiği tartışmaları yapılmaktaydı. Tartışmalar sonucunda iki görüş ortaya atıldı. 1. Grup dilden yalnız yabancı ek ve kaidelerin atılmasını, dilin kendi doğal gelişme seyrine bırakılmasını savunmaktaydı. 2. Grup Türkçenin hiçbir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını bu itibarla dilde bulunan yabancı kelimelerin kullanılmamasını isteyen tasfiyecilerdi. Atatürk ağırlığını 2. gruptan yana koydu. Hızla yürütülen tasfiye hareketi sonucunda Arapça, Farsça kökenli kelimeler atıldı. Yerlerine Türkçe kökenli kelimeler konuldu. Karşılığı bulunmayan kelimeler için diğer Türk lehçelerinden veya Türk dilinin eski kaynaklarından yeni kelimeler üretildi. Ancak oluşan yeni dili ne halk ne de aydın kesim anlamıyordu. Tasfiyecilikte aşırıya gidilmesi üzerine dilin yeni bir keşmekeşe ve çıkmaza gittiğini gören Atatürk işe yeniden müdahale etti: *“Türkçe'nin hiç bir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin iddiasını tecrübe ettik. Dili bir çıkmaza sokmuşuzdur; maksatlarımızı anlatamaz olmuşuzdur. Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır. Ama ben de işi başkalarına bırakmam. Çıkmazdan biz kurtaracağız.”*⁴⁵⁶ diyerek yeni bir komisyon kurdurdu.

b) 1934-1936 Dönemi: Komisyon ilke olarak Türkçesi olan yabancı kelimeleri tasfiye ediyor, kullanılır Türkçesi olmayanları Türkçe olarak alıkoymaktaydı. Artık Türkçe kelimeler yapıma devrine girildiğinden şivedeki ek ve köklerden yeni kelimeler üretilmekteydi. Mutedil özleştirmecilik olarak tanımlanan bu çalışmalar sonucunda, meydana getirilen sözlük Atatürk'ü memnun etmemişti. Kılavuz'da yer alan 8000 kelimelik dille yazmak ve konuşmak mümkün değildi. Bu görüşünü Komisyon Başkanı Falih Rıfkı Atay'a şöyle açıklar: *“Memleketimizin en büyük bilginlerini, yazarlarını bir komisyon halinde aylarca çalıştırdık. Elde edilen netice şu bir küçük lügattan ibaret. Bu tarama dergileri cep kılavuzları ile bu dil işi yürümez. Falih Bey; biz Osmanlıcadan ve Batı dillerinden istifadeye mecburuz.”*⁴⁵⁷

Böylece Ulu Önder, artık Türkçeleşmiş, dilin malı olmuş, halkın diline yerleşmiş olan kelimelerin dilden atılmaması gerektiğini belirterek tasfiyeciliğe noktayı koymuş oluyordu.

c) 1936-1938 Yaşayan Dile Dönüş Dönemi: 1936'dan sonra dil çalışmalarında aşırı özleştirmenin dili yeni bir çıkmaza sürüklememesi için Güneş-Dil Teorisi ile tempo yavaşlatıldı.⁴⁵⁸ Dile yerleşmiş kelimelerin atılmasına son verildi. Yaşayan dil ön plâna alındı yeni kelime üretiminde yaşayan Türkçe'nin ek ve köklerinin kullanma yoluna gidildi: Bu dönemde özellikle okul terimleri üzerinde duruldu. Osmanlı Türkçesinden gelen Arapça ve Farsça kurullarla oluşmuş Türk diline yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulundu. Atatürk bu işte de öncülük etti. Terimleri kendisine ait olan bir geometri kitapçığı hazırladı. Onun kullandığı üçgen, dikdörtgen, kare, açı, teğet, giriş v.s. gibi terimler

bugün de zevkle kullanılmaktadır. Keza bu dönemde dil ve tarih çalışmalarına bilimsel metodlarla incelenmesi için gene onun görüşü doğrultusunda Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuştur.

1938’de Atatürk’ün üfulünde, dilde arılaşma akımı artık bir daha geriye dönülemeyecek ölçüde halka mal edilmişti. Onun amacı “*Zengin, güzel ve millî Türkçe, yaşayan Türkçe idi*” Türkçe bu yolda ilerlemeye devam etmektedir.

Atatürk’ün dil inkılabı sonuçları şöyle özetlenebilir:

Yazı dili ile konuşma dili; halk dili ile aydın dili arasında fark önemli ölçüde giderilmiştir. Böylece yönetenlerle yönetilenler arasında dialog kolaylaşmıştır. Kültürün tabana yayılmasıyla millî bütünlük pekiştirilmiştir. Dil inkılâbı ile Türkçe yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılmış, zenginleşme ve güzelleşme yolunda yeni ufuklara yönelmiştir.

2. Türk Tarihine Yeni Bir Bakış: Ümmet Tarihinden Millet Tarihine Geçiş

Atatürk öğrencilik yıllarından beri tarihe ilgi duymuştur. Manastır Askerî İdadisinde tarih öğretmeni olan Mehmet Tevfik Bey genç Mustafa Kemal’de tarihe karşı coşkulu bir ilgi uyandırmıştır. Bu ilgi genç subaylık yıllarında da devam etmiştir. Onun savaş esnasında cephede kitap okuduğunu (tarih kitapları da dahil) biliyoruz. Millî Mücadele yıllarında yeni devlet oluşurken bu ilgi haliyle yoğunlaşmıştır. Cumhuriyetin ilânından sonra, ise dil ve tarih konuları onun adeta günlük meşgaleleri arasına girmiştir.

Bunun sebepleri nelerdir? Atatürk neden tarihle bizzat ilgilenmek gereğini duymuştur? Bunun sonuçları nelerdir?

Daha önce defalarca vurgulandığı gibi, zaferden sonra yapılan inkılapların temel amacı millî bağımsızlığın sonsuza kadar korunmasıdır. Bu olayın siyasî alanı olduğu kadar ekonomik ve kültürel bağımsızlığı da haliyle kapsamaktadır. Dilin, yabancı dillerin tasallutundan, tarihin de İslâm ve hanedan bakış açısından kurtarılıp millî bir zemine oturtulmasıyla kültürel bağımsızlık tamamlanacaktı.

Diğer taraftan Avrupa Türklere karşı önyargılıdır. Onları medenî vasıftan yoksun barbar insanlar olarak algılıyor ve medenî milletler arasında yer vermiyordu. Türklük gururu ile her zaman övünen Atatürk, bunun Türk tarihine ve insanına yapılmış, dayanaktan yoksun bir iftira olduğunu göstermek istiyordu. Nitekim Afetinan Türklerin sarı irka mensup ikinci dereceden bir insan tipi olduklarını iddia eden Fransızca bir kitabı 1928’de Atatürk’e göstererek bunun doğru olup olmadığını sorması üzerine, hayır böyle olamaz, bunların üzerinde meşgul olalım cevabını vermişti.⁴⁵⁹ Atatürk bu cevapla yetinmemiş, derhal yeni kitaplar getirterek konuyla bizzat meşgul olmaya ve ilgilileri çalıştırmaya başlamıştı.

Onu tarih çalışmalarına iten sebeplerden biri de şudur: Yıllardan beri devam eden yenilgiler ve geri çekilmelerden kaynaklanan Batı medeniyetinin gücü, Türk insanında kendine güvensizlik duygusu yaratmıştı. Atatürk Türklerin tarihte büyük işler yaptıklarını, yüksek medenî eserler yarattığını göstererek bu kendine güvensizliğin yanlışlığını göstermek bu yolla millî bağları pekiştirmek ve geleceğe güven içinde bakılmasını istiyordu. “*Türk çocuğu ecdadını tanıdığça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.*” demekteydi.

Ayrıca vatan ile üzerinde yaşayan millet arasındaki bağı güçlendirmek için Anadolu'nun en eski tarihi ile ilgilendi. Neticede bir "*Anadolu vatani*" kavramı, Türk halkında yayıldı. ve cumhuriyet nesillerini birleştiren temel direklerden biri oldu.

O, tarihin bilimsel olarak incelenmesini istemekteydi. Bunu şöyle ifade etmektedir: "*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanı şaşkıncı bir hal alır.*" Bu amacı gerçekleştirmek için, Atatürk'ün girişimi ile 15 Nisan 1931'de Türk tarihini bilimsel olarak araştırmak amacıyla, Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti kuruldu. Cemiyet 1935 Türk Tarih Kurumu adını aldı.⁴⁶⁰

Kurum ilk iş olarak liseler için dört ciltlik bir tarih kitabı hazırladı. Bu kitapların bazı bölümleri Atatürk tarafından yazıldı. 1932'de Birinci Tarih Kongresi yapıldı ve Türk Tarih tezi ortaya atıldı. Teori, Türklerin Orta Asya'dan kuraklık sebebiyle dünyanın her tarafına göç ettikleri ve gittikleri yerlere medeniyet götürdükleri esasına dayanıyordu. *Amaç Türk tarihinin derinliğini göstermek, millî duygu ve kendine güven duygusunu geliştirmek, geleceğe güvenle bakmayı sağlamaktır.*

Tarih araştırmalarının bilimselliği çalışmaların bu konuda akademik bakımdan yetişmelerine bağlıydı. Bu iki yoldan sağlandı: Avrupa'ya doktora yapmaları için eleman göndermek ve geleceğin tarihçi ve dilcilerini Türkiye'de yetiştirmek. Bunun için Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi açıldı.

Atatürk Türk Tarih kurumunun fahri başkanlığını üstlendiği gibi, üfulünden sonra da sağlam bir gelir kaynağına sahip olması için İş Bankasındaki hisselerinin yıllık gelirlerinden belli bir miktarın Türk Tarih ve Türk Dil kurumlarına verilmesini vasiyet etti.

Atatürk, başlattığı tarih araştırmaları ile Türk Tarihini İslâm ve hanedan tarihinin dar çerçevesinden kurtarmış ve ona milat öncesine giden bir derinlik ve zenginlik kazandırmıştır. Türk Tarihi'nin millî bir bakış açısıyla, bilim metotlarıyla incelenmesi için yetkili kurumlar oluşturmuştur. Bu çalışmalarla tarih bilinci, millî birlik ve kimlik pekişmiştir. Atatürk'ün "Ne mutlu Türküm diyene" ve "Bir Türk dünyaya bedeldir." sözleriyle işaret ettiği gibi, Türk insanı geleceğe daha bir güvenle bakmaya başlamıştır.

Atatürk yaratıcı olduğu Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu çalışmaları ile çok yakından ilgilenmiş. Kurumlar her bakımdan desteklenmiştir. Bu desteğin maddî bakımdan devamı için vasiyetnamesine özel hükümler kaydetmiştir.

3. Halkevleri: Halk ile Yönetim Arasında Köprü

a) Kuruluş: Serbest Cumhuriyetçi Parti denemesi, Menemen olayları ve Atatürk'ün 1930 sonu 1931 başlarında yaptığı üç aylık yurt gezisi, halk ile yönetim arasında ciddi bir kopukluk olduğunu, yapılan inkılâpçı atılımların halk arasında yeterince benimsenip yerleşmediğini ortaya çıkarmıştı. Bu durum karşısında Atatürk'ün köklü bir politika değişikliğine karar verdiği, daha önce ilgili konuda belirtilmişti. CHP kendini yenileyecek, halk ile bütünleşecekti. Ancak halk ile yönetim arasında kan dolaşımını sağlayacak bir kuruma ihtiyaç vardı. Bu maksatla Halkevleri kurulması kararlaştırıldı. Bunun için yurt sahında 260 şubesi bulunan Türk Ocaklarından yararlanmak düşünüldü.⁴⁶¹ Esasen Atatürk bahsedilen yurt gezisinden döndükten sonra verdiği bir demeçle "*Aynı cinsten olan kuvvetlerin müşterek gaye yolunda birleşmeleri*" gerektiğini vurguladı.⁴⁶² Türk Ocakları 10 Nisan 1931'de yaptığı olağan üstü toplantıda, Atatürk'ün parti kadrolarını vatansever, halkçı ve cumhuriyetçi gençlerle güçlendirmek istediği gerekçesiyle, Türk Ocaklarının kapatılmasına ve derneğin bütün mal varlığının CHP'ne devredilmesine, Ocak çalışmalarının parti bünyesi içinde yürütülmesine karar verildi.

Halkevleri 19 Şubat 1932'de 14 ilde birden açıldı. Daha sonraki yıllarda hızla çoğalarak 1938'de sayıları 210'a ulaşmış, üye sayısı da yüzünü aşmıştır.

CHP Genel Sekreteri Recep (PEKER) Bey, Ankara Halkevinin açış konuşmasında, halkevlerinin kuruluş amaçlarını şöyle açıklar: *"...Bu sırada milletleşmek için, milletçe kütleleşmek için, mektep tahsilinin yanında ve ondan sonra mutlaka bir halk terbiyesi yapmak ve halkı bir arada ve birlikte çalıştırmak esasının kurulması lazımdır... CHP'nin Halkevleri ile takip ettiği gaye; Milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilâtlandırmaktır..."*⁴⁶³

Halkevleri yönetmeliğinde evlerin kuruluş amacı daha bir netlikle ifade edilir. *"...Cemiyetin bünyesine yerleşmiş bir takım müesseseleri söküp atmak ve yerine Cumhuriyet ve İnkilâp esaslarını bütün ruhlara hâkim kılmak için, onu bir iman haline getirmek için çalışacağız..."*

Başbakan İsmet Paşa, bu kuruluşların rolünü şöyle dile getirir: *"...Halkevleri fikir olarak ve müessese olarak mesuliyet mevkiinde bulunan siyâsî partimizin bütün özünü, varlığını halkın geniş tabakalarına anlatması ve sevdirmesi için mühim bir merkezdir..."*

b) Uygulama ve Sonuçları

Halkevleri Talimatnamesine göre bir halk evinin açılması için, önce bina ve para temin edilmelidir. Ancak bundan sonra CHP Genel İdare Kurulunun onayı gereklidir. Halkevlerinin açılması için en az üç şubenin kurulmuş olması gerekliydi. Halkevlerine herkes üye olabilirdi. Rejime ters düşmemek kaydıyla herkes tesislerinden yararlanabilirdi. Ancak yönetici olmak Halk Partili veya devlet memuru olmaya bağlıydı. Her üye ancak üç kolda çalışabilirdi. Halkevleri Yönetim Kurulu, kolların seçtiği birer kişinin katılımı ile oluşmaktaydı. Halkevleri Başkanı ise il parti yönetimince parti üyeleri arasından seçilirdi.

Halkevlerinin dokuz kolda çalışmaları öngörülmüştür. Bunlar; Dil ve Edebiyat Kolu, Güzel Sanatlar Kolu, Temsil Kolu, Spor Kolu, Sosyal Yardım Kolu, Halk Dersaneleri ve Kursları Kolu, Kütüphane ve Yayın Kolu, Köycülük Kolu, Tarih ve Müze kollarıdır.

Halkevleri, Konferanslar, konserler, okuma-yazma kursları, sinema gösterileri, tiyatro etkinlikleri, anma törenleri değişik dallarda sportif faaliyetler düzenlemek, çevre ve köy araştırmaları yapmak, yöresel dil, tarih ve folklor çalışmalarını yürütmek suretiyle, ülkenin kültür hayatına hareket ve canlılık getirmişlerdir.

Halkevleri oldukça yoğun bir yayın faaliyeti göstermişlerdir. Özellikle çıkarmış oldukları dergiler, Ankara'da yayınlanan Ülkü başta olmak üzere, kaynak niteliği taşıyan bir çok araştırmayı kapsamaktadır. Halkevlerinin yayınladıkları dergilerin adedi 70'i aşmaktadır.⁴⁶⁴ Bu dergilerde ilk yazılarını yayınlayanların bir kısmı, daha sonra sanat veya bilim alanında, değerli isimler olarak yer almışlardır.

Halkevleri genç yetenekleri amatör sanatçıları yetiştiren ve profesyonel sanatçılara kaynak hazırlayan bir kültür yuvası olmuştur. Evler Anadolu Halk Sanat ve Kültürü alanında orjinal, başarılı çalışmalara sahne olmuştur.

Halkevleri kadınların bir meslek sahibi olmaları veya boş zamanlarını değerlendirmeleri için çiçekçilik, halıcılık, biçki - dikiş kursları açmıştır. Genel olarak toplumda üretimi özendiren savurganlığa karşı çıkan ve yerli malı kullanılmasına destekliyen tutumu ile kalkınma hamlesine katkı sağlamıştır.

Halkevleri oluşturuldukları kütüphaneler ile okuma zevkini yaygınlaştırmışlardır. Her Halkevi bir kütüphane kurmak zorundaydı. 1938’de kitap sayısı 300.000’ni okuyucu sayısında 1.000.000’nu aşmıştı.

Halkevlerini etkinliğinin güçlü olduğu bir alan da, siyasî alandır. Bunlar, cumhuriyet rejimine hizmet edecek, genç politikacıları yetiştiren bir okul vazifesi görmüşlerdir. Geleceğin politikacıları Halkevleri yöneticileri arasından çıkmıştır.⁴⁶⁵

Halkevlerinin en faydalı işleri, İnkılâpların millete benimsetilmesi, halkını siyasî terbiyesi ve ülkenin kültürel bütünleşmesi alanında oluşmuştur. Herkese kapısı açık olan bu kurumlar, kültürel bütünleşmede, millî bilinçlenmede yararlı faaliyetlerde bulundular. *“Yurt insanlarının gönüllerine ve kafalarına ışık götürdüler, kültürel kalkınmada önemli ölçüde pay sahibi oldular. Halkla yönetim arasında bir bağ, bir köprü vazifesi gördüler. Aydın kesimin, o dönemin tek siyasî örgütü olan CHP’ne entegre olmalarını sağladılar. Köylü ile kentli ve köylü ile aydın arasında köprü oluşturdular ve yabancı ideolojilere karşı bir set vazifesi gördüler.”*

Halkevlerinin çalışmaları, Atatürk’ün üfulünden sonra, harb yılları dolayısıyla yavaşladı. Çok partili döneme girildikten sonra, iktidar değişmesi üzerine, 1951 yılında CHP’nin yan kuruluşu olarak değerlendirilerek kapatıldılar.

4. Güzel Sanatlar Alanında Çağdaşlaşma

Atatürk, Türk toplumunu çağdaş medeniyet hedefine yöneltirken, diğer alanlarda olduğu gibi Güzel Sanatlarda da yeni ufuklar açmıştır. O kültür ve sanat alanındaki çalışmaları yönlendirirken temel düşüncesi, Türk kültürünü ve sanatının yüksek bir düzeyde olduğunu herkese ispat etmektir. Bunun için kültür ve sanat adamlarını korumuş, kollamış ve onların çalışmasını desteklemiştir. *“Efendiler... hepiniz mebus olabilirsiniz; hatta cumhurbaşkanı olabilirsiniz, fakat sanatkâr olamazsınız.”* sözleriyle onları onurlandırmıştır. Sanat ve kültür adamlarını yetiştirecek kurumlar açmış, bu maksatla yurtdışına eleman göndermiştir. Ona göre güzel sanatlarda başarı, bütün inkılâpların başarıldığının kesin bir delilidir. Zira inkılâpların en güç olanı halkın zevkine hitap eden dil ve güzel sanatlardaki inkılâplardır. Ona göre güzelliklerin türlü şekillerde ifadesiyle güzel sanatların çeşitli dalları oluşturmuştur. Bunu şu şekilde açıklar: *“Sanat, güzelliğin ifadesidir. Bu ifade sözle olursa şiir, nağme ile olursa musiki, resim ile olursa ressamlık, oyma ile olursa heykeltraşlık, bina ile olursa... mimarlık... olur.”*⁴⁶⁶

Atatürk sanatı devletin görevleri arasına alarak ona gelişme yollarını açmış, daha da önemlisi güzel sanatların bazı dallarında mevcut engel ve yasakları kaldırmıştır. Özellikle resim ve heykel konusunda sıkıntı yaratan engellerin kalkması, sanat çalışmalarına yepyeni ufuklar açmıştır.

Atatürk döneminde güzel sanatların çeşitli dallarında yapılan çalışmaları özetle hatırlamakta yarar vardır.

a) Resim: Dini inanışlar nedeniyle Batı anlayışlı resim Osmanlılara ancak onsekizinci yüzyıl sonlarında gelmiştir. Güzel sanatlarla ilgili ilk yüksek seviyeli okul ancak 1883’de Sanayi-i Nefise Mektebi adıyla açıldı. Cumhuriyet döneminde, 1926’da açılan Gazi Eğitim Enstitüsü’nde bir resim bölümü faaliyete geçirildi. 1927 Sanayi-i Nefise Mektebi, Güzel Sanatlar Akademisi’ne dönüştürüldü. Resim öğrenimi için Avrupa’ya öğrenci gönderildiği gibi yabancı hocalardan da yararlandı. Ressamların resimlerini sergileyebilmeleri için Resim ve Heykel Müzesi açıldı. Devlet daireleri Atatürk resimleri ile süslendi. Resim yarışmaları düzenlendi. Devlet binalarına sanat eserleri konulmaya başlandı.

b) Heykel: Atatürk döneminde heykel alanında yapılan çalışmalar adeta ihtilal niteliğindedir. İslami inançlar nedeniyle heykel yapımı yasaklanmıştı. Gerçi, 1883’de açılan Sanayi-i Nefise Mektebi’nde heykelcilik bölümü mevcuttu ama ciddi bir gelişme imkânı bulunamamıştı. Cumhuriyet’le birlikte durum değişti. 1923’de Bursa’da kendisine abideler hakkında soruya Atatürk’ün verdiği cevap, yeni rejimin konuya bakış açısını netlikle ortaya koyar: *“Dünyada medenî, ileri ve olgun olmak isteyen herhangi bir millet mutlaka heykel yapacak ve heykeltraş yetiştirecektir. Abidelerin şuraya buraya tarihi hatıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler din hükümlerini gereği gibi araştırıp tetkik etmemiş olanlardır... Aydın ve dindar olan milletimiz ilerlemenin vasıtalarından biri olan heykeltraşlığı en son derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlatlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilân edecektir.”*⁴⁶⁷

Bu konuşmadan üç buçuk yıl sonra, ilk Atatürk heykeli Gülhane Parkında Sarayburnunda açıldı. Bunu Ankara’da Ulus’daki Zafer Anıtı (1927), Afyon Zafer Anıtı, Samsun Atatürk Anıtı gibi eserler takip etti. Bu eserler Avusturyalı sanatçı Krippel’e aittir. İtalyan heykeltraş Canonica ise, Ankara Etnoğrafya Müzesi Atlı Atatürk Heykeli, Ankara Zafer Alanı Atatürk Anıtı, İstanbul Taksim Cumhuriyet Anıtı, İzmir Atatürk Heykeli gibi eserler ortaya koydu. 1930’lardan sonra Türk Heykeltraşların çalışmaları ön plâna çıkmaya başladı 1937’de Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümünün başına Belling getirildi. Bölüme bir canlılık ve yeni görüş açıları kazandırıldı.⁴⁶⁸

c) Mimarlık: Mimarlık alanında bu dönemde, iki farklı devir göze çarpmaktadır. 1908’lerde başlayan Millî Mimarlık akımı 1927’e kadar etkili olmuştur. Akımın öncülüğünü yapan Kemalettin ve Vedat gibi mimarlar, yeniden imara başlanan Ankara’da, eski Türk mimarlığından esinlenen elemanlar kullanarak bazı eserler meydana getirdiler. TBMM Binası, Ankara Palas, Vakıf Apartmanları, Gazi Eğitim Enstitüsü...v.s. gibi. Alman ve Avusturyalı mimarların devreye girmesinden sonra, cephelerdeki bezemeler bırakılmış betonarma iskelet ön plâna alınmıştır. Sağlık Bakanlığı, İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Konservatuar, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binaları bu akımı yansıtır.

d) Sahne Sanatları: Atatürk Güzel Sanatların diğer dallarında olduğu gibi Sahne Sanatlarını da teşvik etmiş, tiyatronun çağdaş bir yapıya kavuşmasını istemiş, özellikle bayanların sahnede yer almalarına önem vermiştir.

Aslında, Batı Tiyatrosu Türkiye için yeni bir sanat dalı sayılırdı. Gerçi Anadolu’da öteden beri köy oyunları, halk tiyatrosu diyebileceğimiz kukla, karagöz, ortaoyunu gibi etkinlikler vardı. Metine dayalı Batı Tiyatrosu ancak XIX. yüzyıl ortalarında Türkiye’de boy gösterdi. Abdülmecit’den başlayarak padişahlar tiyatroya ilgi duymuşlar, saraylara birer tiyatro yaptırmışlardı.

Meşrutiyet döneminde Devlet tiyatrosu niteliğinde Comédie Française’den esinlenerek tiyatro ve müzik bölümlerinden oluşan Darülbedayi kuruldu. Darülbedayi 1934’e kadar Türk tiyatrosunun kalbi olarak faaliyetini devam ettirdi. 1934’de yeniden düzenlenerek İstanbul Şehir Tiyatrosu adını aldı. Sahne sanatları ve müzik dallarında öğretmen ve öğrenci yetiştirmek amacıyla 1934’de Ankara’da Millî Musiki ve Temsil Akademisi kuruldu. Kurumun adı 1936’da Ankara Konservatuarı, 1940’da da Devlet Konservatuarı olarak değiştirildi.⁴⁶⁹

Sahne sanatlarının en zoru olan Opera konusunda öncülük eden, Türk sanatçıları arkalayan da Atatürk’tür. İran Şahi’nin Türkiye’yi ziyaretinde oynanmak üzere bir eser hazırlatmıştır. Eser iki devlet başkanının hazır buldukları Ankara Halkevinde sahneye konulmuştu. Konservatuar kurma hazırlıkları başlayınca, “temsil şubesini” oluşturmak ders plânlarını yapmak üzere Prof. Carl Ebert çağrıldı. Prof. Ebert Tiyatro Bölümünün ve Opera Bölümünün ders programlarını hazırladı. Ayrıca Operaya bağlı Bale

sınıfları kurmak yolunda çok gayret sarfetti. Ancak konservatuar, Atatürk'ün ölümünden sonra 1940'da gerçekleşti.

Gençlerin müzik eğitimi görebilecekleri bir okul Darülbedayi adıyla 1913'de öğretime başlamış ve 1917'de Darülelhan adıyla öğretime devam etmiştir. Cumhuriyet dönemine geçildiğinde, yeni düzenlemeler yapılırken müzik öğretmenleri yetiştirmek amacıyla Musiki Muallim Mektebi açıldı. Daha sonra Darülelhan (güzel ezgilerini), İstanbul Belediye Konservatuarına dönüştürüldü.⁴⁷⁰

Alafranga müzik, saraya bağlı olarak faaliyet gösteren, Mızıkı-ı Hümayûn çevresinde, şekillenmişti. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, o zamana kadar askerî müziği temsil eden mehterhane kapatılmış ve II. Mahmut'un emriyle, Mızıkı-i Hümayûn adıyla, Donizetti tarafından bir bando takımı kurulmuştu. Bu kuruluş Batı müziğinin Osmanlıya açılan penceresi olmuştu. Cumhuriyetin başlangıcında İstanbul'da faaliyette bulunan bu kuruluş, 1924'de Ankara'ya getirildi. Riyaseticumhur Musiki Heyeti adıyla, Cumhurbaşkanlığı makamına bağlandı ve bir süre sonra adı Riyaseticumhur Filarmonik Orkestrası olarak değiştirildi.

Çağdaş müzik çalışmaları, cumhuriyetin açtığı müzik okullarında gelişti. Ankara Musiki Muallim Mektebi bu okulların öncüsü oldu. Okulun temel amacı ortaöğretim kurumlarına müzik öğretmenleri yetiştirmektir. Okul müzik öğretmenin yanı sıra orkestra elemanı da yetiştirmekteydi. Okula nitelikli öğretim kadrosu oluşturmak için Avrupa'ya seçkin öğrenciler gönderildi. Öğrenimlerini bitiren genç hocalar, okulda ders verdikleri gibi, çağdaş besteleriyle, Çağdaş Türk Müziğinin öncüsü oldular.

Bu arada İstanbul'da Darülelhan'ın "*Şark Musikisi Şubesi*" kapatılmış, sadece araştırma yapılmasına izin verilmiş, kurumda yeni bir düzenleme yapılarak adı İstanbul Konservatuarı olarak değiştirilmiştir. Konservatuar bundan sonraki çalışmalarını Anadolu'dan müzik derlemelerine kaydırды. Bunun amacı Türk bestecilerine, Türk müziğinin öz kaynağı olan halk ezgilerini sunmak ve bunların çağdaş Batı müziği tekniği ile işlemek, milli müziği yaşatmaktır.⁴⁷¹

Konservatuarların yanı sıra 1932'den itibaren faaliyete geçen Halkevleri de bu yolda çalışmalar yaptılar. Açtıkları, mandolin, keman, piyano kursları çeşitli konserlerle atılımı desteklediler.

1934'e gelindiğinde Atatürk durumdan henüz memnun değildir. 1 Kasım 1934'de TBMM'nin Dördüncü Toplanma yılını açarken müzik çalışmaları ile ilgili görüşünü şöyle ifade eder: "*...Bugün dinletmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal; ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak bu yüzeyde Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir. Kültür İşleri Bakanlığının buna değerince özen vermesini, kamununda bunda ona yardımı olmasını dilerim.*"⁴⁷²

Bu sözlerden anlaşılacağı gibi, Ulu Önder, Türk musikisinin, halk kaynağından esinlenen milli duygu ve düşünceleri, Batı Müzik tekniği ile işlenerek yükselmesini ve evrensel müzik âleminde yer almasını arzu etmektedir.

Atatürk'ün müzik konusundaki uyarısı üzerine, Kasım 1934'de Ankara da bir müzik kongresi toplandı. Kongrede "*memleketin her türlü musiki ihtiyacını temin edecek, bütün musiki ihtisas şubelerini kapsayacak bir kuruma ihtiyaç olduğu*" belirtilerek Devlet Musiki Konservatuarı ya da Devlet Musiki ve Tiyatro Akademisi ismiyle bir kurum oluşturulması öneriliyordu. Ayrıca güzel sanatlarla ilgilenmek üzere, Kültür Bakanlığı bünyesinde bir "*Ar Genel Müdürlüğü*" kurulması öneriliyordu. Adı geçen Genel Müdürlük 1935'te çıkarılan yasa ile hayata geçti.⁴⁷³

“Bir musiki konservatuvarı oluşturmak ve Türkiye’de musiki kültürünün organizasyonu” işlerinde Bakanlığa danışmanlık yapmak ve çalışmalar hakkında tafsilatlı rapor vermek şartıyla, Alman Profesör Paul Hindemith ile anlaşma yapıldı. Hindemith, 1935’ten 1938’e kadar aralıklı olarak Türkiye hesabına çalıştı. “Türk Musiki Hayatını kurmak için teklifler” başlıklı geniş kapsamlı bir rapor sundu. Rapor konservatuvarın amacını, yönetimi ve öğretim ilkelerini, ders programlarını sınav yönetmeliğini kapsamaktaydı. Hindemith Musiki Muallim Mektebi içinde önerilerde bulundu ve yeni öğretim elemanları sağladı. Gazi Terbiye Enstitüsü’nde açılacak müzik bölümünün kuruluş çalışmalarına katıldı. Çağdaş Türk Müziğinin oluşmasına olumlu katkılarda bulundu.

Atatürk döneminde, çağdaş Türk müzisyenlerini etkileyen yabancı uzmanlardan biri de Macar Béla Bartok’tur. Béla Bartok Kasım 1936’da Ankara’ya geldi. Konferans ve konserleri ile büyük ilgi topladı. Özellikle halk müziğinden derlemeler yapılması üzerinde durdu. Bir Halk Musikisi Arşivi oluşturulmasında ısrar etti. Ona göre, bu arşiv Türk bestecilerine zengin malzeme sağlayacak ve onlar için esin kaynağı olacaktı. Hindemith’de aynı kanıyı paylaşmaktaydı. 1937’den 1952’ye kadar Anadolu’da derleme gezileri yapılarak zengin malzeme toplandı.

Bütün gayretlere rağmen Konservatuvar, aziz Atatürk’ün gözlerini dünyaya kapatmasından sonra, 1940’da açıldı.

Sonuç olarak şunu rahatlıkla ifade edebiliriz: *Atatürk, diğer alanlarda olduğu gibi, güzel sanatlar alanında da çağdaşlık yolunu açan ve bu yönüyle Türkiye’de güzel Sanatlar alanında da Türk Rönesansını başlatan bir liderdir.*⁴⁷⁴

G. Sosyal Alanda Atılımlar

1. Kadın Hakları

a) Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını

Atatürk devlet kurumlarında yaptığı çağdaşlaşma hareketini yeterli görmüyordu. Çağdaş medeniyet düzeyinin üstüne çıkmak, Türk toplumun yaşantısını, dünyaya bakış şeklini değiştirmeye bağlıydı. Bunun için işe aileden başlamak gerekiyordu. Ailenin temel direği kadın olduğuna göre, onun eğitilmesi, toplumda aktif bir konuma getirilmesi, gelecek nesillerin inkılâpçı çizgide yetişmelerinin de bir güvencesi olacaktı.

Cumhuriyetin devraldığı Türk kadınının statüsü acaba beklenen görevi yerine getirmeye elverişli miydi? Türk kadını ailede, eğitim kültür ve sosyal hayatın içinde nasıl faal ve üretken bir hale getirilebilirdi? Bu sorulara Atatürk’ün getirdiği çözümü görmeden önce, Cumhuriyet öncesi Türk kadınının statüsüne kısaca bakmakta yarar vardır.

Eski Türk toplumunda kadın erkeğe eşit bir varlık olarak saygı görürdü. Aile tek evliliğe dayandığı gibi, mülkiyet bakımından da karı koca arasında eşitlik vardı. Türklerin islâmiyeti kabul etmelerinden sonra Arap etkisi çoğaldı.

İslâmiyet çok eşliliğe izin vermektedir. Erkek karısını istediği zaman boşayabiliyordu. Kız çocukları erkek çocuğa göre, ancak yarım hisse miras alabiliyordu. Mahkemede bir erkek şahide karşılık iki kadın şahit olması gerekmektedir. Kadın eğitim imkânlarından yoksundur. Kafes arkasında, dışa kapalı bir hayat sürdürmekteydi.

Batıda başlayan kadın hakları konusundaki gelişmeler, Tanzimat döneminde Osmanlı toplumunda küçük çapta gelişmelere yol açtı. 1843’de tıbbiyede ebelik kursları açılmıştır. Bunu 1870’de açılan Kız

Öğretmen Okulu (Darülmualimât) takip etti. Böylece kadınlar, sınırlı ölçüde ve mütevazı bir şekilde iş hayatına atıldılar. Kadın meseleleri ile ilgili kadın dergileri boy gösterdiler. Meşrutiyette konu ile ilgili tartışmalar çoğaldı. Bunda adetleri önemli ölçüde çoğalmış olan kadın dergi ve derneklerinin rolü vardır. (Derneklerin sayısı 40'a, Dergilerin sayısı 27'ye ulaşmıştır.)⁴⁷⁵

Bu gelişmelerde Batı etkilerinin yanı sıra, Rusya kökenli Türk fikir adamları ve Türk ocakları da etken oldular. Özellikle II. Meşrutiyetin getirdiği ortamda çeşitli fikir akımları görüşlerini ortaya koydular. Tartışmalar sonunda, mevcut fikir akımlarının hepsi Türk kadınının eğitilmesinde birleşiyorlardı. İslâmcılar böylece kadının iyi bir ev hanımı olacağını, Batıcılar ve Türkçüler ise, bunun ev hayatının yanı sıra, kadının sosyal hayata girmesi için de gerekli olduğunu düşünüyorlardı.

Bu ortamda oldukça gelişen kız rüştiyelerinin sayısı artmış, öğrencileri özellikle İstanbul'da çoğalmıştır. kız idadileri İstanbulla sınırlı olup sayıları ancak beşe ulaşmıştır. Kızlar için meslek eğitimi alanında ebe okulu açılmış, hemşirelik kursları düzenlenmiş, kızların tıp ve eczacılık alanında eğitime başlamaları ise 1922'yi bulmuştur. Tıp Fakültesine yedi kız öğrenci kaydolmuştur. Kadın eğitimi alanında üzerinde durulması gereken kız öğretmen okullarındaki nisbî gelişmedir. 1870'de açılmış olan İstanbul Kız Öğretmen Okulu (Dârülmualimât) Meşrutiyet döneminde yatılı hale getirildi, yeni bir düzenlemeye tabi kılındı. Öğrenci sayısı bine ulaştı. İstanbul dışındaki kız öğretmen okullarıyla bu sayı altı bini bulmaktaydı.⁴⁷⁶ Kız öğretmen okuluna öğretmen yetiştirmek maksatıyla bu okulların yüksek kısmı (Dârülmualimât-ı Âliye) açıldı. Daha sonra 1915'de İnas Dârülfünunu kuruldu.

Birinci Dünya harbinde, erkeklerin çoğu askere alınmış, onların bıraktığı boşluğu doldurmak için, kadın memur ve işçiler alındı. Kadınlar ordunun geri hizmetlerinde de görev aldılar.

Kadınların sosyal hayatta yer etmeğe başlaması üzerine, aile hukukunda düzenleme yapıldı. 8 Ekim 1917'de Aile Hukuku Kararnamesi çıkarıldı. Buna göre, evlenme ve boşanma devlet iznine bağlanıyordu. Evlenme yaşı kadında 17, erkekte 18 olarak düzenleniyordu. İkinci evlilik kadının iznine bağlanıyor, bazı şartlarla kadına boşanmak hakkı tanınıyordu. Kararname, İstanbul'un işgali esnasında azınlıkların şikâyeti üzerine kaldırıldı.

Kısaca özetlenen bu gelişmelerle kadının sosyal hayatta etkin olması için öncü sayılabilecek bazı adımlar atılmıştı Fakat gelişmeler çok sınırlı bir kesimle ilgiliydi. İstanbul ve bazı büyük şehirlerde yaşayan kadınlar için geçerliydi. İstanbul'da bile kadınlar kocalarıyla lokanta ve gazinolara gidemezler, Tramvaylar ve vapurlarda kadınlara mahsus perde çekili bölmelerde otururlardı. Okullarda jimnastik dersleri özel kıyafetle kapalı yerlerde yapılırdı. Bir erkek, tanıdığı bir kadına sokakta selâm veremez, durup konuşamazdı.⁴⁷⁷

Milli Mücadele başlayınca Türk kadını vatanın kurtuluşu için canla başla çalıştı. Önce işgalleri protesto eden, halkı mücadeleye çağıran mitinglerde aktif rol oynadılar. Silâhlı direnme hareketleri başlayınca, bazıları cephelere koştular, vuruşmalara katıldılar. Bir kısmı cephe gerisi hizmetlerde fedakârca çalıştı. Bazıları da kadın cemiyetleri kurup Millî Mücadeleyi var güçleriyle desteklediler. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetinde olduğu gibi. Halide Edip, Müfide Ferit gibi, eli kalem tutan kadınlar, coşkulu yazılarla ruhları ateşlediler.⁴⁷⁸

b) Atatürk ve Türk Kadını

Atatürk, II meşrutiyet döneminin fikir tartışmaları içinde yaşamıştı. Onun sadece kariyeriyle meşgul bir asker olmadığını biliyoruz. Keza onun cephede bile sosyal konularla ilgili kitaplar okuduğunu, kadınların yetiştirmeleri konusunda kafa yorduğunu eldeki belgelerden anlamaktayız.⁴⁷⁹

1918'de rahatsızlığı nedeniyle Karlsbad'ta bulunduğu sırada yazmış olduğu hatıralarında, yetki ve güç sahibi olması halinde, sosyal hayatla gerekli inkılâbı bir hamlede gerçekleştireceğini kaydetmiştir.

İstilâcı güçleri Mehmetçiğin süngüsü ile yurtdışına attıktan sonraki hedefi, yeni Türkiye'yi oluşturmaktır. Bunun yolu çok çalışarak çağdaş medeniyetin ortağı olmaktan geçmektedir. Bu ise ülke nüfusunun yarısını teşkil eden kadınların sosyal ve ekonomik hayatta yerlerini almasıyla mümkün olabilecektir. Ocak 1923'te İzmir'de halkla konuşurken bunu şu şekilde ifade eder: “...Yaşamak faaliyet demektir. Dolayısıyla bir toplumun bir uzvu faaliyette bulunurken diğer uzvu atalet içinde olursa o toplum felç olmuştur... Dolayısıyla toplumumuz için ilim ve fen lâzım ise bunları aynı derecede hem erkek, hem de kadınlarımızın elde etmeleri gerekmektedir... Kadınların en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucacı olduğu düşünülürse, bu vazifenin önemi layığı ile anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün gereklerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini sağlamaktır. Bu sebeple kadınlarımız da ilim ve fen sahibi olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün tahsil derecelerinden geçeceklerdir. Sonra kadınlar erkeklerle yürüyerek birbirinin yardımcısı ve destekçisi olacaklardır.”⁴⁸⁰

Atatürk, Türk kadınının Milli Mücadeledeki eşsiz fedakârlığını bizzat görmüş ve yaşamış bir şahıs olarak, 21 Mart 1923'te Konya kadınlarıyla konuşurken şu cümlelerle dile getirir: “...Dünyanın hiç bir milletinin kadını ben Anadolu kadınından fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar hizmet gösterdim diyemez... Kimse inkâr edemez ki bu harpte ve bundan önceki harplerde milletin hayat kabiliyetini (ayakta) tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu kesip getiren, mahsulatı pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tütüren bütün bunlarla beraber, sırtıyla kağnısıyla, kucacıdaki yavrusuyla yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakâr, o ilâhi Anadolu kadınları olmuştur...”⁴⁸¹

O ilerlemenin, çağdaş medeniyet düzeyinin üstüne çıkmanın, ancak kadın ve erkeğin birlikte gösterecekleri çaba ile başarıya ulaşacağına inanmaktadır. Bu konuda toplumu her fırsatta uyarır. Daha önce denenen yenilenme hareketlerinin başarısız kalması nedenini şöyle açıklar: “...Bence sebep işe esasından temelinden başlanmamış olmasıdır. Bu hususta açık söyleyelim. Bir toplum bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir. Kabil midir ki bir kütlenin bir parçasını ilerletelim diğerini kendi haline bırakalım da kitlenin hepsi ilerleme şerefine ulaşabilsin? Mümkün müdür ki bir topluluğun yarısı zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı semalara yükselebsin.”⁴⁸²

Atatürk her işinde olduğu gibi, ortamı gereğince hazırladıktan sonra, Medenî Kanun 4 Ekim 1926'da yürürlüğe konuldu. Hukuk inkılâbı bölümünde açıklandığı gibi, Medeni Kanun Türk kadın haklarına ihtilal sayılabilecek çarpıcı yenilikler getirmekteydi. Bu yasa ile kadın ve erkek yasalar karşısında eşit duruma geliyordu. Çok kadınla evlilik kaldırılıyordu. Evliliğin hukukî bakımdan geçerli olması için, nikâh memuru tarafından ve iki şahit huzurunda yapılması gerekiyordu. Boşanmada erkeğe tanınmış olan keyfilik kaldırıldı. Her iki cinse mahkeme kararıyla boşanma hakkı tanındı. Boşanma halinde kadının ve çocuğun geçimini sağlayacak hükümler öngörüldü. Miras bakımından da kadına da eşit miras hakkı tanındı. Evlenme yaşı kayıtlara bağlandı. Böylece aile sağlam bir temele bağlanmış, kadına sosyal ve ekonomik alanda etken olma yolu açılmıştır.⁴⁸³

Nitekim 1927’de Kadınlar Birliği tüzüğüne kadınlar için siyasî haklar sağlamaya çalışılabileceği şeklinde bir madde koymuş ve bu konuda basında tartışma başlatılmıştır.

Çok geçmeden 3 Nisan 1930’da kadınlara belediye seçimlerine katılmak hakkı verildi. 5 Aralık 1934’de kadınlara milletvekili seçmek ve seçilmek hakkı tanındı. Kanun gerekçesinde şöyle denilmektedir: “*Türk Tarihinin her safhasında ve her safhasında erkeği ile yan yana her fedakârlığı yapan, ulus ve yurt işlerinde büyük feragatla her mahrumiyete, her cefaya ve her acıya katlanan ulusun, yurdun felâket ve saadetlerine aynı hisle katılan büyük kalpli ve yüksek erdemli Türk kadını, müşterek eseri olan bu Cumhuriyet’te elbette ve elbette kendi evinin kent beldesinin işlerinde olduğu gibi, yasama işlerinde de temiz ve ciddi mevkiini alacaktır.*”⁴⁸⁴

Bu yasaya göre ilk milletvekili seçimi 8 Şubat 1935’te yapıldı. İlk defa parlâmentoya 18 kadın milletvekili girdi. Bunların ekserisi millî eğitim kaynaklıdır. Ama içlerinde Satı kadın gibi köyden gelenler de vardı.

Türk kadınına Atatürk’ün getirdiği bu haklar verildiği sırada, Avrupa, Amerika ve Asya’daki bir hayli ülkenin kadınları bu haklardan yoksundular. İsviçre gibi en medenî tanınan bir ülkede bile kadınların oy verme hakları yoktu.

Yaptıklarıyla çığır açan Atatürk, kadın hakları konusunda da kendi çağının çok ötesine uzanan bir öngörü ile hareket etmiştir. Böylece Millî Mücadele’de istilâya uğrayan vatani kurtarmak için cephede vuruşan, karda, kışta, ateş hattına sırtında cephaneye taşıyan, mitinglerde bağımsızlık için haykıran Türk kadını ödüllendirmiştir.

2. Soyadı Yasası: Mustafa Kemal, Atatürk Soyadını Ahyor.

1934 yılına gelinceye kadar, kişiler isimlerinin önüne baba adları veya doğduğu yerin ismi veyahutta lakapları konulmak suretiyle, adlandırılmaktaydılar. Halide Edip, Mustafa Selânik, Ali Fuat Salacak, Nurettin Sakallı, Cemil Cahit gibi şahıslar ekseriya yalnız öz adları ile anıldıklarından resmî işlerde karışıklıklar olmaktaydı. Bu sakıncaları önlemek için çağdaş toplumlarda olduğu gibi, her türk vatandaşının, öz adından başka bir de soyadı taşıması, 21 Haziran 1934 tarihli yasa ile kabul edildi. Soyadı Türkçe olacak, rütbe, memuriyet, yabancı adlarıyla, ahlâka aykırı ve gülünç olan kelimeler soyadı olarak kullanılmayacaktı. Ayrıca çıkarılan bir yasa ile Efendi, Bey, Paşa, Hacı, Hoca, Molla Hafız Şeyh, Beyefendi, Hanımefendi vesaire gibi ünvan ve lakapların kullanılması yasaklandı. Ayrıca eski yönetimin vermiş olduğu nişanların takılması da men edildi.

O zamanki deyimle Gazi Mustafa Kemal’e verilecek soyadı, onun yakın çevresinde konuşulmuştu. Saffet Arıkan “*Türkata*” soyadını teklif etmiş, Meclis’te daha ahenkli ve anlamlı olan “*Atatürk*” ismi benimsenmiştir.⁴⁸⁵ 24 Kasım 1934’te “*Öz adı Kemal olan Cumhurbaşkanına Atatürk soyadı verildiğine*” dair bir yasa yürürlüğe girdi. 17 Aralık 1934 tarihli diğer bir yasa ile “*Atatürk soyadının veya bunun başına ve sonuna söz olarak yapılan adların hiç bir kimse tarafından öz ve soyadı olarak alamamıyacağı*” öngörüldü. Atatürk soyadı halk tarafından da sevildi ve benimsendi.

Atatürk yakın çevresine, Millî Mücadele’de ve Cumhuriyet döneminde büyük hizmetleri geçen bazı kişilerin soyadlarını kendisi verdi. Başbakan İsmet Paşaya İnönü savaşları dolayısıyla İnönü soyadını, TBMM Başkanı Kâzım Paşa ya da Özalp soyadını uygun gördü.

Soyadı yasası ile lakap ve ünvanları yasaklıyan yasanın yürürlüğe konmasıyla, artık bütün vatandaşlar kanun karşısında ve resmî belgelerde yalnız adları ile anılacaklardı. Böylece Osmanlı döneminin sosyal tabakaları siliniyor, onların yerini yasalar karşısında eşit haklara sahip Türk vatandaşlığı alıyordu.

H. Atatürk'ün Dış Politikası: Yurtta Barış, Dünyada Barış

1. Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri

Atatürk iş başında olduğu sürece, Türkiye'nin iç ve dış politikasına onun karizmatik liderliği yön vermiştir.

Ulu önder, bitip tükenmeyen enerjisine karakterindeki mutlak bağımsızlık ve hürriyet eğilimine, atılgan ve çabuk karar verme, verilen kararı enerji ve kararlılıkla takip etme yeteneğine rağmen, bir mantık ve hesap adamıdır. Hayalperest ve duygusal değildir. Akılcı ve realisttir. Bu gerçekçi yaratılış Tanrının nadirattan lütfettiği bir seziş kabiliyeti ile de donatılmıştır.

Atatürk gerçekçi yapısının bir sonucu olarak yeni Türk Devleti'nin dış politikasını saptarken, Türkiye'nin jeopolitik konumu, tarihi gelişme çizgisi, Cumhuriyetin kuruluş felsefesi ve dünyanın içinde bulunduğu konjonktüre uygun hedefler belirlemiştir.

Bu hedeflerin en başta gelenlerinden biri, Anadolu vatanı etrafında bütünleşmiş, tam bağımsızlığına sahip, millî bir siyaset takip eden çağdaş bir devlet oluşturmaktır. Atatürk amaçlanan millî siyaseti şöyle tanımlıyor: *“Millî sınırlarımız içinde her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanıp varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek mutluluğuna ve imarına çalışmak, ...erişilmeyecek hayali emeller peşinde milleti uğraştırmamak ve zarara sokmamaktır.”*⁴⁸⁶

Görüldüğü gibi, bu gerçekçi politika, günün şartları ve Türkiye'nin gücüyle orantılı, maceradan uzak ülkenin ihtiyacı olan barışa yöneliktir. Amaç millî hudutlar içinde, kendi gücümüze dayalı, tam bağımsız olarak çağdaş Türkiye'yi yaratmaktır.

Çağdaşlaşma nasıl sağlanacaktır? Devletin bir daha 1918'lerdeki duruma düşmemesi için, çağ dışı olmuş bütün kurumlarının topyekûn değişmesi ve onların yerine yeni ve günün ihtiyaçlarına cevap veren çağdaş kurumların oluşturulması gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi, içte ve dışta barışın devamlı olmasına bağlıdır. Dolayısıyla yeni Türkiye Devleti *“yurtta barış, dünyada barış”* ilkesini samimiyetle benimsemiştir. Bu barışçı politika, yıllarca süren savaşlarla fakir ve yorgun düşen Anadolu halkına huzur, güven ve refah getirecek, ülkenin çağa ayak uydurabilmesi için gerekli zamanı kazandıracaktır. Atatürk, dürüstlük ve kararlılıkla uyguladığı bu tutumu şöyle açıklar: *“Dış siyasetimizde dürüstlük, memleketimizin güvenliğine ve gelişmesinin korunmasına dikkat, hareket tarzımıza kılavuz olmaktadır. Esaslı düzenleme ve gelişme içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde ve hem çevresinde barış ve huzuru ciddi olarak arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir nitelik olamaz”*⁴⁸⁷ 1929'da ki bir demecinde de, *“Dış işlerinde dürüst ve açık olan siyasetimiz özellikle barış fikrine dayalıdır. Milletlerarası herhangi bir meselemizi barış vasıtasıyla çözümlenmeyi aramak, bizim menfaat ve anlayışımıza uyan bir yoldur. Bu yol dışında bir teklif karşısında kalmamak içindir ki, güvenlik ilkesine, onun vasıtalarına çok önem veriyoruz. Milletlerarası barış havasının korunması için, Türkiye Cumhuriyeti yapabileceği her hangi bir hizmetten geri kalmayacaktır.”*⁴⁸⁸

Anlaşmazlıkların barışçı yollardan hukuka uygun olarak çözümlenmesi gerektiği görüşünü, Atatürk sadece sözleriyle değil, dürüst ve samimi uygulamalarıyla ortaya koymuştur. Türkiye Lausanne sonrası çıkan pürüzleri hep hukuk yoluyla çözüme bağlamış, zora dayalı uygulamalardan dikkatle kaçınmıştır. Musul, Montreux ve Hatay davalarında olduğu gibi. Ancak bu bir teslimiyetçi, “*ne pahasına olursa olsun*” bir barış politikası değildir. O sıralarda dünyanın en güçlü devletleriyle komşu olan (Suriye sınırı ile Fransa, Irak sınırı ile İngiltere, Oniki Ada ile İtalya, Ermenistan ve Gürcistan sınırları ile Rusya ile sınırdadır) Türkiye, ülkesinin güvenliği için, her türlü güvenlik önlemlerini almayı, daima ön plânda tutmaya, büyük bir özen göstermiştir. Dolayısıyla güvenlik güçlerini her türlü saldırganı caydıracak bir seviyede buldurmaya özel bir dikkat sarfetmiştir. *Özetle Atatürk, ancak güçlü durumda, barışın korunabileceği kanaatinde*dir.

Türk dış politikasına yön veren diğer bir etken, ülkenin üç kıt’a arasındaki hassas jeopolitik konumudur. Dolayısıyla Türkiye dış güvenliğini sağlamak için, basiretli her türlü maceradan uzak, daima uyanık ve etrafa güven verici bir politika izlemeyi ilke olarak benimsemiştir. Böyle bir politika ancak sağlam bir devlet bünyesi ile oluşturulabilir.

Ulu önder bunu şöyle ifade eder: “*Dış siyasetin iç teşkilâtla uyumlu olması gerekir. Batı’da ve Doğu’da başka başka karaktere, kültüre ve ülkeye sahip birbirinden farklı unsurları tek bir sınır içinde toplayan bir devletin iç teşkilâtı elbette temelsiz ve çürük olur. O halde dış siyaseti de köklü ve sağlam olamaz. Böyle bir devletin iç teşkilâtı özellikle millî olmaktan uzak olduğu gibi, siyasî ilkesi de millî olamaz... Milletimizin güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin millî bir siyaset izlemesi bu siyasetin iç teşkilâtımıza tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir*”⁴⁸⁹

Kendi içinde barışı sağlamıyan bir devlet, er geç yabancı devletlerinin müdahalelerine yol açar. Dolayısıyla Lausanne’dan sonra Atatürk, Türkiye’nin içerde güçlenmesini sağlayacak olan inkılâpları gerçekleştirmeyi ön plâna almıştır. Böylece devlet ve toplumun sağlam bir yapıya kavuşması amaçlanmıştır. Çağdaşlaşma yolunda ciddî aşamalar kaydeden, yurt içinde birlik ve dirliği sağlayan Türkiye’nin dış dünyada da etkinliği haliyle artmıştır.

*Atatürk, Türk dış politikasını yönlendirirken başka devletlerin haklarına saygılı davranmak, kendi haklarını asla çiğnetmemek, yabancı devletlerle ilişkileri eşit şartlar içinde dürüst olarak ve güvenilir biçimde yürütmek gibi çok yönlü, kişilikli bir yol izlemiş ve bu yol onu başarıya götürmüş, Türkiye’ye saygınlık ve güvenilirlik kazandırmıştır.*⁴⁹⁰

2. Atatürk’ün Dış Politika Uygulamaları (1923-1930)

Cumhuriyetin ilânından Atatürk’ün üfulüne kadar geçen dönemi, dış politika açısından iki kısımda gözden geçirmek gerekir. Birinci dönemde, Lausanne Antlaşması ile ilgili sorunlar gündemi belirler. Bu dönem 1930’a kadar gelir. İkinci dönemde ise, Türkiye bir taraftan kendi etrafında ittifaklar yoluyla bir güvenlik çemberi oluştururken diğer taraftan Lausanne’da eksik kalan meseleleri çözümleme yoluna girer. Bunları sırasıyla görelim.

a) 1923-1930 Dönemi: Lausanne Sonrası Meselelerin Çözümüne

Kavuşturulması

Lausanne Antlaşması 24 Temmuz 1923’te imza edilmişti. TBMM antlaşmayı 23 Ağustos 1923’te onayladı. Fransa, İngiltere ve İtalya’nın onaylamaları Ağustos 1924’e kadar sürüklendi.⁴⁹¹ Büyük devletler Lausanne’da verdiklerini, uygun bir zamanda geri almanın hesabı içinde görünüyorlardı.

Bunlar Cumhuriyet idaresi ülkede istikrarlı bir yönetim sağlayabilecek mi beklentisi içinde, eski alışkanlıklarını, bir takım olup bittilerle kabul ettirmek istemekteydiler. Kapitülasyonlar döneminden kalma iç işlerine müdahale alışkanlıklarını devam ettirmek eğilimi göstermekteydiler.

Atatürk Türkiye'si milletlerarası ilişkilerde tam eşitliği ilke olarak benimsemişti. Millî bağımsızlık ilkesine aykırı olan bu kabil girişimlere kararlılıkla karşı koydu. Örneğin başta İngiltere olmak üzere, bazı devletler, Ankara'nın başkent olmasına karşı çıktılar. Büyükelçilerini Ankara'ya göndermemekte direndiler. Cumhuriyet Hükümetinin kararlı tutumu karşısında bu direniş kırıldı. Birkaç yıl içinde elçilikler kendilerine parasız tahsis edilen mekânlarda yerlerini aldılar.

Keza ülkede bulunan yabancı okullar konusunda da, öğretimin birleştirilmesi bahsinde açıklandığı gibi kararlı davranıldı ve bu okulların Türkiye Cumhuriyeti yasalarına ayak uydurmaları sağlandı.

Boğazlar Komisyonuna özel bayrak tanınması girişimini de Türkiye enerjik bir şekilde geri çevirdi.

Musul Meselesi: Dönemin olaylarını yönlendiren en önemli sorun, Musul meselesidir. Hatırlanacağı gibi, Lausanne'da barışı kurtarmak için, Musul meselesi barış sonrasına bırakılmıştı. Buna göre, sorun iki taraf arasında dokuz ay içinde, görüşmelerle çözümlenecekti. Eğer görüşme yoluyla çözüm bulunmazsa, konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilecek, bu arada her iki tarafta statüko'yu bozacak bir faaliyette bulunmamayı kabul etmişlerdi. Bu arada yerel bir reis Süleymaniye ve çevresini ele geçirmiş, İngilizler duruma müdahale ederek bölgeyi işgal etmişlerdi. Ayrıca Asurî kabileleri de Türkiye'ye karşı saldırgan hareketlere başlamışlardı. Türkiye durumu protesto etmişti.

İki taraf meseleye çözüm bulmak için 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da bir araya geldiler. Türk delegesi Fethi Bey (OKYAR), Türkiye'nin görüşünü özetle şöyle dile getirdi: Musul Misak-ı Milli sınırları içindedir ve mütarekenin imzalanmasından sonra işgal edilmiştir. Halkının üçte ikisi Türk ve Kürtlerden oluşmuştur. Bu halk Türkiye'ye katılmayı istemektedir. Coğrafi açıdan da Musul Türkiye'nin bir parçası sayılır. Buna karşılık İngiliz delegesi, Türk görüşünü kabul etmediği gibi, üstelik halkının bir kısmının Hristiyan olduğu gerekçesiyle Hakkâri ili üzerinde hak iddia etti. Anlaşma imkânı olmadığı görülünce, 5 Haziran 1924'de görüşmelere son verildi. Lausanne Antlaşmasının ilgili maddesi gereğince, Musul Milletler Cemiyetine havale edildi.

Milletler Cemiyeti her iki tarafı dinledikten sonra, tarafların statükoyu bozmamaları yolunda bir karar aldı ve durumu yerinde tesbit etmek için bir komisyon oluşturdu. Komisyon 1925 Eylül'ünde Milletler Cemiyetine sunduğu raporda, Musul'un Irak'a katılmasını, ayrıca Kürtlerin haklarının garanti edilmesini, sınır olarak da Brüksel'de tesbit edilen geçici sınırın kabul edilmesini tavsiye ediyordu. Türkiye karara hukukî gerekçelerle itiraz etti. Cemiyet Meclisi konu ile ilgili olarak Milletlerarası Daimî Adalet Divanından görüş istedi. Divanın görüşü Cemiyet Meclisince benimsenmiş ve Musul bölgesi İngiltere'ye bırakılmıştır. Karar Türkiye'de büyük tepki uyandırdı. Türk - İngiliz ilişkileri gerginleşti. Ancak Türkiye daha fazla ileri gidemedi. Çünkü on yılı aşkın bir savaştan yeni çıkmıştı. Dışardan tahrik edilen Şeyh Sait ayaklanmasının hatıraları çok yeniydi. Ülke içinde hızlı bir inkılâp temposu yürütülüyordu. Bunların sonuç vermesi barış ortamına bağlıydı. Diğer taraftan Türkiye'nin Fransa, Yunanistan ve İtalya ile olan ilişkilerinin gelişmesi, Türkiye'nin İngiltere ile olan münasebetlerinin gelişmesine odaklanmış gibiydi. Fransa ile Suriye sınırının çizilmesi askıdaydı. Yunanistan ile "établis" anlaşmazlığı devam etmekteydi. Mussolini'nin Faşist İtalyası, emperyalist emeller peşindeydi ve Güneybatı Anadolu'ya yönelik ciddi tehditler oluşturmaktaydı.

Bu şartlar altında, Türkiye İngiltere ile anlaşmayı tercih etti. Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kabul ettiği karar çerçevesi esas alınarak, 5 Haziran 1926'da Musul İngiltere'ye bırakıldı. Buna göre, sınır olarak Brüksel'de çizilen hat, Türkiye lehine ufak tefek değişikliklerle kabul ediliyordu. Anlaşmaya göre Irak hükümeti, Musul üzerindeki haklarından vazgeçen Türkiye'ye Irak petrol gelirinden alacağı aidatın % 10'unu yirmi yıl süreyle verecekti. Daha sonra Türkiye petrol üzerindeki hakkından 500.000 İngiliz lirası karşılığında feragat etmiştir.⁴⁹²

Musul meselesi, Türkiye'nin Batı'ya karşı güvensizliğini artırmış ve onun Sovyet Rusya ile bağlarını güçlendirmesine neden olmuştur. Bu sırada Sovyetler de Almanya'nın Batı devletleriyle yapmış olduğu Lokarno Antlaşmalarından tedirgin olmuşlar ve sınırlarını çeviren devletlerle saldırmazlık antlaşmaları imzalamaktaydılar. Kendilerini Batı'nın tehdidi altında hisseden iki devlet 17 Aralık 1925'te Paris'te Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı imzaladılar.

Bu antlaşma Sovyetlerinin feshettiği 1945 yılına kadar Türk dış politikasının temel taşlarından biri olarak kalacaktır.

Musul meselesi Türkiye'nin Sovyetlere yönelmesinin yanı sıra Milletler Cemiyeti'ne olan güvensizliğinin çoğalmasına neden oldu. Cemiyet haktan yana değil, güçlüden yana tavır koymuş, bölge halkının isteklerini dikkate almamıştı.

Antlaşmanın diğer bir sonucu, Türkiye'nin Batı devletleriyle olan anlaşmazlıklarının çözümüne, ilişkilerin yumuşamasına yol açmasıdır.

Nitekim Musul meselesinin çözüme bağlanması İngiltere ile olan gerginliğin yumuşamaya geçmesiyle birlikte, diğer Batılı devletlerle olan ilişkilerde olumlu bir yola girdiler. Örneğin Fransa ile Suriye sınırı ile ilgili anlaşma tasarısı hazırlandığı halde, Fransa antlaşmayı ancak Musul işinin karara bağlandığını öğrendikten sonra, 30 Mayıs 1926'da imzaladı. İtalya ise, Musul krizi esnasındaki tehditkâr tavrını bırakmış, Fransa'nın etkinliğinde olan Küçük Antant'a karşı bir denge oluşturmak amacına yönelmişti. Bunun için Türkiye ile Yunanistan'ı uzlaştırmak ve onlarla yapacağı anlaşma ile Fransa'ya karşı Balkanlarda dengeyi sağlamak istemekteydi. Dolayısıyla Türkiye ile 30 Mayıs 1928'de Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre, taraflar birbirlerine yönelmiş olan antlaşmalara girmeyecekler, taraflardan birine saldırı halinde tarafsız kalacaklardı.

Dönemin etken olaylarından biride Yunanistan ile olan anlaşmazlıkların çözüme bağlanmasıdır.

Türk-Yunan “établis” Anlaşmazlığı: Lausanne'da yapılan anlaşmaya göre, Türkiye'deki Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslüman - Türk azınlığı mübadele edilecekti. İstanbul'a yerleşmiş olan Rumlar ile Batı Trakya Türkleri mübadele dışında tutulmuşlardı. Anlaşma gereğince, Türk ve Yunan temsilcilerinin katıldığı milletlerarası bir komisyon kuruldu ve 1923'te çalışmalarına başladı. Ama bir süre sonra İstanbul'a yerleşmiş olan (établi) Rumlar deyiminin yorumlanmasında, Türk ve Yunan temsilcileri arasında anlaşmazlık çıktı. Türkiye “yerleşmiş” deyiminin Türk kanunlarına göre belirlenmesini istemekteydi: Yunan tarafı ise, İstanbul'da mümkün olduğu kadar Rum bıraktırmak için, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'da bulunan her Rumun “yerleşmiş” sayılmasını savunuyordu. İki taraf anlaşmayınca konu Milletler Cemiyetine, oradan Milletlerarası Daimi Adalet Divanına gitti. Divan'ın yorumu da anlaşmazlığı gideremedi ve gerginlik çoğaldı. Yunanistan Batı Trakya'daki Türklerin mallarına el koyunca, Türkiye'de İstanbul'daki Rumların mallarına el koydu. Olay iki ülke arasındaki diğer siyasî alanlarda etkilemeye başlayınca, 1 Aralık 1926'da Atina'da bir anlaşmaya varıldı. Buna göre:

1. Yunanistan'da bulunan Türklere ait emlak, muhtelit bir komisyon tarafından saptanan fiyat üzerinden Yunan Hükümeti tarafından satın alınacaktı.

2. Türkiye'de bulunan ve 1912'den önce ülkeyi terkeden Rumlarla genel olarak diğer Rumlara ait (İstanbul dahil) emlak sahiplerine iade edilecekti.

Bu arada Patrik Arapoğlu Konstantin ile ilgili meselede çözüme bağlanmıştı. Arapoğlu Konstantin 1924'te Patrik seçilmişti. Halbuki muhtelit Komisyon kararına göre, mübadeleye tâbi Rumlar arasındaydı. Yunanistan Patrik'in mübadele dışı tutulmasında ısrar ediyordu. Yunanistan meseleyi Milletler Cemiyeti'ne ve La Haye Divanına götürmek istedi. Türkiye adı geçen kuruluşların bu konuda yetkisiz olduklarını ileri sürdü. Ancak Konstantin'in Patriklikten çekilmesi üzerine, ilişkiler yumuşadı. İki taraf arasında daimi elçiler teati edildi.

İtalya'nın Akdeniz'de İtalya-Yunanistan ve Türkiye'yi içine alan bir dostluk ve ittifak sistemi kurma gayretleri, Türkiye ile Yunanistan'ın yakınlaşmasında oldukça etkili oldu. Fakat bu konuda esas tayin edici faktör, uzak görüşlü iki lider Atatürk ve Venizelos'un tavırları oldu. Venizelos'un Yunan Meclisi'nde antlaşmalara sadık kalacağını açıklaması, Türkiye'nin de barış istediğine inandığını söylemesi, ilişkileri iyileştirdi. Bu yaklaşım Ankara'da gereken ilgiyi gördü. 10 Haziran 1930'da mübadiller meselesi çözüme bağlandı. Buna göre, geldikleri tarih ne olursa olsun mübadele dışında tutulan İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri'ne "établi" yerleşmiş sıfatı tanınacaktır. Ayrıca her iki ülkenin azınlıklarına ait mallar konusunda da düzenlemeler yapılarak dostça ilişkilere yol açılmıştır. Böylece temeli atılan dostluk Venizelos'un 27-31 Ekim 1930 tarihlerinde Ankara ve İstanbul'u ziyaret etmesi, ertesi yılda İsmet Paşa'nın Yunanistan'ı ziyareti ile pekiştirildi. Venizelos Türkiye'de iken imzalanan üç ayrı antlaşma ile ilişkiler karşılıklı dostluk ve itimat esasına oturtuldu. Öyle ki Venizelos 12 Ocak 1934'de Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday olarak göstermiştir.⁴⁹³

İngiltere ve Yunanistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi, Atatürk'ün dış politikasına 1930 sonrasında, yeni ufuklar açmıştır.

Diğer Batılı Devletlerle Olan İlişkiler: 1923-1930 arasında, Türkiye'ye karşı dostça olmayan davranışlar içinde olan Batı karşısında, Türk dış politikası Milli Mücadele döneminde olduğu gibi Sovyet Rusya'ya yönelmiştir. Özellikle Milletler Cemiyeti'nin Musul konusunda, İngiltere lehine karar alması üzerine, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştı. Aradaki rejim farkına ve ideolojik kuşkulara rağmen ilişkiler olumlu yönde gelişmeye devam etti. 1927 yılında bir ticaret anlaşması yapıldı. 1928'de her iki devlet Briand-Kellog Paktına katıldılar. Bu pakt "savaşın bir millî siyaset aracı olarak kullanılmamasını" öngörmekteydi. Rusya ile komşuları arasında bu pakt esaslarına göre hazırlanan Litvinof Paktına Türkiye'de 1 Nisan 1929'da Ankara'da imzalanan ve 1925 Antlaşmasına ek hükümler getiren protokolle katıldı. Protokolün 2. maddesine göre, iki taraf birbirlerine bildirmeden ve mutabık kalmadan denizden ve karadan komşu oldukları devletlerle siyasî anlaşma yapmamayı kabul ediyorlardı.⁴⁹⁴ *Özetle Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkileri Batı devletleriyle olan ilişkilerine göre şekillenmiştir. Türkiye Batıya yaklaştığı ölçüde, Sovyetlere karşı daha mesafeli davranmıştır.*

Fransızlarla önde gelen mesele Osmanlı borçları, Suriye sınırı ve Misyoner okulları gibi konulardı. Suriye sınırıyla ilgili anlaşma, Musul meselesine paralel olarak 1926'da anlaşmaya varılmıştı. Türkiye'de bulunan misyoner okulları Türk yasaları uygulanmak suretiyle çözümlenmişti. Bir Fransız şirketi tarafından işletilen Adana-Mersin demiryolunun satın alınması konusundaki anlaşmazlık, hattın

1929'da Türkiye tarafından alınmasıyla noktalandı. Bunlara karşılık, Osmanlı borçları meselesi ilişkileri zedelemekteydi.

Lausanne Antlaşmasında, Osmanlı borçlarının antlaşmada ön görülen ilkeler çerçevesinde, ilgili alacaklılarla Türkiye arasında yapılacak görüşmelerle sonuçlandırılması kabul edilmişti. Oldukça zor geçen tartışmalar 13 Haziran 1928'de sonuçlandı. Bu anlaşma ile ödenecek borç miktarı ve ödeme şekli tesbit edildi ve Osmanlı Duyunu Umumiyesi ortadan kaldırıldı. Ancak 1929 dünya iktisadî bunalımı, bütün dünyada olduğu gibi, ödeme zorluğu yarattığından meselenin kesin çözümü 1933'e kadar sarktı. Bu sefer Türkiye için daha elverişli bir borç sözleşmesi yapıldı.

1930'a gelindiğinde Türkiye, Lausanne Antlaşması ile ilgili sorunlarını çözümlemiş ve istikrarlı bir dış politikası yürütebilecek bir düzen oluşturmuştu.

b) 1930-1938 Dönemi: Dünya Krizi Ortasında Atatürk'ün

İstikrarlı, Çok Yönlü Politikası

Türkiye komşuları ile olan ilişkilerini düzelttiği bir ortamda, 1930'lu yıllarda dünya barışını gölgeleyen olaylar peşpeşe patlak vermeye başladı. Uzakdoğuda Japonya'nın Mançurya'ya saldırması; bu saldırı karşısında Milletler Cemiyeti'nin etkin bir önlem alamaması, zayıf devletleri düşündürmüş, saldırgan politika izleyenleri de cesaretlendirmişti. Faşist İtalya'da Mussolini'nin saldırgan bir politika izlemesi, Almanya'da 1933'de Hitlerin başında bulunduğu Nasyonal Sosyalistlerin iş başına gelmesi ve Versailles Antlaşmasını tanımamasıyla, barışın tehlikeye gireceği anlaşılmıştı. Bu gelişmeler neticesinde, Birinci Dünya Harbi sonunda oluşan düzeni değiştirmek isteyen devletlerle onu korumak isteyen devletler olmak üzere iki grup oluştu. Birincilere *revizyonistler*, ikincilere *antirevizyonistler* denildi. Türkiye Birinci Dünya Savaşı sonunda büyük haksızlıklara uğradığı halde, Atatürk'ün gerçekçi politikası sonucu ikinci grupta, barışı korumak isteyenler safında yer aldı. Atatürk'ün dürüst ve güven veren dış politikası sonucu, Türkiye 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girmeye davet edildi. Türkiye Milletler Cemiyetine katıldıktan sonra, teşkilâtın barışı korumak konusunda girişimlerini inançlı bir şekilde destekledi.

Atatürk bütün devletlerle iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiş, ama barışı bozmak isteyen devletlere karşı, revizyonist olmayan devletlerle işbirliği yapmayı ön plâna almıştır. Bu arada Millî Mücadele'den beri iyi ilişkiler sürdürdüğü güçlü kuzey komşusu ile de ters düşmemeye de itina etmiştir.

Devamlı barış, milletlerarası ortak güvenlik sistemlerinin etkili bir şekilde kullanılmasıyla mümkün olabilirdi. Milletler Cemiyeti'nin silâhsızlanma ile ilgili gayretleri olumlu sonuç vermemiş, aksine 1933'ten sonra silâhlanma ivme kazanmaktaydı. Bu durumda Atatürk, Türkiye'nin etrafında, bir güvenlik ve dostluk çemberi oluşturmak istedi. "*établi*" meselesinin çözümlenmesinden sonra Yunanistan ile olan pürüzlü konular kaldırılmıştır. Türkiye'nin Balkan ülkeleri üzerinde bir iddiası yoktu. Saldırganı caydıracak ve Balkan ülkelerinin sınırlarını garanti altına alacak bir gruplaşmadan yana ağırlık koydu. İlk önce Yunanistan ile 14 Eylül 1933'te müşterek hudutları garanti altına alan, milletlerarası meselelerde karşılıklı danışma ve işbirliğini öngören bir antlaşma yapıldı.⁴⁹⁵ Antlaşma, Batı Trakya hududu konusunda Yunanistan ile anlaşmazlıkları bulunan revizyonist bir politikayı benimsemiş olan Bulgaristanı tedirgin etmişti. Türkiye'nin Bulgaristan'ın Türk-Yunan Paktına katılması için yaptığı gayretler sonuçsuz kaldı. Buna karşılık, Bulgaristan ile Dobruca konusunda anlaşmazlığı bulunan Romanya ile 17 Ekim 1933'te bir dostluk ve saldırmazlık paktı yapıldı. Bunu 27 Kasım 1933'te Yugoslavya ile yapılan aynı nitelikteki bir antlaşma takip etti. Türkiye'nin üç Balkan devleti ile yaptığı antlaşmalar aynı nitelikteydi. Dolayısıyla dört devlet 9 Şubat 1934'de bir araya gelerek Balkan

Antantı'nı gerçekleştirdiler. Balkan Antantı ile taraflar sınırlarını karşılıklı olarak garanti ediyorlardı. Birbirlerinden habersiz herhangi bir Balkan devleti ile siyasi antlaşma yapmamayı taahhüt etmekteydiler.⁴⁹⁶

Atatürk 1935 mayısında anlaşmayı şöyle değerlendirdi: “Geçen dört yıl içinde bir önemli hâdise de Balkan Paktı’dır. Dört devlet; kendi güvenleri için ve Balkanların, karışma ve karıştırma konusu olmaktan çıkması için içten bir kanaatla birbirlerine bağlanmışlardır. Balkanlı bağdaşıklarımızla gittikçe artan bir beraberlik ve dayanışma siyasası güdüyoruz... Asıl dikkate değen, Balkan Paktı’nın daha bir yıl içinde arısı ulusal barış için büyük bir etke olduğunun anlaşılmasıdır. Balkan Paktı gittikçe Avrupa barışının başlıca temel taşlarından biri olmak yerindedir.”⁴⁹⁷

Balkan Paktı Devletleri, İtalya’nın Habeşistan’a karşı giriştiği saldırıda, Milletler Cemiyeti’nin iktisadî zorlama önlemlerine birlikte katıldılar. Montreux Konferansında da birlikte hareket ettiler. Ancak Anti-revizyonist bir politika güden İtalya ve Almanya’nın girişimleri karşısında etkili olamadılar. Yugoslavya’nın 24 Ocak 1937’de *status quo*’dan memnun olmayan Bulgaristanla bir dostluk antlaşması yapması ardından İtalya ile anlaşması; Yunanistan’ın da İtalya’ya karşı yumuşak bir tutum izlemeye başlaması, İkinci cihan harbi öncesinde Paktın etkinliğinin azalmasına yol açmıştır.

Batıda sınırlarını güven altına alan Türkiye gittikçe artan İtalyan tehdidi karşısında Doğuda da önlemler almak zorundaydı. Doğuda İranla olan sınır olayları çözüme bağlanmış İran Şahı Rıza Pehlevi’nin 1934’de Atatürk’ü ziyaretiyle aradaki dostluk bağları perçinlenmişti. İtalya’nın Habeşistan’ı istilâsı ve sömürge alanları olarak Asya ve Afrika topraklarından bahsetmesi, bölge devletleri arasında kuşku meydana getirmişti. Türkiye, İran ve Irak arasında Ekim 1935’te bir gruplaşma oluştu. Ancak İran ve Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı sebebiyle, iş uzadı. Bu anlaşmazlık halledilince adı geçen üç devlete Afganistan’ın da katılımıyla 8 Temmuz 1937’de Tahran’da Sâdâbat Paktı imzalandı. Antlaşmaya göre dört devlet, aralarındaki dostluk ilişkilerini devam ettirmeyi, ortak sınırların dokunulmazlığını, ortak çıkarları ilgilendiren konularda danışmayı, birbirlerine karşı bir saldırı hareketine girişmemeyi, uyuşmazlıkları Milletler Cemiyeti’ne götürmeyi Kellok Paktı’na bağlı kalmayı taahhüt etmekteydiler.⁴⁹⁸

Atatürk, Balkan ve Sâdâbat Paktlarıyla, ülkenin Batı ve Doğusunda birer güvenlik şeridi oluşturmuştu. Böylece Türkiye bölgede barış ve istikrarın devamı için en fazla güvenilen ve saygı duyulan dostluğu aranan bir devlet haline gelmişti.

Yeni Boğazlar Sözleşmesi:

Atatürk Lausanne’ın uygulanması ile ilgili sorunları çözümleyip komşu ve Türkiye ile ilgili devletlerle dostça ilişkiler kurduktan sonra, dikkatini 2 önemli mesele üzerinde yoğunlaştırdı. Bunlardan biri Boğazların statüsü, diğeri ise Hatay meselesidir.

Türkiye özlemini duyduğu barışa ulaşabilmek için, Lausanne’da Boğazların statüsü konusunda ödün vermek zorunda kalmıştı. Buna göre, Boğazlar’dan serbest geçişin sağlanması için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının kıyıları ile Marmara denizindeki adalar askersizleştirilmişti. Boğazlardan geçişi düzenlemek üzere bir Boğazlar Komisyonu kurulmuştu. Askersiz hale getirilen bölgenin herhangi bir saldırıya karşı güvenliğini, antlaşmaya imza eden devletlerle Milletler Cemiyeti garanti altına almışlardı.

1930’dan sonra meydana gelen olaylar, Mançurya’nın Japonya tarafından işgali, Habeşistan’ın İtalya tarafından istilâsı, Almanya’nın Versailles Antlaşması’nın hükümlerine rağmen silâhlanmaya başlaması

ve Renanya'yı işgali, silâhsızlanma ve ortak güvenlik çalışmalarının başarısızlığı gibi olaylar, Boğazlarla ilgili Milletler Cemiyeti garantisinin etkisizliğini ortaya koymuştu. Bu durumda Türkiye milletlerarası arenada Boğazların silâhsızlandırılmasının ülkenin güvenliği açısından oluşturduğu sakıncaları defalarca gündeme getirdi.

Antlaşmaların silâh zoruyla değiştirildiği bir ortamda, Türkiye'nin anlaşma ve uzlaşma yolunu seçmesi olumlu etkiler yarattı. İtalya'nın emperyalist siyasetinden rahatsız olan İngiltere Türkiye'yi destekledi. Boğazlarla en fazla ilgili olan devletlerden Sovyet Rusya, Lausanne'da Boğazların askersizleştirilmesine karşı çıkmıştı. Kendi güvenliği açısından Boğazların Türk egemenliğinde silahlandırılmasını desteklemekteydi. Balkan Paktına dahil ülkeler de Türkiye'nin yanında yer aldılar. Yalnız İtalya çekimser kaldı.

1923 Boğazlar sözleşmesini değiştirmek maksadıyla açılan konferans Montreux'de açıldı. Yeni sözleşme 20 Temmuz 1936'da imzalandı. Belge Türkiye, İngiltere, Sovyetler Birliği, Fransa, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya tarafından imzalandı. 29 maddeden oluşan sözleşme ticaret ve savaş gemilerinin ve hava ulaşım araçlarının geçişlerinin nasıl olacağını belirliyordu. Montreux ile Boğazlar Komisyonu kaldırılmıştı. Boğazların savunulması Türkiye'ye bırakılmıştır. Boğazlardan geçiş, Türkiye ve Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin güvenliğini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Ticaret gemilerine tam bir geçiş serbestisi tanınmıştır. Savaş gemileri için geçiş serbestliği sözleşme hükümleri ile sınırlanmıştır. Karadeniz'de sahili olmayan Devletlerin Karadenize geçirebilecekleri harp gemilerinin tonajı sınırlandırılmıştır.

Antlaşma 20 yıl süreyle geçerli olacaktı. Herhangi bir fesih talebi olmadığından sözleşme halen de yürürlükte bulunmaktadır.⁴⁹⁹

Montreux sözleşmesi, Atatürk'ün basiretli uzak görüşlü ve sabırlı politikasının parlak bir sonucudur ve Türkiye'ye milletlerarası arenada büyük itibar ve ağırlık kazandırmıştır.

Hatay'ın Anavatana Kavuşması:

Atatürk, Montreux Sözleşmesinin imzalanmasından sonra, dış politika da ağırlığı, Hatay'ın anavatana katılması konusuna yönlendirdi.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, İskenderun sancağı henüz işgal edilmemişti. Ateşkesten sonra sancak önce İngilizler, sonra Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Fransız kıtalarıyla beraber gelen Ermeni teröristlerin bölge halkına zulüm yapmaya başlamalarıyla Çukurova, Antep, Maraş ve Urfa'da İşgallere karşı silahlı direnme hareketleri başlamıştı. İskenderun Sancağında da işgalcilere karşı mücadele bayrağı açılmıştı. Milli Mücadele'nin siyasi programını oluşturan Misak-ı Millî, halkın çoğunluğunu Türk unsuru oluşturduğu için Sancağı millî sınırlar içine almaktaydı. Ancak 20 Ekim 1921'de Ankara İtilâfnamesinde Fransa ile silahlı çatışmanın durdurulması karşılığında, Sancak Türkiye sınırları dışında bırakılmıştı. Fakat yapılan Antlaşmanın 7. Maddesi, İskenderun mıntkası için özel bir idare tesis edilmesini, bölgenin Türk ırkından olan ahalisine harslarının gelişmesi için her türlü imkânın tanınması ve Türkçe'nin resmî dil olarak kabul edilmesini öngörmekteydi. Antlaşmaya ekli protokollarda da Türk çoğunluğun bulunduğu yerlerde Türk memurların kullanılması, Türk okulları açılması, Türkiye'nin İskenderun limanından yararlanması hükümleri yer almaktaydı.⁵⁰⁰

Bu hükümler Hatay'ın geleceği bakımından Türkiye için hukukî dayanak noktasını oluşturmuştur.

Suriye üzerindeki Fransız Mandası Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından 23 Eylül 1923'de tasdik edildi. Daha sonra Suriye Anayasası ve İskenderun Sancağının statüsü belirlendi. Bu statü 1930'da

Milletler Cemiyeti tarafından onaylandı. Böylece Sancak milletlerarası bir statüye bağlandı⁵⁰¹ ve malî ve idarî özerklik kazanmış oldu.

Bu statü sayesinde Sancak Türk toplumu mütevazı bir ölçüde de olsa etkinlik kazandı. Hatay'da Halk Partisi oluşturuldu. Hatay Türkleri Anavatan'da yapılan İnkılâplara ayak uydurdular. Şapka, Alfabe değişikliği gibi.

Buna paralel olarak Türkiye'de İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti faaliyetini artırdı. Başkanlığı yürüten Tayfur Sökmen'in ön -ayak olmasıyla Hatay'lı çalışkan çocuklara tahsil imkanı sağlandı. Böylece ilerisi için kadro yetiştirilmesine çalışıldı. Bu arada Tayfur Sökmen Atatürk'ün isteği üzerine bağımsız Antalya Milletvekili yapıldı. Hatay meselesiyle Atatürk özel bir şekilde ilgilenmekteydi. Konu bir zamanlama meselesiydi.

1936'da Fransa'da iktidara gelen hükümet, Suriye'ye bağımsızlık veren bir anlaşmayı 9 Eylül 1936'da imzaladı. Buna göre, Suriye üç yıl sonra bağımsızlığına kavuşacaktı. Bu durumda İskenderun Sancağı'nın durumu ne olacaktı? Atatürk Sancak meselesinin çözümleme zamanını geldiğine karar verdi. Siyasî konjonktür Türkiye'nin lehineydi.

Avrupada Hitler 1933'den beri iktidardaydı ve Versailles Antlaşmasını tanımadığı gibi, Alman ırkı için bin yıllık bir hayat sahası sağlamak politikası gütmekteydi. Aktif ve saldırgan bir politika peşindeydi. 1935'te mecburî askerliği getirmiş, tümenlerini kırk ikiye çıkarma hazırlıkları içindeydi. 1936'da Japonya ile Anti-komintern bir anlaşma imzalamıştı. Fransa, ufukta görünen savaş tehlikesinin tedirginliği içindeydi.

Türkiye İngiltereyle dostane ilişkiler kurmuş, Balkan Devletlerini etrafında toplamıştır. Bölgesinde ağırlığı olan bir devlet konumundadır.

Atatürk, meseleye hukukî açıdan yaklaşır. Suriye'nin bağımsızlık isteğini destekler, ama sancağa da bağımsızlık verilmesini ister.

Atatürk 1 Kasım 1936'da TBMM'nin açılış konuşmasında: *"Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz"*⁵⁰² sözleriyle konuya verdiği önemi vurgular.

Fransa Türkiye'nin Sancak'a bağımsızlık verilmesi önerisini, oraya bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak anlamına geleceğini ve buna yetkisi olmadığını belirterek reddetti. Karşılıklı notalarla bir anlaşmaya varılamayınca, Fransa'nın isteği üzerine konu Milletler Cemiyeti'ne götürüldü. Cemiyet üç kişilik bir heyeti gözlemci olarak bölgeye gönderdi. Bu arada Sancak'ta gerginlik çoğalmıştı. Türkiye'de ise Atatürk bizzat devreye girmiş, Tayfur Sökmen'e İskenderun ve Antakya havalisine Hatay adını verdiğini söylemiş, cemiyetlerinin adını Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirilmesini istemişti. Cemiyetin fahri genel başkanı olarak Tayfur Sökmen'in Türkiye ile Hatay arasındaki teşkilâtlanmayı düzenlemesi kararlaştırılmıştır.

Gerginliğin artması üzerine, İngiltere araya girmiş iki tarafın görüşlerinin yakınlaşmasına yardımcı olmuştur. Anlaşmaya varılan hususlar Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından benimsendi. Buna göre İskenderun ve Antakya içişlerinde tam bağımsız, fakat Suriye ile gümrük birliği olan bir Anayasa ile idare edilen *"bir ayrı varlık" (entité distincte) oluyordu.*

Anayasaya göre iki dereceli bir seçimle 40 milletvekili seçilecek, oluşan meclis bir cumhurbaşkanı seçecek, o da bir başbakan atayacaktı. Uzmanlar komitesinin hazırladığı rapor esas alınarak Türkiye ile Fransa arasında Sancak'ın Millî bütünlüğünü güvence altına alan ve yeni Türkiye sınırını saptayan Antlaşma 29 Mayıs 1937'de imzalanmıştır.⁵⁰³

Böylece Sancak Devleti'nin statüsü belirlenmişti. Sistemin işlemesi seçimlerin yapılıp meclisin oluşmasına bağlıydı. Suriye de Arapların protestosu vardı. Sancaktaki Fransız yöneticileri olumsuz bir tutum içindeydiler. Milletler Cemiyeti'nin atamış olduğu bir komisyon tarafından hazırlanan seçim sistemi Türkler aleyhinde bir nitelik taşıdığı için Türkiye tarafından protesto edildi ve seçim yönetmeliğinin düzeltilmesi istendi. Fransa'nın Hatay'da yeni rejimi ilân etmemesi üzerine, Türkiye 1930 Türk-Fransız Dostluk Antlaşmasını feshetti; Suriye sınırında askerî hazırlıklara başladı.

Esasen Atatürk Hatay meselesini kişisel bir mesele olarak ele almıştı. *“Büyük Meclis kürsüsünden milletime söz verdim, bu benim için bir şeref ve haysiyet meselesidir”* demektedir.

Seçim sistemi konusunda Türkiye ve Fransa arasındaki görüş ayrılıklarını gidermek için Milletler Cemiyeti devreye girerek Türkiye tarafının itirazlarını dikkate alan yani bir düzenleme yaptı ve seçimlerin 15 Temmuz 1938'e kadar tamamlanmasına karar verdi. Fakat Hatay'daki Fransız koloni memurları, Türk karşıtı kışkırtmalara devam etmekteydiler. Gerginliğin artması üzerine, Türkiye diplomatik girişimleri desteklemek için Suriye sınırına 30.000 kişilik bir yığınak yaptı.

Atatürk'ün kararlılığı ve milletlerarası gelişmeler Fransa'yı etkiledi. Bu arada Hitler Almanyası Mart 1938'da Avusturya'yı ilhak etmişti. Küçük Antant'ın üyesi Çekoslovakya Alman tehdidi altındaydı. Berlin-Roma ittifakı gittikçe tehdit edici bir tavır içine girmekteydi. Fransa, hayati çıkarlarının bulunduğu Avrupa'ya ağırlık vermek zorundaydı. Doğu Akdeniz'de barış ve istikrarı temsil eden, bölgenin güçlü devleti, Türkiye'yi karşısına değil, yanına almakta fayda vardı. Bu itibarla sert ve uzlaşmaz tutumunu değiştirdi. Antakya'da Türk ve Fransız heyetleri arasında 3 Temmuz 1938'de yapılan bir anlaşma ile Hatay'ın siyasî statüsünün iki devlet tarafından korunması, bunu sağlamak için her iki devletin Hatay'a 2500 kişilik askerî bir kuvvet göndermesi kararlaştırıldı. Türk askerî yöre halkının coşkun sevinç gösterileri arasında 4 Temmuz 1938'de Hatay'a girdi. Aynı gün Türkiye'nin feshettiği 1930 tarihli Dostluk Antlaşması yerine, yeni bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre taraflar birbirleri aleyhine hiçbir anlaşmaya girmeyecekler, taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğeri saldırganlara hiç bir suretle yardım etmeyecekti.

Bu gelişmelerden sonra yapılan seçimlerde 22 Türk, 9 Alevî, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Rum-ortodoks milletvekili seçilmiştir. Meclis 2 Eylül 1938'de açılmış, bütün milletvekilleri Türkçe yemin etmişler, Devlet Başkanlığına Hatay davasının yılmaz savunucularından Tayfur Sökmen seçilmiş, o da Başbakanlığa Abdurrahman Melek'i atamıştır. Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan Anayasa kabul edilmiş, Devletin adı Sancak yerine, Hatay olarak değiştirilmiş ve göndere ay yıldızlı Hatay bayrağı çekilmiştir.⁵⁰⁴

Hatay'ı bağımsız bir Türk Devleti durumuna getiren Atatürk, bölgenin anavatana bağlanmasını göremedi. Hatay'ın anavatanla birleşmesi, 23 Haziran 1939'da Fransa ile yapılan bir anlaşmayla sağlanmıştır. Buna göre, Suriye ve Hatay'ın sınırı çiziliyor, Hatay Devleti vatandaşlarına uyrukluğun seçme hakkı veriliyor, Türkiye Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olmayı kabul ediyordu.

Bu anlaşmanın yapıldığı gün, Hatay Meclisi Türkiye'ye katılma kararını alarak yönetimi Türkiye Favkalâde Komiserine devrediyordu.⁵⁰⁵

7 Temmuz 1939'da çıkarılan bir yasa ile Hatay Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ili haline geliyordu.

Atatürk Hatay'la ilgili politikayı hukuk esasına dayandırmış, zorbalığın, olup bittilerin hükümferma olduğu bir ortamda amacına politik yoldan ulaşmıştır. Hatayla ilgili başarılı girişimler, Türkiye'nin politik arenadaki ağırlığını yurt içinde ve dışında artırmıştır.

Sonuç olarak şu hususu rahatça ifade edebiliriz: Atatürk dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika açısından da en başarılı dönemlerinden biridir. Cumhuriyetin ilânından sonraki dönemde, Türkiye Avrupa'nın en güçlü devletleriyle sınırdaş hale gelmiş, bunlarla çetin sorunları olan, siyasî alanda sınırlı Sovyet desteği dışında, siyasî yalnızlık içinde bir devletti. Atatürk bu şartlar içinde tecrit edilmiş Türkiye'yi, 1938'de bütün devletlerle iyi ilişkiler içinde, çevresinde bir dostluk çemberi yaratmış olan ve desteği aranan güçlü ve saygın bir ülke haline getirmiştir. Bu sonuç O'nun gerçekçi, dürüst, uzak görüşlü, çok yönlü ve ilkeli politikasının bir sonucudur.

G. Atatürk'ün Son Yılları ve Ebediyate İntikali

1. Atatürk'ün Son Yılları: İsmet İnönü ile Yolları Ayrılıyor

1937'ye gelindiğinde, inkılâplar oturmuş, Cumhuriyet idaresi yerleşmiştir. Ülkenin etrafında dost ülkelerden bir güvenlik çemberi oluşmuştur. Türkiye, dünya devletleri arasında itibarlı saygın bir konuma sahiptir.

Bu dönemde Atatürk'ü çok etkileyen iki önemli olay vardır. Bunlardan biri, Fransa ile olan Hatay anlaşmazlığıdır. Onun Hatay davasını kişisel bir mesele gibi benimsemiş olduğu, kararlı ve enerjik tutumu ile çözüme kavuşturduğu, dış politika bahsinde gözden geçirilmisti.

İkinci önemli olay Başbakan İsmet İnönü'nün görevden ayrılmasıdır.

İnönü, Ankara'ya 2. defa geldiği 3 Nisan 1920 tarihinden beri, Atatürk'ün en çok itimat ettiği, en hassas görevleri verdiği, en yakın arkadaşıdır. TBMM Hükümeti'nin oluşmasıyla beraber Genel Kurmay Başkanıdır. Daha sonra en kritik cephe olan Batı Cephesi Komutanıdır. Mudanya Ateşkesini imzalayan komutandır. Yeni Türkiye Devletini dünyaya tanıtan Lozan Antlaşmasının mimarıdır. Nihayet Cumhuriyet Hükümeti'nin ilk başbakanıdır. Bu görev, 30 Ekim 1923'ten itibaren, Fethi Bey'in üç buçuk aylık başvekillik dönemi hariç, on üç yılı aşkın bir süredir devam etmekteydi.

Atatürk'ün yakınında bulunanlardan Falih Rıfkı'nın deyiimiyle, “İnönü Atatürk'e onun kafasına ve gönlüne hiç bir şüphe gölgesi düşürmeyecek kadar bağlıydı” 506 Buna rağmen yolları neden ayrılmıştır?

Görünürde nedenler çeşitlidir. İnönü'nün anılarından öğrendiğimize göre, “1936 ve 1937 başı olayların gittikçe birikerek yorgunluk ve gerginliğin artmış” olduğu bir dönemdir. Türlü meselelerden Atatürk ile Başbakanı arasında tartışmalar çıkmıştır. Bunların en büyüğü Hatay konusundadır. Hatay'da Türklerin içinde bulunduğu hayatın tahammülsüzlüğü ve Fransızların, Suriyelilerin Hatay meselesinde gösterdikleri olumsuz politika, Atatürk'ü asabileştirmekteydi. *Her an bir patlama havası ve her an büyük bir hareketin başlayacağı intibai mevcuttu.* Anlaşıldığına göre, İnönü, bu konuda Atatürk'ün atak girişimlerinden endişeye kapılmış ve siyasî yöntemlere ağırlık verilmesini savunmuştur⁵⁰⁷. Hatay meselesi daha Atatürk'ün sağlığında onun istediği çözüm istikametini almıştı.

Tartışma konularından biri de İtalya ile olan ilişkilerle ilgiliydi. 1937 yaz aylarında bazı ticaret gemileri kimliği belirsiz denizaltılar tarafından Akdeniz'de batırılmaktaydı. Bunların İtalyan

denizaltıları olduğu söylenmekteydi. Benzeri olaylara karşı alınacak tedbirleri görüşmek üzere, İsviçre'nin Nyon kentinde milletlerarası bir konferans düzenlenmişti. Türkiye kendi kara suları yakınlarında da meydana gelen bu karanlık olaylar dolayısıyla konferansa katılmıştı. İtalya'ya karşı alınacak önlemler konusunda Türkiye, İngiltere ve Fransa'yı desteklemiştir. Anlaşıldığına göre, bu durumda Türk delegasyonuna verilecek talimat konusunda, Atatürk ile İnönü arasında görüş farklılıkları dolayısıyla ciddi tartışmalar yaşanmıştır⁵⁰⁸

Keza Atatürk'e İngiltere tarafından verilmesi düşünülen "*Diz bağı*" nişanı konusunda da tartışma olduğu bilinmektedir⁵⁰⁹.

Gerginliğin patlak vermesine vesile olan olay ise, Atatürk Orman Çiftliği ile ilgili olarak iki devlet adamı arasında, sofrada alışılmadık bir tartışmanın yaşanmasıdır ⁵¹⁰.

Aslında bu ayrılık, on üç yılı aşkın bir iş ve kader birliğinin yanısıra yoğun bir çalışma temposunun meydana getirdiği birikimlerin, mizaç farklılıklarının, bedeni yorgunluk ve rahatsızlıkların yarattığı alınganlık ve gerginliklerin bir sonucudur.

Çiftlik olayının ertesi günü, 19 Eylül 1937'de Atatürk İkinci Türk Tarih Kongresi için İstanbul'a giderken İnönü'de beraberindedir. Trendeki görüşmede Atatürk, "*akşam olan tartışmalara kısaca işaret ederek,, şimdiye kadar beraber çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir, ama bu kadar açıktan bu kadar sert olmamıştı. Bu sebeple sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacaktır*" sözleriyle konuyu noktaladı. İnönü, yorgun ve çalışamaz hale geldiğini belirterek ayrılmak için izin istedi. Önce kendisine iki ay izin verildi. Yerine Celâl Bayar vekâlet edecekti. 25 Ekim 1937'de Celâl Bayar yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi⁵¹¹.

Yeni Bakanlar Kurulu eski Bakanlar Kurulunun devamı gibidir. Sadece istifâ eden Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Refik Saydam'ın yerine yeni atama yapılmıştır. Başbakan olarak atanan Celâl Bayar'dan boşalan İktisat Bakanlığına Tarım Bakanı Şakir Kesebir kaydırılmış, Tarım Bakanlığına daha sonra atama yapılmıştır.

Hükümetin genel gidişinde önemli bir değişiklik yoktur. Her şey Atatürk'ün çizdiği yörüngede gelişmektedir. Ancak Cumhurbaşkanı'nın sağlığı ile ilgili gelişmeler gündemi etkilemeye başlar.

2) Atatürk'ün Hastalığı ve Ebediyete İntikali

Milli çıkarlar ve devlet işlerinde son derece titiz olan, hiç bir mazeret kabul etmeyen Atatürk kendi sağlığına gerektiği kadar özen göstermiyordu. Genellikle sağlık kurallarına uymak alışkanlığı yoktu. Yaşayış tarzının sağlığına verebileceği zararlara karşı kayıtsız kalmaktaydı. Geceleri çok geç yatmakta, bir mesele üzerinde durulduğunda aralıksız çalışmaktaydı. Büyük Nutku dikte ettirirken çalışanlardan bayılanlar olduğu halde, o ara vermeden dikte etmeğe devam etmişti. Okumaya meraklı olan Atatürk ilgi duyduğu bir kitabı ne kadar hacimli olursa olsun saatlerce okur bitirmeden bırakmazdı. Ancak 1937'lere gelindiğinde, yorgunluk belirtileri ortaya çıkmıştı. Saçları azalmış, yüz çizgileri derinleşmişti. Burun kanamaları ve kaşıntılardan şikâyetleri vardı.

Daha gerilere gidildiğinde, genç Mustafa Kemal'in Manastır Askerî İdadisinde ciddi bir sıtma hastalığı geçirdiği bilinmektedir^{512a}. Trablusgarb'a giderken at vurmasından İskenderiye'de tedavi gördüğünü Salih Bozok'un anılarından öğreniyoruz. Derne savaşlarında gözünden yaralanmış ve Viyana'da tedavi görmüştü. Büyük Harp sırasında başlayan böbrek rahatsızlığı uzun süreler devam etmişti. Böbrek rahatsızlığı nedeniyle 1918'de Avusturya'da Karlsbad kaplıcalarında tedavi görmüştü.

Millî Mücadele esnasında da böbrek sancılarının devam ettiği, Sakarya öncesinde üç kaburga kemiğinin kırıldığı bilinmektedir. Cumhurbaşkanlığı döneminde, 1924 ve 1927'de kalp rahatsızlıkları geçirmişse de gerekli tedavi sonucunda sağlığına kavuşmuştu. 1936'da da soğuk algınlığı sonucu ateşli bir akciğer rahatsızlığı geçirmişti. Bu gelişmelere rağmen, yakınları onun gayet sıhhatli olduğu kanısındaydılar. Ancak 1937 başlarından itibaren Atatürk'ün durumunda yukarıda belirtilen rahatsızlıklar kendini göstermeye başlamıştı. Ancak bu belirtiler gerektiği gibi ciddiye alınmamış geçici tedbirlerle yetinilmişti.

Atatürk'ün rahatsızlığına ilk teşhisi koyan Yalova Termal Kaplıcaları Müdürü Dr. Nihat Reşat Belgerdir. 22 Ocak 1938'de Dr. Belger kendisini muayene ettiğinde tereddüt etmeden teşhisini koyar. Kaşıntının sebebi karaciğer büyümesi ve sertleşmesidir. Olay yemek ve özellikle içmekle ilgilidir. Kesin tanı için özel doktoru Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp çağrılır. Onun da teşhisi aynıdır. Hastalık sirozdur Ciddi bir perhiz ve istirahat gereklidir.

Atatürk bir kaç gün dinlenir 1 Şubatta Gemlik Suni İpek Fabrikasını, 2 Şubatta Merinos Fabrikasını açmak için Bursa'ya gelir. Fabrika açılışlarını yapar. Düzenlenen baloya katılır. Dans eder. Sarı zeybek oynar. Yorulur. Çıkışta geceleğin bir süre soğukta yürür. Ertesi gün Dolmabahçe sarayına döndüğünde bitkindir. Ateşlenmiştir. On günlük bir tedaviden sonra zatürre atlatılmıştır.

Ancak Ankara'da Balkan Antantı toplantısı vardır. 25 Şubat 1938'de Ankara'ya yanında İsmet İnönü olduğu halde döner. Ankara'da Balkan devlet adamları ile uzun görüşmeler yapar, şereflerine ziyafetler verir.

Bütün bu çabalar onu yormuştur. Hastalığının artması üzerine, 6 Martta Türk doktorları tarafından bir konsültasyon yapılmıştır. Fransa'dan da tanınmış uzman Prof. Dr. Fiessinger davet edilir. Fransız profesör teşhisi doğrular (28 Mart 1938). Fransız Profesör Atatürk'e "*Büyük kumandan büyük harpler yaptınız. Muzaffer oldunuz. Ama bu işin kumandanı da benim. Siz bana tâbi olacaksınız, bana yardım edeceksiniz*" 512b der. Bu ifade Atatürk'ün hoşuna gider ve doktorun tavsiyelerine uymaya gayret eder.

Hastaya mutlak dinlenme ve perhiz öngörülmüştür. Hükümet ilk defa 30 Martta Cumhurbaşkanının hastalığı ile ilgili resmî bir bildiri yayınlar. Bildiride, Fiessinger'in muayenesi sonucunda Atatürk'ün sağlığında endişe edilecek bir durum olmadığı ve kendine bir buçuk ay dinlenmenin yeterli görüldüğü belirtilir.

Ancak Atatürk Cumhurbaşkanlığı görevini aksatmadan yürütmek ve bilhassa kişisel bir meselesi gibi algıladığı Hatay sorununu sonuçlandırmak kararındadır. Fransa'nın Hatay işini savaştan rahatsızdır. Türkiye'nin bu konudaki kesin kararlılığını göstermek için 20 Mayıs'ta Mersin'de askerî birliklerin geçit törenini izler ve 24 Mayıs'ta Adana'da askerî birlikleri denetler, Ankara'ya döndüğünde bitkindir. Ankara'da sadece bir gün kalır. 26 Mayıs'ta İstanbul'a hareket eder. Bu artık Ankara'ya dönüşü olmayan bir yolculuktur. Deniz havasının kendisine iyi geleceği ümit edilmektedir. Bu iş için güzel bir yat, Savarona alınmıştır. 29 Mayıs'ta yapılan muayenede karnında su toplanmaya başladığı görüldü. 1 Haziran'da "*...Bir çocuğun oyuncağını beklemesi gibi beklediği*" Savarona yatına girer ve 25 Temmuz'a kadar orada kalır. Artık üzüntülü günler başlamıştır. Geminin içi yaz sıcaklığında kavrulmaktadır. Oraya buraya serpiştiren buzlar havayı serinletmeye yeterli değildir. 8 Temmuz'da Prof. Fiessinger 2. defa gelir. Gerekli uyarılarda bulunur. Mutlak istirahat önerisine rağmen, Atatürk, 9 Temmuz'da Savarona'da Bakanlar Kuruluna saatlerce başkanlık eder, yorulur. Fiessinger 16 Temmuz'da 3. defa gelir. Hastanın durumu nazikleşmiştir. 24/25 Temmuz gecesi Dolmabahçe sarayına nakledilir.

Artık hastalığın üçüncü evresi başlamıştır. 31 Temmuz-8 Ağustos arasında Viyana ve Berlin'den gelen profesörlerle Türk meslekdaşları Atatürk'e konsültasyon yaparlar. Ancak hastalığa bir çare bulamazlar.

Hastalığına rağmen, Atatürk Saray'da Başbakan, Bakanlar, elçiler, komutanları kabul ve ülke meselelerini sürekli takip etmekteydi. 3 Eylül 1938'de Hatay Devletinin kuruluşunu "Cumhuriyet Hükümetinin bir başarısı olarak" coşkuyla kutladı. 5 Eylül'de vasiyetini yazdı. Buna göre: "*Sahip olduğu bütün para ve hisse senetleriyle Çankaya'daki taşınır taşınmaz mallarını C.H.P'ne terk ediyordu. Ancak para ve hisse senetleri İş Bankası tarafından faizlendirilecek, her sene faizden yaşadıkları sürece adını saydıkları yakınlarına, kendi tespit ettiği miktar üzerinden belirli birer aylık verilecek, ayrıca İsmet İnönü'nün çocuklarına öğrenimleri için gerekli yardım yapılacaktı. Her sene faizden arta kalan miktar yarı yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecekti.*"⁵¹³ Bütün taşınmaz mallarını, daha önce, hazineye ve belediyelere bağışlamıştı.

6 Eylül'de Prof. Fiessinger dördüncü defa gelmiştir. Hastanın durumu nazikleşmiştir. Karında toplanan su rahatsızlığı artırmaktadır. Karın ponksiyonu yapılarak, toplanan su dışarı alınarak Atatürk ferahlatılmıştır. 11 Eylülde düzenlenen raporda kesin istirahat öngörülmüştür. Ziyaretler sınırlı olacak. yatakta dinlenmeye devam edilecek her türlü yorgunluktan kaçınılacaktır.

Sonraki günlerde karında asit toplanması ilerlemiştir. Genel durumda çok yorgunluk ve takatsızlık vardır. Atatürk'ün çok arzu etmesine rağmen, 29 Ekim törenleri için Ankara'ya gitmek projesi, doktorlarca ertelenmiştir. 22 Eylül'de 2. defa ponksiyon yapılmış, karında biriken su dışarı alınarak büyük hasta ferahlatılmıştır. Sonraki günlerde de Cumhurbaşkanı sivil askerî erkânı kabul ile devlet işleriyle meşgul olmaya devam etmiştir.

Ne varki sinsi hastalık ilerlemekteydi. 16 Ekim akşamı ilk ağır koma gelir. Koma durumu 19 Ekime kadar devam eder. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği 23 Ekim gününe kadar sabah ve akşam günde iki defa sağlık durumunu belirten bildirimler yayınlar.

Atatürk komayı 20 Ekim'de atlatır. Cumhurbaşkanının arzusu, mümkün olduğu kadar çabuk Ankara'ya gitmek, eseri olan Cumhuriyetin 15. yıldönümü törenlerine katılmaktır. Fakat bu mümkün değildir. 29 Ekim'de bağrından çıktığı orduya bir mesajla seslenir: "*Zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlayan, her zaman zaferle beraber medeniyet nurlarını taşıyan kahraman Türk Ordusu... Türk vatanının ve Türklük camiasının şan ve şerefini dahilî ve haricî her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret vazifeni her an yapmaya hazır olduğuna benim ve büyük ulusumuzun tam iman ve itimadımız vardır.*" sözleri ile ordunun bayramını kutlar.⁵¹⁴

1 Kasım 1938'de TBMM toplantısının açış konuşmasını onun yerine Celâl Bayar okur. Yakınları ile son görüşmesi 6 Kasımdadır. 7 Kasım'da kesin emirleri üzerine, karına 3. defa ponksiyon yapılarak su alınır. 8 Kasımda Atatürk tekrar ağır bir komaya girer. Saat 19 dolaylarında başlayan koma gittikçe ağırlaşır. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tekrar resmî bildiri yayınlamaya başlar. 9 Kasım 1938'de saat 24'de yayınlanan bildiride "*umumî durumunun tehlikeli bir hal aldığı*" vurgulanır. Nihayet 10 Kasım Perşembe günü sevgili Atatürk, kendisini tedavi etmeye çabalayan hekimlerinin gözyaşları arasında, saat 9.05'te hayata veda eder.⁵¹⁵

Hükümet acı haberi millete bir bildiri ile duyurdu. "*...Türk Milleti Ulu şefini, insanlık büyük evlâdını kaybetti. Milletimize içimiz yanarak bu tarife sığmayan ziyandan dolayı ve derin taziyelerimizi sunarız... Ölmez olan onun büyük eseri Cumhuriyet Türkiyesidir... Bugün ayrılığına ağladığımız Büyük*

*Şefimiz Atatürk, her vakit Türk Milletine güvendi... Ebedî Türk Milleti, onun eserlerini ebediyete kadar yaşatacaktır. Türk gençliği onun kıymetli emaneti olan Türkiye Cumhuriyetini daima koruyacak ve onun izinde yürüyecektir. Kemal Atatürk, Türkün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır”*⁵¹⁶

Haber yurt içinde çok büyük üzüntü yarattı. Dünya da geniş yankılara yol açtı. Türkiye'nin millî kahramanının tabutu, 16 Kasım'da Dolmabahçe Sarayında hazırlanan katafalka konuldu ve halkın ziyaretine açıldı. Sonsuz acılar içinde kıvranan halk, kurtarıcısı olan Atasına saygısını, bir insan seli şeklinde hıçkırıklar ve gözyaşlarıyla dile getirdi.

19 Kasım'da kılınan cenaze namazından sonra Ulu Önderin tabutu 12 general tarafından top arabasına alınarak önce Zafer torpidosuna sonra Yavuz zırhlısına aktarıldı. Büyük Önderin naaşını 101 tane top atışı ile selâmlayan Yavuz, şerefli emaneti İzmit'te özel trene aktardı. Yol boyunca halkın gözyaşlarıyla uğurladığı tren, 20 Kasım günü Ankara garında yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve hükümet erkânı tarafından törenle karşılandı. Ankara, kaderini değiştiren ebedî şefini, 101 tane top atışıyla selâmladı. Atatürk'ün tabutu Türkiye Büyük Millet Meclisinde hazırlanan katafalka konuldu. Silâh arkadaşları, general, subay ve askerlerin tazim nöbeti tuttıkları katafalkın önünden başta Cumhurbaşkanı olmak üzere, Ankaralılar saygıyla geçtiler. Atatürk'ün naaşı 21 Kasım'da görkemli bir törenle, Etnograya Müzesinde hazırlanan, geçici kabire yerleştirildi. Törende görülen manzara çarpıcıydı. Atatürk yedi düvele karşı millî bağımsızlık bayrağını dalgalandırmış, sömürgecilere karşı savaşmış, esir milletlerin ümidi haline gelmişti. Şimdi ise, millî bağımsızlık ve çağdaşlaşma önderinin tabutunun arkasında, dünyanın dört bir tarafından gelen temsilciler yer almışlardı. Bunlar arasında faşistler, demokratlar, naziler ve komünistler yanyana saygı yürüyüşüne katılmışlardı. Sonu gelmez acılar içinde kıvranan Türk halkı ise, her kesimi ile kahramanının tabutunu, hıçkırık ve gözyaşlarıyla istirahatgâhına uğurlamaktaydı⁵¹⁷

Türk halkının bu derin acısını ve ebedî Şefine olan minnet ve bağlılığını, 11 Kasım'da oy birliği ile Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, 21 Kasım 1938 tarihli bir bildiri ile dile getirdi⁵¹⁸: “...Devletimizin bânisi ve milletimizin fedakâr, sadık hadimi (hizmet edeni); İnsanlık idealinin mümtaz siması; Eşsiz kahraman Atatürk; Vatan sana minnettardır. Bütün ömrünü hizmetine verdiğim Türk milleti ile beraber senin huzurunda tâzim ile eğiliyoruz.”

Ulu önderin naaşı, daha sonra, 10 Kasım 1953'te Etnografya müzesinden alınarak ebedî istirahatgâhı olan Anıtkabire, yine görkemli bir törenle nakledildi.

3. Atatürk'ün Ölümünün Türkiye Dışındaki Yankıları

Atatürk'ün üfulü, Türk milletini sonsuz elemelere garkederken, bütün dünyada derin yankılar uyandırdı.⁵¹⁹ Bunun sebepleri nelerdir? Neden dünyanın uzak köşelerinde bile onun ölümü yankılar yaratmıştır?

Çünkü Atatürk, adeta inanılmaz ölçüde olumsuz koşullar içinde, dünyanın en güçlü devletlerine karşı bağımsızlık bayrağını açmış ve emperyalist güçleri dize getirmiş, ülkesini tam bağımsızlığa kavuşturan millî bir kahramandı. Bu niteliği ile o, esaret altındaki Asya ve Afrika ülkeleri için, bir yol gösterici, bir ümit ışığı haline gelmişti. Diğer taraftan o, istilâdan kurtardığı ülkesinin bir daha aynı duruma düşmemesi, canı ve kanı pahasına elde ettiği bağımsızlığını sonsuza kadar koruyabilmesi için “Batiya rağmen, Batılaşma”, bir başka deyimle çağdaşlaşma yolunu açmış ve Türkiye'yi onbeş yıl içinde, her bakımdan tanınmayacak kadar değiştirmiş, çağdaş bir devlet haline getirmişti. Ayrıca barış ve istikrara dayalı gerçekçi bir dış politika ile Türkiye'yi düşmanı olmayan bir ülke konumunda bırakmıştı. Eseriyle

milli bir kahraman, modern bir devlet kurucusu, ileri görüşlü bir reformatör ve “Yurtta barış, dünyada barış” politikasının güvenilir bir uygulayıcısı olarak dünyanın saygısını kazanmıştı. Dolayısıyla Atatürk’ün elim kaybı dünyanın her tarafından sesler getirmiştir.

Yabancı devletler Türkiye’nin acısını, resmi kanallardan mesajları ve onun cenaze törenine gönderdikleri şahsiyetler ve askerî birliklerle paylaştılar. Ama esas yankılar Medya sivil toplum örgütleri ve kişisel mesajlarla kendini gösterdi. Gazete ve dergiler Türkiye’nin millî bağımsızlık ve çağdaşlaşma önderinin özelliklerini haber, yorum röportaj ve resimlerle okuyucularına tanıttılar.

Fransa’da Paris gazetelerinde 22 Haber, 25 makale ve 26 resim yayınlandı.⁵²⁰ Gazeteler, genellikle Atatürk’ün ülkesine olan hizmetlerine anlatmakta, özellikle Onun Türkiye’yi kapitülasyonlardan, Batı emperyalizminden ve ortaçağ kurumlarından kurtarıp çağdaş laik bir devlet kurmasını vurgulamaktaydılar. Bu amaçla Türkiye’de hizmet etmiş olan Fransız diplomat ve gazetecileriyle röportajlar yapmışlardı. Bunlardan Kont Sforza ile yapılan ilgi çekiciydi. Çünkü Sforza, mütareke döneminde İstanbul’da İtalya Yüksek Komiseri olarak bulunmuştu ve Atatürk’ü oldukça yakından tanıyordu. Daha o zamandan Atatürk’ün başarı kazanacağını öngörmüştü.

Röportajda Onun amacının Batıyı taklit etmek değil, Batıya karşı kendisini savunmak olduğunu, isabetli olarak değerlendirmiştir.

Gazete yayınları taşrada da devam etmiştir. Büyük elçilikte açılan defteri, Fransa’nın ileri gelen devlet adamları, kordiplomatik ve yüzlerce kişi imzalamışlardı. Paris’teki elçilikler bayraklarını yarıya indirmişlerdi. Bu başsağlığı dileklerinin en ilgi çekenleri Fransız kolonilerinden gelenlerinkilerdi. Cezayir’den, Tunus’tan hatta Madagaskar’dan gelen mesajlar *“en muzaffer evladını kaybeden kardeş milletin acısını”* paylaşmaktaydılar. Suriye Gazeteleri de Gazi’yi Doğu’nun en büyük siması olduğunu belirtiyor onun cesaret ve enerjisini övmekteydiler. Suriye Başbakanı Paris’te Büyükelçiliği ziyaretle milli mateme candan katıldıklarını beyan etti.

İngiltere’de ise, Kral ve hükümet dostluğuna büyük önem verdikleri Türk milletinin uğradığı onarılmaz kaybı dolayısıyla en samimi başsağlığı dileklerini Ankara’ya ulaştırdılar. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı da *“kederimize bütün kalpleriyle iştirak ettiklerini”* Atatürk’ün ölümüyle *“Türkiye’nin büyük bir şef, cihanın harikulâde beynelmilel bir sima, İngiltere’nin büyük bir dost kaybettiğini”* vurguladı.

Ölüm haberi üzerine, Türkiye’nin Londra Büyükelçiliği, taziye telgralarıyla dolup taşı. İlk telgraf emekli general Harington’dan gelmişti. Mütareke döneminde İşgal kuvvetlerine başkomutan olan general, İngiliz devlet adamlarının aksine sağukkanlı davranışıyla barışa katkıda bulunmuştu. Kendisine büyük sevgi beslediği Büyük Lider ve Devlet Adamı Atatürk’ün kaybı dolayısıyla en içten sempatilerini bildiriyordu. Büyükelçiliğe gelen mesajlar arasında çeşitli şirketlerin, bankacıların, İngiltere’deki Musevî cemaatinin, Londra’daki misyon şeflerinin, İngiliz halkının, üniversite öğretim üyelerinin, Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’ye karşı savaşmış olan İngiliz ve Avustralyalı askerlerin taziye dilekleri gibi, her kesimden pek çok mesaj gelmişti. Mesaj sahipleri Atatürk’e olan saygı ve hayranlıklarını dile getiriyorlar ve Türkiye’nin derin acısını paylaştıklarını ifade ediyorlardı.

İngiliz Dominyonları da, Avustralya, İrlanda, Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika Birliği de Türk Hükümetine başsağlığı dileklerini ulaştırdılar. İngiltere, büyük ölünün cenaze töreninde, Çanakkalede Anzak kolordusu komutanı olan ve savaşta bir bacağını yitiren Mareşal Birdwood ile bir askerî birlik tarafından temsil edilecekti.

Atatürk'ün ölümü İngiliz basınında da geniş yankılara yol açtı. Sayısı yüzlere varan makalelerde onun hayat hikayesini vermekle ve onun ulusuna verdiği hizmetleri saymaktaydılar. Bunlar arasında özellikle "Ankara Aslanı"nın karakter yapısı, asker, organizatör ve yönetici olarak askerî ve siyasi başarıları milliyetçiliği, vatanını zor şartlar altından bağımsızlığa kavuşturması, millet adı olmayan çürümüş bir devletten, güçlü kendine güvenen bir devlet yaratması, inanılmaz reformları ile hanedan ve halifeliği kaldırması, şeriat kanunları yerine laik kanunların konulması, kadınların kafesten kurtarılıp toplum hayatına kazandırılması, bin yıllık alfabeyi değiştirerek kolay öğretilen latin alabesini getirmesi, özetle yaptığı inkılaplarla Türkiye'yi tanınmayacak kadar değiştirmesi laik, çağdaş bir yönetim oluşturması, bölgede bir barış ve istikrar yaratması vurgulanıyordu. Gazeteler "hiç kimsenin onun kadar büyük saygı ve derin hayranlık yaratmadığını, Atatürk'ün ölümüyle İngiltere'nin candan bir dost kaybettiğini" yazmaktaydılar.

Atatürk'ün ölüm haberi İngiliz imparatorluğunun her tarafında yankılanmıştır. Sadece Malta adasında yayımlanan makale ve haberlerin toplamı 43'e ulaşmıştı. Kıbrıs'da Türk ve Rum gazeteler duydukları derin üzüntüyü dile getirmişler, konsolosluklar bayraklarını yarıya indirmişlerdi. Seylan adasında Yeni Zelanda da saygı dolu yazılar kaleme alınmıştı.

İngiliz İmparatorluğu içinde Ulu Önderin ölümünden en fazla üzüntü duyan Hindistan yarımadasında yaşayanlar olduğu anlaşılmaktadır. Bugünkü Pakistan, Bengladeş ve Hindistan'ı kapsayan bu bölgede yaşayan halk, onu "Bağımsız Türkiye'nin yaratıcısı, Asya'nın kahraman Milliyetçilik Havarisi" olarak benimsemişlerdi. O yaptıkları ile yalnız Türkiye'ye değil, fakat bütün Asya halklarına da büyük hizmetlerde bulunmuş, ülkesinde yaptığı reformlarla Asyalılara da ilerleme ve bağımsızlık yolunu göstermişti⁵²¹ Atatürk'ün ölüm haberiyle Hint halkı adeta şok geçirmişti. Hint halkı yas tutmuştur. Ücra kasabalarda bile, çalışmalar tatil edilmiş, 18 Kasım günü bütün Hindistanda "Kemal günü" olarak anılmıştır. "Milliyetçiliğin babası", "çağın en büyük kahramanı", "Asya'nın kurtarıcısı", "bütün Doğu'nun iftihar kaynağı" ve "milliyetçiliğin gerçek ruhu" için samimi gözyaşları akıtılmıştır.

Millî bağımsızlık ve çağdaşlaşma Önderinin kaybı komşu ülkelerde de yankılar uyandırdı. Yunan resmî makamları ve basın Türkiye'nin acısını paylaşmıştır. Gazeteler ortak bir dille, Atatürk'ün kaybını Türkiye için olduğu gibi, dünya içinde bir talihsizlik olduğunu vurgulamışlardır. Bulgar basını, Romen basını Macar basını onun eserini, kişiliğini yücelten makaleler yayınlamışlardır. Komşu İran'da ise bir ay resmi matem ilân edilmiştir. Afganistan, Lübnan içten üzüntülerini dile getirmişlerdir.

Özet olarak verilen bu bilgilerden anlaşıldığı gibi, Atatürk'ün ölümü Türkiye içinde bir dönüm noktası görüldüğü gibi, dünya içinde büyük bir olay olarak algılanmış, insanlığın bir kaybı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle esaret altındaki Afrika ve Asya toplumlari, Onun üfulünü, kendilerinden bir kahramanın kaybı olarak görmüşlerdir.⁵²² Atatürk'ün üfulünün dünyada özellikle Asya ve Afrika'da yaşattığı yankılar, onun evrensel etkisinin en belirgin göstergesi olmuştur.

4. Atatürk'ün Kişiliği ve Etkisi

a) Atatürk'ün kişiliği⁵²³

Atatürk görünüm olarak ortadan biraz uzun boylu, (1.76 cm), ince ve sağlam yapılı (76 kilo civarında), açık sarı saçlı, geniş alınlı, elmacık kemikleri belirgin, açık mavi gözlü, etkili bakışlı ve yakışıklıydı. Fiziki görünümü etkileyiciydi. Tabiat itibariyle sıkılgan olmakla beraber, cemiyet içinde bulunmaktan ve konuşmaktan hoşlanmaktaydı. Hitabeti kesin ifadeli, kararlı ve tesirliydi. Giyimine

çocukluktan beri özen gösterirdi. Daima temiz ve düzgün giyinirdi. Her zaman traşlıydı. Temizlik konusunda çok titizdi. Mutlaka hergün banyo yapmayı adet edinmişti. Geceleri çok geç yatar, az uyku uyurdu. Kahve ve sigara tiryakiliği vardı. Akşam yemeklerini davetlileriyle yemek, vazgeçilmez bir alışkanlığıydı. Sofrada yemeğin yanı sıra içki, bazen müzik de olurdu. Sofra Atatürk'ün dostlarıyla stres attığı, önemli konularda fikir alışverişinde bulunduğu, gerekli hallerde nabız yokladığı, bazen de görev vereceği insanları ölçüp biçtiği bir yerdi. Çoğu zamanda salondaki kara tahta önünde bilimsel tartışmalar yapılan âdeta akademik bir toplantı gibiydi.

Atatürk'ün en fazla göze çarpan özelliği hareket ve kararlarında çabuk, kesin, açık ve enerjik olmasıydı. Fakat o her şeyden önce gerçekçiydi. Harekete geçmeden konuyu en ince teferruatına kadar gözden geçirir, zaman, mekân ve imkân faktörlerini mükemmel kullanırdı. Hayatı boyunca, “*zamanında hiç bir şeyi kaçırmamak ve zamansız hiç bir şeye girişmemek*” ilkesini başarıyla uygulamıştır. Gerektiğinde durmasını ve uygun zamanının gelmesini beklerdi. Ama kesin karar verdikten sonra, onu büyük bir enerji, yıkılmaz bir irade ile tereddütsüz takip ederdi. Pratik ve berrak zekâsı, hiç bir tehlike karşısında yıkılmayan azmi, insanları doğru değerlendirmesi ve en işe yarayacakları yerde kullanması, girişeceği işe mani olacak engelleri yıkmakla işe başlaması, ona başarıya giden yolları açmaktaydı.

İcraatında hâkim olan hisleri değil, akıl ve mantığıdır. Nitekim şahsen alaturka musikiden zevk aldığı halde, batı musikisine yönelmeyi özendirmiştir. Kadın konusunda da duygularını ve alışkanlıklarını değil, çağın ve geleceğin gereklerini ön plâna almış, kadın-erkek eşitliğinin yollarını açmıştır. Büyük zaferden sonra, muzaffer ordular Boğazlara akarken, bir insanın zor dayanabileceği tahriklere kapılmamış, kariyerini kurtarmak için çatışma arayan Lloyd George'in plânlarını boşa çıkarmış, Mehmetçiğin kanını dökmeden Doğu Trakya'yı kurtarmıştı.

Atatürk'ün vazgeçemediği alışkanlıklarından biri de okumaya olan merakıdır. Daha öğrencilik yıllarında küçük harçlığından kitaplar aldığı bilinmektedir. Genç subaylık yıllarında askerlikle ilgili tercüme yapmıştı. İleri rütbelerde Arıburnu ve Anafartalar savaşlarını, 1927'de hacimli bir eser olan büyük Nutku üç ay içinde kaleme almıştı. Onun savaş sırasında bile ciddi felsefe ve tarih kitapları okuduğu görülmektedir. Devlet başkanı olduktan sonra, Çankaya'da 10.000 cildi aşkın bir kitaplık oluşturmuştur. Eline aldığı kitabı bitirinceye kadar okur, önemli gördüğü yerleri kırmızı-mavi kalemle işaretlerdi. İlgi duyduğu konularda yurt dışından kitaplar getirtmiştir. Kendisini en çok memnun eden hediyenin kitap olduğu bilinmektedir. Atatürk son zamanlarında özellikle dil ve tarih konuları ile yakından ilgilenmiştir. Bu konularda bilimsel çalışmalar yapılması için Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarını kurmuş birer akademi haline gelmelerini temenni ettiği bu kurumların yaşaması için, vasiyetnamesine özel hükümler koymuştu.

Asker kökenli olduğu halde militarist değildi. Savaştan sonra mareşal üniformasını çıkarmış, bir iki vesile dışında bir daha giymemişti. Gönünde olan demokratik yönetimdi. İki defa çok partili hayatı denemişti. Yoğun inkılâplar içinde, bu rejimin yürümeyeceği, inkılâpların tehlikeye girebileceği anlaşıldığından çok partili rejimden vazgeçilmişti. Ancak Onun arkasında gücünü halktan alan, halk için çalışan bir idare bırakmak istediği bilinmektedir.

Resmî ilişkilerinde son derece titiz davranan Atatürk özel hayatında, dostlarının her türlü nazını çekerdi. Meclisleri daima samimi ve neşeliydi. Davetlileri serbest konuşmaktan zevk alırdı. Kindar değildi. Öfkesi çabuk geçerdi. 150'lilikleri affederek yurda dönmelerine izin vermişti. Bir defasında Reşit Galip sofrada “*Burası milletin sofrasıdır kalkmam*” demesine rağmen bir kaç ay sonra onu Maarif Bakanlığına getirmişti.

Atatürk millî gurur konusunda son derece hassastı. Yabancı ülkelere ve milletlerarası konferanslara giden kişilere “*sesiniz benim sesimdir, unutmayınız*” ihtarında bulunur, gidenler de bunu gözönüne alarak protokol konusunda ödün vermezlerdi. İtalya’ya resmî bir ziyaret yapacak olan İnönü’ye “*Sen Türkiye’nin Başvekilisin. Mussolini de resmen İtalya’nın Başvekilidir. Arada hiç bir fark tanımayacaksınız*” demişti.⁵²⁴ İnönü’nün İtalya ziyareti; bu direktif doğrultusunda gerçekleşmişti.

Batı’nın Türkiye’ye hep yukardan bakışını engellemeğe, Türk insanının Batı karşısında duyduğu kendine güvensizlik duygusunu önlemeye kararlıydı. Nitekim yaşadığı sürece bu konuda bir ödün vermemiştir. Millî onur bayrağını, o hep yücelerde dalgalandırmıştır.

b) Atatürk’ün Fikir ve Düşünce Kaynakları

Atatürk’ü daha iyi anlayabilmek için onun fikir ve düşünce yapısının oluşmasındaki etkenleri kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Bu etkenler içinde ilk akla husus aile ortamıdır. Mustafa Kemal mütevazı bir ailede dünyaya gözlerini açmıştı. Daha çok küçük yaşlarda babasını kaybetmişti. Ailenin gelir düzeyi sınırlıydı. Dolayısıyla Mustafa küçük yaşlarda insiyatif alma ve başının çaresine bakma alışkanlığını kazanmıştır. Nitekim askerî rüştiyeye annesine haber vermeden girmesi, bunun bir göstergesidir. Diğer taraftan böyle bir aile ortamından gelmesi, onun halkın nabızını tutmasında ve halkın eğilimlerini sezmesinde yararlı olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer bir etken, Selânik ortamıdır. Daha önce ilgili kısımda belirtildiği gibi, şehir Osmanlı Devleti’nin en işlek limanlarından biridir. Ayrıca Avrupa’ya demiryolu ile bağlıdır. Çeşitli din ve ırk mensuplarının bir arada yaşadığı bir ticaret merkezidir. Bu renkli etnik yapı ve coğrafi konumu, Batı tesirine açık bir ortam meydana getirmiştir. Mustafa Kemal’in yeni fikirlere ve değişik yaşayış tarzına açık olmasında, bu ortamın etkileri hesaba katılmalıdır.

Herkesde olduğu gibi okul ve öğretmenlerinin Mustafa Kemal’in fikri yapılanmasında önemli etkileri vardır. Mahalle mektebini saymazsak, onun devam ettiği Şemsi Efendi Okulunun zamanının en iyi ve en yeni ilkokulu olduğu daha önce belirtilmişti. Daha sonra devam ettiği ve kesintisiz eğitim aldığı, Askerî Rüştiye ve İdadi ile Harp Okulu ve Harp Akademisi, o dönemin en iyi okullarıydı. Dersler alanlarında iyi yetişmiş öğretmenler tarafından verilmekte, pozitif düşünceli yurtsever öğrenciler yetiştirilmekteydi. Bu okullar süreci içinde, Fransızca öğretmeni Yzb. Nakiyüddin, Matematik hocası Mustafa Sabri, Kitabet hocası Mehmet Asım, Tarih hocası Mehmet Tevfik, Tabiye hocası Kurmay Yarbay Nuri Bey, Mustafa Kemal’in üzerinde iz bırakan öğretmenlerdendir. Asker ocağı, mensuplarına “*kahramanlığı, vatanseverliği, arkadaş bağlılığını, disiplini, fedakârlığı, özveriyi, tehlikelerden yılmamayı âmirlerin emirlerine kesin itaat etmeyi*” öğreten bir yuvadır. Bu yuvada yetişen Mustafa Kemal’de, sayılan nitelikler hayatı boyunca kendisini gösteren meziyetlerdir.⁵²⁵

Mustafa Kemal’in fikrî formasyonunda okuduğu kitapların da yeri vardır. Onun öğrencilik yıllarından beri okumayı, öğrenmeyi sevdiği cephede bile ciddi eserler okuduğu bilinmektedir. Onun fikir kaynaklarından birisinde okuduğu kitaplar olduğuna şüphe yoktur.

Onun fikir ve düşünce yapısının oluşmasında 1905-1918 yılları arasında görev aldığı kamu hizmetleri sonucunda yaptığı gözlemlerin, yaşadığı deneyimlerin önemli ölçüde yeri vardır. Hatırlanacağı gibi, bu zaman süreci içinde, Bulgaristan Prenslığı bağımsızlığını ilân etmiş, Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek’i ilhak etmiş, Yemen’de ayaklanmalar almış yürümüş, İtalya Trablusgarp’a saldırmış, Balkan

lkeleri Rumeli'yi paylaşmış ve nihayet Osmanlı Devleti basiretsizce girdiği Birinci Dünya Harbinden yenik çıkmış, ülkenin dört bir yanđ ışgal altına alınmıştı. Devlet tarih sahnesinden silinmenin eşiğine gelmiştir. Atatürk yařadđı bu acı deneyimler sonucunda, tek çarenin millî hudutlar içinde, yeni bir devlet oluşturmak olduğu sonucuna varmıştır. Yeni devletin aynı duruma düşmemesi için, geleneksel Osmanlı yapı ve düşünce sisteminden ayrılması gerektiğini grmştir.

Bütün bu etkenlerin yanđ sıra onun dünyadaki ve lkeadaki fikir akımlarından da etkilendiğini kabul etmek gerekir. Büyük Fransız İhtilâlinin getirdiği milliyetçilik ve millî egemenlik ilkeleri haliyle onun için de birer ilham kaynağı olmuşlardır. Avrupa'daki fikir akımlarından özellikle Auguste Comte'un oluşturduğu pozitivizm akımının etkili olduğu görülmektedir. Bu akımın en belirgin özelliği olan bilimin egemenliği ve onun dayandığı laik dünya görüşü, Atatürk'un fikir yapısı ve icraatında temel dayanak noktalarını oluşturmuşlardır. Yurt içinde ise Namık Kemal, Tefvik Fikret, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Celâl Nuri, Kılınzade Hakkı, şehbenderzade Hilmi gibi bazı fikir ve sanat adamlarının eserlerine ilgi gösterdiği bilinmektedir. Döneminde mevcut olan fikir akımlarından özellikle Batıcıların medeniyeti ve Türkçülerin milliyetçi görüşlerini belirli nüanslar içinde benimsediği söylenebilir.⁵²⁶

Atatürk bütün bu sayılan faktörlerden az çok etkilenmekle beraber, bağımsız yaradılışının da bir gereği olarak, hiç bir zaman peşin yargılara, kapılmamış model ve teorilere iltifat etmemiştir. O her türlü düşünceyi kendi akıl ve mantık süzgecinden geçirdikten sonra, ülkenin gerçeklerini, ihtiyaçlarını her zaman dikkate alan pragmatik bir yol izlemiştir. Bunu yaparken de ülkenin geçirdiği tarihi süreç ve jeopolitik konumunu dikkate almış, aklın ve bilimin işaret ettiği yolu takip etmiştir.

c) Atatürk'un Türk ve Dünya Tarihi Bakımından nemi

1) Türk Tarihi Bakımından

Hayat hikâyesini etraflıca gözden geçirdiğimiz Türkiye Cumhuriyeti'nin yaratıcısı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'un Türk Tarihinde, kendi döneminin olduğu kadar, sonrasını da derinden etkileyen, çığır açıcı bir yeri vardır. Bunları zet olarak gözden geçirmek, onun eserini ve Türk Tarihindeki unutulmaz yerinin anlaşılmasına kolaylaştıracaktır.

Ulu ndere Türk Tarihi içinden son derecede seçkin bir yer sağlayan hizmetlerinden en başta geleni hiç sphesiz vatan kurtaran, millî bir kahraman olmasıdır. Yurdun dört bir yandan ve hatta içinden amansız saldırılara uğradığı her şeyin düşmanların insaf ve merhametinden beklendiği, milletin artık yaşama gücünü tükettiği zannedilen bir dönemde, o korkusuzca ortaya atılmıştır. O Türk milletinin hr yaşama arzusuna ve vatan toprağı sevgisine güvenerek, boynunda İstanbul Hükümeti'nin idam fermanı olduğu halde, Millî Mücadele'yi hiç bir şeyden yılmayan iradesiyle organize etmiştir. O bitip tükenmeyen enerjisi, ileriye görme ve sezme kabiliyeti, pratik ve berrak zekâsı, hiç bir şeyi tesadüfe bırakmayan kararlı hareketi, üstün komutanlık ve teşkilatılık özellikleri, hayallere yer vermeyen gerçekçi tutumu, zaman mekân ve imkân faktörlerini en iyi birleştirme yeteneği ile Birinci Dünya Harbi'nin galipleri olan süper devletlerin yrttğu istilci güçleri, kutsal Anadolu topraklarında boğarak son bağımsız Türk Devletini yok olmaktan kurtarmış milli bir kahramandır. Sadece bu muazzam hizmet Gazi Mustafa Kemal Atatürk'un Türk Tarihinde emsalsiz bir yer işgal etmesi için yeterlidir.

Vatan kurtarıcısı Gazi M. Kemal Atatürk'un eserine devamlılık ve sağlamlık sağlayan özelliklerden biri de onun "mümkün olan ile mümkün olmayanın sınırlarını" isabetle kestirmesidir. Nitekim zafer

kazanan ordular Boğazlara akarken zafer sarhoşluğuna kapılmamış, durulacak yeri ve zamanı isabetle tayin etmiş, siyasî kariyerinin devamını Türklerle bir çatışmaya bağlayan Birinci Cihan Harbi'nin galibi Lloyd George'nin tahriklerine kapılmamış, ölçülü hesaplı tutumu ile onun devrilmesine ve iktidarı ebediyen kaybetmesine yol açmıştır. Atatürk barış masasında da gerçekçi ve ilımlı davranmış, toprak isteklerinde ölçülü bir yol tutmuş, buna karşılık “tam bağımsızlığına sahip bir devlet ve homojen bir vatan yaratma” konusunda titizlikle durmuştur. Yeni devletin tam bağımsızlığına sahip olması için, bağımsız bir devlet anlayışı ile bağdaşması mümkün olmayan kapitülasyonların kaldırılması gerekiyordu. Kapitülasyonlar Lozan'da çetin tartışmalardan sonra, barışın tahlikeye girmesi pahasına kaldırılmıştır. Keza yüzyıllar boyu devletin iç işlerine yabancıların karışmalarına yol açan “Müslüman olmayan azınlıklar meselesi” sert bir nüfus mübadelesi ile çözüme bağlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin içini yüzyıllardır kemiren Anadolu'nun bütünlüğüne gölge düşüren dış müdahalelere kılıf hazırlayan azınlıklar meselesi tarihe maledilmiştir. Atatürk bu başarısıyla Anadolu vatanı etrafında birleşmiş, tam bağımsızlığına sahip, yeni ve gelişmeye elverişli bir devlet yaratmıştır. Onun zafer sonrası gerçekçi davranışı uzun ömürlü, güvene dayalı bir barış döneminin açılmasını sağlamıştır. Paha biçilmeyen bu uzun barış dönemi, yüzyıllardan beri bütün imkân ve enerjisini savaş meydanlarında tüketmeye mecbur olan Türkiye'ye kalkınmak, gayretini halkının refah ve mutluluğuna yöneltmek, siyasî ve sosyal yapısını çağın gereklerine göre yeniden düzenlemek imkânını vermiştir. Günümüziün altmışbeş milyonluk çağdaş, Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslarda etkin güç olmaya aday Türkiye Cumhuriyeti Atatürk'ün sağladığı üç çeyrek asırlık barış döneminin eseridir.

Onun eserini ve şahsiyetini yücelten sadece vatan kurtarıcılığı ve tam bağımsızlığına sahip istikrarlı bir devlet kuruculuğu da değildir. O emperyalist devletlerin pençesinden kurtardığı vatanın ve yeniden kurduğu devletin sonsuza dek yaşayabilmesi için gerekli önlemleri de almıştır. “Atatürk ilkeleri veya Türk İnkılâbı” diye isimlendirilen bu tedbirlerin amacı, Türk toplumunu bir an önce, mümkün olan hızla, çağın medeniyetinin bir ortağı haline getirmektir. Daha öncede değindiğimiz gibi, Osmanlı devlet adamları 1718'den beri devleti çöküntüden kurtarmak için Batı'dan öncelikle askerî alanda, daha sonraları kaçınılmaz olarak diğer alanlarda bazı şeyler almak zorunluluğunu duymuşlardı. Her devlet adamı kendi idrak çerçevesi içinde, “sınırlı alanlarda kalmak üzere” bazı yenilikler getirmişti. Ne var ki “alınanlar daimi yetersiz kalmış”, “Neyin alınıp neyin bırakılacağı”, tartışması ise Atatürk'e kadar sürüp gitmiştir. Üstelik yapılan yeniliklerle toplum içinde zamanla bir kültür ve müessese ikileşmesi, hatta rekabeti oluşmuştur. Atatürk bu kördüğümü vatan kurtarıcı milli kahraman olmanın ve tam bağımsız devlet kurmanın kendisine sağladığı “emsalsiz itibar” ile kökünde çözümlenmiştir. Önceki bahislerde açıklandığı gibi, ona göre çağdaşlaşmanın bir tek yolu vardır. o da çağa hakim damgasını vuran çağdaş medeniyeti bilimi, kültürü, teknolojisi ile başka bir ifade ile “hayata ve dünyaya bakış” şekliyle topyekûn almaktır. Bunun yolu bilim ve fenni rehber edinmekten geçmektedir. Bütün işlerinde olduğu gibi, Atatürk kararını verdikten sonra, bunu büyük bir enerji ve kararlılıkla uygulamış, kısa sayılabilecek bir süre içinde (on beş yıl) yaptığı köklü değişikliklerle yurttaşlarını çağdaşlaşma yolunda kanalize etmiş ve onların, “yeni ve geniş ufuklara” yönelmelerini sağlayarak “Türk Rönesansı”nın kapılarını ardına kadar açmıştır. Geleceğin bölgesel gücü Türkiye bu oluşumun bir eseridir.

Atatürk yaptığı yeniliklerle yeni ufuklara yönelttiği Türkiye'nin kendi öz değerlerinden kopmaması ve Batı'nın ruhsuz bir kopyası haline gelmemesi, çağdaşlaşmanın millî değerlerle bezenmiş orijinal bir sentez haline gelmesi için de ciddi önlemler almıştır. Böylece çağdaşlaşma ile millî kimliğin daha bir

belirginleşmesi, Türk kültürünün halk kaynağından beslenerek “kendi öz değer ve özellikleri” ile çağdaş medeniyet içinde lâyük olduğu yeri alması amaçlanmıştır. Bunu hayata geçirmek için Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Ankara’da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesini kurmuş, Halkevlerini harekete geçirmiştir. Atatürk’ün tarih araştırmalarına verdiği önemin bir sonucu olarak “vatan ile üzerinde yaşayan millet arasında bağlantı fikri”, Türk halkı arasında yerleşmiş ve bir “Anadolu vatani” mefhumu Cumhuriyet kuşaklarını aynı yörüngede birleştiren bağlayıcı temel unsurlardan biri haline gelmiştir.

Ulu Önder yarattığı eser ile, iki yüz yılı aşkın bir süredir devam eden ve bir türlü başarıya ulaşamayan çağdaşlaşma çabalarının yarattığı eziklik, çaresizlik, güçsüzlük ve duyguları içinde bunalan halkı kendine olan güvensizlikten kurtarmış, başarılarıyla zengin tarihi ile iyi bir geleceğe yöneldiğine inandırmıştır. Onun Birinci Dünya Savaşı galibi olan süper devletlerle, onların uydularını “Mehmetçiğin süngüsü ile” dize getirmesi, yıllardan beri devam eden “Türkün ma’kûs talihini” yenerek, dünyanın “hasta hasta adamından”, zinde, gelecek vadeden, yeni ve dinamik bir devlet yaratması, Türk halkında kendine ve geleceğe güven duyguları yaratmıştır.⁵²⁷

Büyük Önder, kalın çizgiler halinde belirtilen bu hizmetleri ile Türk tarihinde unutulmaz seçkin bir yere sahiptir. Onun fikir ve düşünceleri yaşadığı sürece, ülkeyi yönetenler için birer esin kaynağı olmuşlardır. Bundan sonra da, aynı şekilde, ışıklı birer yol olacağına şüphe yoktur.

2) Dünya Tarihi Bakımından

Atatürk’ün millî bağımsızlık ve çağdaşlaşma önderi olarak, süper devletlere ve onların destekledikleri uydularına karşı elde ettiği inanılmaz başarılar Latin Amerika’dan Uzakdoğuya kadar uzanan bir alanda heyecanla tutkuyla izlenmişti. Onun parlak başarıları sadece Türkiye için paha biçilmez bir değer olmakla kalmamış, özellikle bağımsızlık özlemi içinde bulunan veya gelişmekte olan ülkeler için bir ümit ışığı, değerli bir ilham kaynağı haline gelmiştir. Emperyalist güçlere karşı, çok zor şartlar altında yürütülen Millî Mücadele “Felâketin bir nehir gibi aktığı” “bütün milletin ateşten bir çember içine alındığı” bir ortamda “bağımsızlığı için ölmeyi göze alan bir milletin başarısızlığının asla bahis konusu olamayacağı” inancıyla yürütülmüştü. Elde edilen âdetâ inanılmaz başarı, haliyle Atlantik’ten Çin Denizine kadar uzanan bir coğrafyada yaşayan esaret altında inleyen, horlanan toplulukları ayağa kaldırmış, millî bağımsızlık hareketlerine hız vermiştir.

Atatürk daha 1922 Temmuzun’da Millî Mücadele’nin mazlum milletler için ifade ettiği anlamı şöyle dile getirir: “Türkiye’nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi namı ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye büyük ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır...”⁵²⁸

O sömürge durumunda olan doğu toplumlarının yakın bir gelecekte özgürlüğe kavuşacaklarını daha 1930’lu yıllarda, âdetâ kehanet sayılacak şu sözlerle öngörür: “Şark’tan doğacak olan güneşe bakınız. Bu gün, günün nasıl ağardığını görüyorsam, uzaktan bütün şark milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu şüphesiz ki terakkiye ve refaha yönelik olacaktır. Bu milletler bütün güçlülere ve bütün manilere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istikbâlâ ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiç bir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır”⁵²⁹

Nitekim Millî Mücadele, Afrika ve Asya’da, Doğu’nun Batı’ya karşı ayaklanması, Asya’nın Avrupa’ya kafa tutması, baskı ve egemenlik altında tutulan halkların emperyalizme başkaldırışı olarak

yorumlanmıştır.⁵³⁰ Bu etki, müslüman dünyasında ortak tarih, kültür ve coğrafyanın yarattığı bağlarla daha güçlü olarak hissedildi. Türk zaferi Tunus'da, Cezayir'de genellikle Kuzey Afrika'da coşku ile karşılandı. Suriye ve Filistin'in bazı şehirleri Türk bayrakları ile donandı ve camilerde dualar birbirini kovaladı. Mustafa Kemal'in ismi dillerde dolaşıyor, resimleri evlerin şeref köşelerinde yer alıyordu. Zaferi için şiirler kaleme alınıyordu. Türkiye olayları, kalabalıkları sokağa dökabiliyordu. İngiliz ve Fransız egemenliğinde bulunan yerlerde, "Yaşasın Türkiye" "Yaşasın Mustafa Kemal" haykırışları bağımsızlık özleminin bir ifadesi halini alıyordu. O artık yalnız Türkiye'nin değil İslâm âleminin, hatta islâm olmayan esaret altındaki halkların bir kahramanıydı. O, Faslı Abdülkerim'in, Tunuslu Habib Burgiba'nın, Mısırlı Enver Sedat'ın, Endonezyalı Ahmet Sukarno'nun, Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın olduğu kadar, Hintli Pandit Nehru'nun da derinden etkilendiği, hayranlık duyduğu bir millî bağımsızlık timsaliydi. Atatürk'ün İslâm dünyasındaki imajı, Medeni Kanununun kabulü, lâtin alfabesine geçiş, halifeliğin kaldırılması, devlet ve toplum hayatının laikleştirilmesi gibi, radikal islâmcılara ters düşen uygulamalara ve sömürgecilerin bütün olumsuz propagandalarına rağmen, devam etmiştir. Nitekim 1927'de bir Mısır dergisinin, dünyada yaşayan en büyük yurtseverin kim olduğunu belirlemek için açtığı ankette, Mustafa Kemal, Mısır milliyetçilerinin önüne geçerek ilk sırayı almıştır.⁵³¹

Türk çağdaşlaşması, sadece millî bağımsızlık açısından değil, fakat skolastik düşünce tarzına karşı akılcılığın, medeniyetçiliğin hümanizmin İslâm âlemindeki öncülüğünü yapması bakımından da etkili olmuştur. Bu özelliği ile Atatürk ilke ve inkılâpları, İran'da Rıza Şah Pehlevi, Afganistan'da Amanullah Han, Endonezya'da Ahmet Sukarno, Mısırdaki Abdünnasır, Tunus'da Habib Burgiba vs. için farklı nüanslar içinde ilham kaynağı olmuştur.

Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta, Türk çağdaşlaşmasının değişik ve farklı kültür çevrelerinin çağa uyumları bakımından yol gösterici olmasıdır. Atatürk'ün eseri, "Tarihi boyunca Batı kültürüne yabancı kalmış ve Hristiyan olmayan" toplumlara çağdaş medeniyete ulaşmanın modelini oluşturmuştur. Bu özelliği ile onların gelişmelerinde evrensel bir yer tutmuştur. Batılı bilim adamlarına göre, Türk çağdaşlaşması, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra, Türk Tarihinin bir safhası olmaktan çıkmış, bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkeler için politik sistem olarak Doğu ve Batı rejimleri arasında, bir alternatif değer oluşturmuştur. Bu özelliği ile Atatürk yolu, Türkiye sınırlarını aşmış, kıt'alara mal olan evrensel bir nitelik kazanmıştır.

Daha önce değinildiği gibi, Atatürk'ün üfulünün dünyada ve özellikle Asya ve Afrika'da yarattığı derin yankılar, onun evrensel etkisinin en güçlü göstergesidir.

Özetle Türk çağdaşlaşması, sadece Türkiye için değil, fakat bağımsız olmak, çağdaş olmak ve bağımsız kalmak isteyen, çağdaş medeniyeti benimsemenin bir ölüm kalım meselesi olduğu bilincine varmış bütün milletler için, her bakımdan paha biçilmez bir ışıklı yol, evrensel bir değer niteliği taşımaktadır.⁵³²

BİBLİYOGRAFYA

I. Bibliyografya Eserleri

ACAROĞLU, Türker: *Açıklamalı Atatürk Kaynakçası*, 2 C. Ankara, 1981.

ARAR, İsmail: *Atatürk Kurtuluş Savaşı Devrimler ve Cumhuriyet Türkiyesi ile İlgili Kitaplar*, İstanbul, 1960.

ASLANTÜRK, Zeki: *Milli Mücadele'de İstanbul Basını Bibliyografyası (30 Ekim 1918-31 Teşrinsani 1923)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bitirme Tezi, 1974.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ: *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti, Konusunda Yurtdışında Yayınlanmış Kitaplar Bibliyografyası*, Ankara 2000.

Atatürk Bibliyografyalarının Bibliyografyası, Ankara, (1981). Milli Kütüphane Müdürlüğü.

Atatürk'ün Ekonomik ve Sosyo-Ekonomik görüşleri ile ilgili Makale ve Kitaplar Bibliyografyası, Ankara 1981. Maliye Bakanlığı Yayını.

Atatürk Kitaplığı Kataloğu, İstanbul, (1973) Yapı Kredi Bankası 50. Yıl Yayını.

Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu (Anıtkabir ve Çankaya Bölümleri) Ankara, 1973 Milli Kütüphane Müdürlüğü.

BODURGİL, Abraham: *Atatürk and Turkey, A Bibliography 1919-1938*, Washington, 1974.

BODURGİL, Abraham: *A centennial bibliography (1881-1981)*, Washington, 1984.

DURUÖZ, Işın - DOĞAN, Orhan: *Milli Egemenlik Bibliyografyası*, Ankara, 1983.

GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI: *Anıtkabir Atatürk ve Türk Devrimi Kütüphanesi Kataloğu*, Ankara, 1993.

GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI: *Askerî Tarih Yayınları Bibliyografyası*, Ankara, 1989.

FALAY, NİHAT: *Türkiye Ekonomi Bibliyografyası (1929-1976)* İstanbul. 1977.

GÖKMAN, Muzaffer: *Atatürk ve Devrimleri Bibliyografyası* III. Cilt, 1968-1983.

İLTER, Erdal: *Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası*, Ankara, 1997.

İstanbul Kütüphaneleri Atatürk Kitapları Toplu Kataloğu, İstanbul, 1984

KALUS, MARIELLE: “*Bibliographie des publications en langue française sur Atatürk et son époque*” (1919-1938), Extrait de “*La Turquie et la France*”, Paris, 1982.

KARAYALÇIN, Yaşar - MUMCU, Ahmet: *Türk Hukuk Bibliyografyası 1927 - 1928*, Ankara, 1972.

KORAY, Enver: *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası*, IV. Cilt, 1960-1984.

MELZIG, Herbert: *Yeni Türkiye'nin Siyasi Bibliyografyası*, İstanbul, 1944.

MERCANLIGİL, Muharrem: *Atatürk ve Devrim Kitapları Kataloğu*, Ankara, 1953.

ODABAŞOĞLU, Adnan: *Atatürk'ün Ölümünden Sonra Dünya Matbuatının Yazdıkları*, İzmir, 1938.

ÖZERDİM, Sami: *10 Kasım - 31 Aralık 1938 Günlerinde Türk Basınında Atatürk için Yazılmış Yazılar Bibliyografyası*, Ankara, 1958.

SOYSAL, Özer: “*Atatürk Araştırmalarının Bibliyografik Dayanakları*”, Erdem, Sayı: 12, s. 1108-1132.

ŞENALP, Leman: *Atatürk Kaynakçası, Doğumunun 100. Yılında Yayınlanan Kitaplar, Broşürler, Dergi Makaleleri, Bildiriler, Şiirler* II c. Ankara, 1984.

TAMKOÇ, Metin: *A Bibliographie on the Foreign Relation of the Republic of Turkey 1919-1967, And Brief Biographies of Turkish statesmen*, Ankara, 1968.

TANER, Hasan: *Halkevleri Bibliyografyası*, Ankara, 1968.

TEZCAN, Mahmut: *Türk Sosyoloji Bibliyografyası*, (1928-1968), Ankara, 1969.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ *Kültür ve Sanat Yayın Kurulu: Millî Egemenlik ve İnsan Hakları Bibliyografyası (1840-1990)*, III cilt, Ankara, 1992.

VARLIK. M. Bülent: *Türkiye Basın - Yayın Tarihi Kaynakçası*, Ankara, 1981.

YÜCEL, Yaşar: “*Birinci Dünya Harbi Bibliyografyası*” Askeri Tarih Bülteni, Sayı: 20, 1986, s. 157-173.

II. Belgeler - Anılar

ADIVAR, Halide Edip: *Türkün Ateşle imtihanı*, İstanbul, 1962

AFETİNAN, A. : *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 1968.

AFETİNAN, A.: *Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara, 1969

AFETİNAN, A.: *Mustafa Kemal Atatürk Karlsbad Hatıraları*, Ankara, 1983.

AFETİNAN, A.: *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün el yazıları*, Ankara 2000, Sadeleştirerek yayınlayanlar: SEVİM, Ali - SÜSLÜ, Azmi - TURAL, M. Akif.

AĞAOĞLU, Ahmet: *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 1969

AKER, Mehmet Şefik: *İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidali*, Ankara, 1937.

AKER, Mehmet Şefik: *Çanakkale Arıburnu Savaşları ve 27. Alay* İstanbul, 1935.

AKTEPE, Münir: “*Atatürk'ün Sofya Ataşeliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Olan Münasebetleri ve bu hususta alakalı Bir Belge*” Belleten, Sayı: 150 s. 263-294.

ALTAY, Fahrettin: *On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası, Görüp Geçirdiklerim*, İstanbul, 1970.

ANDREA, Prens: *Felâkete Doğru*, çev. (APAK), Hüseyin Rahmi, İstanbul, 1932.

APAK, Rahmi: *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990.

APAK, Rahmi: *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara, 1988.

ARALOV, S.I.: *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, çev. EDİZ, Hasan A., İstanbul, 1967.

ARMAOĞLU, Fahir: *Belgelerle Türk - Amerikan Münasebetleri, (Açıklamalı)*, Ankara, 1991.

ARAR, Asım: *Son Günlerinde Atatürk, Dr. Asım Arar'ın Hatıraları*, İstanbul, 1958.

ARIKOĞLU, Damar: *Hatıralarım*, İstanbul, 1961.

ATADAN, Makbule: *Ağabeyim Atatürk*, Haz. BELLİ, Şemsi Ankara, 1959.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal: *Nutuk (1919-1927)*, Ankara, 1989.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal: *Nutuk Vesikalar*, Ankara, 1989.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal: *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*. Yay. İĞDEMİR, Uluğ, Ankara, 1962.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal: *Arıburnu Muharebeleri Raporu* Yayına Hazırlayan: İĞDEMİR, Uluğ, Ankara, 1968.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III cilt Ankara, 1989.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV.*, Derleyen: ARSAN, Nimet, Ankara, 1964.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Ankara, 1981.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal: *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, III cilt, İstanbul, 2000.

ATAY, Falih Rıfkı: *Çankaya*, İstanbul, 1967.

ATAY, Falih Rıfkı: *Atatürk'ün Hatıraları (1914-1918)*. Ankara, 1965

BAŞAR, Ahmet Hamdi: *Atatürkle Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye*, İstanbul, 1945.

BAŞBAKANLIK: *Düstur*, 3. Tertip, 1920-1960, Ankara

BAŞBAKANLIK *Ayın Tarihi*, Ocak 1934 - Aralık 1957.

BAŞBAKANLIK: *Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri*, Ankara 1982.

- BAYAR, Celâl: *Atatürk'den Hatıralar*, İstanbul, 1955.
- BAYAR, Celâl: *Ben de yazdım*, 8 cilt, İstanbul, 1967-1972.
- BAYAR, Celâl: *Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)*, İstanbul 1951. Derleyen: SEVGİN, Nazmi.
- BAYAR, Celâl: *Başvekil Celâl Bayar'ın Beyanat ve Nutukları*, İstanbul, 1938, Yay. SEVENGİL, Kadri Kemal.
- BAYAR, Celâl : *Söylev ve Demeçleri*. (Haz. ŞAHİNGİRAY. Ö). Ankara, 1955.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı: *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Ankara, 1969.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı: *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara, 1974.
- BAYSAL, Mevlüt: *Çankaya'da Gazi'nin Hizmetinde*, İstanbul, 1954.
- BAYTOK, Taner: *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970.
- BIYIKLIOĞLU, Tefrik: *Trakya'da Millî Mücadele II cilt*, Ankara, 1955. 2. cilt Belgeler.
- BİREN, Mehmet Tefrik: *II Abdulhamit ve Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, II cilt. İstanbul, 1993. Yay.: HÜRMENT, F. Rezan.
- BOZOK, Salih - BOZOK, Cemil: *Hep Atatürk'ün yanında* İstanbul, 1985.
- CEBESÖY, Ali Fuat: *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1967.
- CEBESÖY, Ali Fuat: *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953.
- CEBESÖY, Ali Fuat: *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955.
- CEBESÖY, Ali Fuat: *Siyasi Hatıralar*, II Kısım, 1957-1960.
- CEMAL Paşa : *Hatıralar*, yay.: Behçet Cemal, İstanbul, 1977.
- ÇALIŞLAR, İzzettin: *On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşları, Orgeneral İzzettin Çalışların Günlüğü*, Yay. Haz.: Görgülü, İsmet - Çalışlar, İzzettin. İstanbul, 1999.
- ÇALIŞLAR, İzzettin: *İstiklâl Savaşı Hatıratı, V Kısım*, İstanbul 1952.
- ÇAYCI, Abdurrahman: “*Atatürk'e Dair En Eski İki Yabancı Arşiv Belgesi Hakkında*” *Türk Kültürü Dergisi*, sayı: 103, s. 593-597, Mayıs, 1971.
- ÇAYCI, Abdurrahman “*Mustafa Kemal'im Bilinen En Eski Nutku Hakkında Bir Belge*, IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 21-25 Eylül 1981, s. 2059-2065, Ankara, 1989.
- ÇETİNKAYA, Ali: *Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, Ankara, 1993.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI: *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl, Cumhuriyetin ilk on yılı ve Balkan Paktı, (1923-1934)*, Ankara 1974.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI: *Türk Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)*. Ankara, 1974.
- DURSUNOĞLU, Cevat: *Millî Mücadele'de Erzurum*, Ankara, 1946.

- DURU, Orhan: *Amerika Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 1978.
- ERTÜRK, Hüsamettin: *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1957, yay. haz., TANSU, Samih Nafiz.
- ERTÜRK, Hüsamettin: *Milli Mücadele'de Teşkilat-ı Mahsusa*, (Haz. APAY, Tevfik, 1975.
- ETHEM, Çerkez: *Çerkez Ethem'in Hatıraları*, İstanbul, 1962.
- (FURGAÇ) Ahmet İzzet: *Feryadım* II cilt, İstanbul, 1992.
- HELMRICH, Paul C.: *From Paris to Sevres. The Partition of the Ottoman Empire and the Peace Conference 1919-1920, Colombus, 1974 Türkçe tercümesi: Sevr Entrikaları* çev.: EROL, Şerif, İstanbul, 1996.
- GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi 1951-1969 sonra Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, yay. haz.: *Atatürk'ün Anıları*, Ankara, 19982.
- GÜNDAY, Faik: *İzmir Suikastının İç yüzü*", Dünya Gazetesi 4 Eylül 1956- 6 Mart 1957.
- GÜNDÜZ, Asım: *Hatıralarım*, İSTANBUL, 1973 (Der. ILGAR, İhsan).
- GÜNER, Zekâi - KABATAŞ, Orhan: *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Ankara, 1999.
- GÜRALP, Şeref, *İstiklâl Savaşı'nın İç Yüzü*, İstanbul, 1958.
- HAMILTON, Ian: *Gelibolu Günlüğü*, İstanbul, 1972, Çev. ÖNDEŞ, Osman.
- HIRSCH, Ernst E. : *Anularım*, Ankara, 1997, çev. Fatma Suphi.
- HUREVİTZ, JACOP C.: *Documents of East diplomatic history* Columbia University, 1951
- İĞDEMİR, Uluğ: *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara 1969
- İĞDEMİR, Uluğ: *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara, 1975.
- İNAN, Arı: *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir - İzmit Konuşmaları*, Ankara, 1992.
- İNÖNÜ, İsmet: *Hatıralar 1-2*, Ankara, 1985-1987.
- İNÖNÜ, İsmet: *İNönü Atatürk' Anlatıyor*. Haz. İPEKÇİ, Abdi İstanbul, 1968.
- İNÖNÜ, İsmet: *İNönü'nün Söylev ve Demeçleri, C.I. (1919-1938)*, Ankara, 1976.
- İNÖNÜ, İsmet: *İNönü'nün Söylev ve Demeçleri (1919-1946)*, İstanbul, 1946.
- İNÖNÜ, İsmet: *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimaî Nutukları, 1920-1933*, Ankara, 1933.
- HÜSEYİN Kâzım Kadri: *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, İstanbul, 1991.
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, II Cilt, Ankara, 1966-1968.
- KARABEKİR, Kâzım: *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul. 1960.
- KARABEKİR, Kâzım: *İstiklâl Harbimizin Esasları*, İstanbul, 1951.

- KARABEKİR, Kâzım: *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, İstanbul. 1967.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri: *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968.
- KARAY, Refik Halit: *Minelbab İlelmihrap*, İstanbul, 1992.
- KILIÇ, Ali: *Atatürk'ün Son Günleri*, İstanbul, 1955.
- KILIÇ, Ali: *Atatürk'ün Hususiyetleri*, İstanbul, 1955.
- KILIÇ, Ali: *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul, 1955.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin: *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara, 1993.
- KİLİ, Suna - GÖZÜBÜYÜK, Abdurrahman Şeref: *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, 1985.
- KURT, Yılmaz, Yay. Hazırlayan : *Pontus Meselesi*, Ankara, 1990.
- KÜLTÜR BAKANLIĞI: Atatürk'ün Millî Dış Politikası, II cilt, Ankara, 1981.
- MELEK, Abdurrahman: *Hatay Nasıl Kurtuldu?* Ankara, 1986.
- MERAY, Seha: *Lozan Barış Konferansı Tutanakları - Belgeler III cilt* Ankara, 1969-1972.
- MERAY, Seha - OLCAY, Osman: *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, Mondros Bırakışması, Sèvres Antlaşması* Ankara, 1977.
- OLCAY, Osman: *Sèvres Andlaşmasına Doğru*, Ankara, 1981.
- ORBAY, Rauf: *Cehennem Değirmeni*, (Siyasi Hatıralarım) İstanbul, 1993.
- OKDAY, İsmail Hakkı: *Yanya'dan Ankara'ya* İstanbul, 1975.
- OKYAR, Ali Fethi: *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi* İstanbul, 1987
- OKYAR, Ali Fethi: *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980.
- OKYAR, Osman - SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (Yay. Haz.): *Fethi Okyarın Anıları*, Ankara, 1993.
- ÖZALP, Kâzım: *Millî Mücadele*, 1919-1922. II cilt.
- RAWLINSON, A.: *Adventures in the Near East*, 1918, 1922 London, 1924.
- REŞİT Paşa: *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, Yay. YULARKIRAN, Cevdet R., İstanbul, 1939.
- SANDERS, Liman von: *Cinq Ans de Turquie*, Paris, 1923
- SHERILL, M. Charles: *Atatürk Nezdinde Bir Yıl Elçilik*, İstanbul, 1935, Çev. Ahmet Ekrem
- SİMAVİ Lütfi: *Osmanlı Sarayının Son Günleri* İstanbul, (tarihsiz)
- SOYAK, Hasan Rıza: *Atatürk'ten Hatıralar*, II Cilt, İstanbul, 1973.
- SOYSAL, İsmail: *Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları*, c.I, (1920-1945). Ankara, 1983.
- SÖKMAN, Tayfur: *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, 1978.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali: *Başınıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922*, İstanbul, 1939.

ŞAHİNGİRAY, Özel: *Atatürk'ün Nöbet Defteri*, 1931-1938. Ankara, 1955.

ŞİMŞİR, Bilâl N.: *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, IV Cilt. Ankara, 1973-1984.

ŞİMŞİR, Bilâl N.: *Lozan Telgrafları*, II cilt, Ankara, 1990-1994.

ÖZTÜRK, Kâzım (Derleyen): *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, Ankara, 1981.

TENGİRŞENK, Yusuf Kemal: *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967.

TEKÇE, İsmail Hakkı: “*Atatürk'ün 1920'den Ölümüne Kadar Yanından Ayırmadığı Özel Muhafızı General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları*”, *Günaydın*, 10 Kasım - 17 Aralık 1977.

TEZER, Şükrü: *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara, 1972

TRİKUPİS, Nicolaos: *General Trikupis'in Hatıraları*, İstanbul, 1967, çev. ANGIN, Ahmet.

TUNAYA, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasi Partiler*, III cilt. İstanbul, 1986-1990.

TURAN, Şerafettin: *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, Hacim Muhittin Çarıklı'nın Hatıraları (1919-1920)*, Ankara, 1967.

TÜRKGELDİ, Âli: *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara, 1948.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat: *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1951

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, 4 Cilt, Ankara, 1985.

ULUBELEN, Erol: *İngiliz Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1967.

UNAT, Faik Reşit: “*Mustafa Kemal Paşa'ya 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla verilen vazife ve salahiyetlere dair Bazı Vesikalar*”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. 2. Sayı: 12.

UNAT, Faik Reşit: “*Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığa Tayini ve Kendilerine Müşirlik Rütbesiyle Gazilik Ünvanı Verilmesi Hakkında Bazı Vesikalar*” *Tarih Vesikaları Dergisi*, sayı: 8.

UNAT, Faik Reşit: “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Kuruluşuna ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar, I-II*” *Tarih Vesikaları Dergisi*, Sayı: 1.

URAN, Hilmi: *Hatıralarım*, Ankara, 1959.

US, Asım: *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul, 1964.

ÜNAL, Muhittin: *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1994.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref: *Atatürk'ün Hastalığı, (Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'le Mülakat)*, Ankara, 1959.

YALMAN, Ahmet Emin: *Gördüklerim, geçirdiklerim*, 4 cilt. İstanbul, 1970.

YERESİMOS, Stefanos: *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Dergisinden Milli Mücadeleye*, İstanbul, 1979.

III. İncelemeler

ADIVAR, Halide Edip: *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*. İstanbul, 1955.

AFETİNAN, A.: *Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması*, İstanbul 1964.

AFETİNAN, A.: *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara, 1973.

AĞAOĞLU, Samet: *Kuvay-i Milliye ruhu, Birinci Büyük Millet Meclisi*, İstanbul, 1973.

- ALBAYRAK, Mustafa: *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919 - 2 Ağustos 1920)* Ankara, 1998.
- ALBAYRAK, Mustafa: *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Ankara, 1999.
- AKARSU, Bedia: *Atatürk Devrimi ve Yorumları*, Ankara, 1969.
- AKBIYIK, Yaşar: *Milli Mücadele'de Güney Cephesi, Maraş*, Ankara, 1999.
- AKGÜN, Seçil: *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, İstanbul, 1981.
- AKGÜN, Seçil: *Halifeliğin kaldırılması ve sonuçları (1924-1928)*, Ankara, 1983.
- AKŞİN, Aptülahad: *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara 1991.
- AKŞİN, Sina: *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, 2 kitap* İstanbul, 1976-1992.
- AKYÜZ, Yahya: *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1993.
- AKYÜZ, Yahya: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, (1919-1922)*, Ankara, 1975,
- ARIKAN, Zeki: *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989.
- ARMAOĞLU, Fahir: *20. Yüzyıl siyasi tarihi, (1914-1980)*, Ankara, 1992.
- ARMSTRONG H. C.: *Bozkurt, Kemal Atatürk'ün Yaşamı*, İstanbul, 1997, çev.: ÇAĞALIGÜVEN Gül.
- AŞKUN, Vehbi Cem: *Sivas Kongresi*, İstanbul, 1963.
- AVCI, Cemal: *III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faliyetleri, (1927-1931)*. Ankara, 2000.
- AVANAS, Ahmet: *Milli Mücadele'de Konya*, Ankara, 1998.
- AYAS, Nevzat: *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara, 1945.
- AYBARS, Ergun: *İstiklâl Mahkemeleri I-II, (1920-1927)*, İzmir, 1988.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: *Tek Adam*, 3 cilt. İstanbul, 1966.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: *İkinci Adam*, 3 cilt. İstanbul, 1968.
- AYDINEL, Sıtkı: *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*. Ankara, 1993.
- AYDOĞAN, Erdal: *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Ankara, 2000.
- AYIŞIĞI, Metin: *Maraşal Ahmet İzzet Paşa*, Ankara, 1997.
- AYNÎ, Mehmet Ali: *Darülfunun tarihi*, İstanbul, 1927.
- AZİZ, Aysel: *Atatürk ve Kadın Hakları*, Ankara, 1981.
- BALCIOĞLU, Mustafa: Bk. SÜSLÜ, Azmi.
- BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı: *Atatürk, Yetiştirmesi, Kişiliği, Devrimleri*, Erzurum, 1973.
- BAŞGÖZ, İlhan-WILSON, E. Howard: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, 1968.
- BAYCAN, Nusret: *Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları*, Ankara, 1986.

- BAYCAN, Nusret: *Atatürk ve Askerlik Sanatı*, Ankara, 1985.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara, 1973.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara, 1997.
- BELEN, Fahri: *Büyük Türk Zaferi, Afyon'dan İzmir'e*, Ankara, 1962.
- BELEN, Fahri: *Atatürk'ün Askerî Kişiliği*, İstanbul, 1963.
- BENOIST-Méchin: *Le Loup et le Léopard, Mustapha Kémal ou la mort d'un empire*, Paris, 1954.
- BERKES, Niyazi: *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik: *Atatürk Anadolu'da*, Ankara, 1959.
- BİLÂ, Hikmet: *CHP'nin Tarihi (1919-1979)*, Ankara, 1979.
- BİLGE, A. Suat: *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Güç Komşuluk*, Ankara, 1992.
- (BİLSEL), M. Cemil: *Lozan*, 2 Cilt. İstanbul, 1933.
- BİLSEL, M. Cemil: *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, 1943.
- BISBEE, Eleanord: *The New Turks. Pioneers of the republic. (1920-1950)*, Philedelphia, 1951.
- BLACK, C.E.: *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Ankara, 1986.
- BOZKURT, Gülnihal: *Azınlık İmtiyazları, Kapitülâsyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Ankara, 1998.
- BOZKURT, Gülnihal: "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, 1992, s.609-617.
- BOZKURT, Gülnihal: *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara, 1996.
- BOZKURT, Mahmut Esat: *Atatürk İhtilâli*, İstanbul, 1967.
- BUJAC, Emile: *Les campagnes de l'armée hellénique, 1918-1922*. Paris, 1930. Tercümesi: *1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri*, çev. İbrahim Kemal, İstanbul, 1939.
- CAPORAL, Bernard: *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*, Ankara, 1982, Çev.:EYÜBOĞLU,Ercan.
- CEMAL, Behçet: *Şeyh Sait İsyanı*, İstanbul, 1955.
- CİCİOĞLU, Hasan: *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim (Tarihi Gelişme)*, Ankara, 1982.
- COŞAR, Ömer Sami: *Milli Mücadele Basını*, İstanbul (1964).
- CUNBUR, Müjgan: Bk. ENGİNÜN.
- ÇADIRCI, Musa-SÜSLÜ, Azmi: *Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi*, Ankara, 1993.
- ÇAĞLAR, Günay: *Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası Nisan-Haziran 1920.*, Ankara, 1997.
- ÇAPA, Mesut: *Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Ankara, 1993.
- ÇAYCI, Abdurrahman: *La Question Tunisienne et la Politique Ottomans, (1881-1913)*, Ankara, 1995.
- ÇAYCI, Abdurrahman: *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti, (1858-1911)*, Ankara, 1995.

ÇAYCI, Abdurrahman: *Türk Ordusunun Çanakkale Zaferi ve Siyasi Neticeleri*, Türk Kültürü, sayı: 58 s.719-728.

ÇAYCI, Abdurrahman: *Çanakkale ve Gelibolu Yarımadasının Atatürk'ün Askerî Kariyerindeki Yeri*, AAMD Sayı: 19, s. 29-44.

ÇAYCI, Abdurrahman: *"The Anotolian Adventure of Greece" Dış Politika Dergisi Sayı: 5. 58-102.* Ankara, 1977.

ÇAYCI, Abdurrahman: *"Atatürk'ün Eseri"*, T.K, sayı: 157-168. s. 16-19.

ÇAYCI, Abdurrahman: *"Atatürk ve Çağdaşlaşma"*. *Atatürkçü Düşünce*, s. 641-658, Ankara, 1992.

ÇAYCI, Abdurrahman: *"Tevhid-i Tednisat Kanununun (Öğretimi Birleştirme Yasası) Atatürk İnkılapları içindeki yeri ve Önemi" Türkiye Cumhuriyetinin Laikleşmesinde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Önemi, (Panel), Ankara, 1995, s: 25-31, s. 41-43.*

ÇAYCI, Abdurrahman: *Atatürk, Bilim ve Üniversite"*, AAMD, Sayı: 10, s. 61-69

ÇAYCI, Abdurrahman: *Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Ankara 2000.

ÇELİK, Kemal: *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)* Ankara, 1999.

ÇOKER, Fahri: *Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Ankara, 1983.

DAVER, Bülent: *Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik*, Ankara, 1955.

DELİORMAN, Altan: *Mustafa Kemal Balkanlarda*, İstanbul, 1959

DELİORMAN, Altan: *"Mustafa Kemal'in Askerî Ataşe Olarak Bulgaristan'daki Faaliyetleri"*, *Türk Kültürü* Sayı: 90 s. 361-366.

DOĞRAMACI, Emel: *Türk Kadınının Dünü ve Bugünü*, Ankara, 1977.

DOĞRAMACI, Emel: *Women in Turkey and the New Millenium*, Ankara, 2000.

DÖNMEZ, Cengiz: *Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti*, Ankara, 1999.

DÖNMEZER, Sulhi: *"Atatürk Hukuk İnkılâbı"* *Atatürkçü Düşünce*, s. 569-580.

DÖNMEZER, Sulhi: *Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişim Teorileri*, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, s. 89-103. Ankara, 1992.

EĞİLMEZ, Mümtaz Şükrü: *Milli Mücadele'de Bursa*, İstanbul, 1981.

ELİBAL, Gültekin: *Atatürk, Resim ve Heykel*, İstanbul, 1973.

ENDER, Muzaffer: *Ağlayan Dünya*, İstanbul, 1964.

ENGİNÜN, İnci - CUNBUR, Müjgan - ÖZDEMİR, Cahide: *Millî Mücadele'de Türk Kadını*, Ankara, 1983.

ERCİLASUN, Ahmet Bican: *Dilde Birlik*, İstanbul, 1984.

ERDEN, Abdurrahman Rahmi: *Makine Başında Mustafa Kemal'le Amasya'da On Beş Gün*, (Haz.: FETHİ, Turgut) İstanbul 1989.

ERDENTUĞ, Nermin: *Türkiye'de Çağdaşlaşma, Eğitim ve Kültür Münasebetleri*, Ankara, 1981.

- ERGİN, Feridun: *K. Atatürk*, İstanbul, 1984.
- ERGİN, Osman: *Türk Maarif Tarihi*, 5 Cilt, İstanbul, 1977.
- ERGÜN, Mustafa: *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, 1982.
- ERMAN, Azmi Nihat: *İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri*, İstanbul, 1971.
- ERKİN, Feridun Cemal: *Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968.
- EROĞLU, Hamza: *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara 1990.
- EROĞLU, Hamza: *Atatürk'ün Hayatı Üstün Kişiliği*, Ankara, 1997.
- EROL, Mine: *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi*, Giresun, 1972.
- ERTAN, Timuçin: “*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hukuk Reformuna Genel Bir Bakış*”, Prof. Dr. *Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, Ankara, 1995 s. 213-233.
- EVANS, Laurence: *Amerikan relations with Turkey, in his United. States policy and the partition of Turkey. 1914-1924*, Baltimore, 1965, Tercümesi: *Türkiyenin Paylaşılması*, İstanbul, 1972. Çev.: ALANAY, Tefik.
- FEYZİOĞLU, Turhan: *Devlet Adamı Atatürk*, Ankara, 1963.
- FEYZİOĞLU, Turhan: “*Atatürk'ün Eğitime ve Öğretime Verdiği Önem*”, *Erciyes Üniversitesi Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri*, Kayseri, 1983.
- FEYZİOĞLU, Turhan: *Türk Milli Mücadelesi'nin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden biri olarak Millet Egemenliği*, Ankara, 1988.
- FEYZİOĞLU, Turhan: “*Türk İnkılabı'nın Temel Taşı Lâiklik*”, *Atatürkçü Düşünce*, s. 105-163, Ankara, 1992.
- FEYZİOĞLU, Turhan: “*Atatürk ve Milliyetçilik*” *Atatürkçü Düşünce*, s. 265-322, Ankara, 1992.
- FEYZİOĞLU, Turhan: “*Atatürk ve Kadın Hakları*”, *Atatürkçü Düşünce* s. 881-897, Ankara, 1992.
- FEYZİOĞLU, Turhan: “*Milli Kurtuluş Önderi Atatürk ve Milletler Arası Etkisi*”, *Atatürkçü Düşünce*, s. 1191-1226, Ankara, 1992.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi ve Diğerleri: *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Ankara, 1999.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI: *Türk İstiklâl Harbi*, 7 cilt, Ankara, 1962-1975.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI: *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha üst kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, 1972.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI: *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, (1924-1938)* Ankara, 1972.
- GENTİZON, Paul: *Mustapha Kemal Ou l'Orient en Marche Paris*, 1929. Terc: Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara, 1994. Çev: ÜLKÜ, Fethi.
- GEORGES-GAULLIS, Berthe: *Kurtuluş Savaşı sırasında Türk Milliyetçiliği*, İstanbul, 1981, Çev.: YASANSOY, Cenap.

- GEORGES-GAULLIS, Berthe: *Çankaya Akşamları*, İstanbul, 1983, Çev.: TEKİL, Fürüzan.
- GEZER, Hüseyin: *Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli*, Ankara, 1984.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Üçüncü Meşrutiyet (1920)*, Ankara, 1971.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Cumhuriyet'e Doğru (1921-1922)*, Ankara, 1971.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Türkiye Cumhuriyeti (1923)*, Ankara, 1971.
- GOLOĞLU, Mahmut: *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, 1972.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib: *Milli Mücadele Başlarken*, I-II Kitabı, Ankara, 1959-1965.
- GÖKSEL, Burhan: *Atatürk'ün Soykütüğü, Üzerinde Bir Çalışma*, Ankara, 1986.
- GÖKYAY, Orhan Şaik: *Ankara Devlet Konservatuvarı, Tarihçesi*, Ankara, 1941.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-KÜRKÇÜOĞLU Ömer: *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası'na Genel Bir Bakış*, AAMO sayı: 2, s. 451-473.
- GÖNLÜBOL, Mehmet - SAR, Cem: *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, 1990.
- GÖRGÜLÜ, İsmet: *Büyük Taarruz*, Ankara, 1997.
- GÖYÜNÇ, Nejat: *Atatürk ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1984.
- GÖKDEMİR, Ahmet Ender: *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti* Ankara, 1989.
- GÜLEKLİ, Can: BK. ONARAN, Rıza.
- GRANDA, Cemal: *Atatürk'ün Uşağı'nın Gizli Defteri*, İstanbul, 1971.
- GÜLER, Ali: *Atatürk Soy Ailesi ve Öğrenim Hayatı*, Ankara, 1999.
- GÜNEŞ, İhsan: *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Eskişehir, 1985.
- GÜREL, Şükrü S.: *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri, (1821-1993)*, Ankara, 1993.
- GÜRLER, Hamdi: *Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami GÜNSAV (Mayıs-Haziran 1919)*, Ankara, 1994.
- GÜRÜN, Kâmuran: *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, 1991.
- GÜRÜN, Kâmuran: *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983.
- HATİPOĞLU, Murat: *Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı* Ankara, 1988.
- HEPER, Metin: "Atatürk'de Devlet Düşüncesi", *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, s. 219-243, İstanbul, 1983.
- HERRIOT, Edouard: *Orient*, Paris, 1934.

- HEYD, Uriel: *Language Reform in Modern Turkey*, Jerusalem, 1954.
- HEYD, Uriel: *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Çev.:GÜNAY, Kadir, Ankara, 1979.
- HİMMETOĞLU, Hüsnü: *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 2 cilt İstanbul, 1975.
- İĞDEMİR, Uluğ: *Atatürk'ün Yaşamı c. I, (1881-1918)*, Ankara, 1980.
- İLGÜREL, Mücteba: *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, İstanbul, 1999.
- İLHAN, Suat: *Evrimsel Türk Devrimi*, Ankara, 1987.
- İLTER, Erdal: *Ermeni ve Rus Mezalimi 1914-1918*, Ankara, 1966,
- İNALCIK, Halil: "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi" Atatürkçü *Düşünce*, s. 619-626, Ankara, 1992.
- İYİCE, Semavi: "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selânik," *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul, 1981, s. 461-519.
- JAESCHKE, Gottard: *Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi I. Cilt (1918-1923)* çev. AKSU, Niyazi, İstanbul, 1939. II. Cilt, (29.10.1923-1.1.1930) çev.AKSU, Niyazi, İstanbul, 1941.
- JAESCHKE, Gottard: *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara, 1971.
- JEVAKHOFF, Alexandre: *Kemal Atatürk, Les Chemins de l'Occident*, Paris, 1989.
- KALAFAT, Yaşar: *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı*, İstanbul, 1992.
- KANDEMİR, Feridun: *İzmir Suikastının İç Yüzü*, 2 Cilt, İstanbul, 1950.
- KANDEMİR, Feridun: *Siyasi Dargınlıklar*, İstanbul, 1955.
- KAPLAN, Leylâ: *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilâtlarda Türk Kadını*, Ankara, 1998.
- KARACAN, Ali Naci: *Lozan, Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943.
- KARAL, Enver Ziya ve Diğerleri: *Atatürk*, İstanbul, 1970.
- KARAL, Enver Ziya: *Atatürk'ten Düşünceler*, 1969.
- KARAL, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi C. IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, Ankara, 1996.
- KASALAK, Kadir: *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara, 1993.
- KAYNAR, Reşat: "Atatürkçülük" *Atatürkçü Düşünce*, s.35-55, Ankara, 1992.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri: *Atatürk*, İstanbul, 1961.
- KİLİ, Suna: *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara, 1981.
- KITSİKIS, Dimitri: *Propagande et Pressions en Politique Internationale la Grèce et ses revendication à la Conférence de la Paix (1919-1920)*, Paris 1963, Terc.: Yunan Propagandası, İstanbul, 1963.
- KINROSS, Lord: *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1994.
- KOCATÜRK, Utkan: *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Ankara, 1988.

- KOCATÜRK, Utkan: *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara, 1999.
- KOCATÜRK, Utkan: *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1999.
- KOCATÜRK, Utkan: *Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları*, AAMD, Sayı: 1, s. 3-95.
- KOÇER, Hasan Ali: *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, Ankara, 1987.
- KONUKÇU, Enver: *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Ankara, 2000.
- KORKMAZ, Zeynep: *Cumhuriyet Döneminde Türk Dili*, Ankara, 1974.
- KORKMAZ, Zeynep: *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara, 1963.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri: *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara, 1999.
- KUBAN, Doğan: *Türkiye Sanat Tarihi*, İstanbul, 1988.
- KURAN, Ercüment: *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1992, C.I. s. 491-503.
- KURNAZ, Şefika: *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul, 1992.
- KURNAZ, Şefika: *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul, 1996.
- KURTCEPHE, İsrail: *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara, 1995.
- KUTAY, Cemal: *Trablusgarp'da Bir Avuç Kahraman*, İstanbul, 1963.
- KUTAY, Cemal: *Çerkez Ethem Dosyası*, İstanbul, 1973.
- KÜLÇE, Süleyman: *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul, 2. Cilt 1953.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer: *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer: *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara, 1982.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer: Bk. GÖNLÜBOL, Mehmet.
- LARCHER, M.: *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale, Paris, 1926, Tercümesi: Büyük Harpte Türk Harbi*, İstanbul, 1928.
- LANDAU, Jacop M. (Yay. Haz.): *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, Çev.: AKKUŞ, Meral, İstanbul, 1999.
- LEVENT, Ağâh Sırrı: *Türk dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, 1960.
- LEVENTOĞLU, Mazhar: *Atatürk'ün Vasiyeti*, İstanbul, 1968.
- LEWIS, Bernard: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1971, Çev.: KIRATLI, Metin.
- MARDİN, Şerif: *Türk Modernleşmesi*. İstanbul, 1991.
- MERT, Özcan: "Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi (1852-1917) XI. TT Kongresi, Ankara, 5-9 Eylül 1990, VI, Ankara, 1994.
- MERT, Özcan: *Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler, Belleten*, Sayı: 217, s. 847-961.
- MISIRLIOĞLU, Aynur: *Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları* İstanbul, 1976.
- MORALI, Nail: *Mütareke'de İzmir Olayları*, Ankara, 1973.

MUMCU, Ahmet: *Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine (1925-1975)*, Ankara, 1979.

MUMCU, Ahmet: *Atatürk'ün Kültür Anlayışında Hukukun Yeri, Atatürkçü Düşünce*, s. 581-598.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin: *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, Ankara, 1990.

NEUMARK, Fritz: *Boğaziçine Sığınanlar*, İstanbul, 1982.

NUR, Rıza: *Hayat ve Hatıratım*, IV Cilt, İstanbul, 1967.

OGLANDER, C. F. Aspinal: *Çanakkale Muharebeleri, İngilizlerin Gelibolu Seferinin Resmi Tarihi*, İstanbul, 1932.

OKYAR, Osman: "Atatürk'ün Modernlik Anlayışı" *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi* s. 73-84, İstanbul, 1999.

ONARAN, Rıza-GÜLEKLİ, Can: *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, İstanbul, 1973.

ORTAYLI, İlber: "Türk Harflerinin Dış Ülkelerdeki Etkileri Üzerine" *Harf Devriminin 50. Yıl Sempozyumu*, Ankara, 1981, s.103-112.

ÖKLEM, Necdet: *Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu*, İzmir, 1973.

ÖNDER, Mehmet: *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara, 1988.

ÖNDER, Mehmet: *Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri*, Ankara, 1993.

ÖNSOY, Rifat: "Atatürk ve Yeni Türkiye'nin İktisadî Sistemi" *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, s. 81-87, Ankara, 1973.

ÖZAKMAN, Turgut: *Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele*, Ankara, 1989.

ÖZAKMAN, Turgut: *Göğü Tanıklarına Göre M. Kemal Atatürk*.

ÖZEL, Sabahattin: *Milli Mücadele'de Trabzon*, Ankara, 1991.

ÖZBUDUN, Ergun: *1921 Anayasası*, Ankara, 1992.

ÖZBUDUN, Ergun: "Atatürk ve Demokrasi" AAMD. Sayı: 14, s. 285-295.

ÖZKAYA, Yücel: *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara, 1981.

ÖZKAYA, Yücel: *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Ankara, 1989.

ÖZKÖK, Rüknu: *Millî Mücadele Başlarken Düzce ve Bolu İsyamları*, İstanbul, 1971.

ÖZTOPRAK, İzzet: *Kurtuluş Savaşında Türk Basını Mayıs 1919-Temmuz 1921*, Ankara, 1981.

ÖZTOPRAK, İzzet: *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara, 1989.

ÖZTÜRK, Cemil: *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, 1996.

ÖZTÜRK, Kâzım: *TBMM Albümü (1920-1973)*, Ankara, 1973.

PEHLİVANLI, Hâmit: Bk. SARINAY, Yusuf

PSOMIADES, Harry J.: *The Eastern Question: the Last Phase, A Study In Greek-Turkish Diplomacy*, Selânik, 1968.

ROBINSON, R.D.: *The First Turkish Republic: A case study in National Develepment*, Cambridge, 1963.

RUSTOW, Dankwart A.: *The Atatürk as founder of a state*. New York, 1968.

RUSTOW, Dankwart A.-WARD, Robert E.: *Political Modernisation in Japan and Turkey*, Princeton, 1964.

RUSTOW, Dankwant A.: "Politics and Islam in Turkey 1920-1935," *Islam and the West*, The Hague, 1957, p. 609-107.

SAFA, Peyami: *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ankara, 1988.

SAKALLI, Bayram: *Ankara Çevresinde Millî Hareketler*, Ankara, 1988.

SAYDAM, Abdullah: Bk. SARINAY, Yusuf

SARAY, Mehmet: *Atatürk ve Türk Dünyası*, Ankara, 1995.

SARAY, Mehmet: *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, İstanbul, 1987.

SARÇ, Ömer Celâl: "Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi ve Ekonomi Politikaları," *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, İstanbul, 1983, s. 335-378.

SARINAY, Yusuf: *Atatürk'ün Millet ve Milliyet Anlayışı*, Ankara, 1990.

SARINAY, Yusuf: *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları, 1912,1931*, İstanbul, 1994.

SARINAY, Yusuf: "Atatürk'ün Hatay Politikası I. (1936-1938), II. (1938-1939)" *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, 2000, s. 328-470.

SARINAY, Yusuf-PEHLİVANLI, Hamit-SAYDAM, Abdullah: *The Pontus Issue and the Policy of Greece*, Ankara, 2000.

SARIHAN, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV. Cilt Ankara, 1992-1996.

SAYILI, Aydın: "Batılulaşma Hareketlerimizde Bilimin Yeri ve Atatürk," *Erdem*, Sayı: 2, s. 309-407.

SAYILI, Aydın: "Atatürk Bilim ve Üniversite", *Belleten*, Sayı: 177, s.27-42.

SELEK Sabahattin: *Anadolu İhtilâli*, İstanbul, 1965.

SELVİ, Haluk: *Milli Mücadele'de Erzurum, (1918-1923)*, Ankara, 2000.

SERİN, Necdet: *Türkiye'nin Sanayileşmesi*, Ankara, 1963.

SERTELLİ, İskender F.: *Dünya Ağlıyor*, İstanbul, 1939.

SEZER, Ayten: *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara, 1999.

SHAW, Stanford J.-SHAW, Ezel: *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (1808-1975)*, 2. C., çev. HARMANCI, Mehmet, İstanbul, 1983.

SMITH, Elaine Diana.: *Origins of the Kemalist Movement and Goverment of the Grand Assembly (1919-1923)*, 1980.

SMITH, M.L.: *Anadolu üzerindeki Göz*, İstanbul. Çev.: İNAL, Halim.

SOFUOĞLU, Adnan: *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)*, Ankara, 1994.

SONYEL, Salahi A.: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II. C. Ankara, 1973-1986.

SONYEL, Salahi A.: “1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet I-II, *Türk Kültürü Dergisi* Sayı: 85 s. 35-52, Sayı:89, s. 311-331.

SONYEL, Salahi A.: “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921),” *Belleten*, Sayı: 164, s. 657-731.

SONYEL, Salahi A.: “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921),” *Belleten*, Sayı: 177, s. 327-417.

SORGUÇ, Bâhir: *1920'den 1981'e Milli Eğitim Bakanlığı*, İstanbul, 1982.

SOYSAL, İsmail: *Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri, 1936-1938*, *Belleten*, Sayı: 193.

SÖYLER, Ayhan: *Atatürk'ün Üniversite Reformu*, Hacettepe üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

SÖZEN, Metin: *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*, Ankara, 1984.

SÜSLÜ, Azmi-BALCIOĞLU, Mustafa: *Atatürk'ün Silah Arkadaşları, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Ankara, 1999.

SÜSLÜ, Azmi: *Bk. ÇADIRCI, Musa*

ŞAPOLYO, Enver Behnan: *Atatürk'ün Hayatı*, Ankara, 1954.

ŞAPOLYO, Enver Behnan: *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele*, İstanbul, 1958.

ŞAPOLYO, Enver Behnan: *Millî Mücadele'nin İç Âlemi*, İstanbul, 1967.

ŞEHİTOĞLU, Süreyya: *Millî Mücadele'de Adapazarı-Bolu-Düzce-Hendek İsyancıları ve Yöresi Ayaklanmaları*, Ankara, 1970.

ŞENER, Cemal: *Çerkez Ethem Dosyası*, II Cilt İstanbul, 1973.

ŞIVGIN, Hale: *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Ankara, 1989.

ŞİMŞİR, Bilâl N.: *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e(1921-1922)*, İstanbul, 1972.

ŞİMŞİR, Bilâl N.: *Türk Yazı Devrimi*, Ankara, 1992.

ŞİMŞİR, Bilâl N.: *Ankara, Ankara, Bir Başkent'in Doğuşu*, Ankara, 1988.

ŞİMŞİR, Bilâl N.: “Atatürk'ün Hastalığı,” *Belleten*, Sayı:204, s. 1195-1453.

TACALAN, Nurdoğan: *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970.

TANSEL, Salahattin: *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 4 Cilt Ankara, 1973-1974.

TANSEL, Fevziye Abdullah: “Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri,” *Belleten*, Sayı:66, s. 223-249.

TANSEL, Fevziye Abdullah: *İstiklâl Harbinde Mücahit Kadınlarımız*, Ankara, 1991.

TAŞKIRAN, Cemalettin: *Millî Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa*, Ankara, 1999.

TAŞKIRAN, Tezer: *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadını*, Ankara, 1973.

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim: *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara, 1989.

TEVETOĞLU, Fethi: *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara, 1971.

- TEVETOĞLU, Fethi: *Ömer Naci*, İstanbul, 1973.
- TEVETOĞLU, Fethi: *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1988.
- TEZCAN, Mahmut: “*Atatürk’ün Eğitim Anlayışına Felsefî ve Sosyolojik Bir Yaklaşım*,” Atatürkçü Düşünce, ankara, 1992, s. 721-758.
- TEZCAN, Mahmut: *Atatürk ve Eğitim*, Ankara, 1992.
- TOYNBEE, Arnold: *Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çev.: YARGICI, Kasım; İstanbul, 1971.
- TUNAYA, Tarık Zafer: *Türkiye’nin Hayatında Batılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960.
- TUNAYA, Tarık Zafer: *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul, 1981.
- TURAL, Mehmet Akif: *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celâl Bayar (1920-1938)*, Ankara, 1987.
- TURAN, Mustafa: *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923)*, Ankara, 1999.
- TURAN, Refik ve Diğerleri: *Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi*, Ankara, 1994.
- TURAN, Şerafettin: *Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş*, Ankara, 1991.
- TURAN, Şerafettin: *Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine*, Ankara, 1992.
- TURAN, Şerafettin: *Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap (Birinci Bölüm): Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*, 1995.
- TURAN, Şerafettin: *Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap (İkinci Bölüm): Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*, 1996.
- TURAN, Şerafettin: *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar Düşünürler, Kitaplar*, Ankara, 1982.
- TURHAN, Mümtaz: *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* İstanbul, 1967.
- TURHAN, Mümtaz: *Kültür Değişmeleri*, İstanbul, 1951.
- TÜRKMEN, Ahmet Faik: *Hatay Manda Tarihi, Silâhlı Mücadele Devri, C. IV*, İstanbul, 1939.
- ULUGAY, Osman: *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul, 1974.
- ULUĞ, Hakkı Naşit: *Halifeliğin Sonu*, İstanbul, 1975.
- UMAR, Bilge: *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, İstanbul, 1974.
- UNAT, Faik Reşit: *Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi, Tarih Vesikaları, Dergisi, Sayı: 10*.
- UNAT, Faik Reşit: *Selânik’teki Atatürk Evinin Tarihçesi Hakkında Araştırmalar VI*, TT Kongresi, s. 561-567.
- UNAT, Faik Reşit: *Atatürk’ün İlk Öğretmeni, Şemsi Efendi ve Okulu, Eğitim, Sayı:3, s. 38-43*.
- UNAT, Faik Reşit: *Atatürk’ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştirildiği Devrin Milli Eğitim Sistemi*, Belleten, Sayı: 108, s. 601-624.
- UNAT, Faik Reşit: *Türk Eğitim Sistemi Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964.

UNAT, Faik Reşit: *Atatürk ve Ailesi Efradı ve Kendisine Karabet Dereceleri*, V. TT Kongresi, Ankara, 12-17 Nisan 1956.

ÜNAL, Tahsin: “*Mustafa Kemal’in Ataşemiliterliği*,” Türk Kültürü, Sayı: 90, s. 361-367.

ÜLKÜTAŞIR, Şakir: *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara, 1981.

ÜNLER, Ali Nadi: *Gaziantep Savunması*, İstanbul, 1969,

WALDER, David: Çanak Olayı, İstanbul, 1970, Çev. KAYABAL, M. Ali.

WARD, Robert E.: Bk. RUSTOW, D. A.

WEBSTER, Donald Everett: *The Turkey of Atatürk*, Philadelphia, 1939.

WEIKER, Walter F.: *Political tutalage and democracy in Turkey; the Free party and its aftermath*, New York, 1973.

WEIKER, Walter F.: *The Modernization of Turkey: From Atatürk to the present day*, New York, 1981.

WIDMANN, Horst: *Atatürk Üniversite Reformu*, İstanbul, 1981 Çev.: KAZANCIGİL Aykut - BOZKURT, Serpil.

YAVUZ, Bige: *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, 1919-1921*, Ankara, 1994.

YETKİN, Çetin: *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, 1982.

YETKİN, Çetin: *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi, 1930-1945*, İstanbul, 1983.

YÜCEL, Ünsal: “*Atatürk Zamanında Sanat Yaşamı, Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, İstanbul, 1983, s. 417-478.

ZEYREK, Şerafettin: *Türkiye’de Halkevleri (1932-1951)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsüne sunulan Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

ZÜRCHER, Erik Jan: *Milli Mücadele’de İttihatçılık*, çev.: SALİHOĞLU, Nusret, İstanbul, 1987.

ZÜRCHER, Erik Jan: *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul, 1986.

KISALTMALAR

AAMD	: Araştırma Merkezi Dergisi
AİİAB	: Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri
ASD	: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATAY II	: Atatürk'ün Hatıraları
ATBD	: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
ATTB	: Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
bk	: Bakınız
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev	: Çeviren
Der	: Derleyen
Haz	: Hazırlayan
HTK	: Heyet-i Temsiliye Kararları
HTT	: Heyet-i Temsiliye Tutanakları
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İBA	: İngiliz Belgelerinde Atatürk
MH	: Moskova Hatıraları
MMH	: Millî Mücadele Hatıraları
OKYAR I	: Üç Devirde Bir Adam
OKYAR II	: Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Feshedildi?
s	: Sayfa
SCP	: Serbest Cumhuriyet Partisi
SH	: Siyasî Hatıralar
Sİ	: İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM GZ	: TBMM Gizli Zabıtları
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Ter	: Tercümesi
TL	: Türk Lirası
TK	: Türk Kültürü
TÜRKGELDİ II	: Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay	: Yayınlayan
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan

Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI'nın Özgeçmişi

1927 yılında Ahlat'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kastamonu, lise öğrenimini Kayseri'de tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. İsviçre'nin Neuchatel Üniversitesi'nde "La Question Tunisienne et La Politique Ottomane" konulu tezi ile doktorasını tamamladı. 1968'de Doçent, 1975'de de Profesör unvanını aldı.

Kayseri Lisesi Müdür Yardımcısı olarak görev yaptıktan sonra İsviçre Bölgesi Kültür Ataşe ve Müfettiş Yardımcılığı, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kurucu Başkanlığı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Başkanlığı Erciyes Üniversitesi Rektör Yardımcılığı ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kurucu Dekanı görevlerinde bulunmuştur. TRT Yönetim Kurulu Üyeliği ve Başkan Yardımcılığı da yapan Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü iken emekliye ayrıldı. 1983-2001 yılları arasında Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyeliği yapmıştır.

Prof. Dr. Abdurrahman ÇAYCI'nın "La Question Tunisienne et La Politique Ottomane" ve "Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti" isimli eserleri Arapça'ya tercüme edilmiştir. "Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri" ile "Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler" başlıklı eserleri Atatürk Araştırma Merkezince yayınlanmıştır. Adı geçenin Atatürk, Milli Mücadele, Çağdaşlaşma ve Kuzey Afrika Türk Tarihi ile ilgili yayınlanmış birçok makalesi bulunmaktadır.

